TIMPURILE PREISTORICE

500 000 – 6000

ERA GLACIARĂ

4000 A.CH.

CIVILIZAŢIA ÎN EGIPT. CONSTRUIREA PIRAMIDELOR.

PRIMUL CALENDAR ÎN EGIPT.

3000 A.CH.

IMPERIUL EGIPTEAN

2000 A.CH.

CIVILIZAŢIA ÎN MESOPOTAMIA

NINIVE

1000 A.CH.

HENDRIK WILLEM VAN LOON

ISTORIA OMENIRII

actualizată de

ROBERT SULLIVAN

O poveste fascinantă a experienţei umane.
— *Wall Street Journal*

REGATUL IUDEU ÎN PALESTINA. TEMPLUL

ÎNCEPUTUL „ORAŞELOR-STAT“ GRECEŞTI

Hendrik Willem van Loon (1882–1944) s-a născut la Rotterdam. În anul 1902 pleacă în Statele Unite pentru a studia la Cornell University. Își obține doctoratul la Universitatea din München, în 1911, cu o teză intitulată *The Fall of the Dutch Republic* (*Căderea Republicii Olandeze*), care va deveni, în 1913, prima sa carte publicată. Este corespondent al agenției Associated Press în Rusia, în timpul revoluției din 1905, iar apoi în Belgia în anul 1914, la începutul Primului Război Mondial. Se întoarce în Statele Unite; conferențiază la Cornell University, iar în 1919 devine cetățean american. În 1940 îl sprijină pe Franklin D. Roosevelt în campania electorală și îi îndeamnă pe americani să se împotrivească totalitarismului după ce, cu doi ani înainte, denunțase nazismul într-un volum care a avut ecou în epocă.
Este unul dintre cei mai importanți autori de istorie pentru copii și adolescenți; a publicat zeci de volume, pe care le-a și ilustrat. Cea mai cunoscută carte a sa este, fără îndoială, *Istoria omenirii*, apărută pentru prima dată în 1921 și actualizată ulterior de autor, apoi de fiul său și de alți istorici. A fost, în 1922, prima operă distinsă cu Newbery Medal, prestigios premiu nord-american destinat literaturii pentru copii.

HENDRIK WILLEM VAN LOON

ISTORIA OMENIRII

Ediție actualizată și introducere de
ROBERT SULLIVAN

Traducere din engleză de
CORNELIA DUMITRU

Redactor: Sorin Gherguţ
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Mãxineanu
Corector: Andreea Niţă
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Hendrik Willem van Loon; updated and introduced by Robert Sullivan
The Story of Mankind

First published as a Liveright paperback 2015

ISBN 978-973-50-5789-3 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021.311.23.30

CUPRINS

NOTA EDITORULUI
LA EDIȚIA ADUSĂ LA ZI

În 1972, editorii au actualizat volumul cu ajutorul dr. Edward Prehn, al profesorului Paul Sears de la Universitatea Yale și al profesorului Edwin C. Broome de la Universitatea din New York. În 1984 și 1999 profesorul John Merriman de la Universitatea Yale a adus textul la zi, iar Adam Simon a adăugat ilustrații. Pentru prezenta ediție, Robert Sullivan a adăugat capitole noi și o introducere.

INTRODUCERE NOUĂ

HENDRIK WILLEM VAN LOON ERA UN OM MARE CU UN CÂINE mic și cu ideea că istoria lumii e mult prea vastă ca să poată fi tratată de câteva persoane. Când îi citiți cărțile, vă lasă impresia că le-a scris considerându-se un fel de inginer de trenuri vechi. După el, poveștile și faptele din trecut trebuie sădite în mintea oamenilor pentru ca motorul progresului să poată prinde viteză. Singura noastră cale de a înainta a fost conștiința acută a pulsului constant al istoriei, sau cel puțin așa pare să creadă. Presupun că sentimentele lui în această privință au avut o legătură cu faptul că s-a născut în anul 1882, o perioadă când lumea a început să se specializeze.

Bineînțeles, un gen sau altul de specializare a existat dintotdeauna. Dacă trăiai în Danemarca în epoca fierului și te pricepeai la topirea metalului și forjarea lui în unelte sau arme, probabil nu te îngrijeai la fel de mult de animale. Însă în deceniul 1880 o nouă știință, numită „management“, a dat năvală în fabricile din toată lumea. După ce managementul a preluat controlul, munca nu a mai fost doar muncă; a devenit ceva ce se poate descompune în categorii și părți, ca speciile de păsări sau tipurile de afecțiuni. În această perioadă s-a născut linia de montaj, spre exasperarea muncitorilor, după care specializarea s-a strecurat în toate domeniile vieții, inclusiv în cele academice și (cel mai important aspect din perspectiva cărții pe care o țineți în mâini) în istorie. Opera lui van Loon se opunea întru totul acestei specializări. Van Loon se războia cu ceea ce el considera îngustime a minții experților care nu puteau

vedea dincolo de cartotecile lor. Uneori a fost numit „popularizator". Istoricul Arthur Schlesinger Jr. l-a lăudat pe van Loon pentru chiar activitatea de popularizare, scriind că „într-o epocă în care cunoștințele se specializează din ce în ce mai mult, capacitatea de a scrie pe teme serioase într-un mod lucid și captivant devine o necesitate a societății civilizate". Tot Schlesinger a adăugat că van Loon era un bărbat „plin de entuziasm".

Nu că van Loon nu ar fi participat la procesul de specializare. La urma urmelor, a studiat istoria, nu chimia sau geologia Antarcticii. Și-a obținut doctoratul la Universitatea din München și a predat istorie europeană la Universitatea Cornwell și la Antioch College. Pe lângă *Istoria omenirii*, a scris zeci de alte cărți, inclusiv *The Rise of the Dutch Kingdom*, *R. v. R.: The Live and Times of Rembrandt van Rijn* și, în 1939 (în colaborare cu Grace Castagnetta), *The Last of the Troubadours: The Life and Music of Carl Michael Bellman 1740–1795*. După cum notează Cornelis A. van Minnen în biografia lui van Loon publicată în 2005, *Istoria omenirii* a fost scrisă aproape dintr-o fantezie, când editorul Horace Liveright a hotărât să încerce o versiune pentru copii a unui gen popular la adulți, așa-numitul „sinopsis". Câteva volume apăruseră deja: Charles și Mary Beard, *Rise of American Civilization* (1927), Lewis Mumford, *Story of Utopias* (1922) și Will Durant, *Story of Philosophy* (1926). Aceste cărți fuseseră compuse, în mod vădit, cu ideea că nespecialistul e capabil să înțeleagă opera experților și specialiștilor dacă aceasta cuprinde propoziții scrise pentru oameni obișnuiți, nu doar pentru inițiați. Will Durant a fost cel mai popular autor de istorii rezumate pentru adulți, iar Durant a observat că volumul lui van Loon va fi la fel de satisfăcător pentru părinți ca și pentru copiii cărora le va fi cumpărat. „Lumea devenea scandalos de informată cu privire la istorie", a spus Durant.

Cum citim *Istoria omenirii* astăzi, într-o epocă în care suntem, deopotrivă, și mai specializați, și mai generaliști, când faptele despre orice subiect se află la distanță de câteva clicuri? (Chiar dacă în momentul de față aproximativ o treime din populația lumii nu are acces la internet, un fapt pe care multe per-

soane conectate – în ciuda conexiunilor – probabil nu îl cunosc.) Capodopera lui van Loon are greșelile și confuziile ei, precum și goluri, nu încape îndoială. Dacă privim la viața lui van Loon, nu ne va fi greu să constatăm că suferea de unele prejudecăți comune în Statele Unite pe vremea lui, de exemplu aversiunea față de anumite grupuri de imigranți. În ansamblu cartea adoptă totuși un spirit de autoperfecționare – cu speranță pentru autor, cititor și viitorul umanității. Acesta pare să fi fost sentimentul lui van Loon despre lume în anii '40, când a vorbit despre „o conștiință comună a «apartenenței laolaltă»" și a descris New Deal-ul președintelui Franklin Roosevelt nu atât ca pe o mulțime de legi și reglementări, cât o „atitudine nouă în gândire". Într-un program radiofonic din New York și ulterior la NBC chiar așa a spus, „în folosul omenirii". Credea cu adevărat că ne aflăm într-o fază de ascensiune, chiar și atunci când naziștii i-au atacat patria europeană – van Loon s-a născut în Rotterdam. Omenirea putea depăși acest moment. Considera acest lucru drept cea mai demnă de apreciat calitate a lumii.

A murit în 1944, cu un an înainte de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, însă Hitler era pe cale să cadă și majoritatea oamenilor putea întrezări încheierea conflictului. Van Loon părea să creadă că Statele Unite vor conduce lumea spre un viitor mai bun, ceea ce nu a fost întotdeauna adevărat. Ca de obicei, povestea omenirii a fost un amalgam.

Pe de altă parte, *Istoria omenirii* s-a bucurat în continuare de succes. Mai mulți autori au adus-o la zi, dar nimeni nu a încercat, bineînțeles, să aducă la zi spiritul lui van Loon, care nu pare să fi pălit. Cartea se înfățișează acum ca un caiet de însemnări transmis de la o generație la alta, cu ceva pânze de păianjen și cu coperta uzată pe alocuri, dar și cu podoabe adăugate pe măsură ce trece dintr-o mână în alta. Necesită strădanie din partea cititorului, deși nu mai multă decât ar fi fost necesară în 1920, 1820 sau în zorii istoriei umane. La urma urmelor, trecutul prinde viață atunci când e analizat sau, încă și mai bine, reanalizat. Căutați adevăruri. Studiați-le. Studiați-le în profunzime. Observați-le din diverse perspective. Nu considerați

nimic ca fiind indiscutabil, căci foarte puține lucruri sunt astfel, și nu vă temeți să priviți îndeaproape lucrurile care nu au fost cercetate înainte. Henry David Thoreau preda la o școală din Massachusetts în 1837. Îi plăcea să spună că întunecatul Ev Mediu e întunecat pentru că noi suntem în întuneric în privința lui.

DACĂ L-AȚI FI VIZITAT PE VAN LOON PE CÂND SCRIA *ISTORIA omenirii*, v-ați fi găsit pe Barrow Street din cartierul Greenwich Village în Manhattan, în 1920, și ar fi trebuit să urcați pe scări patru etaje pentru a-l vedea dactilografiind manuscrisele și desenând toate ilustrațiile, probabil cu o anumită încântare copilărească. Cu expresia „încântare copilărească“ vreau să spun că le desena fără să ascundă cât de fericit era în clipa aceea. Mie mi se pare că adulții tind să creadă că sunt mai maturi decât copiii când, în realitate, au doar mai multă experiență în a ascunde cât de fericiți sau nefericiți sunt.

Van Loon era bine-cunoscut fiindcă își ilustra fericirea. La moartea lui, un necrolog l-a numit „filozoful care râdea“, și dacă ar fi să știți un singur lucru despre varianta cinematografică a *Istoriei omenirii* acesta ar trebui să fie următorul: lunga listă a starurilor de cinema apărute în varianta Warner Bros. din 1957 – Vincent Prince, Ronald Colman, Hedy Lamarr, Dennis Hopper, Agnes Moorehead și Virginia Mazo – îi includea și pe Groucho, Harpo și Chico Marx, adică frații Marx. Groucho Marx s-a născut în 1890 la New York și, ca van Loon, era un filozof care râdea – filmul lui *Supă de rață* din 1933 e o pledoarie contra războiului. Groucho este cel care a spus: „În afară de câine, cartea e cel mai bun prieten al omului. Într-un câine e prea întuneric ca să poți citi.“

Iar dacă v-ați fi aflat în apartamentul lui van Loon în 1920, ați fi observat că uneori câinele lui stătea pe birou, poate pentru a monitoriza progresul realizat în istoria lumii. Când a terminat *Istoria omenirii* – scrisă în numai două luni de zile – l-ați fi văzut pe autor expediind fericit cartea și mutându-se în Ohio să predea o vreme la Antioch College, până a decis să renunțe la slujba respectivă. În ziua aceea a lăsat în sala de clasă un

bilet pe care studenții l-au citit la sosire. „Nu cred în saluturile lungi la despărțirea prietenilor buni“, scrisese van Loon. „Am învățat, sper eu, multe lucruri unii de la alții în timpul petrecut împreună. Iar acum a venit vremea să îmi iau rămas-bun.“

ROBERT SULLIVAN
Brooklyn, New York
2013

CUVÂNT ÎNAINTE

Pentru Hansje și Willem

Pe când aveam vreo doisprezece, treisprezece ani, un unchi care mi-a dăruit dragostea pentru cărți și imagini mi-a promis să mă ducă într-o expediție memorabilă. Urma să urcăm în vârful clopotniței bisericii Sf. Laurențiu Vechi din Rotterdam.

Așa se face că într-o bună zi un paracliser cu o cheie mare cât cea a Sfântului Petru a deschis o ușă misterioasă. „Sună clopoțelul“, a spus el, „când vă întoarceți și vreți să ieșiți“. Apoi, cu un scârțâit răsunător de balamale ruginite ne-a rupt de zgomotul străzii aglomerate și ne-a închis într-o lume plină de experiențe noi și ciudate.

Acolo m-am confruntat pentru prima oară în viață cu fenomenul tăcerii audibile. După ce am urcat primul șir de trepte, la cunoștințele mele limitate despre fenomenele naturale s-a adăugat încă o descoperire – cea a întunericului tangibil. Un chibrit ne-a arătat unde continua drumul în sus. Am suit la următorul etaj, apoi încă unul și încă unul până am pierdut șirul, după care am avut deodată lumină din belșug. Acest etaj se găsea la aceeași înălțime cu acoperișul bisericii și era folosit ca magazie. Sub multe degete de praf zăceau abandonate simbolurile unei credințe venerabile respinse de locuitorii orașului cu mulți ani în urmă. Lucruri care însemnaseră viață sau moarte pentru strămoșii noștri ajunseseră vechituri și gunoi. Șoarecele harnic își făcuse cuib printre imaginile cioplite și păianjenul veșnic la pândă își deschisese prăvălie între brațele întinse ale unui sfânt binevoitor.

Următorul etaj ne-a dezvăluit sursa luminii. Ferestre enorme deschise, cu bare groase de fier, transformaseră încăperea înaltă și goală în adăpostul a sute de porumbei. Vântul bătea printre gratiile de fier și o muzică stranie și plăcută umplea aerul. Era vacarmul orașului de dedesubt, însă un vacarm purificat și limpezit datorită distanței. Huruitul carelor grele și ropotul copitelor de cai, răsucirile macaralelor și scripeților, hâșâitul aburului răbdător pus să muncească în mii de chipuri în locul omului – toate se îmbinaseră într-un murmur foșnitor ce oferea un fundal minunat uguitului tremurător al porumbeilor.

Aici se sfârșeau rampele de trepte și începeau scările mobile. Iar după prima scară (o chestie veche și alunecoasă pe care îți dibuiai drumul cu băgare de seamă) urma o minunăție nouă și mai mare, ceasul orașului. Am văzut inima timpului. Puteam auzi bătăile grele ale secundelor repezi – una – două – trei – până la șaizeci. Apoi un zgomot trepidant subit, când toate roțile păreau să se oprească – un alt minut tăiat din eternitate. Și o lua de la capăt fără pauză – una – două – trei – până când, după un țăcănit de avertizare și hârșâitul multor roți, un glas tunător, mult deasupra noastră, a spus lumii că sosise ceasul amiezii.

La următorul etaj se găseau clopotele. Clopoțele drăguțe și surorile lor teribile. În centru, clopotul cel mare, care mă făcea să încremenesc de frică atunci când suna noaptea vestind sânge sau foc. Într-o măreție solitară, părea să cugete la cei șase sute de ani în care împărtășise bucuriile și durerile bunilor târgoveți din Rotterdam. Împrejurul lui, rânduite cu grijă ca borcanele albastre într-o farmacie de modă veche, atârnau clopotele mai mici, care de două ori pe săptămână cântau o melodie veselă pentru țăranii veniți la piață să cumpere, să vândă și să audă ce se mai întâmplase în lumea mare. Însă într-un colț – singur singurel, ocolit de celelalte, tăcut și sumbru – clopotul morții.

Apoi iarăși întunericul, alte scări, mai abrupte și mai primejdioase decât cele urcate înainte, și deodată aerul proaspăt al întinderii cerului. Ajunseserăm la galeria cea mai de sus. Deasupra noastră se găsea cerul. Dedesubt, orașul – un orășel de jucărie unde furnici hărnicuțe mișunau grabnic încoace și încolo, fiecare la treaba ei, și dincolo de învălmășeala de pietre, întinderea verde a câmpului.

A fost prima oară când am zărit lumea mare.

De atunci încolo, ori de câte ori am avut prilejul, am urcat în vârful turnului și m-am delectat. Nu era ușor, însă efortul fizic al urcării câtorva scări era răsplătit pe deplin.

În plus, știam ce recompensă mă aștepta. Aveam să văd pământul și cerul și să ascult poveștile bunului meu prieten ceasornicarul, care trăia într-o bojdeucă dintr-un ungher ferit al galeriei. El se îngrijea de ceas, era ca un tată pentru clopote și dădea alarma de incendiu, însă avea multe ore libere în care își fuma pipa și se lăsa-n voia gândurilor lui tihnite. Trecuseră aproape cincizeci de ani de când mersese la școală și arareori citise o carte, însă trăise în vârful turnului atât de mulți ani, încât absorbise înțelepciunea lumii largi care îl împresura din toate părțile.

Cunoștea istoria bine, căci pentru el era ceva viu. „Uite acolo, băiete“, zicea arătând spre o cotitură a râului, „acolo, vezi copacii ăia? Acolo prințul de Orania a spart digurile ca să inunde zona și să salveze orașul Leiden“. Ori îmi spunea povestea vechiului Meuse, urmărind firul apei de când fluviul cel lat se preschimba dintr-un port accesibil într-un drum splendid străbătut de corăbiile lui de Ruyter și Tromp în vestita ultimă călătorie când și-au dat viața pentru ca marea să fie liberă pentru toată lumea.

Mai erau și sătucurile grupate în jurul bisericii ocrotitoare care odinioară, cu mulți ani în urmă, fusese casa sfântului lor patron. În depărtare puteam vedea turnul înclinat din Delft. Sub arcadele lui înalte a fost asasinat Wilhelm cel Tăcut și acolo a învățat Grotius să alcătuiască primele propoziții în latină. Și mai departe, corpul lung și jos al bisericii din Gouda, casa dintâi a unui băiat sărac a cărui istețime s-a dovedit mai puternică decât armatele multor împărați. Lumea îl cunoaște cu numele de Erasmus.

În sfârșit, linia argintie a mării nemărginite și, în contrast, chiar sub noi, talmeș-balmeșul de acoperișuri, hornuri, case, grădini, spitale, școli și străzi căruia îi spuneam cămin. Însă turnul ne arăta vechiul cămin într-o lumină nouă. Zarva nedeslușită a străzilor și pieței, a fabricilor și atelierelor devenea

expresia bine rânduită a energiei și scopurilor umane. Mai presus de toate, priveliștea trecutului glorios din jurul nostru ne insufla un curaj proaspăt pentru a înfrunta problemele viitorului atunci când reveneam la îndatoririle vieții de zi cu zi.

Istoria este impunătorul turn al experienței pe care timpul l-a clădit în nesfârșitele câmpuri ale unor vremuri apuse. Nu e ușor să ajungem în vârful acestui edificiu străvechi și să ne bucurăm de avantajul întregii panorame. Nu există ascensor, însă picioarele tinere sunt puternice și pot să urce.

Aici vă dau cheia care va deschide ușa.

Când vă veți întoarce, veți înțelege motivul entuziasmului meu.

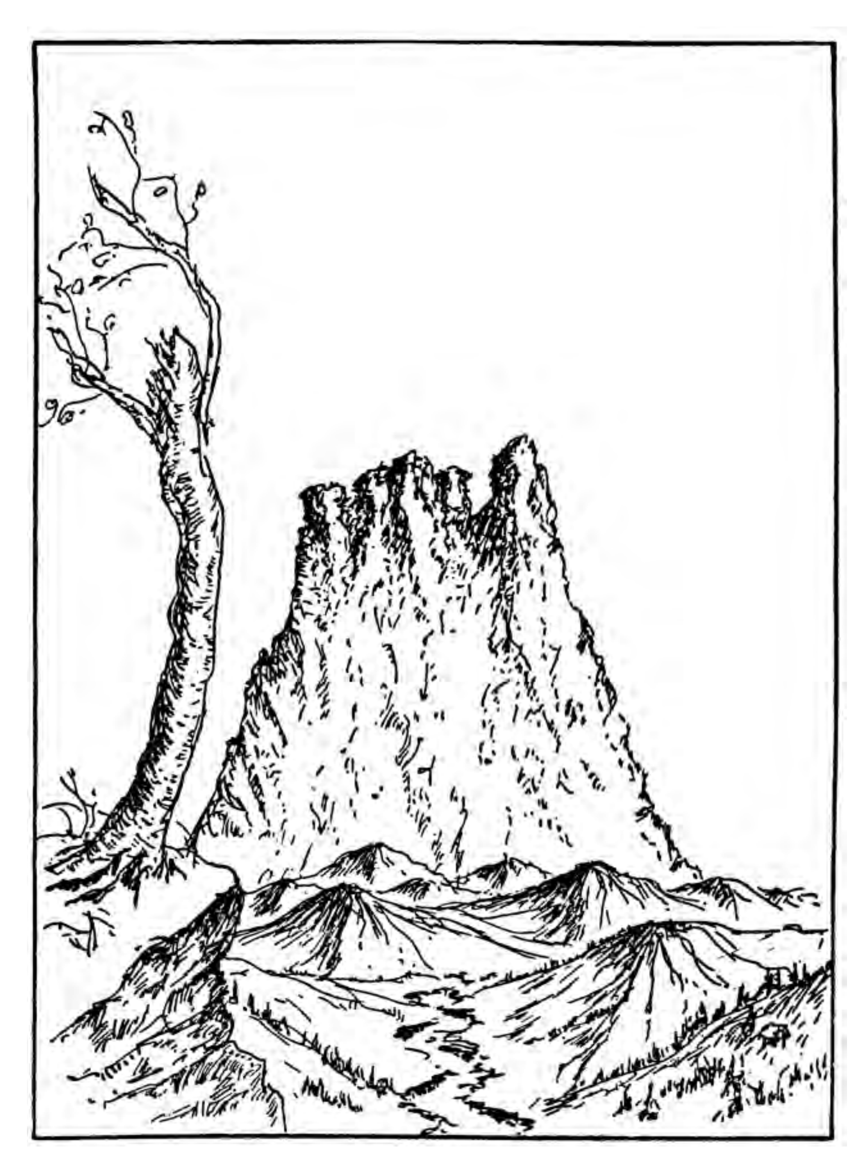
HENDRIK WILLEM VAN LOON

ISTORIA OMENIRII

LUI JIMMIE

Ce rost o fi având o carte fără ilustrații? a zis Alice.

Hăt-departe în nord, în ținutul Svithjod, se găsește o stâncă. Măsoară o mie de kilometri înălțime și tot atât în lățime. O dată la o mie de ani o păsărică vine pe această stâncă să-și ascută ciocul.

Când stânca se va fi tocit astfel de tot, atunci va fi trecut o singură zi din eternitate.

1

PREGĂTIREA SCENEI

TRĂIM ÎN UMBRA UNUI SEMN DE ÎNTREBARE GIGANTIC.

Cine suntem?

De unde venim?

Încotro ne îndreptăm?

Încet, dar cu un curaj neclintit, am împins acest semn de întrebare spre linia îndepărtată, de dincolo de orizont, unde sperăm să aflăm răspunsul.

Nu am înaintat prea mult.

Știm încă foarte puține, însă am ajuns într-un punct în care putem presupune (cu un grad acceptabil de acuratețe) multe lucruri.

În capitolul de față vă voi spune (potrivit celei mai credibile presupuneri) cum a fost pregătită scena pentru apariția omului.

Dacă reprezentăm perioada de-a lungul căreia pe planeta noastră au existat condiții prielnice vieții animale printr-o linie de următoarea lungime, atunci liniuța de dedesubt indică intervalul de timp în care a trăit pe pământ omul (sau o creatură mai mult sau mai puțin asemănătoare cu omul).

Omul a fost ultimul sosit, dar cel dintâi care și-a folosit creierul cu scopul de a supune forțele naturii. Iată motivul pentru care vom studia omul, și nu pisicile, câinii, caii sau orice

alt animal, deși fiecare în felul său are în spate o evoluție istorică foarte interesantă.

La începuturi, planeta pe care trăim a fost (din câte știm în prezent) o minge mare de materie incandescentă, un norișor de fum în oceanul nemărginit al spațiului. Treptat, pe parcursul a milioane de ani, suprafața a ars complet și s-a acoperit cu un strat subțire de rocă. Pe aceste pietre neînsuflețite au căzut puhoaie nesfârșite de ploaie, tocind granitul dur și ducând praful în văile ascunse printre stâncile înalte ale pământului fumegând.

PLOUA NECONTENIT

În cele din urmă a venit și ceasul când soarele a străpuns norii și a văzut această planetă mică acoperită de câteva bălți ce aveau să evolueze în maiestuoasele oceane din emisferele estică și vestică.

Apoi, într-o bună zi, s-a întâmplat marea minune. Materia moartă a dat naștere vieții.

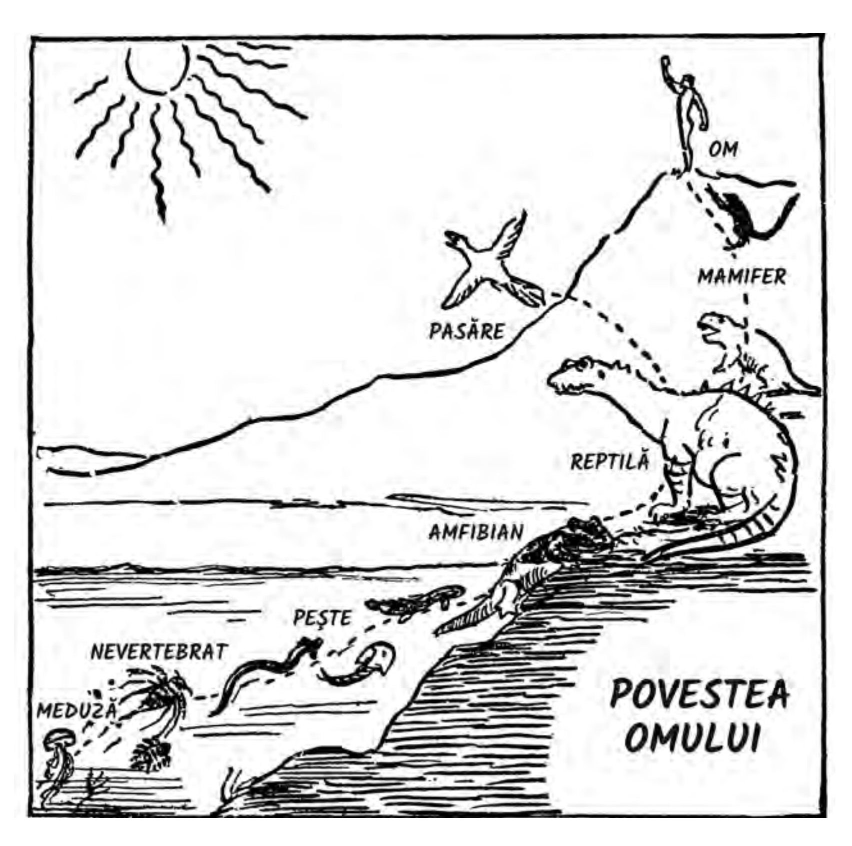
Pe apele mării a plutit prima celulă vie.

Milioane și milioane de ani a rătăcit în voia curenților. Însă în tot acest timp și-a dezvoltat anumite deprinderi ca să poată supraviețui mai ușor pe pământul neprimitor. Unele celule se simțeau mai bine în adâncimile întunecoase ale lacurilor și bălților. Au prins rădăcini în sedimentele aluvionare aduse de pe vârful dealurilor și au devenit plante. Altele au preferat să se miște, le-au crescut membre articulate ciudate, ca ale scorpionilor, și au început să mișune pe fundul mării printre plante și apariții verzui asemănătoare cu meduzele. Altele (acoperite cu solzi) se bazau pe mișcări de înot pentru a se deplasa dintr-un loc în altul în căutarea hranei și, încetul cu încetul, au populat oceanul cu miriade de pești.

Între timp, plantele se înmulțiseră și au fost nevoite să-și caute alte sălașuri. Nu mai încăpeau pe fundul mării. Au ieșit șovăitor din apă și și-au găsit un nou cămin în mlaștinile și

aluviunile noroioase de la poalele munților. De două ori pe zi mareele oceanice le acopereau cu apa lor sărată. În restul timpului plantele s-au adaptat la situația inconfortabilă și au încercat să supraviețuiască în aerul rarefiat care înconjura suprafața planetei. După secole de exercițiu, au învățat să trăiască la fel de confortabil în aer cum o făcuseră în apă. Au crescut, devenind tufișuri și copaci, iar în cele din urmă au reușit să facă flori fermecătoare ce au atras atenția bondarilor harnici și a păsărilor care le-au dus semințele în lung și-n lat, până când întreg pământul s-a acoperit cu pășuni verzi ori a fost umbrit de coroana arborilor.

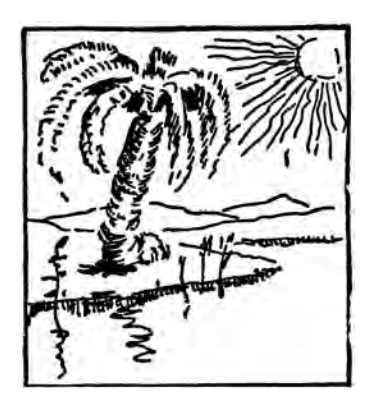
Însă și unii pești începuseră să iasă din mare și învățaseră să respire și cu plămânii, și cu branhiile. Asemenea făpturi se

APARIȚIA OMULUI

numesc amfibii, ceea ce înseamnă că pot trăi cu aceeași ușurință și pe uscat, și în apă. Prima broască care vă iese-n drum vă poate spune totul despre plăcerile dublei existențe amfibiene.

Odată ieșite din apă, treptat aceste animale s-au adaptat tot mai bine la viața pe uscat. Unele au devenit reptile (creaturi care se târăsc, ca șopârlele) și au împărțit tăcerea pădurilor cu insectele. Ca să se poată mișca mai repede pe solul moale, și-au perfecționat picioarele și au crescut în dimensiuni până când lumea a fost populată de forme gigantice (pe care manualele de biologie le enumeră cu numele de ihtiozauri, megalozauri și brontozauri) ce măsurau între zece și doisprezece metri lungime și care s-ar fi putut juca cu elefanții așa cum se joacă o pisică adultă cu pisoii ei.

PLANTELE IES DIN MARE

Unii membri ai familiei reptiliene au început să trăiască în vârful copacilor, care pe atunci depășeau adesea o sută cincizeci de metri înălțime. Nu mai aveau nevoie de picioare pentru a merge, însă trebuiau să se miște cu repeziciune de pe o creangă pe alta. De aceea și-au transformat o parte din piele într-un soi de parașută care se întindea între laturile corpului și degetele mici ale membrelor anterioare. Treptat și-au acoperit cu pene această parașută din piele, și-au preschimbat cozile în cârmă și au zburat din copac în copac, devenind păsări veritabile.

Apoi s-a întâmplat ceva ciudat. Toate reptilele uriașe au murit într-un interval scurt de timp. Nu cunoaștem motivul. Poate din cauza unei schimbări bruște a climei. Poate crescuseră atât de mari, că nu mai puteau nici să înoate, nici să umble, nici să se târască și au murit de foame, uitându-se la ferigile mari și la copaci, dar neputând ajunge la ele. Indiferent de cauză, stăpânirea de un milion de ani a reptilelor mari se sfârșise.

Lumea a început să fie populată de ființe foarte diferite. Descindeau din reptile, dar se deosebeau mult de ele, deoarece

își hrăneau puii din „mamele“, adică la sânul mamei. De aceea în știința modernă aceste animale se numesc „mamifere“. Lepădaseră solzii peștilor. Nu adoptaseră penele păsărilor, ci își acoperiseră corpul cu blană. În orice caz, mamiferele și-au format caracteristici diferite ce au conferit speciei lor un avantaj semnificativ asupra celorlalte animale. Femelele speciei își purtau ouăle în corp până la dezvoltarea embrionului și, spre deosebire de toate celelalte făpturi vii de până atunci, care își lăsaseră vlăstarele expuse primejdiilor frigului, arșiței și atacurilor animalelor sălbatice, mamiferele își țineau puii alături o perioadă mai îndelungată și îi ocroteau câtă vreme erau prea slabi pentru a se lupta cu inamicii. În felul acesta puii mamiferelor aveau șanse mult mai mari de supraviețuire, întrucât învățau multe lucruri de la mamă, după cum știți probabil dacă ați văzut vreo pisică învățându-și pisoii să își poarte de grijă, să își spele fața și să prindă șoareci.

Dar nu trebuie să vă spun prea multe despre aceste mamifere, fiindcă le știți prea bine. Sunteți înconjurați de ele. Sunt tovarășii voștri de zi cu zi pe străzi și acasă, iar pe verii mai puțin familiari îi puteți vedea în spatele gratiilor de la grădina zoologică.

Și așa ajungem la răscruce, când omul se desprinde deodată din șirul interminabil al făpturilor care trăiesc și mor lipsite de grai și începe să-și folosească rațiunea pentru a făuri destinul propriei rase.

Un mamifer în mod deosebit părea să le întreacă pe toate celelalte prin capacitatea de a-și găsi adăpost și hrană. Învățase să-și folosească membrele anterioare pentru a ține prada și, prin exercițiu, și-a dezvoltat o labă care semăna cu mâna. După nenumărate încercări, învățase să-și echilibreze corpul pe picioarele din spate. (E un proces dificil pe care fiecare copil trebuie să-l învețe de la zero, deși omenirea face asta de peste un milion de ani.)

Această făptură, pe jumătate primat, pe jumătate maimuță, dar superioară ambelor categorii, a devenit cel mai priceput vânător și reușea să-și asigure traiul în orice tip de climă. Pentru mai multă siguranță, de obicei se deplasa în grupuri. A

învățat să scoată mârâituri ciudate pentru a-și avertiza puii de apropierea primejdiei și, după sute de mii de ani, a început să întrebuințeze aceste sunete guturale în scopul comunicării.

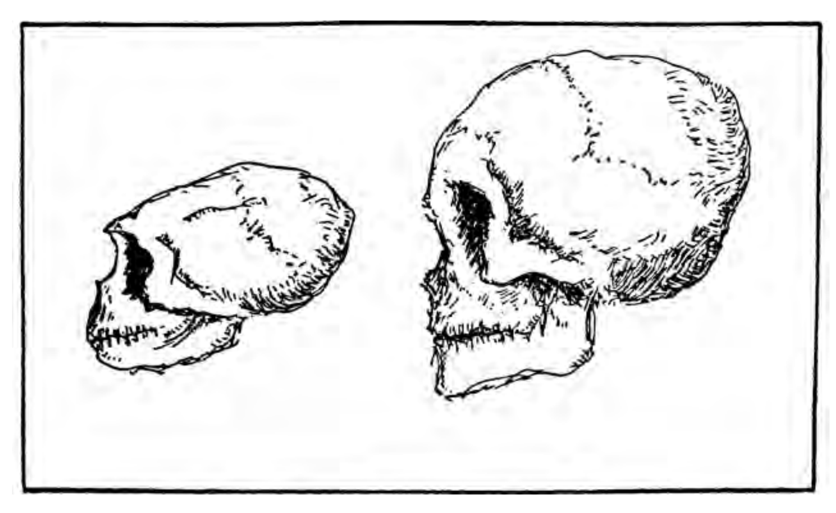
Chiar dacă nu prea vă vine a crede, creatura asta a fost primul vostru strămoș „antropoid“.

2

PRIMII NOȘTRI STRĂMOȘI

ȘTIM FOARTE PUȚINE DESPRE CEI DINTÂI OAMENI „ADEVĂRAȚI". Nu le-am văzut portretele. Câteodată găsim fragmente din oasele lor în cel mai adânc strat argilos al vreunui sol străvechi. Sunt îngropate printre scheletele fărâmate ale altor animale dispărute demult de pe fața pământului. Antropologii (savanți erudiți care își dedică viața studierii omului ca membru al regnului animal) au luat aceste oase și au reușit să reconstituie corpul primilor noștri strămoși cu un grad apreciabil de acuratețe.

Stră-străbunicul oamenilor era un mamifer foarte urât și neatrăgător. Era destul de scund, mult mai scund decât oamenii

DEZVOLTAREA CRANIULUI UMAN

de azi. Arșița soarelui și vântul tăios al iernilor reci îi înnegriseră pielea, făcând-o de un cafeniu închis. Un păr lung, aspru, îi acoperea capul și cea mai mare parte a corpului, inclusiv brațele și picioarele. Avea degete foarte subțiri, dar puternice, din cauza cărora mâinile lui arătau precum cele de maimuță. Avea fruntea joasă, iar maxilarul lui aducea cu falca unui animal sălbatic care-și folosește dinții drept cuțit și furculiță. Nu purta haine. Nu văzuse alt foc în afară de văpăile vulcanilor tunători ce umpleau pământul cu fumul și lava lor.

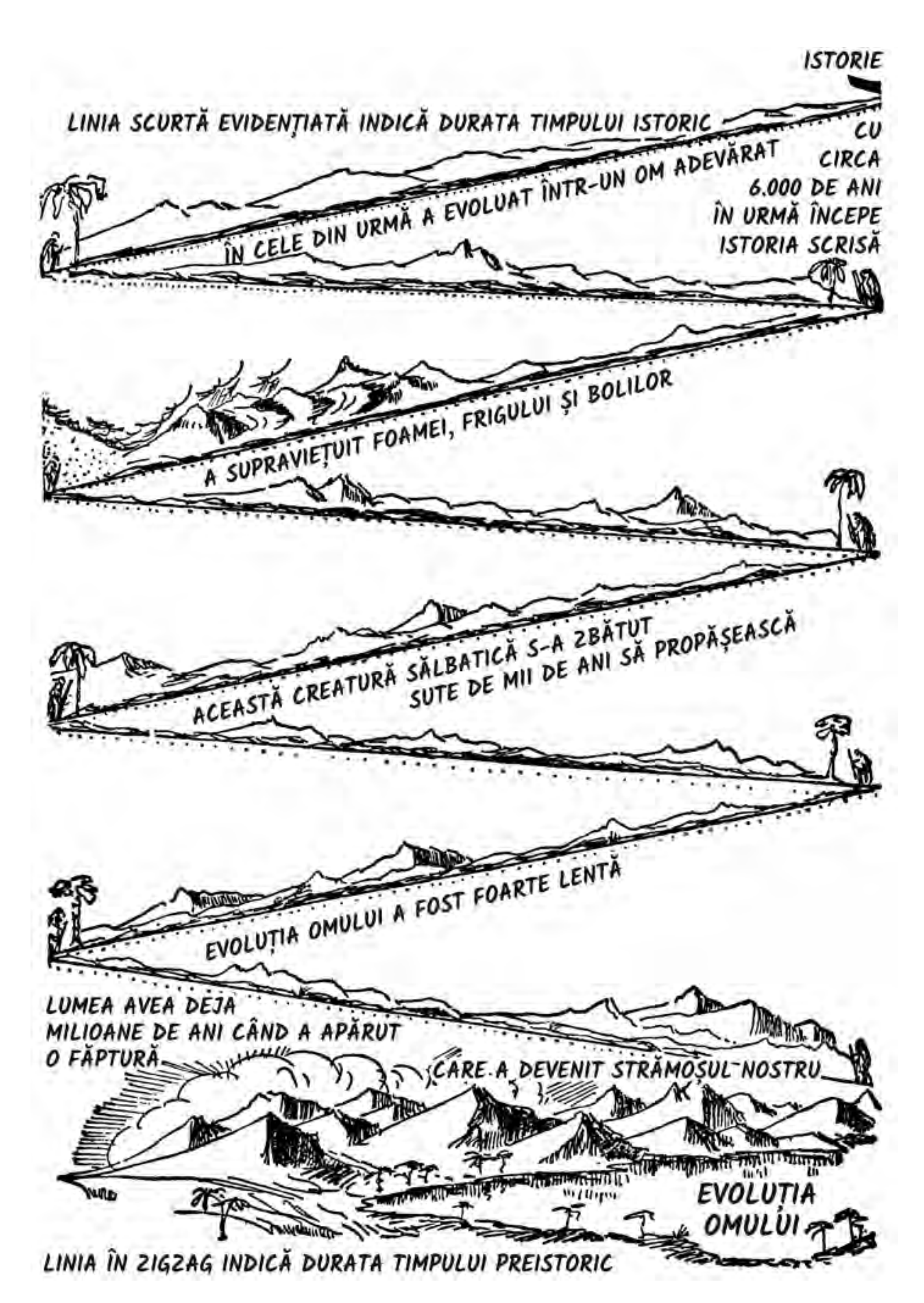
Trăia în întunecimea jilavă a pădurilor întinse, cum fac pigmeii din Africa până în ziua de astăzi. Când simțea împunsăturile foamei, mânca frunze crude și rădăcini de plante, sau fura ouăle vreunei păsări furioase, hrănindu-și cu ele propriii pui. Din când în când, după o vânătoare lungă și perseverentă, prindea câte o vrabie sau un câine sălbatic mic, poate un iepure. Le consuma crude, căci nu descoperise că mâncarea gătită e mai gustoasă.

În timpul zilei, acest om primitiv colinda în căutarea hranei.

La coborârea nopții, își ascundea nevasta și copiii într-un copac scorburos sau îndărătul unor bolovani mari, căci era înconjurat din toate părțile de animale feroce, iar la așternerea întunericului aceste animale porneau la vânătoare, căutând mâncare pentru perechile și puii lor, iar gustul cărnii de om le plăcea. În acea lume fie mâncai, fie erai mâncat, iar viața era tare nefericită, căci era presărată cu frică și nenorociri la tot pasul.

Vara, omul era bătut de razele dogoritoare ale soarelui, iar iarna copiii îi mureau de frig în brațe. Când o astfel de făptură se rănea (iar animalele de pradă își rup mereu câte un os sau își scrântesc gleznele), nu avea cine să-i poarte de grijă și îl aștepta o moarte îngrozitoare.

Ca multor animale din pricina cărora grădina zoologică vuiește de zgomote bizare, omului de la începuturi îi făcea plăcere să mormăie. Asta înseamnă că repeta la nesfârșit aceeași bolboroseală de neînțeles doar fiindcă îi făcea plăcere să audă sunetul propriei voci. Cu timpul și-a dat seama că putea folosi aceste sunete guturale pentru a-și avertiza semenii când îi

PREISTORIA ȘI ISTORIA

pândea vreun pericol, scoțând anumite chiote care au ajuns să însemne „un tigru!“ sau „vin cinci elefanți!“. Ceilalți îi mârâiau ceva ca răspuns, iar mormăitul lor însemna: „îi văd“ sau „hai să fugim și să ne ascundem“. Aceasta a fost probabil originea limbajului.

Totuși, după cum am spus deja, despre aceste începuturi știm foarte puține. Omul timpuriu nu avea unelte și nu își construia case. Trăia și murea fără să lase altă urmă a existenței sale afară de câteva clavicule și fragmente de craniu. Ele ne spun că în urmă cu multe mii de ani lumea era locuită de niște mamifere foarte deosebite de toate celelalte animale – evoluate probabil dintr-un alt animal necunoscut, asemănător cu primatele, care învățase să meargă pe membrele posterioare și să-și folosească labele din față ca mâini –, și că foarte probabil acestea au avut o legătură cu strămoșii noștri direcți de mai târziu.

Știm destul de puține, iar restul e învăluit în întuneric.

3
OMUL PREISTORIC

OMUL PREISTORIC ÎNCEPE SĂ-ȘI FĂUREASCĂ OBIECTE

OMUL DE LA ÎNCEPUTURI NU ȘTIA CE ÎNSEAMNĂ TIMPUL. NU ținea socoteala zilelor de naștere, a aniversărilor căsătoriei sau a clipei morții. Nu avea noțiunea zilelor, săptămânilor și nici măcar a anilor. La modul general era totuși conștient de ciclul anotimpurilor, deoarece observase că după iarna friguroasă urma totdeauna primăvara blândă – că primăvara se preschimba apoi în vara călduroasă, când fructele se coceau, iar știuleții de porumb sălbatic erau buni de mâncat, și că vara se sfârșea când rafale neașteptate de vânt măturau frunzele din copaci și unele animale se pregăteau pentru lungul somn hibernal.

Acum se petrecuse însă ceva neobișnuit și cumva înfricoșător. Se întâmplase ceva cu vremea. Zilele calde de vară sosiseră foarte târziu. Fructele nu se copseseră. Culmile munților care odinioară se acopereau cu iarbă se ascundeau acum sub un strat gros de zăpadă.

Apoi, într-o dimineață, o ceată de oameni sălbatici, diferiți de celelalte făpturi care trăiau în vecinătăți, au coborât rătăcind din regiunea piscurilor înalte. Arătau sfrijiți și păreau flămânzi. Scoteau sunete pe care nimeni nu le putea pricepe. Păreau să spună că le e foame. Mâncarea nu ajungea și pentru vechii locuitori, și pentru nou-veniți. Când au vrut să rămână mai mult de câteva zile, s-a iscat o luptă aprigă cu mâini care zgâriau ca ghearele și cu picioarele; familii întregi au fost ucise. Ceilalți au fugit înapoi spre pantele munților și au pierit la primul viscol.

Însă cei din pădure se speriaseră de-a binelea. Zilele se scurtau fără încetare, iar nopțile se răceau mai mult decât ar fi trebuit.

În cele din urmă, într-o ravenă dintre două dealuri înalte s-a ivit o pată de gheață verzuie. S-a întins cu repeziciune. Un ghețar gigantic aluneca pe povârniș. Rostogolea la vale pietrele uriașe din cale. Vuind cât zece vijelii, torentele de gheață, noroi și blocuri de granit s-au prăvălit năprasnic peste oamenii din pădure, omorându-i în somn. Copaci centenari au fost striviți și prefăcuți în vreascuri. Apoi a început să ningă.

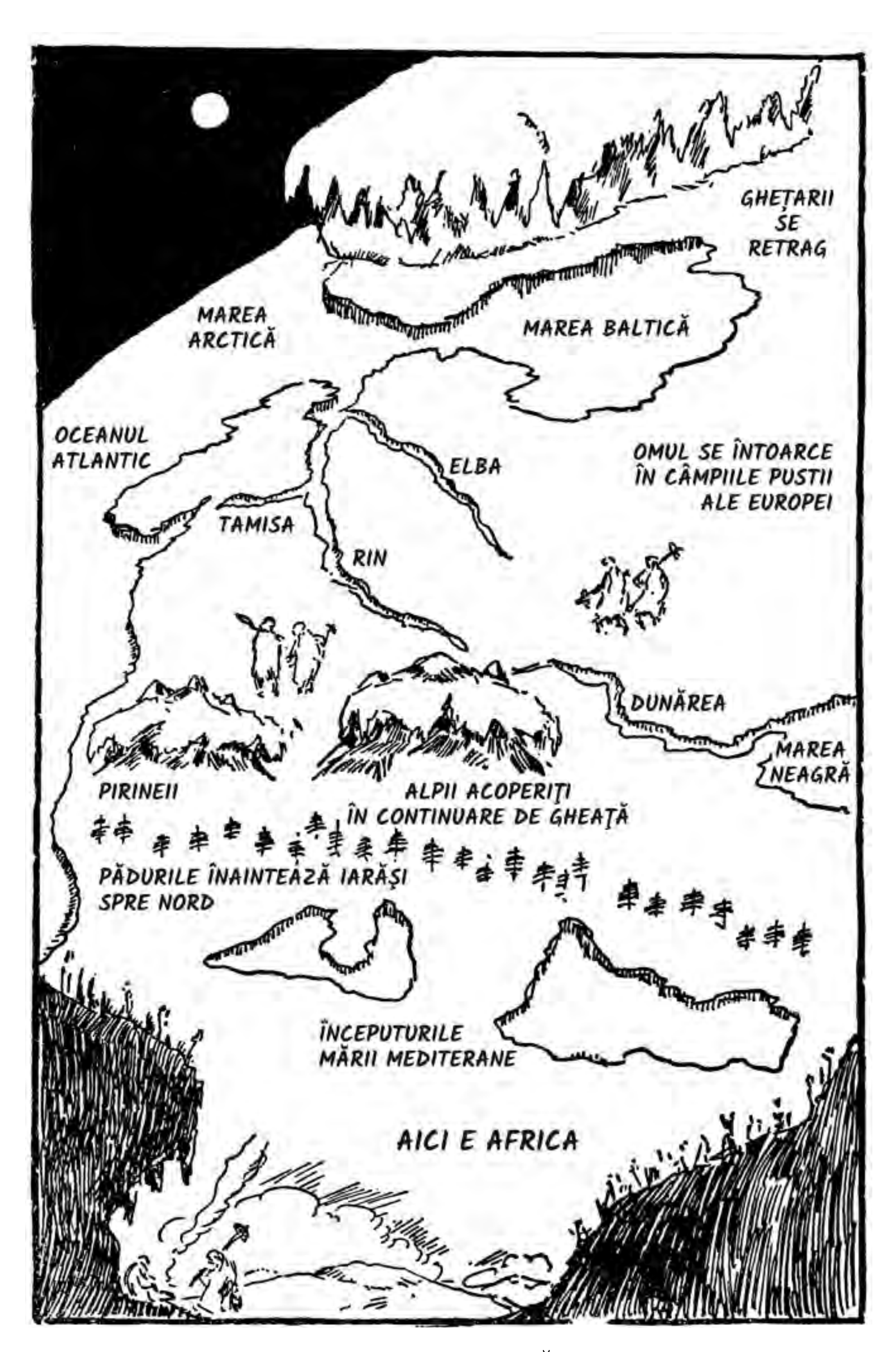
A nins luni în șir. Toate plantele au murit și animalele au fugit în căutarea soarelui din miazăzi. Omul și-a luat copilul în cârcă și le-a urmat. Însă nu putea merge la fel de iute ca vietățile mai sălbatice, fiind obligat să aleagă între gândirea neîntârziată sau moartea pe dată. Pare-se că a preferat-o pe cea dintâi, căci a izbutit să supraviețuiască îngrozitoarelor perioade glaciare care în patru rânduri au amenințat să răpună toată suflarea omenească de pe fața pământului.

Înainte de toate, omul trebuia să se îmbrace, ca să nu înghețe. A învățat să sape gropi și să le acopere cu ramuri și frunze: în aceste capcane prindea urși și hiene pe care le ucidea apoi cu pietroaie, folosindu-le pieile ca veșminte pentru sine și familia lui.

Apoi venea problema adăpostului. Aceasta era simplă. Multe vietăți obișnuiau să doarmă în peșteri întunecoase. Urmându-le exemplul, omul a alungat animalele din culcușurile lor calde și s-a înstăpânit pe ele.

Chiar și așa, clima era prea aspră pentru majoritatea oamenilor, iar bătrânii și tinerii mureau pe capete. Apoi un geniu și-a dat seama cum să folosească focul. Odată, la vânătoare, îl prinsese un incendiu în pădure. Și-a amintit că flăcările fuseseră cât pe ce să-l ardă de viu. Până atunci focul fusese un dușman. Acum a devenit un prieten. Oamenii au târât în peșteră un copac uscat și l-au aprins cu ajutorul câtorva ramuri ce ardeau mocnit, luate dintr-un lemn în flăcări. Focul a preschimbat peștera într-o încăpere confortabilă.

Într-o bună seară, în foc a picat o pasăre moartă. N-au scos-o decât după ce se fripsese zdravăn. Omul a descoperit că, friptă, carnea era mai gustoasă și s-a lepădat pe loc de unul

EUROPA PREISTORICĂ

dintre vechile obiceiuri comune cu celelalte animale, începând să-și gătească mâncarea.

Așa au trecut mii de ani. Doar cei cu mintea ageră au supraviețuit. Trebuiau să lupte zi și noapte cu frigul și foamea. Au fost siliți să inventeze unelte. Au învățat să ascută pietre pentru a le transforma în topoare și să facă ciocane. Au fost obligați să adune provizii mari de mâncare pentru nesfârșitele zile de iarnă și au descoperit că lutul poate fi modelat în castroane și urcioare întărite apoi sub razele soarelui. Așa se face că era glaciară, care amenințase să nimicească omenirea, s-a transformat în cel mai mare învățător al ei, fiindcă l-a forțat pe om să-și pună creierul la treabă.

4
HIEROGLIFELE

EGIPTENII INVENTEAZĂ ARTA SCRISULUI ȘI AȘA ÎNCEPE CONSEMNAREA ISTORIEI

ACEȘTI PRIMI STRĂMOȘI AI NOȘTRI CARE TRĂIAU ÎN ÎNTINDEREA sălbatică a Europei învățau cu repeziciune multe lucruri noi. Putem spune fără să ne hazardăm că la un moment dat ar fi abandonat modul de viață primitiv și ar fi creat o civilizație proprie. Însă izolarea lor s-a sfârșit brusc. Au fost descoperiți.

Un călător dintr-un ținut sudic necunoscut care cutezase să traverseze marea și trecătorile din înaltul munților își croise drum până la populația sălbatică de pe continentul european. Venise din Africa. Casa lui era în Egipt.

În Valea Nilului se dezvoltase un nivel înalt de civilizație cu mii de ani înainte ca oamenii din Vest să fi visat la posibilitatea unei furculițe, roți sau case. De aceea îi vom lăsa pe stră-străbunicii noștri în peșterile lor și vom vizita țărmurile sudice și estice ale Mediteranei, unde se afla prima școală a neamului omenesc.

Egiptenii ne-au învățat multe lucruri. Erau agricultori admirabili. Știau totul despre irigații. Au construit temple imitate mai apoi de greci și care au slujit drept modele timpurii pentru bisericile în care ne închinăm astăzi. Au inventat un calendar care s-a dovedit un instrument atât de util pentru măsurarea timpului, încât a supraviețuit, ușor modificat, până în ziua de azi. Însă mai presus de toate, egiptenii învățaseră cum să păstreze spusele spre folosul generațiilor următoare. Inventaseră arta scrisului.

Suntem așa de obișnuiți cu ziarele, cărțile și revistele, încât avem impresia că lumea a știut dintotdeauna să scrie și să

citească. În realitate scrierea, cea mai importantă dintre toate invențiile, e destul de recentă. Fără documente scrise am fi asemenea pisicilor și câinilor, care nu își pot învăța pisoii și cățelușii decât două, trei lucruri simple și care, neputând să scrie, nu au posibilitatea de a folosi experiența generațiilor pisicești și canine anterioare.

În primul secol înaintea erei noastre, când romanii au ajuns în Egipt, au găsit valea plină de mici imagini ciudate ce păreau să aibă de-a face cu istoria țării. Însă pe romani nu îi interesa „nici un lucru străin" și nu au cercetat originea acestor desene bizare care acopereau pereții templelor, zidurile palatelor și nenumăratele vrafuri de foi făcute din trestie de papirus. Ultimul preot egiptean care cunoscuse arta sacră a realizării acestor imagini murise cu câțiva ani înainte. Lipsit de independență, Egiptul devenise o magazie plină cu documente istorice importante pe care nimeni nu le putea descifra și care nu foloseau nimănui.

Șaptesprezece veacuri au trecut și Egiptul a rămas tot un ținut misterios. Însă în anul 1798 întâmplarea a făcut ca un general francez pe nume Bonaparte să viziteze estul Africii pentru a pregăti un atac împotriva coloniilor britanice din India. N-a putut trece Nilul și campania lui a fost un eșec. Dar, absolut accidental, faimoasa expediție franceză a rezolvat problema pictogramelor egiptene antice.

Într-o bună zi, un tânăr ofițer francez, foarte plictisit de viața anostă din mica fortăreață de pe râul Rosetta (o gură a fluviului Nil), a hotărât să petreacă câteva ceasuri libere scormonind prin ruinele din Delta Nilului. Și, ce să vezi, a găsit o piatră care l-a nedumerit nespus. Ca mai toate în Egipt, era acoperită cu mici figuri. Însă această lespede de bazalt negru se deosebea de orice altă descoperire de până atunci. Purta trei inscripții. Una dintre ele era în greacă. Limba greacă era cunoscută. „Tot ce trebuie", a chibzuit ofițerul, „e să comparăm textul grec cu simbolurile egiptene și acestea își vor dezvălui pe dată secretele".

Planul suna destul de simplu, dar rezolvarea enigmei a luat peste douăzeci de ani. În 1802, un profesor francez pe nume

Champollion a început să compare textele grec și egiptean de pe faimoasa piatră de la Rosetta. În 1823 a anunțat că descoperise înțelesul a paisprezece pictograme. Nu peste mult timp a murit istovit de muncă, însă principiile fundamentale ale scrierii egiptene erau cunoscute. În ziua de astăzi știm povestea Văii Nilului mai bine decât pe cea a fluviului Mississippi. Dispunem de documente scrise ce acoperă patru mii de ani de cronică istorică.

Având în vedere că hieroglifele (cuvântul înseamnă „scriere sacră“) egiptene antice au jucat un rol atât de însemnat în istorie (câteva dintre ele, într-o formă modificată, au pătruns și în alfabetul nostru), se cuvine să știți câte ceva despre ingeniosul sistem întrebuințat cu cincizeci de veacuri în urmă pentru a păstra cuvântul rostit spre folosul generațiilor viitoare.

Știți, bineînțeles, ce este un limbaj al semnelor. Orice poveste cu amerindieni din câmpiile vestice consacră un capitol ciudatelor mesaje scrise sub forma unor mici imagini care spun câți bizoni au fost omorâți și câți vânători au fost la o anumită vânătoare. De regulă nu e greu să înțelegem sensul unor asemenea mesaje.

Egipteana antică nu era însă un limbaj al semnelor. Inteligenții locuitori din Valea Nilului trecuseră de mult de acest stadiu. Imaginile lor semnificau mult mai mult decât obiectul reprezentat, după cum voi încerca să vă explic acum.

Imaginați-vă că sunteți Champollion și cercetați un morman de foi din papirus acoperite cu hieroglife. Deodată dați peste imaginea unui bărbat cu un fierăstrău. „Foarte bine“, veți zice, „asta înseamnă, firește, că un țăran s-a dus să taie un copac“. Apoi luați alt papirus. Spune povestea unei regine care a murit la vârsta de optzeci și doi de ani. În mijlocul unei propoziții apare imaginea bărbatului cu fierăstrăul. Reginele de optzeci și doi de ani nu umblă cu fierăstraie. Prin urmare imaginea trebuie să însemne altceva.

Aceasta este enigma pe care a dezlegat-o în cele din urmă francezul. A descoperit că egiptenii au folosit cei dintâi ceea ce noi numim acum „scriere fonetică“ – un sistem de caractere care reproduce „sunetul“ (sau „fonul“) cuvântului rostit și care

ne permite să ne transpunem toate cuvintele într-o formă scrisă, cu ajutorul unui număr mic de puncte, linioare și cârlige.

Să revenim o clipă la omulețul cu fierăstrăul. Cuvântul „fierăstrău“ înseamnă fie o unealtă din atelierul unui tâmplar, fie trecutul verbului „a vedea“[1].

Așa s-a transformat cuvântul de-a lungul secolelor. La început însemnase doar unealta pe care o reprezenta. Apoi acest sens s-a pierdut și a devenit timpul trecut al unui verb. După câteva sute de ani, egiptenii au pierdut din vedere ambele sensuri și imaginea a ajuns să reprezinte o singură literă, litera „s“. O scurtă propoziție vă va arăta ce vreau să spun. Iată o propoziție în engleza modernă așa cum s-ar fi scris cu hieroglife.

desemnează fie unul din cele două globulețe din cap cu ajutorul cărora vedeți, fie înseamnă „eu“, persoana care vorbește.

O e fie o insectă care adună miere, fie reprezintă verbul „a fi“, care înseamnă „a exista“. Pe de altă parte, ar putea reprezenta prima parte a unui verb ca a „deveni“ sau „a se purta“.

În acest caz particular, e urmat de o , care înseamnă „frunză“ sau „pleacă“ (sunetul ambelor cuvinte e identic).

Despre ochi știți deja tot ce trebuie.

La sfârșit aveți imaginea unei . E o girafă. Face parte din vechiul limbaj al semnelor din care au evoluat hieroglifele.

1. Cuvântul *saw* din originalul englez prezintă această omonimie (n. red.).

Acum puteți citi propoziția fără prea multă greutate.

„Cred că am văzut o girafă“[1].

După inventarea acestui sistem, egiptenii l-au dezvoltat pe parcursul mai multor mii de ani, până au reușit să scrie orice doreau și foloseau aceste „cuvinte la conservă“ pentru a trimite mesaje prietenilor, a ține evidența comercială și a consemna istoria țării, astfel încât generațiile viitoare să poată învăța din greșelile trecutului.

1. În originalul englez: *I believe I saw a giraffe*. *I* (rom. „eu“) și *eye* (rom. „ochi“) sunt omofone, *be* („a fi“) și *bee* („albină“) sunt fonetic apropiate, la fel și *leaf* („frunză“) și *leave* („a pleca“) (n. red).

5

VALEA NILULUI

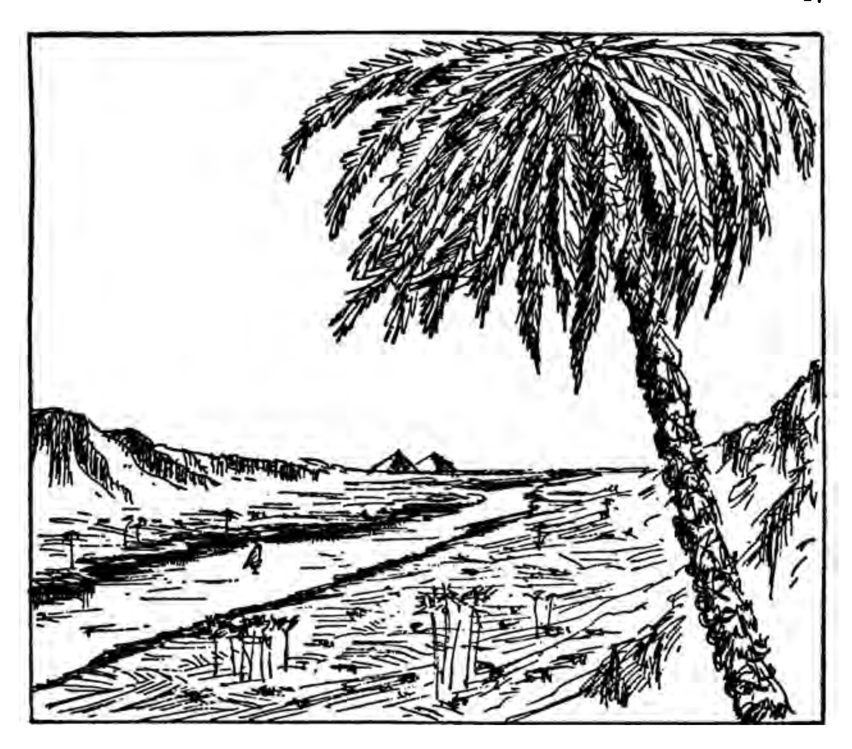
ÎNCEPUTURILE CIVILIZAȚIEI DIN VALEA NILULUI

ISTORIA OMULUI ESTE CRONICA UNEI FĂPTURI FLĂMÂNDE ÎN căutarea hranei. Oriunde se găsea mâncare din belșug, într-acolo mergea și omul să-și facă sălaș.

Faima Văii Nilului trebuie să se fi răspândit foarte devreme. Oameni din inima Africii, din deșertul arab și din vestul Asiei s-au pogorât în Egipt, ca să-și revendice partea din pământurile bogate. Împreună, acești invadatori au format o rasă nouă care își spunea „Remi“ sau „Oamenii“, exact la fel cum și noi numim uneori America „țara lui Dumnezeu“. Aveau de ce să fie recunoscători destinului care îi adusese în acea fâșie îngustă de pământ. În fiecare vară Nilul transforma valea într-un lac de mică adâncime, iar la retragerea apelor toate câmpurile cultivabile și pășunile rămâneau acoperite de câțiva centimetri din cel mai fertil sol.

În Egipt, un fluviu binefăcător îndeplinea munca a milioane de persoane, permițând hrănirea populației abundente a primelor orașe mari de care avem știință. E adevărat că nu tot pământul arabil se găsea în vale. Însă un sistem complicat de canale și fântâni transporta apa de la nivelul fluviului pe coama celor mai înalte dâmburi, iar un sistem și mai complex de șanțuri de irigație o răspândeau în teritoriu.

În timp ce omul din epoca preistorică era obligat să petreacă 16 ore din 24 strângând mâncare pentru sine și membrii tribului, țăranul sau orășeanul egiptean se bucura de un oarecare răgaz. Și-a folosit timpul liber pentru a meșteri multe lucruri pur ornamentale și câtuși de puțin utile.

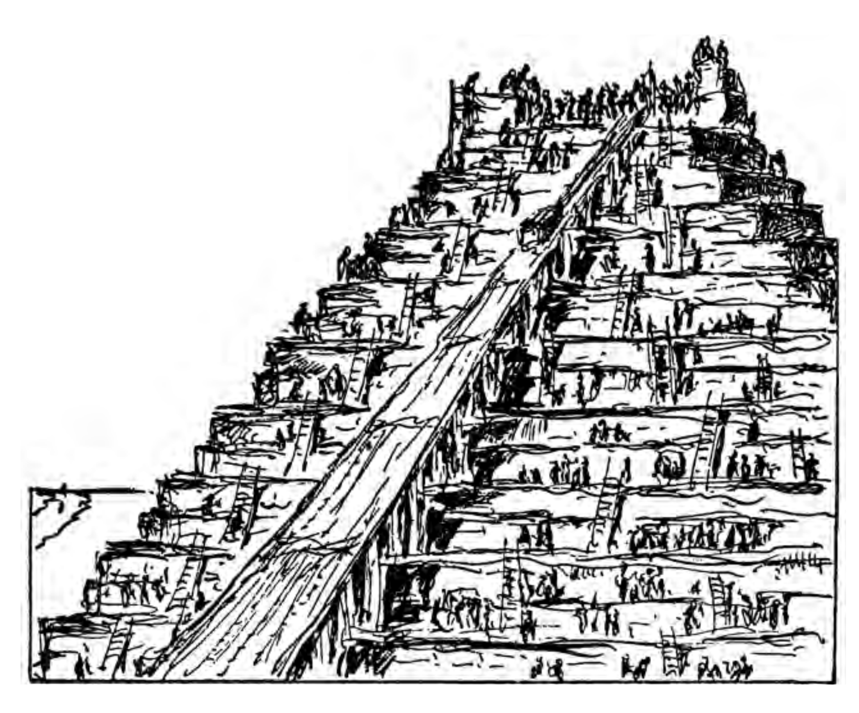
VALEA EGIPTULUI

Ba mai mult. Într-o bună zi și-a dat seama că mintea lui era capabilă să gândească fel și fel de lucruri care nu aveau nici o legătură cu grijile hranei, somnului și găsirii unui cămin pentru copii. Egipteanul a început să mediteze la multe probleme curioase care îl frământau. De unde veneau stelele? Cine făcuse bubuitul tunetului care îl speria așa tare? Cine făcuse fluviul Nil să se umfle cu o asemenea regularitate încât calendarul se putea baza pe apariția și dispariția revărsărilor anuale? Cine era el însuși, el, o mică făptură ciudată înconjurată din toate părțile de moarte și boală, dar totuși fericită și plină de veselie?

Și-a pus multe asemenea întrebări și anumite persoane s-au oferit serviabil să răspundă cât de bine le stătea în putință. Egiptenii i-au numit „preoți“ și aceștia au devenit gardienii gândurilor lor, dobândind mult respect în comunitate. Erau bărbați foarte învățați cărora li se încredințase misiunea sacră

de a păstra cronicile scrise. Ei și-au dat seama că nu era bine ca omul să se gândească doar la câștigul imediat din această lume și i-au atras atenția asupra zilelor viitoare, când sufletul lui avea să sălășluiască dincolo de munții din apus și avea să dea socoteală pentru faptele sale în fața lui Osiris, puternicul zeu care îi stăpânea pe vii și pe morți și judeca faptele oamenilor după meritele fiecăruia. Preoții au acordat atâta însemnătate viitorului în tărâmul lui Isis și Osiris, încât egiptenii au început să vadă viața ca pe o scurtă pregătire pentru lumea cealaltă și au transformat fertila Vale a Nilului într-un ținut consacrat morților.

În mod ciudat, egiptenii au ajuns să creadă că nici un suflet nu putea intra în tărâmul lui Osiris fără corpul care îi servise drept sălaș pe lumea aceasta. În consecință, imediat după moartea cuiva, rudele luau cadavrul și puneau să fie îmbălsămat. Câteva săptămâni era impregnat într-o soluție de natron, după care era umplut cu rășină. Cuvântul persan pentru „rășină“ era

CONSTRUIREA PIRAMIDELOR

mumiai, iar corpul îmbălsămat s-a numit „mumie". Mumia era înfășurată în metri peste metri de pânză pregătită special și apoi așezată într-un coșciug, gata să fie dus în locuința ultimă. Însă mormântul unui egiptean era o adevărată casă unde corpul era înconjurat de mobilier, instrumente muzicale (ca să petreacă mai plăcut ceasurile terne de așteptare) și statuete reprezentând bucătari, brutari și bărbieri (pentru ca ocupantul întunecosului cămin să aibă mâncare cum se cuvine și să nu umble nebărbierit).

Inițial aceste morminte au fost săpate în stâncile munților din vest, însă pe măsură ce egiptenii au înaintat spre nord, au fost nevoiți să-și construiască cimitirele în deșert. Însă deșertul e plin de animale sălbatice și tâlhari la fel de sălbatici care intrau în morminte și tulburau mumia sau furau bijuteriile îngropate alături de mort. Pentru a preveni asemenea pângăriri nelegiuite, egiptenii ridicau deasupra mormintelor niște dâmburi din pietre. Treptat dâmburile s-au mărit, deoarece bogații construiau movile mai înalte decât săracii și exista o rivalitate considerabilă pentru a vedea cine va construi cel mai înalt tumul de pietre. Recordul a fost stabilit de regele Khufu, căruia grecii îi ziceau Kheops și care a trăit cu aproximativ trei mii de ani înaintea erei noastre. Movila lui, pe care grecii au numit-o piramidă (deoarece cuvântul egiptean pentru „înalt" era *pir-em-us*), măsoară peste 150 de metri înălțime.

Acoperă mai bine de cinci hectare de deșert, adică o suprafață de trei ori mai mare decât a bazilicii Sfântul Petru, cel mai mare edificiu din lumea creștină.

Peste o sută de mii de oameni au trudit douăzeci și ceva de ani aducând pietrele necesare de pe celălalt mal al fluviului – trecându-le peste Nil (cum au reușit să o facă nu pricepem), de multe ori tractându-le pe distanțe mari în deșert înainte de a le ridica în sfârșit în poziția corectă. Însă atât de bine și-au făcut treaba arhitecții și inginerii regelui, încât strâmtul coridor care duce la mormântul regal din inima monstrului de piatră nu s-a deformat până acum sub greutatea miilor de tone de piatră care îl presează din toate părțile.

6

ISTORIA EGIPTULUI

ASCENSIUNEA ȘI PRĂBUȘIREA EGIPTULUI

FLUVIUL NIL ERA UN PRIETEN ÎNȚELEGĂTOR, DAR UNEORI SE dovedea un adevărat tiran. I-a învățat pe locuitorii de pe malurile sale nobila artă a „muncii în echipă“. Se bazau unii pe alții pentru construirea șanțurilor de irigație și întreținerea digurilor. În felul acesta au învățat să trăiască în bună înțelegere cu vecinii și asocierea lor reciproc avantajoasă a evoluat cu ușurință într-un stat organizat.

Apoi un bărbat a ajuns mai influent decât vecinii, transformându-se în liderul comunității și în comandant suprem atunci când vecinii pizmași din vestul Asiei invadau prospera vale. În timp a devenit rege, domnind peste întreg ținutul de la Mediterana la munții din apus.

Însă aventurile politice ale faraonilor (cuvântul însemna „cel care trăiește în casa mare“) îl interesau arareori pe țăranul răbdător care trudea pe ogor. Cu condiția să nu fi fost obligat să plătească regelui mai multe taxe decât i se părea corect, accepta domnia faraonului așa cum o accepta pe cea a mărețului Osiris.

Altfel stăteau totuși lucrurile când un invadator străin venea și îi jefuia agoniseala. După douăzeci de secole de existență independentă, un trib arab de păstori primitivi, numiți hicsoși, au atacat Egiptul și au stăpânit Valea Nilului timp de cinci sute de ani. Erau foarte nepopulari. Egiptenii nutreau o ură adâncă și pentru evreii sosiți în ținutul Goșen în căutarea unui adăpost după îndelungata lor pribegie prin deșert și care îl ajutau pe uzurpatorul străin îndeplinind funcțiile de perceptori de taxe și funcționari de stat.

Însă puțin după anul 1700 a.Ch. populația din Teba a declanșat o revoluție. După o luptă îndelungată, hicsoșii au fost alungați din țară și Egiptul a redevenit liber.

O mie de ani mai târziu, când Asiria a cucerit tot vestul Asiei, Egiptul a fost înglobat în imperiul lui Sardanapal[1]. În secolul al VII-lea a.Ch. a devenit din nou stat independent guvernat de un rege stabilit în orașul Sais din Delta Nilului. Însă în 525 a.Ch. Cambise, regele persanilor, a luat în stăpânire Egiptul, iar în secolul al IV-lea a.Ch., când Persia a fost cucerită de Alexandru cel Mare, Egiptul a devenit și el provincie macedoneană. Și-a recăpătat o independență aparentă când unul dintre generalii lui Alexandru s-a întronat ca rege al unui stat egiptean nou și a întemeiat dinastia ptolemeică, instalată în orașul recent construit Alexandria.

În cele din urmă, în anul 39 a.Ch. au venit romanii. Ultima regină egipteană, Cleopatra, s-a străduit din răsputeri să salveze țara. Frumusețea și farmecul ei erau mai periculoase pentru generalii romani decât șase corpuri de armată egiptene. A atacat cu succes inima a doi cuceritori romani. Însă în anul 30 a.Ch. în Alexandria a debarcat Augustus, nepotul și moștenitorul lui Cezar. El nu împărtășea admirația unchiului răposat pentru încântătoarea prințesă. I-a nimicit armatele, dar i-a cruțat viața pentru a o pune să defileze, spre triumful său, printre celelalte prăzi de război. Când a auzit de acest plan, Cleopatra s-a sinucis otrăvindu-se. Iar Egiptul a devenit provincie romană.

1. Forma grecizată a numelui asirian Assurbanipal (n. tr.).

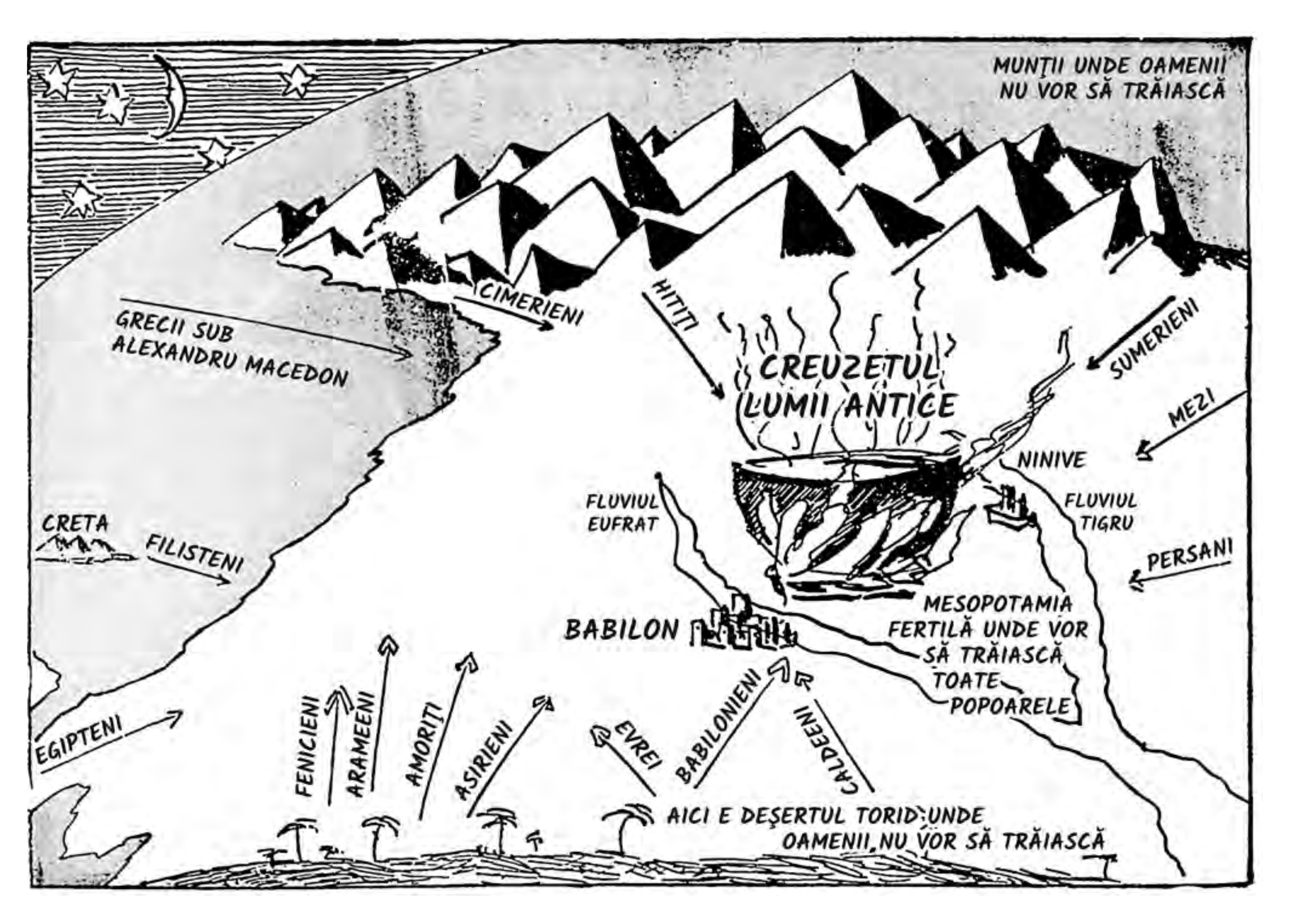
7
MESOPOTAMIA

AL DOILEA CENTRU DE CIVILIZAȚIE ORIENTALĂ

ACUM VĂ VOI DUCE ÎN VÂRFUL CELEI MAI ÎNALTE PIRAMIDE și vă voi cere să vă închipuiți că aveți ochi de șoim. Hăt departe în zare, mult dincolo de nisipurile aurii ale deșertului, veți vedea licărind ceva verde. E o vale întinsă între două fluvii. E Paradisul din Vechiul Testament. E ținutul misterios și minunat pe care grecii îl numeau Mesopotamia – „țara dintre râuri".

Numele celor două fluvii sunt Eufrat (căruia babilonienii îi spuneau Purattu) și Tigru (odinioară numit Diklat). Apele lor izvorăsc din zăpezile care acoperă munții Armeniei, pe care s-a așezat arca lui Noe, și curg domol prin câmpia din sud până ajung la țărmurile nămoloase ale Golful Persic. Fac un serviciu inestimabil. Preschimbă regiunile aride ale vestului Asiei într-o grădină mănoasă.

Valea Nilului atrăsese populații fiindcă le oferise hrană în condiții relativ ușoare. „Ținutul dintre râuri" era popular din același motiv. Era o țară plină de făgăduințe și atât locuitorii din munții nordici, cât și triburile care cutreierau deșerturile din sud au încercat să revendice stăpânirea exclusivă asupra acestui teritoriu. Rivalitatea constantă dintre munteni și nomazii din deșert a dus la războaie interminabile. Doar cei mai puternici și mai curajoși puteau spera să supraviețuiască, iar asta explică motivul pentru care Mesopotamia a devenit patria unei rase foarte puternice, capabilă să creeze o civilizație la fel de importantă, în toate privințele, ca aceea a Egiptului.

MESOPOTAMIA, CREUZETUL LUMII ANTICE

8
SUMERIENII

SCRIBII SUMERIENI ALE CĂROR TĂBLIȚE DE ARGILĂ POVESTESC ÎN CUNEIFORME ISTORIA ASIRIEI ȘI BABILONIEI, MARELE CREUZET SEMITIC

SECOLUL AL XV-LEA A FOST O EPOCĂ A MARILOR DESCOPERIRI. Columb a încercat să găsească un drum spre Insula Catai[1] și a dat peste un continent nou a cărui existență nici nu era bănuită. Un episcop austriac a echipat o expediție care urma să călătorească în est și să găsească patria cneazului Moscovei: călătoria s-a soldat cu un eșec total, căci occidentalii nu au vizitat Moscova decât o generație mai târziu. Între timp, un venețian pe nume Barbero explorase ruinele din vestul Asiei și adusese vești despre o limbă extrem de curioasă pe care o găsise dăltuită în pietrele templelor din Shiraz și gravată pe nenumărate bucăți de argilă arsă.

Însă europenii erau preocupați de multe altele, așa că primele „inscripții cuneiforme“ (numite astfel deoarece literele aveau formă de cui, iar cuiul se cheamă *cuneus* în latină) nu au fost aduse în Europa decât la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de un cartograf danez pe nume Niebuhr. Apoi a fost nevoie de treizeci de ani până ce un profesor german meticulos, Grotefend, a reușit să descifreze primele patru litere, D, A, R și Ș, numele regelui persan Darius. Și alți douăzeci de ani au trebuit să treacă până când un ofițer britanic, Henry Rawlinson, care a găsit faimoasa inscripție de la Behistun, ne-a oferit o cheie practică a scrierii cuneiforme din Asia de Vest.

În comparație cu problema descifrării scrierii cuneiforme, sarcina lui Champollion fusese floare la ureche. Egiptenii folo-

1. Nume dat Chinei de europeni în Evul Mediu (n. tr.).

seau imagini. Sumerienii însă, primii locuitori ai Mesopotamiei cărora le venise ideea de a-și scrijeli cuvintele pe tăblițe de argilă, se debarasaseră cu totul de pictograme și elaboraseră un sistem format din simboluri în formă de V fără mare legătură cu imaginile din care evoluaseră. Câteva exemple vă vor arăta despre ce este vorba. La început, o stea desenată cu un cui pe o cărămidă arăta așa . Acest semn era totuși prea greoi și după o vreme, când la sensul de „stea“ s-a adăugat și înțelesul de „cer“, imaginea a fost simplificată așa: , devenind și mai enigmatică. La fel, „bou“ s-a schimbat din în , iar „pește“ s-a schimbat din în . Inițial soarele era un cerc simplu , și a devenit . Dacă am folosi scrierea sumeriană astăzi, am face o să arate ca . Acest sistem de a așterne ideile în scris pare foarte complicat, dar sumerienii, babilonienii, asirienii, persanii și toate semințiile care au cotropit valea cea fertilă l-au folosit mai bine de 3.000 de ani.

Povestea Mesopotamiei e plină de războaie necontenite și cuceriri. Mai întâi au venit sumerienii din nord. Erau o populație de rasă albă, care trăise în munți. Se deprinseseră să își venereze zeii pe culmile dealurilor. Când au ajuns în câmpie au ridicat mici coline artificiale în vârful cărora și-au construit altarele. Nu știau să construiască scări și de aceea își înconjurau turnurile cu rampe în pantă. Inginerii noștri au împrumutat această idee, după cum se vede în gările mari, unde galerii ascendente fac legătura între etaje. Poate am împrumutat și alte idei

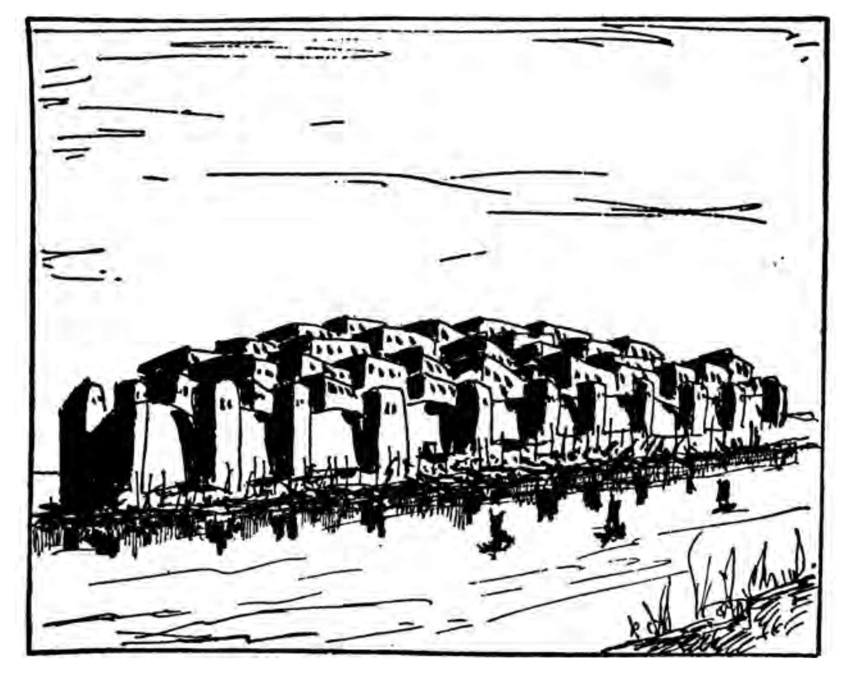

UN TURN BABEL

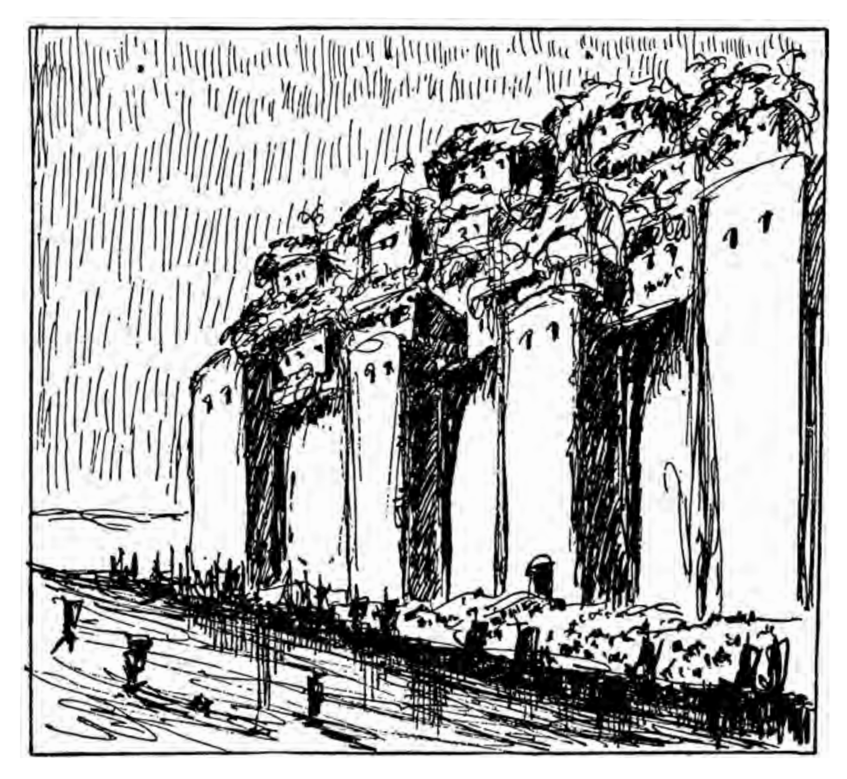
de la sumerieni, dar nu știm. Sumerienii au fost asimilați complet de rasele care au descins ulterior în valea fertilă. Turnurile lor se înalță însă și acum printre ruinele din Mesopotamia. Evreii le-au văzut când au plecat în exil în ținutul Babilonului și le-au numit turnurile Bab-illi, adică turnurile lui Babel.

Sumerienii ajunseseră în Mesopotamia în mileniul al IV-lea înaintea erei noastre. Curând după aceea au fost biruiți de akkadieni, unul dintre numeroasele triburi din deșertul Arabiei care vorbesc un dialect comun și sunt cunoscute cu denumirea de „semite“, deoarece în vechime se credea că descindeau direct din Sem, unul dintre cei trei fii ai lui Noe. O mie de ani mai târziu, akkadienii au fost siliți să se supună amoriților, un alt trib semit din deșert al cărui mare rege, Hammurabi, și-a construit un palat magnific în orașul sacru Babilon și a dat poporului său un set de legi care a transformat statul babilonian

în cel mai bine administrat imperiu din lumea antică. După aceea hitiții, pe care îi veți întâlni de asemenea în Vechiul Testament, au invadat valea fertilă și au distrus tot ce nu au putut lua cu ei. La rândul lor au fost înfrânți de credincioșii marelui zeu al deșertului Ashur, care își spuneau asirieni și au făcut din orașul Ninive centrul unui imperiu vast și temut care a cucerit tot vestul Asiei și Egiptul și a luat bir de la nenumărate popoare supuse până la sfârșitul secolului al VII-lea înaintea nașterii lui Hristos, când caldeenii, un alt trib semit, au reîntemeiat Babilonul și l-au făcut cea mai importantă capitală a vremii respective. Nabucodonosor, cel mai vestit dintre regii lor, a încurajat studiul științific, iar cunoștințele noastre moderne de astronomie și matematică se bazează pe anumite principii fundamentale descoperite de caldeeni. În anul 538 a.Ch., un trib primitiv de păstori persani a invadat acest teritoriu antic și a răsturnat imperiul caldeenilor. Două sute de ani mai târziu au fost înfrânți, la rândul lor, de

NINIVE

ORAȘUL SACRU BABILON

Alexandru cel Mare, care a transformat valea cea fertilă, vechiul creuzet al atâtor rase semite, în provincie greacă. Mai târziu au urmat romanii, iar după romani turcii, și Mesopotamia, cel de-al doilea centru al civilizației lumii, a ajuns o pustietate întinsă unde movile uriașe de pământ spuneau povestea unei glorii apuse.

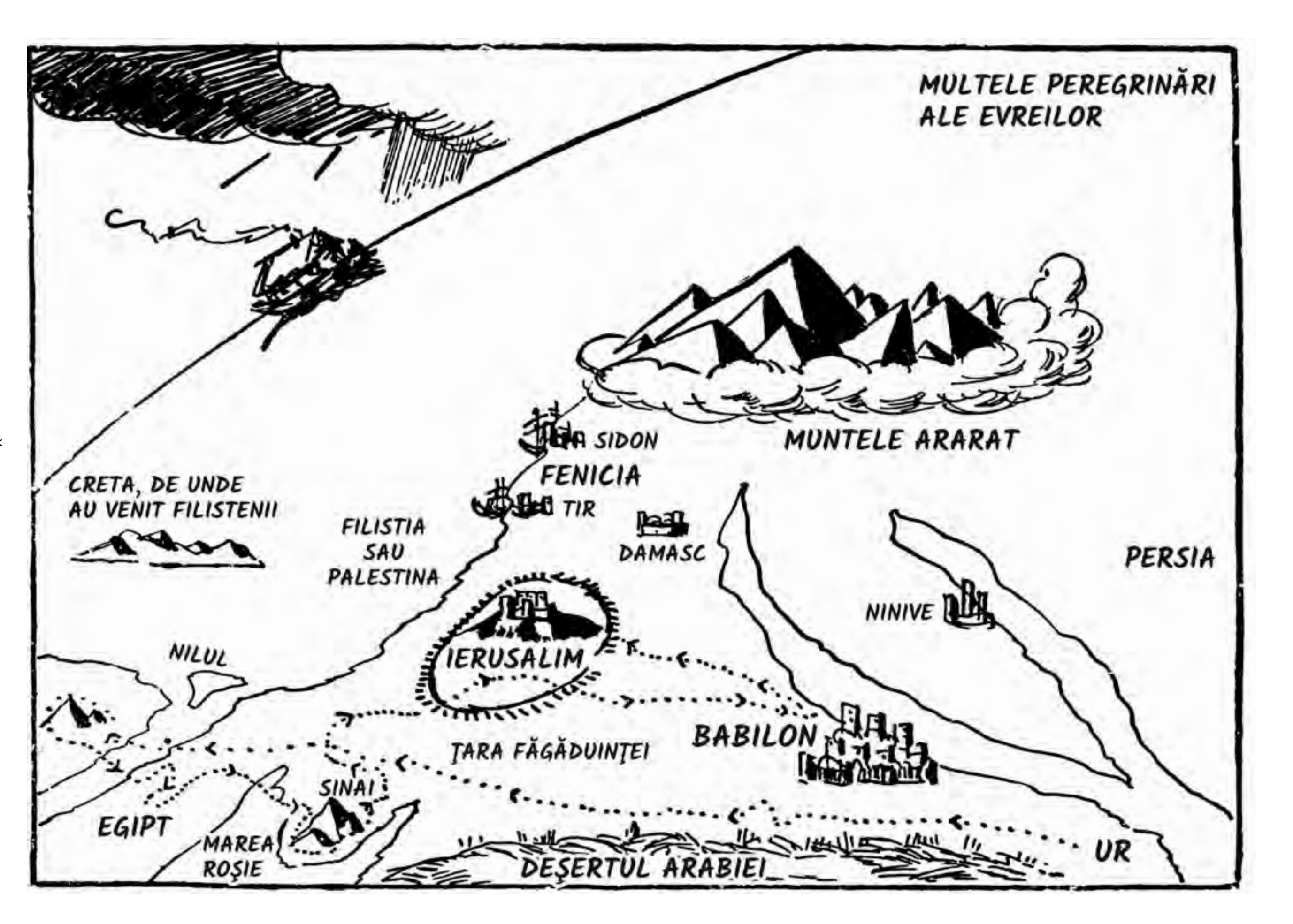
9
MOISE

POVESTEA LUI MOISE, CONDUCĂTORUL POPORULUI EVREU

UNDEVA PE PARCURSUL SECOLULUI XX ÎNAINTEA EREI NOASTRE, un trib mic și neînsemnat de păstori semiți și-a părăsit vechea patrie din ținutul Ur, la gura Eufratului, încercând să găsească pășuni noi pe domeniile regilor Babiloniei. Alungați de soldații regelui, s-au deplasat spre vest, căutând un petic de pământ liber pe care să-și ridice corturile.

Cei din acest trib de păstori se numeau iudei sau, cum le spunem noi, evrei. Rătăciseră pretutindeni și după mulți ani de peregrinări mohorâte primiseră adăpost în Egipt. Mai bine de cinci secole au locuit printre egipteni, iar când țara lor adoptivă a fost ocupată de spoliatorii hicsoși (cum v-am spus în povestea Egiptului), au reușit să se facă utili invadatorilor străini și au fost lăsați să-și stăpânească netulburați pajiștile. Însă după un lung război de independență egiptenii i-au alungat pe hicsoși din Valea Nilului și pentru evrei au venit vremuri grele, căci au decăzut la statutul de sclavi de rând, fiind obligați să muncească la drumurile regale și la piramide. Și cum frontierele erau păzite de soldați egipteni, evreilor le fusese imposibil să fugă.

După mulți ani de suferință au fost salvați, scăpând de această soartă oropsită grație unui tânăr evreu pe nume Moise, care viețuise multă vreme în deșert și învățase să prețuiască virtuțile simple ale strămoșilor săi, care se ținuseră departe de cetăți și viața orășenească și nu se lăsaseră corupți de huzurul și luxul unei civilizații străine.

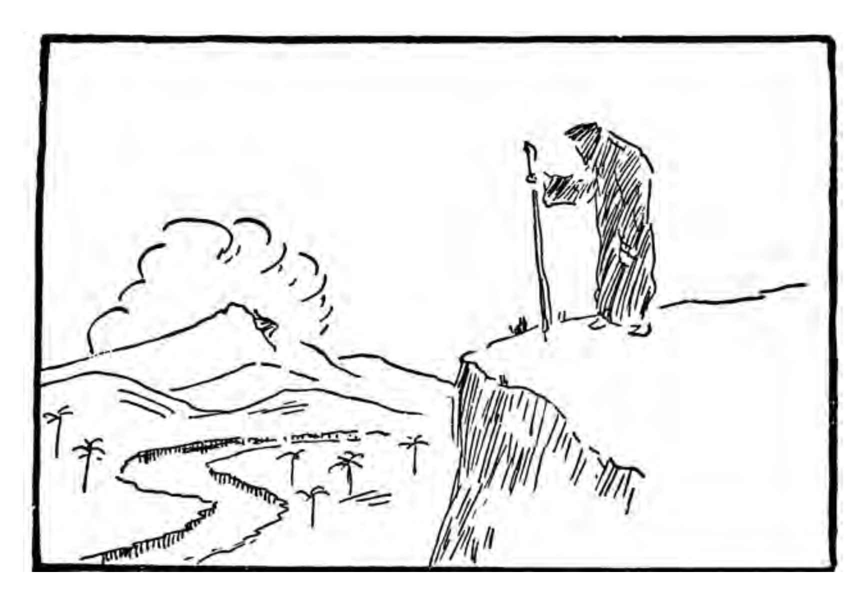
PEREGRINĂRILE EVREILOR

Moise a hotărât să reinsufle poporului dragostea pentru căile patriarhilor. A reușit să scape de soldații egipteni trimiși pe urmele lui și a călăuzit triburile celor de-un neam cu el în câmpia de la poalele Muntelui Sinai. În timpul îndelungatului și singuraticului trai în pustiu învățase să venereze puterea marelui zeu al tunetului și furtunii ce domnea peste înaltul cerurilor și de care depindeau viața, lumina și aerul păstorilor. Acest zeu, una dintre numeroasele divinități adorate pretutindeni în vestul Asiei, se numea Iahve și prin învățăturile lui Moise a devenit singurul domn al neamului evreiesc.

Într-o zi Moise a dispărut din tabăra evreilor. Se șoptea că plecase cu două table de piatră cioplite grosolan. În după-amiaza aceea vârful muntelui s-a ascuns privirii. Întunericul unei furtuni grozave îl făcea nevăzut. Însă la întoarcerea lui Moise pe tablele de piatră erau gravate cuvintele rostite de Iahve pentru poporul lui Israel din mijlocul tunetelor și fulgerelor sale orbitoare. Din clipa aceea toți evreii l-au recunoscut pe Iahve drept stăpânul ultim al destinului lor, singurul Dumnezeu adevărat, care îi învățase să trăiască în sfințenie când le ceruse să urmeze lecțiile înțelepte ale celor Zece Porunci.

Evreii l-au urmat pe Moise când le-a poruncit să-și continue călătoria prin deșert. I s-au supus când le-a spus ce să mănânce și să bea și de care lucruri să se ferească pentru a rezista în clima toridă. În sfârșit, după mulți ani de rătăciri, au ajuns într-un ținut ce părea primitor și prosper. Se numea Palestina, cuvânt care înseamnă țara oamenilor „pilistu“, filistenii, un mic trib de cretani stabiliți de-a lungul țărmului după ce fuseseră alungați din insula lor. Din nefericire, teritoriul din interior, Palestina, era locuit deja de un alt grup semitic numit canaaniți. Evreii au pătruns totuși în văi, și-au construit cetăți și au înălțat un templu falnic într-un oraș pe care l-au numit Ierusalim, „casa păcii“.

Cât despre Moise, nu mai era conducătorul poporului său. I se îngăduise să vadă de departe culmile muntoase ale Palestinei. Apoi a închis pentru totdeauna ochii săi osteniți. Trudise cu zel și credință pentru a fi pe placul lui Iahve. Nu numai că

MOISE VEDE ȚARA SFÂNTĂ

își scosese frații din robia străină și îi călăuzise spre o existență liberă și independentă într-o patrie nouă, dar îi făcuse pe evrei și cel dintâi popor care adora un singur Dumnezeu.

10

FENICIENII

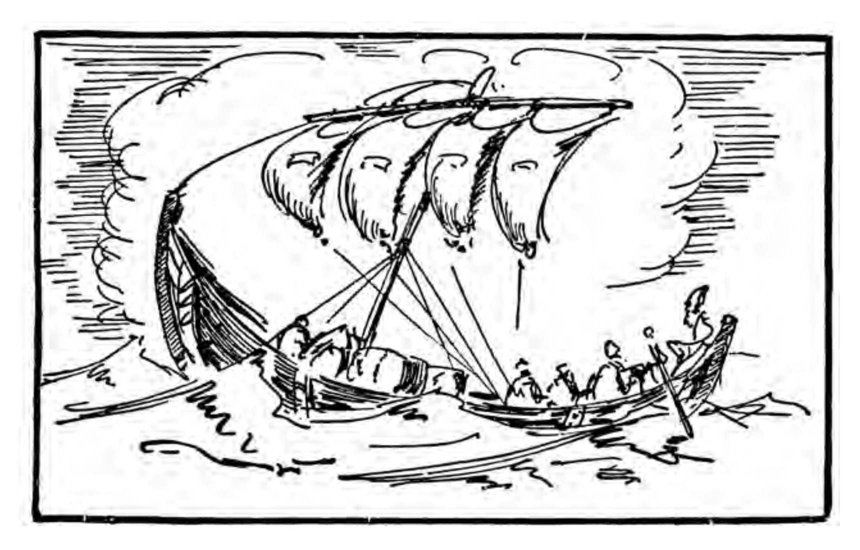
FENICIENII, CARE NE-AU DAT ALFABETUL

FENICIENII, VECINII EVREILOR, ERAU UN TRIB SEMITIC STAbilit de foarte timpuriu de-a lungul țărmurilor Mediteranei. Își construiseră două orașe bine fortificate, Tir și Sidon, și în scurtă vreme acaparaseră monopolul asupra comerțului pe mare la apus. Corăbiile lor mergeau cu regularitate în Grecia, Italia și Spania, aventurându-se chiar și dincolo de Strâmtoarea Gibraltar pentru a vizita Insulele Scilly[1], de unde puteau cumpăra cositor. Oriunde mergeau, își construiau mici baze comerciale pe care le numeau colonii. Multe dintre acestea se află la originea unor orașe moderne, ca Marsilia și Cadiz.

Cumpărau și vindeau orice lucru promitea să le aducă un profit bun. Nu aveau tulburări de conștiință. Dacă e să dăm crezare vecinilor lor, fenicienii nu cunoșteau înțelesul cuvintelor „cinste“ și „integritate“. Pentru ei, un sipet ticsit de comori era idealul suprem al oricărui bun cetățean. Erau într-adevăr oameni antipatici și nu aveau nici un prieten. Cu toate acestea, au făcut tuturor generațiilor viitoare un serviciu neprețuit. Ne-au dat alfabetul.

Fenicienii erau familiarizați cu arta scrisului inventată de sumerieni. Însă greoaiele cârlige sumeriene li se păreau o pierdere de vreme. Ei erau negustori pragmatici și nu puteau sta câteva ore doar pentru a scrijeli două-trei litere. Au purces la treabă și au inventat un sistem de scriere nou, cu mult superior celui vechi. Au împrumutat câteva pictograme de la egipteni

1. Arhipelag la vest de Peninsula Cornwall în Marea Britanie (n. tr.).

NEGUSTORUL FENICIAN

și au simplificat mai multe simboluri cuneiforme sumeriene. Au sacrificat aspectul frumos al vechiului sistem în avantajul vitezei și au redus miile de imagini la un alfabet concis și comod alcătuit din douăzeci și două de litere.

Cu timpul, acest alfabet a traversat Marea Egee și a pătruns în Grecia. Grecii au adăugat câteva litere proprii și au dus sistemul îmbunătățit în Italia. Romanii au modificat întru câtva semnele și, la rândul lor, i-au învățat să scrie și pe barbarii sălbatici din Europa Occidentală. Acești barbari sălbatici sunt strămoșii noștri și de aceea cartea de față e scrisă cu litere de origine feniciană, nu cu hieroglife egiptenilor sau cuneiformele sumerienilor.

11

INDO-EUROPENII

PERSANII INDO-EUROPENI CUCERESC LUMEA SEMITĂ ȘI PE CEA EGIPTEANĂ

LUMEA EGIPTULUI, BABILONULUI, ASIRIEI ȘI FENICIEI AVEAU aproape trei milenii de existență și venerabilele popoare din valea fertilă îmbătrâniseră și le slăbiseră puterile. Soarta le-a fost pecetluită când la orizont s-a ivit o rasă tânără și mai energică. Numim această rasă indo-europeană, deoarece nu a cucerit doar Europa, ci a devenit, de asemenea, clasa conducătoare în țara pe care noi o cunoaștem acum ca India Britanică[1].

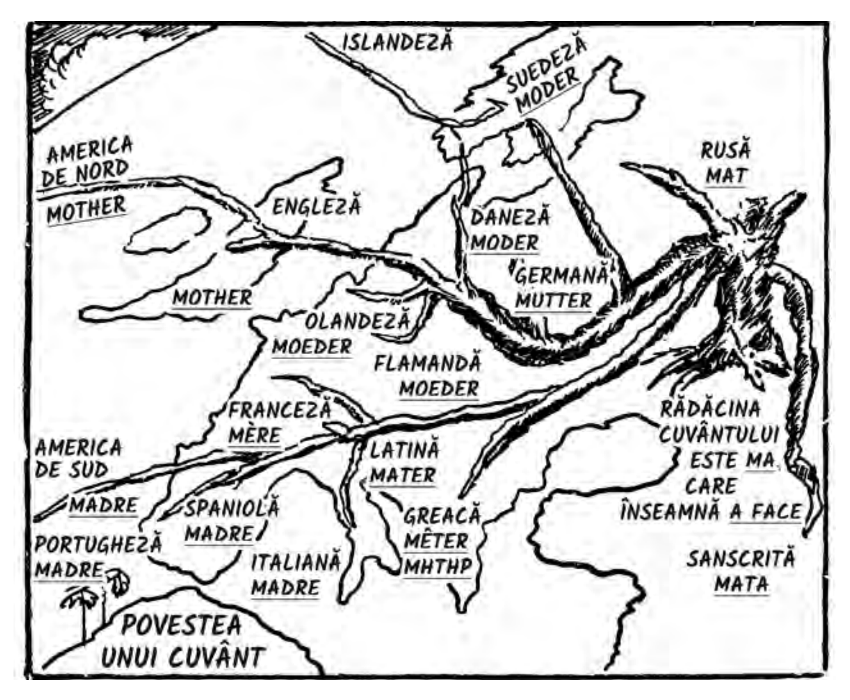
Acești indo-europeni erau albi, la fel ca semiții, însă vorbeau o limbă diferită, considerată strămoșul comun al tuturor limbilor europene, cu excepția maghiarei, finlandezei și dialectelor basce din nordul Spaniei.

Când auzim prima oară despre ei, trăiau de veacuri pe țărmurile Mării Caspice. Într-o bună zi și-au strâns corturile și au pornit mai departe în căutarea unui nou cămin. Unii s-au mutat în munții din Asia Centrală și au trăit secole pe culmile muntoase ce înconjoară Podișul Iranului, motiv pentru care îi numim „arieni“. Alții au mers spre soare-apune și au pus stăpânire pe câmpiile europene, după cum vă voi arăta când voi relata povestea Greciei și Romei.

Pentru moment trebuie să îi urmărim pe arieni. Sub conducerea lui Zarathustra (sau Zoroastru), marele lor învățător, mulți și-au lăsat casele din munți coborând de-a lungul apelor repezi ale fluviului Indus în drumul său spre mare.

Alții au preferat să rămână în zona deluroasă din vestul Asiei, unde au întemeiat comunitățile semiindependente ale

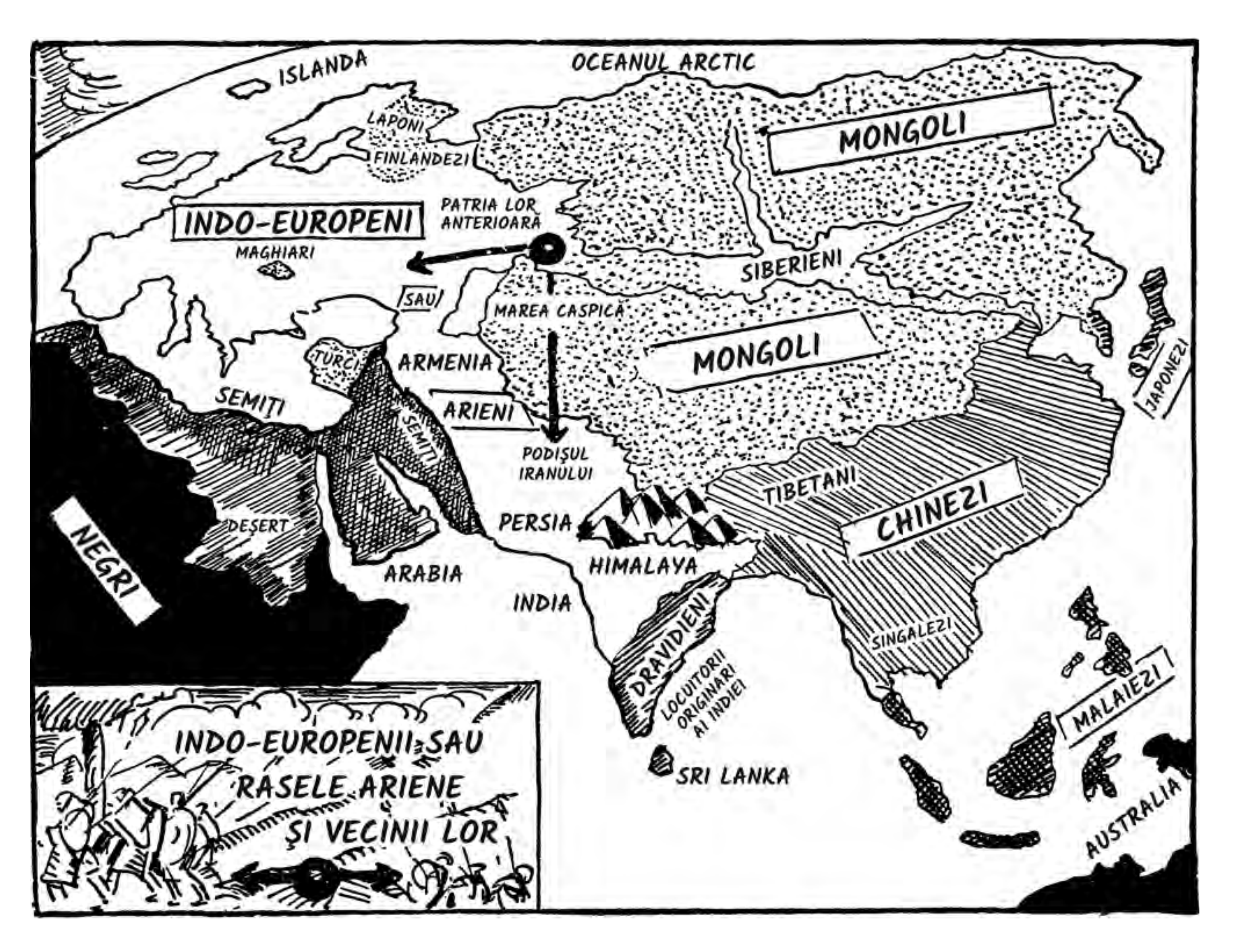
1. În prezent India (n. tr.).

POVESTEA UNUI CUVÂNT

mezilor și persanilor, două popoare ale căror nume le-am copiat din cărțile grecești antice de istorie. În secolul al VII-lea înainte de nașterea lui Hristos, mezii întemeiaseră un regat numit Media care a dispărut când Cirus, căpetenia clanului Anshan, s-a încoronat rege al tuturor triburilor persane și a inițiat o carieră de cuceriri care în curând i-a făcut pe el și copiii lui stăpânii necontestați ai întregii Asii de Vest și Egiptului. Acești persani indo-europeni și-au susținut campaniile triumfătoare spre vest atât de energic încât nu peste multă vreme au întâmpinat dificultăți serioase cu alte triburi indo-europene migrate cu secole înainte în Europa, unde puseseră stăpânire pe peninsula greacă și insulele din Marea Egee.

Aceste dificultăți au dus la trei războaie faimoase între Grecia și Persia pe parcursul cărora regele Darius și regele Xerxes al Persiei au invadat nordul peninsulei. Au pustiit pământurile grecilor și au încercat din răsputeri să obțină un avanpost pe continentul european.

INDO-EUROPENII ȘI VECINII LOR

Nu au reușit. Flota ateniană s-a dovedit invincibilă. Tăind liniile de aprovizionare ale armatelor persane, marinarii greci i-au obligat pe comandanții asiatici să revină la baza lor.

A fost prima înfruntare între Asia, vechea învățătoare, și Europa, tânăra și zeloasa ei discipolă. Multe capitole din cartea de față vă vor arăta că lupta dintre Răsărit și Apus a continuat până în ziua de astăzi.

12

MAREA EGEE

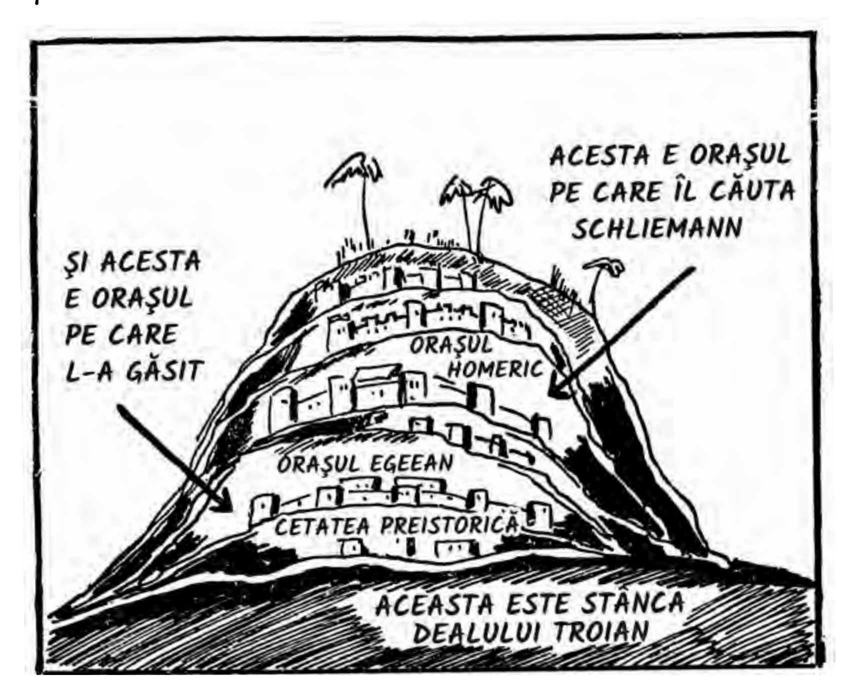
POPOARELE DIN MAREA EGEE AU ADUS CIVILIZAȚIA VECHII ASII ÎN SĂLBĂTICIA EUROPEI

PE VREMEA CÂND HEINRICH SCHLIEMANN ERA UN BĂIEȚAȘ, a auzit povestea Troiei de la tatăl său. Acea poveste i-a plăcut mai mult decât oricare alta și a hotărât că imediat ce avea să fie destul de mare cât să plece de acasă va merge în Grecia să „găsească Troia“. Faptul că era fiul unui pastor sărac dintr-un sat din regiunea Mecklenburg nu l-a îngrijorat. Știa că va avea nevoie de bani, însă a decis ca mai întâi să adune o avere și să sape după aceea. Chiar a izbutit să adune o avere măricică într-un răstimp foarte scurt și de îndată ce a avut destui bani pentru a pregăti o expediție s-a dus în nord-vestul Asiei Mici, unde presupunea că se aflase Troia.

CALUL TROIAN

Într-un ungher al Asiei Mici se găsea o colină înaltă acoperită de lanuri de grâu. Potrivit tradiției, acolo fusese casa lui Priam, regele Troiei. Schliemann, al cărui entuziasm îi întrecea întru câtva cunoștințele, n-a pierdut vremea cu explorări preliminare. A început să sape imediat. Și a săpat așa repede și cu râvnă, că șanțul lui a trecut drept prin centrul cetății pe care o căuta și l-a condus la ruinele altui oraș îngropat, cu cel puțin o mie de ani mai vechi decât Troia descrisă de Homer. Apoi s-a petrecut ceva foarte interesant. Dacă

SCHLIEMANN SAPĂ ÎN CĂUTAREA TROIEI

Schliemann ar fi găsit niște ciocane de piatră șlefuită și câteva cioburi de ceramică nearsă, nu s-ar fi mirat nimeni. Însă în loc de asemenea obiecte asociate în general cu omul preistoric care trăise în aceste regiuni înainte de venirea grecilor, Schliemann a găsit statuete splendide, bijuterii foarte scumpe și vase ornamentate cu un model necunoscut grecilor. S-a încumetat să sugereze că, zece secole înaintea marelui război troian, coasta Mării Egee fusese populată de o rasă misterioasă superioară în multe privințe triburilor grecești primitive care le invadaseră țara și le distruseseră ori absorbiseră civilizația până își pierduse orice urmă de originalitate. Și s-a dovedit că așa și fusese. Spre sfârșitul deceniului 1870, Schliemann a vizitat ruinele din Micene, atât de antice că până și ghidurile de călătorie romane se minunau de vechimea lor. Acolo, sub lespezile de piatră ale unei mici incinte circulare, Schliemann a dat iar peste o comoară minunată lăsată de misterioșii oameni care umpluseră țărmurile Greciei cu cetăți și care construiseră ziduri atât de mari,

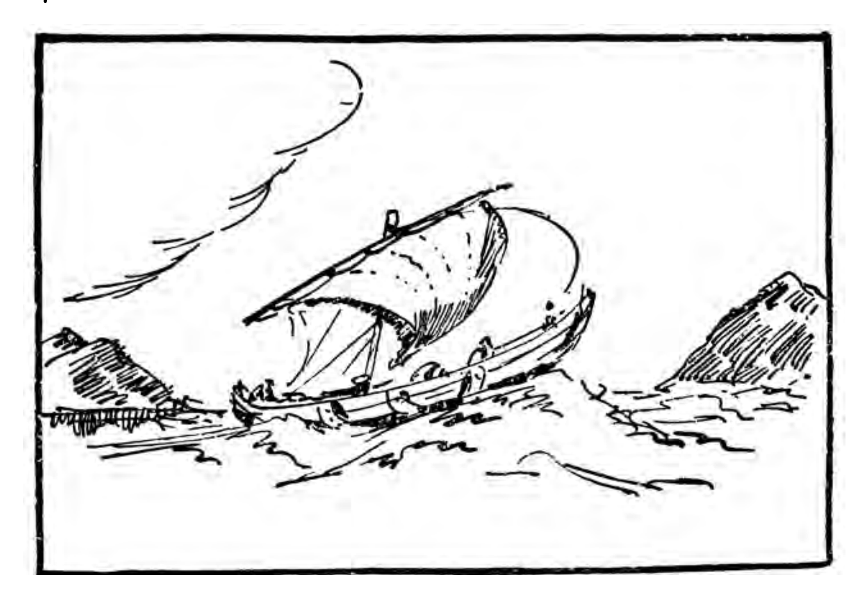

MICENE, ÎN ARGOLIDA

trainice și robuste, încât grecii le credeau opera titanilor, giganții pe potriva zeilor care în timpurile de demult se jucau cu vârfurile munților.

Un studiu foarte atent al multelor vestigii a demontat anumite elemente romantice ale mitului. Creatorii acestor opere timpurii de artă și constructorii puternicelor fortărețe nu au fost niște vrăjitori, ci simpli marinari și negustori. Trăiseră în Creta și în numeroasele insule din Marea Egee. Erau navigatori îndrăzneți și au transformat Marea Egee într-un centru de comerț pentru schimbul de bunuri între estul civilizat și societatea primitivă care evolua lent pe continentul european.

Mai bine de o mie de ani au menținut un imperiu insular care a elaborat o formă foarte elevată de artă. Ba chiar putem spune că orașul lor cel mai important, Cnossos, pe coasta nordică a Cretei, era absolut modern prin accentul pus pe igienă și confort. Palatul avea un sistem de canalizare adecvat, casele erau dotate cu sobe, iar locuitorii din Cnossos au fost cei dintâi care au utilizat zilnic cada de baie, obiect necunoscut până

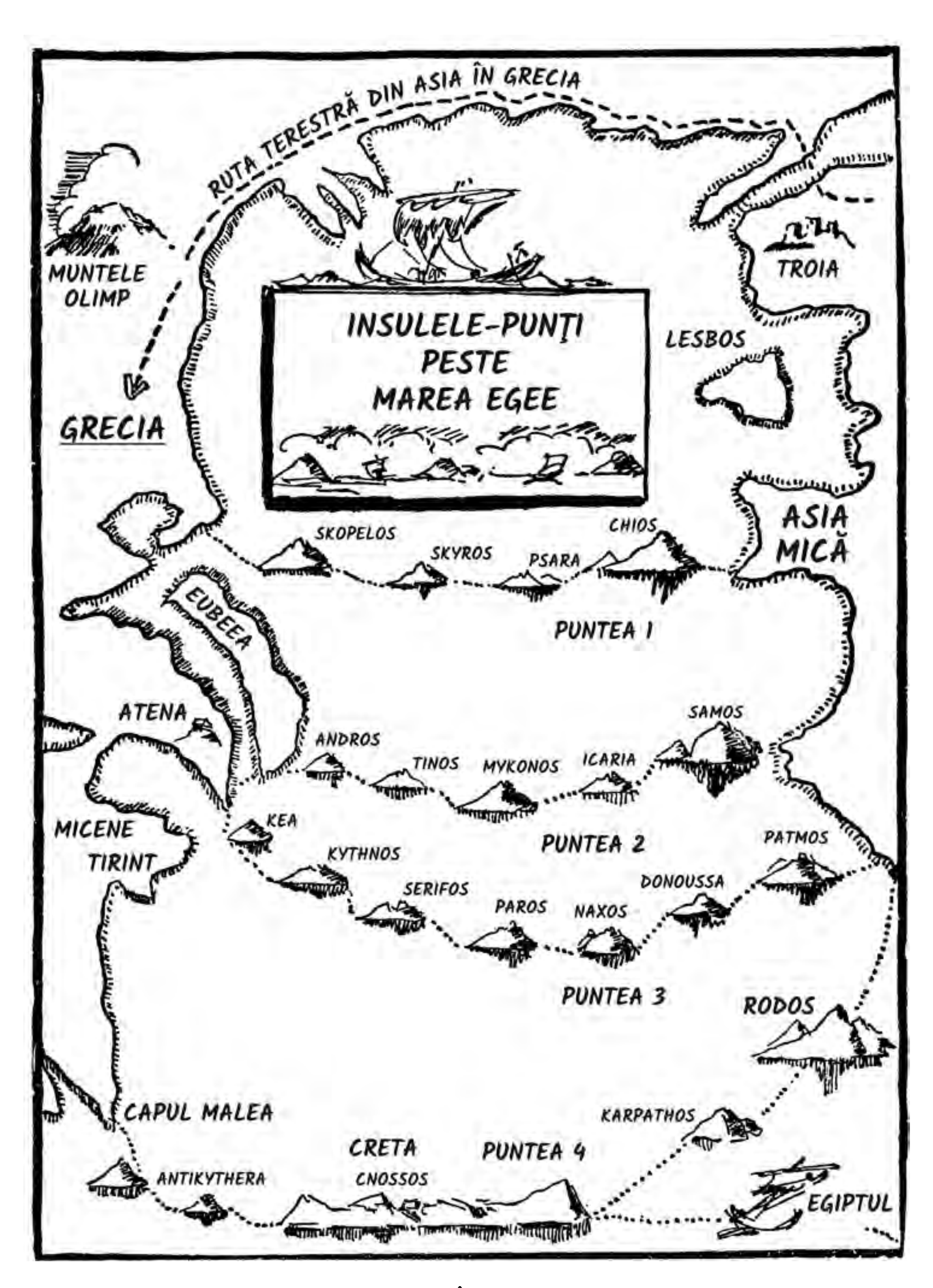

MAREA EGEE

atunci. Palatul regelui era vestit pentru scările în spirală și pentru sala mare destinată ospețelor. Pivnițele de sub palat, unde se păstrau vinul, grânele și uleiul de măsline, erau atât de mari și îi impresionaseră atât de puternic pe oaspeții greci, încât au dat naștere legendei „labirintului“, numele pe care îl dăm unei structuri cu atât de multe coridoare încâlcite, încât e aproape imposibil să găsim ieșirea după ce ușa de la intrare s-a închis, lăsându-ne speriați înăuntru.

Ce s-a ales în cele din urmă de acest mare imperiu egeean și ce i-a pricinuit prăbușirea bruscă, asta nu știu să vă spun.

Cretanii erau deprinși cu arta scrierii, dar nimeni nu a reușit deocamdată să le descifreze inscripțiile. De aceea istoria lor ne este necunoscută. Trebuie să le reconstituim peripețiile pornind de la ruinele lăsate de egeeni. Din aceste vestigii rezultă limpede că lumea egeeană a fost cucerită subit de o rasă mai puțin civilizată, sosită recent de pe câmpiile din nordul Europei. Dacă nu greșim prea mult, barbarii responsabili pentru nimicirea civilizației cretane și egeene erau niște triburi de păstori nomazi care tocmai ocupaseră pietroasa peninsulă dintre mările Adriatică și Egee și pe care îi cunoaștem cu numele de greci.

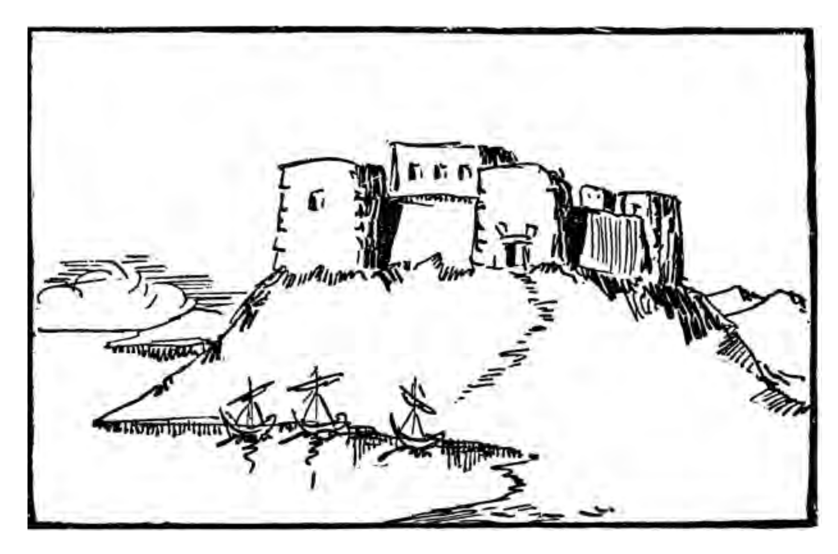
PUNȚILE INSULARE ÎNTRE ASIA ȘI EUROPA

13

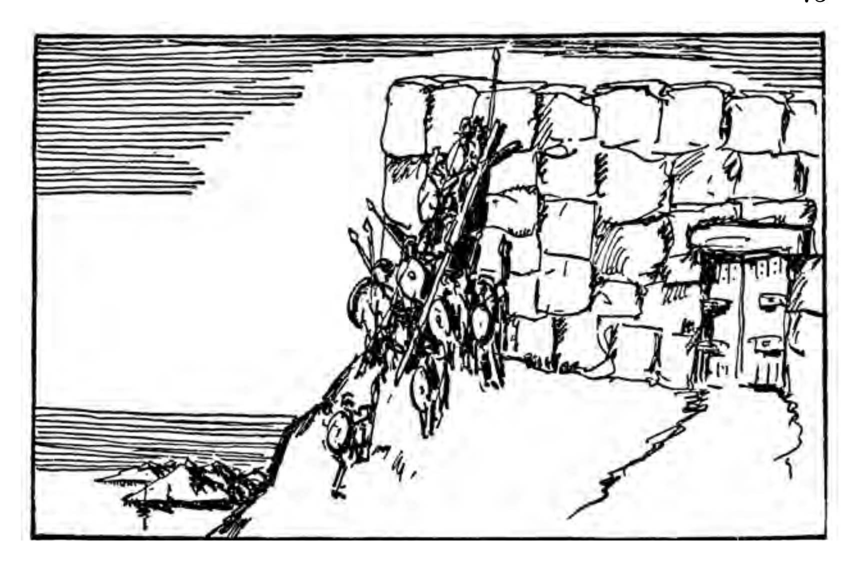
GRECII

ÎNTRE TIMP, TRIBUL INDO-EUROPEAN AL ELENILOR A OCUPAT GRECIA

PIRAMIDELE AVEAU O MIE DE ANI ȘI ÎNCEPEAU SĂ DEA PRIMELE semne de părăginire, iar Hammurabi, înțeleptul rege al Babilonului, era mort și îngropat de câteva secole când păstorii unui trib neînsemnat și-au părăsit casele de pe malurile Dunării și au pornit spre miazăzi în căutare de pășuni noi. Își spuneau „eleni“, după Helen, fiul lui Deucalion și al Pyrei. Conform miturilor străvechi, cei doi fuseseră singurii care scăpaseră după marele potop care odinioară îi nimicise pe toți oamenii de pe fața pământului, fiindcă se ticăloșiseră atât de mult încât îl scârbiseră pe Zeus, mărețul zeu ce sălășluia pe Muntele Olimp.

CETATE EGEEANĂ DIN ZONA CONTINENTALĂ A GRECIEI

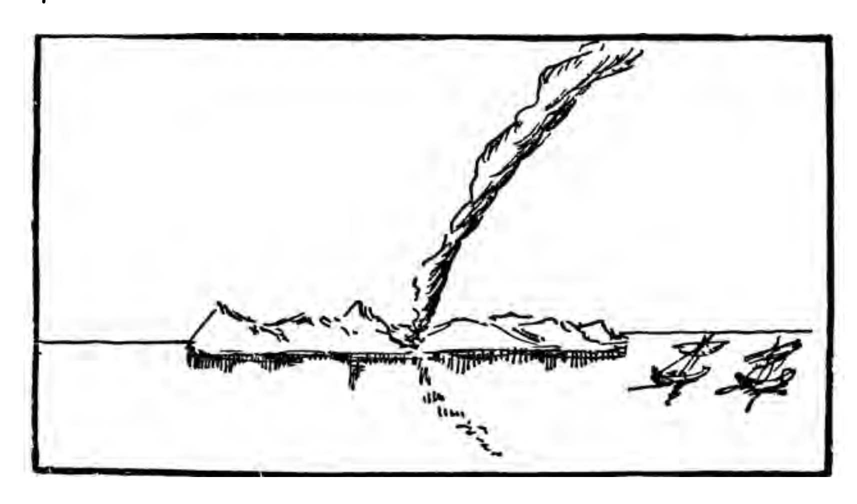
AHEII CUCERESC O CETATE EGEEANĂ

Despre acești eleni din vechime nu știm nimic. Când își descrie cei dintâi strămoși, Tucidide, cronicarul căderii Atenei, spune că „nu valorau mare lucru", și probabil e adevărat. Erau foarte grosolani. Trăiau ca porcii și azvârleau trupurile dușmanilor la câinii sălbatici care le păzeau oile. Nu se prea sinchiseau de drepturile altora: i-au ucis pe locuitorii autohtoni ai peninsulei grecești (care se numeau pelasgi), le-au furat gospodăriile, le-au luat vitele, le-au înrobit pe nevestele și fiicele lor și au scris cânturi ample proslăvind curajul clanului aheilor, care condusese avangarda elenilor în munții din Tesalia și Peloponez.

Ici și colo, pe vârful stâncilor înalte, vedeau castelele egeenilor, dar nu le atacau, căci se temeau de săbiile și sulițele de metal ale soldaților egeeni și știau că nu aveau speranță de izbândă cu topoarele lor rudimentare.

Veacuri la rând au rătăcit dintr-o vale în alta și de la un munte la altul. Apoi ținutul a fost ocupat în întregime și migrația a luat sfârșit.

Acel moment a reprezentat începutul civilizației grecești. Țăranul grec vedea zi de zi coloniile egeene și în cele din urmă curiozitatea l-a îmboldit să-și viziteze semeții vecini. A descoperit

CĂDEREA ORAȘULUI CNOSSOS

că putea învăța multe lucruri utile de la cei care locuiau îndărătul zidurilor înalte de piatră din Micene și Tirint.

Grecii au fost discipoli isteți. În scurtă vreme au deprins arta mânuirii ciudatelor arme de fier aduse de egeeni din Babilon și Teba. Au priceput misterele navigației. Au început să-și construiască mici corăbii.

Iar când și-au însușit tot ce puteau învăța de la egeeni, s-au întors împotriva învățătorilor și i-au izgonit înapoi în insule. Curând după aceea s-au aventurat pe mare și au cucerit toate cetățile egeenilor. În sfârșit, în secolul al XV-lea înaintea erei noastre au prădat și devastat orașul Cnossos. La zece secole după ce își făcuseră apariția pe scenă, elenii ajunseseră stăpânii necontestați ai Greciei, ai Mării Egee și ai regiunilor litorale din Asia Mică. Troia, ultimul mare bastion comercial al civilizației vechi, a fost distrusă în secolul al XI-lea a.Ch. Istoria europeană urma să înceapă în toată puterea cuvântului.

14
ORAȘELE GRECEȘTI

ORAȘELE GRECEȘTI CARE ERAU, DE FAPT, STATE

NOUĂ, MODERNILOR, NE PLACE CUM SUNĂ CUVÂNTUL „MARE". Ne mândrim că trăim în „cea mai mare" țară din lume, că deținem „cea mai mare" flotă, că producem „cele mai mari" portocale și „cei mai mari" cartofi și ne place să trăim în orașe cu „milioane" de locuitori, iar când murim suntem îngropați în „cel mai mare cimitir din regiune".

Dacă ne-ar fi auzit vorbind, un cetățean din Grecia antică n-ar fi priceput ce vrem să spunem. „Moderația în orice lucru" era idealul vieții sale, iar cantitatea nu îl impresiona câtuși de puțin. Această dragoste pentru moderație nu era doar o frază goală întrebuințată la ocazii speciale: ea influența viața grecilor din ziua nașterii până în ceasul morții. Făcea parte din literatura lor și i-a determinat să construiască temple mici, dar perfecte. Își găsea expresia în veșmintele purtate de bărbați și în cerceii și brățările soțiilor. Urma mulțimile la teatru și le făcea să-l huiduiască pe dramaturgul care îndrăznea să păcătuiască împotriva legii de fier a bunului-gust sau a bunului-simț.

Grecii pretindeau această calitate inclusiv de la politicieni și de la cei mai populari atleți. Odată, când un alergător robust s-a dus în Sparta fălindu-se că putea să stea într-un picior mai mult decât orice alt bărbat din Grecia, poporul l-a dat afară din cetate fiindcă se mândrea cu o realizare pe care o putea întrece orice gâscă.

„Toate bune și frumoase", veți spune, „și nu încape îndoială că e o mare virtute să îți pese atât de mult de moderație și desăvârșire, dar să fi fost oare grecii singurul popor care a cultivat

MUNTELE OLIMP, UNDE ÎȘI AVEAU SĂLAȘ ZEII

această calitate în vechime?“ Pentru a vă răspunde, vă voi arăta cum trăiau grecii.

Locuitorii Egiptului și Mesopotamiei fuseseră „supușii“ unui conducător suprem misterios care trăia la mulți kilometri depărtare într-un palat întunecos și se arăta arareori oamenilor de rând. Grecii însă erau „cetățeni liberi“ a o sută de „orașe“ mici independente, cel mai mare numărând mai puțini locuitori decât un sat modern măricel. Când un țăran din Ur se prezenta ca babilonian, voia să spună că era unul dintre milioanele de indivizi ce plăteau tribut regelui care se întâmpla să fie stăpânul vestului Asiei în momentul respectiv. Însă când un grec își spunea mândru atenian ori teban, vorbea despre un orășel care îi era și cămin, și țară și care nu recunoștea alt stăpân decât voința oamenilor din piața publică.

Pentru grec, patria era locul unde se născuse; unde își petrecuse cei dintâi ani jucându-se de-a v-ați ascunselea printre stâncile interzise ale Acropolei; unde se maturizase împreună cu alți o mie de băieți și fete ale căror porecle îi erau la fel de cunoscute cum vă sunt vouă cele ale colegilor de școală. Patria lui era pământul sfânt în care îi erau îngropați tatăl și mama. Era căsuța dintre zidurile înalte ale cetății unde soția și copiii

lui trăiau în siguranță. Era o lume completă ce nu acoperea mai mult de 16-20 km pătrați de pământ pietros. Vă închipuiți ce influență trebuie să fi avut acest mediu asupra a tot ce făcea, spunea și gândea o persoană? Locuitorii din Babilon, Asiria și Egipt făcuseră parte dintr-o gloată enormă. Se pierduseră în mulțime. Grecul însă nu pierduse niciodată contactul cu împrejurimile imediate. Nu înceta nicicând să fie parte a unui orășel unde toată lumea se cunoștea cu toată lumea. Simțea că vecinii săi inteligenți îl privesc. Orice ar fi făcut, fie că scria piese de teatru, sculpta statui de marmură sau compunea cântece, nu uita că strădaniile lui urmau să fie judecate de toți cetățenii născuți liberi în orașul lui natal, care se pricepeau la asemenea lucruri. Această conștiință îl obliga să tindă spre perfecțiune, iar perfecțiunea, așa cum învățase din copilărie, nu era posibilă fără moderație.

La această școală severă grecii au învățat să exceleze în multe domenii. Au creat noi forme de guvernământ, noi forme de literatură și noi idealuri în artă, pe care noi nu am reușit vreodată să le întrecem. Au realizat aceste miracole în sătucuri care ocupau suprafețe mai mici decât patru sau cinci cvartale moderne.

Și iată ce s-a întâmplat în cele din urmă!

În secolul al IV-lea înaintea erei noastre, Alexandru al Macedoniei a cucerit lumea. De îndată ce a terminat cu războaiele, Alexandru a hotărât că trebuie să dăruiască întregii omeniri binefacerile geniului grecesc autentic. L-a scos din cetăți și sate și a încercat să-l facă să înflorească și să rodească în vastele reședințe regale ale imperiului său proaspăt cucerit. Însă grecii, duși de lângă templele cu care erau obișnuiți, duși de lângă sunetele și mirosurile bine-cunoscute ale străduțelor întortocheate de acasă, și-au pierdut repede voia bună și minunatul simț al moderației care le inspirase munca mâinilor și minții pe vremea când trudeau pentru gloria vechilor lor orașe-stat. Au devenit meșteri fără valoare, mulțumiți cu opere de mâna a doua. În ziua în care micile orașe-stat ale vechii Elade și-au pierdut independența și au fost înglobate forțat într-o țară mare, vechiul spirit grec a murit. Și mort a rămas de atunci încoace.

15
AUTOGUVERNAREA GREACĂ

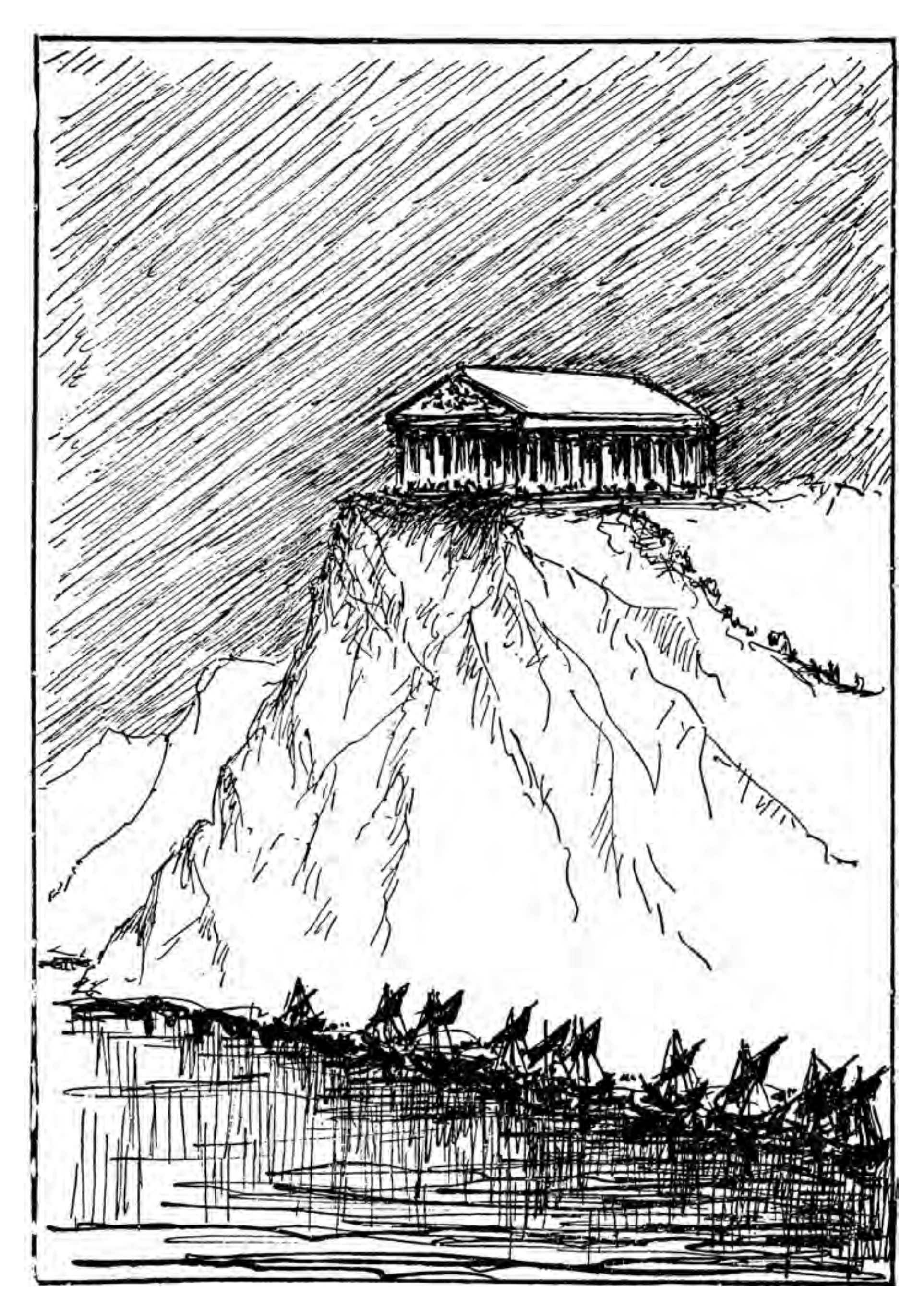
GRECII AU FOST PRIMUL POPOR CARE A ÎNCERCAT DIFICILUL EXPERIMENT AL AUTOGUVERNĂRII

LA ÎNCEPUT TOȚI GRECII FUSESERĂ LA FEL DE BOGAȚI ȘI LA fel de săraci. Fiecare individ deținea un anumit număr de vaci și oi. Coliba de chirpici era castelul lui. Fusese liber să vină și să plece după pofta inimii. Ori de câte ori trebuiau discutate chestiuni de importanță obștească toți cetățenii se adunau în piața publică. Unul dintre bătrânii satului era ales președintele adunării, având datoria de a le da tuturor șansa să-și exprime opiniile. În caz de război, un sătean deosebit de energic și încrezător în sine era ales comandant, însă aceiași oameni care îi acordaseră de bunăvoie bărbatului respectiv dreptul de a le fi conducător își revendicau un drept egal de a-l îndepărta din funcție după înlăturarea primejdiei.

Treptat însă satul s-a transformat în oraș. Unii munciseră din greu și alții leneviseră. Câțiva fuseseră ghinioniști, iar alții fuseseră pur și simplu necinstiți în raporturile cu vecinii și strânseseră o avere. În consecință, cetatea nu mai era alcătuită din oameni la fel de înstăriți. Dimpotrivă, era locuită de o clasă mică de indivizi foarte bogați și o clasă numeroasă de oameni foarte săraci.

Se mai petrecuse și o altă schimbare. Vechiul comandant recunoscut de bunăvoie drept „căpetenie“ sau „rege“ fiindcă știa cum să-și conducă oamenii la victorie dispăruse din scenă. Locul lui fusese luat de nobili – o clasă de oameni avuți care de-a lungul timpului își însușiseră o parte necuvenit de mare din gospodării și proprietăți.

Acești nobili se bucurau de multe avantaje în comparație cu mulțimea de rând a oamenilor liberi. Își puteau cumpăra

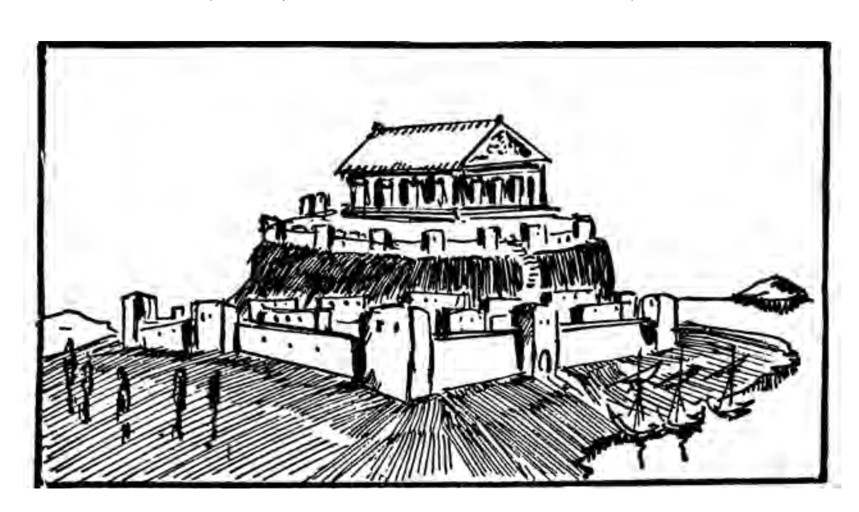

TEMPLUL

cele mai bune arme care se găseau pe piețele din estul Mediteranei. Aveau mult timp liber în care puteau exersa arta războiului. Trăiau în case trainice și puteau angaja soldați să lupte pentru ei. Se certau mereu între ei pentru a decide cine să conducă orașul. După care nobilul victorios își asuma un fel de statut regal asupra tuturor vecinilor și guverna orașul până era asasinat sau alungat de alt nobil ambițios.

Un asemenea rege, grație soldaților săi, era numit „tiran“, iar pe parcursul secolelor al VII-lea și al VI-lea înaintea erei noastre fiecare cetate grecească a fost condusă o vreme de asemenea tirani, dintre care mulți, în treacăt spus, s-au dovedit oameni extraordinar de capabili. Pe termen lung această stare de lucruri a devenit totuși inacceptabilă. Astfel că s-au făcut încercări de reformare, iar din aceste reforme s-a născut prima guvernare democratică din lume.

Pe la începutul secolului al VII-lea locuitorii din Atena au hotărât să facă puțină ordine și să redea un glas în guvernare mulțimii oamenilor liberi, așa cum se presupunea că avuseseră pe vremea străbunilor ahei. I-au cerut unui bărbat pe nume Dracon să le dea un set de legi care să-i ocrotească pe săraci de agresiunile celor bogați. Dracon a purces la treabă. Din nefericire, acest Dracon era avocat profesionist și nu prea era la curent cu viața obișnuită. În ochii lui, o infracțiune era infrac-

UN ORAȘ-STAT GREC

țiune, iar când a terminat codul atenienii au descoperit că legile draconice erau atât de aspre încât nu puteau fi aplicate. Nu ar fi existat destulă frânghie pentru a-i spânzura pe toți infractorii enumerați de noul lor sistem juridic, în care pentru furtul unui măr era prevăzută pedeapsa capitală.

Atenienii au căutat un reformator ceva mai omenos. În cele din urmă au găsit persoana cea mai potrivită. Se numea Solon. Se trăgea dintr-o familie nobilă, călătorise în toată lumea și studiase formele de guvernământ din multe țări. După ce a cercetat atent problema, Solon a dat Atenei un set de legi care ilustra minunatul principiu al moderației specific caracterului grec. El a încercat să îmbunătățească situația țăranilor fără a distruge totuși prosperitatea nobililor care erau (sau mai degrabă ar fi putut fi) de mare folos statului ca soldați. Pentru a ocroti clasele mai sărace de abuzurile judecătorilor (aleși întotdeauna din clasa aristocrată, deoarece nu primeau un salariu), Solon a dat o lege prin care un cetățean care depunea o plângere avea dreptul de a-și expune cauza în fața unui juriu format din treizeci de concetățeni atenieni.

Faptul cel mai important a fost că Solon l-a obligat pe cetățeanul obișnuit să se intereseze direct și personal de treburile cetății. Atenianul nu mai putea rămâne în casă zicând: „vai, azi sunt prea ocupat“ sau „plouă și mai bine rămân acasă“. Se aștepta de la el să-și îndeplinească partea de datorie; să participe la întrunirea sfatului orășenesc; și să își asume o parte din responsabilitatea pentru siguranța și prosperitatea statului.

Adeseori această guvernare de către „demos“, popor, s-a dovedit departe de a fi reușită. Se pălăvrăgea peste măsură. Între cei care rivalizau pentru demnitățile oficiale au existat prea multe scene de vrajbă și dispreț. Dar sistemul i-a învățat pe greci să fie independenți și să se bizuie pe ei înșiși pentru a se salva, iar acesta a fost un lucru foarte bun.

16

STILUL DE VIAȚĂ GRECESC

CUM TRĂIAU GRECII

DAR, VEȚI ÎNTREBA, CÂND AVEAU GRECII ANTICI TIMP SĂ-ȘI vadă de familie și de treburi dacă una-două dădeau fuga în piața publică pentru a discuta probleme de stat? Vă voi spune în acest capitol.

În toate aspectele privitoare la guvernare, democrația greacă recunoștea o singură clasă de cetățeni – oamenii liberi. Fiecare cetate greacă era alcătuită dintr-un număr mic de cetățeni născuți liberi, dintr-un număr mare de sclavi și câțiva străini.

Din când în când (de obicei pe timp de război, când era nevoie de bărbați pentru armată), grecii se arătau dispuși să confere drepturi de cetățenie și „barbarilor“, cum le spuneau străinilor. Însă aceasta era o excepție. Cetățenia ținea de naștere. Erai atenian fiindcă, înaintea ta, tatăl și bunicul tău fuseseră atenieni. Oricât de mari ți-ar fi fost meritele ca negustor sau soldat, dacă te născuseși din părinți ne-atenieni rămâneai „străin“ pe veci.

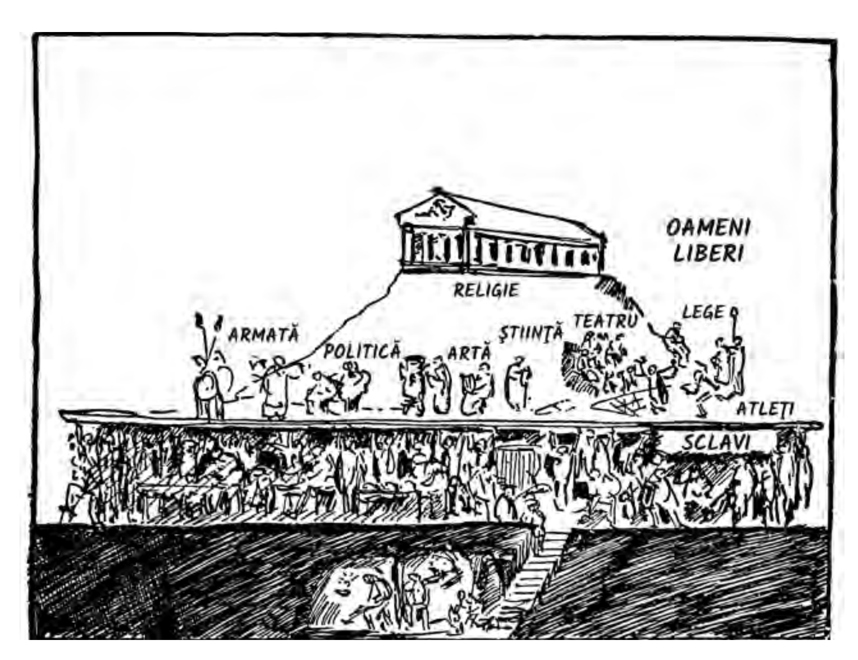
Prin urmare, când nu era condus de un rege sau un tiran, orașul grec era guvernat de oameni liberi, iar acest lucru nu ar fi fost posibil fără o armată mare de sclavi care întreceau numărul cetățenilor liberi în proporție de cinci sau șase la unu. Sclavii îndeplineau acele sarcini cărora noi, modernii, trebuie să le dedicăm majoritatea timpului și energiilor dacă vrem să ne întreținem familia și să plătim chiria apartamentului.

Sclavii găteau, coceau pâinea și făceau sfeșnice pentru toată cetatea. Ei erau croitorii, tâmplarii, bijutierii, învățătorii, contabilii și ei vedeau de prăvălie sau atelier când stăpânul mergea la întrunirile publice să discute probleme de război și pace, se

ducea la teatru să vadă ultima piesă a lui Eschil ori să asculte o discuție despre ideile revoluționare ale lui Euripide, care cutezase să exprime anumite îndoieli în legătură cu atotputernicia mărețului zeu Zeus.

De fapt, Atena antică semăna cu un club modern. Toți cetățenii născuți liberi erau membri ereditari și toți sclavii erau servitori ereditari care se îngrijeau de necesitățile stăpânilor, și era foarte plăcut să fii membru al organizației.

Totuși, când spunem sclavi nu ne referim la genul de oameni despre care ați citit în *Coliba unchiului Tom*. E adevărat că situația sclavilor care arau pe câmp era foarte dezagreabilă, însă și omul liber obișnuit care scăpătase și fusese obligat să se angajeze ca ajutor în gospodărie ducea o viață la fel de nenorocită. Ba chiar mulți sclavi de la oraș erau mai prosperi decât oamenii liberi din clasele mai sărace. Căci grecilor, care iubeau moderația în toate, nu le plăcea să-și trateze sclavii în felul care a devenit atât de obișnuit mai târziu la Roma, unde un sclav avea tot atâtea drepturi ca un motor dintr-o fabrică modernă

SOCIETATEA GREACĂ

și cu cel mai mărunt pretext putea fi dat ca hrană animalelor sălbatice.

Grecii acceptau sclavia ca pe o instituție necesară fără de care nici o cetate nu ar fi putut deveni vatra unui popor cu adevărat civilizat.

De asemenea, sclavii se ocupau și de sarcinile care astăzi le revin oamenilor de afaceri și profesioniștilor. Cât despre îndatoririle gospodărești care îi mănâncă atât de mult timp mamei tale și care îl frământă pe tatăl tău când se întoarce de la birou, grecii, care înțelegeau valoarea timpului liber, le reduseseră la minimum, trăind într-un mediu extrem de simplu.

În primul rând, locuințele lor erau foarte simple. Chiar și nobilii bogați trăiau într-un fel de hambar din chirpici lipsit de comoditățile pe care un muncitor modern le consideră un drept natural. O casă grecească se compunea din patru pereți și un acoperiș. Avea o ușă care dădea în stradă, dar nu existau ferestre. Bucătăria, camerele de zi și dormitoarele erau construite în jurul unei curți deschise unde se găsea o mică fântână sau o statuie și câteva plante care să îi dea strălucire. În această curte interioară se desfășura viața familiei când nu ploua sau nu era foarte frig. Într-un colț al curții bucătarul (un sclav) pregătea mâncarea, în alt colț pedagogul (sclav și el) îi învăța pe copii alfabetul și tabla înmulțirii, iar în alt colț stăpâna casei, care arareori își părăsea domeniul (deoarece nu se socotea cuviincios ca o femeie căsătorită să fie văzută prea des pe stradă), cârpea hainele soțului alături de cusătorese (sclave) și într-un mic birou, chiar lângă ușă, stăpânul inspecta socotelile pe care tocmai ce le adusese intendentul gospodăriei (tot un sclav).

Când cina era gata familia se întrunea, dar masa era foarte simplă și nu lua prea mult timp. S-ar părea că grecii socoteau mâncatul ca pe un rău inevitabil, nu un agrement care omoară multe ceasuri plicticoase și în cele din urmă omoară mulți oameni plicticoși. Trăiau cu pâine și vin, un pic de carne și niște verdețuri. Nu beau apă decât atunci când nu aveau altceva la îndemână, fiindcă nu o considerau prea sănătoasă. Le plăcea să se invite unii pe alții la cină, însă ideea unei mese festive,

unde toată lumea mănâncă mult mai mult decât îi face bine, i-ar fi dezgustat. Se strângeau în jurul mesei pentru a se bucura de o conversație plăcută și un pahar de vin bun combinat cu apă, dar, fiind oameni cumpătați, îi disprețuiau pe cei care beau prea mult.

Simplitatea care domnea în sala de masă domina și în alegerile vestimentare. Le plăcea să fie curați și dichisiți, să aibă barba tăiată îngrijit, să își simtă corpul întărit de exercițiul fizic și înotul practicate la gimnaziu[1], însă nu au adoptat niciodată moda asiatică care pretindea culori țipătoare și modele bizare. Purtau o tunică lungă albă și reușeau să arate la fel de eleganți ca un ofițer italian modern în pelerina lui albastră.

Le plăcea să-și vadă soțiile purtând podoabe, dar li se părea foarte vulgar să-și afișeze bogăția (sau nevestele) în public, așa că atunci când ieșeau din casă femeile erau cât mai discrete cu putință.

Pe scurt, istoria vieții grecilor nu e doar povestea moderației, ci și a simplității. „Lucrurile“, scaunele, mesele, cărțile, casele și trăsurile pot să îi ocupe mult timp proprietarului. În cele din urmă îl fac inevitabil sclavul lor și stăpânul petrece ore în șir îngrijindu-le, menținându-le lustruite, periate și vopsite. Grecii doreau mai presus de orice să fie „liberi“, atât cu mintea, cât și cu trupul. Ca să își poată păstra libertatea și să aibă spiritul într-adevăr liber, își reduseseră necesitățile de zi cu zi la cel mai de jos nivel posibil.

1. În Antichitate gimnaziul desemna un loc public pentru desfășurarea activităților fizice (n. tr.).

17

TEATRUL GREC

ORIGINILE TEATRULUI, PRIMA FORMĂ DE DIVERTISMENT PUBLIC

GRECII ÎNCEPUSERĂ, DE TIMPURIU, SĂ ADUNE POEMELE SCRISE în cinstea strămoșilor viteji care-i alungaseră pe pelasgi din Grecia și nimiciseră puterea Troiei. Aceste poeme erau recitate public și oricine putea veni să le asculte. Însă teatrul, o formă de distracție care a devenit o parte aproape necesară a vieților noastre, nu a evoluat din aceste istorisiri eroice recitate. Originea lui e atât de bizară, încât trebuie să vă vorbesc despre ea într-un capitol aparte.

Grecii au îndrăgit mereu defilările. An de an țineau procesiuni solemne în cinstea lui Dionysos, zeul vinului. Cum toată lumea în Grecia bea vin (grecii credeau că apa e bună doar pentru înot și navigație), această divinitate era la fel de populară cum ar fi la noi zeul automatelor de răcoritoare.

Și fiindcă se presupunea că zeul vinului trăia în podgorii, în mijlocul unei cete vesele de satiri (creaturi ciudate pe jumătate om, pe jumătate țapi), mulțimea care participa la procesiune purta piei de capră și behăia precum țapii adevărați. Cuvântul grec pentru țap este *tragos*, iar pentru cântăreț, *oidos*. Din acest motiv, cântărețul care behăia ca un țap se numea *tragos-oidos* sau „cântăreț-țap“, iar acest nume straniu a evoluat în cuvântul modern „tragedie“, care în lumea teatrului desemnează o piesă cu final nefericit, după cum „comedie“ (care înseamnă concret a cânta ceva *comos* sau vesel) este numele dat unei piese care se termină cu bine.

Dar în ce fel, veți întreba, a putut un cor gălăgios de oameni deghizați care țopăiau ca niște capre sălbatice să evolueze în

nobilele tragedii ce au umplut teatrele lumii aproape două mii de ani?

Legătura dintre cântărețul-țap și Hamlet e, de fapt, extrem de simplă, după cum vă voi arăta într-o clipă.

La început corul cântăreților era foarte amuzant și atrăgea mulțimi de spectatori care stăteau pe marginea drumului și râdeau. Însă în curând povestea asta cu behăitul a devenit obositoare, iar grecii considerau plictiseala un rău comparabil doar cu urâțenia sau boala. Voiau ceva mai distractiv. Atunci unui poet tânăr și inventiv din satul Icaria, în Attica, i-a venit o idee care s-a dovedit un succes enorm. L-a pus pe unul dintre membrii corului țapilor să meargă în față și să poarte o conversație cu șeful muzicienilor care defilau în fruntea paradei cântând la nai. Acestui individ i s-a îngăduit să iasă din rând. Își flutura mâinile și gesticula în timp ce vorbea (adică „interpreta", pe când ceilalți doar stăteau alături și cântau) și punea o mulțime de întrebări la care dirijorul răspundea conform sulului de papirus pe care poetul scrisese răspunsurile înainte de începerea spectacolului.

Această conversație expeditivă – dialogul – care depăna povestea lui Dionysos sau a altui zeu a devenit imediat populară în rândul mulțimii. Prin urmare, în fiecare procesiune dionisiacă s-a inserat o „scenă interpretată" și în curând „interpretarea" a fost considerată mai importantă decât procesiunea și mehăitul.

Eschil, cel mai de succes „autor de tragedii", care a scris nu mai puțin de optzeci de piese pe parcursul lungii sale vieți (526–455 a.Ch.), a făcut un pas curajos când a introdus doi „actori" în loc de unul. O generație mai târziu, Sofocle a mărit numărul actorilor la trei. Pe la jumătatea secolului al V-lea a.Ch., când a început să-și scrie zguduitoarele tragedii, Euripide avea voie să folosească oricâți actori dorea. Pe vremea când își scria Aristofan faimoasele comedii în care ridiculiza pe oricine și orice, inclusiv zeii de pe Muntele Olimp, rolul coriștilor se redusese la cel de simpli martori aliniați în spatele interpreților principali și de a cânta „lumea e crâncenă" în timp ce eroul din prim-plan săvârșea o crimă împotriva voinței zeilor.

Această formă nouă de reprezentație dramatică necesita un cadru adecvat și în scurt timp fiecare cetate greacă avea un

teatru săpat în stânca unui deal din apropiere. Spectatorii stăteau pe bănci de lemn cu fața la un cerc larg (stalul nostru de astăzi unde plătim trei dolari și treizeci de cenți pentru un loc). În acest semicerc, care constituia scena, se postau actorii și corul. În spatele lor se găsea un cort unde se deghizau cu măști mari de argilă care le ascundeau fețele și arătau spectatorilor dacă actorii întruchipau un personaj fericit și zâmbitor sau nefericit și plângând. Cuvântul grec pentru cort este *skene* și de aceea în ziua de astăzi vorbim despre culisele „scenei".

Odată ce tragedia a devenit parte din viața grecilor, oamenii o luau foarte în serios și nu mergeau la teatru ca să se destindă. O piesă nouă a ajuns să constituie un eveniment la fel de important ca un scrutin, iar un dramaturg de succes era primit cu onoruri mai mari decât cele acordate unui general întors după o victorie răsunătoare.

18

RĂZBOAIELE PERSANE

CUM AU APĂRAT GRECII EUROPA DE O INVAZIE ASIATICĂ ȘI I-AU RESPINS PE PERSANI ÎNAPOI PESTE MAREA EGEE

GRECII ÎNVĂȚASERĂ MEȘTEȘUGUL NEGUSTORIEI DE LA EGEENI, care, la rândul lor, fuseseră discipolii fenicienilor. Întemeiaseră colonii după modelul fenician. Ba chiar perfecționaseră metodele feniciene printr-o utilizare mai generală a banilor în tranzacțiile cu clienții străini. În secolul al VI-lea înaintea erei noastre grecii se instalaseră ferm pe coastele Asiei Mici și preluau cu repeziciune activitățile comerciale ale fenicienilor. Bineînțeles, fenicienilor nu le plăcea asta, însă nu erau suficient de puternici pentru a risca un război cu rivalii greci. Au stat și au așteptat, iar așteptarea nu le-a fost în zadar.

Într-un capitol anterior v-am spus despre un trib modest de păstori persani care o apucase deodată pe calea războiului și cucerise mare parte din vestul Asiei. Persanii erau prea civilizați pentru a-și jefui noii supuși. S-au mulțumit cu un tribut anual. Când au ajuns pe coasta Asiei Mici, au stăruit ca toate coloniile grecești din Lidia să recunoască suveranitatea regilor persani și să plătească taxa stabilită. Coloniile grecești au obiectat. Persanii au insistat. Apoi coloniile grecești au apelat la patria-mamă și astfel s-a pregătit scena unui conflict.

Căci, la drept vorbind, regii persani priveau orașele-stat grecești ca pe niște instituții politice foarte periculoase și exemple rele pentru toate celelalte popoare care ar fi trebuit să fie sclavele răbdătoare ale măreților regi persani.

Desigur, grecii se bucurau de un anumit grad de siguranță, deoarece țara lor se găsea dincolo de apele adânci ale Mării Egee. Însă vechii lor inamici, fenicienii, au intervenit și le-au

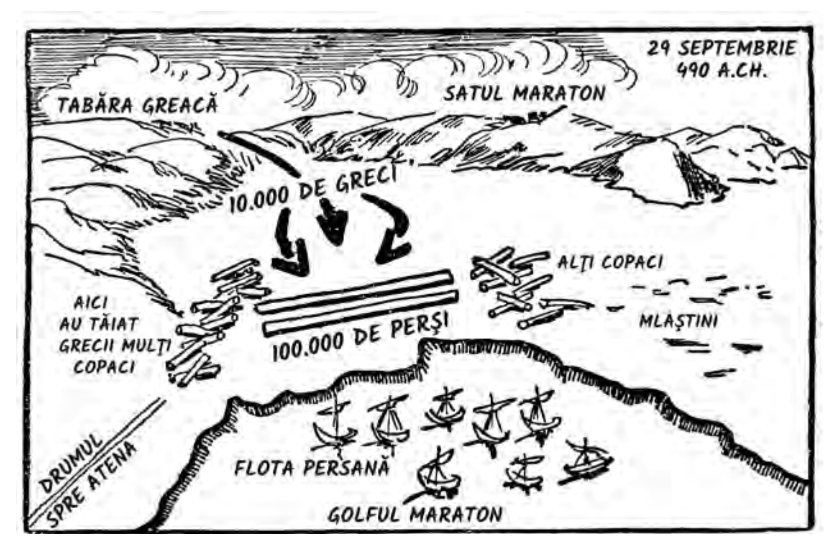
FLOTA PERSANĂ E NIMICITĂ LÂNGĂ MUNTELE ATHOS

oferit persanilor ajutor și sfaturi. Dacă regele persan ar fi furnizat soldații, fenicienii se angajau să le pună la dispoziție corăbiile necesare pentru a-i transporta în Europa. Era în anul 492 înaintea nașterii lui Hristos, iar Asia se pregătea să năruie puterea în ascensiune a Europei.

Ca ultim avertisment, regele Persiei le-a trimis grecilor mesageri care au cerut „pământ și apă“, simbol al supunerii. Grecii i-au azvârlit grabnic pe soli în cel mai apropiat puț, unde aveau să găsească din belșug „și pământ, și apă“. După acest gest pacea a devenit, bineînțeles, imposibilă.

Însă zeii din vârful Olimpului își păzeau copiii. Când flota feniciană cu soldații persani a ajuns lângă Muntele Athos, zeul furtunii și-a umflat obrajii și a suflat mai-mai să-i plesnească venele din tâmple, astfel încât flota a fost nimicită de un uragan nemaipomenit și toți persanii s-au înecat.

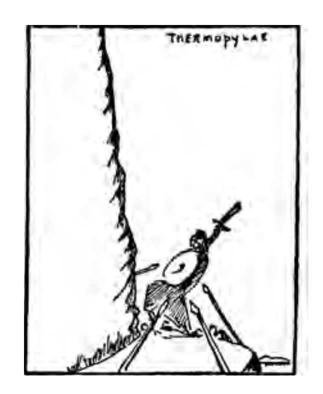
Doi ani mai târziu au sosit alți persani. De această dată au navigat pe Marea Egee și au debarcat în vecinătatea satului Maraton. De îndată ce au auzit vestea, atenienii și-au trimis armata de zece mii de oameni să păzească dealurile din jurul câmpiei Maratonului. Au mai trimis și un alergător iute de picior la Sparta, pentru a cere ajutor. Dar Sparta pizmuia faima

BĂTĂLIA DE LA MARATON

Atenei și a refuzat să-i vină în ajutor. Celelalte cetăți grecești i-au urmat exemplul, cu excepția micuței Plateea, care a trimis o mie de oameni. La 12 septembrie 490, Miltiade, comandantul atenian, și-a năpustit mica oaste împotriva hoardelor persane. Grecii au răzbit prin barajul săgeților persane, iar lăncile lor au făcut prăpăd printre soldații asiatici dezorganizați care nu mai ținuseră piept unui asemenea inamic.

În acea noapte locuitorii Atenei au privit cerul înroșit de flăcările corăbiilor incendiate. Au așteptat cu înfrigurare vești. În cele din urmă, pe drumul care ducea spre nord s-a ivit un norișor de praf. Era Fidipide, alergătorul. Se împleticea și gâfâia, căci i se apropia sfârșitul. Cu doar câteva zile înainte se întorsese din solia la Sparta. Se grăbise să i se alăture lui Miltiade. În dimineața aceea participase la atac și mai târziu se oferise voluntar să ducă vestea victoriei în orașul iubit. Oamenii l-au văzut căzând și s-au grăbit să-l ajute. „Am învins“, a

TERMOPILE

șoptit el, iar apoi a murit, o moarte glorioasă ce a stârnit invidia tuturor bărbaților.

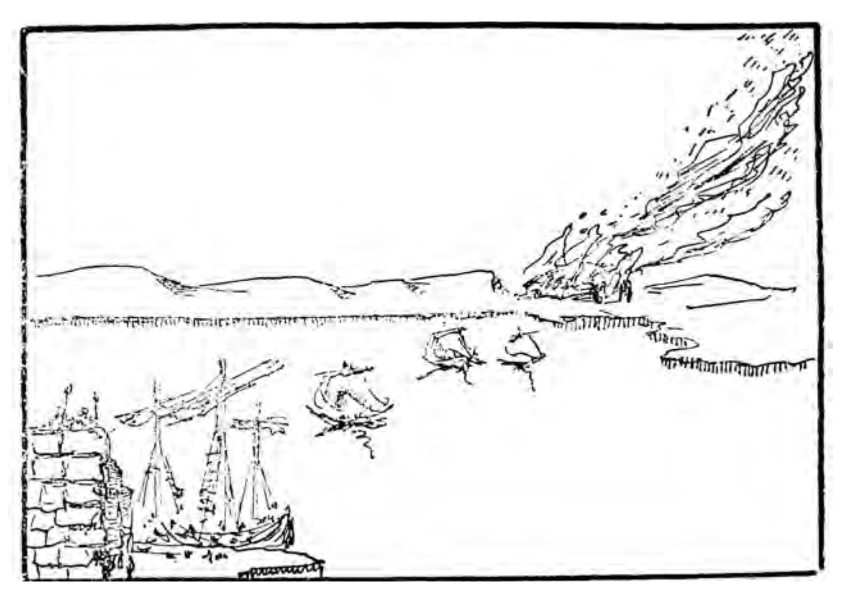
Cât despre persani, după această înfrângere au încercat să debarce lângă Atena, însă au găsit țărmul păzit și s-au făcut nevăzuți. Pământul grec se bucura iarăși de pace.

Au așteptat opt ani, dar în acest răstimp grecii n-au stat degeaba. Știau că urma un atac final, dar nu se înțelegeau în privința celei mai bune modalități de a preveni pericolul. Unii voiau să extindă armata. Alții spuneau că pentru izbândă era nevoie de o flotă puternică. Cele două partide conduse de Aristide (pentru armată) și Temistocle (liderul celor care cereau o flotă mai mare) se înfruntau virulent și lucrurile nu s-au mișcat până când Aristide nu a fost exilat. A fost șansa lui Temistocle, care a construit cât de multe corăbii a putut și a transformat portul Pireu într-o bază navală puternică.

În anul 481 a.Ch., o armată persană enormă și-a făcut apariția în Tesalia, provincie din nordul Greciei. În ceasul primejdiei, Sparta, marele oraș militar al Greciei, a fost aleasă în funcția de comandant suprem. Dar spartanii nu se sinchiseau prea mult de soarta nordului Greciei câtă vreme nu le era invadat propriul ținut. În consecință, au neglijat fortificarea trecătorilor prin care se intra în Grecia.

BĂTĂLIA DE LA TERMOPILE

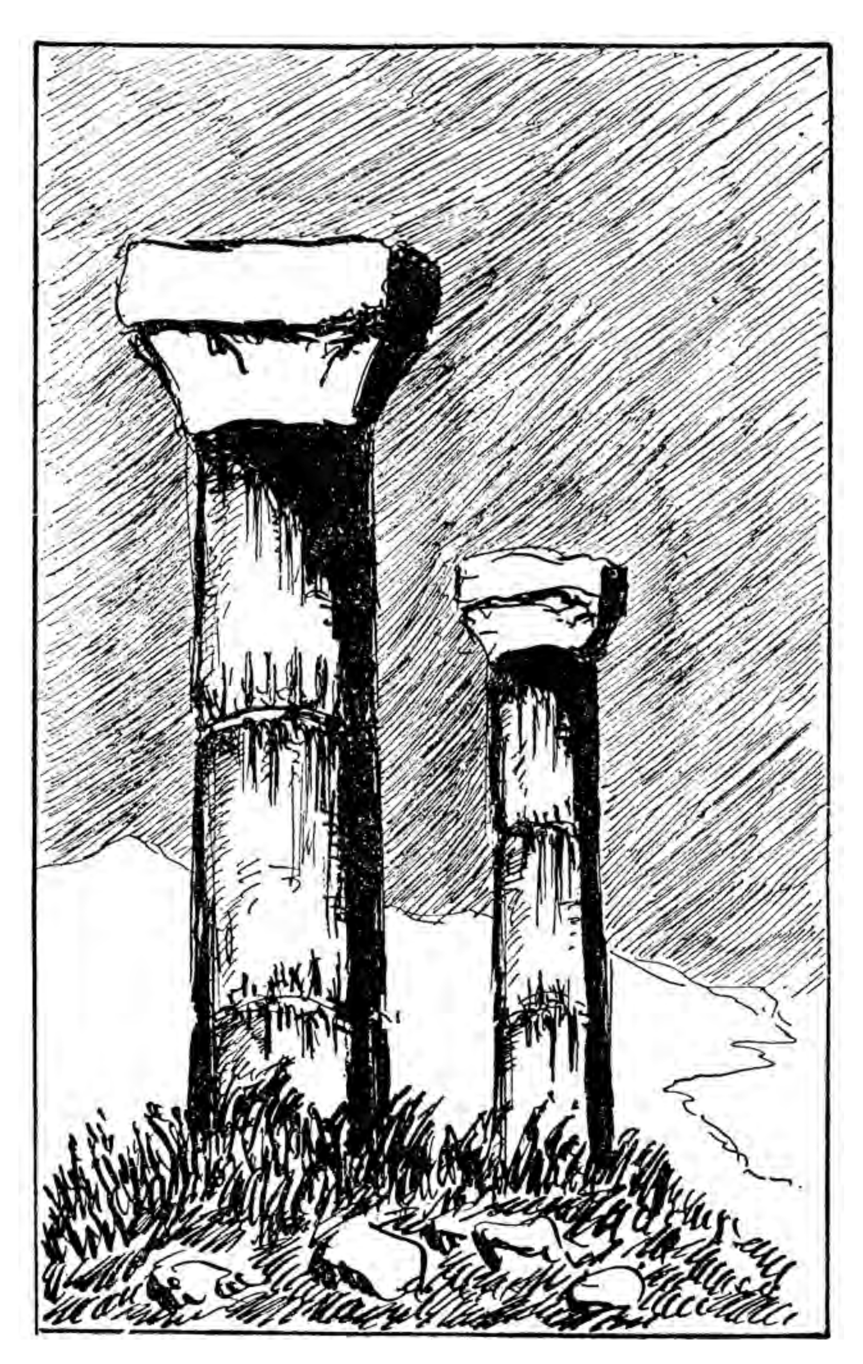

PERSANII INCENDIAZĂ ATENA

Un mic detașament spartan comandat de Leonidas a fost pus să păzească drumul îngust dintre munții înalți și mare, care lega Tesalia de provinciile sudice. Leonidas s-a supus ordinelor. A luptat și a apărat trecătoarea cu o vitejie fără seamăn. Însă un trădător pe nume Ephialtes, care cunoștea puținele drumuri lăturalnice din ținutul malienilor[1], a călăuzit printre dealuri un regiment de persani, care au putut astfel să-l atace pe Leonidas din spate. În apropierea „Porților fierbinți" – Termopile – s-a dat o bătălie teribilă. La căderea nopții, Leonidas și soldații lui loiali zăceau morți sub cadavrele inamicilor.

Însă trecătoarea fusese pierdută și cea mai mare parte a Greciei a căzut în mâinile persanilor. Aceștia au înaintat spre Atena, au azvârlit garnizoana de pe stâncile Acropolei și au incendiat orașul. Locuitorii au fugit în Insula Salamina. Totul părea pierdut. Însă pe 20 septembrie 480, Temistocle a obligat flota persană să lupte în îngusta strâmtoare ce separă Insula Salamina de continent și în câteva ore a distrus trei pătrimi din corăbiile persane.

1. Trib grec antic care a dat și numele Golfului Maliac (n. tr.).

GRECIA

Astfel, victoria de la Termopile a devenit zadarnică. Xerxes a fost forțat să se retragă. Anul următor avea să aducă hotărârea finală, a stabilit el. Și-a dus trupele în Tesalia, unde a așteptat venirea primăverii.

Însă de această dată spartanii au înțeles gravitatea momentului. Au ieșit din adăpostul sigur oferit de zidul pe care îl construiseră peste Istmul Corintului și, comandați de Pausanias, au mărșăluit împotriva lui Mardonius, generalul perșilor. Grecii uniți (cam o sută de mii de oameni din vreo douăsprezece orașe) i-au atacat pe cei trei sute de mii de oameni ai inamicului lângă cetatea Plateea. Infanteria grea a grecilor a străpuns încă o dată barajul de săgeți al persanilor. Persanii au fost înfrânți, ca la Maraton, iar de această dată au plecat definitiv. Printr-o coincidență bizară, în ziua când armatele grecilor au învins la Plateea, corăbiile ateniene au distrus flota inamică în apropiere de Capul Mycale, în Asia Mică.

Așa s-a sfârșit prima ciocnire dintre Asia și Europa. Atena se acoperise de glorie, iar Sparta luptase curajos și bine. Dacă cele două orașe ar fi reușit să ajungă la o înțelegere, dacă ar fi fost dispuse să dea uitării micile invidii, ar fi putut deveni conducătoarele unei Grecii puternice și unite.

Din păcate însă au lăsat ceasul victoriei și entuziasmului să treacă pe lângă ele, iar o asemenea oportunitate nu s-a mai ivit niciodată.

19

ATENA CONTRA SPARTEI

ATENA ȘI SPARTA ȘI-AU DISPUTAT SUPREMAȚIA ASUPRA GRECIEI ÎNTR-UN RĂZBOI LUNG ȘI DEZASTRUOS

ȘI ATENA, ȘI SPARTA ERAU CETĂȚI GRECEȘTI, IAR LOCUITORII lor vorbeau o limbă comună. În toate celelalte privințe se deosebeau simțitor. Atena se înălța în câmpie. Era o cetate mângâiată de brizele răcoroase dinspre mare, înclinată să vadă lumea cu ochii unui copil fericit. Sparta, la rândul ei, era clădită în fundul unei văi adânci și folosea munții din jur ca pe o barieră împotriva ideilor străine. Atena era o cetate a comerțului intens. Sparta era o tabără armată ai cărei locuitori erau soldați de dragul soldăției. Atenienilor le plăcea să stea la soare și să discute despre poezie ori să asculte cuvintele înțelepte ale unui filozof. În ceea ce-i privește, spartanii n-au scris nici un rând care să poată fi considerat literatură, însă știau cum să lupte, le plăcea s-o facă și jertfeau orice emoție umană pentru idealul pregătirii militare.

Nu e de mirare că acești spartani ursuzi priveau cu ură și invidie la succesul Atenei. Energia generată în Atena de apărarea patriei comune era canalizată acum spre scopuri mai pașnice. Acropola a fost reconstruită și transformată într-un sanctuar de marmură în cinstea zeiței Atena. Pericle, liderul democrației ateniene, a căutat pretutindeni sculptori, pictori și savanți vestiți care să facă orașul mai frumos și pe tinerii atenieni mai demni de casa lor. Totodată, urmărea vigilent mișcările Spartei și a construit ziduri înalte ce legau Atena de mare, transformând-o în cea mai puternică fortăreață a vremii.

O altercație neînsemnată între cele două orășele grecești a dus la conflictul final. Războiul între Atena și Sparta a durat treizeci de ani. S-a sfârșit cu un dezastru teribil pentru Atena.

În al treilea an de război, în oraș începuse să bântuie ciuma. Peste jumătate dintre locuitori, printre care și Pericle, marele conducător, au fost răpuși. Epidemia de ciumă a fost urmată de o perioadă marcată de conducători nepricepuți sau nevrednici de încredere. Un tânăr strălucit pe nume Alcibiade câștigase favoarea adunării populare. El a propus o incursiune în colonia spartană Siracuza, în Sicilia. Au echipat o expediție și totul era pregătit. Însă Alcibiade a fost implicat într-o încăierare pe stradă și a trebuit să fugă. I-a urmat un general incapabil. Mai întâi a pierdut corăbiile, apoi oamenii, iar cei câțiva atenieni supraviețuitori au fost aruncați în carierele de piatră din Siracuza, unde au pierit de foame și sete.

Expediția ucisese toți tinerii din Atena. Cetatea era condamnată. După un lung asediu, orașul s-a predat în aprilie 404. Zidurile înalte au fost dărâmate. Flota a fost luată de spartani. Atena a încetat să mai existe drept centru al marelui imperiu colonial pe care îl cucerise în perioada de înflorire. Însă acea dorință minunată de a învăța, ști și cerceta care îi distinsese pe cetățenii ei liberi în zilele măreției și prosperității nu a pierit odată cu zidurile și corăbiile. A continuat să trăiască. Ba chiar a strălucit și mai mult.

Atena nu mai făurea destinele pământului elen. Acum însă, ca patrie a primei universități mari, orașul a început să influențeze mințile oamenilor inteligenți cu mult dincolo de îngustele granițe ale Greciei.

20

ALEXANDRU CEL MARE

ALEXANDRU MACEDON ÎNTEMEIAZĂ UN IMPERIU GREC UNIVERSAL — CE S-A ALES DE ACEASTĂ NĂZUINȚĂ GRANDIOASĂ

AHEII CARE, ÎN CĂUTARE DE PĂȘUNI NOI, ÎȘI PĂRĂSISERĂ casele de pe malurile Dunării petrecuseră o vreme și în munții Macedoniei. De atunci încolo, grecii menținuseră relații mai mult sau mai puțin formale cu populația acestei țări aflate la nord. La rândul lor, macedonenii se interesau în permanență de situația din Grecia.

Întâmplarea a făcut ca, exact când Sparta și Atena au încheiat dezastruosul război pentru supremație în Grecia, Macedonia să fie condusă de un bărbat extraordinar de inteligent pe nume Filip. Admira spiritul grec în sfera literelor și artei, însă disprețuia lipsa de autocontrol a grecilor în chestiunile politice. Îl irita să vadă cum un popor absolut capabil își irosește oamenii și banii pe conflicte sterile. Așa că a rezolvat problema făcându-se stăpân pe toată Grecia, după care le-a cerut noilor supuși să-l însoțească într-o călătorie pe care o plănuia în Persia pentru a întoarce vizita făcută de Xerxes grecilor cu 150 de ani în urmă.

Din nefericire, Filip a fost asasinat înainte de a porni în această expediție pregătită temeinic. Misiunea de a răzbuna distrugerea Atenei i-a revenit fiului lui Filip, Alexandru, elevul îndrăgit al lui Aristotel, cel mai înțelept dintre toți învățătorii greci.

Alexandru și-a luat rămas-bun de la Europa în primăvara anului 334 a.Ch. Șapte ani mai târziu ajunsese în India. Între timp nimicise Fenicia, vechea rivală a negustorilor greci. Cucerise Egiptul și locuitorii din Valea Nilului îl adoraseră ca fiu și moștenitor al faraonilor. Îl învinsese pe ultimul rege pers –

desființase Imperiul Persan –, poruncise reconstruirea Babilonului – își condusese trupele în inima Munților Himalaya și transformase lumea întreagă în provincie și colonie macedoneană. Apoi s-a oprit, anunțând planuri și mai ambițioase.

Imperiul recent format trebuia adus sub influența gândirii grecești. Popoarele trebuiau să învețe limba greacă; să trăiască în orașe construite după modelul grecesc. Soldații lui Alexandru se transformaseră acum în învățători. Taberele militare de mai ieri au devenit centre pașnice ale civilizației grecești proaspăt importate. Torentul manierelor și obiceiurilor grecești creștea tot mai impetuos când Alexandru s-a molipsit brusc de friguri și a murit în vechiul palat al regelui Hammurabi din Babilon în anul 323.

După care apele s-au retras. Totuși, au lăsat în urmă pământul fertil al unei civilizații superioare, iar Alexandru, în ciuda ambițiilor copilărești și a vanităților lui absurde, făcuse lumii un serviciu foarte prețios. Imperiul nu i-a supraviețuit multă vreme. Câțiva dintre generalii lui ambițioși au împărțit teritoriul între ei. Au rămas însă fideli visului unei mari frății universale a ideilor și cunoștințelor grecești și asiatice.

Și-au menținut independența până când romanii au anexat la teritoriile lor vestul Asiei și Egiptul. Bizara moștenire a acestei civilizații elenistice (în parte greacă, în parte persană, în parte egipteană și babiloniană) le-a revenit cuceritorilor romani. Pe parcursul secolelor următoare s-a înrădăcinat atât de trainic în lumea romană, încât îi simțim influența în viața noastră până în ziua de astăzi.

21

UN REZUMAT

UN SCURT REZUMAT AL CAPITOLELOR 1–20

PÂNĂ ACUM, DIN VÂRFUL TURNULUI NOSTRU AM PRIVIT SPRE est. Însă de acum înainte istoria Egiptului și Mesopotamiei își va pierde din interes și va trebui să vă îndrum spre studiul peisajului occidental.

Înainte de a o face, să ne oprim o clipă și să ne dumirim ce am văzut.

Mai întâi v-am arătat un om preistoric – o creatură cu deprinderi foarte simple și purtări respingătoare. V-am spus că era cel mai lipsit de apărare dintre numeroasele animale ce cutreierau la începuturi codrii și câmpiile celor cinci continente, dar, fiind înzestrat cu un creier mai mare și mai bun, a reușit să reziste.

Apoi au venit ghețarii și multe secole de frig, iar viața pe planetă a devenit atât de grea încât omul a fost obligat să gândească de trei ori mai mult ca înainte dacă dorea să supraviețuiască. Dat fiind însă că această „dorință de a supraviețui“ a fost (și este) resortul care determină orice ființă vie să înainteze cât o țin picioarele, până la ultima suflare, creierul omului din epoca glaciară s-a pus în funcțiune cu toată râvna. Nu numai că acești oameni robuști au reușit să trăiască în lungile perioade reci care au ucis multe animale feroce, însă când pământul a redevenit cald și primitor omul preistoric învățase niște lucruri care i-au conferit avantaje atât de mari asupra vecinilor săi mai puțin inteligenți, încât pericolul extincției (foarte serios în primul milion de ani de existență umană pe această planetă) a devenit foarte îndepărtat.

V-am povestit că acești primi strămoși ai noștri înaintau anevoios, când pe neașteptate (și din motive care nu ne sunt limpezi) locuitorii din Valea Nilului au progresat spectaculos și au creat aproape peste noapte primul centru de civilizație.

Apoi v-am arătat Mesopotamia, „țara dintre râuri“, care a fost a doua școală importantă a omenirii. Și v-am desenat o hartă cu punțile formate de insulițele din Marea Egee, care au dus cunoștințele și știința Răsăritului bătrân în Apusul tânăr, unde trăiau grecii.

Apoi v-am povestit despre tribul indo-european al elenilor, care cu mii de ani în urmă plecaseră din inima Asiei și care în secolul al XI-lea înaintea erei noastre și-au croit drum în peninsula pietroasă a Greciei și pe care de atunci încoace îi numim greci. Și v-am depănat povestea micilor orașe grecești care erau de fapt state și unde civilizația vechiului Egipt și a Asiei a fost transfigurată (e un cuvânt mare, dar puteți „ghici“ ce înseamnă) în ceva nou, ceva mult mai nobil și mai rafinat decât orice existase înainte.

Dacă vă uitați pe hartă, veți vedea că până acum civilizația a parcurs un semicerc. Începe în Egipt și, trecând prin Mesopotamia și insulele egeene, înaintează spre vest până ajunge pe continentul european. În primii patru mii de ani, egiptenii, babilonienii, fenicienii și un număr mare de triburi semite (țineți minte, vă rog, că evreii nu reprezentau decât unul dintre numeroasele popoare semite) au purtat făclia ce avea să lumineze lumea. Acum o înmânează grecilor indo-europeni, care devin învățătorii altui trib indo-european, romanii. Însă între timp semiții înaintaseră spre vest de-a lungul coastei nordice a Africii, punând stăpânire pe jumătatea vestică a Mediteranei exact în perioada când jumătatea estică devenise posesiune greacă (sau indo-europeană).

După cum veți vedea imediat, acest fapt se va solda cu un conflict formidabil între cele două rase rivale, iar din lupta lor va ieși victorios Imperiul Roman, care va duce civilizația egipteano-mesopotamiano-greacă în cele mai îndepărtate colțuri ale continentului european, unde va constitui fundația pe care se bazează societatea noastră modernă.

Știu că toate acestea sună foarte complicat, însă dacă înțelegeți aceste câteva principii, restul istoriei noastre va deveni mult mai simplu. Hărțile vor clarifica ceea ce nu izbutesc să spună cuvintele. Iar după această scurtă pauză ne întoarcem la povestea noastră și vă voi descrie faimosul război dintre Cartagina și Roma.

22

ROMA ȘI CARTAGINA

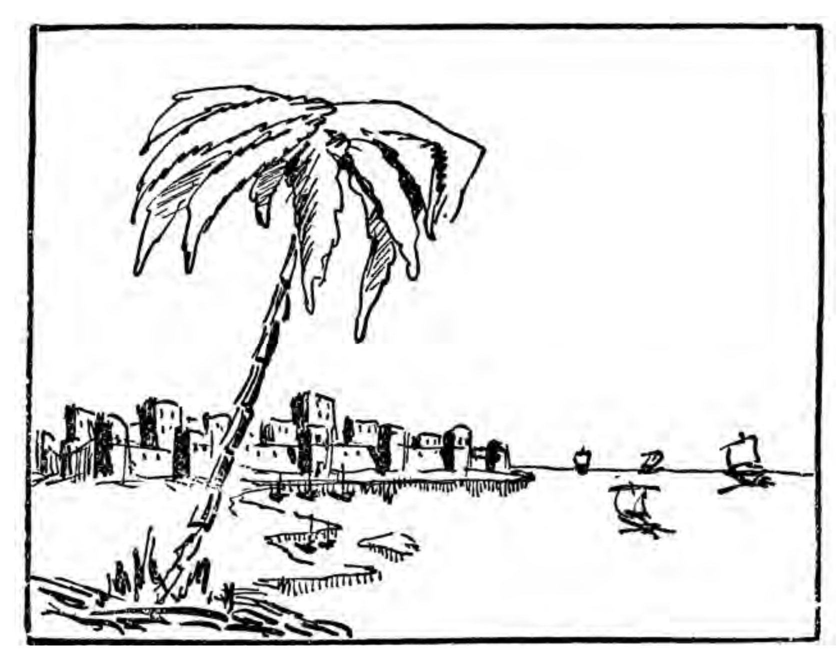
CARTAGINA, COLONIE SEMITĂ PE COASTA NORDICĂ A AFRICII, ȘI CETATEA INDO-EUROPEANĂ A ROMEI, DE PE ȚĂRMUL VESTIC AL ITALIEI, S-AU ÎNFRUNTAT PENTRU STĂPÂNIREA VESTULUI MEDITERANEI ȘI CARTAGINA A FOST DISTRUSĂ

MICUL PUNCT COMERCIAL FENICIAN KART-HADSHAT[1] SE GĂSEA pe o colină joasă ce dădea spre marea africană, o strâmtoare de 145 de kilometri care separă Africa de Europa. Era locul ideal pentru un centru de comerț. Aproape prea ideal. S-a dezvoltat prea repede și s-a îmbogățit prea mult. În secolul al VI-lea înaintea erei noastre, când Nabucodonosor al Babilonului a distrus cetatea Tir, Cartagina a rupt complet legăturile cu patria-mamă și a devenit un stat independent – marele avanpost occidental al raselor semite.

Din nefericire, orașul moștenise multe din trăsăturile care îi caracterizaseră o mie de ani pe fenicieni. Era o mare casă de negoț protejată de o flotă puternică, indiferentă la majoritatea aspectelor mai rafinate ale vieții. Orașul, satele din împrejurimi și coloniile îndepărtate erau conduse de un grup mic, dar extrem de puternic de indivizi bogați. Cuvântul grec pentru „bogat“ este *ploutos*, de aceea grecii numeau „plutocrație“ guvernarea exercitată de către „bogați“. Cartagina era o plutocrație și puterea reală a statului se găsea în mâinile unei duzini de proprietari de corăbii sau mine și de negustori care se întâlneau în spatele unor uși închise și își tratau patria comună ca pe o afacere ce trebuia să le aducă un profit consistent. Totuși, erau oameni cu o minte limpede, plini de energie și foarte muncitori.

De-a lungul anilor, influența Cartaginei asupra vecinilor s-a extins până când mare parte din coasta africană, Spania și unele regiuni din Franța au ajuns posesiuni cartagineze care

1. Numele fenician al Cartaginei. Înseamnă „orașul nou“ (n. tr.).

CARTAGINA

plăteau tribut, impozite și dividende puternicului oraș de la marea africană.

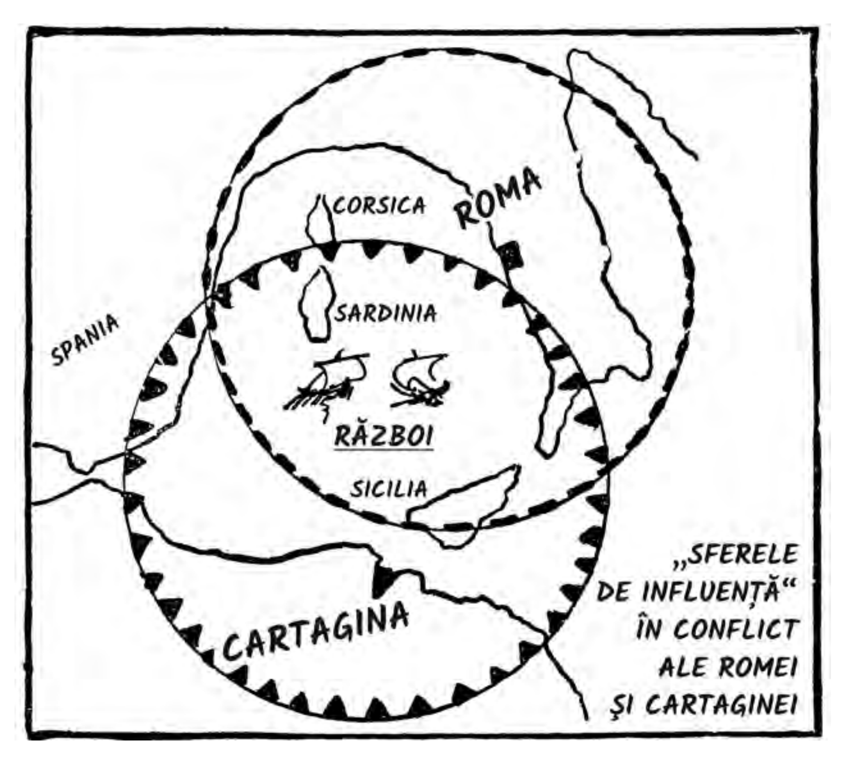
Bineînțeles, o astfel de „plutocrație“ se afla mereu la cheremul mulțimii. Câtă vreme exista muncă din belșug și salariile erau mari, majoritatea cetățenilor era foarte mulțumită, îi lăsa „pe cei mai buni“ să conducă și nu punea întrebări stânjenitoare. Însă dacă din port nu plecau corăbii, dacă la cuptoarele topitoriilor nu sosea minereu, dacă docherii și hamalii rămâneau fără muncă, oamenii începeau să murmure nemulțumiți și revendicau convocarea adunării populare, ca odinioară, când Cartagina fusese republică autonomă.

Pentru a preveni asemenea incidente, plutocrația era obligată să mențină activitatea economică a orașului la cote maxime. Reușiseră să facă asta foarte bine timp de aproape cinci sute de ani, când au fost tulburați nespus de unele zvonuri sosite de pe litoralul vestic al Italiei. Se spunea că un sătuc de pe malurile Tibrului dobândise deodată multă putere, afirmându-se ca lider recunoscut al tuturor triburilor latine care populau

centrul Italiei. Se mai spunea și că satul cu pricina – care se numea Roma – plănuia să construiască nave și să acapareze comerțul din Sicilia și de pe coasta sudică a Franței.

Cartagina nu putea tolera sub nici o formă o asemenea competiție. Tânăra rivală trebuia nimicită, ca nu cumva conducătorii cartaginezi să-și piardă prestigiul de stăpâni absoluți ai vestului Mediteranei. Zvonurile au fost cercetate corespunzător și iată cum arătau, în linii generale, faptele ieșite la lumină.

Coasta vestică a Italiei fusese neglijată mult timp de civilizație. Pe când în Grecia toate porturile bune erau orientate spre est și se bucurau de panorama insulelor pline de viață din Marea Egee, de pe țărmul occidental al Italiei cel mai palpitant lucru de admirat erau valurile solitare ale Mediteranei. Țara era săracă. De aceea negustorii străini o vizitau arareori, iar

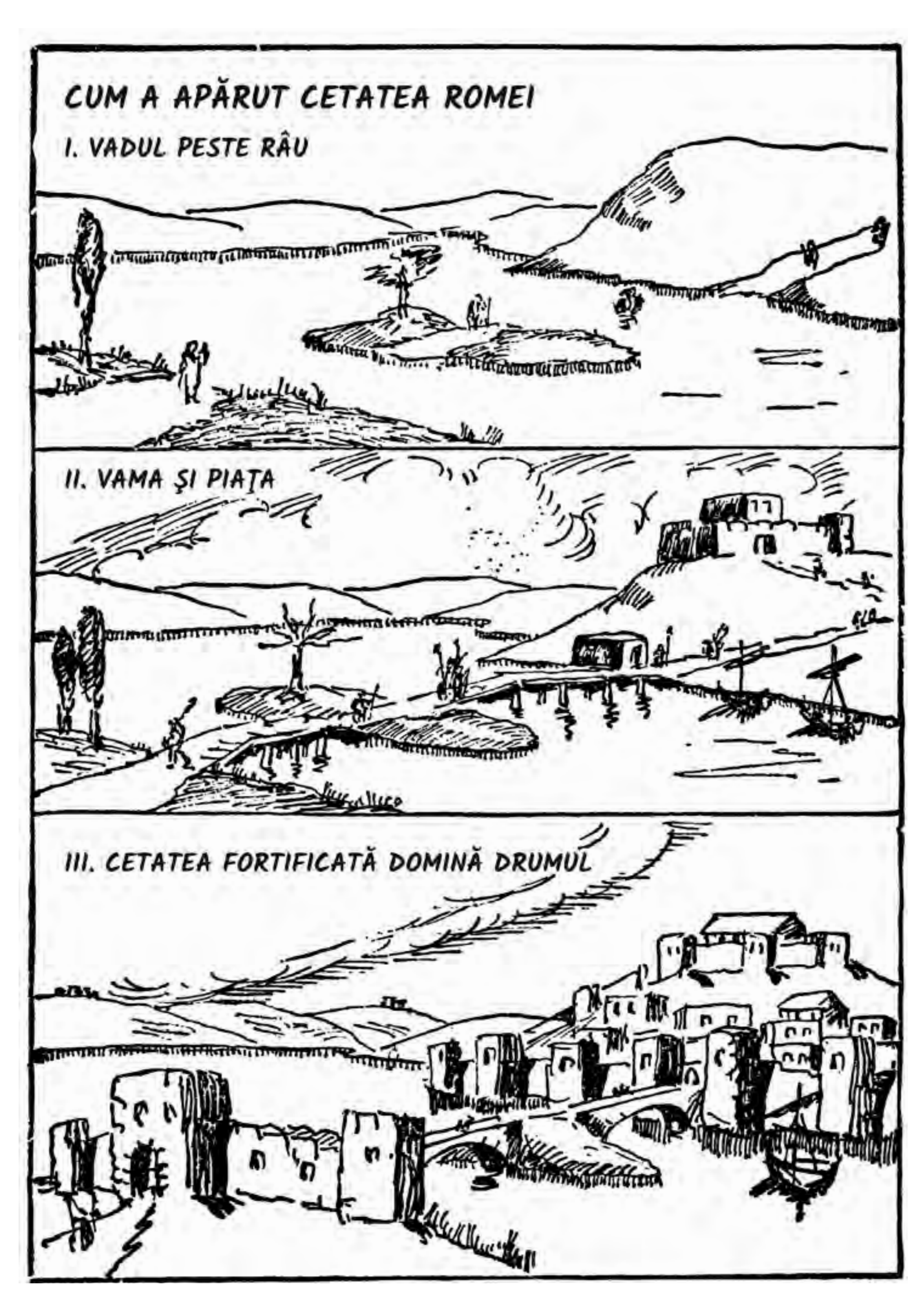
SFERE DE INFLUENȚĂ

băștinașilor li se îngăduia să trăiască stăpânindu-și netulburați dealurile și câmpiile mlăștinoase.

Prima invazie serioasă a acestui ținut a venit din nord. La o dată necunoscută, câteva triburi indo-europene reușiseră să străbată trecătorile Alpilor și înaintaseră spre sud până umpluseră cu satele și turmele lor călcâiul și vârful faimoasei cizme italiene. Despre acești cuceritori timpurii nu știm nimic. Nici un Homer nu le-a cântat gloria. Relatările lor despre întemeierea Romei (scrise opt sute de ani mai târziu, când mica cetate devenise centrul unui imperiu) sunt basme cu zâne și nu își au locul într-o istorie. Povestea cu Romulus și Remus care săreau unul peste zidurile celuilalt (uit mereu cine sărea peste zidul cui) e o lectură agreabilă, însă întemeierea cetății Romei s-a petrecut mult mai prozaic. Roma a început așa cum au început mii de orașe americane, fiind un loc potrivit pentru troc și negoțul cu cai. Se găsea în inima câmpiilor din Italia centrală. Tibrul oferea acces direct la mare. Drumul de căruțe de la nord la sud a găsit aici un vad convenabil ce putea fi folosit pe tot parcursul anului. Șapte coline de-a lungul malurilor le-au oferit locuitorilor un adăpost sigur împotriva inamicilor din munți și a celor de dincolo de linia orizontului mării învecinate.

Muntenii se numeau sabini – o adunătură aprigă mânată de pofta nelegiuită de prăzi ușoare. Însă erau foarte înapoiați. Foloseau topoare de piatră și scuturi de lemn și nu se puteau pune cu săbiile de oțel ale romanilor. Cei de pe mare erau însă inamici periculoși. Se numeau etrusci. Au fost (și sunt în continuare) unul dintre cele mai mari mistere din istorie. Nimeni nu știa (și nici nu știe) de unde au venit; cine au fost; ce îi împinsese să plece din locurile lor de baștină. Am găsit vestigiile orașelor, cimitirelor și canalizărilor pe toată lungimea coastei italiene. Le cunoaștem inscripțiile. Dar, cum nimeni nu a putut descifra alfabetul etrusc, pentru moment aceste mesaje scrise nu fac decât să intrige, nefiind de ajutor.

Presupunerea cea mai fundamentată e că etruscii au venit inițial din Asia Mică și că un război mare sau o molimă i-a silit să plece din țara lor și să-și caute un cămin nou altundeva. Oricare le-a fost motivul migrării, etruscii au jucat un rol important

CUM A APĂRUT CETATEA ROMEI

în istorie. Au adus cu ei polenul civilizației antice din est în vest și i-au învățat pe romani – care, după cum știm, au venit din nord – primele noțiuni de arhitectură, construcția drumurilor, luptă, artă, gastronomie, medicină și astronomie.

Dar, la fel cum grecii nu-și iubiseră învățătorii egeeni, și romanii i-au detestat pe maeștrii etrusci. S-au debarasat de ei cât de repede au putut, iar prilejul s-a ivit atunci când negustorii greci au descoperit posibilitățile comerciale ale Italiei și cele dintâi nave grecești au ajuns la Roma. Grecii au venit să facă negoț, dar au rămas pentru a-i instrui pe localnici. Au văzut că triburile care populau zona rurală romană (și care se numeau latini) erau foarte dispuse să învețe lucruri practice. Acestea au înțeles imediat marele avantaj adus de un alfabet scris și l-au imitat pe cel al grecilor. Au înțeles, de asemenea, avantajele comerciale ale unui sistem bine reglementat de monede, măsuri și greutăți. În cele din urmă romanii au înghițit cârligul civilizației grecești cu tot cu firul și plumbul undiței.

Ba chiar i-au primit pe zeii grecilor în țara lor. Zeus a fost dus la Roma, unde s-a numit Jupiter, iar celelalte divinități l-au urmat. Totuși, zeii romani nu au fost niciodată aidoma verișorilor veseli care-i însoțiseră pe greci pe drumul vieții și al istoriei. Zeii romani erau niște funcționari de stat. Fiecare își administra departamentul cu multă prudență și un simț profund al dreptății, pretinzând riguros, în schimb, supunerea adoratorilor. O supunere pe care romanii o ofereau cu o grijă scrupuloasă. Însă nu au stabilit niciodată relațiile personale cordiale și acea prietenie încântătoare ce existase între vechii eleni și puternicii locatari ai înaltei culmi olimpiene.

Romanii nu au imitat forma de guvernământ greacă, însă, întrucât proveneau din același trunchi indo-european cu elenii, istoria timpurie a Romei seamănă cu aceea a Atenei și a altor cetăți grecești. S-au debarasat cu ușurință de regi, descendenții căpeteniilor tribale din vechime. Totuși, după înlăturarea regilor din cetate, romanii s-au văzut obligați să pună frâu puterii nobililor și multe secole au trecut până când au reușit să impună un sistem care dădea fiecărui cetățean liber din Roma posibilitatea de a se preocupa personal de treburile propriului oraș.

După aceea, romanii s-au bucurat de un mare avantaj asupra grecilor. Administrau treburile țării fără prea multe discursuri. Erau mai puțin inventivi decât grecii și preferau un dram de acțiune unui noian de cuvinte. Înțelegeau mult prea bine tendințele mulțimii (*plebs*, cum se numea masa cetățenilor liberi) pentru a pierde timp prețios cu vorbăria goală. În consecință, au plasat conducerea efectivă a orașului în mâinile a doi „consuli" ajutați de un sfat al bătrânilor numit Senat (de la cuvântul latin *senex* care înseamnă „bătrân"). În virtutea tradiției și a avantajului practic, senatorii erau aleși din rândul nobilimii. Însă puterea lor fusese precis delimitată.

La un moment dat, Roma a cunoscut și ea ciocnirea între săraci și bogați care obligase Atena să adopte legile lui Dracon și Solon. La Roma, acest conflict s-a petrecut în secolul al V-lea a.Ch. Drept consecință, locuitorii liberi obținuseră un cod de legi scrise care îi ocrotea de despotismul judecătorilor aristocrați prin instituția „tribunului". Tribunii erau magistrați aleși de oamenii liberi. Aveau dreptul de a apăra orice cetățean împotriva acțiunilor funcționarilor de stat considerate nedrepte. Un consul avea dreptul de a condamna la moarte o persoană, dar în absența dovezii incontestabile de vinovăție tribunul putea interveni să-i salveze nefericitului viața.

Însă atunci când spun „Roma" s-ar zice că mă refer la un orășel de câteva mii de locuitori, în timp ce adevărata forță a Romei rezida în zonele rurale din afara zidurilor. Iar Roma și-a arătat de timpuriu admirabilul talent de putere colonizatoare tocmai în administrarea acestor provincii periferice.

În epoca străveche Roma fusese singura cetate fortificată din centrul Italiei, dar oferise întotdeauna un refugiu ospitalier altor triburi latine amenințate de atacuri. Vecinii latini înțeleseseră avantajele unei asocieri strânse cu un prieten atât de puternic și încercaseră să găsească o bază pentru un tip sau altul de alianță defensivă și ofensivă. Alte națiuni, egiptenii, babilonienii, fenicienii sau chiar grecii, ar fi insistat asupra unui tratat de supunere din partea „barbarilor". Romanii nu au făcut așa ceva. Le dădeau „străinilor" șansa de a deveni parteneri într-o *res publica* – adică o republică sau federație – comună.

„Vreți să vă alăturați nouă“, ziceau. „Foarte bine, alăturați-vă. Vă vom trata ca pe niște cetățeni romani cu drepturi depline. În schimbul acestui privilegiu, vă cerem să luptați pentru cetatea noastră, mama tuturor, oricând va fi necesar.“

„Străinul“ aprecia această generozitate și își arăta recunoștința printr-o loialitate neclintită.

Când o cetate greacă era atacată, locuitorii străini plecau cât de repede puteau. De ce ar fi apărat un oraș care pentru ei nu însemna decât o locuință temporară unde erau tolerați câtă vreme își plăteau facturile? Însă dacă inamicul se găsea la porțile Romei, toți latinii se grăbeau în apărarea ei. Însăși mama lor se afla în primejdie. Roma era adevărata lor „patrie“ chiar dacă trăiau la sute de kilometri distanță și nu văzuseră niciodată zidurile colinelor sacre.

Nici o înfrângere și nici o nenorocire nu ar fi putut schimba acest sentiment. La începutul secolului al IV-lea a.Ch., galii fioroși au năvălit în Italia. Zdrobiseră armata romană lângă râul Allia și mărșăluiseră spre oraș. Cuceriseră Roma și se așteptau ca oamenii să vină și să implore pacea. Au tot așteptat, dar nu s-a întâmplat nimic. Nu peste mult timp, galii s-au trezit înconjurați de o populație ostilă care îi împiedica să facă rost de provizii. După șapte luni, foamea i-a silit să se retragă. Politica Romei de a-l trata pe „străin“ pe picior de egalitate s-a dovedit un mare succes, iar Roma era mai puternică decât oricând.

Această scurtă relatare din istoria timpurie a Romei vă arată diferența enormă dintre idealul roman de stat sănătos și cel al lumii antice, întruchipat de orașul Cartagina. Romanii se bizuiau pe cooperarea voluntară și prietenească între „cetățeni egali“. Cartaginezii, urmând exemplul Egiptului și Asiei Occidentale, pretindeau supunerea irațională (și, prin urmare, silnică) a „supușilor“, iar când aceștia eșuau angajau soldați profesioniști care luptau în locul lor.

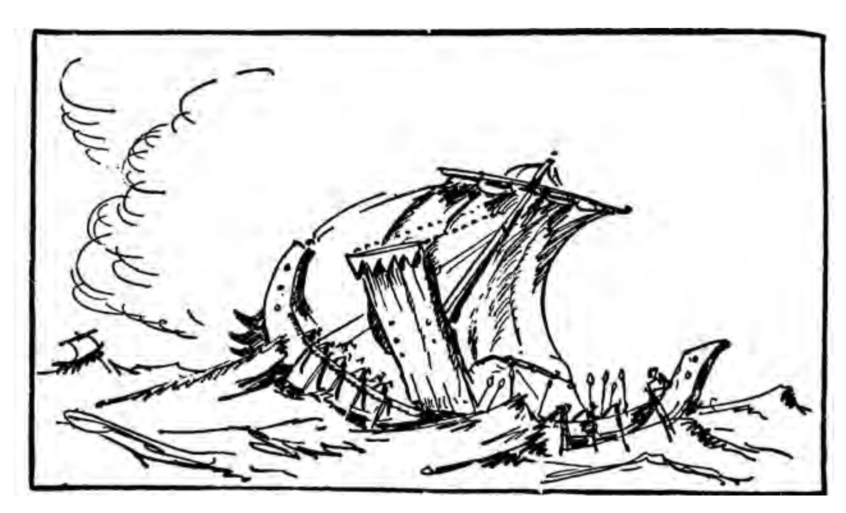
Înțelegeți acum de ce se temea Cartagina de un inamic atât de abil și puternic și de ce plutocrația cartagineză căuta cu lumânarea motiv de ceartă ca să-și poată nimici periculosul rival înainte de a fi prea târziu.

Însă cartaginezii, negustori pricepuți, știau că graba strică treaba. Le-au propus romanilor ca orașele lor să traseze pe hartă

două cercuri și ca fiecare oraș să revendice unul din cercuri ca propria „sferă de influență“, promițând că nu se va amesteca în cercul partenerului. Înțelegerea s-a încheiat prompt și a fost încălcată la fel de prompt când ambele părți au socotit înțelept să trimită armate în Sicilia, unde pământul fertil și administrația nepricepută invitau interferența străinilor.

Războiul care a urmat (numit Primul Război Punic) a durat douăzeci și patru de ani. S-a purtat în largul mării și la început s-ar fi zis că experimentata forță navală cartagineză va bate flota romană creată recent. Aplicând vechile tactici, corăbiile cartagineze fie asaltau cu pintenul etravei navele inamice, fie le rupeau vâslele printr-un atac lateral îndrăzneț, după care îi ucideau cu săgeți și proiectile aprinse pe marinarii de pe corabia neajutorată. Însă inginerii romani au inventat o ambarcațiune prevăzută cu o punte de abordaj pe care infanteriștii romani o traversau pentru a ataca vasul inamic. Din acel moment, victoriile cartaginezilor au încetat brusc. Flota lor a suferit o înfrângere grea în bătălia de la Milae. Cartagina a fost obligată să ceară pace, iar Sicilia a devenit teritoriu roman.

Douăzeci și trei de ani mai târziu s-au ivit alte necazuri. Roma (în căutare de cupru) luase Insula Sardinia. Drept răspuns, Cartagina (în căutare de argint) a ocupat tot sudul Spaniei.

NAVĂ MILITARĂ ROMANĂ RAPIDĂ

Cartagina a devenit astfel vecina directă a romanilor. Celor din urmă nu le-a plăcut deloc această mișcare și au ordonat trupelor să treacă Pirineii și să supravegheze armata de ocupație.

Scena era pregătită pentru a doua ciocnire deschisă între cele două rivale. Pretextul războiului a fost tot o colonie grecească. Cartaginezii asediau orașul Saguntum, situat pe coasta estică a Spaniei. Locuitorii din Saguntum au apelat la Roma și, ca de obicei, Roma a fost dispusă să îi ajute. Senatul a promis ajutorul armatelor latine, însă pregătirea expediției a durat o vreme, între timp Saguntum fiind cucerit și distrus. Aceasta a fost o sfidare fățișă a voinței Romei. Senatul a hotărât declanșarea războiului. O armată romană urma să traverseze marea africană și să debarce pe teritoriul cartaginez. O a doua divizie urma să țină armatele cartagineze ocupate în Spania pentru a le împiedica să meargă în ajutorul orașului de acasă. Era un plan excelent și toată lumea aștepta o mare victorie. Însă zeii hotărâseră altfel.

Era în toamna anului 218 înaintea nașterii lui Hristos și armata romană care trebuia să-i atace pe cartaginezii din Spania plecase din Italia. Lumea aștepta cu nerăbdare vești despre o victorie ușoară și totală când un zvon îngrozitor a început să se răspândească în câmpia fluviului Pad. Munteni din sălbăticie, cu buzele tremurând de frică, vorbeau despre sute de mii de bărbați cu pielea cafenie însoțiți de fiare ciudate, „mari cât casa“, iviți pe neașteptate din norii de zăpadă ce învăluiau vechea trecătoare din Alpii Graiani prin care Hercule, cu mii de ani înainte, mânase boii lui Geryon din Spania spre Grecia. Curând, în fața porților Romei s-a ivit un val nesfârșit de refugiați uzi până la piele, aducând amănunte mai edificatoare. Hannibal, fiul lui Hamilcar, cu cincizeci de mii de soldați, nouă mii de călăreți și treizeci și șapte elefanți de luptă, traversase Pirineii. Înfrânsese armata romană a lui Scipio pe malurile Ronului și își călăuzise în siguranță armata peste trecătorile din Munții Alpi, deși era octombrie și drumurile se acoperiseră cu straturi groase de zăpadă și gheață. Apoi își unise forțele cu galii și împreună bătuseră o a doua armată romană chiar

înainte de a traversa râul Trebia și a asedia Placentia, la capătul nordic al drumului care lega Roma de provincia zonelor alpine.

Senatul, surprins, dar calm și energic ca de obicei, a mușamalizat știrea numeroaselor înfrângeri și a trimis alte două armate pentru a-l opri pe invadator. Hannibal a reușit să ia prin surprindere aceste trupe pe un drum îngust de-a lungul lacului Trasimene, unde i-a măcelărit pe toți ofițerii romani și majoritatea soldaților. De această dată populația romană a intrat în panică, dar Senatul și-a păstrat sângele rece. S-a organizat o a treia armată, iar comanda i-a fost dată lui Quintus Fabius Maximus, cu putere deplină de a acționa „așa cum o cere salvarea statului“.

Fabius știa că trebuia să fie foarte precaut, altminteri totul ar fi fost pierdut. Oamenii lui tineri și neexperimentați, ultimii soldați disponibili, nu erau de calibrul veteranilor lui Hannibal. A refuzat să accepte bătălia deschisă, dar l-a urmărit fără încetare pe Hannibal, a distrus tot ce era comestibil, a stricat drumurile, a atacat mici detașamente și în general a slăbit moralul trupelor cartagineze printr-un război de gherilă extrem de agasant și destabilizator.

Aceste metode nu mulțumeau totuși gloatele înspăimântate care se adăpostiseră între zidurile Romei. Ele voiau „acțiune“. Ceva trebuia făcut și trebuia făcut repede. Un erou popular pe nume Varro, genul de om care cutreiera prin oraș spunându-le tuturor cât de bine s-ar fi descurcat el în locul bătrânului și mocăitului de Fabius poreclit „Cunctator“, „tărăgănătorul“, a fost desemnat comandant suprem de glasul poporului. La Cannae (216) a suferit cea mai teribilă înfrângere din istoria romană. Peste 70.000 de oameni au fost uciși. Hannibal era stăpânul întregii Italii.

A mărșăluit de la un capăt la altul al peninsulei, proclamându-se „izbăvitorul de jugul Romei“ și cerându-le provinciilor să i se alăture în războiul împotriva cetății-mamă. Atunci înțelepciunea Romei a dat din nou roade nobile. Cu excepția orașelor Capua și Siracuza, toate cetățile romane au rămas loiale. Hannibal „izbăvitorul“ a avut de înfruntat opoziția populației al cărei prieten se pretindea. Era departe de casă și situația nu

HANNIBAL TRECE ALPII

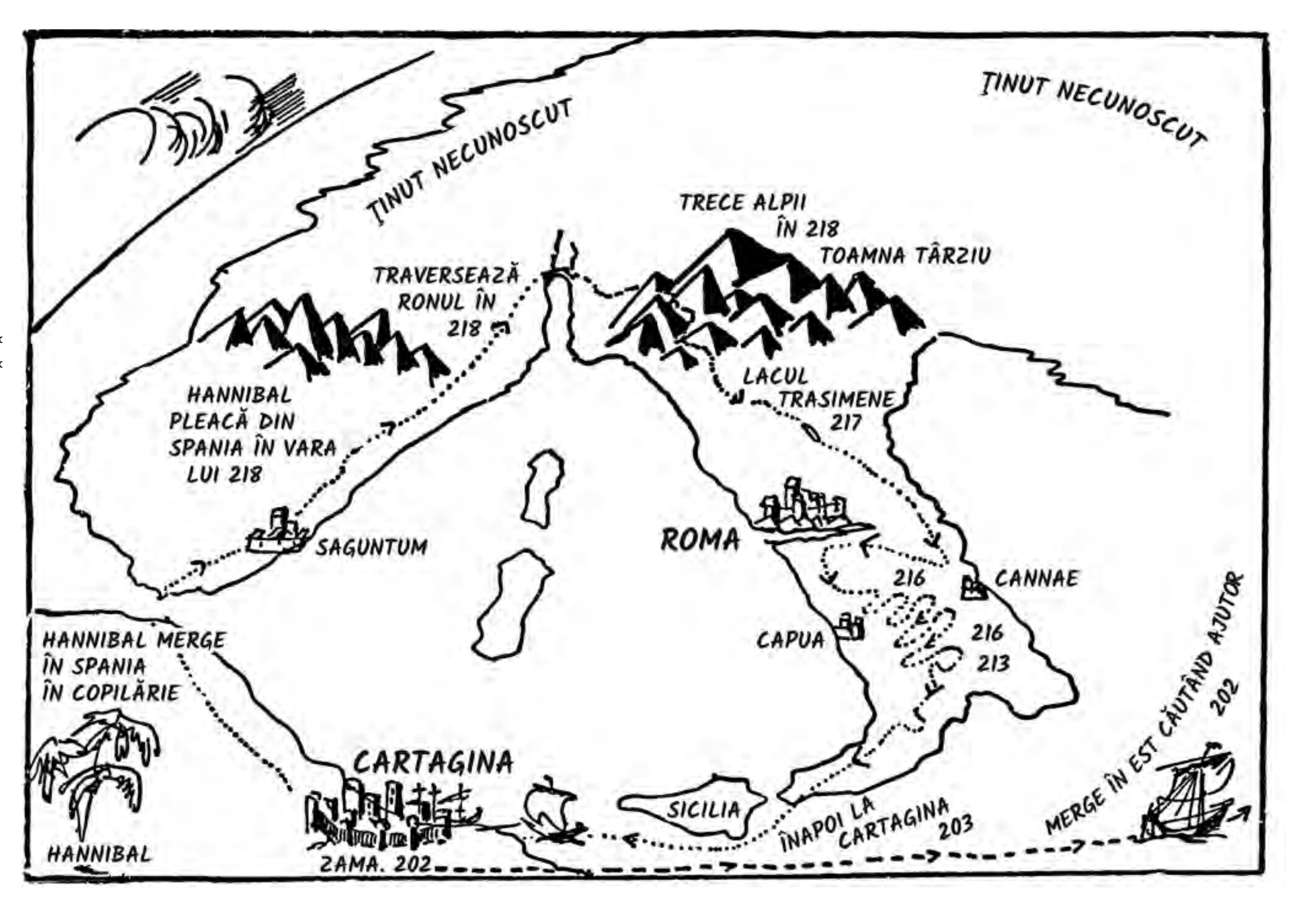
îi plăcea. A trimis mesageri la Cartagina să ceară provizii proaspete și oameni. Dar vai, nici Cartagina nu îi putea trimite nimic.

Romanii, cu punțile lor de abordaj, erau stăpânii mării. Hannibal trebuia să se descurce singur, după puteri. A continuat să bată armatele romane trimise împotriva lui, însă numărul propriilor soldați scădea cu repeziciune și țăranii italieni se țineau la distanță de „izbăvitorul“ autoproclamat.

După mulți ani de victorii necurmate, Hannibal s-a trezit asediat în țara pe care tocmai o cucerise. Pentru o clipă roata norocului a părut să se întoarcă. Hasdrubal, fratele lui, învinsese armatele romane din Spania. Traversase Alpii ca să meargă în ajutorul lui Hannibal. A trimis mesageri în sud pentru a-și anunța sosirea și a cere celeilalte armate să îl aștepte în câmpia Tibrului. Din nefericire, mesagerii au căzut în mâinile romanilor și Hannibal a așteptat în zadar alte vești până când capul fratelui său, împachetat cu grijă într-un coș, a ajuns rostogolindu-se în tabăra sa și i-a dat de știre despre soarta ultimilor soldați cartaginezi.

După înlăturarea lui Hasdrubal, tânărul Publius Scipio a recucerit cu ușurință Spania, iar patru ani mai târziu romanii erau pregătiți pentru un atac decisiv contra Cartaginei. Hannibal a fost chemat înapoi. A trecut marea africană și a încercat să organizeze defensiva orașului natal. Cartaginezii au fost înfrânți în anul 202 în bătălia de la Zama. Hannibal a fugit la Tyr. De acolo s-a dus în Asia Mică pentru a-i asmuți pe sirieni și macedoneni împotriva Romei. Nu a reușit mare lucru, însă acțiunile lui pe teritoriul acestor puteri asiatice le-au oferit romanilor un pretext pentru a porni la război în zonele orientale și a anexa mare parte din lumea egeeană.

Hărțuit dintr-o cetate în alta, fugar fără casă, în cele din urmă Hannibal și-a dat seama că visul lui ambițios se sfârșise. Iubita sa cetate Cartagina fusese ruinată de război. Fusese obligată să semneze o pace în condiții cumplite. Flota îi fusese scufundată. I se interzisese să poarte război fără permisiunea romanilor. Fusese osândită să plătească romanilor despăgubiri de milioane pentru un număr nesfârșit de ani. Viața nu oferea speranța unui viitor mai bun. În anul 190 a.Ch. Hannibal s-a sinucis cu otravă.

CĂLĂTORIILE LUI HANNIBAL

MOARTEA LUI HANNIBAL

Patruzeci de ani mai târziu, romanii au pornit ultimul război împotriva Cartaginei. Locuitorii vechii colonii feniciene au rezistat preț de trei ani lungi în fața tinerei republici. Foamea i-a silit să se predea. Puținii bărbați și femei care au supraviețuit asediului au fost vânduți ca sclavi. Orașul a fost incendiat. Două săptămâni întregi au ars hambarele, palatele și marele arsenal. Apoi peste ruinele înnegrite a fost rostit un blestem înfricoșător și legiunile romane s-au întors în Italia pentru a-și savura victoria.

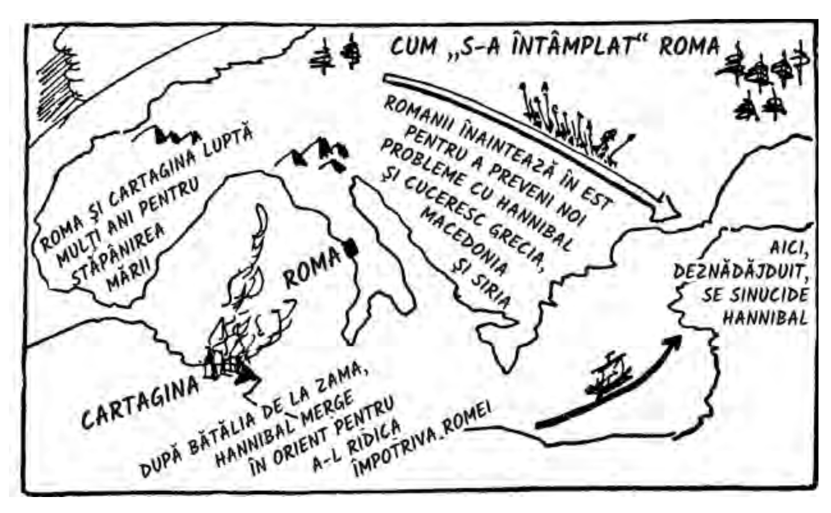
În următorii o mie de ani Mediterana a rămas o mare europeană. Însă de îndată ce Imperiul Roman a fost zdrobit Asia a făcut o nouă încercare de a domina această întinsă mare interioară, după cum veți vedea atunci când vă voi vorbi despre Mahomed.

23
ASCENSIUNEA ROMEI

CUM „S-A ÎNTÂMPLAT“ ROMA

IMPERIUL ROMAN A FOST O ÎNTÂMPLARE. NIMENI NU L-A plănuit. S-a „întâmplat“. Nici un general faimos, nici un politician sau casap nu s-a ridicat vreodată să zică: „Prieteni, romani, cetățeni, trebuie să întemeiem un imperiu. Urmați-mă și împreună vom cuceri tot pământul de la Porțile lui Hercule până la Munții Taurus“.

Roma a dat generali vestiți și la fel de celebri politicieni și casapi, iar armatele romane au luptat peste tot în lume. Însă crearea Imperiului Roman s-a realizat fără un plan conceput dinainte. Romanul simplu era un cetățean foarte practic. Îi displăceau teoriile despre guvernare. Când începea cineva să

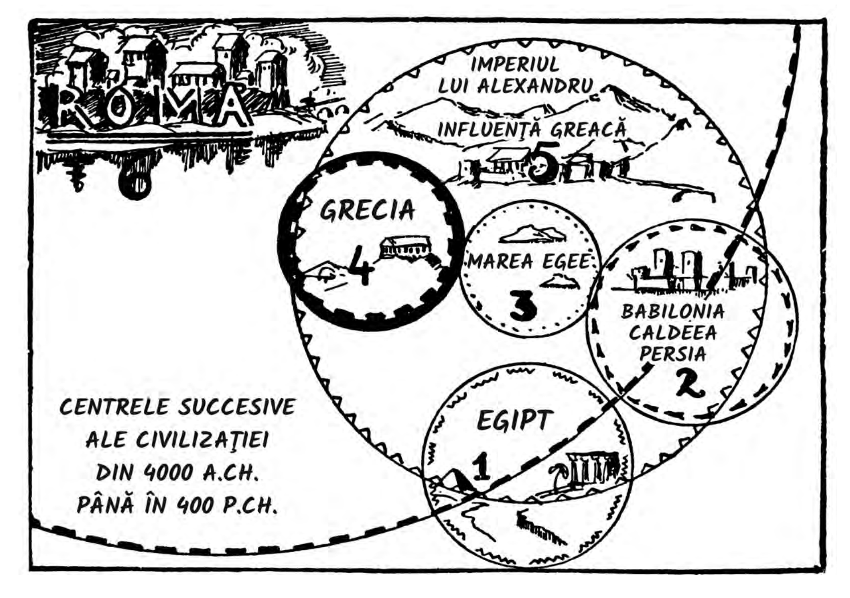
CUM „S-A ÎNTÂMPLAT“ ROMA

declame: „în est direcția Imperiului Roman bla-bla“, pleca grabnic din forum. A acaparat tot mai mult pământ deoarece circumstanțele l-au forțat să facă asta. Nu era împins de ambiție sau lăcomie. Din fire și înclinație era agricultor și voia să stea acasă. Însă dacă era atacat, era obligat să se apere, iar dacă se întâmpla ca inamicul să treacă marea și să ceară ajutor într-o țară îndepărtată, atunci romanul tenace străbătea distanțe nesfârșite ca să-l înfrângă pe dușmanul primejdios, iar după ce făcea asta rămânea să administreze provinciile cucerite, pentru ca acestea să nu cadă în mâinile barbarilor nomazi și să devină o amenințare la adresa siguranței romane. Sună oarecum complicat, dar pentru contemporani era foarte simplu, după cum veți vedea într-o clipă.

În anul 203 a.Ch. Scipio traversase marea africană și dusese războiul în Africa. Cartagina îl chemase pe Hannibal înapoi. Susținut slab de mercenarii lui, Hannibal fusese învins în apropiere de Zama. Romanii ceruseră să fie predat, dar Hannibal fugise să obțină ajutor de la regii Macedoniei și Siriei, după cum v-am spus în capitolul anterior.

Conducătorii celor două țări (rămășițe ale imperiului lui Alexandru cel Mare) tocmai plănuiau o expediție împotriva Egiptului. Sperau să împartă între ei bogata Vale a Nilului. Regele Egiptului auzise de plan și a cerut sprijinul Romei. Scena era pregătită pentru o serie de intrigi și contraintrigi extrem de interesante. Însă romanii, cu lipsa lor de imaginație, au coborât cortina înainte ca piesa să fi început cu adevărat. Legiunile au zdrobit complet falanga greacă grea pe care macedonenii o foloseau în continuare ca formațiune de luptă. Asta s-a întâmplat în anul 197 a.Ch. în bătălia din câmpia Kynoskephalai, sau „Capetele de câini“, în centrul Tesaliei.

Romanii au înaintat apoi în sud spre Attica și i-au înștiințat pe greci că veniseră să-i „izbăvească pe eleni de jugul macedonean“. Grecii, care nu învățaseră nimic în anii lor de semisclavie, și-au folosit libertatea redobândită în cel mai nefericit mod. Micuțele orașe-stat au început iar să se sfădească între ele, ca în vremurile bune de demult. Romanii, care aveau puțină înțelegere și încă și mai puțină dragoste pentru gâlcevile unei rase pe care mai degrabă o disprețuiau, au dat totuși dovadă de o

CIVILIZAȚIA SE DEPLASEAZĂ SPRE VEST

mare îngăduință. Însă obosiți de zâzaniile neîncetate, și-au pierdut răbdarea, au invadat Grecia, au ars Corintul (ca „să-i încurajeze pe ceilalți greci“) și au trimis la Atena un guvernator roman pentru a administra această provincie turbulentă. Macedonia și Grecia au devenit astfel state-tampon care apărau frontiera estică a Romei.

Între timp, chiar dincolo de Hellespont[1] se găsea regatul Siriei, iar Antioh III, care domnea peste acest ținut întins, se arătase cât se poate de entuziasmat atunci când distinsul său oaspete, generalul Hannibal, îi explicase ce ușor ar fi fost să invadeze Italia și să jefuiască cetatea Romei.

Lucius Scipio, frate cu Scipio, luptătorul african care îi învinsese pe Hannibal și pe cartaginezii săi la Zama, a fost trimis în Asia Mică. A nimicit oștile regelui sirian în apropiere de Magnesia (în anul 190 a.Ch.). La scurtă vreme după înfrângere Antioh a fost linșat de propriul său popor. Asia Mică a devenit protectorat roman și, astfel, mica cetate-republică a Romei a ajuns stăpâna celor mai multe ținuturi cu ieșire la Mediterană.

1. Numele antic al Strâmtorii Dardanele (n. tr.).

24

IMPERIUL ROMAN

DUPĂ SECOLE DE TULBURĂRI ȘI REVOLUȚII, REPUBLICA ROMEI A DEVENIT IMPERIU

LA ÎNTOARCEREA DIN NUMEROASELE CAMPANII BIRUITOARE, armatele romane se bucurau de o primire triumfătoare. Dar vai, această glorie neașteptată nu a făcut țara mai fericită. Dimpotrivă. Interminabilele campanii militare îi ruinaseră pe agricultori, obligați să ducă greul creării imperiului. Plasase prea multă putere în mâinile generalilor biruitori (și a prietenilor lor apropiați) care se folosiseră de prilejul războiului pentru a jefui ca în codru.

Vechea republică romană se mândrise cu simplitatea care caracterizase viețile bărbaților ei vestiți. Noua republică se simțea rușinată de veștmintele ponosite și principiile înalte la modă în zilele bunicilor ei. Devenise un ținut de bogătași condus de bogătași în avantajul bogătașilor. Ca atare, era sortită unei prăbușiri dezastruoase, după cum vă voi povesti în continuare.

În mai puțin de un secol și jumătate, Roma se înstăpânise practic pe tot teritoriul din jurul Mediteranei. În acele zile timpurii ale istoriei, un prizonier de război își pierdea libertatea și devenea sclav. Romanii socoteau războiul o ocupație foarte serioasă și nu arătau nici o milă dușmanului cucerit. După căderea Cartaginei, femeile și copiii localnici fuseseră vânduți ca robi laolaltă cu sclavii lor. Și o soartă asemănătoare îi aștepta pe locuitorii încăpățânați din Grecia, Macedonia, Spania și Siria dacă îndrăzneau să se revolte împotriva puterii romane.

Cu două mii de ani în urmă, un sclav nu era decât o piesă dintr-o mașinărie. În zilele noastre un om bogat își investește banii în fabrici. Bogații Romei (senatori, generali și profitorii

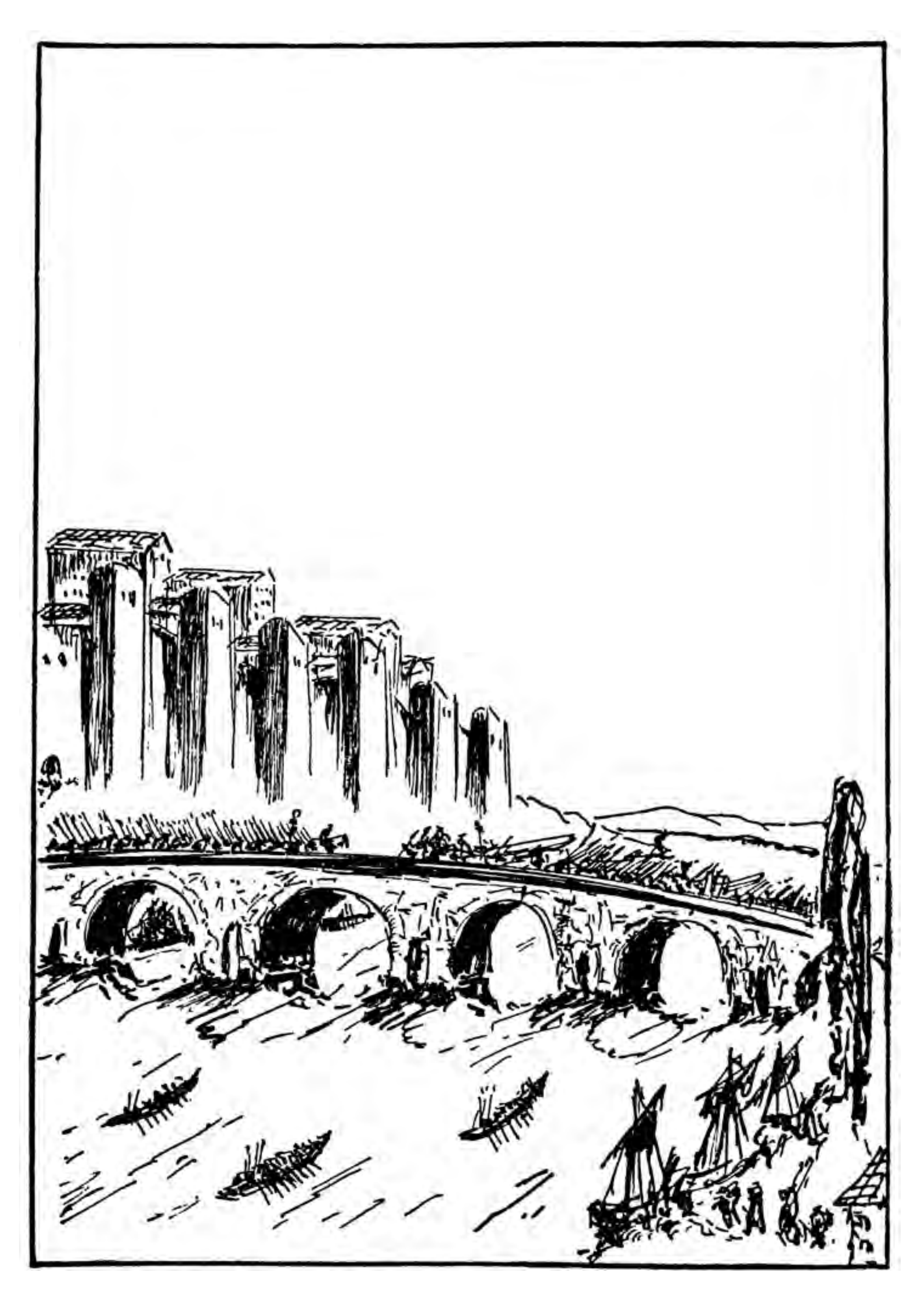
de pe urma războaielor) investeau în pământ și sclavi. Pământul îl cumpărau sau luau în provinciile dobândite recent. Pe sclavi îi cumpărau la piață, oriunde erau mai ieftini. În cea mai mare parte a secolelor al III-lea și al II-lea înainte de Hristos exista un stoc abundent și, drept urmare, moșierii își puneau sclavii la muncă până cădeau morți, după care cumpărau alții noi de la cel mai apropiat târg cu prizonieri corinteni sau cartaginezi la un preț convenabil.

Dar să vedem acum soarta agricultorului născut liber!

Își făcuse datoria față de Roma și luptase fără crâcnire în războaiele ei. Însă la întoarcerea acasă după zece, cincisprezece sau douăzeci de ani, își găsea pământurile năpădite de buruieni și familia în sapă de lemn. Era însă un bărbat puternic, dispus să ia viața de la capăt. Semăna, planta și aștepta secerișul. Își ducea grâul, vitele și păsările la piață, unde constata că marii proprietari de pământ, care își lucrau moșiile cu sclavi, ofereau un preț mai mic la toate produsele. Timp de câțiva ani a încercat să rămână pe poziții. Apoi a renunțat deznădăjduit. A plecat din sat și s-a dus în cel mai apropiat oraș. La oraș răbda de foame cum răbdase și la țară. Însă își împărtășea nenorocirea cu mii de alte ființe dezmoștenite. Se înghesuiau laolaltă în maghernițele murdare din suburbiile marilor orașe. Erau expuși la boli și moarte din cauza unor epidemii îngrozitoare. Toți erau profund nemulțumiți. Luptaseră pentru țara lor și asta le era răsplata. Erau întotdeauna gata să-i asculte pe oratorii convingători care se roteau în jurul doleanțelor publice asemenea unor vulturi hămesiți, și care în curând au devenit o amenințare serioasă pentru siguranța statului.

Însă clasa noilor îmbogățiți ridica din umeri. „Avem armata și poliția“, argumentau ei, „vor ține gloata în ordine“. Și se ascundeau între zidurile înalte ale vilelor încântătoare, își cultivau grădinile și citeau poemele unui anumit Homer pe care un sclav grec tocmai le tradusese în hexametri latini plini de farmec.

Vechea tradiție a slujirii altruiste a binelui comun s-a perpetuat totuși în câteva familii. Cornelia, fiica lui Scipio Africanul, se căsătorise cu un roman pe nume Gracchus. A avut doi

ROMA

fii, Tiberius și Gaius. Când au crescut, băieții au intrat în politică și au încercat să realizeze unele reforme foarte necesare. Un recensământ arătase că două mii de familii nobile dețineau majoritatea pământurilor din Peninsula Italică. Ales în funcția de tribun, Tiberius Gracchus a încercat să-i ajute pe cetățenii liberi. A repus în vigoare două legi antice care restricționau numărul de acri pe care îl putea deține un proprietar. În felul acesta spera să reînvie valoroasa clasă veche a micilor proprietari independenți. Noii îmbogățiți l-au catalogat drept tâlhar și inamic al statului. Au izbucnit dezordini de stradă. O bandă de bătăuși a fost angajată să-l asasineze pe tribunul popular. Tiberius Gracchus a fost atacat în momentul când intra în adunare și a fost ucis în bătaie. Zece ani mai târziu, fratele său, Gaius, a încercat experimentul reformării unei națiuni împotriva dorințelor explicite ale puternicei clase privilegiate. A adoptat o „lege a săracilor“ menită să-i ajute pe agricultorii nevoiași. În cele din urmă legea i-a transformat pe majoritatea cetățenilor romani în cerșetori de meserie.

A întemeiat colonii pentru cei nevoiași în zone îndepărtate ale imperiului, însă aceste așezări nu au atras persoanele potrivite. Gaius Gracchus a fost asasinat și el înainte de a face mai mult rău. Partizanii lui au sfârșit fie uciși, fie exilați. Primii doi reformatori fuseseră aristocrați. Următorii doi au fost de cu totul altă teapă. Erau soldați profesioniști. Unul se numea Marius. Numele celuilalt era Sulla. Ambii aveau un cerc larg de susținători personali.

Sulla era liderul latifundiarilor. Marius, învingătorul unei mari bătălii la poalele Alpilor în care anihilase triburile teutonilor și cimbrilor, era eroul popular al oamenilor liberi dezmoșteniți.

S-a întâmplat ca în anul 88 a.Ch. Senatul Romei să fie foarte tulburat de unele zvonuri sosite din Asia. Mitridate, regele unei țări de pe țărmul Mării Negre, grec dinspre mamă, întrezărise posibilitatea de a crea un al doilea imperiu alexandrin. Și-a început campania pentru dominația asupra lumii omorându-i pe toți cetățenii romani care se nimeriseră în Asia Mică, bărbați, femei și copii. Un asemenea act însemna, bineînțeles, război.

Senatul a echipat o armată care să meargă împotriva regelui din Pont și să-l pedepsească pentru crima lui. Dar cine ar fi trebuit să fie comandantul suprem? „Sulla“, a spus Senatul, „fiindcă el este consul“. „Marius“, a spus mulțimea, „fiindcă a fost consul de cinci ori și fiindcă e apărătorul drepturilor noastre“.

Posesia face 90% din lege. Întâmplarea a făcut ca Sulla să dețină comanda nemijlocită a armatei. A plecat în est să-l învingă pe Mitridate, iar Marius a fugit în Africa. A așteptat acolo până a auzit că Sulla ajunsese în Asia. Atunci s-a întors în Italia, a adunat o ceată pestriță de nemulțumiți, a pornit spre Roma și a intrat în oraș cu bandiții lui de profesie, a petrecut cinci zile și cinci nopți măcelărindu-și inamicii din partidul senatorial, a fost ales consul și a murit imediat după aceea din cauza zbuciumului prin care trecuse în ultimele două săptămâni.

Au urmat patru ani de dezordini. Apoi Sulla, care îl înfrânsese pe Mitridate, a anunțat că era pregătit să se întoarcă la Roma și să regleze niște conturi mai vechi. S-a ținut de cuvânt. Săptămâni la rând soldații lui s-au ocupat de executarea concetățenilor suspectați de simpatii democrate. Într-o zi au pus mâna pe un tânăr care fusese văzut adesea în compania lui Marius. Erau pe cale să-l spânzure când cineva a intervenit. „Băiatul e prea tânăr“, a zis omul, iar ei i-au dat drumul. Numele băiatului era Iuliu Cezar. Îl veți întâlni din nou pe pagina următoare.

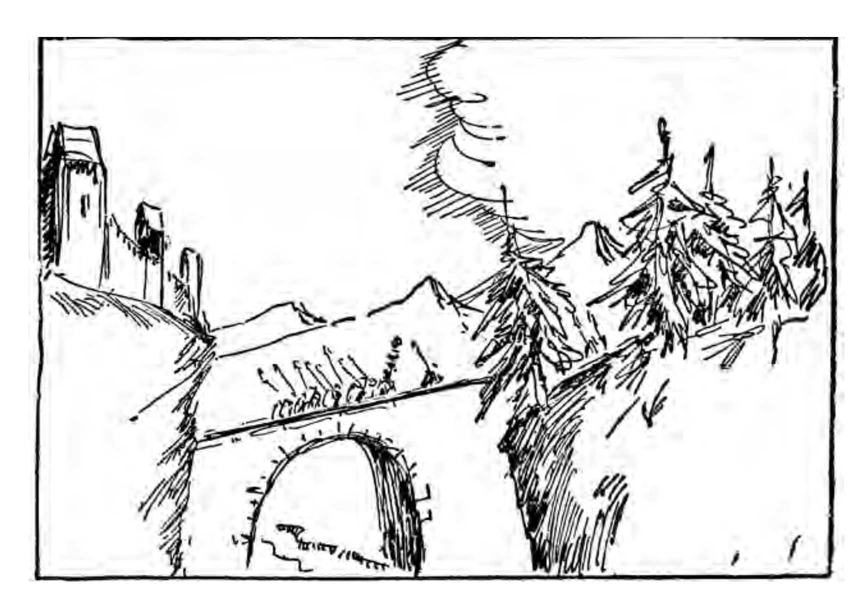
Cât despre Sulla, el a devenit „dictator“, cu alte cuvinte conducătorul unic și suprem al tuturor posesiunilor romane. A condus Roma timp de patru ani și a murit liniștit în patul lui, după ce își petrecuse ultimul an de viață îngrijindu-și cu gingășie verzele din grădină, cum aveau obiceiul mulți romani care-și petrecuseră viața măcelărindu-și semenii.

Însă condițiile nu s-au îmbunătățit. Dimpotrivă, s-au înrăutățit. Un alt general, Gnaeus Pompeius, sau Pompei, prieten bun cu Sulla, a plecat în Răsărit să reia războiul împotriva mereu supărătorului Mitridate. L-a împins pe energicul monarh în munți, unde Mitridate s-a otrăvit, știind prea bine ce soartă l-ar fi așteptat ca prizonier al romanilor. După aceea, Pompei a restabilit autoritatea Romei în Siria, a distrus Ierusalimul,

a cutreierat vestul Asiei încercând să reînvie mitul lui Alexandru cel Mare, iar în cele din urmă (în anul 62 a.Ch.) s-a întors la Roma cu o duzină de corăbii ticsite cu regi, prinți și generali învinși: toți au fost siliți să mărșăluiască în procesiunea triumfală a acestui roman extraordinar de popular care a dăruit orașului său suma de patruzeci de milioane de dolari ca pradă de război.

Era necesar ca guvernarea Romei să fie încredințată unui bărbat puternic. Cu doar câteva luni înainte orașul fusese cât pe ce să cadă în mâinile unui tânăr aristocrat pe nume Catilina, o pușlama care-și risipise banii la jocuri de noroc și spera să-și acopere pierderile prin niscaiva jafuri. Cicero, un avocat preocupat de binele obștesc, descoperise conspirația, avertizase Senatul și îl obligase pe Catilina să fugă. Existau însă și alți tineri cu ambiții asemănătoare și nu era vreme pentru vorbe de clacă.

Pompei a organizat un triumvirat care și-a asumat răspunderea treburilor publice. El a devenit liderul acestui comitet al vigilenței. Gaius Iuliu Cezar, care își clădise o reputație ca guvernator al Spaniei, era secundul. Al treilea, pe nume Crassus,

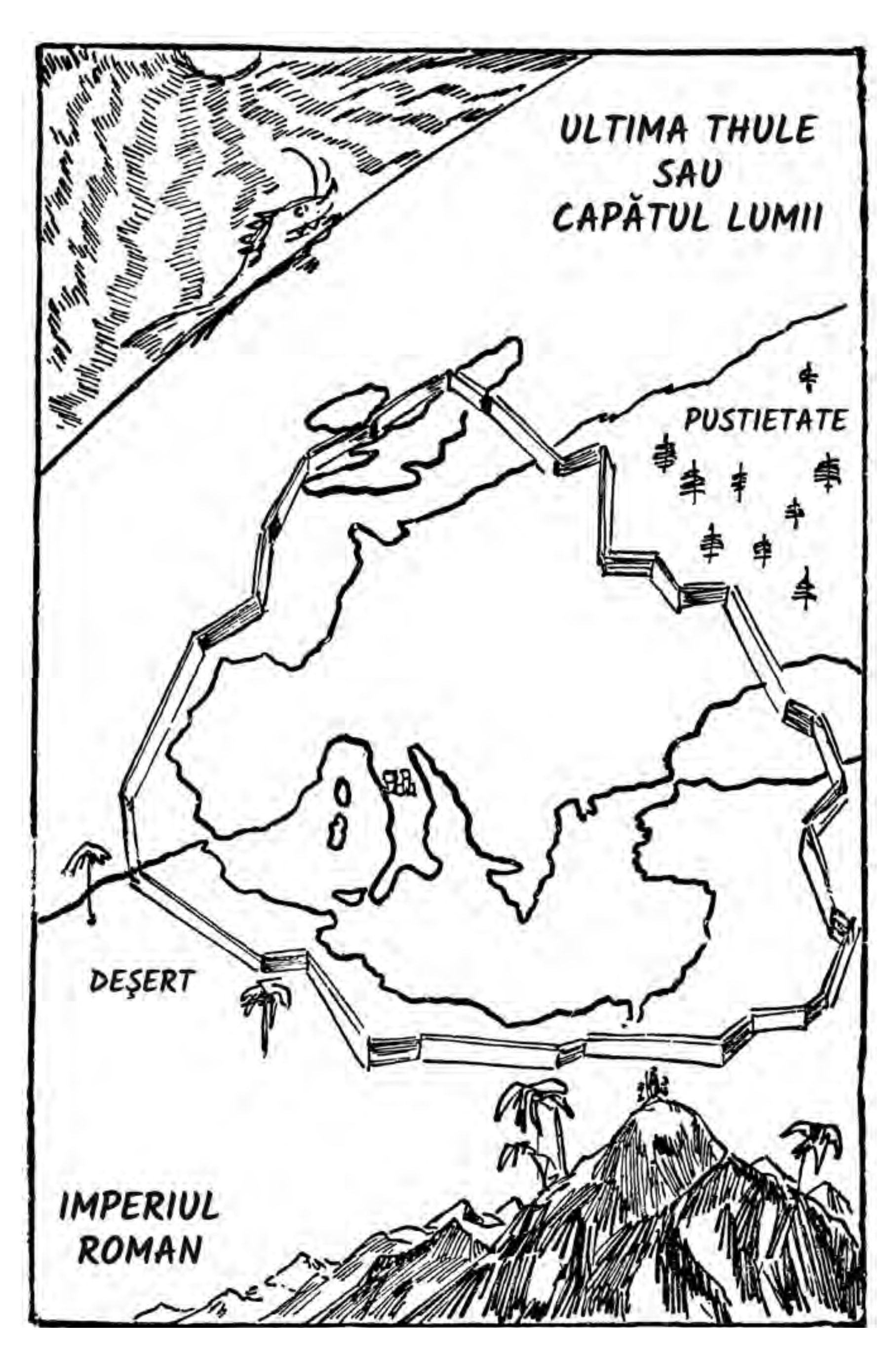

CEZAR MERGE SPRE APUS

era genul de persoană fără un profil aparte. Fusese ales fiindcă adunase o bogăție incredibilă furnizând provizii de război. Nu peste mult timp a pornit într-o expediție contra parților și a fost ucis.

Cât despre Cezar, de departe cel mai capabil dintre cei trei, a decis că trebuia să câștige mai multă glorie militară pentru a deveni un erou popular. A traversat Alpii și a cucerit acea parte a lumii numită acum Franța. Apoi a clădit un pod zdravăn de lemn peste Rin și a invadat ținutul teutonilor barbari. În cele din urmă s-a îmbarcat și a vizitat Anglia. Dumnezeu știe pe unde ar fi ajuns dacă nu ar fi fost obligat să se întoarcă în Italia. I se adusese la cunoștință că Pompei fusese numit dictator pe viață. Asta însemna, desigur, că Cezar urma să fie pus pe lista „ofițerilor în retragere“ și ideea nu îl încânta. Și-a amintit că își începuse cariera ca susținător al lui Marius. A hotărât să le dea senatorilor și „dictatorului“ lor încă o lecție. A traversat râul Rubicon, care despărțea provincia Gallia Cisalpină de Italia. Pretutindeni a fost primit ca „prietenul poporului“. Cezar a intrat fără dificultate în Roma, iar Pompei a fugit în Grecia. Cezar l-a urmărit și i-a învins pe susținătorii lui în apropiere de Pharsalus. Pompei a traversat Mediterana refugiindu-se în Egipt. Când a debarcat, a fost asasinat din porunca tânărului rege Ptolemeu. După câteva zile a sosit și Cezar. S-a trezit într-o capcană. Atât egiptenii, cât și garnizoana romană, rămasă loială lui Pompei, i-au atacat tabăra.

Norocul a fost de partea lui Cezar. A reușit să incendieze flota egipteană. Incidental, scânteile corăbiilor în flăcări au căzut pe acoperișul vestitei biblioteci din Alexandria (care se găsea chiar lângă apă) și au mistuit-o. Apoi a atacat oastea egipteană, i-a împins pe soldați în Nil, l-a înecat pe Ptolemeu și a format un nou guvern sub Cleopatra, sora regelui răposat. Chiar atunci a prins de veste că Farnace, fiul și moștenitorul lui Mitridate, se pregătea de război. Cezar a mers în nord, l-a bătut pe Pharnaces într-un război care a durat cinci zile, a trimis știrea victoriei la Roma prin faimoasa frază *veni, vidi, vici*, care în latină înseamnă „am venit, am văzut, am învins“, și a revenit în Egipt unde s-a îndrăgostit la nebunie de Cleopatra,

MARELE IMPERIU ROMAN

care l-a însoțit la Roma în anul 46 când s-a întors pentru a prelua frâiele guvernării. A defilat în fruntea a nu mai puțin de patru parade triumfale, căci fusese victorios în patru campanii militare.

Cezar s-a înfățișat apoi în Senat ca să își prezinte aventurile, iar Senatul recunoscător l-a numit „dictator“ pe zece ani. A fost un pas fatal.

Noul dictator a făcut tentative serioase de reformare a statului roman. A dat cetățenilor liberi posibilitatea de a deveni membri ai Senatului. A acordat dreptul de cetățenie unor comunități îndepărtate, ca în zorii istoriei romane. A îngăduit „străinilor“ să exercite o influență asupra guvernului. A reformat administrația provinciilor de departe, pe care unele familii aristocrate ajunseseră să le considere proprietățile lor private. Pe scurt, a făcut multe lucruri pentru binele majorității poporului, dar care i-au atras antipatia profundă a celor mai puternici oameni din stat. Cincizeci de aristocrați tineri au urzit o conspirație „pentru salvarea republicii“. La Idele lui Marte (15 martie potrivit noului calendar adus chiar de Cezar din Egipt) Cezar a fost asasinat pe când intra în Senat. Roma rămăsese iarăși fără stăpân.

Doi bărbați au încercat să perpetueze tradiția gloriei lui Cezar. Unul a fost Antoniu, fostul lui secretar. Celălalt a fost Octavian, strănepot de soră al lui Cezar și moștenitorul averii acestuia. Octavian a rămas la Roma, dar Antoniu s-a dus în Egipt, lângă Cleopatra, de care se îndrăgostise și el, după cum pare să fi fost obiceiul generalilor romani.

Între cei doi a izbucnit un război. Octavian l-a înfrânt pe Antoniu în bătălia de la Actium. Antoniu s-a sinucis și Cleopatra a rămas singură în fața inamicului. A încercat din răsputeri să facă din Octavian a treia ei cucerire romană. Când a văzut că nu îl putea impresiona pe acest aristocrat mândru, s-a sinucis, iar Egiptul a devenit provincie romană.

Cât despre Octavian, era un tânăr foarte înțelept și nu a repetat greșelile faimosului său unchi. Știa că oamenii se sperie de cuvinte. De aceea a emis pretenții foarte modeste când a revenit la Roma. Nu a voit să fie „dictator“. Titlul de „Onorabil“

l-a mulțumit pe deplin. Totuși, câțiva ani mai târziu, atunci când Senatul i s-a adresat cu termenul de Augustus – „ilustrul“ – nu a obiectat, iar peste alți câțiva ani omul de pe stradă îi spunea Caesar, „cezar“, în timp ce soldații, obișnuiți să vadă în Octavian comandantul suprem, îi ziceau căpetenie, imperator sau împărat. Republica se transformase în imperiu, dar romanul de rând abia dacă își dăduse seama de acest fapt.

În 14 p.Ch., poziția sa de conducător absolut al poporului roman se consolidase atât de bine încât Octavian a devenit obiectul venerării divine rezervate până atunci zeilor. Iar succesorii lui au fost adevărați „împărați“ – conducători absoluți ai celui mai întins imperiu văzut vreodată pe lume.

La drept vorbind, cetățeanul de rând era sătul cât cuprinde de anarhie și dezordine. Nu îi păsa cine îl cârmuia câtă vreme noul stăpân îi dădea șansa de a trăi liniștit, fără tărăboiul veșnicelor răzmerițe în stradă. Octavian le-a asigurat supușilor patruzeci de ani de pace. Nu dorea să extindă frontierele teritoriilor romane. În anul 9 p.Ch. plănuise invadarea ținutului sălbatic din nord-vest, locuit de teutoni. Însă generalul Varus și toți oamenii lui au fost uciși în Pădurea Teutoburgică, după care romanii nu au făcut alte încercări de a civiliza acele populații barbare.

Și-au concentrat eforturile asupra uriașei probleme a reformei interne. Însă era prea târziu pentru a schimba mare lucru în bine. Două secole de revoluție și războaie externe răpuseseră floarea generațiilor mai tinere. Ruinaseră clasa agricultorilor liberi. Introduseseră mâna de lucru sclavagistă cu care cetățeanul liber nu putea spera să concureze. Transformaseră orașele în stupi locuiți de mulțimi de țărani fugari sărăciți și suferinzi. Creaseră o birocrație considerabilă – funcționari meschini plătiți prost și obligați să ia mită pentru a cumpăra pâine și haine familiilor. Și, mai rău decât orice, îi obișnuiseră pe oameni cu violența, cu vărsarea de sânge, cu o plăcere barbară provocată de durerea și suferința altora.

La suprafață, pe parcursul primului secol al erei noastre statul roman era o structură politică magnifică, atât de mare încât imperiul lui Alexandru devenise una din provinciile lui

minore. Sub această glorie trăiau milioane și milioane de oameni săraci și istoviți, trudind ca niște furnici care își fac mușuroi sub un bolovan. Munceau în folosul altcuiva. Își împărțeau mâncarea cu animalele câmpului. Trăiau în grajduri. Mureau fără speranță.

Era anul 753 de la întemeierea Romei. Gaius Iuliu Cezar Octavian Augustus trăia în palatul de pe Colina Palatină, absorbit de sarcina cârmuirii imperiului.

Într-un sătuc din îndepărtata Sirie, Maria, soția lui Iosif tâmplarul, își îngrijea băiețelul, născut într-un grajd din Betleem.

E o lume ciudată.

În scurtă vreme palatul și grajdul aveau să se înfrunte în luptă deschisă.

Iar grajdul avea să iasă biruitor.

25

IOSUA DIN NAZARET

POVESTEA LUI IOSUA DIN NAZARET, CĂRUIA GRECII I-AU SPUS IISUS

ÎN TOAMNA ANULUI 815 DE LA FONDAREA CETĂȚII (CEEA CE ar însemna 62 p.Ch. în modul nostru de a socoti timpul), Aesculapius Cultellus, un medic roman, i-a scris următoarele nepotului său aflat cu armata în Siria[1]:

Dragul meu nepot,
Acum câteva zile am fost chemat să dau o rețetă unui bolnav pe nume Pavel. Se vedea că e un cetățean roman de obârșie evreiască, bine educat și cu purtări plăcute. Mi s-a spus că se găsea aici în legătură cu un proces, un apel de la unul din tribunalele noastre provinciale, Cezareea sau alt loc din estul Mediteranei. Mi-a fost descris ca un ins „aprig și iute la mânie“ care a ținut numeroase discursuri împotriva poporului și împotriva legii. Mie mi s-a părut tare inteligent și foarte sincer.

Un prieten care a fost cu armata în Asia Mică îmi spune că a auzit ceva de el în Efes, unde ținea predici despre un zeu nou și straniu. Mi-am întrebat pacientul dacă era adevărat și dacă le spusese oamenilor să se răzvrătească împotriva voinței iubitului nostru împărat. Pavel mi-a răspuns că împărăția despre care vorbise el nu este din lumea aceasta și a adăugat multe afirmații bizare pe care nu le-am priceput, dar care se datorau probabil febrei.

1. Epistolele din capitolul prezent nu sunt scrisori autentice, ci reprezintă o formă narativă utilizată de autor pentru a-și reda viziunea asupra istoriei (n. tr.).

Personalitatea lui m-a impresionat puternic și mi-a părut rău să aud că a fost executat pe Via Ostia acum câteva zile. De aceea îți trimit această scrisoare. Data viitoare când ajungi la Ierusalim te rog să afli câte ceva despre prietenul meu Pavel și ciudatul profet evreu ce pare că i-a fost învățător. Sclavii noștri sunt foarte entuziasmați de acest așa-zis Mesia, iar câțiva dintre ei, care au vorbit fățiș despre noua împărăție (orice ar însemna asta), au fost răstigniți. Aș vrea să știu adevărul despre toate aceste zvonuri și rămân

Unchiul tău credincios,
AESCULAPIUS CULTELLUS

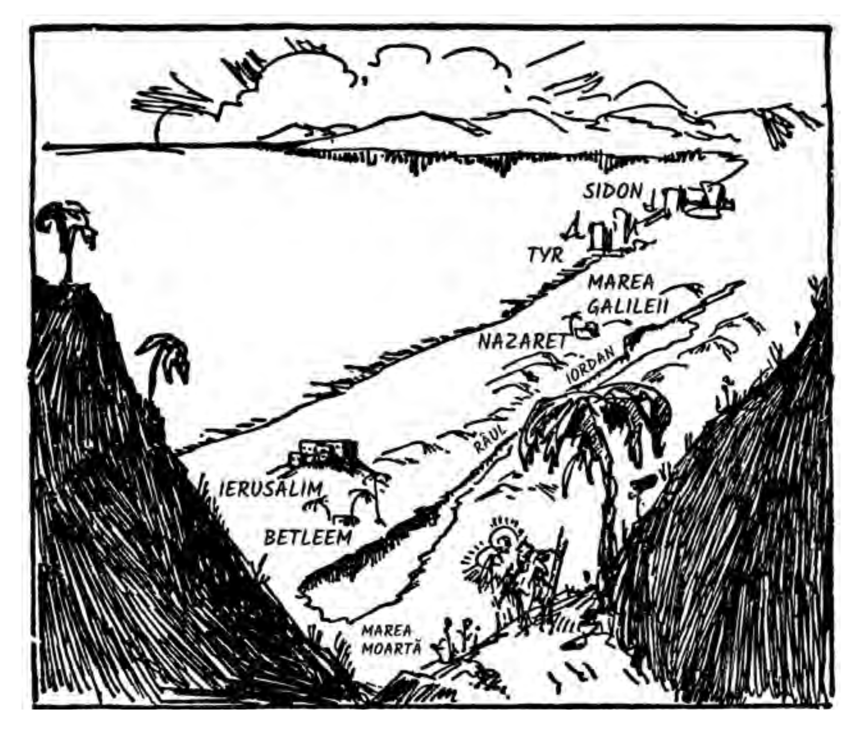
Peste șase săptămâni, Gladius Ensa, nepotul, căpitan în Legiunea VII Gallica, i-a răspuns următoarele:

Dragul meu unchi,
Am primit scrisoarea ta și te-am ascultat.

Cu două săptămâni în urmă detașamentul nostru a fost trimis la Ierusalim. În ultimul secol au existat mai multe revoluții și n-a rămas mare lucru din vechiul oraș. Am stat aici o lună, iar mâine ne vom continua marșul spre Petra, unde s-au iscat necazuri cu niște triburi arabe. Voi întrebuința această seară pentru a răspunde la întrebările tale, dar, te rog, nu te aștepta la o relatare amănunțită.

Am vorbit cu majoritatea bătrânilor din oraș, dar puțini mi-au putut da informații precise. Un vânzător ambulant a venit în tabără acum câteva zile. Am cumpărat niște măsline de la el și l-am întrebat dacă auzise vreodată de vestitul Mesia ce fusese ucis în tinerețea lui. A zis că își amintea foarte limpede, deoarece tatăl său îl dusese pe Golgota (un deal chiar în afara orașului) ca să vadă execuția și să-i arate ce se alegea de dușmanii legilor poporului din Iudeea. El m-a îndrumat spre un anume Iosif, care fusese prieten personal al lui Mesia, și mi-a spus că dacă doream să aflu mai multe ar fi mai bine să merg să-l văd pe acela.

Azi-dimineață m-am dus să-l vizitez pe Iosif. E un bărbat bătrân tare. Fusese pescar pe unul dintre lacurile cu apă

ȚARA SFÂNTĂ

dulce. Avea memoria limpede și de la el am aflat, în sfârșit, o poveste deslușită a celor întâmplate în timpul frământatelor zile de dinainte să mă fi născut eu.

Pe tron se afla Tiberius, marele și slăvitul nostru împărat, iar un ofițer numit Ponțiu Pilat era guvernator al Iudeei și Samariei. Iosif știa puține lucruri despre acest Pilat. Pare să fi fost un funcționar destul de cinstit care a lăsat o reputație respectabilă ca procurator al provinciei. În anul 783 sau 784 (Iosif uitase când anume) Pilat a fost chemat la Ierusalim din pricina unei răscoale. Se spunea că un tânăr (fiul unui tâmplar din Nazaret) punea la cale o revoluție împotriva cârmuirii romane. Fapt destul de ciudat, pare-se că agenții noștri secreți, de obicei bine informați, nu auziseră nimic despre asta, iar când au anchetat chestiunea au raportat că tâmplarul era un cetățean exemplar și că nu existau motive pentru a fi judecat. Însă, după spusele lui

Iosif, căpeteniile de modă veche ale credinței iudaice erau foarte supărate. Nu le plăcea deloc popularitatea tânărului în rândul evreilor mai săraci. „Nazarineanul“ (i-au spus ei lui Pilat) pretinsese public că un grec, roman sau chiar un filistean care duce o viață decentă și onorabilă e la fel de bun ca un evreu care își petrece zilele studiind legile străvechi date de Moise. Pilat nu pare să fi fost impresionat de acest argument, însă când mulțimile din jurul templului au amenințat că-l vor linșa pe Iisus și îi vor ucide adepții, a hotărât să-l ia pe tâmplar în arest ca să-i salveze viața.

Nu pare să fi înțeles adevărata natură a discordiei. Ori de câte ori le cerea preoților evrei să îi explice nemulțumirile lor, ei strigau „erezie“ și „trădare“ și deveneau agitați peste poate. În cele din urmă, așa mi-a zis Iosif, Pilat a trimis după Iosua (acesta era numele nazarineanului, dar grecii care trăiesc în partea asta a lumii îi spun totdeauna Iisus) ca să îl cerceteze între patru ochi. A vorbit cu el câteva ceasuri. L-a întrebat despre „învățăturile primejdioase“ pe care se spunea că le propovăduise pe țărmurile Mării Galileii. Însă Iisus a răspuns că nu vorbise niciodată despre politică. Nu era interesat atât de corpul oamenilor, cât de sufletul lor. Voia ca toți să-și privească vecinii ca pe niște frați și să iubească un singur zeu, tatăl tuturor făpturilor vii.

Pilat, care din câte se pare era versat în doctrinele stoicilor și ale altor filozofi greci, nu a descoperit nimic instigator în vorbele lui Iisus. Potrivit informatorului meu, a mai făcut o încercare de a salva viața bunului profet. A tot amânat execuția. Între timp, poporul evreu, întărâtat de preoți, a turbat de furie. Înainte de asta în Ierusalim izbucniseră multe răscoale și nu existau decât puțini soldați romani care să poată fi chemați la nevoie. S-au trimis rapoarte către autoritățile romane din Cezareea cum că Pilat „căzuse victimă învățăturilor nazarineanului“. Prin oraș circulau petiții care cereau rechemarea lui Pilat sub motiv că ar fi inamic al împăratului. Știi că guvernatorii noștri au instrucțiuni stricte în ce privește evitarea unui conflict deschis cu supușii străini. Ca să scape țara de un război civil, în cele din urmă

Pilat l-a sacrificat pe prizonierul lui, Iosua, care s-a purtat cu multă demnitate și i-a iertat pe toți cei care îl urau. A fost răstignit în strigătele și râsetele mulțimii din Ierusalim.

Asta mi-a spus Iosif, cu lacrimile curgându-i pe obrajii bătrâni. La plecare i-am întins un ban de aur, dar el l-a refuzat și mi-a cerut să îl dau cuiva mai sărac decât el. I-am pus și câteva întrebări despre prietenul tău Pavel. Îl cunoscuse în treacăt. Se pare că a fost un meșteșugar de corturi care a renunțat la meseria lui ca să poată propovădui cuvintele unui zeu iubitor și iertător, foarte diferit de Iehova despre care ne vorbesc întruna preoții evrei. Mai apoi se pare că Pavel a călătorit mult prin Asia Mică și Grecia, spunându-le sclavilor că sunt copiii unui singur tată iubitor și că fericirea îi așteaptă pe toți cei care, bogați sau săraci, se străduiesc să ducă o viață cinstită și fac bine celor suferinzi și necăjiți.

Nădăjduiesc să fi răspuns mulțumitor la întrebările tale. Întreaga poveste mi se pare absolut inofensivă în ce privește siguranța statului. Dar pe de altă parte noi, romanii, nu i-am putut înțelege niciodată pe cei din această provincie. Îmi pare rău că l-au omorât pe prietenul tău Pavel. Mi-aș dori să fiu iar acasă și sunt, ca întotdeauna,

Nepotul tău respectuos,
GLADIUS ENSA

26
CĂDEREA ROMEI

AMURGUL ROMEI

MANUALELE DE ISTORIE ANTICĂ DAU ANUL 476 CA DATA CĂDERII Romei, deoarece în acest an a fost înlăturat de pe tron ultimul împărat roman. Însă Roma, care n-a fost construită într-o singură zi, a avut nevoie de mult timp pentru a cădea. Procesul a fost atât de lent și treptat, încât majoritatea romanilor nu și-au dat seama că vechea lor lume se sfârșea. Se plângeau de vremurile tulburi – bombăneau din cauza prețurilor mari la alimente și a salariilor mici ale muncitorilor –, îi blestemau pe speculanții care aveau monopolul cerealelor, lânii și monedelor de aur. Din când în când se răzvrăteau împotriva vreunui guvernator neobișnuit de hrăpăreț. Însă în primele patru secole ale erei noastre majoritatea oamenilor mâncau și beau (orice le permitea buzunarul), urau și iubeau (potrivit firii fiecăruia), se duceau la teatru (ori de câte ori se dădea un spectacol gratuit cu lupte de gladiatori) sau flămânzeau în mahalalele marilor orașe, ignorând complet faptul că imperiul își pierduse rațiunea de a fi și era sortit pieirii.

Cum și-ar fi putut da seama de pericolul care îi amenința? Roma făcea mare paradă de gloria sa. Drumuri bine pavate conectau diversele provincii, poliția imperială era activă și nu se arăta tocmai blândă cu tâlharii la drumul mare. Frontiera era bine păzită în fața triburilor barbare ce păreau să ocupe întinsele ținuturi din nordul Europei. Întreaga lume plătea tribut grandioasei cetăți a Romei și o mână de bărbați capabili lucrau zi și noapte pentru a repara greșelile trecutului și a re-aduce condițiile mai fericite de la începuturile republicii.

Însă cauzele subiacente declinului statului, despre care v-am vorbit într-un capitol anterior, nu fuseseră înlăturate și, drept urmare, reformarea era imposibilă.

Roma a fost, la început, la sfârșit și întotdeauna, un oraș-stat la fel ca orașele-stat Atena și Corint în Grecia antică. Fusese capabilă să domine Peninsula Italică. Însă în rolul de cârmuitoare a întregii lumi civilizate Roma constituia o imposibilitate politică și nu putea dăinui. Tinerii ei piereau în războaiele nenumărate. Agricultorii erau ruinați de serviciul militar îndelungat și de taxe. Aceștia fie au devenit cerșetori de profesie, fie s-au angajat la proprietarii bogați care le ofereau masă și casă în schimbul serviciilor prestate și îi făceau „șerbi“, adică acele nefericite ființe umane care nu sunt nici sclavi, nici oameni liberi, dar care au devenit parte din pământul pe care îl lucrează, asemenea vacilor și copacilor.

Imperiul, statul devenise totul. Cetățeanul obișnuit nu mai însemna absolut nimic. Cât despre sclavi, ei auziseră cuvintele rostite de Pavel. Acceptaseră mesajul umilului tâmplar din Nazaret. Nu se răzvrăteau împotriva stăpânilor. Dimpotrivă, fuseseră învățați să fie blânzi și se supuneau superiorilor. Însă își pierduseră orice interes pentru treburile acestei lumi, care se dovedise un sălaș atât de mizer. Doreau să poarte lupta cea bună ca să poată intra în Împărăția Cerurilor. Însă nu doreau să plece la război spre beneficiul unui împărat ambițios care aspira la glorie prin intermediul unei campanii străine în teritoriul parților, numidienilor ori scoțienilor.

Astfel, cu trecerea veacurilor condițiile s-au înrăutățit. Primii împărați perpetuaseră tradiția „autorității“ care conferise căpeteniilor tribale din vechime atâta putere asupra supușilor. Însă împărații din secolele al II-lea și al III-lea erau împărați de cazarmă, soldați profesioniști, care existau grație propriilor gărzi de corp, așa-numiții pretorieni. Se perindau cu o viteză amețitoare, deschizându-și drumul spre palat prin asasinate și fiind asasinați la rândul lor de îndată ce succesorii lor se îmbogățeau suficient de mult pentru a mitui gărzile să se răzvrătească din nou.

CÂND BARBARII ISPRĂVEAU CU UN ORAȘ ROMAN

Între timp, barbarii loveau în porțile frontierei nordice. Deoarece armate romane indigene care să le oprească înaintarea nu mai existau, a fost necesară angajarea mercenarilor străini pentru a ține piept invadatorului. Dar cum soldatul străin era uneori de-un sânge cu presupusul inamic, se putea dovedi destul de indolent în luptă. În cele din urmă, cu titlu de experiment, câtorva triburi li s-a permis să se stabilească între granițele imperiului. Au urmat altele. În curând aceste triburi se plângeau amarnic de lăcomia perceptorilor romani, care le luau și ultimul bănuț. Când nu obțineau o reparație, se duceau la Roma și cereau zgomotos să fie ascultați.

Din acest motiv Roma a devenit foarte incomodă ca reședință imperială. Constantin (care a domnit din 323 până în 337) a căutat o nouă capitală. A ales Bizanțul, poarta comerțului între Europa și Asia. Orașul a fost redenumit Constantinopol și curtea imperială s-a mutat în Răsărit. La moartea lui Constantin, în scopul administrării mai eficiente, cei doi fii ai săi și-au împărțit imperiul. Cel mai mare trăia la Roma și domnea în Apus. Mezinul a rămas în Constantinopol și era stăpânul Răsăritului.

Secolul al IV-lea a adus apoi cumplita migrație a hunilor, misterioșii călăreți asiatici care au rămas mai bine de două secole

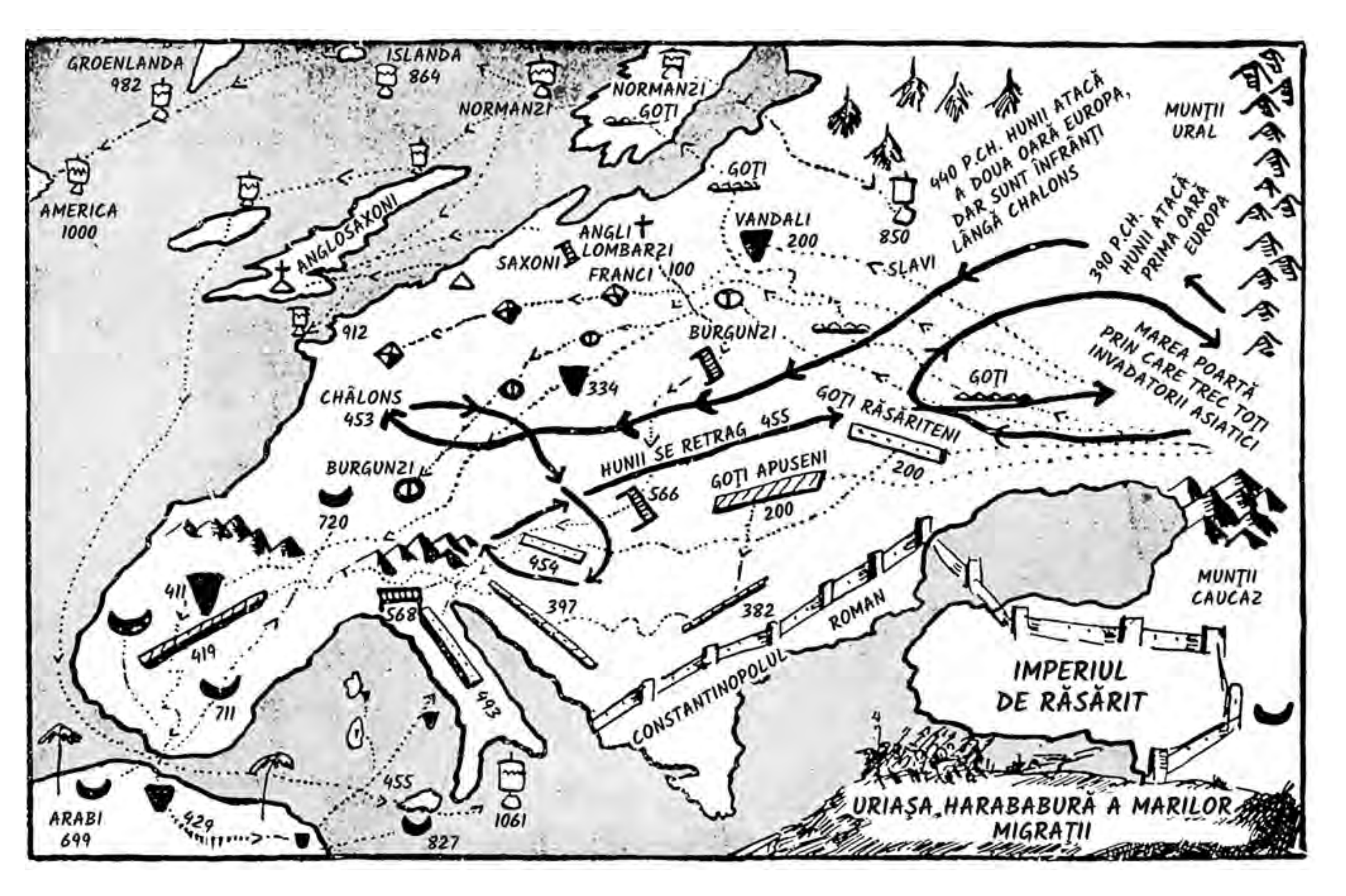
în nordul Europei și și-au continuat înaintarea scăldată în sânge până în anul 451, când au fost înfrânți lângă Chalons-sur-Marne[1] în Franța. În momentul când au ajuns la Dunăre, hunii au început să exercite o presiune masivă asupra goților. Pentru a se salva, goții au fost obligați să invadeze Roma. Împăratul Valens a încercat să-i oprească, dar a fost ucis lângă Adrianopol în anul 378. Douăzeci și doi de ani mai târziu, sub regele Alaric, aceiași goți apuseni[2] au înaintat spre vest și au atacat Roma. Nu au jefuit orașul, distrugând doar câteva palate. După ei au venit vandalii, care au arătat mai puțin respect pentru venerabilele tradiții ale cetății. Apoi burgunzii. Apoi goții răsăriteni. Apoi alamanii. Apoi francii. Invaziile nu se mai sfârșeau. În final, Roma ajunsese la mila oricărui tâlhar ambițios ce putea strânge în jur câțiva susținători.

În anul 402 împăratul a fugit la Ravenna, care era un port maritim bine fortificat. Aici, în anul 475, Odoacru, comandantul unui regiment de mercenari germanici care voiau să-și împartă între ei fermele din Italia, l-a detronat pașnic, dar eficace, de pe tron pe Romulus Augustulus, ultimul dintre împărații părții apusene, și s-a proclamat „patrician“ sau guvernator al Romei. Împăratul răsăritean, foarte ocupat cu propriile treburi, l-a recunoscut pe Odoacru, care a domnit zece ani peste ce mai rămăsese din provinciile occidentale.

Câțiva ani mai târziu, Teodoric, regele goților răsăriteni, a invadat patriciatul recent format, a ocupat Ravenna, l-a ucis pe Odoacru aflat la masă și a înființat un regat got pe ruinele părții occidentale a imperiului. Acest stat patrician nu a rezistat mult. În secolul al VI-lea, o mulțime pestriță de longobarzi, saxoni, slavi și avari a invadat Italia, a distrus regatul gotic și a creat un stat nou a cărui capitală s-a stabilit la Pavia.

În cele din urmă, orașul imperial s-a cufundat într-o stare de delăsare și disperare totală. Vechile palate fuseseră jefuite în nenumărate rânduri. Școlile arseseră din temelii. Profesorii muriseră de foame. Bogații fuseseră scoși din vilele lor, ocupate

1. În prezent Châons-en-Champagne (n. tr.).
2. Goții se împărțeau în două mari ramuri: cea apuseană, a vizigoților, și cea răsăriteană, a ostrogoților (n. tr.).

INVAZIILE BARBARE

acum de barbari urât mirositori și păroși. Drumurile se stricaseră. Vechile poduri dispăruseră și comerțul stagnase. Civilizația, produsul a mii de ani de trudă răbdătoare din partea egiptenilor, babilonienilor, grecilor și romanilor, care îl înălțase pe om cu mult deasupra celor mai îndrăznețe visuri ale primilor strămoși, risca să dispară de pe continentul vestic.

E adevărat că, în est, Constantinopolul a dăinuit încă o mie de ani drept centru al unui imperiu. Însă cu greu putea fi considerat parte a continentului european. Interesele sale se concentrau în Răsărit. Începea să-și uite originile apusene. Treptat latina a fost abandonată în favoarea limbii grecești. S-a renunțat la alfabetul latin, iar dreptul roman a fost scris în caractere grecești și explicat de judecători greci. Împăratul s-a transformat într-un despot asiatic, adorat la fel ca regii-zei din Teba în Valea Nilului cu trei milenii înainte. În căutare de noi câmpuri de acțiune, misionarii Bisericii bizantine s-au îndreptat spre est și au dus civilizația Bizanțului în vasta întindere barbară a Rusiei.

Cât despre Occident, a fost lăsat în voia barbarilor. Douăsprezece generații la rând crimele, războiul, incendiile și jaful au fost la ordinea zilei. Un lucru – și numai unul – a salvat Europa de la distrugerea completă, de la întoarcerea la zilele peșterilor și hienelor.

Acest lucru a fost biserica – turma smerită a bărbaților și femeilor care se mărturisiseră veacuri la rând ai lui Iisus, tâmplarul din Nazaret executat pentru ca puternicul Imperiu Roman să fie scutit de necazul unei revolte de stradă într-un orășel aflat undeva pe frontiera siriană.

27
ASCENSIUNEA BISERICII

CUM A DEVENIT ROMA CENTRUL LUMII CREȘTINE

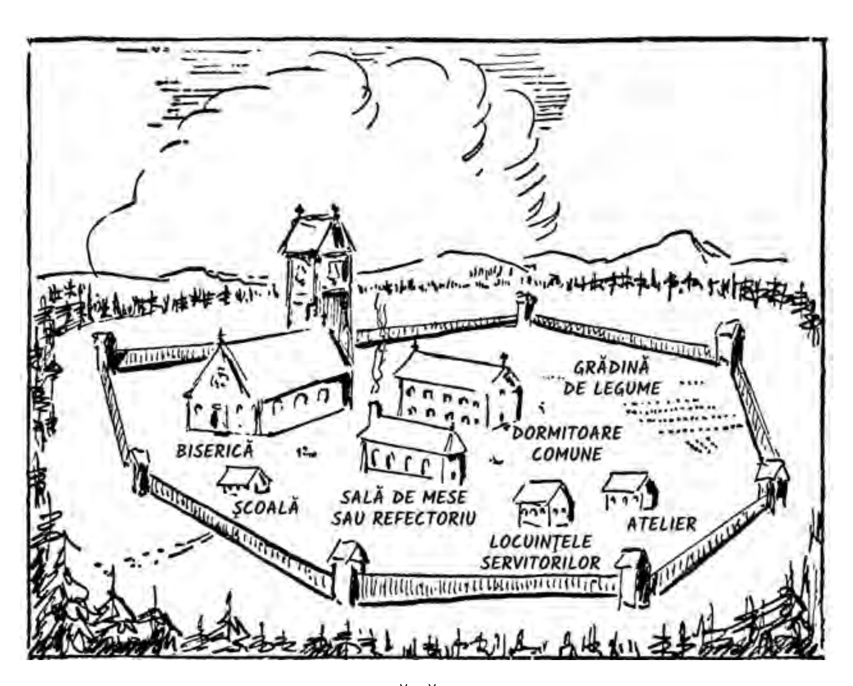
PE VREMEA IMPERIULUI, ROMANUL CU INTELIGENȚĂ MEDIE se interesase prea puțin de zeii părinților săi. De câteva ori pe an mergea la templu, dar era o simplă chestiune de datină. Privea cu răbdare când se celebra o sărbătoare religioasă printr-o procesiune solemnă. Însă considera cultul închinat lui Jupiter, Minerva sau Neptun ca pe ceva mai degrabă copilăresc, o rămășiță perpetuată din zilele primitive de la începuturile republicii, nu un subiect de studiu adecvat pentru un om care cunoștea bine operele stoicilor, epicureilor și ale altor mari filozofi atenieni.

Datorită acestei atitudini, romanul era un om foarte tolerant. Guvernul insista ca toată lumea, romani, străini, greci, babilonieni, evrei, să arate un oarecare respect exterior față de imaginea împăratului, care ar fi trebuit să se găsească în orice templu, așa cum atârnă fotografia președintelui Statelor Unite ale Americii într-un oficiu poștal american. Însă era o formalitate fără nici un înțeles mai profund. În general, oricine putea cinsti, slăvi și adora orice zeități dorea și, în consecință, Roma se umpluse de tot soiul de temple ciudate și sinagogi, consacrate cultului divinităților egiptene, africane și asiatice.

Atunci când la Roma au ajuns primii ucenici ai lui Iisus și au început să propovăduiască învățătura nouă a unei frății universale între oameni, nimeni nu a obiectat. Omul de pe stradă se oprea și asculta. Roma, capitala lumii, era mereu plină de predicatori ambulanți, fiecare proclamându-și „misterul“. Majoritatea acestor preoți autoproclamați ispiteau simțurile – făgăduiau răsplăți în aur și plăceri nemărginite adepților zeului

lor. În curând mulțimea de pe stradă a observat că așa-numiții creștini (adepții lui Hristos, care înseamnă „Cel Uns“) vorbeau o cu totul altă limbă. Nu păreau impresionați de averi sau de rangurile nobiliare. Ei proslăveau frumusețile sărăciei, umilinței și blândeții. Nu erau tocmai virtuțile care făcuseră din Roma stăpâna lumii. Era destul de interesant să asculți despre un „mister“ care le spunea unor oameni pe culmea gloriei că succesul lor lumesc nu le putea aduce fericirea statornică.

Pe deasupra, propovăduitorii misterului creștin spuneau povești înfricoșătoare despre soarta care-i aștepta pe cei ce refuzau să asculte cuvintele Dumnezeului adevărat. Nu era înțelept să riști. Bineînțeles, vechii zei romani existau în continuare, dar erau oare suficient de puternici pentru a-și ocroti prietenii de forțele acestei noi zeități aduse în Europa din îndepărtata Asie? În mintea oamenilor s-au ivit îndoielile. S-au întors pentru a asculta și alte explicații despre noul crez. După o vreme au început să-i întâlnească pe bărbații și femeile care propovă-

O MĂNĂSTIRE

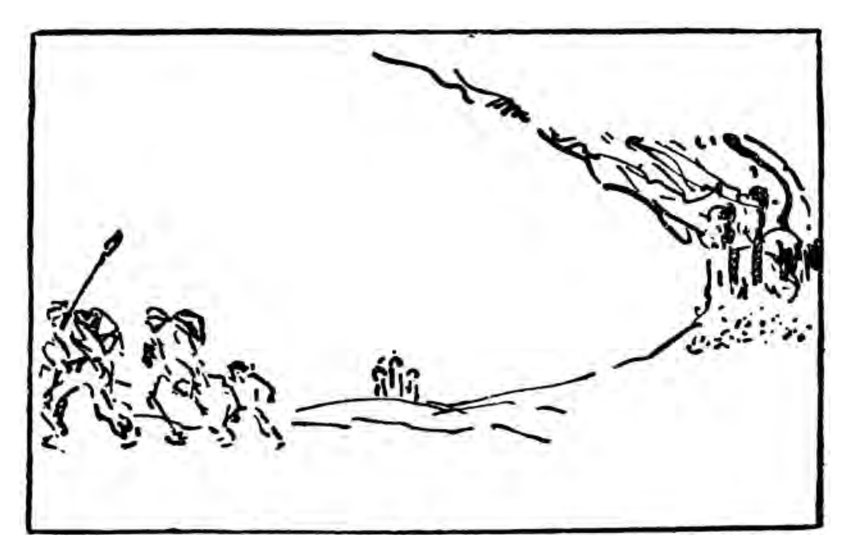
duiau cuvintele lui Iisus. Li s-au părut foarte diferiți de preoții romani obișnuiți. Toți erau săraci lipiți pământului. Se purtau frumos cu sclavii și animalele. Nu căutau să câștige bogății, ci dădeau altora tot ce aveau. Exemplul vieților lor altruiste i-a împins pe mulți romani să se lepede de vechea religie. S-au alăturat micilor comunități creștine care se întruneau în camere dosnice din casele private sau undeva într-un câmp deschis, iar templele s-au golit.

Aceasta s-a întâmplat an după an și numărul creștinilor a crescut neîncetat. Prezbiteri sau preoți (cuvântul grec originar înseamnă „bătrân“) erau aleși să apere interesele micilor biserici. În fruntea tuturor comunităților dintr-o provincie a fost pus un episcop. Petru, care îl urmase pe Pavel la Roma, a fost primul episcop al Romei. Cu vremea, succesorii lui (cărora li se spunea „Tată“ sau „Papa“) s-au numit papi.

Biserica a devenit o instituție puternică în imperiu. Învățăturile creștine îi ademeneau pe cei care își pierduseră speranța în această lume. Mai atrăgeau și mulți bărbați puternici cărora le era imposibil să-și clădească o carieră sub guvernarea imperială, dar care își puteau exercita talentele administrative printre adepții umili ai învățătorului nazarinean. În cele din urmă statul a fost obligat să acorde atenție fenomenului. Imperiul Roman (am spus și înainte) era tolerant datorită indiferenței. Le permitea tuturor să își caute mântuirea în felul lor. Însă insista ca sectele să mențină pacea între ele și să respecte înțeleapta regulă „trăiește și lasă-i pe alții să trăiască“.

Comunitățile creștine respingeau însă orice formă de toleranță. Declarau public că Dumnezeul lor, și numai Dumnezeul lor, era adevăratul stăpân al cerului și pământului și că toți ceilalți zei erau niște impostori. Această atitudine părea incorectă față de celelalte secte, iar poliția descuraja asemenea afirmații. Creștinii au stăruit.

În curând au apărut și alte dificultăți. Creștinii nu acceptau să îndeplinească formalitățile prin care se aducea omagiu împăratului. Refuzau să se prezinte la apelul de înrolare în armată. Magistrații romani i-au amenințat cu pedepse. Creștinii au răspuns că lumea mizerabilă de aici nu e decât anticamera

VIN GOȚII!

unui paradis foarte plăcut și că erau mai mult decât dornici să îndure moartea pentru principiile lor. Descumpăniți de o asemenea purtare, romanii îi executau uneori pe contravenienți, însă de cele mai multe ori nu o făceau. În primii ani de viață ai Bisericii s-a înregistrat un anumit număr de linșaje, însă ele au fost opera acelei părți a gloatei care îi acuza pe blânzii vecini creștini de orice crimă imaginabilă (de pildă că sacrificau și mâncau prunci, că provocau boli și molimă, că trădau țara la vreme de primejdie), întrucât era un sport nevinovat și nepericulos, având în vedere că creștinii refuzau să riposteze.

Între timp Roma continua să fie invadată de barbari, iar atunci când armatele au eșuat misionarii creștini s-au dus și au propovăduit teutonilor necivilizați evanghelia păcii. Erau bărbați puternici, fără teamă de moarte. Se exprimau în cuvinte care nu lăsau nici o îndoială în legătură cu viitorul păcătoșilor nepocăiți. Teutonii au fost impresionați profund. Simțeau încă un respect adânc pentru înțelepciunea anticei cetăți a Romei. Bărbații care propovăduiau erau romani. Probabil spuneau adevărul. Curând misionarii creștini au devenit o putere în regiunile sălbatice ale teutonilor și francilor. Șase misionari făceau cât un regiment întreg de soldați. Împărații au început

să înțeleagă că creștinii le puteau fi de mare folos. În unele provincii li s-au acordat drepturi egale cu cei rămași fideli vechilor zei. Marea schimbare nu a survenit totuși decât în a doua jumătate a secolului al IV-lea.

Împărat era Constantin, numit uneori și Constantin cel Mare (Dumnezeu știe de ce). Era un casap de zile mari, însă persoanele cu însușiri blajine aveau slabe speranțe să supraviețuiască într-o vreme a încleștărilor crâncene. Pe parcursul unei lungi și sinuoase cariere, Constantin cunoscuse multe urcușuri și coborâșuri. Odată, cât pe ce să fie bătut de inamici, s-a gândit să încerce puterea noii zeități asiatice de care vorbea toată lumea. A promis că se va creștina dacă avea să iasă învingător în următoarea bătălie. A fost victorios și s-a convins de puterea Dumnezeului creștin, lăsându-se botezat.

Începând din acel moment, biserica creștină a fost recunoscută oficial, iar acest fapt a întărit mult poziția noii credințe.

Însă creștinii continuau să reprezinte o minoritate foarte redusă a populației (nu mai mult de 5-6%), iar pentru a câștiga au fost obligați să refuze orice compromis. Vechii zei trebuiau nimiciți. Pentru scurtă vreme, împăratul Iulian, iubitor al înțelepciunii grecești, a izbutit să-i salveze pe zeii păgâni de alte distrugeri. Însă Iulian a murit în urma rănilor într-o campanie în Persia, iar succesorul său, Iovian, a repus biserica în deplinătatea drepturilor ei dinainte. Porțile templelor antice s-au închis una după alta. Apoi a venit pe tron împăratul Iustinian (care a construit bazilica Sfânta Sofia din Constantinopol) și a desființat școala de filozofie fondată de Platon în Atena.

Acesta a fost sfârșitul vechii lumi grecești, în care omului îi fusese îngăduit să își gândească propriile gânduri și să viseze propriile visuri, după placul inimii. Regulile întru câtva vagi de conduită ale filozofilor s-au dovedit o busolă slabă pentru cârmuirea corăbiei vieții după ce un potop de primitivism și ignoranță spulberase ordinea stabilită a lucrurilor. Se simțea nevoia unui sistem mai pozitiv și mai exact. Asta a oferit biserica.

Într-o epocă în care nimic nu era sigur, biserica a rămas neclintită ca o stâncă și nu s-a îndepărtat de principiile pe care le socotea adevărate și sacre. Acest curaj statornic a câștigat

admirația mulțimilor și a purtat Biserica Romei nevătămată prin vicisitudinile care au năruit statul roman.

La succesul definitiv al credinței creștine a contribuit totuși și un dram de noroc. După dispariția regatului romano-gotic al lui Teodoric în secolul al V-lea, Italia a fost relativ scutită de invazii. Lombarzii, saxonii și slavii veniți după goți erau triburi slabe și înapoiate. În aceste circumstanțe, episcopii Romei au putut să mențină independența orașului. În scurtă vreme, supraviețuitorii imperiului, risipiți în toată peninsula, i-au recunoscut pe ducii (sau episcopii) Romei ca lideri politici și spirituali.

Scena era pregătită pentru apariția unui om cu mână de fier. A sosit în anul 590 și se numea Grigore. Provenea din clasele conducătoare ale Romei antice și fusese „prefect“ sau primar al orașului. Apoi devenise călugăr, episcop și în cele din urmă, împotriva voinței lui (căci el dorea să fie misionar și să propovăduiască religia creștină păgânilor din Anglia), fusese târât în bazilica Sfântul Petru și făcut papă. A domnit doar paisprezece ani, însă la moartea lui lumea creștină a Europei de Vest îi recunoscuse oficial pe episcopii Romei, adică pe papi, drept capi ai întregii biserici.

Puterea lor nu se extindea însă și în Răsărit. La Constantinopol împărații au perpetuat vechiul obicei care le recunoștea succesorilor lui Augustus și Tiberiu atât calitatea de conducători ai guvernului, cât și pe cea de mari-preoți ai religiei oficiale. În anul 1453 Imperiul Roman de Răsărit a fost cucerit de turci. Constantinopolul a fost ocupat, iar Constantin Paleologul, ultimul împărat roman, a fost ucis pe treptele bisericii Sfânta Sofia.

Cu câțiva ani înainte, Zoe, fiica lui Tomas, fratele împăratului, se căsătorise cu Ivan III al Rusiei. În felul acesta marii duci ai Moscovei au moștenit tradițiile din Constantinopol. Vulturul bicefal al vechiului Bizanț (amintire a zilelor în care Roma fusese divizată într-o parte răsăriteană și una apuseană) a devenit stema Rusiei moderne. Țarul, care înainte nu fusese decât primul dintre nobilii ruși, și-a atribuit superioritatea și demnitatea unui împărat roman dinaintea căruia toți supușii, de viță nobilă sau din popor, erau doar niște sclavi neînsemnați.

Curtea a fost restructurată după modelul oriental importat de împărații răsăriteni din Asia și Egipt, care (așa se măguleau singuri) se asemăna curții lui Alexandru cel Mare. Această bizară moștenire lăsată în ceasul morții de Imperiul Bizantin unei lumi nebănuitoare a trăit plină de vitalitate alte șase veacuri pe întinsele câmpii ale Rusiei. Ultimul bărbat care a purtat coroana cu vulturul bicefal al Constantinopolului, țarul Nicolae, a fost asasinat mai alaltăieri, ca să zicem așa. Corpul i-a fost aruncat într-un puț. Fiul și fiicele lui au fost omorâți cu toții. Toate drepturile și prerogativele lui străvechi au fost abolite, iar biserica a fost limitată la poziția pe care o avea în Roma înainte de Constantin.

Biserica apuseană a avut însă o traiectorie foarte diferită, după cum vom vedea în capitolul următor, când crezul rival al unui conducător de cămile arab va amenința cu distrugerea întreaga lume creștină.

28
MAHOMED

AHMED, CĂMILARUL CARE A DEVENIT PROFETUL DEȘERTULUI ARAB ȘI AI CĂRUI ADEPȚI AU CUCERIT APROAPE TOATĂ LUMEA CUNOSCUTĂ PENTRU MAI MAREA SLAVĂ A LUI ALLAH, SINGURUL DUMNEZEU ADEVĂRAT

DIN ZILELE CARTAGINEI ȘI ALE LUI HANNIBAL N-AM MAI VORbit despre popoarele semite. Vă amintiți că ele umpluseră capitolele consacrate istoriei lumii antice. Babilonienii, asirienii, fenicienii, evreii, arameenii, caldeenii, toți de origine semită, au stăpânit vestul Asiei timp de trei sau patru mii de ani. Au fost cuceriți de persanii indo-europeni veniți din orient și de grecii indo-europeni veniți din occident. La o sută de ani după moartea lui Alexandru cel Mare, Cartagina, o colonie a fenicienilor semiți, se războise cu romanii indo-europeni pentru dominația asupra Mediteranei. Cartagina a fost învinsă și distrusă, iar romanii au fost stăpânii lumii timp de opt sute de ani. În secolul al VII-lea pe scena lumii și-a făcut apariția un alt trib semitic care a sfidat puterea Vestului. Este vorba despre arabi, păstori pașnici care cutreierau deșertul din timpuri imemoriale fără să dea nici un semn că ar nutri ambiții imperiale.

Apoi l-au ascultat pe Mahomed, au încălecat pe cai și în mai puțin de un secol răzbătuseră până în inima Europei și proclamau în fața țăranilor speriați din Franța slava lui Allah, „singurul Dumnezeu“, și a lui Mahomed, „profetul singurului Dumnezeu“.

Povestea lui Ahmed (cunoscut de obicei ca Mahomed sau „cel demn de laudă“), fiul lui Abdallah și al soției acestuia, Aminah, se citește ca un capitol din *O mie și una de nopți*. Era un conducător cămile născut la Mecca. Se pare că era epileptic și suferea de perioade de inconștiență în care avea vise ciudate și auzea vocea arhanghelului Gabriel, ale cărui cuvinte erau apoi

notate într-o carte intitulată *Coran*. Ocupația lui de conducător de caravane îl purta în toată Arabia, unde întâlnea mereu negustori evrei și comercianți creștini, ajungând astfel la concluzia că adorarea unui singur zeu era ceva cât se poate de bun. Poporul lui, arabii, venera încă pietre bizare și trunchiuri de copaci, așa cum făcuseră și strămoșii lor cu zeci de mii de ani înainte. În Mecca, orașul lor sfânt, se găsea un mic edificiu rectangular, Kaaba, plin de idoli și tot felul de ciudățenii pentru ritualuri vrăjitorești.

Mahomed a hotărât să fie un Moise al arabilor. Nu putea fi și profet de succes, și cămilar în același timp. Așa că și-a asigurat traiul căsătorindu-se cu angajatoarea lui, bogata văduvă Khadija. Apoi le-a spus vecinilor din Mecca că el era îndelung așteptatul profet trimis de Allah să mântuiască lumea. Vecinii au râs din toată inima, dar Mahomed i-a tot sâcâit cu dicursurile lui și au hotărât să-l omoare. Îl socoteau un smintit și o pacoste obștească ce nu merita milă. Auzind de uneltire, Mahomed a fugit în inima nopții la Medina, împreună cu Abu Bakr, discipolul lui de încredere. Aceasta s-a întâmplat în anul 622. E cea mai importantă dată în istoria mahomedană și se numește Hegira – anul marii fugi.

Lui Mahomed i-a venit mai ușor să se proclame profet în Medina, unde era un străin, decât în orașul natal, unde toată lumea îl știa de simplu cămilar. În scurtă vreme s-a înconjurat de un număr tot mai mare de adepți, sau musulmani, care acceptaseră islamul, „supunerea față de voința lui Dumnezeu“ pe care Mahomed o lăuda ca pe cea mai înaltă dintre virtuți. Șapte ani a propovăduit locuitorilor din Medina. Apoi s-a simțit suficient de puternic pentru a porni o campanie contra foștilor vecini care îndrăzniseră să-și râdă de el și de misiunea lui pe vremea când era conducător de cămile. A traversat deșertul în fruntea unei oști de medinezi.

FUGA LUI MAHOMED

Discipolii săi au cucerit Mecca fără mare greutate, convingându-i ușor pe ceilalți că Mahomed era într-adevăr un mare profet.

Din acel moment și până în anul morții sale, Mahomed a avut noroc în tot ce a întreprins.

Două sunt motivele succesului islamului. În primul rând, Mahomed i-a învățat pe adepții săi un crez foarte simplu. Discipolilor li se spunea că trebuie să-l iubească pe Allah, Stăpânul Lumii, Cel Milostiv și Îndurător. Că trebuie să-și cinstească părinții și să asculte de ei. Erau avertizați împotriva relei-credințe în relațiile cu cei din jur și îndemnați să fie smeriți și mărinimoși față de săraci și bolnavi. În sfârșit, li se poruncea să se abțină de la băuturile tari și să mănânce cumpătat. Asta era tot. Nu existau preoți care să îndeplinească rolul de păstori ai turmelor și să pretindă să fie întreținuți pe cheltuiala comunității. Bisericile mahomedane – numite moschei – erau simple săli mari din piatră, fără bănci sau imagini, unde credincioșii se puteau aduna (dacă simțeau nevoia) pentru a citi și discuta capitole din Coran, Cartea Sfântă. Însă mahomedanul de rând își purta religia în suflet și nu se simțea îngrădit de restricțiile și regulamentele unei biserici instituționale. De cinci ori pe zi se întorcea cu fața spre Mecca, Orașul Sfânt, și rostea o rugăciune simplă. În restul timpului îl lăsa pe Allah să cârmuiască lumea așa cum găsea de cuviință și accepta cu resemnare răbdătoare orice îi aducea soarta.

Această atitudine față de viață îi dădea fiecărui mahomedan, într-o anumită măsură, un sentiment de mulțumire. Îl poftea să fie în pace cu sine și cu lumea în care trăia, iar acesta era un lucru foarte bun.

Al doilea motiv care explică succesul musulmanilor în războiul contra creștinilor privește purtarea soldaților mahomedani, care porniseră la luptă pentru credința adevărată. Profetul le făgăduise celor care aveau să cadă înfruntând dușmanul că vor merge direct în Paradis. De aceea o moarte fulgerătoare pe câmpul de luptă era preferabilă unei existențe lungi, dar nefericite pe acest pământ. Acest lucru le-a conferit mahomedanilor un avantaj enorm asupra cruciaților, care trăiau cu spaima constantă a unei vieți de apoi întunecate și de aceea

se agățau de bunătățile acestei lumi cât de mult timp puteau. În treacăt spus, asta explică și de ce, chiar și în zilele noastre, soldații musulmani atacă sfidând focul mitralierelor europene, absolut indiferenți la soarta care îi așteaptă, și de ce sunt inamici atât de periculoși și îndârjiți.

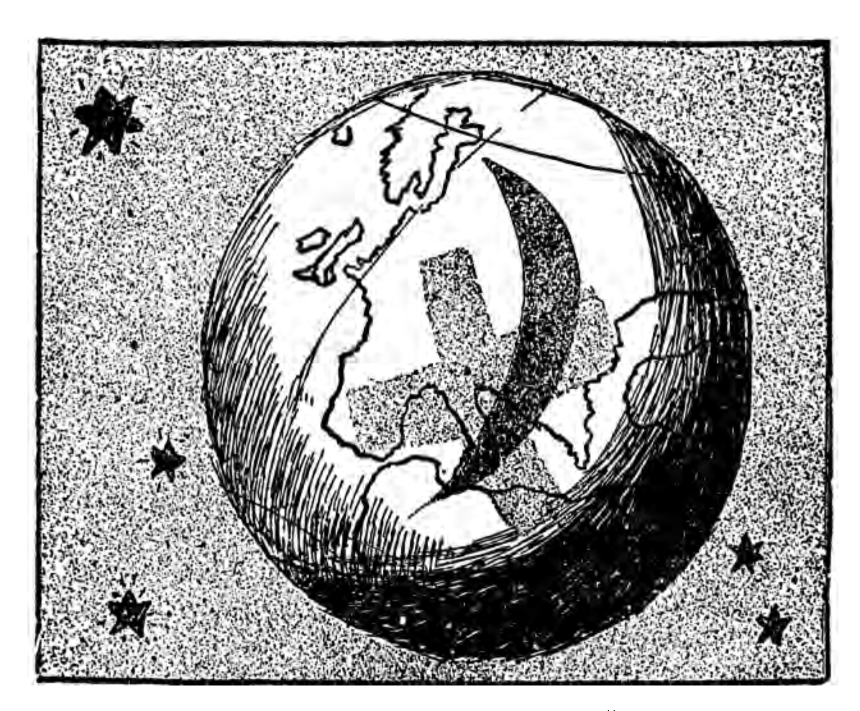
După ce a rânduit aspectele religioase, Mahomed a început să se bucure de puterea lui ca lider necontestat al numeroaselor triburi arabe. Însă succesul a presupus și coruperea multora dintre bărbații care își arătaseră măreția în zilele prigoanei. Profetul a încercat să câștige bunăvoința bogaților prin anumite reguli care îi ademeneau pe cei cu dare de mână. Le-a permis credincioșilor să aibă patru soții. Cum o nevastă însemna o investiție costisitoare pe vremea aceea, când miresele erau cumpărate direct de la părinți, patru soții însemnau un adevărat lux – nu și pentru cei care dețineau cămile, dromaderi și livezi de curmale mai presus de orice vis de înavuțire. O religie adresată inițial vânătorilor robuști din deșert s-a modificat treptat pentru a se adapta nevoilor negustorilor care trăiau în bazarurile orășenești. A fost o deviere regretabilă de la programul originar și a dăunat cauzei mahomedanismului. Cât despre profet, el a continuat să propovăduiască adevărul lui Allah și să statornicească noi reguli de comportament până când a murit, subit, din cauza unei febre, la 7 iunie în anul 632.

Succesorul său în funcția de calif (sau conducător) al musulmanilor a fost socrul său, Abu Bakr, care împărtășise cu profetul primejdiile din tinerețe. Abu Bakr a murit peste doi ani, fiind urmat de Umar ibn Al-Hattab. În mai puțin de zece ani acesta a cucerit Egiptul, Persia, Fenicia, Siria și Palestina și a făcut din Damasc capitala primului imperiu mahomedan.

Lui Umar i-a urmat Ali, soțul fiicei lui Mahomed, Fatima, însă în jurul unui punct din doctrina musulmană a izbucnit un conflict și Ali a fost asasinat. După moartea sa, califatul a devenit ereditar, iar căpeteniile credincioșilor, care își începuseră cariera ca lideri ai unei secte spirituale, au devenit stăpânii unui vast imperiu. Au construit un oraș nou pe malurile Eufratului, nu departe de ruinele Babilonului, numindu-l Bagdad, iar după ce i-au organizat pe călăreții arabi în regimente de

cavalerie au plecat să le ducă fericirea credinței musulmane tuturor necredincioșilor. În anul 700 p.Ch., un general mahomedan pe nume Tarik a traversat vechile Porți ale lui Hercul și a ajuns la stânca înaltă de pe partea europeană, pe care a numit-o Djebel al-Tarik, „muntele Tarik“, sau Gibraltar, cum îi spunem noi astăzi.

Unsprezece ani mai târziu, în bătălia dată la Jerez de la Frontera, l-a învins pe regele vizigoților, după care oastea musulmană a înaintat spre nord și, urmând ruta lui Hannibal, a traversat trecătorile din Pirinei. L-a înfrânt pe ducele de Aquitania care încercase să-l oprească în apropiere de Bordeaux și a mărșăluit spre Paris. Însă în anul 732 (la o sută de ani după moartea profetului) arabii au fost bătuți într-o bătălie purtată între Tours și Poitier. În ziua aceea Carol Martel (Carol Ciocanul), căpetenia francilor, a salvat Europa de o cucerire mahomedană. I-a scos pe musulmani din Franța, dar aceștia au rămas în Spania, unde Abd er-Rahman a întemeiat emiratul

LUPTA DINTRE CRUCE ȘI SEMILUNĂ

de Cordoba, devenit apoi cel mai mare centru de știință și artă în Europa medievală.

Acest regat maur, numit așa deoarece populația venise din Mauritania, a dăinuit șapte veacuri. Columb nu a primit subvenția regală care i-a permis să plece într-o călătorie de explorare decât după cucerirea Granadei, ultima fortăreață musulmană, în anul 1492. În curând, mahomedanii și-au recăpătat forța, făcând noi cuceriri în Asia și Africa, iar astăzi adepții lui Mahomed sunt la fel de numeroși precum cei ai lui Hristos.

29

CAROL CEL MARE

CUM A AJUNS CAROL CEL MARE, REGELE FRANCILOR, SĂ POARTE TITLUL DE ÎMPĂRAT ȘI CUM A ÎNCERCAT SĂ REÎNVIE VECHIUL IDEAL AL IMPERIULUI UNIVERSAL

BĂTĂLIA DE LA POITIERS SALVASE EUROPA DE MAHOMEDANI. Însă inamicul din interior – dezordinea fără speranță apărută după dispariția slujbașilor romani – a rămas. E adevărat că noii convertiți la credința creștină din nordul Europei nutreau un respect profund față de mărețul episcop al Romei. În ce îl privea, însă, bietul episcop nu se simțea deloc în siguranță când privea spre munții din zare. Dumnezeu știe ce alte hoarde barbare erau pe cale să traverseze Alpii și să pornească un nou atac asupra Romei. Era necesar – foarte necesar – ca șeful spiritual al lumii să găsească un aliat cu o sabie zdravănă și un pumn tare dispus să îl apere pe Sanctitatea Sa în caz de primejdie.

Și așa se face că papii, care nu erau doar foarte sfinți, ci și foarte practici, au căutat un prieten și, cât se poate de repede, au făcut propuneri celui mai promițător dintre triburile germanice care ocupaseră nord-vestul Europei după căderea Romei. Se numeau franci. Unul din primii lor regi, Merovech[1], îi ajutase pe romani în bătălia de pe Câmpiile Catalaunice[2] în anul 451, când i-au învins pe huni. Descendenții lui, Merovingienii, au acaparat treptat mici regiuni din teritoriul imperial până în anul 486, când regele Clovis (forma veche a numelui „Ludovic“) s-a simțit suficient de puternic pentru a-i bate pe romani în

1. Mai cunoscut cu numele latinizat Meroveus (n. tr.).

2. Un alt nume sub care este cunoscută bătălia de la Chalons, menționată anterior (n. tr.).

luptă deschisă. Însă urmașii lui au fost bărbați slabi, care au lăsat treburile statului în seama prim-ministrului, *maior domus* sau intendentul palatului.

Pepin cel Scurt, fiul vestitului Carol Martel, care i-a urmat tatălui său în funcția de intendent al palatului, nu știa prea bine cum să gestioneze situația. Stăpânul său regal era un teolog evlavios, fără pic de interes pentru politică. Pepin a cerut sfatul papei. Papa, care era o persoană practică, i-a răspuns că „puterea în stat aparține celui care o deține efectiv". Pepin a priceput aluzia. L-a convins pe ultimul rege merovingian, Childeric, să se călugărească, după care s-a încoronat rege cu încuviințarea celorlalte căpetenii germanice. Însă asta nu l-a mulțumit pe vicleanul Pepin. El râvnea să fie mai mult decât o căpetenie barbară. A organizat o ceremonie elaborată în cadrul căreia Bonifaciu, marele misionar al nord-vestului Europei, l-a uns și l-a făcut „rege prin harul lui Dumnezeu". Aceste cuvinte, *Dei gratia*, au fost ușor de strecurat în slujba de încoronare. A fost nevoie de aproape o mie cinci sute de ani pentru a le elimina din ea.

Pepin a fost sincer recunoscător pentru amabilitatea dovedită de Biserică. A organizat două expediții în Italia pentru a-l apăra pe papă de inamicii lui. A luat Ravenna și alte câteva orașe de la longobarzi și le-a oferit Sanctității Sale, care a înglobat noile domenii în așa-numitul stat pontifical, rămas o țară independentă până acum o jumătate de secol.

După moartea lui Pepin, relațiile dintre Roma și Aix-la-Chapelle sau Nijmegen ori Ingelheim (regii franci nu aveau o singură reședință oficială, ci se deplasau dintr-un loc în altul împreună cu toți miniștrii și funcționarii curții) au devenit din ce în ce mai cordiale. În cele din urmă papa și regele au făcut un pas care a influențat extrem de profund istoria Europei.

Carol, numit de obicei Carolus Magnus sau Carol cel Mare, i-a succedat pe tron lui Pepin în anul 768. Cucerise ținutul saxonilor din estul Germaniei și construise orașe și mănăstiri în mai toată Europa de Nord. La solicitarea unor inamici ai lui Abd er-Rahman invadase Spania pentru a lupta cu maurii. Însă bascii neîmblânziți îl atacaseră în Pirinei și îl obligaseră să se

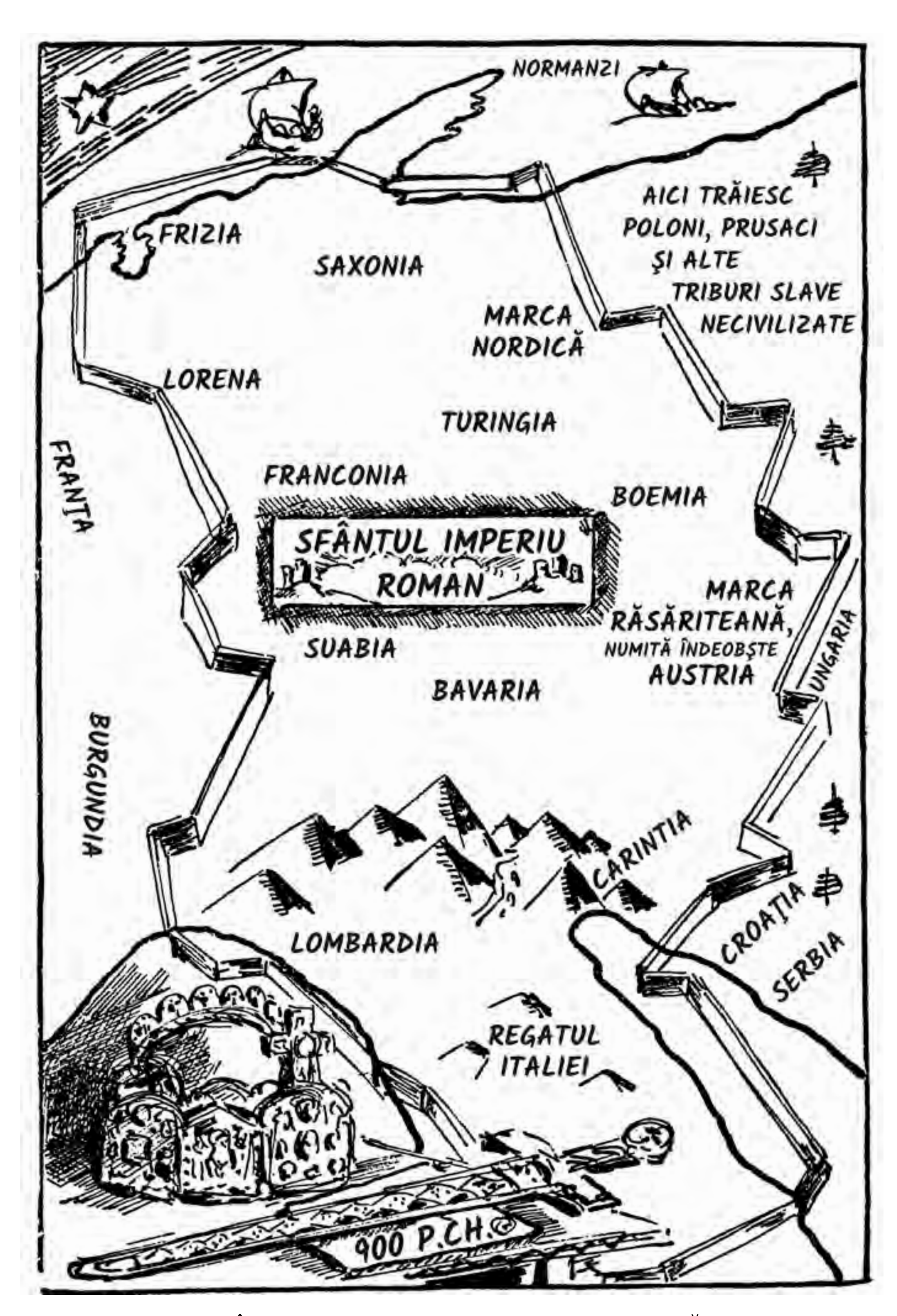
retragă. Cu acest prilej, Roland, marele margraf al Bretaniei, dându-și viața alături de camarazii de nădejde pentru a asigura retragerea armatei regale, a arătat ce însemna în acele zile timpurii o căpetenie francă după ce jurase credință regelui său.

Totuși, în ultimul deceniu al secolului al VIII-lea Carol a fost obligat să se consacre exclusiv problemelor din sud. Papa Leon III fusese atacat de o bandă de zurbagii romani și lăsat în drum pe jumătate mort. Niște oameni amabili îi bandajaseră rănile și îl ajutaseră să fugă în tabăra lui Carol, unde a cerut ajutor. O armată francă a restaurat repede ordinea, readucându-l pe Leon în Palatul Lateran, care fusese reședință pontificală încă din zilele lui Constantin. Acestea s-au întâmplat în luna decembrie din anul 799. În ziua de Crăciun a anului următor, Carol cel Mare, care stătea la Roma, a participat la slujba religioasă oficiată în vechea bazilică Sfântul Petru. Când s-a ridicat după rugăciune, papa i-a așezat o coroană pe cap, l-a numit împăratul romanilor și l-a salutat cu titlul de „Augustus“, care nu se mai auzise de sute de ani.

Nordul Europei făcea parte iarăși dintr-un Imperiu Roman, însă titlul suprem era deținut de o căpetenie germanică care citea cu greutate și nu învățase niciodată să scrie. Știa însă să lupte, și pentru scurtă vreme a existat ordine. Ba chiar și împăratul rival din Constantinopol a trimis o scrisoare de recunoaștere „dragului său frate“.

Din nefericire, acest bătrân admirabil a murit în 814. Fiii și nepoții lui au început imediat să se certe pentru partea mai mare a moștenirii imperiale. Teritoriile carolingiene au fost împărțite de două ori prin tratatele de la Verdun în anul 843 și de la Meerssen din anul 870. Cel de-al doilea tratat diviza întregul regat franc în două părți. Carol cel Pleșuv a primit jumătatea apuseană. Cuprindea vechea provincie romană numită Galia, unde limba populației se romanizase profund. Francii au învățat repede să vorbească această limbă și așa se explică faptul că un teritoriu pur germanic ca Franța vorbește o limbă latină.

Celălalt nepot a luat partea răsăriteană, teritoriul pe care romanii îl numeau Germania. Aceste regiuni neospitaliere nu

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN DE NAŢIUNE GERMANĂ

aparținuseră niciodată vechiului imperiu. Augustus încercase să cucerească acest „est îndepărtat“, însă legiunile lui fuseseră nimicite în Pădurea Teutoburgică în anul 9, iar populația de aici nu fusese influențată deloc de civilizația romană superioară. Vorbeau o limbă germanică populară. Cuvântul teuton pentru „popor“ era „thiot“. De aceea misionarii creștini au numit limba germană „lingua theotisca“ sau „lingua teutisca“, „dialectul popular“, iar cuvântul „teutisca“ s-a transformat în „Deutsch“, care explică denumirea „Deutschland“.

Cât despre faimoasa coroană imperială, a alunecat repede de pe capetele urmașilor carolingieni și s-a rostogolit înapoi în câmpia italiană, unde a devenit un fel de jucărie pentru diverși potentați mărunți care și-o furau unul altuia cu multă vărsare de sânge și o purtau (cu sau fără permisiunea papei) până venea rândul unui vecin mai ambițios. Papa, împresurat iarăși de dușmani, a trimis după ajutor în miazănoapte. De această dată nu a apelat la conducătorul regatului franc apusean. Mesagerii lui au trecut Alpii și s-au adresat lui Otto, un prinț saxon care fusese recunoscut drept căpetenie supremă a triburilor germanice.

Otto, care împărtășea slăbiciunea poporului său pentru cerurile albastre și oamenii veseli și frumoși din Peninsula Italică, i-a sărit grabnic în ajutor. În schimbul serviciilor sale, papa Leon VIII l-a făcut pe Otto „împărat“, și de atunci înainte jumătatea estică a fostului regat al lui Carol s-a numit „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană“.

Această bizară creație politică a reușit să atingă venerabila vârstă de 839 de ani. În anul 1801 (în timpul președinției lui Thomas Jefferson) a fost aruncată fără nici o ceremonie în groapa de gunoi a istoriei. Individul brutal care a distrus bătrânul imperiu germanic era fiul unui notar public corsican care făcuse o carieră strălucită în serviciul Republicii Franceze. Grație faimoaselor sale regimente de gardă era stăpânul Europei, însă își dorea să ajungă mai sus. A trimis la Roma după papă, iar papa a venit și a asistat în timp ce generalul Napoleon și-a așezat coroana imperială pe cap și s-a proclamat moștenitor al tradiției lui Carol cel Mare. Căci istoria e ca viața. Cu cât lucrurile se schimbă mai mult, cu atât rămân la fel.

TRECĂTOAREA DIN MUNȚI

30

NORMANZII

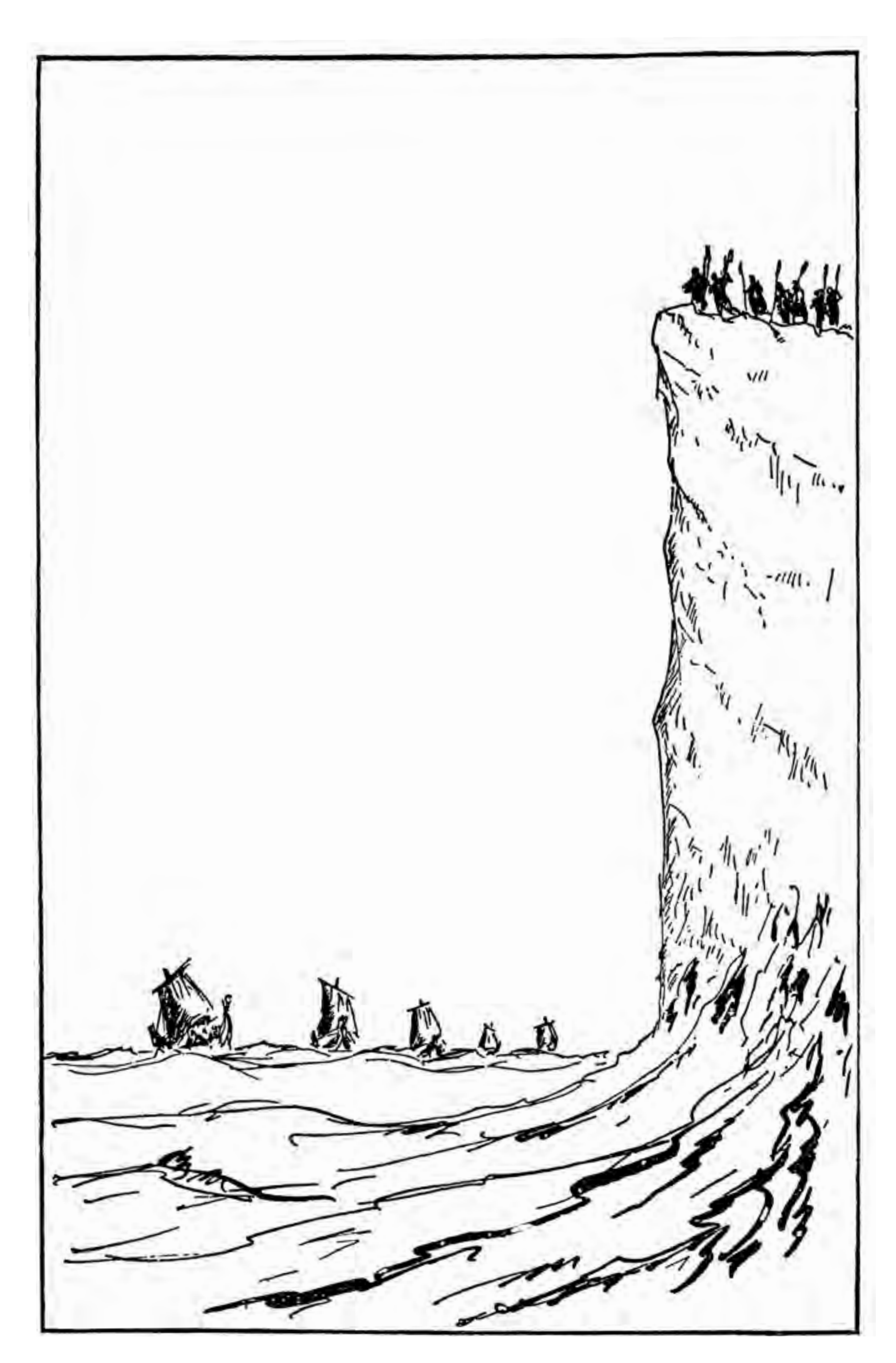
DE CE OAMENII DIN SECOLUL AL X-LEA SE RUGAU DOMNULUI SĂ-I FEREASCĂ DE FURIA NORMANZILOR

ÎN SECOLELE AL III-LEA ȘI AL IV-LEA, TRIBURILE GERMANICE din Europa Centrală străpunseseră defensivele imperiului ca să poată jefui Roma și să trăiască în huzur. În secolul al VIII-lea a venit rândul germanicilor să fie „jefuiți“. Situația nu le plăcea deloc, chiar dacă inamicii le erau veri primari, normanzii, care trăiau în Danemarca, Suedia și Norvegia.

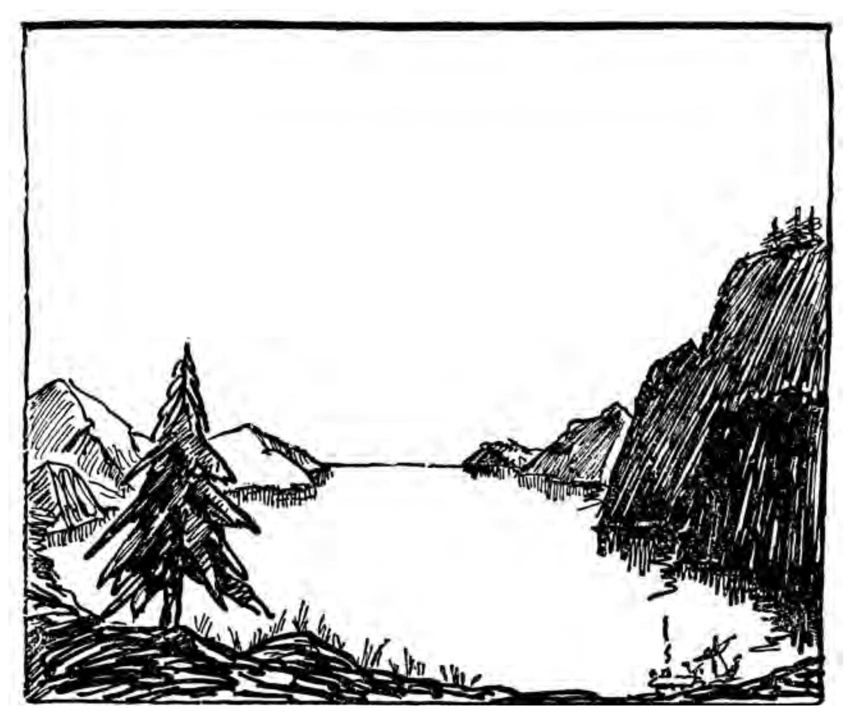
Nu știm ce anume i-a obligat pe acești marinari cutezători să se transforme în corsari, însă odată ce au descoperit avantajele și plăcerile carierei piraterești nimeni nu i-a mai putut opri. Se năpusteau din senin asupra unui sat pașnic franc sau frizian situat la gura vreunui râu. Omorau toți bărbații și răpeau toate femeile. Apoi ridicau pânzele corăbiilor iuți, iar când la fața locului ajungeau în sfârșit și oștenii regelui sau împăratului tâlharii erau duși de mult și nu găseau decât niște ruine arzând mocnit.

În perioada tulbure care a urmat după moartea lui Carol cel Mare, normanzii au desfășurat o activitate intensă. Flotele lor făceau raiduri în toate țările, iar marinarii lor înființaseră mici regate independente pe țărmurile Olandei, Franței, Angliei și Germaniei, ba își croiseră drum tocmai până în Italia. Normanzii erau foarte inteligenți. Au învățat repede să vorbească limba supușilor și au renunțat la manierele necioplite ale vikingilor (sau „regii mării“), care erau foarte pitorești pe de o parte, dar pe de alta foarte slinoși și grozav de nemiloși.

Pe la începutul secolului al X-lea, un viking pe nume Rollo atacase în repetate rânduri coasta Franței. Regele Franței,

VIN NORMANZII

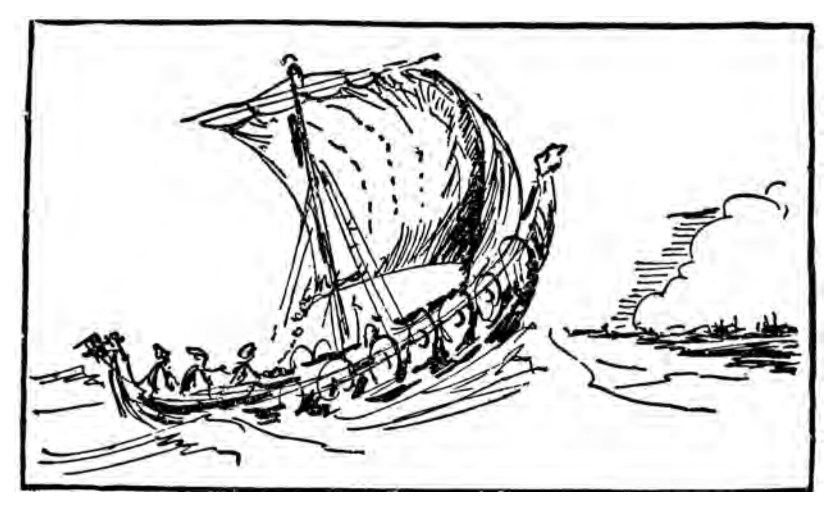
PATRIA NORMANZILOR

prea slab pentru a se împotrivi acestor tâlhari din miazănoapte, a încercat să-i mituiască să „stea cuminți“. Le-a oferit provincia Normandia în schimbul promisiunii că nu vor mai invada restul domeniilor franceze. Rollo a acceptat târgul și a devenit „duce de Normandia“.

Însă pasiunea cuceririi clocotea în sângele copiilor lui Rollo. Peste Canalul Mânecii, la doar câteva ore distanță de continentul european, vedeau falezele albe și câmpurile înverzite ale Angliei. Sărmana Anglie trăise zile grele. Vreme de două sute de ani fusese colonie romană. După plecarea romanilor, fusese cucerită de angli și saxoni, două triburi germanice din ținutul Schleswig. Danezii ocupaseră ulterior mare parte din țară și întemeiaseră regatul lui Knut. Danezii fuseseră izgoniți, iar acum (la începutul secolului al XI-lea) se găsea pe tron un alt rege saxon, Eduard Confesorul. Însă lumea nu se aștepta ca Eduard să trăiască mult și regele nu avea copii. Circumstanțele

LUMEA NORMANZILOR

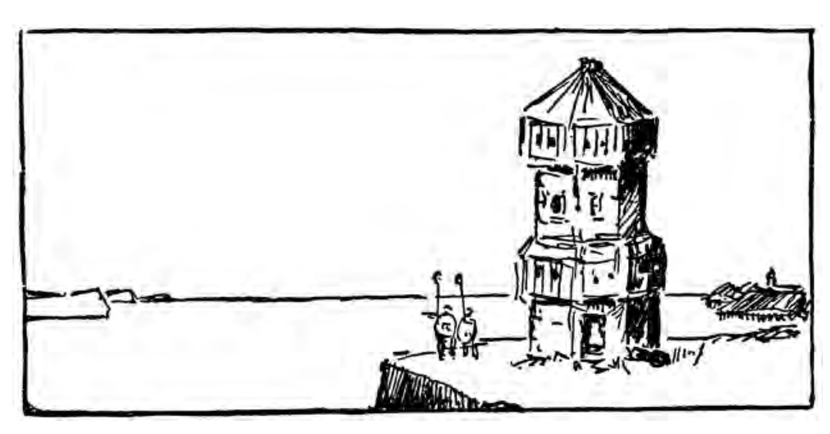

NORMANZII MERG ÎN RUSIA

îi avantajau pe ambițioșii duci de Normandia. În 1066, Eduard a murit. Imediat, Wilhelm de Normandia a traversat Canalul, l-a înfrânt și ucis pe Harold de Wessex (care preluase coroana) în bătălia de la Hastings și s-a proclamat rege al Angliei.

Într-un alt capitol v-am spus că în anul 800 o căpetenie germanică devenise împărat roman. Acum, în anul 1066, nepotul unui pirat normand a fost recunoscut ca rege al Angliei.

De ce să mai citim basme când adevărul istoriei e mult mai interesant și captivant?

NORMANZII PRIVESC PESTE CANALUL MÂNECII

31
FEUDALISMUL

CUM EUROPA CENTRALĂ, ATACATĂ DIN TREI PĂRȚI, S-A TRANSFORMAT ÎNTR-O TABĂRĂ ARMATĂ ȘI DE CE EUROPA AR FI PIERIT FĂRĂ SOLDAȚII PROFESIONIȘTI ȘI ADMINISTRATORII CARE FĂCEAU PARTE DIN SISTEMUL FEUDAL

IATĂ AȘADAR CARE ERA SITUAȚIA EUROPEI ÎN ANUL 1000, CÂND majoritatea oamenilor erau atât de nefericiți încât primeau cu bucurie profeția care prevestea apropierea sfârșitului lumii și se înghesuiau în mănăstiri, pentru ca Ziua Judecății să îi găsească adânciți în îndatoriri cucernice.

La o dată necunoscută, triburile germanice își părăsiseră vechea patrie din Asia și se deplasaseră spre vest, în Europa. Datorită numărului lor mare, reușiseră să-și forțeze intrarea în Imperiul Roman. Nimiciseră marele imperiu apusean, însă partea răsăriteană, neaflându-se pe ruta principală a marilor migrații, reușise să supraviețuiască și perpetuase întru câtva tradițiile gloriei de odinioară a Romei.

În perioada de dezordini care a urmat (adevăratele „secole negre" ale istoriei, secolele al VI-lea și al VII-lea ale erei noastre), triburile germanice fuseseră convinse să accepte religia creștină și îl recunoscuseră pe episcopul Romei ca papă sau conducător spiritual al lumii. În secolul al IX-lea, geniul organizatoric al lui Carol cel Mare reînsuflețise Imperiul Roman și unise cea mai mare parte a Europei Occidentale într-un singur stat. Acest imperiu s-a fărâmițat pe parcursul secolului al X-lea. Partea vestică devenise un regat de sine stătător, Franța. Partea estică se numea Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, iar conducătorii acestei federații de state se pretindeau moștenitorii direcți ai lui Cezar și Augustus.

Din păcate, puterea regilor Franței nu se extindea dincolo de șanțurile reședinței regale, iar Sfântul Împărat Roman era

înfruntat de redutabilii săi supuși oricând aceștia aveau chef sau ceva de câștigat.

Spre și mai marea suferință a masei populației, triunghiul Europei Occidentale (vezi pagina 143) era expus în permanență atacurilor venite din trei direcții. În sud trăiau veșnic primejdioșii mahomedani. Țărmurile vestice erau pustiite de nordici. Frontiera estică (lipsită de apărare cu excepția scurtului lanț al Munților Carpați) se găsea la discreția hoardelor de huni, maghiari, slavi și tătari.

Pacea Romei era ceva din trecutul îndepărtat, un vis al „zilelor bune de odinioară“, apuse o dată pentru totdeauna. Era o situație de tip „luptă sau mori“, iar oamenii, în mod firesc, preferau să lupte. Silită de împrejurări, Europa a devenit o tabără armată și se cerea o conducere puternică. Atât regele, cât și împăratul erau departe. Cei de la frontiere (iar în anul 1000 cam toată Europa era zonă de frontieră) trebuiau să se descurce singuri. S-au supus de bunăvoie reprezentanților regelui trimiși să administreze regiunile periferice, *dacă aceștia îi puteau apăra de dușmani.*

În scurtă vreme Europa Centrală era presărată cu mici principate conduse de un duce, conte, baron sau episcop, după caz, și organizate ca unități de luptă. Acești duci, conți și baroni juraseră credință regelui care le acordase un domeniu numit „feudă“ (de unde vine și cuvântul „feudal“) în schimbul serviciilor loiale și al anumitor biruri. Însă pe vremea aceea călătoriile erau lente, iar mijloacele de comunicare extrem de precare. Prin urmare, administratorii regali sau imperiali se bucurau de foarte multă independență, iar în granițele propriei provincii își atribuiau majoritatea drepturilor care aparțineau, de fapt, regelui.

Ar fi totuși o greșeală să vă închipuiți că oamenii din secolul al XI-lea obiectau față de această formă de guvernământ. Dimpotrivă, susțineau feudalismul deoarece era o instituție foarte practică și necesară. Seniorul și stăpânul lor locuia de obicei într-o casă mare de piatră construită pe vârful unei stânci abrupte sau înconjurată de șanțuri adânci cu apă, dar în raza vizuală a supușilor. În caz de pericol, supușii se adăposteau

între zidurile cetățuii baronului. Iată de ce încercau să trăiască cât mai aproape de castel și de ce numeroase orașe europene și-au început existența în jurul unei fortărețe feudale.

Însă cavalerul din Evul Mediu timpuriu nu era doar un soldat profesionist. Era un funcționar de stat al vremii sale. Era judecătorul comunității și șeful poliției. Îi prindea pe bandiți și îi apăra pe vânzătorii ambulanți, care erau negustorii secolului al XI-lea. Întreținea digurile pentru a preveni inundarea ogoarelor (cum făcuseră și primii nobili din Valea Nilului cu patru mii de ani înaintea lor). Încuraja trubadurii care hoinăreau dintr-un loc în altul spunând istorii despre eroi de demult, care luptaseră în marile războaie ale migrațiilor. În plus, patrona bisericile și mănăstirile de pe teritoriul său și, deși nu știa nici să scrie, nici să citească (asemenea cunoștințe erau considerate efeminate), angaja niște preoți care îi țineau socotelile și înregistrau căsătoriile, nașterile și decesele survenite pe domeniile baroniale sau ducale.

În secolul al XV-lea, regii au redevenit suficient de puternici pentru a-și exercita puterile care le aparțineau în calitate de „unși ai lui Dumnezeu". Cavalerii feudali și-au pierdut atunci independența de odinioară. Reduși la rangul de moșieri de țară, nu mai umpleau un gol și în curând au devenit o pacoste. Dar fără „sistemul feudal" din Evul Mediu întunecat Europa ar fi pierit. Au existat și mulți cavaleri răi, așa cum în ziua de astăzi există mulți oameni răi. În ansamblu însă, baronii cu mână de fier din secolele XII–XIII erau administratori harnici care au făcut un serviciu deosebit de util cauzei progresului. În acea epocă, nobila torță a învățăturii și artei care luminase lumea egiptenilor, grecilor și romanilor abia mai pâlpâia. Fără cavaleri și bunii lor prieteni călugării, civilizația ar fi dispărut complet, iar omenirea ar fi fost obligată să o ia de unde rămăsese omul cavernelor.

32

CAVALERISMUL

CUM ERA ȘI FIRESC, LUPTĂTORII PROFESIONIȘTI DIN EVUL Mediu au încercat să creeze un soi de organizație în scopul ajutorării și protecției reciproce. Din nevoia unei asocieri strânse s-a născut ordinul cavalerilor sau instituția cavalerismului.

Știm foarte puține despre originile cavalerismului. Însă pe măsură ce s-a dezvoltat, sistemul a dat lumii ceva extrem de necesar în epocă – o normă concretă de conduită care atenua obiceiurile barbare ale vremii și făcea viața mai suportabilă decât pe parcursul celor cinci secole ale Evului Mediu întunecat. Civilizarea asprilor locuitori de la frontiere, care își petrecuseră mare parte din viață luptând cu mahomedanii, hunii și normanzii, nu era deloc o sarcină ușoară. Recidivau adesea și, după ce dimineața făceau tot soiul de jurăminte de milă și caritate, până seara își ucideau toți prizonierii. Însă progresul este întotdeauna rezultatul unei trude lente și necontenite, iar în cele din urmă chiar și cel mai ticălos dintre cavaleri a fost obligat să se supună regulilor „clasei“ ori să suporte consecințele.

Aceste reguli au variat de la o regiune la alta a Europei, însă toate puneau accentul pe „slujire“ și „loialitate față de îndatorire“. Evul Mediu privea slujirea ca pe ceva foarte nobil și frumos. Nu era o rușine să fii slujitor, câtă vreme erai un slujitor bun și nu lăsai munca pe tânjală. Cât despre loialitate, într-o vreme când viața depindea de îndeplinirea cu devotament a multor îndatoriri neplăcute, ea era virtutea supremă a unui luptător.

Prin urmare, unui tânăr cavaler i se cerea să jure că avea să fie un slujitor credincios al lui Dumnezeu și al regelui. De asemenea, făgăduia să fie generos cu cei mai nevoiași decât el. Își dădea cuvântul să se poarte cu umilință, să nu se laude cu realizările lui și să fie prietenul tuturor celor care sufereau (cu excepția mahomedanilor, pe care trebuia să îi ucidă pe loc).

În jurul acestor jurăminte, care nu erau altceva decât Cele Zece Porunci exprimate în termeni pe înțelesul oamenilor din Evul Mediu, s-a dezvoltat un sistem complicat de maniere și reguli de comportament. Cavalerii încercau să-și modeleze viețile după exemplul eroilor Mesei Rotunde a lui Artur și cei ai curții lui Carol cel Mare, despre care le povestiseră trubadurii. Sperau să se dovedească la fel de curajoși ca Lancelot și la fel de loiali ca Roland. Se purtau cu demnitate și rosteau cuvinte cumpănite și grațioase, pentru a fi recunoscuți drept cavaleri adevărați, indiferent cât de umilă era croiala veștmintelor sau mărimea pungii.

În felul acesta, ordinul cavalerilor a devenit o școală a bunelor maniere, care constituie uleiul mașinăriei sociale. Cavalerismul a ajuns să însemne curtoazie, iar castelul feudal arăta restului lumii ce haine să poarte, cum să mănânce, cum să inviți o doamnă la dans și o mie de alte amănunte ale purtării de zi cu zi care fac viața mai interesantă și mai agreabilă.

Ca toate instituțiile umane, cavaleria era sortită pieirii de îndată ce și-a pierdut utilitatea.

Cruciadele, despre care ne va vorbi un capitol viitor, au fost urmate de o regenerare puternică a comerțului. Orașele au crescut peste noapte. Orășenii s-au îmbogățit, au angajat învățători buni și în scurtă vreme au devenit egalii cavalerilor. Inventarea prafului de pușcă l-a privat pe „cavalerul“ cu armură grea de avantajul precedent, iar utilizarea mercenarilor făcea imposibilă purtarea unei bătălii cu politețurile delicate ale unui turneu de șah. Cavalerul a devenit superfluu. În curând, devotamentul lui față de idealuri care nu mai aveau nici o valoare practică l-a transformat într-o figură ridicolă. S-a spus că Don Quijote de la Mancha a fost ultimul cavaler adevărat. După moartea sa, sabia lui de nădejde și armura au fost vândute pentru a-i plăti datoriile.

Totuși, această sabie pare să fi ajuns cumva în mâinile câtorva bărbați. Washington a purtat-o în deznădăjduitele zile de la Valley Forge[1]. A fost singura apărare a lui Gordon când a refuzat să-i părăsească pe cei încredințați în grija lui și a rămas să își înfrunte moartea în fortăreața asediată din Khartoum[2].

Și nu sunt foarte sigur, dar cred că s-a dovedit de o forță neprețuită în câștigarea Marelui Război[3].

1. Tabără a armatei continentale în timpul Războiului de Independență american. În iarna 1777–1778 mulți soldați americani au murit aici de foame și frig (n. tr.).

2. Este vorba despre asedierea trupelor egiptene și britanice de către forțele sudaneze în orașul Khartoum, în 1884–1885. Generalului Charles Gordon i s-a ordonat să evacueze orașul, dar salvarea tuturor soldaților săi era imposibilă, motiv pentru care a decis să rămână în Khartoum, unde și-a pierdut viața (n. tr.).

3. În perioada interbelică, contemporanii se refereau la Primul Război Mondial numindu-l „Marele Război“ (n. tr.).

33

PAPĂ CONTRA ÎMPĂRAT

BIZARA LOIALITATE DUBLĂ A POPOARELOR DIN EVUL MEDIU ȘI CUM A DUS EA LA CONFLICTE INTERMINABILE ÎNTRE PAPI ȘI SFINȚII ÎMPĂRAȚI ROMANI

E FOARTE DIFICIL SĂ-I ÎNȚELEGEM PE OAMENII DIN EPOCILE trecute. Chiar bunicul vostru, pe care îl vedeți zi de zi, e o ființă misterioasă care trăiește într-o lume diferită în privința ideilor, hainelor și manierelor. Urmează să vă spun povestea unor bunici de acum douăzeci și cinci de generații și nu mă aștept să vă dumiriți de înțelesul celor scrise de mine fără să recitiți de câteva ori acest capitol.

Omul obișnuit din Evul Mediu ducea un trai foarte simplu și uniform. Chiar dacă era cetățean liber și putea veni și pleca după placul inimii, arareori pășea în afara zonei unde locuia. Cărți tipărite nu existau, iar manuscrisele erau puține. Când și când, o ceată de călugări sârguincioși predau citirea, scrierea și niscaiva aritmetică. Însă știința, istoria și geografia zăceau îngropate sub ruinele Greciei și Romei.

Tot ce știau oamenii despre trecut învățaseră ascultând povești și legende. Adeseori aceste informații transmise din tată în fiu conțin detalii greșite, însă păstrează cu o precizie uimitoare principalele evenimente ale istoriei. După mai bine de două mii de ani, mamele din India își sperie și acum copiii obraznici spunându-le „vine Iskander și te ia“, Iskander nefiind altul decât Alexandru cel Mare, care a vizitat India în anul 330 înainte de nașterea lui Hristos, dar a cărui poveste a dăinuit de-a lungul veacurilor.

Cei din Evul Mediu timpuriu n-au văzut în viața lor un manual de istorie romană. Nu știau multe lucruri pe care orice școlar de azi le știe înainte de a ajunge în clasa a III-a. Însă

Imperiul Roman, care pentru voi e un simplu nume, era ceva foarte viu pentru ei. Îl simțeau. Îl recunoșteau bucuroși pe papă ca lider spiritual deoarece papa trăia la Roma și reprezenta ideea de superputere romană. Și au fost profund recunoscători când Carol cel Mare, iar mai târziu Otto cel Mare au reînviat ideea unui imperiu transnațional și au creat Sfântul Imperiu Roman pentru ca lumea să fie din nou așa cum fusese întotdeauna.

Însă faptul că tradiția romană avea doi moștenitori îi punea într-o poziție dificilă pe credincioșii târgoveți medievali. Teoria din spatele sistemului medieval era trainică și totodată simplă. În timp ce stăpânul lumesc (împăratul) se îngrijea de bunăstarea fizică a supușilor, stăpânul spiritual (papa) le ocrotea sufletele.

În practică, acest sistem funcționa totuși tare defectuos. Împăratul încerca invariabil să se amestece în treburile Bisericii, iar papa se răzbuna și îi spunea împăratului cum ar fi trebuit să-și guverneze domeniile. Apoi fiecare îi spunea celuilalt, într-un limbaj foarte neceremonios, să-și vadă de treaba lui, iar rezultatul era inevitabil războiul.

Ce ar fi trebuit să facă oamenii în aceste împrejurări? Un bun creștin asculta atât de papă, cât și de rege. Însă papa și împăratul erau inamici. De partea cui trebuia să fie un cetățean supus și un creștin la fel de supus?

Răspunsul corect nu era ușor de găsit. Dacă împăratul era un bărbat energic și cu suficienți bani pentru a organiza o armată, avea posibilitatea să treacă Alpii, să mărșăluiască spre Roma, la nevoie să-l asedieze pe papă în palat și să-l oblige pe Sanctitatea Sa să se supună directivelor imperiale sau să suporte consecințele.

Mai frecvent, însă, cel puternic era papa. Atunci împăratul sau regele era excomunicat laolaltă cu toți supușii lui. Asta însemna că toate bisericile se închideau, că nimeni nu putea fi botezat, că nici unui muribund nu i se acorda iertarea păcatelor – pe scurt, că jumătate din funcțiile unui guvern medieval se suspendau.

Mai mult, populația era absolvită de jurământul de loialitate față de suveran și îndemnată să se răzvrătească împotriva

seniorului. Pe de altă parte, dacă urmau acest sfat al pontifului de departe și erau prinși, vasalul din vecinătate îi spânzura, un lucru, iarăși, cât se poate de neplăcut.

Bieții oameni se găseau într-adevăr într-o poziție dificilă și nimeni n-a dus-o mai rău decât cei din a doua jumătate a secolului al XI-lea, când împăratul Henric IV al Germaniei și papa Grigore VII s-au înfruntat în două runde care nu au lămurit nimic și au tulburat pacea Europei pentru aproape cincizeci de ani.

La jumătatea secolului al XI-lea în Biserică s-a manifestat o mișcare puternică de reformare. Până la momentul respectiv, alegerea papei se desfășura într-o mare neorânduială. Pe împărații Sfântului Imperiu Roman îi avantaja alegerea pe Sfântul Scaun a unui preot binevoitor. Deseori mergeau la Roma în timpul alegerilor și își foloseau influența în beneficiul unuia dintre prietenii lor.

În anul 1059 situația s-a schimbat. Printr-un decret al papei Nicolae II, principalii preoți și diaconi ai bisericilor din Roma și din împrejurimi fuseseră organizați în așa-numitul Colegiu al Cardinalilor, iar acestei adunări a clericilor de frunte (cuvântul „cardinal" însemna „principal") i s-a acordat puterea exclusivă de a-i alege pe viitorii papi.

În anul 1073, Colegiul Cardinalilor l-a ales pe preotul Hildebrand, fiul unei familii foarte modeste din Toscana, iar acesta și-a luat numele de Grigore VII. Avea o energie fără margini. Credința în atribuțiile înalte ale funcției lui sacre era clădită pe stânca de granit a convingerii și curajului. În mintea lui Grigore, papa nu era doar șeful absolut al Bisericii creștine, ci și instanța supremă a tuturor chestiunilor lumești. Papa care înălța niște simpli prinți germani la demnitatea de împărat îi putea detrona după placul inimii. Se putea opune oricărei legi adoptate de un duce, rege sau împărat, dar oricine contesta un decret papal trebuia să fie cu băgare de seamă, căci pedeapsa avea să fie grabnică și nemiloasă.

Grigore a trimis ambasadori la toate curțile europene pentru a-i informa pe suveranii Europei în legătură cu noile lui legi, cerându-le să ia aminte la conținutul acestora. Wilhelm

Cuceritorul a promis să se poarte frumos, dar Henric IV, care de la vârsta de șase ani se războia cu supușii lui, nu intenționa să se supună voinței pontificale. A întrunit un colegiu de episcopi germani, l-a acuzat pe Grigore de toate crimele de sub soare, după care l-a demis prin hotărârea Conciliului de la Worms.

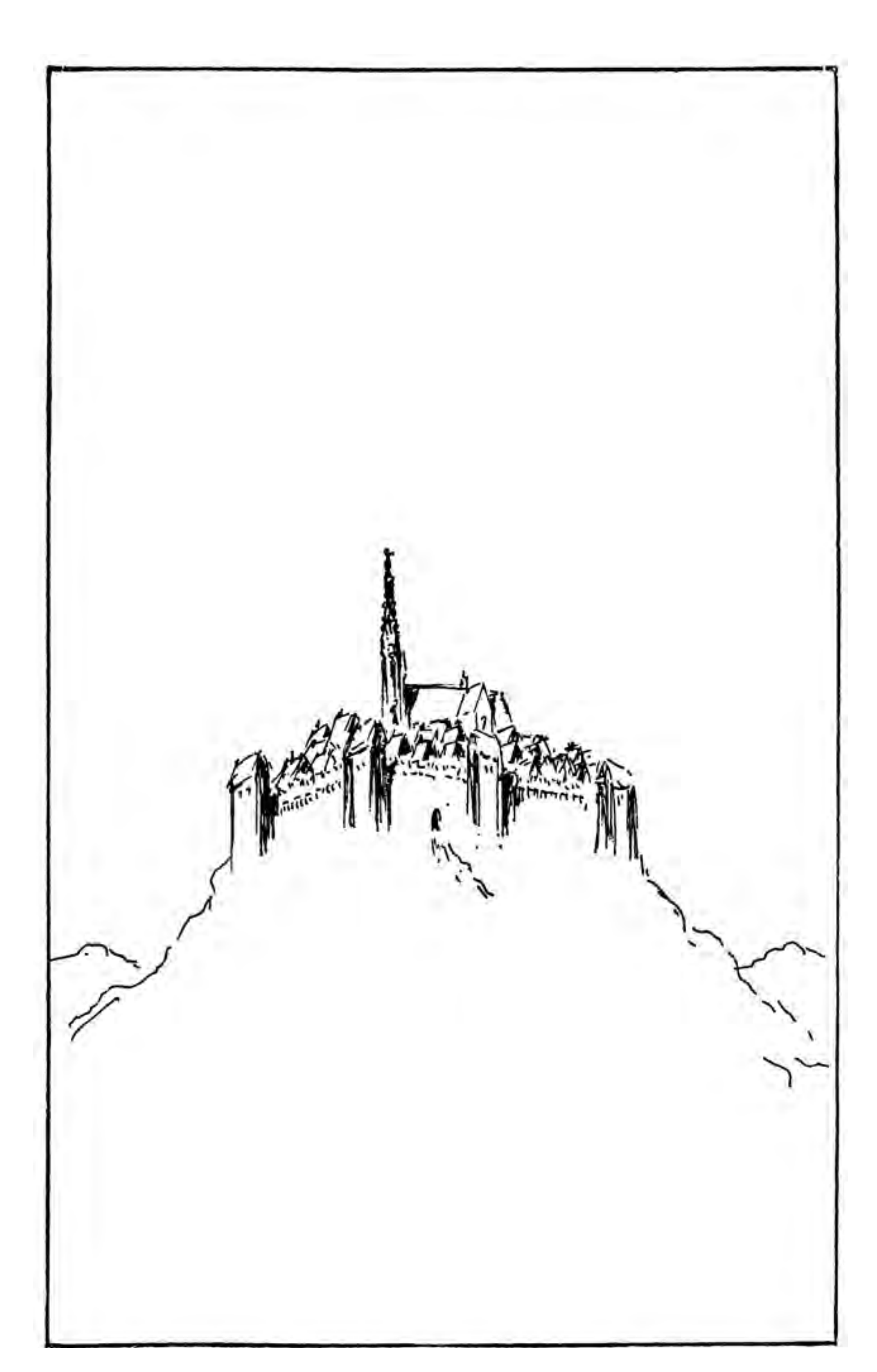
Papa a răspuns cu excomunicarea și cu o solicitare către prinții germani să se debaraseze de nevrednicul lor conducător. Prinții germani, fericiți nevoie mare să scape de Henric, i-au cerut papei să meargă la Augsburg pentru a-i ajuta să aleagă un nou împărat.

Grigore a plecat din Roma și s-a îndreptat spre nord. Henric, care nu era un nătărău, și-a dat seama cât de periculoasă era poziția lui. Trebuia cu orice preț să se împace cu papa, și fără întârziere. A traversat Alpii în toiul iernii și s-a grăbit spre Canossa, unde papa se oprise pentru un scurt popas. Trei zile lungi, de pe 25 pe 28 ianuarie în anul 1077, Henric, îmbrăcat ca un pelerin căit (dar purtând un pulover gros pe sub rasa călugărească), a așteptat în fața porților castelului din Canossa. Apoi i s-a îngăduit să intre și păcatele i-au fost iertate. Căința lui nu a durat prea mult. De îndată ce s-a întors în Germania, Henric a început să se poarte exact ca înainte. A fost excomunicat din nou. Un conciliu de episcopi germani l-a destituit a doua oară pe Grigore, însă de această dată Henric a traversat Alpii în fruntea unei armate mari, a asediat Roma și l-a forțat pe Grigore să se retragă la Salerno, unde a murit în exil. Această primă răbufnire violentă nu a decis nimic. Conflictul dintre papă și împărat s-a reluat de îndată ce Henric a ajuns înapoi în Germania.

HENRIC IV LA CANOSSA

Membrii familiei Hohenstaufen, care a acaparat tronul imperial german peste puțin timp, erau și mai independenți decât predecesorii lor. Grigore susținuse că papii erau mai presus de toți regii, deoarece în Ziua Judecății ei (papii) urmau să dea socoteală pentru purtarea tuturor

CASTELUL

oilor din turma lor, iar în ochii lui Dumnezeu un rege e doar un ins din turma credincioșilor.

Frederic de Hohenstaufen, mai cunoscut ca Barbarossa sau Barbă Roșie, a formulat o pretenție opusă, anume că „Dumnezeu Însuși“ îi dăduse imperiul predecesorului său și, cum imperiul includea Italia și Roma, a organizat o campanie pentru anexarea acestor „provincii pierdute“ la țara nordică. Barbarossa s-a înecat accidental în Asia Mică în timpul celei de-a Doua Cruciade, însă fiul său, Frederic II, un tânăr strălucit care în copilărie intrase în contact cu civilizația mahomedanilor din Sicilia, a continuat războiul. Papii l-au acuzat de erezie. E adevărat că Frederic pare să fi simțit un dispreț profund și sincer pentru grosolana lume creștină din nord, pentru neciopliții cavaleri germani și pentru preoții italieni intriganți. Însă și-a pus lacăt la gură, a plecat într-o cruciadă, a luat Ierusalimul de la necredincioși și a fost încoronat rege al Orașului Sfânt. Nici măcar acest lucru nu i-a îmbunat pe papi. L-au destituit pe Frederic, dând posesiunile sale italiene lui Carol de Anjou, fratele acelui Ludovic al Franței care a devenit faimos ca Sfântul Ludovic. Aceasta a dus la alte războaie. Conrad V, fiul lui Conrad IV și ultimul din dinastia Hohenstaufen, a încercat să recâștige regatul, dar a fost învins și decapitat la Napoli. Însă douăzeci de ani mai târziu, francezii, care își atrăseseră antipatia întregii Sicilii, au fost uciși cu toții în timpul răscoalei numite Vesperele Siciliene, și tot așa.

Conflictul dintre papi și împărați nu s-a rezolvat niciodată, însă după o vreme cei doi inamici au învățat să se lase în pace unul pe altul.

În anul 1273, Rudolf I de Habsburg a fost ales împărat. Nu s-a deranjat să meargă la Roma pentru a fi încoronat. Papii nu au protestat și, la rândul lor, s-au ținut departe de Germania. Asta a însemnat pace, dar două secole care ar fi putut fi folosite în scopul organizării interne se irosiseră pe războaie inutile.

Totuși, în tot răul a existat, pentru unii, și un bine. Printr-un proces de echilibrare atentă, orășelele din Italia izbutiseră să-și sporească puterea și independența pe spezele împăraților și papilor. Când a început iureșul pentru Țara Sfântă, au reușit

să se ocupe de problema transportării a mii de pelerini nerăbdători care cereau să treacă marea, iar la sfârșitul Cruciadelor își construiseră fortificații atât de puternice din cărămizi și aur, încât îi puteau înfrunta cu aceeași nepăsare și pe papă, și pe împărat.

Biserica și statul s-au luptat între ele, iar o a treia tabără – orașul medieval – a fugit cu prada de război.

34

CRUCIADELE

TOATE CONFLICTELE AU FOST DATE UITĂRII ATUNCI CÂND TURCII AU OCUPAT ȚARA SFÂNTĂ, AU PROFANAT LOCURILE SFINTE ȘI AU PERTURBAT SERIOS COMERȚUL ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT. EUROPA A PORNIT ÎN CRUCIADĂ

TIMP DE TREI SECOLE ÎNTRE CREȘTINI ȘI MUSULMANI FUSESE pace, cu excepția Spaniei și Imperiului Roman de Răsărit, cele două state care apărau porțile Europei. După ce cuceriseră Siria în secolul al VII-lea, mahomedanii stăpâneau Țara Sfântă. Totuși, îl socoteau pe Iisus un mare profet (deși nu chiar așa mare ca Mahomed) și nu i-au împiedicat pe pelerinii care doreau să se roage în biserica pe care Sfânta Elena, mama împăratului Constantin, o construise pe locul Sfântului Mormânt. Însă în primii ani ai secolului al XI-lea, un trib tătar din stepele Asiei, numiți selgiucizi sau turci, au pus stăpânire pe statul mahomedan din vestul Asiei, moment după care perioada de toleranță s-a sfârșit. Turcii au acaparat toată Asia Mică de la împărații romani răsăriteni și au pus capăt relațiilor comerciale între Orient și Occident.

Alexis, împăratul, care arareori avea de-a face cu vecinii creștini din Vest, a cerut ajutor și a atras atenția asupra pericolului care amenința Europa dacă turcii ar fi cucerit Constantinopolul.

Orașele italiene care fondaseră colonii pe țărmurile din Asia Mică și Palestina, temându-se pentru posesiunile lor, au relatat povești îngrozitoare despre atrocitățile turcilor și suferința creștinilor. Europa s-a aprins de la un capăt la altul.

Papa Urban II, un francez din Reims educat în faimoasa mănăstire de la Cluny unde se formase și Grigore VII, s-a gândit că venise timpul să acționeze. Situația generală din Europa era departe de a fi satisfăcătoare. Metodele agricole primitive ale epocii (neschimbate de pe vremea romanilor) provocau o

lipsă permanentă de alimente. Bântuiau șomajul și foamea, iar acestea pot duce la nemulțumiri și răscoale. În vremurile de odinioară Asia vestică hrănise milioane de oameni. Era un teritoriu excelent pentru a imigra.

De aceea, în anul 1095, la Conciliul de la Clermont, în Franța, papa s-a ridicat, a zugrăvit îngrozitoarele nenorociri pricinuite de necredincioși în Țara Sfântă, a făcut o descriere strălucitoare a acestui pământ unde încă din zilele lui Moise curgea lapte și miere și i-a îndemnat pe cavalerii din Franța și popoarele Europei în general să își lase nevestele și copiii și să izbăvească Palestina de turci.

Un val de isterie religioasă a măturat continentul. Rațiunea a încetat să mai funcționeze. Bărbații lăsau din mână ciocanul și ferăstrăul, ieșeau din atelier și apucau primul drum spre Răsărit ca să-i ucidă pe turci. Copiii își părăseau casele „ca să meargă în Palestina“ și să-i îngenuncheze pe turcii fioroși cu puterea zelului tineresc și a pietății creștine. Nu mai puțin de 90% dintre acești entuziaști nici n-au apucat să zărească Țara Sfântă. Nu aveau bani. Au fost obligați să cerșească ori să fure ca să rămână în viață. Au devenit un pericol pentru siguranța drumurilor și au fost omorâți de țăranii furioși.

Prima Cruciadă, o adunătură pestriță de creștini sinceri, faliți insolvabili, nobili lefteri și răufăcători fugiți de justiție, urmând pilda dată de Petru Ermitul, un ins pe jumătate nebun, și de Gauthier fără de Avere, și-au început campania împotriva necredincioșilor omorându-i pe toți evreii care le-au ieșit în cale. Au ajuns până în Ungaria, după care au fost uciși cu toții.

Această experiență a fost o lecție pentru Biserică. Singur, entuziasmul nu putea elibera Țara Sfântă. Organizarea era la fel de necesară ca bunăvoința și curajul. Un an de zile a fost consacrat instruirii și echipării unei armate de două sute de mii de oameni. Au fost puși sub comanda lui Godefroy de Bouillon, a lui Robert, duce de Normandia, Robert, conte de Flandra, și a altor nobili, toți pricepuți în meșteșugul războiului.

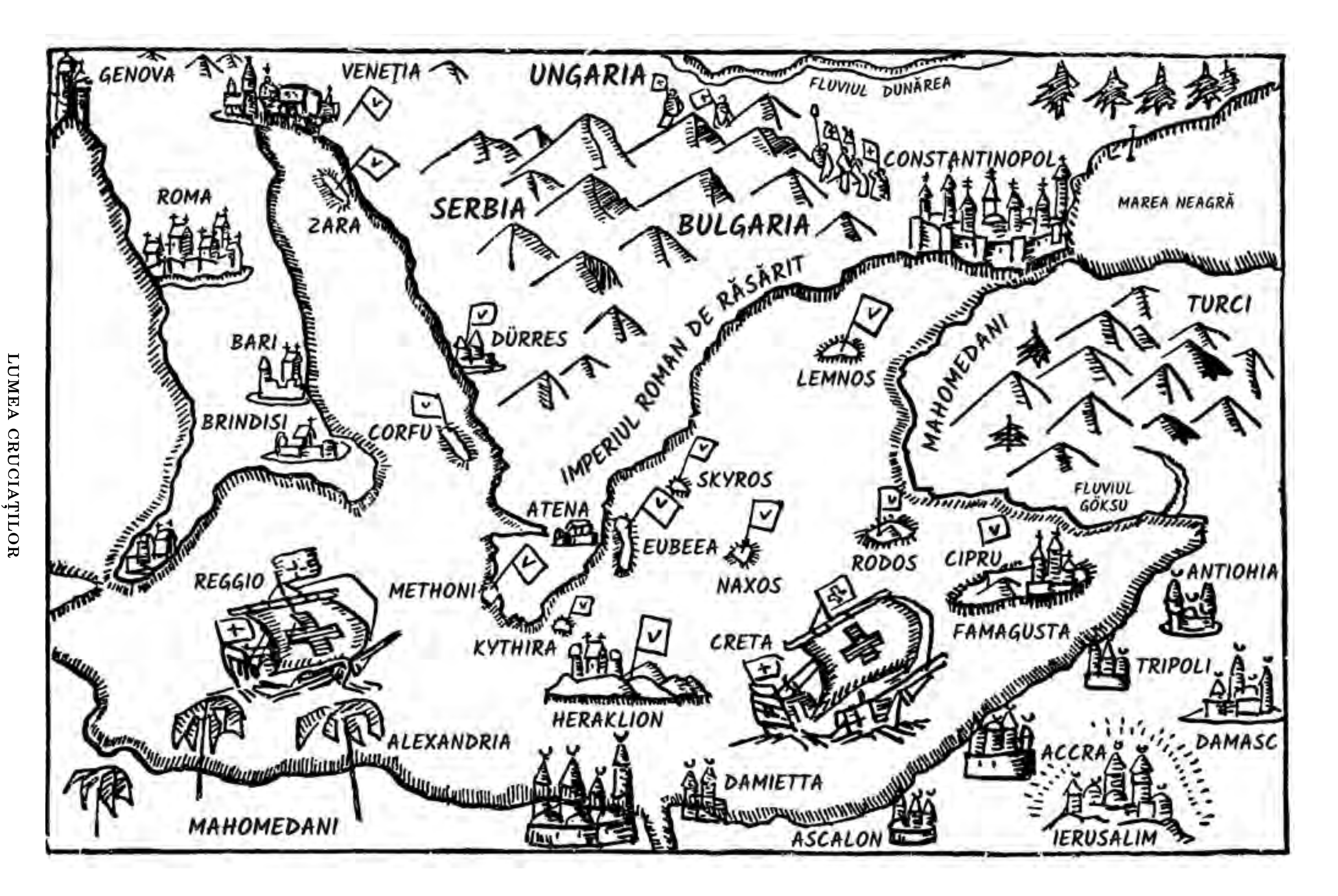
Această a Doua Cruciadă și-a pornit lunga călătorie în anul 1096. La Constantinopol, cavalerii au adus un omagiu împăratului. (Căci, după cum v-am spus, tradițiile dispar cu greu, iar

PRIMA CRUCIADĂ

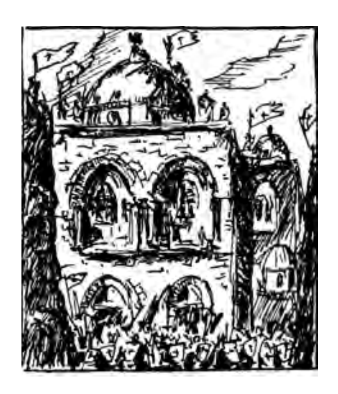
un împărat roman, oricât de sărac și neputincios, era ținut la mare cinste.) Apoi au trecut în Asia, i-au omorât pe toți musulmanii care le-au căzut în mâini, au luat cu asalt Ierusalimul, au masacrat populația mahomedană și s-au dus întins la Sfântul Mormânt să aducă laude și mulțumire cu fețele scăldate în lacrimi de evlavie și recunoștință. Însă peste puțin timp turcii au fost întăriți de sosirea unor trupe noi. Atunci au recucerit Ierusalimul și i-au omorât, la rândul lor, pe credincioșii adepți ai crucii.

Pe parcursul următoarelor două secole au avut loc alte șapte cruciade. Treptat, cruciații au învățat tehnica deplasării. Călătoria pe uscat era prea obositoare și prea periculoasă. Preferau să traverseze Alpii și să ajungă la Genova sau la Veneția, unde se îmbarcau spre Orient. Genovezii și venețienii au făcut din transportul transmediteraneean de călători o afacere foarte profitabilă. Cereau tarife exorbitante, iar atunci când cruciații (și majoritatea nu prea aveau bani) nu puteau plăti prețul, acești „speculanți“ italieni le îngăduiau amabil să „achite traversarea muncind“. În schimbul unui drum de la Veneția la Accra, cruciatul se obliga să lupte pe o perioadă determinată în serviciul proprietarilor corăbiei. În felul acesta, Veneția și-a extins considerabil teritoriile pe coasta Mării Adriatice și

LUMEA CRUCIAȚILOR

în Grecia, unde Atena a devenit colonie venețiană, dar și în insulele Cipru, Creta și Rodos.

CRUCIAȚII CUCERESC IERUSALIMUL

În orice caz, toate acestea nu au ajutat prea mult la rezolvarea problemei Țării Sfinte. După domolirea entuziasmului inițial, un scurt voiaj cruciat a devenit parte din educația liberală a oricărui tânăr de viță, iar candidații pentru serviciul în Palestina nu au lipsit. Însă zelul de odinioară dispăruse. Cruciații, care porniseră la război cu o ură profundă față de mahomedani și o iubire nețărmurită pentru populația creștină din Imperiul Roman de Răsărit și Armenia, și-au schimbat complet atitudinea. Au ajuns să-i disprețuiască pe grecii din Bizanț, care îi păcăleau și trădau adesea cauza crucii, laolaltă cu armenii și toate celelalte seminții levantine, și au început să prețuiască virtuțile inamicilor, care s-au dovedit adversari mărinimoși și corecți.

Bineînțeles, așa ceva nu se cădea mărturisit vreodată pe față. Însă la întoarcerea acasă, cruciatul imita probabil manierele învățate de la dușmanul păgân, pe lângă care cavalerul apusean de rând părea un țărănoi. De asemenea, adusese cu el câteva lucruri noi de mâncat, ca piersicile și spanacul, pe care le-a plantat în grădină și le-a crescut pentru sine. Renunțase la obiceiul barbar de a purta povara armurii grele, înfățișându-se în veșminte largi de mătase sau bumbac, care constituiau portul tradițional al adepților profetului și fuseseră utilizate la origine de turci. Așadar Cruciadele, care începuseră ca o expediție punitivă împotriva păgânilor, au devenit efectiv un curs general de civilizație pentru milioane de tineri europeni.

Din punct de vedere politic și militar, Cruciadele au fost un eșec. Ierusalimul și alte câteva orașe au fost cucerite și apoi pierdute. În Siria, Palestina și Asia Mică s-au întemeiat o seamă de mici regate, dar ulterior au fost recucerite de turci, iar după anul 1244 (când Ierusalimul a devenit în mod limpede

turc) situația Țării Sfinte a redevenit cea dinainte de 1095.

Însă Europa trecuse printr-o mare schimbare. Celor din Apus le fusese îngăduit să întrezărească lumina, strălucirea și frumusețea Răsăritului. Castelele lor mohorâte nu îi mai mulțumeau. Voiau o existență mai cuprinzătoare. Nici Biserica, nici statul nu le-o puteau oferi.

Au găsit-o în orașe.

MORMÂNTUL CRUCIATULUI

35

ORAȘUL MEDIEVAL

DE CE OAMENII DIN EVUL MEDIU SPUNEAU CĂ „LA ORAȘ SE RESPIRĂ LIBER“

PRIMA PARTE A EVULUI MEDIU FUSESE O EPOCĂ A PIONIERAtului și colonizării. Un neam nou, care până atunci trăise dincolo de lanțul sălbatic de păduri, munți și mlaștini ce apăra frontiera nord-estică a Imperiului Roman, pătrunsese până în câmpiile din vestul Europei și pusese stăpânire pe majoritatea teritoriului. Erau oameni neobosiți, așa cum au fost toți pionierii de la începutul timpurilor. Le plăcea să fie „în continuă mișcare“. Tăiau păduri sau își tăiau beregata unii altora cu la fel de multă energie. Puțini dintre ei doreau să trăiască în orașe. Țineau la „libertatea“ lor, le plăcea să simtă aerul proaspăt al dealurilor umplându-le plămânii când își mânau turmele pe pășunile bătute de vânt. Când vechile locuințe nu le mai plăceau, o luau din loc în căutarea unor aventuri noi.

Cei mai slabi mureau. Luptătorii robuști și femeile curajoase care-și urmaseră bărbații în sălbăticie au supraviețuit. În felul acesta au creat o rasă de oameni puternici. Puțin le păsa de finețurile vieții. Erau prea ocupați ca să cânte la scripcă ori să scrie poezie. Nu îndrăgeau prea mult discuțiile. Preotul, „învățatul“ satului (înainte de jumătatea secolului al XIII-lea un mirean care știa să scrie și să citească era socotit un „fătălău“), trebuia să rezolve toate chestiunile fără valoare practică directă. Între timp căpetenia germanică, baronul franc, ducele normand (sau oricare ar fi fost numele și titlurile lor) ocupau părți din teritoriul care aparținuse odinioară marelui Imperiu Roman și, printre ruinele gloriei apuse, au construit o lume

proprie, care îi mulțumea strașnic și pe care o considerau întru totul desăvârșită.

Se îngrijeau de treburile castelului și pământurilor din jur cât de bine se pricepeau. Respectau poruncile Bisericii pe cât se putea nădăjdui de la niște muritori slabi. Erau suficient de loiali regelui sau împăratului cât să fie în termeni buni cu suveranul aflat la distanță, dar pururi periculos. Pe scurt, încercau să facă bine și să fie corecți cu vecinii fără a fi tocmai incorecți cu propriile interese.

Lumea în care trăiau nu era ideală. Cei mai mulți erau șerbi sau „iobagi", muncitori pe câmp care aparțineau solului pe care locuiau, exact ca vacile și oile cu care împărțeau grajdurile. Soarta lor nu era nici deosebit de fericită, nici deosebit de nefericită. Dar ce puteau face? Fără îndoială că bunul Dumnezeu care cârmuia lumea Evului Mediu le rânduise pe toate în cel mai bun chip. Dacă El, în înțelepciunea Lui, hotărâse că trebuiau să existe și cavaleri, și șerbi, nu li se cădea credincioșilor fii ai Bisericii să se îndoiască de rânduiala lucrurilor. Așadar șerbii nu se plângeau, însă când erau forțați peste măsură mureau pe capete, ca vitele care nu sunt hrănite și îngrijite cum trebuie. Abia atunci se făcea ceva la repezeală pentru a le îmbunătăți condiția. Dar dacă progresul lumii ar fi fost lăsat pe seama șerbilor și stăpânilor feudali, am trăi și acum după moda secolului al XII-lea, spunând „abracadabra" pentru a scăpa de o durere de dinți, disprețuindu-l profund și detestându-l pe dentistul care s-ar oferi să ne ajute cu „știința" lui care mai mult ca sigur e de origine mahomedană sau păgână și, prin urmare, e și malefică și inutilă.

Când veți crește veți descoperi că multe persoane nu cred în „progres" și vă vor dovedi, invocând faptele teribile ale anumitor contemporani, că „lumea nu se schimbă". Eu sper totuși că voi nu veți acorda prea multă atenție unor asemenea vorbe. Vedeți voi, strămoșilor noștri le-a luat aproape un milion de ani ca să învețe să meargă pe membrele posterioare. Alte secole au trebuit să treacă până când mârâiturile animalice au evoluat într-un limbaj inteligibil. Scrisul – arta de a păstra ideile noastre spre folosul generațiilor următoare, fără de care nu e posibil

nici un fel de progres – a fost inventat cu doar patru mii de ani în urmă. Ideea de a transforma forțele naturii în slujitoare supuse ale omului era cu desăvârșire nouă pe vremea bunicilor voștri. În consecință, mie mi se pare că noi progresăm într-un ritm fără precedent. Poate am acordat cam prea multă atenție confortului fizic în viață. Asta se va schimba la vremea cuvenită și atunci vom aborda probleme care nu sunt legate de sănătate, salarii, instalații tehnico-sanitare și mașinării în general.

Vă rog însă să nu fiți prea sentimentali în legătură cu „zilele bune de altădată". Multe persoane care nu văd decât bisericile frumoase și marile opere de artă lăsate de Evul Mediu devin foarte elocvente când compară civilizația noastră urâtă, cu graba și zgomotul ei, cu mirosurile urâte produse de rateurile camioanelor, și orașele de acum o mie de ani. Însă bisericile medievale erau înconjurate totdeauna de cocioabe mizerabile pe lângă care un apartament de bloc pare un palat luxos. E adevărat că pe nobilul Lancelot și pe la fel de nobilul Parsifal, eroul tânăr și neprihănit care a pornit în căutarea Sfântului Graal, nu îi necăjea mirosul de benzină. Existau însă alte mirosuri, de soiul celor din țarcul vitelor – miasma gunoiului în putrefacție azvârlit în stradă, al cocinilor de porci din jurul palatului episcopal, al oamenilor care-și moșteniseră hainele și căciulile de la bunici și care nu aflaseră despre binecuvântarea săpunului. Nu vreau să zugrăvesc o imagine prea neplăcută. Dar când citiți în cronicile vechi că regele Franței, privind pe fereastra palatului, a leșinat din cauza duhorii stârnite de porcii care râmau pe străzile Parisului, când un manuscris antic dă câteva detalii despre o epidemie de ciumă sau variolă, atunci veți începe să pricepeți că „progresul" înseamnă ceva mai mult decât o lozincă folosită de agenții de publicitate moderni.

Nu, progresul din ultimele șase secole nu ar fi fost posibil fără existența orașelor. Din acest motiv acest capitol va fi un pic mai lung decât multe altele. E prea important pentru a-l reduce la trei sau patru pagini consacrate evenimentelor pur politice.

Lumea antică a Egiptului, Babilonului și Asiriei fusese o lume a orașelor. Grecia fusese o țară formată din cetăți-stat. Istoria Feniciei a fost istoria a două orașe numite Sidon și Tyr.

Imperiul Roman a fost „hinterlandul“ unui singur oraș. Scrisul, arta, știința, astronomia, arhitectura, literatura, teatrul – lista e nesfârșită –, toate au fost produse ale orașului.

Timp de aproape patru mii de ani, stupul de lemn pe care îl numim oraș a fost atelierul lumii. Apoi au venit marile migrații. Imperiul Roman s-a prăbușit. Orașele au fost mistuite de foc și Europa a redevenit un ținut acoperit cu pășuni și sătucuri de agricultori. În Evul Mediu întunecat, ogoarele civilizației au rămas pârloagă.

Cruciadele pregătiseră pământul pentru o recoltă nouă. Venise vremea secerișului, însă roadele au fost culese de târgoveții orașelor libere.

V-am spus povestea castelelor și mănăstirilor, cu incintele lor din piatră masivă – casele cavalerilor și călugărilor care păzeau trupul și sufletul oamenilor. Ați văzut că unii meseriași (măcelari, brutari și ocazional câte un fabricant de sfeșnice) se mutau lângă castel pentru a satisface nevoile stăpânilor și a găsi protecție în caz de pericol. Câteodată seniorul feudal le îngăduia acestor oameni să-și înconjoare casele cu o palisadă. Însă viața lor depindea de bunăvoința puternicului senior al castelului. Când acesta trecea, oamenii îngenuncheau în fața lui și îi sărutau mâna.

Apoi au venit Cruciadele și multe lucruri s-au schimbat. Migrațiile împinseseră popoarele din nord-est în vest. Cruciadele au făcut milioane de persoane să călătorească din vest în regiunile foarte civilizate din sud-est. Au descoperit că lumea nu era mărginită de cele patru ziduri ale micii lor așezări. Au început să aprecieze hainele mai bune, casele mai confortabile, felurile de mâncare noi, produsele misteriosului Orient. La întoarcerea acasă, pretindeau să fie aprovizionați cu aceste articole. Vânzătorul ambulant de mărunțișuri, cu bocceaua în spate – singurul negustor din Evul Mediu întunecat – a adăugat aceste bunuri lângă mărfurile vechi, și-a cumpărat o cotigă, a angajat câțiva foști cruciați care îl apărau de valul de criminalitate apărut după acest mare război internațional și a început să facă afaceri la o scară mai modernă și mai mare. Profesia lui nu era ușoară. De fiecare dată când intra pe domeniile unui

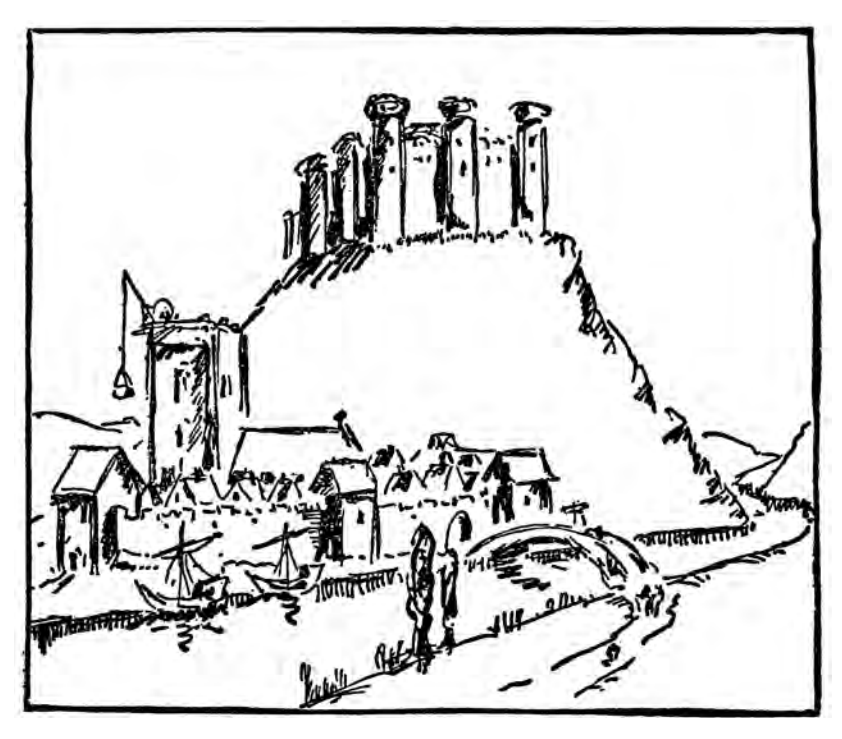
senior trebuia să plătească taxe de trecere și impozite. Însă afacerea era totuși profitabilă, iar vânzătorul ambulant a continuat să-și facă tururile.

În scurtă vreme, câțiva negustori energici au descoperit că bunurile importate până atunci de la mari depărtări puteau fi produse și acasă. Și-au transformat o parte din locuință în ateliere. Au încetat să mai fie negustori și au devenit fabricanți. Nu își vindeau produsele doar seniorului castelului și abatelui la mănăstirea lui, ci le exportau și în orașele din apropiere. Seniorul și abatele îl plăteau cu produse din fermele lor, ouă, vin, miere, care pe atunci era folosită ca zahăr. Însă cetățenii orașelor îndepărtate erau obligați să plătească cu bani peșin, astfel încât producătorii și negustorii au început să dețină mici monede de aur, care și-au schimbat complet statutul în societatea Evului Mediu timpuriu.

Vouă vă vine greu să vă închipuiți o lume fără bani. Într-un oraș modern nimeni nu are cum să trăiască fără bani. Cât e ziua de mare aveți la voi un portofel plin cu mici discuri metalice pentru a vă „acoperi cheltuielile“. Vă trebuie 5 cenți pentru tramvai, un dolar pentru o cină, trei cenți pentru un ziar de seară. Însă multe persoane din Evul Mediu timpuriu n-au văzut o monedă bătută de când s-au născut și până în ziua morții. Aurul și argintul Greciei și Romei zăceau îngropate sub ruinele orașelor. Lumea migrațiilor care a succedat imperiului era o lume agricolă. Fiecare țăran creștea câte cereale, oi și vaci avea nevoie.

Cavalerul medieval era un boier de țară și arareori era nevoit să plătească materialele cu bani. Proprietățile lui produceau tot ce mâncau, beau sau purtau el și familia lui. Cărămizile pentru casa lui se fabricau pe malurile celui mai apropiat râu. Grinzile conacului se tăiau din pădurea domeniului baronial. Cele câteva produse care trebuiau aduse de peste hotare erau plătite în bunuri: miere, ouă, lemne de foc.

Dar cruciadele au perturbat drastic rutina vechii vieți agricole. Să presupunem că ducele de Hildesheim mergea în Țara Sfântă. Trebuia să călătorească mii de kilometri și să-și plătească drumul și hanurile. Acasă putea plăti cu produsele

CASTELUL ȘI ORAȘUL

fermei. Dar nu putea duce cu el sute de ouă și o căruță cu jambon pentru a sătura lăcomia agentului maritim din Veneția sau a hangiului din Pasul Brenner. Acești domni insistau să primească bani gheață. În consecință, Luminăția Sa era obligat să ia în călătorie o cantitate de aur. Unde putea găsi acest aur? Îl putea împrumuta de la lombarzi, descendenții longobarzilor de odinioară, care deveniseră cămătari profesioniști așezați în spatele biroului de schimb (numit de obicei „banco“ sau bancă) și care îi dădeau bucuroși Excelenței Sale câteva monede de aur în schimbul unei ipoteci pe proprietățile lui, pentru a fi rambursați în cazul în care Luminăția Sa ar fi murit în mâinile turcilor.

Era o învoială periculoasă pentru debitor. În cele din urmă lombarzii intrau fără excepție în stăpânirea proprietăților, iar cavalerul ajungea falit și se angaja ca soldat în serviciul unui vecin mai puternic și mai precaut.

Excelența Sa s-ar mai fi putut duce și în acea parte a orașului unde erau obligați să trăiască evreii. Acolo putea împrumuta bani cu o dobândă de 50 sau 60%. Și asta era o afacere dezavantajoasă. Însă avea cale de ieșire? Se zicea că unele persoane din târgușorul care înconjura castelul aveau bani. Îl cunoșteau de o viață pe tânărul lord. Tatăl lui și părinții lor fuseseră prieteni buni. Nu aveau să ridice pretenții absurde. Foarte bine. Secretarul Excelenței Sale, un călugăr care știa să scrie și să țină socotelile, trimitea un bilet celor mai cunoscuți negustori cerând un mic împrumut. Târgoveții se întruneau în atelierul giuvaergiului, care făcea potire pentru bisericile învecinate, și discutau cererea. Nu puteau refuza categoric. Nu avea rost să ceară o „dobândă". În primul rând, a lua dobândă era împotriva principiilor religioase ale majorității, iar în al doilea rând ar fi fost plătită doar în produse agricole, iar oamenii aceștia aveau produse agricole cu vârf și-ndesat.

„Dar", sugera croitorul care își petrecea zilele stând în tăcere la masa lui și era un soi de filozof, „să presupunem că cerem o favoare în schimbul banilor. Tuturor ne place pescuitul. Dar Luminăția Sa nu ne lasă să pescuim în pârâul lui. Să zicem că-i împrumutăm o sută de ducați și că el ne dă în schimb o garanție scrisă că ne va permite să pescuim tot ce vrem în râurile lui. Atunci el primește suta de care are nevoie, dar noi primim peștele și toată lumea iese în câștig".

În ziua când Luminăția Sa accepta această propunere (părea o cale foarte ușoară de a obține o sută de monede de aur), semna condamnarea la moarte a propriei puteri. Secretarul său așternea înțelegerea în scris. Luminăția Sa își punea pecetea pe ea (fiindcă nu știa să-și iscălească numele) și pornea spre Răsărit. Peste doi ani se întorcea fără o lețcaie. Târgoveții pescuiau în iazul castelului. Priveliștea șirului tăcut de pescari îl agasa pe Luminăția Sa. Le-a poruncit comișilor să meargă și să alunge adunătura. Oamenii au plecat, însă în aceeași seară o delegație de negustori a făcut o vizită la castel. Au fost foarte politicoși. L-au felicitat pe Luminăția Sa fiindcă se întorsese teafăr și nevătămat. Le părea rău că pe Luminăția Sa îl necăjiseră pescarii, dar, cum poate Luminăția Sa își amintea, el însuși le dăduse

permisiunea să facă asta, iar croitorul a scos hârtia cu privilegiul, păstrată în siguranță la giuvaiergiu încă de când stăpânul plecase în Țara Sfântă.

Luminăția Sa s-a supărat rău. Însă avea iarăși nevoie crâncenă de bani. În Italia semnase niște documente aflate acum în posesia bine-cunoscutului bancher Salvestro de Medici. Aceste documente erau „polițe“ scadente de două luni. Totalul se ridica la 150 de kilograme aur flamand. În aceste circumstanțe, nobilul cavaler nu își putea arăta furia care îi umplea inima și sufletul mândru. A propus, în schimb, un alt împrumut. Negustorii s-au retras să discute chestiunea.

Peste trei zile s-au întors și au spus „da“. Erau bucuroși să-și poată ajuta stăpânul confruntat cu greutăți, însă în schimbul a 150 kilograme de aur, ar putea să le dea o altă promisiune scrisă (alt privilegiu) prin care ei, locuitorii orașului, să-și poată înființa un consiliu ales de toți negustorii și cetățenii liberi din oraș, un consiliu care să administreze treburile civice fără nici un amestec din partea castelului?

Luminăția Sa era furios la culme. Dar, pe de altă parte, avea nevoie de bani. A spus da și a semnat privilegiul. Peste o săptămână s-a căit. Și-a chemat soldații și s-a dus la casa giuvaiergiului cerându-i documentele pe care abilii săi supuși i le smulseseră sub presiunea circumstanțelor. Le-a luat și le-a ars. Târgoveții au privit fără să sufle o vorbă. Însă când Luminăția Sa a avut iarăși nevoie de bani pentru zestrea fiicei sale, nu a reușit să primească un sfanț. După întâmplarea petrecută la giuvaiergiu acasă, creditul său nu mai era considerat de încredere. A fost nevoit să se umilească și să ofere unele compensații. Înainte ca prima rată din suma stabilită să ajungă la Luminăția Sa, târgoveții se aflau iarăși în posesia vechilor privilegii, plus unul nou-nouț care le permitea să construiască o „primărie“ și un

TURLA

ORAŞUL MEDIEVAL

turn impunător unde privilegiile puteau fi păzite de foc și tâlhării, ceea ce însemna, de fapt, că erau păzite de viitoarele acte de violență din partea seniorului și a tovarășilor săi înarmați.

În linii foarte generale, asta s-a întâmplat în secolele de după Cruciade. Transferul treptat al puterii de la castel la oraș a fost un proces lent. Au existat conflicte. Câțiva croitori și giuvaiergii au fost uciși și câteva castele au ars din temelii. Însă astfel de evenimente nu au constituit norma. Aproape imperceptibil, orașele au devenit mai bogate, iar seniorii feudali – mai săraci. Pentru a se întreține, seniorii erau nevoiți să extindă în permanență privilegiile libertății civice în schimbul banilor peșin. Orașele s-au mărit. Au oferit refugiu șerbilor fugari care își câștigau libertatea dacă trăiau un anumit număr de ani în spatele zidurilor citadine. Au devenit căminul elementelor mai energice din regiunile rurale din jur. Se mândreau cu importanța lor recent dobândită și și-au exprimat puterea prin bisericile și clădirile publice înălțate în jurul vechii piețe unde cu secole înainte se făcea troc cu ouă, oi, miere și sare. Orășenii doreau pentru copiii lor o șansă mai bună în viață decât avuseseră ei. Au angajat călugări să vină în oraș ca învățători. Când auzeau de cineva care picta imagini pe planșete de lemn, îi ofereau o pensie dacă venea să decoreze pereții capelelor și primăriei cu scene din Sfintele Scripturi.

Între timp, Luminăția Sa vedea din sălile mohorâte și friguroase ale castelului său înflorirea acestei splendori și regreta ziua când semnase pentru prima oară renunțarea la doar unul dintre drepturile și prerogativele lui suverane. Însă era neputincios. Târgoveții, cu lăzile lor burdușite de bani, îi râdeau în nas. Erau oameni liberi, pe deplin pregătiți să păstreze ceea ce dobândiseră prin sudoarea frunții și după o încleștare care durase mai bine de zece generații.

PRAFUL DE PUȘCĂ

36

AUTOGUVERNAREA MEDIEVALĂ

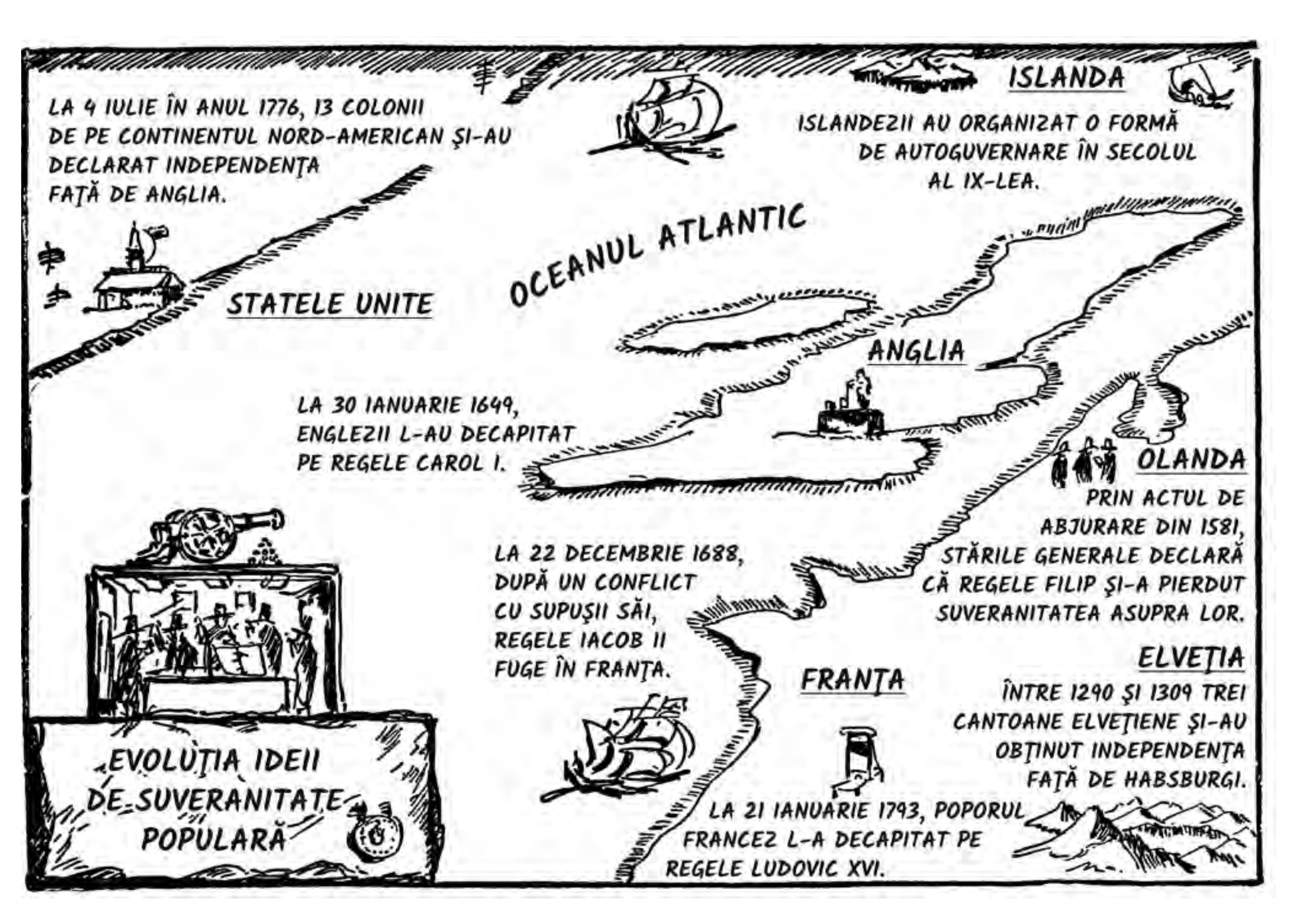
POPULAȚIA ORAȘELOR ȘI-A AFIRMAT DREPTUL DE A SE FACE AUZITĂ ÎN CONSILIILE REGALE ALE ȚĂRII

CÂTĂ VREME POPULAȚIILE FUSESERĂ „NOMADE“, ADICĂ TRIburi de păstori ce rătăceau dintr-un loc în altul, toți oamenii fuseseră egali și responsabili pentru bunăstarea și siguranța întregii comunități.

Însă după ce s-au sedentarizat, unii s-au îmbogățit pe când alții au sărăcit, iar guvernarea a ajuns pe mâinile celor care nu erau obligați să muncească pentru a-și câștiga traiul și, prin urmare, se puteau dedica politicii.

V-am spus în ce fel s-a întâmplat asta în Egipt, Mesopotamia, Grecia și Roma. S-a petrecut și în rândul populațiilor germanice din vestul Europei îndată după restaurarea ordinii. Lumea europeană occidentală era condusă în primul rând de un împărat ales de șapte sau opt dintre cei mai importanți regi din vastul Imperiu Roman de Națiune Germană. Împăratul deținea foarte multă putere imaginară și foarte puțină putere concretă. Era cârmuită apoi de un număr de regi așezați pe tronuri instabile. Guvernarea de zi cu zi se găsea în mâinile a mii de prințișori feudali. Supușii lor erau țărani sau șerbi. Orașele erau foarte puține. De-abia dacă exista o clasă de mijloc. Însă pe parcursul secolului al XIII-lea (după o absență de aproape o mie de ani) clasa de mijloc – clasa comercianților – a apărut iarăși pe scena istorică, iar ascensiunea ei la putere, după cum am văzut în capitolul anterior, însemnase o descreștere a influenței castelanilor.

Până la momentul respectiv, în administrarea domeniilor sale regele ținuse cont numai de dorințele nobililor și episcopilor.

RĂSPÂNDIREA IDEII DE SUVERANITATE POPULARĂ

Însă noua lume a schimburilor și comerțului evoluată din Cruciade l-a obligat să recunoască și clasa de mijloc, căci altfel ar fi suferit o golire crescândă a vistieriei. Majestățile lor (dacă ar fi urmat îndemnul dorințelor ascunse) s-ar fi consultat cu bunii târgoveți din orașe pe cât s-ar fi sfătuit și cu vacile sau porcii. Însă nu aveau de ales. Au înghițit hapul fiindcă era poleit cu aur, însă nu fără sforțare.

În Anglia, în timpul absenței lui Richard Inimă de Leu (care plecase spre Țara Sfântă, dar și-a petrecut cea mai mare parte a călătoriei cruciate într-o închisoare austriacă), guvernarea țării fusese încredințată lui Ioan, un frate al lui Richard inferior în arta războiului, dar la fel de nepriceput ca administrator. Ioan își începuse cariera de regent pierzând Normandia și majoritatea posesiunilor franceze. Apoi reușise să intre în conflict cu papa Inocențiu III, faimosul adversar al casei Hohenstaufen. Papa îl excomunicase pe Ioan (la fel cum Grigore VII îl excomunicase pe împăratul Henric IV cu două secole înainte). În anul 1213 Ioan fusese obligat să încheie o pace înjositoare, așa cum trebuise să facă și Henric IV în anul 1077.

Fără a se lăsa descurajat de insuccesul lui, Ioan a continuat să abuzeze de puterea regală până când vasalii nemulțumiți l-au luat prizonier pe conducătorul uns de Dumnezeu și l-au silit să promită că se va potoli și nu va mai nesocoti niciodată drepturile străvechi ale supușilor. Toate acestea s-au petrecut la 15 iunie 1215 pe o insuliță de pe fluviul Tamisa, lângă satul Runnymede. Documentul semnat de Ioan se numea Marea Cartă – Magna Carta. Conținea foarte puține noutăți. Reafirma pe scurt și în propoziții directe vechile îndatoriri ale regelui și enumera privilegiile vasalilor săi. Acorda puțină atenție (dacă acorda vreuna) vastei majorități a populației, adică țăranilor, însă oferea anumite garanții clasei negustorești în ascensiune. A fost o cartă de mare însemnătate deoarece definea puterile regelui cu mai multă exactitate decât orice document anterior. Rămânea totuși un document pur medieval. Nu se referea la oamenii de rând decât dacă aceștia erau proprietatea vasalului, care trebuia ferită de tirania regală la fel cum pădurile și vacile baronilor erau ocrotite de vreun exces de zel din partea pădurarilor regali.

Peste câțiva ani începem totuși să auzim o voce foarte diferită în consiliile Majestății Sale.

Ioan, care era rău atât din naștere, cât și din fire, făgăduise solemn să se supună Marii Carte, dar apoi îi încălcase una câte una numeroasele prevederi. Din fericire, a murit repede și a fost urmat de fiul său, Henric III, care a fost obligat să recunoască din nou carta. Între timp, unchiul Richard, cruciatul, costase țara o grămadă de bani și regele a fost nevoit să ceară câteva împrumuturi ca să-și poată achita obligațiile față de cămătarii evrei. Marii proprietari de pământ și episcopii, care îndeplineau funcția de consilieri ai regelui, nu îi puteau furniza aurul și argintul necesare. Regele a poruncit chemarea câtorva reprezentanți orășenești pentru a lua parte la ședințele Marelui Consiliu. Aceștia au apărut pentru prima oară în 1265. Se presupunea că ar fi trebuit să acționeze doar ca experți financiari, oferind consiliere exclusiv în chestiunea fiscalității, fără a participa la discuția generală despre problemele statului.

Treptat însă acești reprezentanți ai „comunelor“ au început să fie consultați în mai multe chestiuni, iar adunarea nobililor, episcopilor și delegaților orașelor a evoluat într-un adevărat

PATRIA LIBERTĂȚII ELVEȚIENE

parlament, un loc *où l'on parlait* – care înseamnă „unde se vorbea“ –, înainte de a lua decizii în treburile de stat.

Însă instituția unui astfel de comitet consultativ general înzestrat cu anumite puteri executive nu a fost o invenție englezească, așa cum pare să fie opinia generală, iar guvernarea de către „un rege împreună cu parlamentul său“ nu se limita în nici un caz la Insulele Britanice. O veți găsi pretutindeni în Europa. În unele țări, precum Franța, creșterea rapidă a puterii regale după Evul Mediu a redus la zero influența „parlamentului“. În anul 1302, reprezentanții orașelor au fost admiși în întrunirea parlamentului francez, însă au trecut cinci secole înainte ca acest „parlament“ să fie suficient de robust pentru a afirma drepturile clasei mijlocii, numită A Treia Stare, și a diminua puterea regelui. Apoi a recuperat timpul pierdut și în timpul Revoluției Franceze a abolit monarhia, clerul și nobilii și i-a făcut pe reprezentanții oamenilor de rând conducătorii țării. În Spania, „Cortes“ (consiliul regelui) fusese deschis oamenilor din popor încă din prima jumătate a secolului al XII-lea. În Imperiul German, mai multe orașe importante obținuseră rangul de „orașe imperiale“ ai căror reprezentanți trebuiau ascultați în Dieta imperială.

ABJURAREA LUI FILIP II

În Suedia, reprezentanții poporului au participat la ședințele Riksdag la prima întrunire a acestuia în anul 1359. În Danemarca, vechea adunare națională, Daneholf, a fost reînființată în 1314 și, chiar dacă nobilii au recâștigat deseori controlul asupra țării în dezavantajul regelui și al poporului, reprezentanții orașelor nu au fost niciodată privați complet de puterea lor.

În regiunea scandinavă, istoria guvernării reprezentative e deosebit de interesantă. În Islanda, „Althing“, adunarea tuturor proprietarilor de pământ liberi, care administra treburile insulei, a început să se întrunească cu regularitate în secolul al IX-lea și și-a continuat activitatea pentru mai bine de o mie de ani.

În Elveția, cetățenii liberi din diverse cantoane și-au apărat cu mult succes adunările împotriva mai multor vecini feudali.

În sfârșit, în Țările de Jos, adică în Olanda, reprezentanți ai Stării a Treia participau la consiliile ducatelor și comitatelor încă din secolul al XIII-lea.

În secolul al XVI-lea, câteva dintre aceste provincii mici s-au răzvrătit împotriva regelui, l-au renegat pe Majestatea Sa într-o întrunire solemnă a „Stărilor Generale“, au îndepărtat clerul de la dezbateri, au suprimat puterea nobililor și și-au asumat autoritatea executivă deplină asupra nou înființatei republici a celor Șapte Provincii Unite ale Țărilor de Jos. Timp de două secole reprezentanții consiliilor orășenești au guvernat țara fără un rege, fără episcopi și fără nobili. Orașul devenise suveran, iar cetățenii deveniseră conducătorii țării.

37

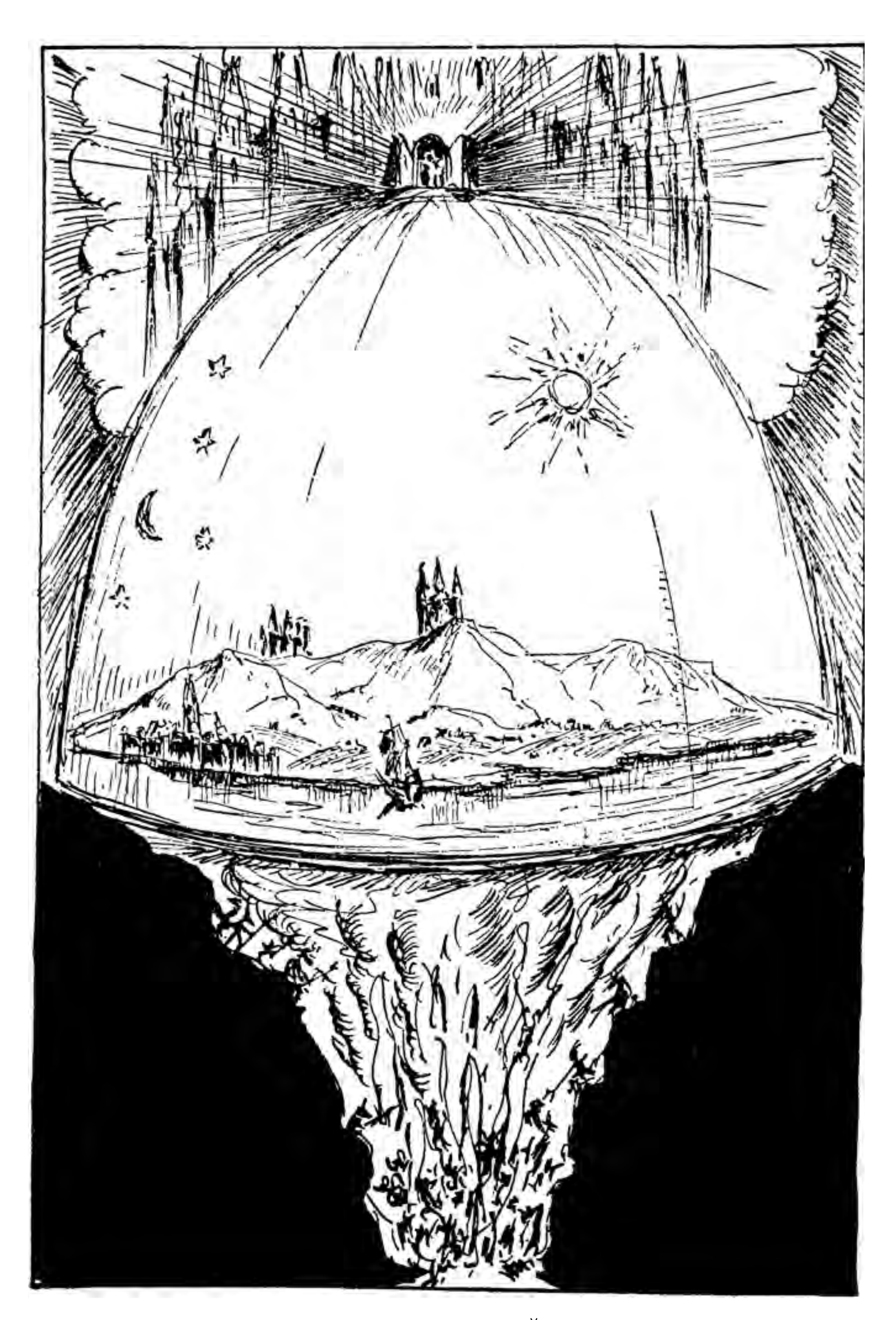
LUMEA MEDIEVALĂ

CE CREDEAU OAMENII DIN EVUL MEDIU DESPRE LUMEA ÎN CARE TRĂIAU

DATELE SUNT O INVENȚIE DE MARE FOLOS. NU NE PUTEM descurca fără ele, însă dacă nu suntem foarte atenți ne vor juca feste. Au capacitatea de a face istoria prea exactă. De exemplu, când vorbesc despre punctul de vedere al unui om medieval, nu vreau să spun că în ziua de 31 decembrie a anului 476 toate popoarele Europei au zis brusc: „Ei, acum Imperiul Roman s-a terminat și trăim în Evul Mediu. Ce interesant!“

La curtea francă a lui Carol cel Mare ați fi putut întâlni bărbați care erau romani din perspectiva obiceiurilor, manierelor și viziunii asupra vieții. Pe de altă parte, când veți crește veți descoperi că pe lume există persoane care nu au depășit stadiul omului cavernelor. Toate perioadele și toate epocile se suprapun, iar ideile generațiilor succesive joacă leapșa unele cu altele. Este posibil totuși să studiem gândirea unui număr bun de reprezentanți ai Evului Mediu și să vă dau o idee despre atitudinea omului de rând față de viață și puzderia de probleme grele ale existenței.

Înainte de toate, țineți minte că oamenii din Evul Mediu nu se percepeau deloc drept cetățeni născuți liberi, cu putința de a pleca și veni după pofta inimii sau de a-și modela soarta în funcție de capacitatea, energia sau norocul fiecăruia. Dimpotrivă, cu toții se considerau parte a schemei generale a lucrurilor, care includea împărați și șerbi, papi și eretici, eroi și fanfaroni, bogați, săraci, cerșetori și hoți. Acceptau această orânduire divină și nu puneau întrebări. Bineînțeles, prin aceasta se deosebeau fundamental de oamenii moderni, care nu acceptă nimic

LUMEA MEDIEVALĂ

și încearcă mereu să-și îmbunătățească propria situație financiară și politică.

Pentru bărbatul și femeia din secolul al XIII-lea, lumea cealaltă – un Paradis al desfătărilor minunate și un Iad de pucioasă și suferință – însemna mai mult decât niște cuvinte goale sau niște fraze teologice vagi. Era un fapt concret, iar târgoveții și cavalerii medievali petreceau mare parte din timp pregătindu-se pentru ea. Noi, oamenii moderni, ne gândim la o moarte nobilă după o viață trăită bine cu liniștea senină a grecilor și romanilor antici. După șaizeci de ani de muncă și strădanii adormim cu sentimentul că toate vor merge bine.

Însă în Evul Mediu, Regina Groazei, cu tigva rânjind și ciolanele zornăitoare, era tovarășul statornic al omului. Își trezea victimele în sunetele înfiorătoare ale scripcii sale hodorogite – stătea cu ele la masă –, le zâmbea dindărătul copacilor și tufișurilor atunci când scoteau o fată la plimbare. Dacă în loc să ascultați basme de Andersen și Grimm în copilărie n-ați fi auzit nimic altceva decât povești care-ți fac părul măciucă despre cimitire, sicrie și boli de temut, și voi v-ați fi trăit zilele cu groaza ceasului de pe urmă și a înspăimântătoarei Zile a Judecății. Exact asta li se întâmpla copiilor din Evul Mediu. Se mișcau într-o lume a demonilor, stafiilor, unde îngerii apăreau doar din când în când. Câteodată teama de viitor le umplea sufletele de smerenie și evlavie, însă adesea îi influența în direcția opusă, făcându-i nemiloși și emotivi. Mai întâi omorau toate femeile și toți copiii dintr-un oraș cucerit și apoi se îndreptau cucernic spre un loc sfânt unde, cu mâinile mânjite de sângele victimelor nevinovate, se rugau Cerului îndurător să îi ierte de păcate. Ba nu se opreau la rugăciune, ci vărsau lacrimi amare și se mărturiseau cei mai netrebnici dintre păcătoși. Dar în ziua următoare măcelăreau iarăși o tabără de inamici sarazini fără o scânteiere de milă în inimă.

Desigur, cruciații erau cavaleri și respectau un cod de conduită oarecum diferit de cel al omului de rând. Însă în aceste aspecte omul obișnuit era la fel ca stăpânul său. Se asemăna și el cu un cal sfios, speriat cu ușurință de o umbră sau un petic de hârtie, capabil să slujească excelent și cu loialitate, dar

predispus să fugă și să provoace pagube colosale dacă imaginația lui febrilă vedea o stafie.

În orice caz, când îi judecăm pe acești oameni de treabă e înțelept să ne amintim neajunsurile îngrozitoare ale vieții pe care o duceau. Erau, de fapt, niște barbari care pozau în oameni civilizați. Carol cel Mare sau Otto cel Mare se numeau „împărați romani“, dar erau niște primitivi care trăiau în mijlocul unor vestigii splendide fără a avea parte de beneficiile civilizației nimicite de părinții și bunicii lor. Nu știau nimic. Nu cunoșteau aproape nici unul dintre lucrurile pe care le știe azi un copil de doisprezece ani. Pentru toate informațiile erau obligați să meargă la o singură carte. Și aceasta era Biblia. Însă fragmentele din Biblie care au influențat în bine istoria neamului omenesc sunt acele capitole din Noul Testament care ne învață marile lecții morale ale iubirii, milosteniei și iertării. Ca manual de astronomie, zoologie, botanică, geometrie și toate celelalte științe, venerabila carte nu e întru totul de încredere. În secolul al XII-lea, la biblioteca medievală s-a adăugat o a doua carte, marea enciclopedie a cunoștințelor utile compilată de Aristotel, filozoful grec din secolul al IV-lea înainte de Hristos. De ce a fost biserica creștină dispusă să acorde onoruri atât de înalte învățătorului lui Alexandru cel Mare, câtă vreme îi condamna pe toți ceilalți filozofi greci din cauza doctrinelor lor păgâne, chiar nu știu. Însă pe lângă Biblie Aristotel a fost recunoscut drept singurul învățător ale cărui opere puteau fi lăsate fără nici o primejdie în mâinile creștinilor adevărați.

Scrierile lui ajunseseră în Europa pe o cale cumva ocolită. Din Grecia se duseseră la Alexandria. Fuseseră traduse din greacă în limba arabă de către mahomedanii care cuceriseră Egiptul în secolul al VII-lea. Urmaseră oștile musulmane în Spania și filozofia marelui Stagirit (Aristotel era de baștină din Stagira, cetate din Macedonia) se preda în universitățile maure din Cordoba. Mai apoi, textul arab a fost tradus în latină de studenții creștini care traversaseră Pirineii pentru a primi o educație liberală, și în cele din urmă această versiune mult-umblată a vestitei cărți a început să fie predată în diverse școli din nord-vestul Europei. Nu era foarte clară, însă asta o făcea cu atât mai interesantă.

Cu ajutorul Bibliei și al lui Aristotel, cei mai străluciți bărbați din Evul Mediu au purces la explicarea tuturor lucrurilor dintre cer și pământ în raport cu voința exprimată a lui Dumnezeu. Acești bărbați străluciți, așa-numiții scolastici sau oameni școliți, erau foarte inteligenți, însă își obținuseră informațiile exclusiv din cărți, niciodată în urma unei observații efective. Dacă doreau să țină o prelegere despre sturion sau omizi, citeau Vechiul și Noul Testament și pe Aristotel și le spuneau studenților tot ce aveau de zis aceste cărți bune despre subiectul omizilor și sturionului. Nu mergeau la cel mai apropiat râu ca să pescuiască un sturion. Nu ieșeau din biblioteci până în curte, să prindă câteva omizi, să privească aceste animale și să le studieze în mediul lor natural. Nici măcar cărturari vestiți ca Albert cel Mare și Toma de Aquino nu s-au interesat dacă sturionii din Palestina și omizile din Macedonia se deosebeau de sturionii și omizile din Europa Occidentală.

Arareori, când o persoană excepțional de curioasă ca Roger Bacon se înfățișa în sfatul învățaților și începea să facă experimente cu lupe sau mici telescoape ciudate sau aducea efectiv sturionul și omida în sala de clasă, demonstrând că erau foarte diferite de creaturile descrise de Vechiul Testament și de Aristotel, învățații clătinau din capetele distinse. Bacon mergea prea departe. Când a îndrăznit să sugereze că o oră de observație concretă valora mai mult decât zece ani cu Aristotel și că operele faimosului grec ar fi putut sta foarte bine și netraduse, la cât bine au făcut, scolasticii s-au dus la poliție și au zis: „Omul acesta e un pericol pentru siguranța statului. Vrea să studiem greacă pentru a-l citi pe Aristotel în original. De ce să nu ne mulțumim cu traducerea noastră latino-arabă care a satisfăcut poporul credincios atâtea sute de ani? De ce e așa curios să vadă cum arată peștii și insectele pe dinăuntru? Probabil e un vrăjitor hain care încearcă să tulbure cu magia lui neagră orânduirea lucrurilor." Și atât de bine și-au susținut cauza, încât gardienii păcii, speriați, i-au interzis lui Bacon să scrie vreun cuvințel timp de peste zece ani. Când și-a reluat studiile, învățase lecția. Și-a scris cărțile într-un cifru bizar imposibil de citit pentru contemporani, un subterfugiu generalizat pe

măsură ce Biserica a devenit tot mai disperată în încercările de a-i împiedica pe oameni să pună întrebări ce ar fi dus la îndoieli și necredință.

Totuși, Biserica nu a procedat așa dintr-o dorință mișelească de a-i ține pe oameni în ignoranță. Sentimentul care îi îmboldea pe vânătorii de erezii din acea epocă era efectiv foarte bine intenționat. Credeau cu tărie – ba mai mult, știau – că viața de aici nu e decât pregătirea pentru adevărata noastră existență în lumea viitoare. Aveau convingerea că prea multă cunoaștere îi face pe oameni să se simtă îngrijorați, că le umple mințile cu opinii periculoase și duce la îndoială și, prin urmare, la pierzanie. Un scolastic medieval care își vedea unul dintre discipoli îndepărtându-se de autoritatea revelată a Bibliei și a lui Aristotel, studiind lucruri pe cont propriu, se îngrijora la fel de tare ca o mamă iubitoare care își vede copilul apropiindu-se de o sobă încinsă. Știe că își va arde degețelele dacă îl lasă să atingă soba și de aceea încearcă să îl oprească, iar la nevoie va folosi forța. Însă își iubește cu adevărat copilul, iar dacă el o va asculta, va fi cât se poate de bună cu el. La fel și gardienii medievali ai sufletelor, deși erau foarte stricți în toate chestiunile legate de credință, trudeau zi și noapte pentru a le face cel mai mare serviciu posibil membrilor turmei lor. Întindeau o mână de ajutor ori de câte ori puteau, iar societatea epocii vădește influența a mii de bărbați buni la suflet și a mii de femei pioase care au încercat să facă soarta omului de rând cât mai suportabilă cu putință.

Un șerb era șerb și poziția lui nu avea să se schimbe niciodată. Însă bunul Dumnezeu al Evului Mediu care îngăduia ca șerbul să rămână toată viața un rob îi dăruise acestei făpturi smerite un suflet nemuritor și de aceea drepturile sale trebuiau ocrotite, ca să poată viețui și muri ca un bun creștin. Când șerbul ajungea prea bătrân sau prea slab ca să mai poată munci, seniorul feudal pentru care lucrase avea obligația de a-i purta de grijă. Așadar șerbul, care ducea o viață monotonă și tristă, nu era bântuit vreodată de frica zilei de mâine. Se știa „în siguranță" – știa că nu putea fi concediat, că va avea mereu un acoperiș deasupra capului (probabil un acoperiș găurit, dar totuși acoperiș) și că va avea totdeauna ceva de mâncare.

Acest sentiment de „stabilitate“ și „siguranță“ se întâlnea în toate clasele sociale. În orașe, negustorii și meșteșugarii înființau ghilde care garantau fiecărui membru un venit constant. Nu îl încuraja pe cel ambițios să se descurce mai bine decât vecinii. Foarte des ghildele îl ocroteau pe „leneș“, care reușea „să se strecoare“. Însă au creat claselor muncitoare un sentiment colectiv de mulțumire și siguranță care nu mai există în zilele noastre de competiție generalizată. Cei din Evul Mediu erau familiarizați cu pericolele a ceea ce noi în ziua de astăzi numim „acaparare“ sau „monopolizare“, când un singur om bogat pune mâna pe toată cantitatea de cereale, săpun sau hering marinat și apoi obligă lumea să cumpere la prețul impus de el. Autoritățile descurajau deci comerțul en gros și reglementau prețurile la care aveau voie negustorii să-și vândă bunurile.

Evului Mediu îi displăcea competiția. La ce bun să te iei la întrecere și lumea să dea pe-afară de grabă, rivalitate și liote de oameni înfigăreți când Ziua Judecății bătea la ușă, zi în care bogățiile nu aveau să conteze câtuși de puțin, iar bunul șerb avea să intre pe porțile aurite ale Paradisului, în timp ce cavalerul rău era trimis să ispășească în cea mai adâncă groapă a infernului?

Pe scurt, oamenilor din Evul Mediu li se cerea să-și cedeze parte din libertatea de gândire și acțiune ca să se poată bucura de mai multă siguranță împotriva sărăciei trupului și sărăciei sufletului.

Și, cu foarte puține excepții, nu obiectau. Credeau nestrămutat că erau simpli vizitatori pe această planetă – că se aflau aici pentru a se pregăti în vederea unei vieți mai mărețe și mai importante. Întorceau deliberat spatele unei lumi pline de suferință, răutate și nedreptate. Trăgeau storurile pentru ca razele soarelui să nu le distragă atenția de la capitolul din Apocalipsă care le vorbea despre lumina cerească ce avea să le lumineze fericirea o veșnicie întreagă. Încercau să închidă ochii în fața majorității bucuriilor lumii în care trăiau pentru a se putea bucura de cele care îi așteptau în viitorul apropiat. Acceptau viața ca pe un rău necesar și salutau moartea ca pe zorii unei zile glorioase.

Grecii și romanii nu se sinchisiseră deloc de viitor, ci încercaseră să-și creeze Paradisul chiar aici pe pământ. Izbutiseră să facă viața extrem de plăcută pentru cei care nu erau sclavi. Dar în Evul Mediu s-a ajuns la cealaltă extremă, când omul și-a clădit un Paradis dincolo de cei mai înalți nori și a transformat această lume într-o vale de lacrimi pentru cei de sus și cei de jos, pentru bogați și săraci, pentru inteligenți și nătângi. Venise vremea ca pendulul să se întoarcă în direcția opusă, după cum vă voi povesti în următorul capitol.

38

COMERȚUL MEDIEVAL

CRUCIADELE AU TRANSFORMAT DIN NOU MEDITERANA ÎNTR-UN NUCLEU COMERCIAL ACTIV ȘI ORAȘELE DIN PENINSULA ITALICĂ AU DEVENIT MARELE CENTRU DE DISTRIBUȚIE PENTRU SCHIMBURILE CU ASIA ȘI AFRICA

EXISTĂ TREI MOTIVE SERIOASE PENTRU CARE ORAȘELE ITAliene au redobândit cele dintâi o poziție foarte importantă pe parcursul Evului Mediu târziu. Peninsula Italică fusese colonizată de Roma la o dată foarte timpurie. Aici existaseră mai multe drumuri, mai multe orașe și mai multe școli decât oriunde altundeva în Europa.

Barbarii incendiaseră în Italia la fel de pătimaș ca peste tot, însă aici se aflau atât de multe lucruri de distrus, încât au reușit să supraviețuiască în număr mai mare. În al doilea rând, în Italia trăia papa și, ca șef al unui aparat politic extins, care deținea pământ, șerbi, clădiri, păduri, râuri și avea tribunale judecătorești, acesta primea constant sume mari de bani. Autoritățile pontificale trebuiau plătite în aur și argint, la fel ca negustorii și armatorii din Veneția și Genova. Vacile, ouăle, caii și toate celelalte produse agricole din nord și din vest trebuiau schimbate în bani adevărați înainte de a plăti datorii în îndepărtatul oraș al Romei. Din acest motiv, Italia era singura țară unde exista o relativă abundență de aur și argint. În sfârșit, în timpul Cruciadelor orașele italiene deveniseră punctul de îmbarcare pentru cruciați, lucru pe care îl speculaseră într-o măsură aproape incredibilă.

După încheierea Cruciadelor, aceleași orașe italiene și-au păstrat rolul de centre de distribuție pentru acele bunuri orientale de care europenii ajunseseră să depindă în răstimpul petrecut în Orientul Apropiat.

COMERȚUL MEDIEVAL

Dintre aceste orașe, puține au fost atât de vestite ca Veneția. Veneția era o republică construită pe un banc de nămol. Aici se refugiaseră locuitori din interiorul continentului pe parcursul invaziilor barbare din secolul al IV-lea. Înconjurați de mare din toate părțile, se apucaseră să producă sare. În Evul Mediu sarea se găsea în cantități insuficiente și costa scump. Veneția a deținut sute de ani monopolul acestui produs alimentar indispensabil (spun indispensabil deoarece oamenii, la fel ca oile, se îmbolnăvesc dacă nu obțin o anumită cantitate de sare din mâncare). Localnicii folosiseră acest monopol pentru a spori puterea orașului. Ba uneori cutezaseră chiar să sfideze puterea papilor. Orașul se îmbogățise și începuse să construiască corăbii angajate în comerțul cu Orientul. În timpul Cruciadelor vasele fuseseră utilizate pentru transportarea pasagerilor în Țara Sfântă, iar când pasagerii nu își puteau plăti biletele în bani, erau obligați să-i ajute pe venețieni, care și-au extins neîncetat coloniile în Marea Egee, Asia Mică și Egipt.

Spre sfârșitul secolului al XIV-lea, populația crescuse la 200.000, număr care făcea din Veneția cel mai mare oraș medieval. Locuitorii nu jucau nici un rol în guvernare, care constituia afacerea privată a unui număr mic de familii negustorești bogate. Ele alegeau un Senat și un doge (sau duce), însă conducătorii efectivi ai orașului erau membrii faimosului Consiliu al celor Zece – care se mențineau la putere cu ajutorul unui sistem extrem de bine organizat de spioni și asasini profesioniști care îi supravegheau pe toți cetățenii și îi eliminau în liniște pe cei potențial periculoși pentru siguranța samavolnicului și lipsitului de scrupule Comitet al Siguranței Publice.

Cealaltă extremă a guvernării, o democrație cu deprinderi foarte turbulente, se găsea la Florența. Acest oraș controla principalul drum din nordul Europei spre Roma și utilizase banii rezultați din fericita poziție economică pentru a se angaja în activități manufacturiere. Florentinii au încercat să urmeze exemplul atenienilor. Nobilii, preoții și membrii ghildelor participau la discutarea problemelor civice. Faptul a dus la tulburări civice de proporții. Locuitorii erau împărțiți veșnic în partide politice, iar aceste partide se luptau între ele cu o vehemență

extremă, își exilau adversarii și le confiscau averile de îndată ce obțineau victoria în consiliu. După câteva secole de guvernare de către gloate organizate, inevitabilul s-a produs. O familie puternică a pus stăpânire pe oraș, administrând Florența și teritoriile învecinate după modelul „tiranilor“ greci din Antichitate. Familia se numea Medici. Primii Medici fuseseră doctori (*medicus* înseamnă „medic“ în latină, de unde și numele lor), însă mai târziu deveniseră bancheri. Băncile și casele lor de amanet se găseau în toate centrele mai importante de comerț. Casele de amanet americane etalează și în ziua de astăzi cele trei sfere de aur care făceau parte din stema puternicei case de Medici, ai căror membri au ajuns domnitorii Florenței, și-au căsătorit fiicele cu regii Franței și erau îngropați în morminte demne de un cezar roman.

Apoi venea marea rivală a Veneției, Genova, unde negustorii se specializaseră în comerțul cu Tunisia, în Africa, și cu grânarele de la Marea Neagră. Mai existau peste două sute de alte orașe, unele mari, altele mici, fiecare constituind o unitate comercială perfectă, fiecare luptând cu vecinii și rivalii cu ura nepieritoare a vecinilor care își fură câștigurile unii altora.

După ce soseau în aceste centre de distribuție, produsele din Orient și Africa trebuiau pregătite pentru călătoria în apus și miazănoapte.

Genova își transporta bunurile pe apă până la Marsilia, de unde erau transbordate spre orașele de pe fluviul Ron care, la rândul lor, serveau ca piețe locale în nordul și vestul Franței.

Veneția utiliza ruta terestră spre nordul Europei. Acest drum antic trecea prin Pasul Brenner, vechea poartă a barbarilor care invadaseră Italia. După Innsbruck, marfa era transportată la Basel. De acolo cobora în ambarcațiuni pe Rin până la Marea Nordului și în Anglia, sau era dusă la Augsburg, unde familia Fugger (ai cărei membri erau atât bancheri, cât și producători și prosperau „răzuind“ monedele cu care își plăteau muncitorii) supraveghea distribuția în Nürnberg, Leipzig, orașele de la Marea Baltică și Visby (pe Insula Gotland), care se ocupa de necesitățile nordului Balticii și întreținea schimburi directe cu

MAREA REPUBLICĂ A NOVGORODULUI

republica Novgorod, vechi centru comercial al Rusiei, distrus de Ivan cel Groaznic la jumătatea secolului al XVI-lea.

Și orășelele de pe țărmurile din nord-vestul Europei aveau o poveste interesantă. Lumea medievală consuma cantități mari de pește. Existau multe zile de post când oamenilor nu le era îngăduit să mănânce carne. Pentru cei care locuiau departe de mare și râuri, asta însemna un regim pe bază de ouă sau nimic. Însă pe la începutul secolului al XIII-lea un pescar olandez a descoperit o metodă de conservare a heringului astfel încât să poată fi transportat pe distanțe mari. În consecință, pescăriile de hering din Marea Nordului au căpătat o importanță semnificativă. Însă la un moment dat pe parcursul secolului al XIII-lea acest peștișor util s-a mutat (din motivele lui) din Marea Nordului în Marea Baltică și astfel orașele de la această mare internă au început să facă bani. Toată lumea naviga acum spre Marea Baltică pentru a prinde hering și, deoarece acest pește nu poate fi pescuit decât în câteva luni pe an (își petrece restul timpului în adânc, crescând familii numeroase de pui de heringi), corăbiile erau inactive dacă nu își găseau altă ocupație. De aceea erau întrebuințate pentru a transporta grâu din nordul și centrul Rusiei în sudul și vestul Europei. La întoarcerea din voiaj aduceau mirodenii, mătăsuri,

covoare și carpete orientale din Veneția și Genova la Bruges, Hamburg și Bremen.

Din aceste origini simple s-a dezvoltat un sistem remarcabil de schimburi internaționale care se întindea de la orașele manufacturiere Bruges și Gent (unde ghildele atotputernice purtau războaie înverșunate cu regii Franței și Angliei și impuseseră o tiraniei a muncii care i-a ruinat complet atât pe angajatori, cât și pe muncitori) până la republica Novgorodului, în nordul Rusiei. Novgorodul a fost un oraș măreț până când țarul Ivan, care nu se încredea în nici un negustor, l-a cucerit și a măcelărit șaizeci de mii de persoane în mai puțin de o lună, aducându-i pe supraviețuitori la sapă de lemn.

Ca să se poată apăra de pirați, impozite excesive și legislația neconvenabilă, negustorii din nord au întemeiat o ligă protectoare numită „Hansa“. Liga Hanseatică, al cărei sediu central se găsea la Lübeck, era o asociație voluntară de peste o sută de orașe. Asociația întreținea o flotă proprie care patrula mările, luptând și învingându-i pe regii Angliei și Danemarcei atunci când îndrăzneau să se amestece în drepturile și privilegiile puternicilor comercianți hanseatici.

Mi-aș dori să am mai mult spațiu pentru a vă spune câteva dintre minunatele povești ale acestei extraordinare activități comerciale ce traversa înălțimile munților și adâncimile mărilor în mijlocul unor asemenea primejdii încât fiecare călătorie era o aventură magnifică. Însă ar fi nevoie de câteva volume și nu e loc pentru așa ceva aici.

Evul Mediu, după cum am încercat să vă arăt, fusese o perioadă de progres foarte lent. Cei aflați la putere credeau că „progresul“ era o invenție deloc de dorit a Celui Rău și că se cuvenea descurajată. Și cum tocmai ei ocupau scaunele celor tari, era ușor să își impună voința în fața șerbilor îndelung răbdători și a cavalerilor analfabeți. Ocazional, câteva suflete curajoase s-au aventurat în domeniile interzise ale științei, însă nu le-a mers bine și se considerau norocoase dacă scăpau cu viață și o condamnare de douăzeci de ani închisoare.

În secolele al XII-lea și al XIII-lea, potopul comerțului internațional s-a revărsat peste Europa apuseană la fel cum inunda

CORABIE HANSEATICĂ

Nilul valea Egiptului antic. A lăsat în urmă sedimentul fertil al belșugului. Belșugul a însemnat timp liber, iar ceasurile de răgaz le-au oferit bărbaților și femeilor posibilitatea de a cumpăra manuscrise și de a se interesa de literatură, artă și muzică.

Apoi lumea s-a umplut iarăși de curiozitatea divină care îl ridicase pe om din rândul celorlalte mamifere, care îi sunt veri îndepărtați, dar care au rămas necuvântătoare, iar orașele, despre a căror creștere și dezvoltare v-am povestit în ultimul capitol, le-au oferit un adăpost sigur acestor pionieri curajoși care cutezau să iasă din sfera foarte îngustă a ordinii existente a lucrurilor.

S-au pus pe treabă. Au deschis ferestrele chiliilor izolate și propice meditației. Un torent de lumină a pătruns în odăile prăfuite și le-a dezvăluit păienjenișul care se adunase în lunga perioadă de semiîntuneric.

Apoi au început să facă curățenie în casă. Pe urmă și-au curățat grădinile.

Apoi au ieșit pe câmp, în afara zidurilor năruite ale orașelor, și au spus: „E o lume bună. Suntem bucuroși că trăim în ea."

În clipa aceea Evul Mediu s-a încheiat și s-a născut o lume nouă.

39
RENAȘTEREA

OAMENII AU ÎNDRĂZNIT IARĂȘI SĂ FIE FERICIȚI PENTRU SIMPLUL FAPT CĂ TRĂIAU. AU ÎNCERCAT SĂ SALVEZE VESTIGIILE CIVILIZAȚIILOR MAI VECHI ȘI MAI ÎMBIETOARE DIN ROMA ȘI GRECIA ȘI SE MÂNDREAU ATÂT DE MULT CU REALIZĂRILE LOR, ÎNCÂT AU ÎNCEPUT SĂ VORBEASCĂ DESPRE O „RENAȘTERE“ A CIVILIZAȚIEI

RENAȘTEREA NU A FOST O MIȘCARE POLITICĂ SAU RELIGIOASĂ. A fost o stare de spirit.

Oamenii Renașterii au continuat să fie fii ascultători ai mamei Biserici. Se supuneau fără să crâcnească regilor, împăraților și ducilor.

Însă concepția asupra vieții se schimbase. Au început să poarte haine diferite, să vorbească o limbă diferită, să ducă vieți diferite în case diferite.

Nu își mai concentrau orice gând și strădanie asupra binecuvântatei existențe care îi aștepta în Cer. Încercau să-și întemeieze Paradisul pe această planetă și, la drept vorbind, au reușit într-o măsură remarcabilă.

V-am avertizat frecvent împotriva pericolului ascuns în datele istorice. Oamenii le iau prea literal. Se gândesc la Evul Mediu ca la o perioadă a întunericului și ignoranței. Face ceasul „tic“ și începe Renașterea, orașele și palatele se inundă cu lumina strălucitoare a unei curiozități intelectuale nesățioase.

În realitate e cu neputință să tragem linii atât de nete. Secolul al XIII-lea a aparținut Evului Mediu, în mod cât se poate de vădit. Toți istoricii sunt de acord în această privință. Însă a fost doar o perioadă a întunericului și stagnării? În nici un caz. Lumea era plină de viață. S-au întemeiat state importante. S-au dezvoltat centre comerciale mari. Deasupra turnurilor crenelate ale castelului și acoperișului primăriei se înălța turla grațioasă a catedralei gotice construite de curând. Omenirea era pretutindeni în mișcare. Semeții domni din primărie, care tocmai ce își

conștientizaseră forța (datorată bogățiilor recent dobândite), se luptau cu seniorii feudali pentru a obține mai multă putere. Membrii ghildelor, care tocmai înțelegeau faptul important că „numerele contează“, se luptau cu semeții domni din primărie. Regele și vicleniі lui sfetnici pescuiau în aceste ape tulburi și au prins mulți bibani lucioși – și bănoși – pe care i-au gătit și mâncat sub nasurile consilierilor și confraților din ghilde surprinși și dezamăgiți.

Pentru a înviora decorul în lungile ceasuri de seară, când străzile prost luminate nu invitau la alte dispute politice și economice, trubadurii și minesengerii depănau povești și cântau cântece de dragoste, aventură, eroism și credință față de toate femeile frumoase. Între timp tineretul, nemulțumit de lentoarea progresului, s-a îngrămădit în universități, și aici avem o întreagă poveste.

Evul Mediu avea o atitudine „internațională“. Pare complicat, dar așteptați să vă explic. Noi, modernii, gândim în termeni „naționali“. Suntem americani, englezi, francezi sau italieni și vorbim engleză, franceză sau italiană și mergem la universități engleze, franceze sau italiene, cu excepția cazului când vrem să ne specializăm într-o anumită ramură de studiu care nu se predă decât altundeva: atunci învățăm o altă limbă și mergem la München, Madrid sau Moscova. Însă cei din secolele al XIII-lea sau al XIV-lea se descriau arareori ca englezi, francezi sau italieni. Spuneau: „Sunt cetățean din Sheffield, Bordeaux sau Genova“. Deoarece toți aparțineau uneia și aceleiași Biserici, simțeau o anumită legătură frățească. Și cum orice persoană educată știa să vorbească latină, aveau o limbă internațională care înlătura stupidele bariere lingvistice apărute în Europa modernă, care creează un dezavantaj enorm pentru națiunile mici. De exemplu, să luăm cazul lui Erasmus, marele propovăduitor al toleranței și râsului, care și-a scris cărțile în secolul al XVI-lea. Era originar dintr-un sătuc olandez. Scria în latină și avea ca public lumea întreagă. Dacă ar trăi astăzi, ar scrie în olandeză. Nu l-ar putea citi decât cinci sau șase milioane de oameni. Pentru a fi înțeles de restul Europei și în America, editorii lui ar fi obligați să-i traducă volumele

în douăzeci de limbi. Asta ar costa o groază de bani și foarte probabil editorii nu și-ar da osteneala sau nu și-ar asuma riscul.

Așa ceva nu se putea întâmpla acum șase sute de ani. Marea majoritate a populației era încă absolut ignorantă și nu știa nici să scrie, nici să citească. Însă cei care stăpâneau dificila artă de a mânui o pană de gâscă făceau parte dintr-o republică internațională a literelor, care se întindea pe tot continentul și nu cunoștea granițe sau limitări de limbă ori naționalitate. Universitățile erau fortărețele acestei republici. Spre deosebire de fortificațiile moderne, ele nu urmăreau linia frontierei. Se aflau oriunde se întâmpla ca un învățător și câțiva studenți să se găsească laolaltă. Iată un alt aspect prin care Evul Mediu și Renașterea se deosebeau de vremurile noastre. În prezent, procesul construirii unei noi universități este (aproape invariabil) următorul: un om bogat vrea să facă ceva pentru comunitatea în care trăiește; sau o anumită sectă religioasă dorește să construiască o școală pentru a-și ține copiii credincioși sub o supraveghere cum se cuvine; sau o țară are nevoie de medici, avocați și profesori. Universitățile încep cu o sumă mare de bani depusă într-o bancă. Acești bani sunt folosiți apoi pentru construirea de clădiri, laboratoare și internate. În cele din urmă sunt angajați profesori specialiști, se țin examene de admitere și universitatea intră în funcțiune.

Însă în Evul Mediu se proceda altfel. Un înțelept își spunea: „Am descoperit un mare adevăr, trebuie să le împărtășesc și altora cunoștințele mele.“ Și începea să-și propovăduiască înțelepciunea oriunde și oricând găsea câțiva ascultători, ca oratorii moderni la tribunele improvizate. Dacă era un vorbitor interesant, mulțimea venea și rămânea. Dacă era plicticos, oamenii ridicau din umeri și își vedeau de drum. Încetul cu încetul unii tineri au început să se adune cu regularitate pentru a asculta cuvintele înțe-

LABORATORUL MEDIEVAL

lepte ale unui învățător de seamă. Aduceau cu ei caiete, o sticluță cu cerneală și o pană de gâscă, așternând în scris ceea ce li se părea important. Într-o zi a plouat. Învățătorul și discipolii s-au adăpostit într-un beci gol sau în camera „profesorului". Învățatul stătea pe scaun, iar băieții pe podea. Așa a început universitatea, *universitas*, care pe parcursul Evului Mediu era o corporație de profesori și studenți unde „învățătorul" însemna totul, iar clădirea în care preda conta prea puțin.

Ca exemplu, dați-mi voie să vă povestesc un fapt petrecut în secolul al IX-lea. În orașul Salerno, lângă Napoli, se găseau câțiva doctori excelenți. Ei au atras oameni dornici să învețe profesia de medic și pentru aproape o mie de ani (până în 1817) acolo a funcționat Universitatea din Salerno, unde se predau cunoștințele lui Hipocrate, marele medic elen care și-a practicat meșteșugul în Grecia antică în secolul al V-lea înainte de nașterea lui Hristos.

Apoi a urmat Abélard, un tânăr preot din Bretania care pe la începutul secolului al XII-lea a început să țină prelegeri de teologie și logică la Paris. Mii de tineri înflăcărați s-au îmbulzit în orașul francez pentru a-l asculta. Alți preoți, care nu erau de acord cu el, au ieșit în față pentru a-și explica propriul punct de vedere. În curând Parisul s-a umplut de o mulțime zgomotoasă de englezi, germani și italieni și de studenți din Suedia și Ungaria, iar în jurul vechii catedrale clădite pe o insuliță pe Sena s-a format faimoasa Universitate din Paris.

La Bologna, în Italia, un călugăr pe nume Grațian compilase un manual pentru cei care trebuiau să cunoască legile Bisericii. Preoți tineri și numeroși laici au venit apoi din toată Europa să-l ascute pe Grațian explicându-și ideile. Pentru a se proteja de abuzurile proprietarilor care închiriau, de hangii și doamnele care țineau pensiuni în oraș, au format o corporație (sau universitate) și așa s-a născut Universitatea din Bologna.

Apoi la Universitatea din Paris s-a iscat o dispută. Nu știm ce a provocat-o, dar un grup de profesori supărați și studenții lor au traversat Canalul Mânecii și au întemeiat un cămin primitor într-un cătun de pe malul Tamisei numit Oxford și astfel a luat ființă și celebra Universitate Oxford. În același

fel, în anul 1222 s-a petrecut o scindare în Universitatea din Bologna. Profesorii nemulțumiți (urmați și ei de studenți) s-au mutat la Padova, iar de atunci înainte orașul lor mândru s-a fălit cu o universitate proprie. Și așa s-au petrecut lucrurile de la Valladolid în Spania până la Cracovia, în îndepărtata Polonie, și de la Poitiers, în Franța, până la Rostock în Germania.

E foarte adevărat că mare parte din ceea ce predau acești profesori de la începuturi ar suna absurd pentru urechile noastre, obișnuite să urmărească logaritmi și teoreme geometrice. Ideea pe care vreau să o subliniez este totuși următoarea – Evul Mediu, și îndeosebi secolul al XIII-lea, nu a fost o epocă în care lumea a rămas complet nemișcată. În rândul generațiilor mai tinere existau viață, entuziasm și o dorință nepotolită, chiar dacă sfioasă, de a pune întrebări. Și din acest clocot a evoluat Renașterea.

RENAȘTEREA

Însă chiar înainte de coborârea cortinei peste ultimul act al lumii medievale, scena a fost traversată de o figură solitară despre care se cuvine să știți mai mult decât numele. Acest bărbat se numea Dante. Era fiul unui avocat florentin din familia Alighieri și a văzut lumina zilei în anul 1265. A crescut în orașul strămoșilor săi în timp ce Giotto picta istorii din viața Sfântului Francisc de Assisi în biserica Sfânta Cruce, însă de multe ori când mergea la școală ochii lui speriați vedeau bălțile de sânge care stăteau mărturie a unui război nemilos și interminabil între ghelfi și ghibelini, susținătorii papei și partizanii împăraților.

Când a crescut a devenit ghelf, fiindcă tatăl lui fusese ghelf, exact așa cum un băiat american va fi democrat sau republican din simplul motiv că tatăl lui a fost democrat sau republican. După câțiva ani, însă, Dante a înțeles că, dacă nu se unea sub un singur conducător, Italia risca să cadă victimă a invidiilor neînfrânate nutrite de miriada de orășele. Așa a devenit ghibelin.

A căutat ajutor dincolo de Alpi. Spera că pe tron va urca un împărat puternic care va restabili unitatea și ordinea. Dar vai, speranța i-a fost deșartă! Ghibelinii au fost alungați din Florența în anul 1302. De atunci și până în 1321, când a murit printre ruinele lugubre din Ravenna, Dante a fost un hoinar fără casă, mâncând pâinea milei la masa protectorilor bogați ale căror nume ar fi căzut în cea mai adâncă uitare fără acest unic merit: s-au arătat cumsecade față de un poet sărac. În timpul numeroșilor ani de exil, Dante s-a simțit obligat să se justifice pe sine și acțiunile întreprinse pe vremea când era lider politic în orașul natal și când își petrecea zilele plimbându-se pe malurile râului Arno ca să o poată întrezări pe încântătoarea Beatrice Portinari, care murise căsătorită cu alt bărbat cu vreo zece ani înainte ca nenorocirea să-i lovească pe ghibelini.

Ambițiile sale legate de carieră eșuaseră. Își slujise cu credință orașul de baștină și fusese acuzat înaintea unui tribunal corupt de furt din fonduri publice, fiind condamnat la arderea pe rug dacă îndrăznea să se întoarcă pe teritoriul orașului Florența. Ca să-și arate nevinovăția în fața propriei conștiințe și a contemporanilor, Dante a creat o lume imaginară, a descris foarte amănunțit împrejurările care duseseră la înfrângerea sa și a zugrăvit starea deplorabilă de lăcomie, pofte nestăpânite și ură care transformaseră frumoasa și iubita lui Italie într-un câmp de luptă pentru mercenarii nemiloși ai unor tirani răi și egoiști.

DANTE

El ne spune că în anul 1300, în joia dinaintea Paștelui, s-a rătăcit într-o pădure deasă și cum un leopard, un leu și un lup i-au tăiat calea. Se credea pierdut când o siluetă albă și-a făcut apariția printre copaci. Era Vergiliu, poetul și filozoful roman, trimis în misiune de Sfânta Fecioară și de Beatrice, care veghea din înaltul Cerului soarta adevăratului ei iubit. Apoi Vergiliu îl călăuzește pe Dante prin Purgatoriu și Infern. Cărarea

coboară tot mai mult, până în groapa cea mai adâncă, unde Lucifer însuși stă împietrit în gheața veșnică, înconjurat de cei mai mari păcătoși, trădători și mincinoși și de cei care și-au cucerit faima și succesul prin minciuni și înșelătorii. Însă înainte ca cei doi călători să ajungă în acest loc îngrozitor, Dante îi întâlnește pe toți cei care au jucat, într-un fel sau altul, un rol în istoria orașului său iubit. Împărați și papi, cavaleri dichisiți și cămătari care se tânguiesc, osândiți la pedeapsa veșnică sau așteptând ziua izbăvirii, când vor pleca din Purgatoriu și vor intra în Cer.

E o poveste curioasă. E un manual despre toate faptele, sentimentele, temerile și rugăciunile oamenilor din secolul al XIII-lea. Printre toate se mișcă figura singuraticului exilat florentin, urmat pretutindeni de umbra propriei disperări.

Dar iată! Când porțile morții s-au închis în spatele tristului poet al Evului Mediu, ușa vieții s-a deschis larg în fața copilului care avea să devină primul bărbat al Renașterii. Acesta era Francesco Petrarca, fiul unui notar public din orășelul Arezzo.

Tatăl lui Francesco aparținuse aceluiași partid politic ca Dante. Fusese exilat și el și de aceea Petrarca s-a născut departe de Florența. La vârsta de cincisprezece ani a fost trimis la Montpellier, în Franța, ca să devină avocat, ca tatăl său. Însă băiatul nu voia să fie jurist. Ura dreptul. Voia să fie cărturar și poet – și fiindcă dorea să fie cărturar și poet mai presus de orice, asta a devenit, așa cum izbutesc oamenii cu voință puternică. A făcut călătorii lungi, copiind manuscrise în Flandra și în mănăstirile de pe Rin, apoi în Paris, Liège și în cele din urmă la Roma. Apoi s-a stabilit într-o vale singuratică din Vaucluse, unde a studiat și a scris. Nu peste multă vreme ajunsese atât de faimos, încât și Universitatea din Paris, și regele Neapolelui l-au invitat să le predea studenților și respectiv supușilor. În drum spre noul loc de muncă a fost obligat să treacă prin Roma. Lumea auzise de faima lui ca editor al unor autori romani aproape uitați. Au hotărât să-l onoreze, și astfel Petrarca a fost încoronat cu cununa de lauri a poetului în vechiul for al cetății imperiale.

De atunci înainte a trăit o carieră de onoruri și aprecieri necontenite. A scris lucrurile pe care oamenii doreau să le audă mai presus de orice. Lumea se săturase de dispute teologice. Sărmanul Dante putea să rătăcească prin Infern cât voia. Petrarca scria despre dragoste, natură și soare, fără a pomeni vreodată lucrurile sumbre care păreau să constituie inventarul generației anterioare. Iar când intra Petrarca într-un oraș, toți se înghesuiau să-l întâlnească și era primit ca un erou triumfător. Dacă se întâmpla să-l ia cu el și pe povestitorul Boccaccio, tânărul lui prieten, cu atât mai bine. Amândoi erau oameni ai timpului lor, mânați de curiozitate, dornici să citească totul pe dată, scormonind prin biblioteci uitate și prăfuite ca să găsească un manuscris al lui Vergiliu, Ovidiu, Lucrețiu sau al oricărui alt poet latin din vechime. Erau buni creștini. Negreșit! Toată lumea era așa. Dar nu-i nevoie să faci o față tristă și să porți haine murdare doar fiindcă într-o zi vei muri. Viața era bună. Oamenii erau meniți pentru fericire. Dorea cineva o dovadă? Foarte bine. Lua un hârleț și săpa în pământ. Ce găsea? Statui vechi splendide. Vase vechi splendide. Ruinele unor edificii antice. Toate acestea fuseseră realizate de locuitorii celui mai măreț imperiu din câte existaseră vreodată. Ei stăpâniseră lumea o mie de ani. Fuseseră puternici, bogați și chipeși (uitați-vă doar la bustul împăratului Augustus!). Bineînțeles, nu fuseseră creștini și nu aveau să intre niciodată în Paradis. În cel mai bun caz își petreceau zilele în Purgatoriu, unde tocmai ce îi vizitase Dante.

Dar cui îi păsa? Viața într-o lume ca Roma antică era îndeajuns de paradiziacă pentru orice muritor. Și, oricum, o viață avem. Să fim fericiți și voioși pentru simpla bucurie a existenței.

Pe scurt, acesta era spiritul care începuse să umple străzile înguste și întortocheate din multe orășele italiene.

Știți ce înțelegem noi prin „nebunia bicicletelor“ sau „nebunia automobilului“. Cineva inventează o bicicletă. Oamenii care sute de mii de ani au mers încet și cu trudă dintr-un loc în altul sunt „înnebuniți“ de perspectiva de a se deplasa rapid și cu ușurință peste munți și văi. Apoi un mecanic isteț fabrică primul

automobil. Nu mai e nevoie să-ți iasă sufletul pedalând. Stai în scaun și lași picăturile de benzină să muncească în locul tău. Toată lumea vrea un automobil. Toată lumea vorbește de Rolls-Royce, de rable, carburator, consum de benzină și petrol. Exploratorii pătrund în inima unor țări necunoscute pentru a găsi noi surse de combustibil. În Sumatra și Congo se plantează păduri care vor furniza cauciuc. Cauciucul și petrolul devin atât de prețioase încât se duc războaie pentru stăpânirea lor. Toată lumea e „căpiată după automobile" și copilașii spun „mașină" înainte de a învăța să gângurească „tata" și „mama".

În secolul al XIV-lea italienii înnebuniseră după noutățile recent descoperite ale lumii îngropate a Romei. În curând entuziasmul lor a fost împărtășit de toată populația Europei de Vest. Găsirea unui manuscris necunoscut devenise pretext pentru o sărbătoare civică. Cel care scria o gramatică devenea la fel de popular ca un ins care inventează o bujie nouă în zilele noastre. Umanistul, cărturarul care își dedica timpul și energia studierii umanității și omului (în loc să irosească ore întregi pe cercetări teologice sterile), era tratat cu mai multă cinste și cu un respect mai profund decât cel acordat unui erou care tocmai cucerise toate Insulele Canibalilor.

În toiul acestui tumult intelectual s-a petrecut un eveniment care a înlesnit enorm studiul filozofilor și autorilor antici. Turcii reînnoiau atacurile asupra Europei. Constantinopolul, capitala ultimei rămășițe a Imperiului Roman originar, era la ananghie. În anul 1393 împăratul Manuel Paleologul l-a trimis în apusul Europei pe Manuel Chrysoloras pentru a explica situația disperată a vechiului Bizanț și a cere ajutor. Ajutorul nu a sosit. Lumea romano-catolică abia aștepta să vadă lumea catolică greacă lovită de pedeapsa care îi aștepta pe asemenea eretici ticăloși. Însă oricât de indiferentă ar fi fost Europa de Vest față de soarta bizantinilor, era totuși foarte interesată de grecii antici, ai căror coloniști întemeiaseră cetatea de pe Bosfor la cinci secole după războiul troian. Occidentalii voiau să învețe greacă pentru a-i citi pe Aristotel, Homer și Platon. Voiau grozav să o învețe, însă nu aveau cărți, nici gramatici sau profesori. Magistrații din Florența au auzit de vizita lui Chrysoloras.

Locuitorii orașului erau „înnebuniți să învețe greacă“. Dacă l-ar fi rugat pe Chrysoloras s-ar fi dus să-i învețe? Da, s-a dus, și iată primul profesor de greacă învățându-i alfa, beta, gamma pe sute de tineri plini de zel care cerșeau pe drum spre orașul de pe Arno, trăind prin grajduri și poduri prăfuite ca să învețe conjugarea verbului *παιδείω* („a educa“) și să se apropie de Sofocle și Homer.

Între timp, în universități, bătrânii scolastici care predau teologia învechită și logica lor demodată, care explicau misterele ascunse ale Vechiului Testament și dezbăteau ciudata știință a ediției lor greco-arabo-spaniolo-latine a lui Aristotel, priveau consternați și îngroziți. Apoi s-au înfuriat. Lucrurile mergeau prea departe. Tinerii părăseau sălile de curs ale universităților consacrate și mergeau să asculte câte un „umanist“ înflăcărat, cu noțiunile lui la modă despre o „civilizație renăscută“.

S-au dus la autorități. S-au plâns. Însă nu poți sili un cal căruia nu îi e sete să bea și nu poți face urechile refractare să asculte ceva ce nu le interesează. Scolasticii pierdeau teren cu repeziciune. Ici și colo înregistrau câte o victorie. Și-au unit forțele cu fanaticii care detestau să-i vadă pe alții bucurându-se de o fericire străină de sufletele lor. În Florența, centrul marii Renașteri, s-a dat o luptă cruntă între ordinea veche și cea nouă. Un călugăr dominican cu o mutră acră și cu o ură înverșunată față de frumusețe era liderul ariergărzii medievale. A dus o luptă dârză. Zi de zi tuna avertismente despre sfânta mânie a lui Dumnezeu, în navele largi ale bazilicii Santa Maria del Fiore. „Căiți-vă“, țipa el, „căiți-vă de necredința voastră, de bucuria pe care o găsiți în lucruri care nu sunt sfinte!“ A început să audă voci și să vadă săbii înflăcărate străfulgerând pe cer. Ținea predici copilașilor ca să nu cadă și ei în greșelile care îi duceau pe părinții lor la pierzanie. A înființat grupuri de cercetași devotați slujirii marelui Dumnezeu al cărui profet se pretindea. Într-un moment subit de frenezie, oamenii înspăimântați au promis să facă penitență pentru dragostea nelegiuită de frumusețe și plăcere. Și-au adus cărțile, statuile și tablourile în piața publică și au sărbătorit un fioros „bâlci al deșertăciunilor“ prin cântări sfinte și un dans cât se poate de

profan, în timp ce Savonarola a aruncat torța aprinsă în mormanul de comori.

Dar când cenușa s-a răcit, oamenii au început să priceapă ce pierduseră. Un fanatic îngrozitor îi împinsese să distrugă lucrurile pe care le iubeau mai presus de orice. S-au întors împotriva lui. Savonarola a fost aruncat în închisoare. A fost torturat. Însă a refuzat să se căiască. Era un om integru. Încercase să ducă o viață sfântă. Îi distrusese cu bună știință pe cei ce refuzaseră obstinat să îi împărtășească punctul de vedere. Fusese de datoria lui să smulgă răul din rădăcini oriunde l-ar fi găsit. În ochii acestui fiu credincios al Bisericii, dragostea pentru cărțile păgânești și frumusețea păgână era un rău. Însă era singur. Purtase războiul unei epoci moarte și îngropate. Papa de la Roma n-a mișcat un deget să-l salveze. Dimpotrivă, i-a aprobat pe „credincioșii florentini“ când l-au târât pe Savonarola la eșafod, l-au spânzurat și i-au ars trupul în uralele și strigătele vesele ale mulțimii.

A fost un sfârșit trist, dar oarecum inevitabil. Savonarola ar fi fost un bărbat de seamă în secolul al XI-lea. În secolul al XV-lea nu era decât liderul unei cauze pierdute. De bine, de rău, Evul Mediu se încheiase în momentul când papa devenise umanist și când Vaticanul se transformase în cel mai important muzeu de antichități grecești și romane.

40
EPOCA EXPRIMĂRII

LUMEA A ÎNCEPUT SĂ SIMTĂ NEVOIA DE A DA EXPRESIE BUCURIEI DE VIAȚĂ PROASPĂT DESCOPERITE. ȘI-A EXPRIMAT FERICIREA ÎN POEZIE, ÎN SCULPTURĂ, ÎN ARHITECTURĂ, ÎN PICTURĂ ȘI ÎN CĂRȚILE TIPĂRITE

ÎN ANUL 1471 A MURIT UN BĂTRÂN EVLAVIOS CARE ÎȘI PETRECUSE 72 din cei 91 de ani cât a trăit în spatele pereților ocrotitori ai mănăstirii Sfânta Agnes de pe Munte, în apropiere de Zwolle, vechi oraș olandez hanseatic de pe râul Ijssel. Era cunoscut ca Fratele Thomas și, fiindcă se născuse în satul Kempen, i se spunea Thomas à Kempis. La vârsta de doisprezece de ani fusese trimis la Deventer, unde Gerhard Groote, strălucit absolvent al universităților din Paris, Köln și Praga și vestit predicator itinerant, întemeiase Societatea Fraților Vieții în Comun. Bunii frați erau mireni umili care încercau să ducă traiul simplu al primilor apostoli al lui Hristos, păstrându-și slujbele obișnuite de tâmplari, zugravi sau zidari. Întrețineau o școală excelentă unde băieții merituoși cu părinți săraci aveau acces la înțelepciunea Părinților Bisericii. La această școală micul Thomas învățase să conjuge verbe latine și să copieze manuscrise. Apoi a făcut jurămintele călugărești, și-a pus bocceluța cu cărți în spate, a pornit spre Zwolle și, răsuflând ușurat, a închis ușa lăsând în urmă o lume agitată care nu îl atrăgea.

Thomas trăia într-o epocă a dezordinii, molimelor și morții năprasnice. În Europa Centrală, mai precis în Boemia, devotații discipoli ai lui Jan [Ioan] Huss, prietenul și adeptul reformatorului englez John Wycliffe, răzbunau printr-un război cumplit moartea îndrăgitului lider ars pe rug din ordinul Conciliului de la Konstanz, același care îi promisese liberă trecere dacă mergea în Elveția să își explice doctrinele în fața papei, a împăratului, a 23 de cardinali, 33 de arhiepiscopi și episcopi, 150 de

JAN HUSS

abați și peste 100 de prinți și duci care se întruniseră pentru a-și reforma Biserica.

În Apus, Franța se războise o sută de ani ca să-i scoată pe englezi de pe teritoriile ei, iar apariția fericită a Ioanei d'Arc tocmai ce o salvase de la înfrângerea totală. Dar nici nu se sfârșise bine acest conflict, că Franța și Burgundia începuseră o luptă pe viață și pe moarte pentru supremația asupra Europei Occidentale.

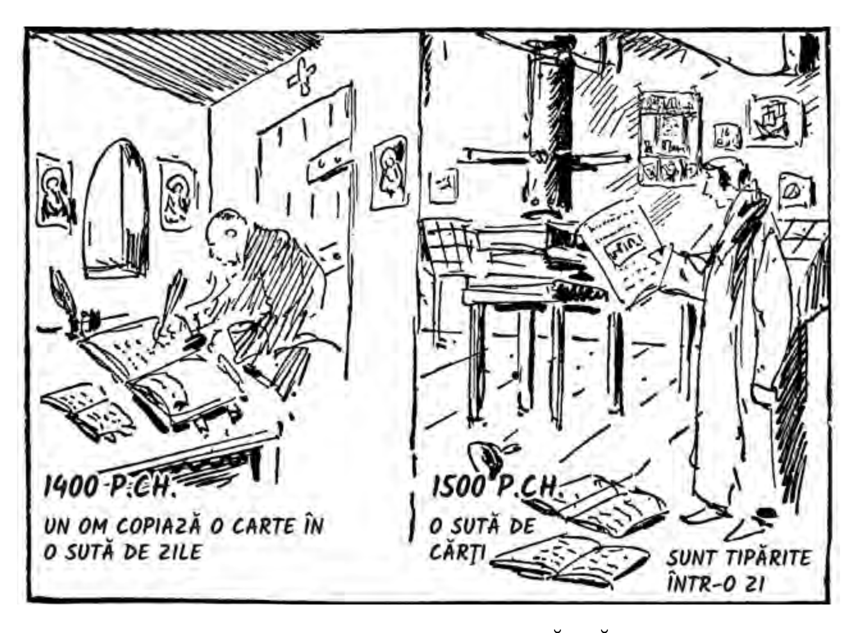
În sud, un papă de la Roma invoca blestemele Cerului asupra unui al doilea papă cu reședința la Avignon, în sudul Franței, și care îi răspundea cu aceeași monedă. În îndepărtatul Răsărit turcii nimiceau ultimele rămășițe ale Imperiului Roman, iar rușii porniseră o cruciadă finală pentru a zdrobi puterea stăpânilor tătari.

Însă din chilia lui tăcută Fratele Thomas n-a auzit nimic despre toate acestea. Avea manuscrisele și gândurile lui și era mulțumit. Și-a revărsat dragostea pentru Dumnezeu într-o cărticică. A intitulat-o *Imitațiunea lui Cristos*. De atunci încoace a fost tradusă în mai multe limbi decât orice altă carte în afară de Biblie. A fost citită de tot atâtea persoane câte au studiat și Sfintele Scripturi. A influențat viața a nenumărate milioane de oameni. Și era opera unui bărbat al cărui ideal suprem al existenței se exprima în simpla dorință de „a-și petrece liniștit zilele stând într-un ungher cu o cărticică".

Bunul Frate Thomas reprezenta cele mai pure idealuri ale Evului Mediu. Împresurat din toate părțile de forțele Renașterii victorioase, cu umaniștii care proclamau zgomotos venirea timpurilor moderne, Evul Mediu și-a adunat forțele pentru un ultim asalt. Mănăstirile au fost reformate. Călugării au renunțat la năravurile bogățiilor și viciului. Persoane simple, sincere și virtuoase încercau, prin exemplul vieții ireproșabile și cucernice, să îi readucă pe ceilalți pe calea dreptății și a resemnării smerite în fața voinței lui Dumnezeu. Zadarnic însă. Lumea cea nouă trecea în goană pe lângă acești oameni buni. Zilele meditației liniștite apuseseră. Începuse marea eră a „exprimării".

Îngăduiți-mi să spun aici că îmi pare rău fiindcă trebuie să întrebuințez atât de multe „cuvinte mari". Aș vrea să pot scrie această istorie în cuvinte de o singură silabă. Dar nu se poate. Nu poți scrie un manual de geometrie fără a face referire la o ipotenuză, triunghiuri și paralelipipede dreptunghice. Pur și simplu trebuie să înveți ce înseamnă aceste cuvinte ori să te descurci fără matematică. În istorie (și orice aspect al vieții) veți fi obligați în cele din urmă să învățați sensul multor cuvinte ciudate de origine latină și greacă. De ce să nu o faceți acum?

Când spun că Renașterea a fost o epocă a exprimării, vreau să zic următorul lucru: oamenii nu se mai mulțumeau să formeze un public și să stea așezați când împăratul sau papa le spunea ce să facă și ce să gândească. Doreau să fie actori pe scena vieții. Insistau să dea „expresie" propriilor idei individuale. Dacă cineva era interesat de guvernare, ca istoricul florentin Niccolò Machiavelli, atunci „se exprima" în cărți în care își expunea ideea despre ce presupune un stat înfloritor și ce înseamnă un conducător eficient. Dacă, pe de altă parte, avea o înclinație spre pictură, își „exprima" dragostea pentru linii

MANUSCRISUL ȘI CARTEA TIPĂRITĂ

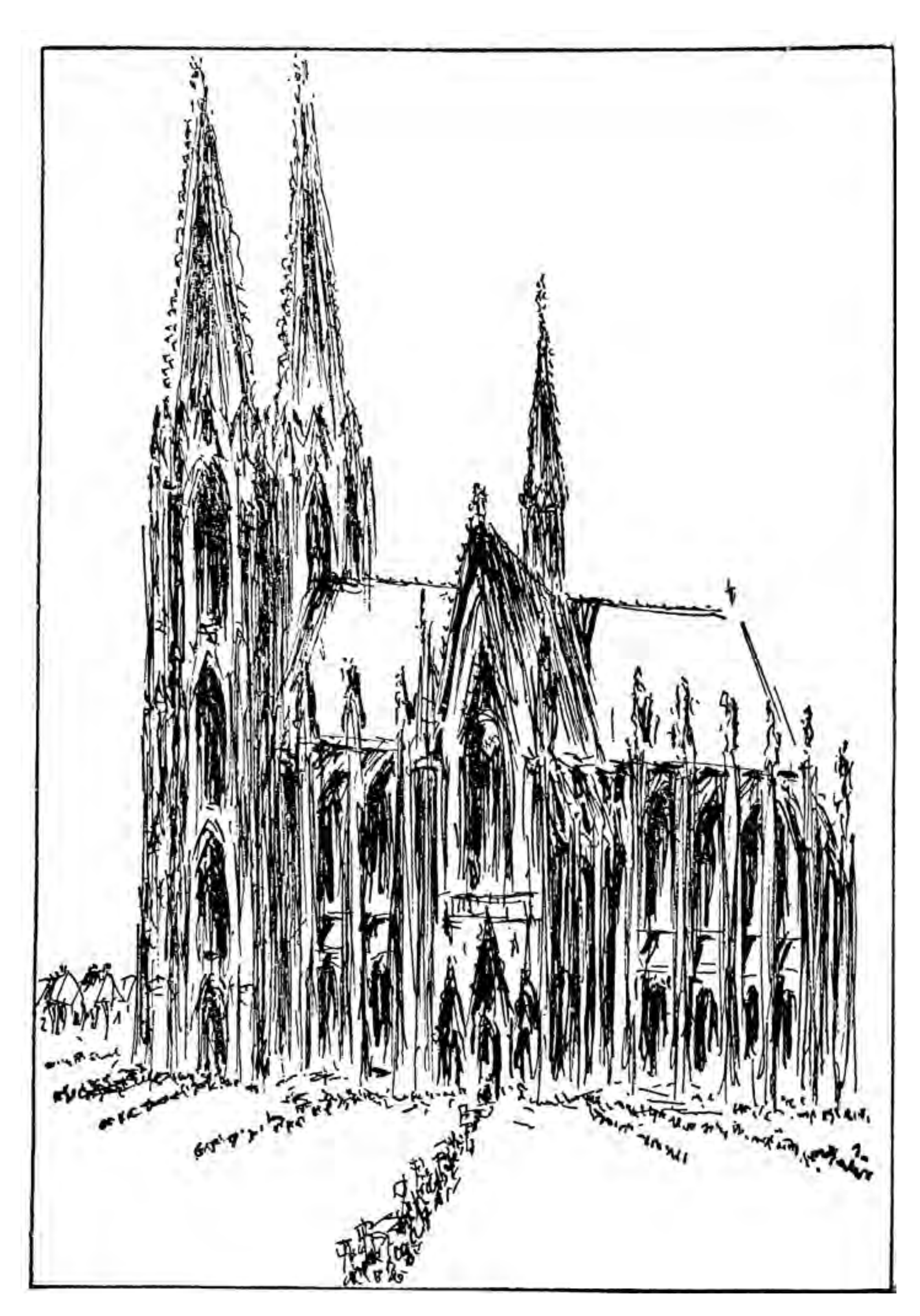
frumoase și culori încântătoare în imaginile care au transformat nume ca Giotto, Fra Angelico, Rafael și alte o mie în termeni familiari peste tot unde oamenii au început să acorde atenție lucrurilor care manifestă o frumusețe adevărată și de durată.

Dacă dragostea pentru culori și formă se împletea cu interesul pentru mecanică și hidraulică, rezultatul era un Leonardo da Vinci, care a pictat tablouri, a făcut experimente cu baloane și mașini de zbor, a asanat mlaștinile din câmpiile lombarde și și-a „exprimat" bucuria și curiozitatea față de toate lucrurile dintre cer și pământ în proză, pictură, sculptură și mecanisme curios concepute. Când unui bărbat înzestrat cu o forță titanică, precum Michelangelo, pensula și paleta de culori i se păreau prea delicate pentru mâinile sale viguroase, se orienta spre sculptură și arhitectură și cioplea cele mai extraordinare creaturi din blocuri grele de marmură sau desena planurile pentru bazilica Sfântul Petru, „expresia" cea mai concretă a splendorii Bisericii triumfătoare. Așa mergeau lucrurile.

Toată Italia (și foarte curând Europa întreagă) s-a umplut de bărbați și femei care trăiau pentru a-și aduce contribuția la suma comorilor cunoașterii, frumuseții și înțelepciunii. În orașul Mainz din Germania, Johann zum Gänsefleisch, cunoscut îndeobște ca Johann Gutenberg, inventase recent o metodă nouă de a copia cărți. Examinase vechile xilografii și perfecționase un sistem prin care literele individuale din plumb moale puteau fi plasate astfel încât să formeze cuvinte și pagini întregi. E adevărat, și-a pierdut repede toată averea în urma unui proces legat de invenția originală a presei tipografice. A murit sărac, însă „expresia" geniului său inventiv a trăit mai departe.

În scurtă vreme tipografi ca Aldo la Veneția, Etienne la Paris, Plantin la Anvers și Froben la Basel inundaseră lumea cu tiraje atent editate ale textelor clasice tipărite cu litere gotice ale Bibliei Gutenberg, în caractere italice ori în litere grecești sau ebraice.

Apoi lumea întreagă a devenit publicul pasionat al celor care aveau ceva de spus. Vremea când învățătura constituia monopolul câtorva privilegiați se sfârșise. Ultima scuză pentru ignoranță a dispărut de pe lume când Elzevier din Haarlem a

CATEDRALA

început să publice ediții ieftine și populare. Atunci Aristotel și Platon, Vergiliu, Horațiu și Pliniu, toată compania de calitate a autorilor antici, a filozofilor și oamenilor de știință, s-a oferit să devină prietenul fidel al oamenilor în schimbul câtorva bănuți neînsemnați. Umanismul îi făcuse pe toți oamenii liberi și egali dinaintea cuvântului tipărit.

41

MARILE DESCOPERIRI

ACUM, DUPĂ CE SCĂPASERĂ DE STRÂNSOAREA ÎNGUSTELOR LIMITĂRI MEDIEVALE, OAMENII AVEAU NEVOIE DE MAI MULT SPAȚIU PENTRU PEREGRINĂRILE LOR. LUMEA EUROPEANĂ DEVENISE PREA MICĂ PENTRU AMBIȚIILE LOR. VENISE VREMEA MARILOR CĂLĂTORII ALE EXPLORATORILOR

CRUCIADELE CONSTITUISERĂ O LECȚIE ÎN ARTA LIBERALĂ A călătoriilor. Însă foarte puțini se aventuraseră dincolo de drumul bătut și bine-cunoscut care ducea de la Veneția la Jaffa. În secolul al XIII-lea, frații Polo, negustori din Veneția, traversaseră întinsul deșert mongol și după ce escaladaseră munți înalți până la Lună, își croiseră drum până la curtea marelui Han din Catai, preaputernicul împărat al Chinei. Fiul unuia dintre frații Polo, pe nume Marco, a scris despre aventurile lor o carte

MARCO POLO

care acoperea o perioadă de peste douăzeci de ani. Lumea uluită a rămas cu gura căscată în fața descrierilor turnurilor de aur din neobișnuita insulă Zipangu – cum se scrie Japonia în italiană. Mulți își doriseră să meargă în est pentru a găsi această țară a aurului și a se îmbogăți. Dar drumul era prea lung și mult prea primejdios, așa că au rămas acasă.

Bineînțeles, exista întotdeauna posibilitatea călătoriei pe mare. Dar marea era extrem de nepopulară în Evul Mediu, din multe motive temeinice. În primul rând, corăbiile erau foarte mici. Vasele pe care Magellan a făcut celebra călătorie în jurul lumii, care a durat mulți ani, nu erau nici cât un feribot modern. Transportau între douăzeci și cincizeci de oameni care trăiau în cabine sordide (prea joase să poată sta cineva drept în picioare), iar marinarii erau obligați la un regim sărăcăcios, deoarece amenajările pentru bucătărie lăsau de dorit și la cel mai mic semn de vreme rea nu se putea aprinde focul. Lumea medievală știa cum să pună heringul la saramură și cum să usuce peștele. Însă nu existau alimente la conservă și legumele proaspete dispăreau din lista de bucate de îndată ce corabia se îndepărta de țărm. Apa se căra în butoiașe. Se învechea repede, prindea gust de lemn putred și rugină și se umplea de corpusculi cleioși. Cum oamenii din Evul Mediu nu știau nimic despre microbi (se pare că Roger Bacon, călugărul învățat din secolul al XIII-lea, le intuise existența, însă și-a păstrat înțelept descoperirea pentru sine), beau de multe ori apă contaminată și uneori întregul echipaj murea de febră tifoidă. Mortalitatea la bordul navelor primilor navigatori era de speriat. Dintre cei două sute de marinari plecați în 1519 din Sevilia pentru a-l însoți Magellan în faimoasa călătorie în jurul lumii s-au întors doar optsprezece. Chiar și în secolul al XVII-lea, când între Europa Occidentală și Indii exista un comerț activ, o mortalitate de 40% nu constituia ceva neobișnuit pentru o călătorie de la Amsterdam la Batavia și înapoi. Majoritatea victimelor mureau de scorbut, o boală provocată de lipsa legumelor proaspete din alimentație și care afectează gingiile și intoxică sângele până când pacientul moare de epuizare.

În aceste circumstanțe, înțelegeți probabil că marea nu atrăgea cele mai bune elemente ale populației. Descoperitorii

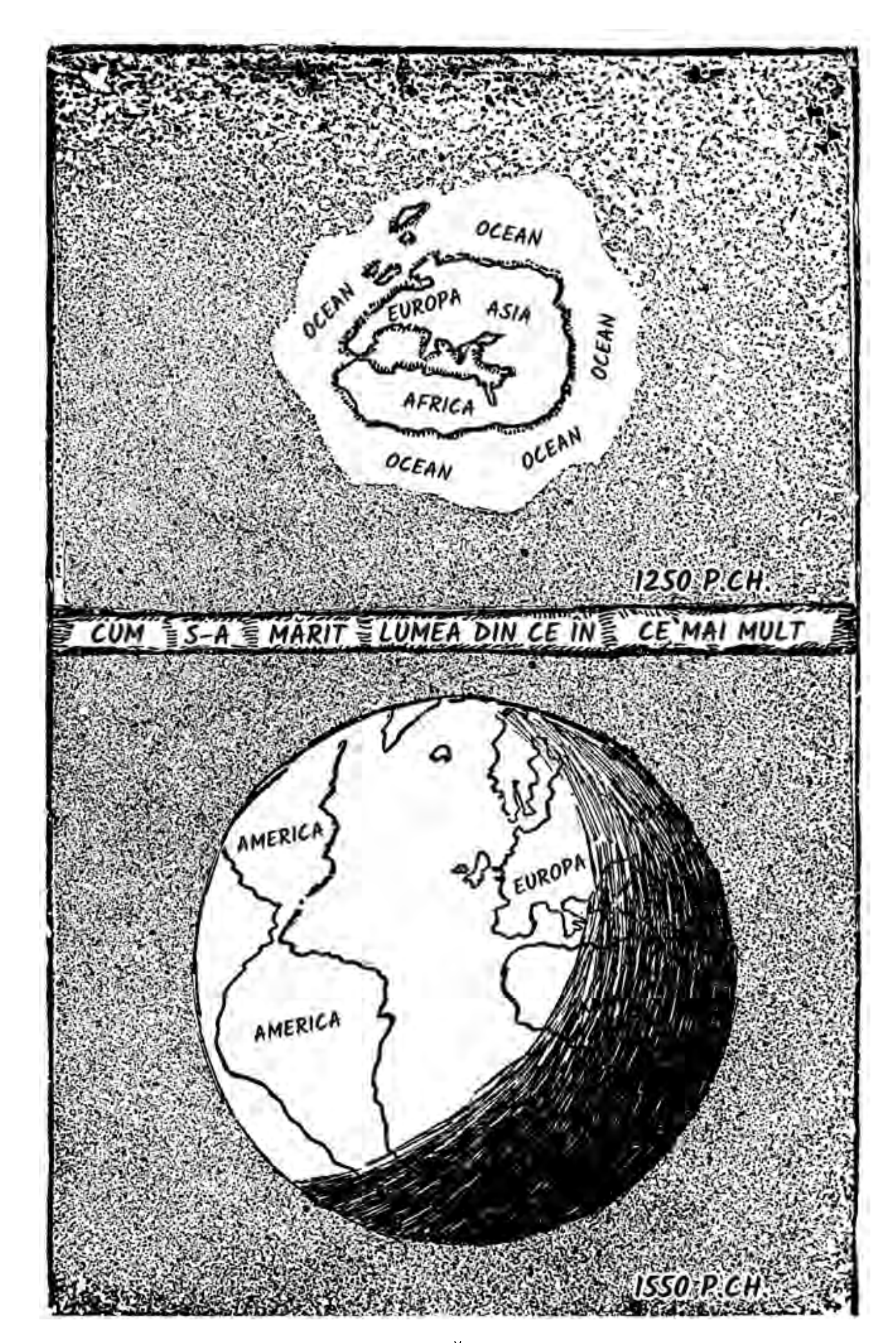
faimoși, ca Magellan, Columb și Vasco da Gama, au călătorit în fruntea unor echipaje alcătuite aproape exclusiv din foști ocnași, viitori ucigași și borfași fără slujbă.

Acești navigatori merită cu siguranță admirația noastră pentru curajul și îndrăzneala cu care și-au îndeplinit misiunile fără speranță în fața unor greutăți pe care oamenii lumii noastre confortabile nici măcar nu le pot concepe. Corăbiile lor luau apă. Velatura era grosolană. De la jumătatea secolului al XIII-lea foloseau un fel de busolă (ajunsă în Europa din China, pe calea Arabiei și a Cruciadelor), însă aveau hărți foarte proaste și incorecte. Își stabileau ruta încrezându-se-n Domnul și-n presupuneri. Dacă aveau noroc, se întorceau după un an, doi sau trei. Altminteri, li se albeau oasele rămase pe vreo plajă singuratică. Însă erau pionieri adevărați. Se jucau cu norocul. Pentru ei, viața era o aventură glorioasă. Dădeau uitării toată suferința, setea, foamea și durerea când zăreau contururile nedeslușite ale unui țărm nou sau apele liniștite ale unui ocean nemaiștiut din negura timpului.

Iarăși mi-aș dori ca această carte să poată avea o mie de pagini. Primele descoperiri sunt un subiect absolut fascinant. Însă pentru a vă face o idee adevărată despre vremurile trecute, istoria ar trebui să fie asemenea gravurilor lui Rembrandt. Ar trebui să arunce o lumină intensă asupra cauzelor importante, asupra celor mai buni și mai însemnați. Restul trebuie să rămână în umbră, ori să fie schițat în câteva rânduri. Iar în capitolul de față nu vă pot oferi decât o listă a celor mai importante descoperiri.

Rețineți că pe tot parcursul secolelor al XIV-lea și al XV-lea navigatorii încercau să înfăptuiască *un singur lucru* – doreau să găsească o rută comodă și sigură spre imperiul Catai (China), spre insula Zipangu (Japonia) și spre acele insule misterioase unde creșteau mirodeniile care din zilele Cruciadelor erau pe gustul lumii medievale și de care oamenii aveau nevoie înainte de apariția conservării prin congelare, când carnea și peștele se stricau foarte repede și nu mai puteau fi consumate decât presărate din belșug cu piper sau nucșoară.

Venețienii și genovezii fuseseră marii navigatori din Mediterană, însă onoarea explorării coastei Atlanticului le revine

CUM S-A MĂRIT LUMEA

portughezilor. Spania și Portugalia musteau de energia patriotică generată de străvechea luptă împotriva invadatorilor mauri. Odată apărută, o asemenea energie poate fi dirijată ușor spre alte făgașuri. În secolul al XIII-lea, regele Alfonso III cucerise regatul Algarve, situat în colțul sud-vestic al Peninsulei Iberice și îl anexase la teritoriile stăpânite de el. În secolul următor portughezii i-au bătut pe mahomedani cu propriile lor arme, au traversat Strâmtoarea Gibraltar și au ocupat Ceuta, vizavi de orașul arab Tarifa (un cuvânt care în arabă înseamnă „inventar“ și care, prin intermediul limbii spaniole, a ajuns la noi ca „tarif“), și Tanger, care a devenit capitala unei anexe africane la regatul Algarve.

Erau pregătiți să-și înceapă cariera de exploratori.

În anul 1415, prințul Henric, cunoscut ca Henric Navigatorul, fiul lui Ioan I al Portugaliei și al soției sale, Filipa, fiica lui Ioan de Gaunt (despre care puteți citi în *Richard al II-lea*, o piesă de William Shakespeare), a început pregătirile pentru o explorare sistematică a nord-vestului Africii. Înaintea lui, acest țărm torid și nisipos fusese vizitat de fenicieni și normanzi, care și-l aminteau drept casa „sălbaticilor“ păroși cărora noi acum le spunem gorile. Prințul Henric și căpitanii lui au descoperit rând pe rând Insulele Canare, au redescoperit Insula Madeira, vizitată cu un secol înainte de o corabie genoveză, au cartografiat atent Insulele Azore, cunoscute vag atât portughezilor, cât și spaniolilor, și au zărit în fugă gura fluviului Senegal pe coasta vestică a Africii, crezând că este gura occidentală a Nilului. În cele din urmă, pe la jumătatea secolului al XV-lea, au văzut Capul Verde și Insulele Capului Verde, care se află cam la jumătatea distanței dintre țărmul african și Brazilia.

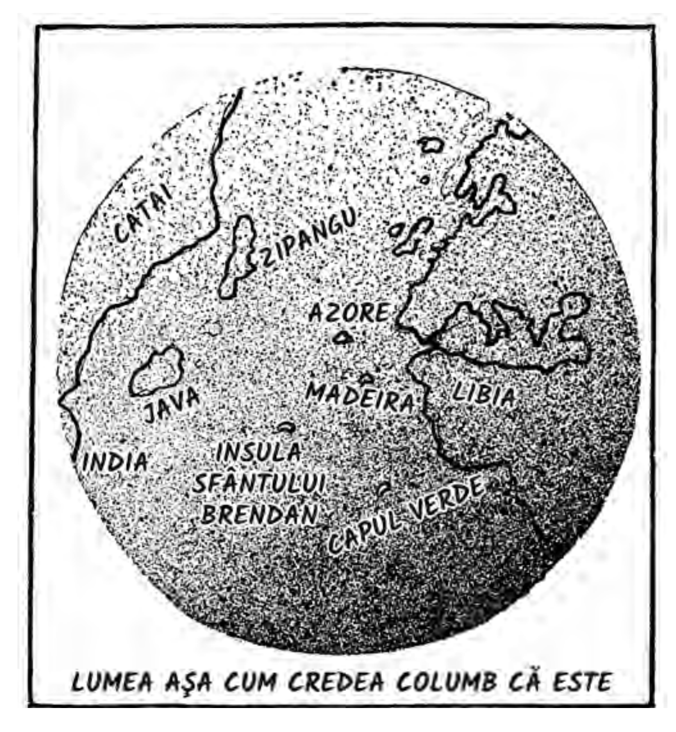
Însă Henric nu și-a mărginit cercetările la apele oceanului. Era Mare Maestru al Ordinului lui Hristos. Acesta reprezenta o continuare portugheză a ordinului cruciat al Templierilor, abolit de papa Clement V în anul 1312 la cererea regelui Filip cel Frumos al Franței, care a folosit prilejul pentru a-i arde pe rug pe templierii francezi și a le fura posesiunile. Prințul Henric a utilizat veniturile produse de domeniile ordinului său religios pentru a echipa câteva expediții care au explorat interiorul deșertului Sahara și coasta Guineei.

Pe de altă parte, era, încă, un om medieval: a pierdut mult timp și a cheltuit o groază de bani pe căutarea misteriosului „Prezbiter Ioan“, un preot creștin legendar despre care se spunea că ar fi fost împăratul unui imperiu întins „situat undeva în Răsărit“. Povestea acestui suveran bizar a fost auzită prima oară în Europa la jumătatea secolului al XII-lea. Vreme de trei sute de ani oamenii au încercat să dea de „Ioan Prezbiterul“ și de urmașii săi. Henric a luat parte la căutare. Enigma a fost rezolvată la treizeci de ani după moartea lui.

În anul 1486, în încercarea de a găsi ținutul Prezbiterului Ioan pe mare, Bartolomeu Diaz a ajuns la extremitatea sudică a Africii. La început a numit-o Capul Furtunilor, din cauza vânturilor puternice care l-au împiedicat să-și continue călătoria spre est, însă navigatorii lusitani, care au înțeles importanța descoperirii în vederea găsirii unei rute maritime spre India, i-au schimbat denumirea în Capul Bunei Speranțe.

Un an mai târziu, Pedro da Covilhã, echipat cu scrisori de recomandare din partea Casei de Medici, a pornit într-o misiune similară pe uscat. A traversat Mediterana și, după ieșirea din Egipt, a călătorit spre sud. A ajuns la Aden, iar de acolo, traversând apele Golfului Persic, pe care puțini albi îl văzuseră din zilele lui Alexandru cel Mare, cu optsprezece veacuri înainte, a vizitat Goa și Calicut pe coasta indiană, unde a tot auzit despre Insula Lunii (Madagascar), care ar fi trebuit să se afle undeva la mijlocul distanței dintre Africa și India. Apoi s-a întors, a vizitat în secret Mecca și Medina, a traversat din nou Marea Roșie, iar în anul 1490 a descoperit regatul lui Ioan Prezbiterul, care nu era nimeni altul decât Negusul (sau regele) Negru al Abisiniei, ai cărui strămoși adoptaseră creștinismul în secolul al IV-lea, cu șapte sute de ani înainte ca misionarii creștini să fi ajuns în Scandinavia.

Numeroasele călătorii i-au convins pe geografii și cartografii portughezi că, deși călătoria spre Indii pe o rută maritimă estică era posibilă, ea nu era în nici un caz ușoară. Apoi s-a iscat o mare dispută. Unii voiau să continue explorările la est de Capul Bunei Speranțe. Alții spuneau: „Nu, trebuie să navigăm spre vest, peste Atlantic, și așa vom ajunge în Catai.“

LUMEA LUI COLUMB

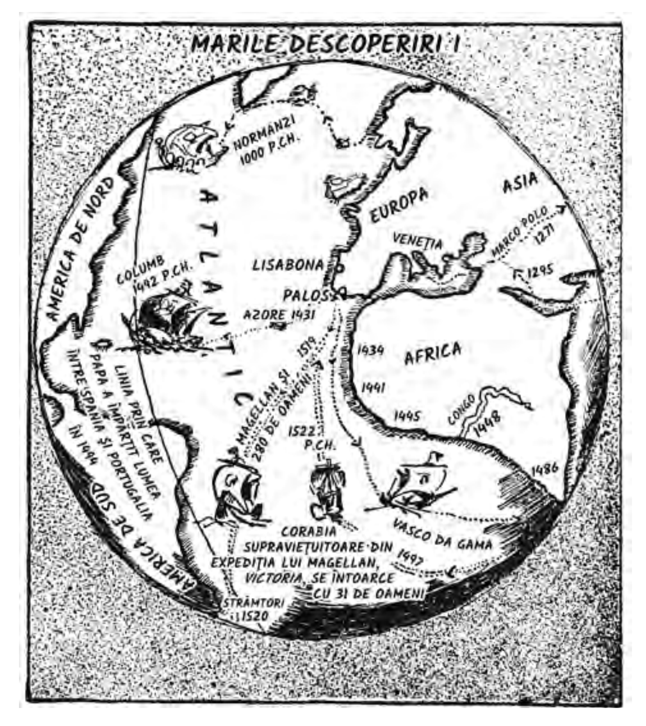
Să spunem aici că oamenii cei mai inteligenți ai epocii erau ferm convinși că Pământul nu e plat ca o clătită, ci rotund. Sistemul ptolemeic al universului – născocit și descris cum se cuvine de Claudius Ptolemeu, marele geograf egiptean din secolul al II-lea al erei noastre –, care corespunsese nevoilor simple ale celor din Evul Mediu, fusese respins de mult de oamenii de știință renascentiști. Ei acceptaseră doctrina matematicianului polonez Nicolaus Copernic, ale cărui studii îl convinseseră că Pământul este doar una dintre planetele rotunde care se rotesc în jurul Soarelui, o descoperire pe care nu a îndrăznit să o publice timp de treizeci și șase de ani (a fost tipărită în 1543, anul morții sale) de frica Inchiziției, un tribunal pontifical înființat în secolul al XIII-lea, când ereziile albigenzilor și valdensilor în Franța și Italia (erezii foarte moderate ale unor persoane evlavioase care nu credeau în proprietatea privată și preferau să trăiască în sărăcie, asemenea

lui Hristos) amenințaseră pentru o clipă puterea absolută a episcopilor Romei. Însă convingerea că Pământul e rotund era comună printre specialiștii în navigație și, după cum am spus, aceștia discutau acum avantajele rutelor estică și vestică.

Printre susținătorii rutei vestice se număra și un marinar genovez pe nume Cristoforo Colombo. Era fiul unui negustor de lână. A studiat, se pare, la Universitatea din Pavia, unde s-a specializat în matematică și geometrie. Mai târziu a preluat afacerea tatălui, dar nu peste multă vreme îl găsim călătorind cu treburi în Insula Chios, în estul Mediteranei. Auzim apoi despre niște drumuri în Anglia, dar nu știm dacă s-a dus în nord după lână sau comandând un vas. În februarie 1477, Columb (dacă e să-l credem) a vizitat Islanda, dar probabil nu a ajuns decât în Insulele Feroe, unde în februarie e suficient de frig ca să fie confundate cu Islanda. Aici Columb i-a întâlnit pe descendenții bravilor normanzi stabiliți în Groenlanda în secolul al X-lea și care vizitaseră America în secolul al XI-lea, când corabia lui Leif fusese împinsă de vânt pe coasta Vinland, sau Labrador.

Nimeni nu știa ce se alesese de coloniile acelea din vestul îndepărtat. Colonia americană a lui Thorfinn Karlsferne, soțul văduvei fratelui lui Leif, Thorstein, întemeiată în anul 1003, a fost abandonată trei ani mai târziu din cauza ostilității eschimoșilor. Cât despre Groenlanda, de la coloniștii de acolo nu se mai auzise o vorbă încă din 1440. Mai mult ca sigur groenlandezii pieriseră toți de Moartea Neagră, epidemia de ciumă care răpusese de curând jumătate din populația Norvegiei. Oricum ar fi stat lucrurile, tradiția unui „pământ întins în apusul îndepărtat“ supraviețuia în amintirea locuitorilor din Feroe și Islanda, iar Columb trebuie să fi auzit de ea. A adunat și alte informații de la pescarii din insulele scoțiene nordice, după care s-a dus în Portugalia, unde s-a căsătorit cu fiica unuia dintre căpitanii care serviseră sub prințul Henric Navigatorul.

Începând din acel moment (anul 1478) Columb s-a dedicat căutării rutei vestice spre Indii. A trimis planurile pentru o asemenea călătorie la curțile Portugaliei și Spaniei. Portughezii, care se simțeau siguri pe monopolul asupra rutei estice, nu i-au

MARILE DESCOPERIRI, EMISFERA OCCIDENTALĂ

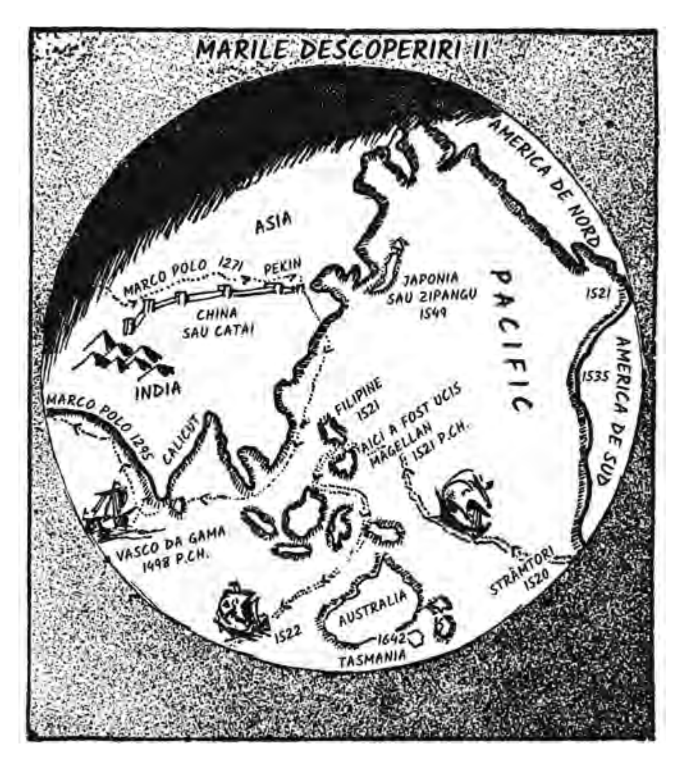
ascultat ideile. În Spania, Ferdinand de Aragon și Isabela a Castiliei, a căror căsătorie în 1469 unise Spania într-un singur regat, erau ocupați să-i scoată pe mauri din ultima lor fortăreață, Granada. Nu aveau bani de expediții riscante. Le trebuia și ultima pesetă pentru soldații lor.

Puțini oameni au fost obligați vreodată să lupte cu atâta disperare pentru propriile idei ca acest italian curajos. Dar povestea lui Colombo (Colón în spaniolă sau Columb, cum îi spunem noi) e prea bine cunoscută pentru a o repeta. Maurii au predat Granada pe 2 ianuarie 1492. În luna aprilie a aceluiași an Columb a semnat un contract cu regele și regina Spaniei. Pe 3 august, într-o vineri, a plecat din Palos[1] cu trei nave mici și un echipaj de 88 de oameni, dintre care mulți criminali cărora li se oferise grațierea dacă se alăturau expediției.

1. În prezent Palos de la Frontera (n. tr.).

La ora 2 noaptea în ziua de vineri, 12 octombrie, Columb a descoperit o întindere de uscat. La 4 ianuarie 1493 Columb și-a luat rămas-bun de la cei 44 de bărbați din mica fortăreață La Navidad (nici unul nu a fost revăzut în viață) și a pornit înapoi spre patrie. Pe la jumătatea lui februarie a ajuns în Azore, unde portughezii au amenințat că-l vor arunca în temniță. La 15 martie 1493 amiralul a ajuns în Palos și împreună cu indienii săi (căci el era convins că descoperise niște insule periferice ale Indiilor și îi numise pe nativi „indieni roșii“) s-a grăbit spre Barcelona să le spună evlavioșilor patroni că drumul spre aurul și argintul din Catai și Zipangu stătea la dispoziția Maiestăților Lor catolice.

Dar vai, Columb n-a aflat niciodată adevărul. E posibil ca spre sfârșitul vieții, în cea de-a patra călătorie, când a atins continentul sud-american, să fi bănuit că ceva nu era în regulă cu

MARILE DESCOPERIRI, EMISFERA ORIENTALĂ

descoperirea lui. Însă a murit ferm convins că între Europa și Asia nu exista un continent și că găsise ruta directă spre China.

Între timp, portughezii, ținându-se de ruta lor estică, fuseseră mai norocoși. În anul 1498, Vasco da Gama reușise să ajungă pe coasta Malabar și se întorsese teafăr la Lisabona cu o încărcătură de mirodenii. În 1502 a repetat vizita. Însă pe ruta occidentală munca de explorare se dovedise extrem de dezamăgitoare. În 1497 și 1498 John și Sebastian Cabot încercaseră să găsească o trecere spre Japonia, însă nu au văzut decât coastele înzăpezite și stâncile din Newfoundland, zărite pentru prima oară de normanzi cu cinci secole înainte. Amerigo Vespucci, un florentin care a devenit comandant suprem al flotei Spaniei și care a dat numele continentului american, explorase coasta Braziliei, dar nu găsise nici urmă de Indii.

În 1513, la șapte ani după moartea lui Columb, geografii Europei au început să priceapă în sfârșit adevărul. Vasco Nuñez de Balboa traversase istmul Panama, escaladase faimosul vârf din Darién și văzuse o întindere vastă de apă ce părea să sugereze existența unui alt ocean.

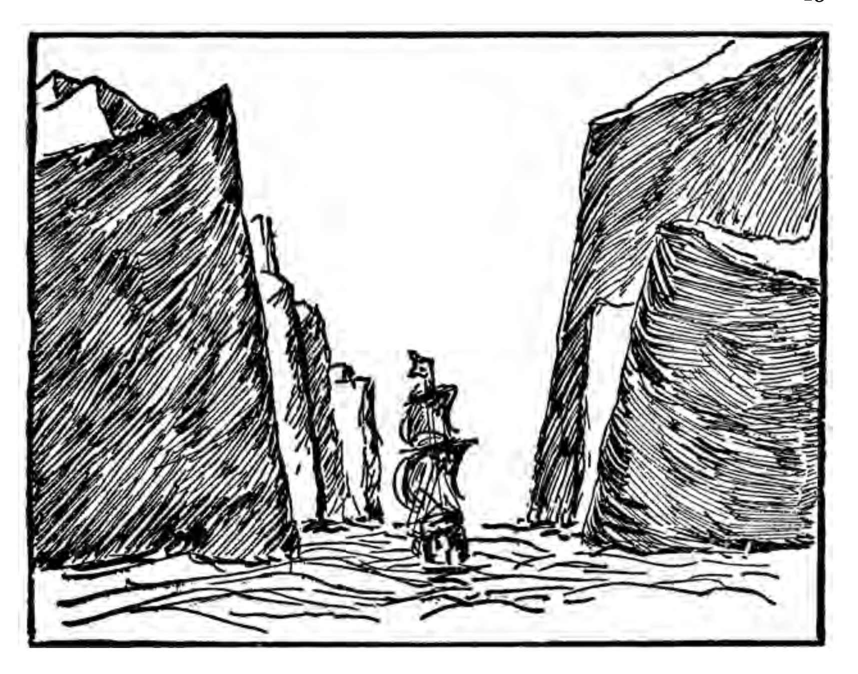
În sfârșit, în 1519 o flotă de cinci corăbii spaniole mici, la comanda navigatorului portughez Fernando Magellan, a pornit spre vest (nu spre est, întrucât această rută se afla exclusiv în mâinile portughezilor, care nu îngăduiau concurența) în căutarea Insulelor Mirodeniilor. Magellan a traversat Atlanticul între Africa și Brazilia și a navigat spre sud. A ajuns la un canal îngust situat între extremitatea sudică a Patagoniei, „ținutul oamenilor cu picioare mari“, și Țara de Foc (numită așa din cauza unui foc văzut de marinari într-o noapte, singurul semn al existenței băștinașilor). Timp de aproape cinci săptămâni corăbiile lui Magellan s-au aflat la mila furtunilor îngrozitoare și a vijeliilor care măturau strâmtorile. În rândul marinarilor a izbucnit o revoltă. Magellan a înăbușit-o cu asprime teribilă și și-a trimis doi dintre oameni pe țărm, unde au fost lăsați să se căiască în tihnă de păcatele lor. În cele din urmă furtunile s-au domolit, canalul s-a lărgit și Magellan a pătruns într-un ocean nou. Valurile lui erau liniștite și calme. A numit aceste ape Marea Pacifică, Mare Pacifico. Apoi a continuat spre vest.

A navigat 98 de zile fără să vadă pământ. Oamenii lui au fost cât pe ce să piară de foame și sete și mâncau șobolanii care le năpădiseră navele, iar când s-au terminat și șobolanii au molfăit bucăți din pânza corăbiilor ca să potolească împunsăturile foamei.

În martie 1521 au zărit pământ. Magellan l-a numit ținutul Ladrones (care înseamnă „tâlhari“), fiindcă băștinașii furau tot ce apucau. Apoi au continuat mai departe în vest, spre Insulele Mirodeniilor!

Au văzut iarăși uscat. Un grup de insule singuratice. Magellan le-a numit Filipine, după Filip, fiul stăpânului său Carol Quintul, mai precis Filip II, de nefericită amintire istorică. La început Magellan a fost primit bine, însă când a folosit armele de pe corăbii pentru convertiri la creștinism, localnicii l-au ucis împreună cu o parte dintre căpitanii și marinarii lui. Supraviețuitorii au ars una dintre cele trei nave rămase și și-au reluat călătoria. Au găsit Arhipelagul Moluce, faimoasele Insule ale Mirodeniilor; au zărit Borneo și au ajuns în Tidor. Acolo a rămas cu tot cu echipaj una dintre cele două corăbii, prea avariată pentru a mai fi utilizată. *Victoria*, comandată de Sebastian del Cano, a traversat Oceanul Indian, a ratat țărmul nordic al Australiei (descoperită doar în prima jumătate a secolului al XVII-lea, când navele Companiei Olandeze a Indiilor de Est au explorat acest teritoriu pustiu și neprimitor) și, după mari greutăți, a ajuns în Spania.

Aceasta a fost cea mai remarcabilă dintre călătorii. Durase trei ani. Se realizase cu un preț enorm atât în vieți omenești, cât și în bani. Însă a demonstrat că Pământul este rotund și că noile teritorii descoperite de Columb nu făceau parte din Indii, ci formau un continent distinct. Din acel moment, Spania și Portugalia și-au dedicat toate energiile dezvoltării comerțului cu India și America. Pentru a preveni un conflict armat între rivali, papa Alexandru VI (singurul păgân declarat ales vreodată în această funcție preasfântă), divizase, săritor, lumea în două părți egale, trăgând o linie de demarcație de-a lungul meridianului 50 longitudine estică – așa-numita împărțire de la Tordesillas din 1494. Portughezii urmau să înființeze colonii

MAGELLAN

la est de această linie, spaniolii la vest. Așa se explică faptul că tot continentul american, cu excepția Braziliei, a devenit spaniol, iar Indiile și mare parte din Africa au devenit portugheze până când coloniștii englezi și olandezi (care nu respectau deciziile pontificale) și-au însușit aceste posesiuni în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Când vestea descoperirilor lui Columb a ajuns pe Rialto în Veneția, un Wall Street al Evului Mediu, s-a creat o panică teribilă. Acțiunile și obligațiile au căzut cu 40 și 50%. În scurtă vreme, când s-a văzut că, de fapt, Columb nu găsise drumul spre Catai, negustorii venețieni și-au revenit din spaimă. Însă călătoriile efectuate de Magellan și Vasco da Gama au demonstrat posibilitățile efective ale unei rute maritime estice spre Indii. Conducătorii celor două mari centre comerciale din Evul Mediu și Renaștere, Genova și Veneția, au început să-și regrete refuzul de a-l asculta pe Columb. Dar era prea târziu. Comerțul pe uscat cu Indiile și China s-a redus la proporții nesemnificative. Zilele gloriei italiene apuseseră. Oceanul Atlantic a

O LUME NOUĂ

devenit noul centru al comerțului și, prin urmare, centrul civilizației. Așa a și rămas de atunci încoace.

Vedeți cât de ciudat a progresat civilizația de la acele zile timpurii, cu cinci mii de ani înainte, când locuitorii din Valea Nilului au început să țină o cronică scrisă a istoriei. De pe fluviul Nil s-a extins spre Mesopotamia, țara dintre râuri. Apoi a venit rândul Cretei, Greciei și Romei. O mare internă a devenit centrul comerțului, iar orașele din jurul Mediteranei au ajuns căminul artei, științei, filozofiei și învățăturii. În secolul al XVI-lea s-a deplasat din nou spre vest, transformând țările cu ieșire la Atlantic în stăpânele pământului.

Unii spun că războiul mondial și sinuciderea marilor națiuni europene a diminuat mult importanța Oceanului Atlantic. Ei se așteaptă să vadă civilizația traversând continentul american și găsindu-și o nouă patrie în Pacific. Eu unul mă îndoiesc de asta.

Traiectoria spre Occident a fost însoțită de o creștere constantă a dimensiunilor navelor și de o lărgire a cunoștințelor navigatorilor. Ambarcațiunile cu fund plat de pe Nil și Eufrat au fost înlocuite de corăbiile cu pânze ale fenicienilor, egeenilor, grecilor, cartaginezilor și romanilor. La rândul lor, acestea au fost abandonate în favoarea navelor cu greement pătrat ale portughezilor și spaniolilor. Iar acestea din urmă au fost înlăturate de pe ocean de velierele cu tot greementul utilizate de englezi și olandezi.

În prezent însă civilizația nu mai depinde de ambarcațiuni. Aviația le-a luat locul și va continua să înlocuiască navele cu pânze sau cu abur. Următorul centru de civilizație va depinde de evoluția aeronauticii și energiei hidraulice. Iar marea va ajunge din nou casa netulburată a peștișorilor care odinioară își împărțeau sălașul din adâncuri cu cei dintâi strămoși ai oamenilor.

42
BUDDHA ȘI CONFUCIUS

DESPRE BUDDHA ȘI CONFUCIUS

DESCOPERIRILE PORTUGHEZILOR ȘI SPANIOLILOR I-AU PUS pe creștinii din vestul Europei în legătură strânsă cu popoarele din India și China. Europenii știau, desigur, că creștinismul nu era singura religie de pe fața pământului. Mai existau mahomedanii și triburile păgâne din nordul Africii, care adorau bețe, pietre și copaci uscați. Însă în India și China cuceritorii creștini au dat peste milioane de persoane care nu auziseră în viața lor de Hristos și nici nu voiau să audă de El, căci considerau că religia lor, veche de mii de ani, era mai bună decât cea a Occidentului. Cum aceasta este o poveste a omenirii, nu o istorie dedicată exclusiv popoarelor Europei și emisferei nordice, se cuvine să știți câte ceva despre cei doi bărbați ale căror învățături și al căror exemplu continuă să înrâurească faptele și gândurile majorității semenilor noștri de pe pământ.

În India, Buddha a fost recunoscut drept cel mai mare învățător religios. Istoria lui e interesantă. S-a născut în secolul al VI-lea înainte de Hristos, nu departe de maiestuoșii Munți Himalaya, unde cu patru sute de ani înainte Zarathustra (sau Zoroastru), primul conducător de seamă al arienilor (numele pe care și-l dădea ramura orientală a rasei indo-europene), își învățase poporul să privească viața ca pe o luptă continuă între Ahriman și Ormuzd[1], zeii binelui și răului. Tatăl său era Suddhodana, o căpetenie puternică din tribul Shakya. Mama, Maha Maya, era fiica unui rege vecin. Se căsătorise la o vârstă

1. Numit frecvent și Ahura Mazda (n. tr.).

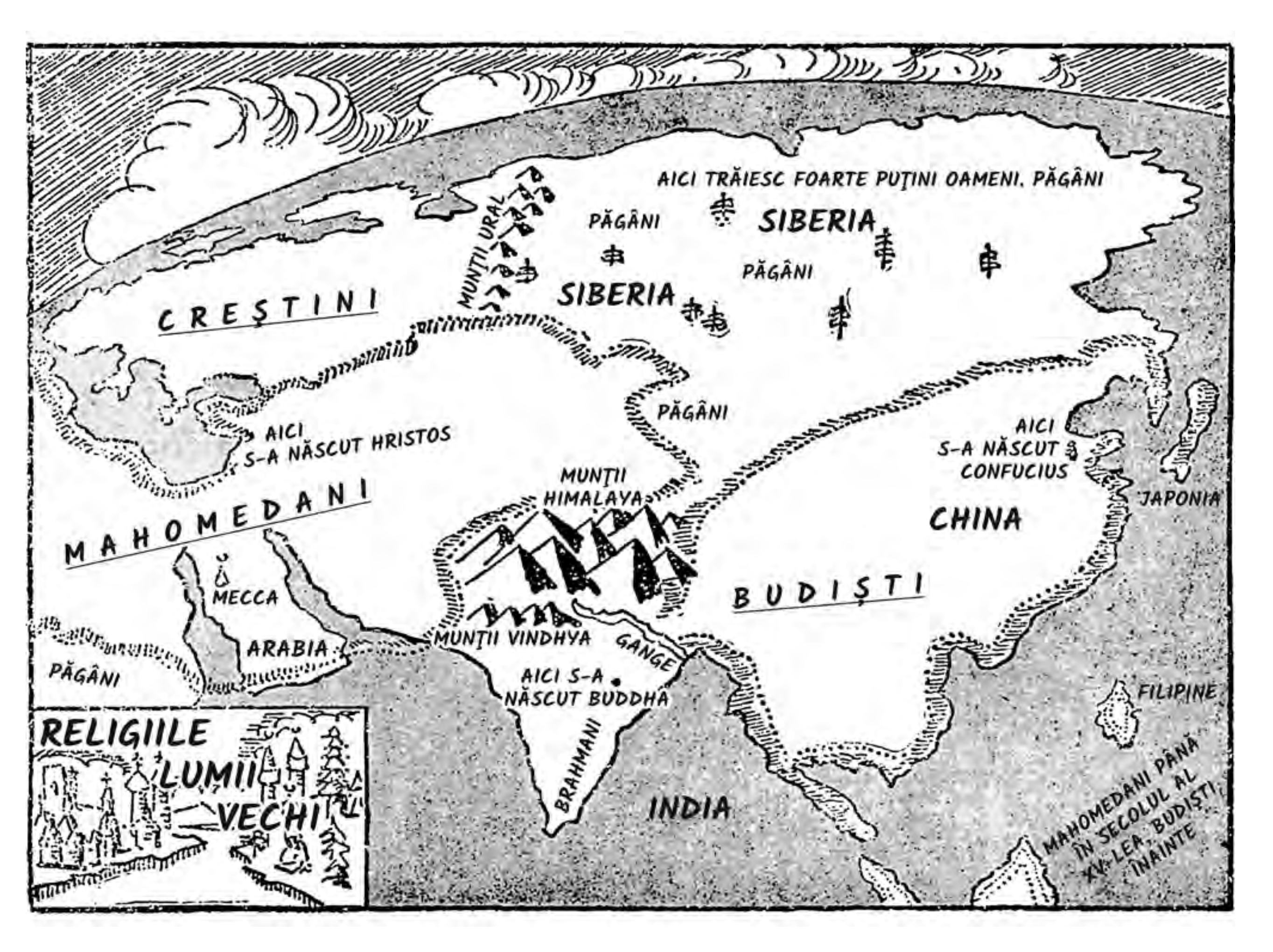
fragedă. Însă multe luni apuseseră îndărătul șirului de munți din depărtare și soțul ei nu avea încă un moștenitor care să cârmuiască țara după el. În cele din urmă, la cincizeci de ani, femeii i-a sosit sorocul și a plecat să-și aducă pe lume copilul lângă cei din neamul ei.

Până în ținutul Koliyan, unde copilărise Maha Maya, era cale lungă. Într-o noapte se odihnea între copacii umbroși din grădina Lumbini. Acolo i s-a născut fiul. I s-a dat numele Siddhartha, dar noi îl cunoaștem ca Buddha, „Cel Iluminat" sau „Cel Treaz".

Siddhartha a crescut și s-a făcut un prinț chipeș, iar când a împlinit nouăsprezece ani s-a căsătorit cu verișoara lui Yasodhara. În următorii zece ani a trăit departe de orice durere și suferință, în spatele zidurilor ocrotitoare ale palatului regal, așteptând ziua în care avea să-și urmeze tatăl ca rege al clanului Shakya.

S-a întâmplat însă ca la treizeci de ani să iasă pe porțile palatului și să vadă un bărbat bătrân și istovit de muncă, ale cărui mădulare slabe de-abia mai puteau purta povara vieții. Siddhartha i l-a arătat vizitiului său, Channa, dar Channa a răspuns că pe lume se găsesc mulți oameni sărmani și că unul în plus sau în minus nu contează. Tânărul prinț a fost foarte întristat, dar n-a spus nimic și s-a întors la traiul alături de soția, tatăl și mama sa, încercând să fie fericit. Peste puțină vreme a ieșit din palat pentru a doua oară. Trăsura lui a trecut pe lângă un om care suferea de o boală grea. Siddhartha l-a întrebat pe Channa din ce cauză suferea omul cu pricina, însă vizitiul a răspuns că pe lume sunt mulți bolnavi și că asemenea lucruri nu pot fi îndreptate și nu contează prea mult. Tânărul prinț s-a întristat nespus când a auzit asta, dar s-a întors iarăși la ai lui.

Au trecut câteva săptămâni. Într-o seară Siddhartha a poruncit să i se pregătească trăsura pentru a merge la râu să se îmbăieze. Caii lui s-au speriat deodată la vederea unui om mort al cărui corp în putrefacție zăcea în șanțul de lângă drum. Tânărul prinț, căruia nu i se îngăduise niciodată să vadă așa ceva, s-a înspăimântat, însă Channa i-a spus să nu ia aminte la asemenea fleacuri. Lumea e plină de morți. Stă în legea vieții

CELE TREI RELIGII MARI

ca toate lucrurile să se sfârșească. Nimic nu e veșnic. Mormântul ne așteaptă pe toți și nu există scăpare.

Când s-a întors acasă în seara aceea, Siddhartha a fost întâmpinat cu muzică. În lipsa lui, soția îi născuse un fiu. Oamenii erau încântați fiindcă știau că tronul avea un moștenitor și sărbătoreau evenimentul bătând într-o mulțime de tobe. Dar Siddhartha nu le împărtășea bucuria. Cortina vieții se ridicase și el aflase ororile existenței omenești. Priveliștea morții și a suferinței îl hăituiau ca un vis urât.

În acea noapte luna strălucea cu putere. Siddhartha s-a trezit și a început să se gândească la fel și fel lucruri. Nu mai putea fi fericit până când nu găsea o dezlegare la enigma existenței. A hotărât să o afle departe de toți cei pe care îi iubea. S-a dus încetișor în încăperea unde dormeau Yasodhara și pruncul. Apoi a trimis după credinciosul Channa și i-a spus să îl urmeze.

Cei doi bărbați s-au adâncit în bezna nopții, unul pentru a-și găsi liniștea sufletească, celălalt pentru a-și sluji stăpânul preaiubit.

Popoarele indiene printre care a pribegit mulți ani Siddharta treceau chiar atunci printr-o perioadă de transformare. Strămoșii lor, indienii nativi, fuseseră cuceriți fără prea multă dificultate de războinicii arieni (verii noștri îndepărtați) și de atunci arienii erau conducătorii și stăpânii a zeci de milioane de persoane. Pentru a se menține la putere, împărțiseră populația în diverse categorii și, treptat, autohtonilor li se impusese un sistem extrem de rigid de „caste". Descendenții cuceritorilor indo-europeni aparțineau „castei" supreme, clasa războinicilor și nobililor. Urma casta preoților. Sub aceștia veneau țăranii și negustorii. Băștinașii din vechime, numiți „paria", alcătuiau o clasă de sclavi disprețuiți și amărâți, fără speranța că vor ajunge vreodată altceva.

Până și religia personală era o chestiune de castă. Pe parcursul miilor de ani de pribegie, vechii indo-europeni trăiseră multe aventuri extraordinare. Acestea fuseseră adunate într-o carte numită *Veda*. Limba cărții se numește sanscrită și se înrudește îndeaproape cu diverse limbi de pe continentul european, cu greaca, latina, rusa, germana și încă vreo patruzeci.

Primelor trei caste li se permitea să citească această Sfântă Scriptură. Pariilor, adică membrilor disprețuiți ai celei mai joase caste, nu li se îngăduia să îi afle conținutul. Vai celui din casta nobilă sau preoțească dacă îl învăța pe un paria să studieze cartea sacră!

Prin urmare, majoritatea indienilor trăiau în mizerie. Cum această planetă le oferea prea puține bucurii, mântuirea de suferință trebuia găsită altundeva. Au încercat să afle un strop de mângâiere meditând la beatitudinea existenței viitoare.

Brahma, creatorul tuturor lucrurilor, considerat de indieni stăpânul ultim al vieții și morții, era adorat ca ideal suprem de desăvârșire. A deveni asemenea lui Brahma, adică a pierde orice dorință de bogăție și putere, era cel mai înalt scop al existenței. Gândurile sfinte erau socotite mai importante decât faptele sfinte și mulți mergeau în deșert, mâncând frunze de copaci și înfometându-și trupul ca să își poată hrăni sufletul cu glorioasa contemplare a splendorii lui Brahma, Cel Înțelept, Bun și Îndurător.

Siddhartha, care îi văzuse adesea pe acești pustnici pribegi ce căutau adevărul departe de zarva orașelor și satelor, a decis să le urmeze exemplul. Și-a tuns părul. Și-a scos perlele și rubinele și le-a trimis înapoi familiei cu un mesaj de rămas-bun dus de credinciosul Channa. Rămas singur, tânărul prinț s-a retras în sălbăticie.

Faima purtării lui sfinte s-a răspândit curând în munții din jur. Cinci tineri au venit la el și i-au cerut îngăduința de a-i asculta cuvintele înțelepte. El a încuviințat să le fie maestru dacă aveau să îl urmeze. Ei s-au învoit, iar el, ducându-i pe culmile singuratice ale Munților Vindhya, i-a învățat timp de șase ani tot ce știa. Însă la sfârșitul acestei perioade de studiu simțea că se găsea tot departe de perfecțiune. Lumea pe care o părăsise continua să îl ispitească. Le-a cerut discipolilor să îl lase singur și apoi a postit timp de 49 de zile și nopți, stând pe rădăcinile unui copac bătrân. În cele din urmă și-a primit răsplata. În amurgul celei de-a cincizecea zile, Brahma însuși i s-a revelat slujitorului său credincios. Din clipa aceea Siddhartha

s-a numit Buddha și a fost venerat drept Cel Iluminat, venit să-i mântuiască pe oameni de nefericita lor soartă muritoare.

Buddha și-a petrecut ultimii 45 de ani din viață pe valea fluviului Gange, învățându-i pe alții lecția lui simplă despre supunere și blândețe față de toți oamenii. În anul 488 înaintea erei noastre, a murit la adânci bătrâneți, iubit de milioane de persoane. El nu și-a propovăduit doctrinele spre beneficiul unei singure clase. Chiar și ultimul paria se putea numi discipol al său.

Asta nu era însă pe placul nobililor, preoților și negustorilor, care s-au străduit să nimicească un crez religios ce recunoștea egalitatea tuturor făpturilor vii și le oferea oamenilor speranța unei a doua vieți (o reîncarnare) în condiții mai fericite. Îndată ce le-a stat în putință, au încurajat populațiile din India să revină la vechile doctrine ale crezului brahmanic, cu posturile și torturile impuse de acesta corpului păcătos. Însă budismul nu a putut fi nimicit. Încetul cu încetul, discipolii Celui Iluminat au străbătut văile Munților Himalaya și au ajuns în China. Au traversat Marea Galbenă și au propovăduit japonezilor înțelepciunea învățătorului lor, respectând cu fidelitate voința marelui maestru, care le interzisese să utilizeze forța. În ziua de astăzi, cei care îl recunosc pe Buddha ca învățător sunt mai numeroși ca oricând și totalul lor îl întrece pe cel al discipolilor lui Hristos și Mahomed.

Cât despre Confucius, bătrânul înțelept al chinezilor, el are o poveste simplă. S-a născut în anul 550 a.Ch. A dus o viață liniștită, demnă și nespectaculoasă într-o vreme când în China lipsea un guvern central puternic și chinezii trăiau la cheremul bandiților și a bogaților hrăpăreți care mergeau din oraș în oraș prădând și omorând, transformând câmpiile aglomerate din nordul și centrul Chinei într-o sălbăticie locuită de oameni flămânzi.

Confucius, care își iubea poporul, a încercat să-l salveze. Nu se încredea prea tare în violență. Era o persoană foarte pașnică. Nu credea că îi putea schimba pe oameni dându-le o puzderie de legi noi. Știa că singura salvare posibilă trebuia să vină dintr-o schimbare a inimii și de aceea a purces într-o misiune aparent imposibilă, aceea de a schimba firea milioanelor de

BUDDHA PLEACĂ ÎN MUNȚI

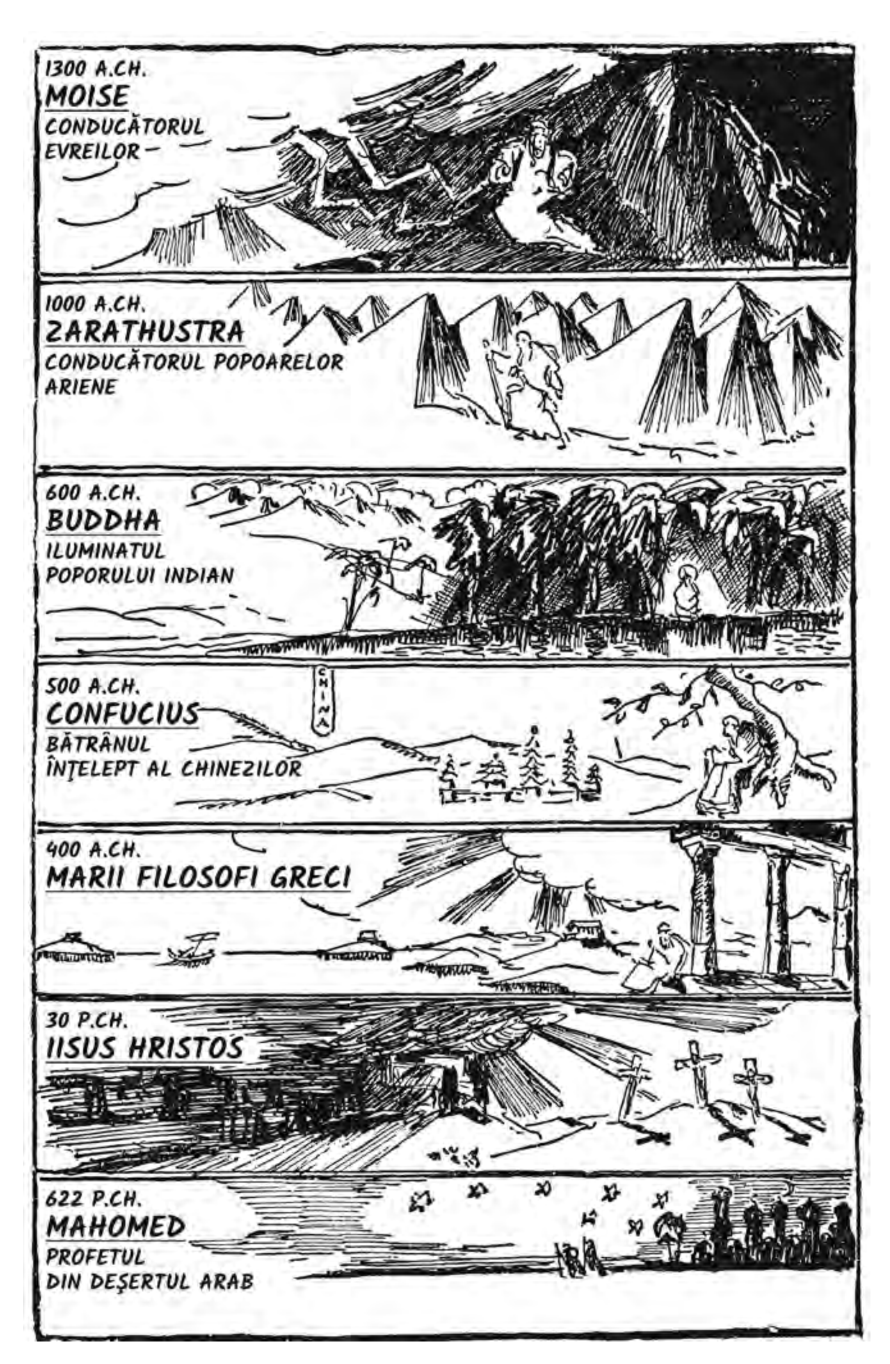
semeni ce populau întinsele câmpii din estul Asiei. Chinezii nu fuseseră niciodată prea interesați de religie în sensul în care înțelegem noi acest cuvânt. Credeau în diavoli și spiriduși, așa cum fac majoritatea popoarelor primitive. Însă nu aveau profeți și nu recunoșteau nici un „adevăr revelat". Dintre marii liderii morali, Confucius este aproape singurul care nu a avut viziuni, care nu s-a proclamat mesager al unei puteri divine; care nu a susținut niciodată că era inspirat de glasuri venite de sus.

Era pur și simplu un om foarte bun și înțelept, înclinat spre plimbări solitare și melodii melancolice pe care le cânta la fluierul său de care nu se despărțea. Nu a pretins nici un fel de recunoaștere. N-a cerut nimănui să-l urmeze ori să-l adore. Ne amintește de filozofii greci antici, îndeosebi de cei din școala stoică, oameni care credeau în traiul cinstit și gândirea virtuoasă fără a spera la o recompensă, ci doar pentru pacea sufletească pe care-o aduce o conștiință curată.

Confucius era un om foarte tolerant. S-a dat peste cap pentru a-l vizita pe Lao Zi, celălalt mare lider chinez și fondator al unui sistem filozofic numit „taoism", care nu era altceva decât o variantă chineză timpurie a Regulii de Aur.

Confucius nu dușmănea pe nimeni. Îi învăța pe ceilalți virtutea supremă a stăpânirii de sine. Potrivit învățăturii lui Confucius, o persoană cu adevărat virtuoasă nu își îngăduie să se lase întărâtată de mânie și îndură orice îi aduce soarta cu resemnarea înțelepților care înțeleg că tot ce se petrece este, într-un fel sau altul, spre bine.

La început a avut doar o mână de ucenici. Treptat numărul lor a crescut. Înainte de moartea lui, în anul 478 a.Ch., mai mulți regi și prinți din China se declarau discipolii săi. La vremea când s-a născut Hristos în Betleem, filozofia lui Confucius făcea deja parte din structura mentală a majorității chinezilor. De atunci înainte le-a influențat continuu viața. Dar nu în forma ei pură, originară. Majoritatea religiilor se schimbă cu trecerea timpului. Hristos a propovăduit umilința, blândețea și lipsa ambițiilor lumești, dar la cincisprezece veacuri după Golgota, capul bisericii creștine cheltuia milioane pe ridicarea unei clădiri fără legătură cu staulul izolat din Betleem.

MARII LIDERI MORALI

Lao Zi propovăduise Regula de Aur, dar în mai puțin de trei secole masele ignorante îl transformaseră într-un adevărat zeu, unul foarte nemilos, îngropându-i poruncile înțelepte sub un morman de superstiții care făceau din viața chinezului de rând un lung șir de spaime, temeri și frici.

Confucius le arătase discipolilor frumusețea care rezidă în a-ți cinsti tatăl și mama. În scurt timp ucenicii au început să se intereseze mai mult de memoria părinților răposați decât de fericirea propriilor copii și nepoți. Au întors deliberat spatele viitorului și au încercat să scruteze negura necuprinsă a trecutului. Venerarea strămoșilor a devenit un sistem religios în adevăratul sens al cuvântului. Decât să tulbure un cimitir situat pe versantul însorit și fertil al unui munte, plantau orezul și grâul pe stâncile aride ale celeilalte pante, unde nu putea crește nimic. Și preferau foamea și lipsurile pângăririi mormântului ancestral.

Pe de altă parte, cuvintele înțelepte ale lui Confucius nu și-au pierdut niciodată complet influența asupra milioanelor tot mai numeroase din estul Asiei. Cu proverbele profunde și observațiile sale pătrunzătoare, confucianismul aducea un dram de filozofie practică în sufletul oricărui chinez și îi influența întreaga viață, indiferent că era un simplu spălător de rufe dintr-un subsol plin de aburi sau conducătorul unor provincii vaste ce locuia între zidurile unui palat izolat.

În secolul al XVI-lea, entuziaștii, dar oarecum necivilizații creștini din lumea occidentală au întâlnit față în față crezurile mai vechi ale Orientului. Primii spanioli și portughezi vedeau pașnicele statui ale lui Buddha și contemplau venerabilele scripturi ale lui Confucius neștiind ce să creadă despre stimabilii profeți cu zâmbetul lor parcă detașat. Au ajuns la concluzia facilă că aceste divinități bizare erau diavoli care reprezentau ceva idolatru și eretic și, prin urmare, nu meritau respectul adevăraților fii ai Bisericii. Ori de câte ori spiritul lui Buddha sau al lui Confucius părea să intervină în comerțul cu mirodenii și mătăsuri, europenii atacau „influența rea“ cu gloanțe și ghiulele. Acest sistem prezenta câteva dezavantaje extrem de clare. Ne-a lăsat moștenirea neplăcută a relei-voințe, puțin promițătoare în ce privește viitorul imediat.

43
REFORMA

PROGRESUL OMENIRII S-AR PUTEA COMPARA CEL MAI BINE CU UN PENDUL GIGANTIC CARE OSCILEAZĂ CONTINUU ÎNAINTE ȘI ÎNAPOI. INDIFERENȚA RELIGIOASĂ ȘI ENTUZIASMUL ARTISTIC ȘI LITERAR AL RENAȘTERII AU FOST URMATE DE INDIFERENȚA ARTISTICĂ ȘI LITERARĂ ȘI DE ENTUZIASMUL RELIGIOS AL REFORMEI

BINEÎNȚELES CĂ AȚI AUZIT DE REFORMĂ. VĂ ÎNCHIPUIȚI UN grup mic, dar curajos de pelerini care au traversat oceanul pentru a dobândi „libertatea religioasă". De-a lungul timpului (îndeosebi în țările protestante) Reforma a ajuns să simbolizeze cumva ideea de „libertate de gândire". Martin Luther e reprezentat ca lider al avangardei progresului. Însă când istoria nu înseamnă doar un șir de discursuri măgulitoare la adresa propriilor străbuni glorioși, când încercăm să descoperim ce „s-a întâmplat în realitate", ca să folosim cuvintele istoricului german Ranke[1], atunci mare parte din trecut ne apare într-o lumină foarte diferită.

Puține lucruri în viața omului sunt fie absolut bune, fie absolut rele. Puține lucruri sunt fie negre, fie albe. Datoria cronicarului onest e să dea o descriere adevărată a tuturor laturilor bune și rele ale fiecărui eveniment istoric. E ceva foarte greu de realizat, pentru că toți avem simpatii și antipatii personale. Se cuvine totuși să ne străduim să fim cât mai corecți cu putință și nu trebuie să permitem prejudecăților să ne influențeze prea mult.

Să luăm cazul meu, de pildă. Am crescut în centrul foarte protestant al unei țări foarte protestante. Până pe la doisprezece ani n-am văzut catolici. Apoi, când i-am întâlnit, am avut un puternic sentiment de disconfort. Mă temeam un pic. Știam povestea a mii de persoane arse, spânzurate sau măcelărite de

1. Leopold von Ranke (1795–1886) (n. tr.).

Inchiziția spaniolă în perioada când ducele de Alba încercase să-i vindece pe olandezi de ereziile luterane sau calviniste. Toate acestea erau cât se poate de reale pentru mine. Mi se părea că se petrecuseră cu o zi înainte. Se puteau întâmpla din nou. Putea exista o altă Noapte a Sfântului Bartolomeu și sărmanul de mine urma să fiu masacrat în pijama, iar trupul meu urma să fie aruncat pe fereastră, așa cum se întâmplase cu nobilul amiral Coligny.

Mult mai târziu am ajuns să trăiesc câțiva ani într-o țară catolică. Oamenii de acolo mi s-au părut mult mai plăcuți, mult mai toleranți și la fel de inteligenți ca foștii mei compatrioți. Spre marea mea surpriză, am început să descopăr că asupra Reformei există și o prespectivă catolică, nu doar una protestantă.

Bineînțeles, cei din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, care au trăit în perioada Reformei, nu vedeau lucrurile așa. Ei aveau întotdeauna dreptate, iar inamicul greșea întotdeauna. Era o situație în care ori spânzurai, ori erai spânzurat și ambele tabere preferau să spânzure. Ceea ce e absolut omenesc și nu trebuie învinuiți pentru asta.

Dacă privim lumea așa cum se înfățișa ea în anul 1500, o dată ușor de reținut, care e și anul în care s-a născut împăratul Carol Quintul, iată ce vedem. Dezordinii feudale din Evul Mediu îi luase locul ordinea creată de un număr de regate puternic centralizate. Cel mai redutabil dintre toți suveranii este marele Carol, pe atunci un prunc în leagăn. Este nepotul regilor Ferdinand și Isabela și al lui Maximilian de Habsburg, ultimul cavaler medieval, și al soției lui, Maria, fiică a lui Carol Temerarul, ambițiosul duce de Burgundia care câștigase un război împotriva Franței, dar a murit ucis de țăranii elvețieni independenți. Prin urmare, copilul Carol a moștenit cam tot ce apărea pe hartă, toate pământurile părinților, bunicilor, unchilor, verișorilor și mătușilor din Germania, Austria, Olanda, Belgia, Olanda, Italia și Spania, plus coloniile lor din Asia, Africa și America. Printr-o ciudată ironie a sorții, s-a născut în Gent, în castelul conților de Flandra pe care germanii l-au folosit ca

închisoare în timpul recentei ocupații a Belgiei[1] și, deși era rege spaniol și împărat german, primește o educație flamandă.

Cum tatăl a murit (otrăvit, se spune, dar nu s-a dovedit niciodată), iar mama și-a pierdut mințile (rătăcește pe domeniile ei cu sicriul care conține rămășițele soțului răposat), copilul e încredințat disciplinei stricte a mătușii Margareta. Obligat să guverneze germani, italieni, spanioli și o sută de popoare bizare, Carol crește ca flamand, fiu credincios al Bisericii Catolice, însă ferm opus intoleranței religioase. E mai degrabă leneș, și în copilărie, și ca adult. Dar soarta îl condamnă să guverneze lumea într-o perioadă în care aceasta trece printr-o redeșteptare a fervorii religioase. Aleargă întruna de la Madrid la Innsbrück și de la Bruges la Viena. Iubește pacea și liniștea, dar se află veșnic în război. La vârsta de 55 de ani îl vedem întorcând spatele omenirii, dezgustat complet de atâta ură și prostie. Peste trei ani moare obosit și dezamăgit peste măsură.

Cam atât despre împăratul Carol. Dar Biserica, a doua mare putere în lume? Biserica se schimbase mult din zilele Evului Mediu, când începuse să-i cucerească pe păgâni și să le arate avantajele unei vieți cucernice și virtuoase. În primul rând, Biserica s-a îmbogățit prea tare. Papa nu mai este păstorul unei turme de creștini smeriți. Trăiește într-un palat uriaș și se înconjoară de artiști, muzicieni și oameni de litere vestiți. Bisericile și capelele lui sunt decorate cu picturi noi în care sfinții seamănă cu zeii greci mai mult decât ar fi cazul. Își împarte disproporționat timpul între treburile de stat și artă. Treburile de stat îi ocupă 10% din timp. Restul de 90% e dedicat interesului activ pentru statuile romane, vasele grecești recent descoperite, planurile pentru o nouă reședință de vară, repetițiile pentru o piesă de teatru. Arhiepiscopii și cardinalii urmează exemplul pontifului. Episcopii încearcă să-i imite pe arhiepiscopi. Preoții de la sate au rămas totuși fideli propriilor îndatoriri. Păstrează distanța față de lumea păcătoasă și de dragostea păgânească pentru frumusețe și plăcere. Se țin de-

1. Este vorba despre ocupația Belgiei de către germani la 4 august 1918, în timpul Primului Război Mondial (n. tr.).

parte de mănăstirile în care călugării par să își fi uitat vechile jurăminte de simplitate și sărăcie și trăiesc cât de fericit pot îndrăzni fără să provoace prea mult scandal public.

În sfârșit, mai sunt și oamenii de rând. O duc mai bine ca niciodată. Sunt mai prosperi, trăiesc în case mai bune, copiii lor merg la școli mai bune, orașele lor sunt mai frumoase ca înainte, armele de foc i-au făcut egalii vechilor lor inamici, nobilii tâlhari care secole la rând percepuseră biruri grele pentru comerț. Cam atât despre actorii principali pe scena Reformei.

Să vedem acum ce a făcut Renașterea în Europa și apoi veți înțelege de ce după reînvierea erudiției și artei trebuia să urmeze o reînsuflețire a interesului religios. Renașterea a început în Italia. De acolo s-a răspândit în Franța. Nu a avut prea mult succes în Spania, unde cinci sute de ani de război cu maurii îi făcuseră pe oameni foarte închistați și profund fanatici în toate chestiunile religioase. Cercul se lărgise tot mai mult, însă după ce a traversat Alpii Renașterea a suferit o schimbare.

Trăind într-o climă foarte diferită, popoarele din nordul Europei aveau o concepție despre viață care contrasta straniu cu cea a vecinilor sudici. Italienii trăiau în aer liber, sub un cer însorit. Le venea ușor să râdă, să cânte și să fie fericiți. Germanii, olandezii, englezii, suedezii își petreceau cea mai mare parte a timpului înăuntru, ascultând ploaia care bătea în ferestrele închise ale căsuțelor lor confortabile. Nu râdeau așa de mult. Luau totul mai în serios. Aveau mereu conștiința sufletului nemuritor și nu le plăcea să glumească pe seama subiectelor pe care le considerau sfinte și sacre. Partea „umanistă“ a Renașterii, cărțile, studiul autorilor antici, gramaticile și manualele îi interesau foarte mult. Însă întoarcerea generală la vechea civilizație păgână a Greciei și Romei, una din principalele consecințe ale Renașterii în Italia, le umplea inimile de groază.

Papalitatea și Colegiul Cardinalilor se compuneau însă aproape integral din italieni, iar aceștia transformaseră Biserica într-un club agreabil unde se discuta despre artă, muzică și teatru, dar arareori se menționa religia. Prin urmare prăpastia dintre nordul serios și sudul mai civilizat, dar relaxat

și indiferent se lărgea din ce în ce mai mult și nimeni nu părea să-și dădea seama de pericolul ce amenința Biserica.

Au existat câteva cauze secundare care vor explica de ce Reforma a avut loc în Germania, și nu în Suedia sau Anglia. Germanii purtau de mult pică Romei. Interminabilele altercații dintre împărat și papă provocaseră multă ranchiună de ambele părți. În celelalte țări europene, unde guvernarea se găsea în mâinile unui rege puternic, conducătorul reușise adeseori să-și apere supușii de lăcomia preoților. În Germania, unde un împărat himeric cârmuia o mulțime turbulentă de prințișori, târgoveții se găseau mai direct la mâna episcopilor și prelaților. Acești demnitari încercau să strângă sume mari de bani pentru bisericile enorme care constituiau un hobby pentru papii renascentiști. Germanii se simțeau furați și, firește, acest lucru nu le plăcea.

De asemenea, mai există un factor arareori menționat, anume că Germania era patria presei de tipar. În Germania cărțile erau ieftine și Biblia nu mai reprezenta un manuscris misterios deținut și explicat de preot. Era o carte obișnuită în multe familii în care tatăl și copiii înțelegeau latina. Familii întregi au început s-o citească, fapt ce contravenea legii Bisericii. Au descoperit că preoții le spuneau multe lucruri întru câtva diferite, având în vedere textul original al Sfintelor Scripturi. Acest fapt a suscitat îndoieli. Oamenii au început să pună întrebări. Iar întrebările, când nu pot primi răspuns, iscă frecvent multe probleme.

Asaltul a început când umaniștii din nord au deschis focul împotriva călugărilor. În adâncul inimii îl respectau și stimau încă prea mult pe papă pentru a-și îndrepta atacurile împotriva Sanctității Sale. Însă călugării leneși și ignoranți care trăiau în spatele zidurilor ocrotitoare ale mănăstirilor bogate reprezentau ținta ideală.

Lucru destul de curios, fruntașul acestui conflict a fost un fiu foarte credincios al Bisericii. Gerard Gerardzoon, sau Desiderius Erasmus, cum i se spune de obicei, era un băiat sărac născut în Rotterdam, Olanda, și educat la aceeași școală latină din Deventer unde studiase și Thomas à Kempis. A devenit

preot și o vreme a trăit într-o mănăstire. Călătorise foarte mult și știa despre ce scria. Când și-a început cariera de pamfletar public (în zilele noastre s-ar fi numit editorialist), lumea se amuza pe cinste cu o serie de scrisori anonime care tocmai apăruseră cu titlul *Scrisorile unor bărbați obscuri*. În aceste scrisori, prostia și aroganța generalizate printre călugării din Evul Mediu târziu erau demascate într-o germano-latină ciudată în versuri burlești ce amintesc de limerickurile[1] moderne. Erasmus era un cărturar foarte învățat și serios care știa și latină, și greacă și ne-a oferit prima variantă critică a Noului Testament, pe care a tradus-o în latină și a publicat-o împreună cu o ediție corectată a textului grec original. Însă credea, la fel ca poetul latin Horațiu, că nimic nu ne împiedică să „spunem adevărul cu un zâmbet pe buze".

În anul 1500, când l-a vizitat pe Thomas More în Anglia, și-a luat câteva săptămâni libere și a scris o cărticică amuzantă intitulată *Elogiul nebuniei*, în care îi ataca pe călugări și pe susținătorii lor naivi cu cea mai periculoasă dintre arme, umorul. Cărțulia a fost bestsellerul secolului al XV-lea. A fost tradusă în aproape toate limbile și a atras atenția lumii asupra altor cărți ale lui Erasmus, unde acesta recomanda îndreptarea numeroaselor abuzuri ale Bisericii și le cerea colegilor umaniști să-l ajute în misiunea de a produce o mare renaștere a credinței creștine.

Însă de aceste planuri admirabile nu s-a ales nimic. Erasmus era prea rezonabil și tolerant pentru a fi pe placul majorității inamicilor Bisericii. Aceștia așteptau un lider mai vehement din fire.

Acesta a venit, iar numele lui era Martin Luther.

Luther era un țăran din nordul Germaniei, înzestrat cu o minte brici și mult curaj. A fost hirotonisit frate augustinian, fiind o figură importantă în provincia saxonă a Ordinului Augustinian. Apoi a devenit profesor de teologie la Universitatea din Wittenberg și a început să le explice Scripturile băieților nepăsători de plugari din patria saxonă. Avea mult timp liber

1. Gen de poezie populară engleză alcătuită de obicei din cinci versuri de un comic absurd (n. tr.).

LUTHER TRADUCE BIBLIA

și l-a folosit pentru a studia textele originale ale Vechiului și Noului Testament. A început repede să sesizeze marile diferențe existente între cuvintele lui Hristos și cele propovăduite de papi și episcopi.

În anul 1511 a vizitat Roma într-o misiune oficială. Papa Alexandru VI, din familia Borgia, care se îmbogățise în folosul fiului și fiicei sale, murise. Dar succesorul său, Iuliu II, un bărbat cu un caracter ireproșabil, își petrecea mai tot timpul războindu-se și construind, și nu l-a impresionat cu evlavia lui pe seriosul teolog german. Luther s-a întors la Wittenberg foarte dezamăgit. Însă urma să se întâmple ceva și mai grav.

Gigantica bazilică Sfântul Petru, pe care papa Iuliu II o vârâse pe gât succesorilor săi nevinovați, necesita deja reparații, chiar dacă lucrările începuseră doar pe jumătate. Alexandru VI cheltuise ultimul bănuț din trezoreria pontificală. Leon X, care i-a succedat lui Iuliu în 1513, s-a văzut în pragul falimentului. A apelat la o metodă veche de a strânge bani lichizi. A început să vândă „indulgențe“. O indulgență era o bucată de pergament care, în schimbul unei anumite sume de bani, îi făgăduia păcătosului o reducere a timpului pe care urma să-l petreacă în Purgatoriu. Conform crezului din Evul Mediu târziu, era o practică absolut corectă. Din moment ce Biserica avea puterea de a ierta păcatele celor care se căiau cu adevărat înaintea morții, Biserica avea și dreptul de a scurta, prin mijlocirea sfinților, timpul în care sufletul trebuia purificat în tărâmurile sumbre ale Purgatoriului.

Regretabil era faptul că aceste indulgențe se vindeau pe bani. Însă constituiau o modalitate ușoară de a obține venituri și, în plus, cei care erau prea săraci le primeau gratuit.

Întâmplarea a făcut ca în anul 1517 exclusivitatea teritorială pentru vânzarea indulgențelor în Saxonia să i se acorde unui

călugăr dominican pe nume Joahnn Tetzel. Fratele Johann era un vânzător bătăios. Ca s-o spunem pe șleau, era cam prea zelos. Metodele lui comerciale au scandalizat persoanele evlavioase din micul ducat. Iar Luther, care era un om integru, s-a înfuriat atât de tare încât a făcut un gest pripit. Pe 31 octombrie 1517 s-a dus la biserica principală și a afișat pe ușă o foaie cu 95 de afirmații (sau teze), criticând vânzarea de indulgențe. Enunțurile fuseseră scrise în latină. Luther nu intenționa să provoace o revoltă. Nu era un revoluționar. Obiecta împotriva practicii indulgențelor și dorea ca profesorii colegi să îi cunoască opinia despre ele. Chestiunea era menită să rămână în interiorul lumii clericale și profesorale și nu se făcea apel la prejudecăți laice.

Din nefericire, în acel moment, când toată lumea începuse să se intereseze de problemele religioase, era absolut imposibil să discuți ceva fără a isca imediat o tulburare intelectuală serioasă. În nici două luni, toată Europa dezbătea cele 95 de teze ale călugărului saxon. Fiecare trebuia să ia o atitudine. Orice teolog obscur trebuia să-și tipărească opinia. Autoritățile pontificale au început să se alarmeze. I-au ordonat profesorului din Wittenberg să meargă la Roma pentru a-și explica acțiunea. Chibzuit, Luther și-a amintit ce pățise Hus. A rămas în Germania și a fost pedepsit cu excomunicarea. Luther a ars bula papală în prezența unei mulțimi pline de admirație și din clipa aceea pacea între el și papă nu a mai fost posibilă.

Fără să și-o dorească, Luther devenise liderul unei armate cuprinzătoare de creștini nemulțumiți. Patrioți germani ca Ulrich von Hutten s-au grăbit să-i ia apărarea. Studenții din Wittenberg, Erfurt și Leipzig s-au oferit să-l păzească în cazul în care autoritățile ar fi încercat să-l întemnițeze. Nici un rău nu se putea abate asupra lui Luther câtă vreme rămânea pe pământ saxon.

Toate acestea s-au întâmplat în anul 1520. Carol Quintul avea douăzeci de ani și, cum domnea peste o jumătate din lume, a fost obligat să rămână în termeni binevoitori cu papa. A cerut o Dietă, adică o adunare generală, în orașul Worms pe Rin, poruncindu-i lui Luther să se prezinte și să dea socoteală pentru comportamentul lui ieșit din comun. Luther, acum erou național

al germanilor, s-a dus. A refuzat să retracteze chiar și un singur cuvânt din ce scrisese sau spusese. Doar cuvântul lui Dumnezeu îi controla conștiința. Era dispus să trăiască sau să moară pentru conștiința lui.

După dezbaterea de rigoare, Dieta de la Worms l-a declarat pe Luther proscris dinaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, interzicându-le tuturor germanilor să-i ofere adăpost, mâncare sau băutură ori să citească un singur rând din cărțile scrise de nelegiuitul eretic. Însă marele reformator nu se afla în primejdie. Majoritatea germanilor din nord au denunțat edictul drept un document abuziv și revoltător. Pentru mai multă siguranță, Luther a fost ascuns la Wartburg, castel care aparținea prințului elector al Saxoniei, iar de acolo a sfidat autoritatea pontificală traducând integral Biblia în limba germană, așa încât toți să poată citi și cunoaște singuri cuvântul lui Dumnezeu.

La acest moment Reforma nu mai reprezenta o chestiune pur spirituală și religioasă. Cei care detestau frumusețea arhitecturii bisericilor moderne s-au folosit de această perioadă tulbure pentru a ataca și distruge lucrurile care nu le plăceau pentru că nu le înțelegeau. Cavalerii sărăciți au încercat să recupereze pierderi trecute înșfăcând teritorii care aparțineau mănăstirilor. Prinții nemulțumiți au profitat de absența împăratului pentru a-și spori propria putere. Conduși de agitatori pe jumătate nebuni, țăranii flămânzi n-au ratat ocazia și au luat cu asalt castelele stăpânilor, jefuind, ucigând și incendiind cu zelul cruciaților de odinioară.

Pretutindeni în imperiu s-a dezlănțuit o adevărată domnie a dezordinii. Unii prinți au devenit protestanți (cum li se zicea susținătorilor „protestatari“ ai lui Luther) și și-au persecutat supușii catolici. Alții au rămas catolici și și-au spânzurat supușii protestanți. Dieta de la Speyer, convocată în 1526, a încercat să rezolve spinoasa problemă a loialității față de papă sau față de conducătorul feudal ordonând ca „supușii să aparțină aceleiași denominațiuni religioase ca prinții lor“. Decizia a transformat Germania într-o tablă de șah cu mii de ducate și principate ostile, generând o situație care a împiedicat sute de ani o dezvoltare politică normală.

În februarie 1546 Luther a murit, și a fost îngropat în aceeași biserică unde cu 29 de ani înainte își proclamase faimoasele obiecții față de vânzarea indulgențelor. În mai puțin de treizeci de ani, lumea nepăsătoare, glumeață și veselă a Renașterii se preschimbase în cercul de dezbateri marcat de dispute, certuri și calomnii al Reformei. Stăpânirea spirituală universală a papilor s-a încheiat subit și tot vestul Europei s-a transformat într-un câmp de luptă unde protestanții și catolicii se omorau unii pe alții spre mai marea slavă a unor doctrine teologice care pentru generația prezentă sunt la fel de incomprehensibile ca misterioasele inscripții ale etruscilor antici.

44

RĂZBOAIELE RELIGIOASE

EPOCA MARILOR CONTROVERSE RELIGIOASE

SECOLELE AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA AU FOST PERIOADA controversei religioase.

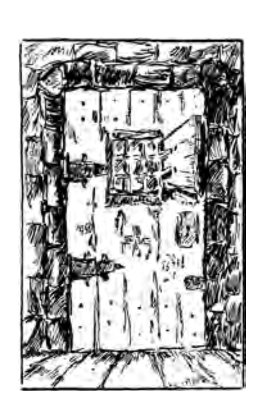
Dacă veți fi atenți, veți constata că aproape toată lumea din jur „vorbește despre economie" întruna și discută despre salarii, programul de lucru și greve în raport cu viața comunității, deoarece acesta este principalul subiect de interes al vremii noastre.

Bieții copii de la 1600 sau 1650 o duceau mai rău. Nu auzeau decât „religie". Capetele le erau împuiate cu „predestinare", „transsubstanțiere", „liber-arbitru" și sute de alte cuvinte extravagante care exprimau elemente complicate ale „credinței adevărate", fie ea catolică sau protestantă. După dorința părinților, erau botezați catolici, luterani, calvini, zwinglieni sau anabaptiști. Învățau teologie din catehismul de la Augsburg, compus de Luther, din *Învățătura religiei creștine*, scrisă de Calvin, sau bălmăjeau cele 39 de articole de credință tipărite în *Cartea engleză de rugăciuni obștești*, și li se spunea că acestea și numai acestea reprezentau „adevărata credință".

Auzeau despre furturile cu toptanul din proprietatea bisericească săvârșite de regele Henric VIII, monarhul englez cel căsătorit de multe ori care s-a proclamat șeful suprem al Bisericii Angliei și și-a atribuit vechiul drept pontifical de a numi episcopi și preoți. Aveau coșmaruri ori de câte ori pomenea cineva de Sfânta Inchiziție cu temnițele și numeroasele ei camere de tortură. Ascultau povești la fel de înfiorătoare despre o gloată de protestanți olandezi furioși la culme care puseseră mâna pe vreo zece preoți bătrâni lipsiți de apărare și îi spânzu-

raseră din simpla plăcere de a ucide oameni care profesau o altă credință. Din nefericire, cele două tabere rivale erau una pe potriva celeilalte. Altminteri conflictul s-ar fi rezolvat repede. Dar așa, a trenat vreme de opt generații și s-a complicat atât de mult încât nu vă pot oferi decât cele mai importante detalii, trimițându-vă să le găsiți pe celelalte în una dintre numeroasele istorii ale Reformei.

Marea mișcare reformatoare a protestanților a fost urmată de o reformă cuprinzătoare în sânul Bisericii. Papii care erau doar umaniști amatori și negustori de antichități grecești și romane au dispărut de pe scenă, iar locul lor a fost luat de bărbați serioși care petreceau 24 de ore pe zi ocupându-se de îndatoririle sfinte încredințate lor.

INCHIZIȚIA

Îndelungata și cam scandaloasa fericire din mănăstiri s-a sfârșit. Călugării și călugărițele erau obligați să se trezească în zori, să studieze Părinții Bisericii, să-i îngrijească pe bolnavi și să-i aline pe muribunzi. Sfânta Inchiziție veghea zi și noapte ca doctrinele periculoase să nu se împrăștie prin intermediul tiparului. Aici e menționat de obicei sărmanul Galileo, închis deoarece fusese un pic prea imprudent explicând cerul cu ajutorul telescopului și exprimase despre manifestările planetelor anumite opinii în contradicție absolută cu pozițiile oficiale ale Bisericii. Dar, pentru a fi corecți față de papă, cler și Inchiziție, trebuie spus că protestanții erau inamici la fel de înverșunați ai științei și medicinii și, cu manifestări similare de ignoranță și intoleranță, îi socoteau cei mai primejdioși dușmani ai omenirii pe cei care cercetau lucrurile pe cont propriu.

Calvin, marele reformator francez și tiranul (atât politic, cât și spiritual) al Genevei, nu numai că a sprijinit autoritățile franceze când au încercat să-l spânzure pe Miguel Servet (teologul și fizicianul spaniol devenit faimos ca asistent al lui Vesalius, primul mare anatomist), dar când Servet a evadat din închisoarea franceză și a fugit la Geneva, Calvin l-a aruncat

pe strălucitul bărbat în temniță. După un proces îndelungat, a permis ca spaniolul să fie ars pe rug pentru ereziile lui, absolut indiferent la faima de om de știință a acestuia.

Și tot așa. Avem puține statistici de încredere pe această temă, dar în ansamblu protestanții s-au plictisit de acest joc cu mult înaintea catolicilor și majoritatea persoanelor oneste arse, spânzurate sau decapitate din cauza credințelor religioase au căzut victime energicei, dar și foarte severei Biserici a Romei.

Căci originile toleranței (și vă rog să vă amintiți acest lucru când veți crește mari) sunt foarte recente și până și membrii așa-numitei noastre „lumi moderne“ sunt capabili de toleranță doar în chestiuni care nu îi interesează foarte tare. Sunt toleranți față de un autohton din Africa și nu le pasă dacă devine budist sau mahomedan, fiindcă nici budismul, nici mahomedanismul nu înseamnă nimic pentru ei. Însă când aud că un vecin, republican care credea în protecționismul strict, s-a alăturat partidului socialist și dorește abrogarea tuturor legilor protecționiste, toleranța lor încetează și folosesc aproape aceleași cuvinte ca acelea pe care le-ar fi întrebuințat un catolic (sau protestant) amabil din secolul al XVII-lea înștiințat că prietenul cel mai bun, pe care îl respectase și iubise întotdeauna, căzuse victimă îngrozitoarelor erezii ale Bisericii protestante (sau catolice).

Până acum puțin timp, „erezia“ era considerată o boală. În ziua de azi, dacă vedem o persoană care își neglijează igiena corpului și a locuinței, expunându-se pe sine și pe copiii săi febrei tifoide sau altor boli care se pot preveni, chemăm comisia pentru sănătate. Responsabilul cu igiena sună la poliție pentru a-l ajuta să îndepărteze persoana care reprezintă o primejdie pentru sănătatea întregii comunități. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, un eretic, adică un bărbat sau o femeie care se îndoia fățiș de principiile fundamentale pe care se baza religia protestantă sau catolică, era socotit o amenințare mai rea decât un purtător de tifos. Febra tifoidă putea distruge corpul (și foarte probabil o făcea). Însă potrivit gândirii de atunci, erezia nimicea cu siguranță sufletul nemuritor. Prin urmare, era de datoria tuturor cetățenilor buni și cu scaun la cap să înștiințeze poliția în legătură cu inamicii ordinii stabilite, iar cei care o

neglijau se făceau la fel de vinovați ca un om modern care nu telefonează celui mai apropiat medic atunci când descoperă că vecinii lui suferă de holeră sau variolă.

În anii următori veți auzi multe discuții despre medicina preventivă. Medicina preventivă înseamnă pur și simplu că medicii noștri nu așteaptă îmbolnăvirea pacienților pentru a-i vindeca. Dimpotrivă, studiază pacientul și condițiile de trai când acesta (pacientul) e perfect sănătos și înlătură posibilele cauze de boli îndepărtând gunoaiele, învățându-l ce să mănânce, ce să evite și dându-i câteva noțiuni simple de igienă personală. Ba acești medici buni merg și mai departe, vizitând școli și învățându-i pe copii cum să folosească periuța de dinți și să se ferească de răceli.

Secolul al XVI-lea, care (după cum am încercat să vă arăt) considera afecțiunea corporală mai puțin importantă decât boala ce amenința sufletul, a organizat un sistem de medicină spirituală preventivă. De îndată ce un copil creștea suficient cât să scrie primele cuvinte, era educat în adevăratele (și „singurele adevărate“) principii ale credinței. Indirect, aceasta s-a dovedit un lucru bun pentru progresul general al popoarelor europene. Ținuturile protestante au fost înzestrate repede cu școli. Utilizau mult timp foarte prețios pentru a explica elemente din catehism, însă ofereau o educație și în alte domenii pe lângă teologie. Încurajau cititul și lor le revine meritul marii înfloriri cunoscute de domeniul tiparului.

Însă nici catolicii nu s-au lăsat mai prejos. Și ei au consacrat timp și atenție educației. În această privință, Biserica a găsit un prieten și aliat neprețuit în ordinul nou întemeiat al Societății lui Iisus. Fondatorul acestei organizații remarcabile a fost un soldat spaniol care se convertise după o viață de aventuri profane și apoi se simțise dator să slujească Biserica, așa cum mulți păcătoși cărora Armata Salvării le arată greșelile căii lor se dedică pentru tot restul vieții misiunii de a-i ajuta și întări pe cei mai puțin norocoși.

Numele spaniolului era Ignațiu de Loyola. Se născuse cu un an înainte de descoperirea Americii. A fost rănit și a rămas șchiop pe viață. Pe când se găsea în spital a avut o viziune cu

Sfânta Fecioară și Fiul ei, care l-au îndemnat să renunțe la viața păcătoasă pe care o dusese înainte. A hotărât să meargă în Țara Sfântă și să înfăptuiască misiunea Cruciadelor. Însă o vizită la Ierusalim i-a vădit imposibilitatea acestei acțiuni, așa că s-a întors în Apus pentru a ajuta în războiul împotriva ereziilor luterane.

În anul 1534 a studiat în Paris, la Sorbona. Împreună cu alți șapte studenți a întemeiat o frăție. Cei opt bărbați și-au făgăduit unul altuia să ducă o viață sfântă, să nu râvnească după bogății, ci după dreptate, și să se dedice trup și suflet slujirii Bisericii. Câțiva ani mai târziu, mica frăție a ajuns o organizație în toată regula și a fost recunoscută de papa Paul III ca Societatea lui Iisus.

Loyola fusese militar. Credea în disciplină, iar supunerea absolută față de ordinele demnitarilor superiori a devenit unul dintre principalii factori ai succesului enorm al iezuiților. Aceștia s-au specializat în educație. Le asigurau profesorilor ordinului o educație aprofundată înainte de a le permite să vorbească unui elev. Iezuiții locuiau împreună cu învățăceii și participau la jocurile lor. Le purtau de grijă părintește. În consecință, au crescut o nouă generație de catolici credincioși care își tratau îndatoririle religioase cu tot atâta seriozitate ca oamenii din Evul Mediu timpuriu.

Iezuiți perspicace nu și-au îndreptat eforturile exclusiv spre educația săracilor. Au pătruns în palatele potentaților și au devenit tutori privați ai viitorilor împărați și regi. Ce a însemnat asta veți vedea și singuri când vă voi povesti despre Războiul de Treizeci de Ani. Însă înaintea acestei ultime și teribile izbucniri de fanatism religios s-au întâmplat multe alte lucruri.

Carol Quintul murise. Lăsase Germania și Austria fratelui său, Ferdinand. Toate celelalte posesiuni ale sale, Spania, Țările de Jos, Indiile și America, îi reveniseră fiului său, Filip. Filip era fiul lui Carol cu o prințesă portugheză, verișoară primară a soțului ei. Copiii născuți din astfel de uniri sunt predispuși la anomalii. Fiul lui Filip, nefericitul Don Carlos (asasinat mai târziu cu acordul propriului său tată), era nebun. Filip nu era complet nebun, dar zelul său pentru Biserică friza demența

religioasă. Credea că Cerul îl alesese ca unul dintre mântuitorii neamului omenesc. Prin urmare, oricine se încăpățâna și refuza să împărtășească opiniile Maiestății Sale se proclama singur dușman al omenirii și trebuia exterminat, ca nu cumva exemplul lui să corupă sufletele vecinilor pioși.

Spania era, bineînțeles, o țară foarte bogată. Tot aurul și argintul din lumea nouă curgeau în vistieriile castiliene și aragoneze. Dar Spania suferea de o boală economică stranie. Țăranii spanioli erau bărbați foarte muncitori și femei încă și mai muncitoare. Însă clasele superioare nutreau un dispreț suprem pentru orice formă de muncă în afară de serviciul în armată, marină sau în administrația civilă. Cât despre mauri, meșteșugari nemaipomenit de harnici, fuseseră alungați din țară cu mult timp în urmă. În consecință Spania, cufărul de comori al lumii, a rămas o țară săracă, pentru că toți banii trebuiau trimiși în străinătate în schimbul grâului și al altor produse necesare pe care spaniolii nu le cultivau.

Veniturile lui Filip, monarhul celei mai puternice țări din secolul al XVI-lea, depindeau de taxele adunate în stupul comercial activ al Țărilor de Jos. Însă flamanzii și olandezii erau adepți loiali ai doctrinelor lui Luther și Calvin. Îndepărtaseră din biserici toate imaginile și picturile sacre, înștiințându-l pe papă că nu îl mai considerau păstorul lor și că intenționau să urmeze dictatele propriei conștiințe și poruncile Bibliei lor traduse recent.

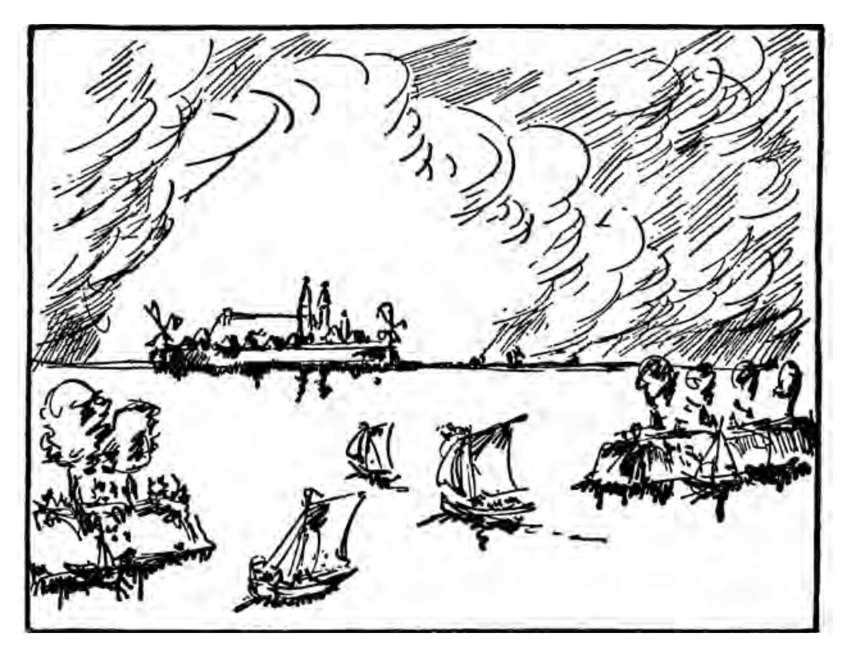
Faptul l-a pus pe rege într-o poziție extrem de dificilă. Nu putea tolera ereziile supușilor olandezi, dar avea nevoie de banii lor. Dacă le îngăduia să fie protestanți și nu lua măsuri pentru a le salva sufletele, nu și-ar fi îndeplinit datoria față de Dumnezeu. Dacă ar fi trimis Inchiziția în Olanda și și-ar fi ars supușii pe rug, ar fi pierdut grosul veniturilor.

NOAPTEA SFÂNTULUI BARTOLOMEU

Nefiind un om tocmai hotărât, a ezitat multă vreme. A încercat cu bunătate și cu asprime, cu promisiuni și cu amenințări. Olandezii au rămas încăpățânați și au continuat să cânte psalmi și să asculte omiliile predicatorilor luterani și calviniști. Deznădăjduit, Filip și-a trimis „omul de fier“, pe Ducele de Alba, pentru a-i aduce la ordine pe păcătoșii îndârjiți. Alba a început să-i decapiteze pe liderii nechibzuiți care nu părăsiseră țara înainte de sosirea lui. În 1572 (anul în care toți liderii protestanților francezi au fost uciși în teribila Noapte a Sfântului Bartolomeu) a atacat mai multe orașe olandeze, masacrându-i pe locuitori, ca să dea exemplu celorlalți. În anul următor a asediat orașul Leiden, centrul manufacturier al Olandei.

Între timp, șapte provincii mici din nordul Țărilor de Jos formaseră o uniune defensivă, așa-numita Uniune de la Utrecht, și îl recunoscuseră pe Wilhelm de Orania, un prinț german care fusese secretarul privat al împăratului Carol Quintul, în funcția de șef al armatei și comandant al marinarilor corsari, cunoscuți ca Geuzen sau „Calicii mărilor“. Pentru a salva orașul Leiden,

ORAȘUL LEIDEN ELIBERAT PRIN SPARGEREA DIGURILOR

Wilhelm a tăiat digurile, a creat o mare interioară puțin adâncă și a eliberat orașul cu ajutorul unei flote curioase, formată din șlepuri și barje cu fundul plat. Deplasate prin vâslit, împingere sau tractare prin noroi, acestea au ajuns la zidurile orașului.

A fost prima oară când o armată a invincibilului rege spaniol a suferit o înfrângere atât de umilitoare. A surprins lumea așa cum victoria de la Mukden, în războiul ruso–japonez, a surprins generația noastră. Puterile protestante au prins un nou avânt și Filip a născocit noi mijloace în scopul înfrângerii supușilor rebeli. A angajat un biet fanatic nu prea zdravăn la minte pentru a-l asasina pe Wilhelm de Orania. Însă imaginea liderului mort nu a îngenuncheat cele șapte provincii. Dimpotrivă, le-a înfuriat la culme. În 1581, Stările Generale (adunarea reprezentativă a celor șapte provincii) s-au întrunit la Haga, l-au renegat solemn pe „ticălosul rege Filip“ și și-au asumat povara suveranității, până atunci conferită „regelui prin harul lui Dumnezeu“.

Actul constituie un eveniment foarte important în istoria marii lupte pentru libertate politică. A fost un pas care a ajuns mult mai departe decât rebeliunea nobililor englezi încheiată cu semnarea documentului Magna Carta. Acești bürgeri de nădejde spuneau: „Între un rege și supușii săi există o înțelegere tacită că ambele părți vor îndeplini anumite servicii și vor recunoaște obligații precise. Dacă una din părți nu îndeplinește prevederile contractului, cealaltă are dreptul de a-l considera reziliat.“ Supușii americani ai regelui George III au ajuns la o concluzie similară în anul 1776. Însă între ei și suveranul lor se întindeau peste 5.000 de kilometri de ocean, pe când Stările Generale și-au luat decizia (care în caz de înfrângere însemna o moarte lentă) în bubuitul tunurilor spaniole și în ciuda amenințării constante din partea unei flote spaniole punitive.

Poveștile despre o flotă spaniolă misterioasă pornită să cucerească și Olanda, și Anglia se învechiseră deja când regina Elisabeta, protestantă, i-a urmat catolicei Maria „cea Sângeroasă“. Marinarii de pe coastă vorbiseră despre ele ani la rând. În deceniul 1580, zvonurile au prins un contur clar. Potrivit cârmacilor care fuseseră la Lisabona, pe toate cheiurile spaniole și portugheze se construiau corăbii. Iar în sudul Țărilor de Jos

ASASINAREA LUI
WILHELM TACITURNUL

(în Belgia) ducele de Parma aduna o forță expediționară de proporții pe care intenționa să o transporte de la Oostende la Londra și Amsterdam îndată după sosirea flotei.

În anul 1586 Invincibila Armada a ridicat pânzele spre miazănoapte. Însă flota olandeză organizase o blocadă în porturile de pe coasta flamandă, iar Canalul era păzit de englezi. Pe deasupra, spaniolii, deprinși cu mările mai liniștite din sud, nu știau să navigheze în climatul nordic furtunos și aspru. Nu trebuie să vă mai spun ce s-a întâmplat cu Armada când a fost atacată de nave și furtuni. Doar câteva corăbii, navigând în jurul Irlandei, și-au aflat scăparea și au spus înfiorătoarea poveste a înfrângerii. Celelalte au pierit și zac pe fundul Mării Nordului.

Întoarcerea atacului înseamnă joc cinstit. Protestanții britanici și olandezi au dus războiul în teritoriul inamic. Înainte de sfârșitul secolului, Houtman, cu ajutorul unei cărțulii scrise de Linschoten (un olandez care lucrase în serviciul portughezilor), a descoperit în sfârșit ruta spre Indii. Drept rezultat, s-a fondat marea Companie Olandeză a Indiilor de Est și războiul sistematic contra coloniilor portugheze și spaniole din Asia și Africa a început cu toată seriozitatea.

La începutul perioadei cuceririlor coloniale, în tribunalele olandeze s-a judecat un proces curios. În primii ani ai secolului al XVII-lea, un căpitan olandez pe nume van Heemskerk, faimos deoarece condusese o expediție cu scopul de a descoperi o cale spre Indii prin nord-est și care petrecuse, de asemenea, o iarnă pe țărmurile înghețate ale insulei Nova Zembla, capturase o corabie portugheză în Strâmtoarea Malacca. Vă amintiți probabil că papa împărțise lumea în două zone egale, una acordată spaniolilor și cealaltă, portughezilor. Portughezii considerau de la sine înțeles că apele din jurul insulelor lor indiene

VINE ARMADA!

făceau parte din proprietatea lor și, cum la momentul respectiv nu se aflau în război cu Cele Șapte Provincii Unite ale Țărilor de Jos, au susținut că un căpitan al unei companii comerciale olandeze private nu avea dreptul de a pătrunde în domeniul lor privat și de a le fura corăbiile. Au intentat proces. Directorii Companiei Olandeze a Indiilor de Est au angajat un tânăr avocat strălucit, pe nume De Groot sau Grotius, să le reprezinte cazul. El a ținut o pledoarie uimitoare, susținând că oceanul aparține tuturor în mod liber. Odată aflate în afara razei unei ghiulele trase de pe uscat, marea este sau (potrivit lui Grotius) ar trebui să fie o cale liberă și deschisă tuturor vaselor din orice țară. Era prima oară când această doctrină surprinzătoare a fost rostită public într-un tribunal. Toate celelalte popoare maritime i s-au opus. Pentru a contracara efectul faimoasei pledoarii a lui Grotius pentru „Marea liberă", *Mare Liberum*, englezul John Selden a scris celebrul tratat *Mare Clausum*, „Marea închisă", care analiza dreptul natural al suveranilor de a considera mările din jurul țării lor ca aparținând propriului teritoriu. Menționez aici această problemă deoarece a rămas netranșată și pe parcursul ultimului război a pricinuit tot soiul de dificultăți și complicații.

Revenind la războiul spaniolilor cu olandezii și englezii, în mai puțin de douăzeci de ani cele mai valoroase colonii din Indii, alături de Capul Bunei Speranțe și Ceylon[1], dar și cele de pe țărmurile Chinei și Japoniei se găseau în mâinile protestanților. În 1621 s-a întemeiat Compania Indiilor de Vest, care a cucerit Brazilia și a construit în America de Nord o fortăreață numită Nieuw Amsterdam, situată la gura de vărsare a râului descoperit de Henry Hudson în 1609.

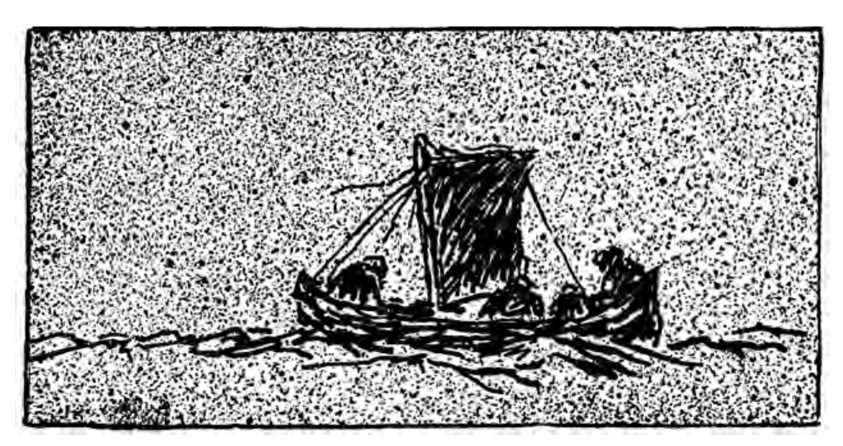
1. Denumirea statului Sri Lanka până în 1972 (n. tr.).

Noile colonii au îmbogățit Anglia și Republica Olandeză într-o asemenea măsură încât acestea și-au permis să angajeze soldați străini care să lupte în teritorii în timp ce ele se dedicau comerțului și afacerilor. Pentru aceste state, revolta protestantă a însemnat independență și prosperitate. Însă în multe alte părți ale Europei a adus un șir de orori pe lângă care ultimul război pare o excursie liniștită a băieților de la școala duminicală.

Războiul de Treizeci de Ani, izbucnit în 1618 și încheiat cu faimoasa Pace de la Westfalia din 1648, a fost rezultatul cât se poate de natural al unui secol de ură religioasă tot mai intensă. Așa cum am spus, a fost un război cumplit. Toți luptau împotriva tuturor, iar conflictul a încetat doar atunci când toate taberele au fost epuizate și nu mai puteau continua.

În mai puțin de o generație a transformat numeroase regiuni din Europa Centrală în zone sălbatice unde țăranii flămânzi se băteau pentru leșul unui cal cu lupii încă mai flămânzi decât ei. Cinci șesimi din orașele și satele germane au fost distruse. Palatinatul, regiune din vestul Germaniei, a fost prădat de 28 de ori. Iar populația de 18 milioane de persoane s-a redus la patru milioane.

Ostilitățile au început aproape imediat după alegerea ca împărat a lui Ferdinand II din Casa de Habsburg. Ferdinand era produsul celei mai conștiincioase educații iezuite și fiu

MOARTEA LU HUDSON

extrem de supus și devotat al Bisericii. Și-a respectat cum a putut mai bine jurământul făcut în tinerețe de a eradica toate sectele și toate ereziile de pe domeniile sale. Cu două zile înainte de alegerea sa, principalul său oponent, Frederic, elector protestant al Palatinatului și ginere al lui Iacob I al Angliei, fusese încoronat rege al Boemiei, act ce contravenea direct voinței lui Ferdinand.

Armatele habsburgice au intrat imediat în Boemia. Tânărul rege a căutat zadarnic ajutor împotriva formidabilului inamic. Republica Olandeză l-ar fi sprijinit, dar, ea însăși angajată într-un război disperat cu ramura spaniolă a Habsburgilor, nu putea face prea multe. În Anglia, Casa Stuart era mai interesată de consolidarea propriei puteri absolute în patrie decât să irosească bani și oameni pe o aventură fără sorți de izbândă în îndepărtata Boemie. După o încleștare de câteva luni, electorul Palatinatului a fost alungat, iar domeniile sale au fost date casei catolice de Bavaria. Așa a început marele război.

Armatele habsburgice, comandate de generalii Tilly și Wallenstein, și-au deschis apoi drum prin zona protestantă a Germaniei până au ajuns la țărmurile baltice. Un vecin catolic însemna un pericol serios pentru regele protestant al Danemarcei. Cristian IV a încercat să se apere atacându-și inamicii înainte ca aceștia să devină prea puternici pentru el. Oștile daneze au pătruns în Germania, dar au fost înfrânte. Wallenstein și-a exploatat victoria cu asemenea energie și violență încât Danemarca a fost obligată să ceară pace. Un singur oraș de la Marea Baltică a rămas în mâinile protestanților, și anume Straslund.

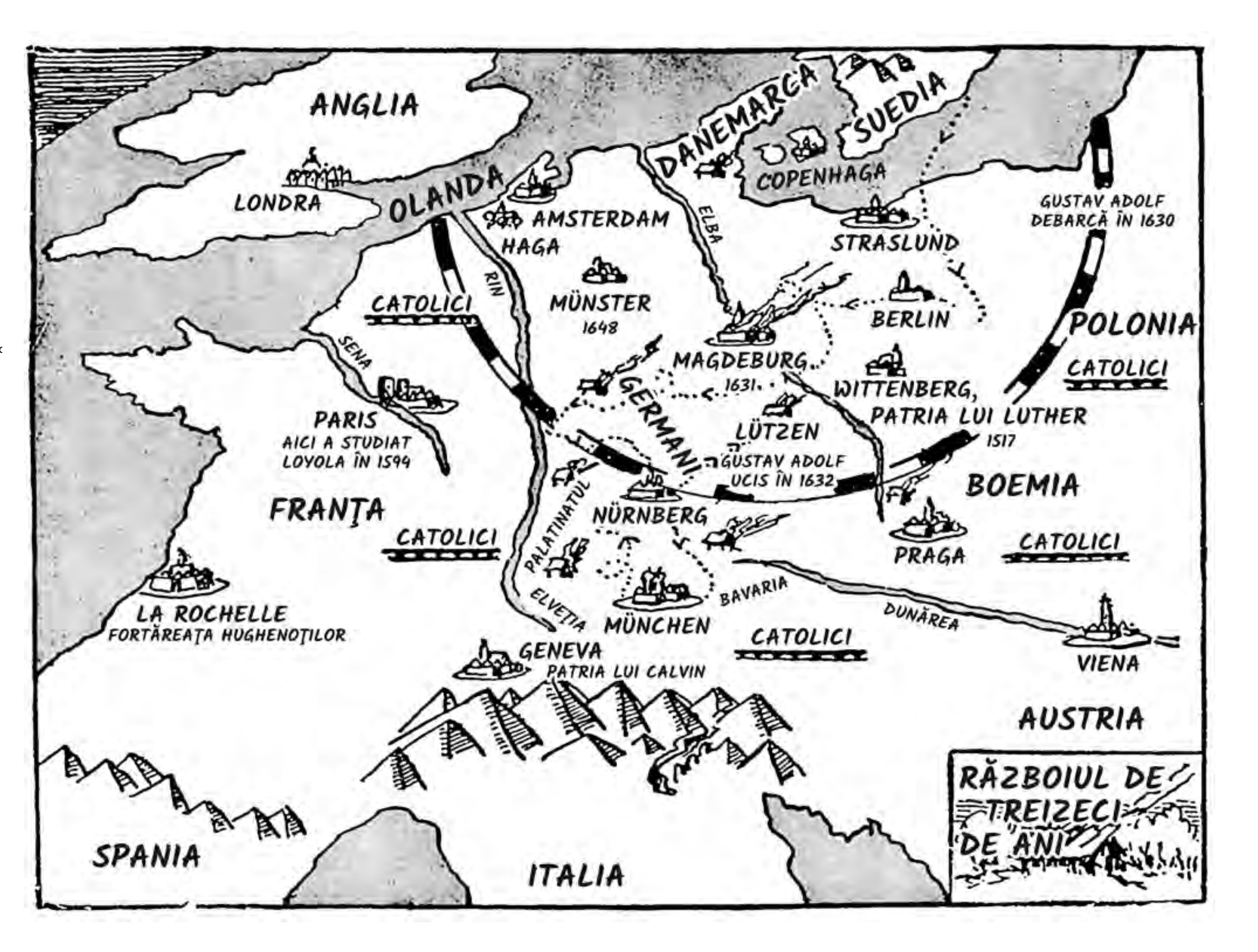
La Straslund a debarcat la începutul verii lui 1630 Gustav Adolf din Casa de Vasa, rege al Suediei, celebru fiindcă își apărase țara de ruși. Prinț protestant cu ambiții nemăsurate, dornic să transforme Suedia în centrul unui mare imperiu nordic, Gustav Adolf a fost întâmpinat de prinții protestanți europeni ca salvatorul cauzei luterane. El l-a învins pe Tilly, care tocmai ce îi măcelărise pe locuitorii protestanți din Magdeburg. După aceea trupele sale au început marele marș prin centrul Germaniei, într-o încercare de a ajunge la posesiunile habsburgice

din Italia. Amenințat din spate de catolici, Gustav a virat brusc și a bătut principala armată habsburgică în bătălia de la Lützen. Din nefericire, regele suedez a fost răpus când s-a îndepărtat de soldații săi. Însă puterea Habsburgilor fusese frântă.

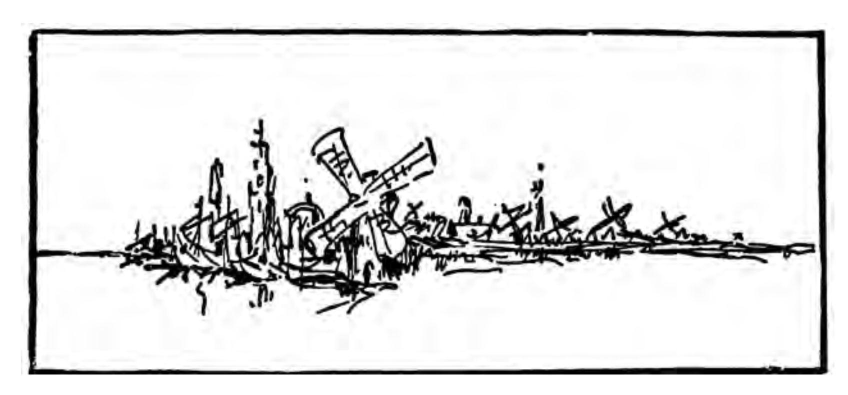
Ferdinand, care de felul său era o persoană suspicioasă, a început imediat să își bănuiască subordonații. Wallenstein, comandant suprem, a fost asasinat la instigarea sa. Auzind asta, Bourbonii catolici care domneau în Franța și își detestau rivalii Habsburgi și-au unit forțele cu suedezii protestanți. Armatele lui Ludovic XIII au invadat partea orientală a Germaniei, iar Turenne și Condé și-au sporit faima alături de generalii suedezi Baner și Weimar, ucigând, jefuind și incendiind pe teritoriile Habsburgilor. Aceasta le-a adus mult prestigiu și bogăție suedezilor, stârnind invidia danezilor. În consecință, danezii protestanți le-au declarat război suedezilor protestanți aliați ai catolicilor francezi, al căror lider politic, cardinalul Richelieu, tocmai ce îi privase pe hughenoți (sau francezii protestanți) de libertățile religioase garantate prin Edictul de la Nantes în 1598.

Cum se întâmplă de obicei în acest gen de înfruntări, războiul, încheiat prin Tratatul de la Westfalia în 1648, nu a decis nimic. Puterile catolice au rămas catolice, iar puterile protestante au rămas credincioase doctrinelor lui Luther, Calvin și Zwingli. Protestanților elvețieni și olandezi li s-a recunoscut organizarea în republici independente. Franța a păstrat orașele Metz, Toul și Verdun, plus o parte din Alsacia. Sfântul Imperiu Roman a continuat să existe ca un fel de stat-sperietoare, fără oameni, fără bani, fără speranță și fără curaj.

Singurul bine adus de Războiul de Treizeci de Ani a fost unul negativ. I-a descurajat atât pe catolici, cât și pe protestanți să se mai angajeze vreodată în așa ceva. Începând de-atunci s-au lăsat în pace unii pe alții. Asta nu a însemnat că sentimentul religios și ura teologică au dispărut de pe fața pământului. Dimpotrivă. Certurile dintre catolici și protestanți s-au terminat, însă disputele între diversele secte protestante au continuat cu înverșunarea dintotdeauna. În Olanda, o divergență de opinii în jurul adevăratei naturi a predestinării (un subiect teologic foarte obscur, dar extraordinar de important

RĂZBOIUL DE TREIZECI DE ANI

ORAȘUL AMSTERDAM ÎN 1648

în ochii străbunicilor voștri) a provocat un conflict încheiat cu decapitarea lui Johan van Oldenbarneveldt, politicianul căruia i se datorează succesul Republicii Olandeze în primele două decenii de independență și care a fost marele geniu organizatoric al Companiei Comerciale Olandeze a Indiilor. În Anglia, zâzania a dus la un război civil.

Însă înainte de a vă povesti despre această dezlănțuire care a dus la prima execuție a unui monarh european decretată prin sentință judecătorească, trebuie să vă spun câte ceva despre istoria anterioară a Angliei. În cartea de față încerc să vă înfățișez doar acele evenimente trecute care vă pot aduce lămuriri asupra condițiilor lumii actuale. Dacă nu menționez anumite țări, cauza nu stă într-o antipatie secretă din partea mea. Mi-aș dori să vă pot spune ce s-a întâmplat cu Norvegia, Elveția, Serbia sau China. Însă aceste teritorii nu au exercitat o influență majoră asupra evoluției Europei în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. De aceea le neglijez cu o plecăciune foarte politicoasă și respectuoasă. Anglia se află însă într-o altă poziție. Lucrurile realizate de locuitorii acestei insulițe pe parcursul ultimelor cinci sute de ani au modelat cursul istoriei din toate colțurile lumii. Fără o cunoaștere adecvată a istoriei fundamentale a Angliei nu puteți înțelege ceea ce citiți în ziare. De aceea trebuie să știți în ce fel a elaborat Anglia o formă parlamentară de guvernământ pe când restul continentului european era condus de monarhi absoluți.

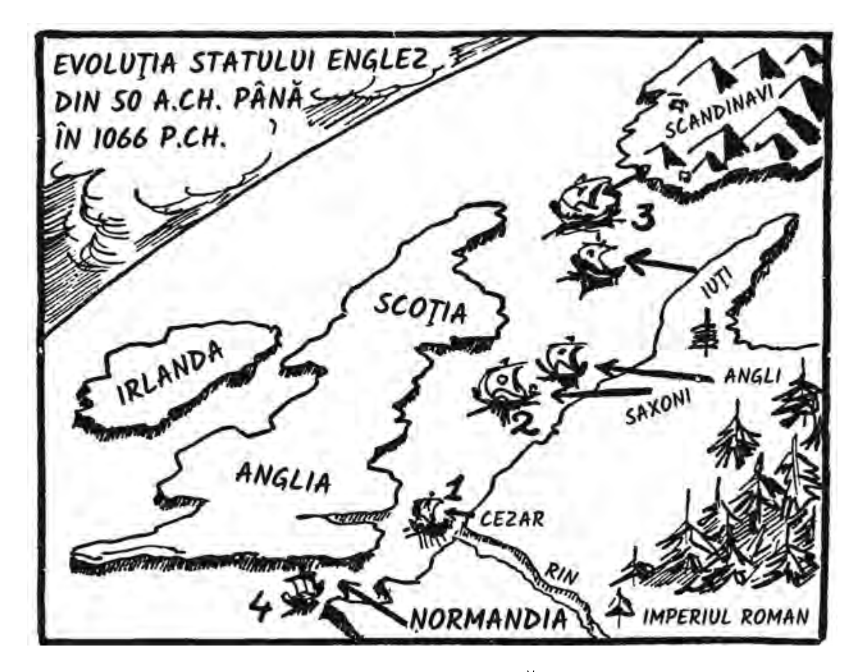
45
REVOLUȚIA ENGLEZĂ

DESPRE CIOCNIREA DINTRE „DREPTUL DIVIN AL REGILOR“ ȘI „DREPTUL PARLAMENTULUI“, MAI PUȚIN DIVIN, DAR MAI REZONABIL, CARE S-A SFÂRȘIT DEZASTRUOS PENTRU REGELE CAROL I

CEZAR, PRIMUL EXPLORATOR AL NORD-VESTULUI EUROPEI, A traversat Canalul Mânecii în anul 55 a.Ch. și a cucerit Anglia. Timp de patru secole insula a rămas provincie romană. Însă când barbarii au început să amenințe Roma, garnizoanele au fost chemate înapoi de pe frontieră, ca să poată apăra patria-mamă, iar Britania a rămas fără cârmuire și protecție.

De îndată ce vestea a ajuns la flămândele triburi saxone din nordul Germaniei, acestea au navigat peste Marea Nordului și s-au instalat comod pe insula prosperă. Au fondat mai multe regate anglo-saxone independente (numite astfel după invadatorii originari, anglii, sau englezii, și saxoni), însă aceste stătulețe se certau întruna între ele și nici un rege nu era îndeajuns de puternic pentru a se afirma ca șef al unei țări unite. Mai bine de cinci veacuri Mercia, Northumbria, Wessex, Sussex, Kent, Anglia de Est, sau cum s-or mai fi numit, au fost expuse atacurilor din partea piraților scandinavi. În cele din urmă, în secolul al XI-lea, Anglia, împreună cu Norvegia și nordul Germaniei, a devenit parte din marele imperiu danez al lui Knut cel Mare, pierzându-și și ultima rămășiță de independență.

Cu timpul danii au fost alungați, însă nici nu s-a eliberat bine Anglia că a fost cucerită pentru a patra oară. Noii inamici erau descendenții altui trib de normanzi care la începutul secolului al X-lea invadaseră Franța și întemeiaseră ducatul Normandiei. În octombrie 1066, William, duce de Normandia, care vreme îndelungată privise cu invidie dincolo de mare, a traversat Canalul Mânecii. La 14 octombrie în același an, în bătălia

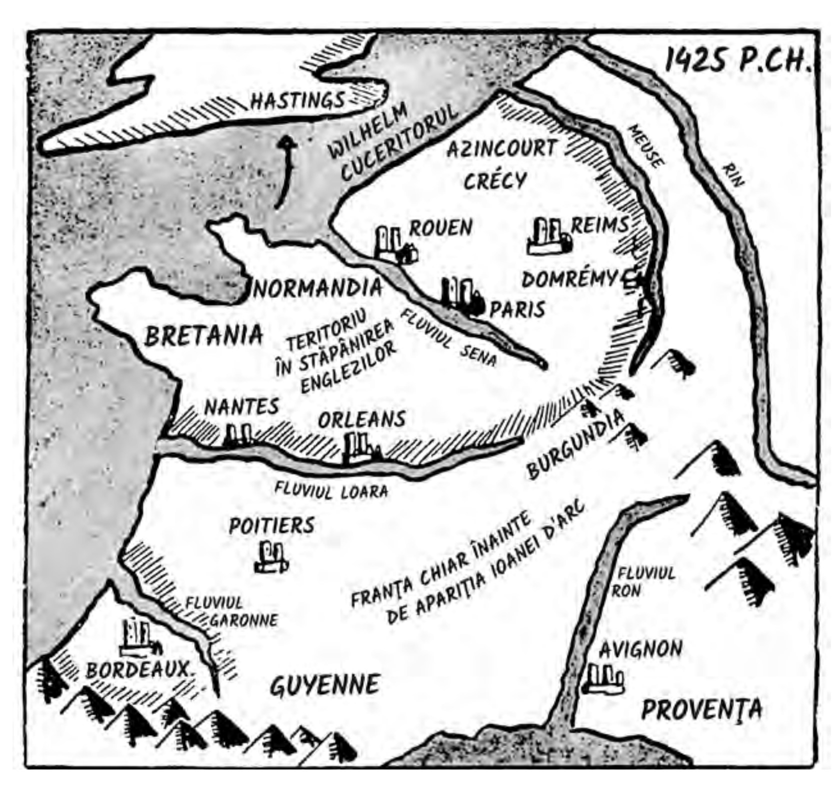

NAŢIUNEA ENGLEZĂ

de la Hastings, a anihilat slabele forțe ale ultimului rege anglo-saxon, Harold de Wessex, și s-a proclamat rege al Angliei. Însă nici William, nici succesorii lui din Casa Anjou-Plantagenet nu priveau Anglia ca pe adevărata lor patrie. Pentru ei, insula era doar o parte din patrimoniul mai vast de pe continent – un fel de colonie locuită de o populație cam înapoiată, căreia i-au impus propria limbă și civilizație. Treptat totuși, „colonia“ Anglia a întrecut în însemnătate „țara-mamă“, Normandia. Concomitent, regii Franței încercau cu disperare să scape de puternicii vecini normando-englezi care în realitate erau doar slujitori nesupuși ai Coroanei franceze. După un secol de războaie, francezii, comandați de o tânără pe nume Ioana d’Arc, i-a alungat pe „străini“ de pe pământul lor. Ioana, luată prizonieră în bătălia de la Compiègne din anul 1430 și vândută de temnicerii burgunzi soldaților englezi, a fost arsă pe rug ca vrăjitoare. Însă englezii n-au mai câștigat niciodată un avanpost pe continent și regii lor au putut în sfârșit să-și dedice integral timpul posesiunilor britanice. Cum nobilimea feudală de pe

insulă se încleștase în una din bizarele dihonii la fel de banale în Evul Mediu ca pojarul sau vărsatul de vânt, și cum majoritatea vechilor moșieri muriseră în timpul acestui Război al Rozelor, regilor le-a venit foarte ușor să sporească puterea Coroanei. Astfel, până la sfârșitul secolului al XV-lea Anglia era o țară puternic centralizată, condusă de Henric VII din Casa Tudor, al cărui faimos tribunal de înfiorătoare amintire, „Camera înstelată", suprima cu severitate extremă orice încercare a nobililor supraviețuitori de a-și redobândi influența de odinioară asupra guvernării țării.

În anul 1509, lui Henric VII i-a urmat fiul său, Henric VIII, și din acel moment istoria Angliei a căpătat o însemnătate nouă, deoarece țara a încetat să mai fie o insulă medievală și a devenit un stat modern.

RĂZBOIUL DE O SUTĂ DE ANI

Henric nu avea un interes profund pentru religie. S-a folosit bucuros de o neînțelegere personală cu papa, iscată de unul dintre numeroasele lui divorțuri, pentru a-și declara independența față de Roma și a face Biserica Angliei prima dintre „Bisericile naționale" în cadrul căreia conducătorul secular îndeplinește și funcția de șef spiritual al supușilor. Această reformă pașnică din 1534 nu numai că a asigurat Casei Tudor susținerea clerului englez, expus vreme îndelungată unor atacuri violente din partea multor propagandiști luterani, dar a sporit și puterea regelui prin confiscarea fostelor averi mănăstirești. Totodată, l-a făcut pe Henric popular în rândul negustorimii și comercianților care, ca locuitori mândri și prosperi ai unei insule separate de restul Europei printr-un canal lat și adânc, simțeau o mare repulsie pentru tot ce era „străin" și nu voiau ca un episcop italian să le păstorească onestele suflete britanice.

Henric a murit în 1547. I-a lăsat tronul fiului său în vârstă de zece ani. Tutorii copilului, care favorizau doctrinele luterane moderne, s-au străduit să ajute cauza protestantismului. Însă băiatul a murit înainte de a împlini șaisprezece ani și a fost urmat de sora lui, Maria, soția lui Filip II al Spaniei, care i-a ars pe episcopii noii „Biserici naționale" și a urmat și în alte moduri exemplul soțului spaniol de viță regală.

Din fericire, a murit în 1558, fiind urmată de Elisabeta, fiica lui Henric VIII cu Anna Boleyn, a doua dintre cele șase soții ale monarhului, pe care acesta o decapitase când s-a plictisit de ea. Elisabeta, care petrecuse un timp în închisoare și fusese eliberată doar la cererea împăratului Sfântului Imperiu Roman, dușmănea din toată inima tot ce era catolic și spaniol. Împărtășea indiferența tatălui ei în chestiuni religioase, dar i-a moștenit abilitatea de judecător ager al firii omenești. Și-a petrecut cei 45 de ani de domnie consolidând puterea dinastiei, mărind veniturile și lărgind posesiunile insulelor ei fericite. În aceasta au ajutat-o cu pricepere mai mulți bărbați care s-au strâns în jurul tronului și au făcut din epoca elisabetană o perioadă atât de importantă, încât s-ar cădea să o studiați amănunțit.

Totuși, Elisabeta nu se simțea absolut sigură de poziția ei pe tron. Avea o rivală, și încă una foarte periculoasă. Maria

din Casa Stuart – fiica unei ducese franceze și a unui scoțian, văduva lui Francisc II al Franței și nora Caterinei de Medici (cea care organizase masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu) – era mama unui băiețel care ulterior a devenit primul rege Stuart al Angliei. Era o catolică fervență și prietenă binevoitoare a inamicilor Elisabetei. Lipsa abilității politice și metodele violente întrebuințate pentru a-și pedepsi supușii calviniști au provocat o revoluție în Scoția și au obligat-o pe Maria să se refugieze pe teritoriul englez. A rămas în Anglia optsprezece ani, complotând fără încetare împotriva femeii care îi oferise adăpost și care în cele din urmă a fost obligată să urmeze sfatul consilierilor de încredere, anume „să-i reteze capul reginei scoțiene".

Capul a fost „retezat" corespunzător în 1587, iscând un război cu Spania. Însă flotele unite ale Angliei și Olandei au învins Invincibila Armada lui Filip, după cum am văzut deja, iar lovitura menită să anihileze puterea celor două țări lidere ale anticatolicilor s-a preschimbat într-o afacere profitabilă.

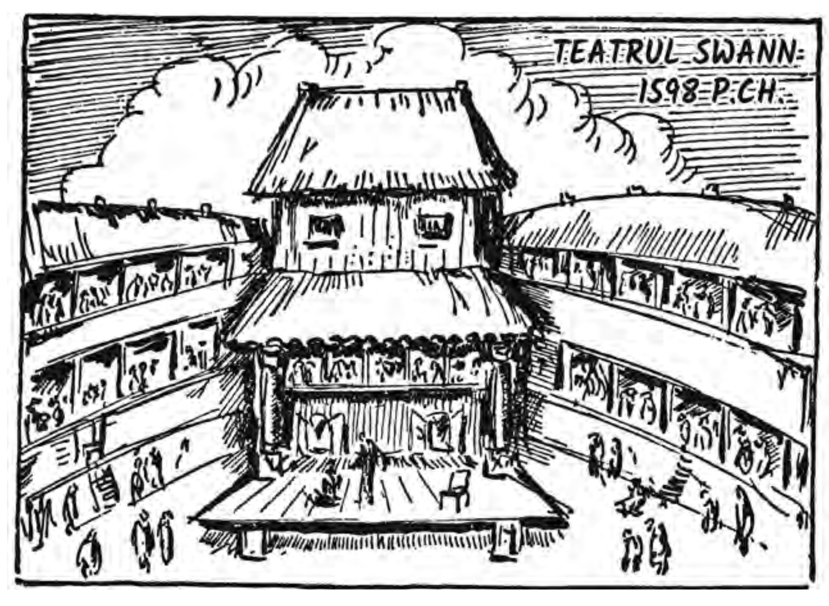
Căci în sfârșit, după mulți ani de ezitări, englezii și olandezii au considerat că aveau dreptul deplin de a invada Indiile și America și a răzbuna nenorocirile îndurate de frații protestanți din partea spaniolilor. Englezii se număraseră printre primii

JOHN ȘI SEBASTIAN CABOT VĂD COASTA INSULEI NEWFOUNDLAND

succesori ai lui Columb. Corăbiile britanice, comandate de căpitanul venețian Giovanni Caboto (numit și Cabot), au descoperit și explorat cele dintâi continentul nord-american în 1496. Labrador și Newfoundland prezentau puțină importanță ca posibile colonii. Însă coastele insulei Newfoundland ofereau o pradă bogată pentru flota engleză de pescuit. Un an mai târziu, în 1497, același Cabot a explorat coasta Floridei.

Apoi pentru Henric VII și Henric VIII veniseră ani grei, în care nu au mai existat bani pentru explorări. Dar sub Elisabeta, cu țara pe timp de pace și Maria Stuart în închisoare, marinarii puteau pleca din porturi fără teamă pentru soarta celor pe care-i lăsau în urmă. În copilăria Elisabetei, Willoughby se aventurase să navigheze dincolo de Capul Nord, iar unul dintre căpitanii lui, Richard Chancellor, avansând și mai mult spre est în căutarea unei posibile rute spre Indii, ajunsese la Arhanghelsk, în Rusia, unde stabilise relații diplomatice și comerciale cu misterioșii conducători ai acelui imperiu moscovit îndepărtat. Acest voiaj a fost urmat de multe altele în primii ani ai domniei Elisabetei. Comercianți aventurieri în slujba unei „societăți

SCENA ELISABETANĂ

pe acțiuni“ puseseră temelia companiilor comerciale care în secolele următoare au devenit colonii. Pe jumătate pirați, pe jumătate diplomați, dornici să mizeze totul pe un singur voiaj norocos, contrabandiști cu orice bun care putea fi încărcat în cala unei nave, negustori de oameni și mărfuri, indiferenți la toate cu excepția profitului, marinarii Elisabetei duseseră steagul englez și faima reginei lor fecioare în cele patru colțuri ale lumii. Între timp, William Shakespeare o amuza pe Maiestatea Sa acasă. Cele mai sclipitoare minți și inteligențe din Anglia cooperau cu regina în tentativa ei de a transforma moștenirea feudală a lui Henric VIII într-un stat național modern.

În 1603, bătrâna doamnă a murit la vârsta de 70 de ani. Verișorul ei, strănepotul bunicului ei Henric VII și fiul Mariei Stuart, rivala și inamica ei, i-a urmat la tron cu numele de Iacob I. Prin harul lui Dumnezeu, Iacob a ajuns cârmuitor peste o țară care scăpase de soarta rivalelor europene. În timp ce protestanții și catolicii europeni se ucideau unii pe alții într-o încercare deznădăjduită de a zdrobi puterea adversarilor și a impune dominația exclusivă a propriului crez religios, Anglia se bucura de pace și „se reforma“ pe îndelete, fără să ajungă la extreme ca Luther sau Loyola. Acest fapt a acordat regatului insular un avantaj enorm în viitoarea competiție pentru posesiunile coloniale. A asigurat Angliei o autoritate în problemele internaționale pe care și-a menținut-o până în ziua de azi. Nici măcar aventura dezastruoasă a Casei Stuart nu a reușit să oprească această evoluție firească.

Membrii Casei Stuart, care le-a succedat Tudorilor, erau „străini“ în Anglia. Se pare că nici n-au luat în calcul, nici nu au înțeles acest fapt. Casa autohtonă a Tudorilor putea să fure un cal, dar „străinii“ Stuarți provocau un val uriaș de dezaprobare populară doar dacă se uitau la căpăstru. Bătrâna regină Bess își cârmuise domeniile așa cum poftise. În mare parte urmase totuși o linie care aducea bani în buzunarele negustorilor britanici cinstiți (și necinstiți deopotrivă). În consecință, regina dispusese întotdeauna de susținerea fără rezerve a poporului recunoscător. Micile libertăți pe care și le permisese față de unele drepturi și prerogative ale Parlamentului erau trecute

bucuros cu vederea în perspectiva beneficiilor rezultate din politica externă viguroasă și de succes a Maiestății Sale.

În afară, regele Iacob a continuat aceeași politică. Însă îi lipsea entuziasmul personal atât de caracteristic marii lui predecesoare. Comerțul exterior a fost încurajat în continuare. Catolicilor nu li s-au acordat nici un fel de libertăți. Însă atunci când Spania a zâmbit frumos spre Anglia în încercarea de a stabili relații pașnice, Iacob a fost văzut zâmbind înapoi. Majorității englezilor nu i-a fost pe plac acest lucru, dar Iacob era regele lor și n-au zis nimic.

În curând au apărut și alte cauze de fricțiune. Regele Iacob și fiul său, Carol I, care i-a urmat la tron în anul 1625, credeau cu tărie în principiul „dreptului divin" de a-și administra regatul așa cum credeau de cuviință, fără a asculta dorințele supușilor. Ideea nu era nouă. Papii, care din mai multe privințe erau succesorii împăraților romani (sau, mai degrabă, ai idealului imperial roman al unui stat unic și nedivizat care să cuprindă întreaga lume cunoscută), se consideraseră întotdeauna și fuseseră recunoscuți public ca „locțiitori ai lui Hristos pe pământ". Nimeni nu contesta dreptul lui Dumnezeu de a cârmui lumea așa cum socotea potrivit. Ca o urmare firească, puțini cutezau să se îndoiască de dreptul „locțiitorului" divin de a face același lucru și de a cere supunerea maselor, deoarece el era reprezentantul direct al cârmuitorului absolut al Universului și răspundea doar în fața lui Dumnezeu cel atotputernic.

Când Reforma luterană a ieșit învingătoare, drepturile care îi reveneau anterior papalității au fost preluate de numeroșii suverani europeni convertiți la protestantism. Ca șefi ai propriilor biserici naționale sau dinastice, monarhii insistau asupra calității de „locțiitorii lui Hristos" în hotarele propriului teritoriu. Populația nu a contestat dreptul conducătorilor de a face un asemenea pas. L-a acceptat, așa cum în zilele noastre acceptă idea sistemului reprezentativ, care nouă ni se pare singura formă de guvernare rezonabilă și justă. Ar fi nedrept, așadar, să spunem că luteranismul sau calvinismul au provocat sentimentul de iritare iscat de pretenția „dreptului divin" pe care regele

Iacob o repeta des și tare. Neîncrederea fățișă a englezilor față de dreptul divin al regilor trebuie să fi avut alte baze.

Prima negare efectivă a dreptului divin al suveranilor se făcuse auzită în Țările de Jos, când Stările Generale l-au renegat pe suveranul legitim, regele Filip II al Spaniei, în anul 1581. „Regele“, au zis ei, „și-a încălcat contractul și, prin urmare, regele e demis ca orice alt funcționar neloial“. Începând din acel moment, ideea precisă a responsabilităților regelui față de propriii supuși s-a răspândit la multe dintre popoarele de pe țărmurile Mării Nordului. Acestea se găseau într-o poziție extrem de favorabilă. Erau bogate. Locuitorii săraci din inima Europei Centrale, aflați la mila gărzii de corp a conducătorului, nu își puteau permite să discute o problemă care i-ar fi aruncat în cea mai adâncă temniță din cel mai apropiat castel. Însă negustorii din Olanda și Anglia, care dețineau capitalul necesar întreținerii unor armate și flote de proporții și care știau cum să mânuiască atotputernica armă numită „credit“, nu cunoșteau asemenea temeri. Erau dispuși să mizeze pe „dreptul divin“ al banilor contra „dreptului divin“ al oricărui Habsburg, Bourbon sau Stuart. Știau că guldenii sau șilingii lor puteau bate greoaiele armate feudale, singurele arme ale regelui. Îndrăzneau să acționeze în vreme ce alții erau osândiți fie să sufere în tăcere, fie să riște spânzurătoarea.

Când Stuarții au început să irite populația Angliei pretinzând dreptul de a face orice doreau, fără nici o responsabilitate, clasele engleze mijlocii au folosit Camera Comunelor ca pe o primă linie defensivă împotriva abuzului de putere regală. Coroana a refuzat să cedeze și a trimis Parlamentul la plimbare. Timp de unsprezece ani Carol I a guvernat singur. A perceput taxe pe care majoritatea le considera nedrepte și a administrat regatul britanic de parcă ar fi fost moșia lui de la țară. S-a înconjurat de colaboratori capabili și trebuie să spunem că a avut curajul propriilor convingeri.

Din nefericire, în loc să-și asigure sprijinul loialilor supuși scoțieni, Carol s-a implicat într-un conflict cu prezbiterienii din Scoția. Împotriva voinței sale, dar obligat de nevoia de bani peșin, în cele din urmă Carol a fost silit să reconvoace Parlamentul.

Acesta s-a întrunit în aprilie 1640 și s-a arătat arțăgos. A fost dizolvat peste câteva săptămâni. Un nou parlament a fost convocat în noiembrie. S-a dovedit și mai puțin maleabil decât primul. Membrii înțelegeau că dilema „guvernării prin dreptul divin“ sau „guvernării de către Parlament“ trebuia rezolvată o dată pentru totdeauna. L-au atacat pe rege lovind în principalii lui consilieri, executând vreo șase dintre ei. Au anunțat că nu aveau să permită dizolvarea Parlamentului fără aprobarea lor. În sfârșit, la 1 decembrie 1641 i-au înfățișat regelui o „Mare Mustrare“, care enumera detaliat numeroasele nemulțumiri ale poporului față de cârmuitor.

Sperând să dobândească sprijin pentru politica lui în districtele provinciale, Carol a plecat din Londra în ianuarie 1642. Fiecare tabără a organizat o armată și s-a pregătit pentru un război deschis între puterea absolută a Coroanei și puterea absolută a Parlamentului. Pe parcursul conflictului s-a distins repede cea mai puternică grupare religioasă din Anglia, numită Puritanii (erau anglicani care încercaseră să-și purifice doctrinele la extrem). Regimentele de „evlavioși“, comandate de Oliver Cromwell, cu disciplina lor de fier și încrederea profundă în sfințenia propriilor țeluri, au devenit curând modelul întregii armate de opoziție. Carol a fost înfrânt de două ori. După bătălia de la Naseby, în 1645, a fugit în Scoția. Scoțienii l-au vândut englezilor.

A urmat o perioadă de intrigi și o răscoală a prezbiterienilor scoțieni împotriva puritanilor englezi. În august 1648, după o bătălie de trei zile la Prestonpans, Cromwell a pus capăt acestui al doilea război civil cucerind orașul Edinburgh. Între timp, soldații săi, sătui de discuții și de vremea irosită pe dezbateri religioase, hotărâseră să acționeze din proprie inițiativă. I-au eliminat din Parlament pe toți cei care nu le împărtășeau opiniile puritane. După care „Rump“ – adică ceea ce mai rămăsese din vechiul Parlament – l-a acuzat pe rege de înaltă trădare. Camera Lorzilor a refuzat să îndeplinească funcția de tribunal. S-a desemnat un tribunal special care l-a condamnat pe rege la moarte. Pe 30 ianuarie 1649, regele Carol a pășit tăcut din castelul Whitehall spre eșafod. În ziua aceea, un popor

suveran, acționând prin intermediul reprezentanților aleși, a executat pentru prima oară un conducător care nu își înțelesese poziția în statul modern.

Perioada de după moartea lui Carol e numită de obicei după Oliver Cromwell. La început dictator neoficial al Angliei, a fost învestit oficial lord protector în anul 1653. A guvernat timp de cinci ani, folosind acest răstimp pentru a continua politica reginei Elisabeta. Spania a redevenit principala inamică a Angliei, iar războiul împotriva spaniolilor s-a transformat într-o chestiune națională și sacră.

Comerțul Angliei și interesele negustorilor au fost puse mai presus de orice și s-a păstrat cu rigurozitate cel mai strict crez protestant. Cromwell a reușit să mențină poziția Angliei pe plan extern. Pe de altă parte, ca reformator social a dat greș serios. Lumea e formată din oameni care arareori gândesc la fel. Pe termen lung, aceasta se arată a fi o prevedere foarte înțeleaptă. O guvernare de către, prin și pentru un singur segment al comunității nu poate supraviețui. Puritanii constituiseră o forță esențială a binelui pe vremea când încercaseră să corecteze abuzul de putere regală. Ca stăpâni absoluți ai Angliei au devenit de netolerat.

La moartea lui Cromwell, în 1658, pentru Stuarți a fost foarte ușor să se întoarcă în vechiul lor regat. Ba mai mult, locuitorii, cărora jugul blajinilor puritani li se păruse la fel de greu de purtat ca și cel al despoticului rege Carol, i-au întâmpinat ca „izbăvitori“. Dacă Stuarții erau dispuși să uite de dreptul divin al răposatului și regretatului lor tată și să recunoască superioritatea Parlamentului, englezii făgăduiau să fie supuși loiali și credincioși.

Două generații s-au străduit pentru reușita acestei înțelegeri. Se pare totuși că Stuarții nu își învățaseră lecția și nu s-au putut dezbăra de obiceiurile proaste. Carol II, care a revenit în 1660, s-a dovedit o persoană amiabilă, dar netrebnică. Indolența și înclinația din fire pentru soluția cea mai ușoară, alături de succesul lui remarcabil ca mincinos, au împiedicat izbucnirea unui conflict deschis între el și popor. Prin Actul Uniformității din 1662 a știrbit puterea clerului puritan alungându-i pe toți

clericii disidenți din parohiile lor. Prin așa-numitul Act al Întrunirilor Secrete din 1664 a încercat să-i împiedice pe Disidenți[1] să participe la adunările religioase, amenințându-i cu deportarea în Indiile Occidentale. Situația semăna prea tare cu zilele de odinioară ale dreptului divin. Poporul a început să dea vechile și bine-cunoscutele semne de iritare, iar Parlamentul a întâmpinat brusc dificultăți în a acorda fonduri regelui.

Cum de la Parlamentul ostil nu putea obține bani, Carol a împrumutat pe ascuns de la vecinul și verișorul lui, regele Ludovic XIV al Franței. Și-a trădat aliații protestanți în schimbul a 200.000 de lire pe an și și-a râs de bieții prostănaci din Parlament.

Independența economică i-a insuflat imediat regelui o încredere deosebită în propriile forțe. Petrecuse mulți ani exilat printre cunoștințele catolice și le simpatiza în taină religia. Poate ar fi izbutit să readucă Anglia sub ascultarea Romei! A adoptat o Declarație de Indulgență care suspenda legile anterioare împotriva catolicilor și disidenților. Asta chiar când se zvonea că fratele mai mic al lui Carol, Iacob, s-ar fi convertit la catolicism. Toate acestea arătau suspect pentru omul de pe stradă. Poporul a început să se teamă de un teribil complot papistaș. O nouă stare de neliniște a cuprins țara. Cei mai mulți doreau să împiedice izbucnirea altui război civil. Pentru ei, asuprirea regală și un monarh catolic – ba chiar și dreptul divin – erau preferabile unei noi ciocniri între membrii aceleiași națiuni. Alții erau mai puțin indulgenți, ca mult temuții Disidenți, care aveau, fără excepție, curajul propriilor convingeri. Erau conduși de câțiva nobili de seamă care nu doreau să asiste la o revenire a zilelor puterii regale absolute.

Timp de aproape zece ani, cele două partide mari, whig (exponenții claselor de mijloc, batjocoriți cu această denumire fiindcă în 1640 un grup de *whiggamores*, adică scoțieni păzitori de cai, condus de clerul prezbiterian mărșăluiseră spre Edinburgh pentru a se opune regelui) și tory (un epitet folosit inițial împotriva irlandezilor regaliști, dar aplicat acum susținătorilor

1. Gruparea Disidenților refuza doctrinele Bisericii Anglicane (n. tr.).

regelui) s-au înfruntat reciproc, însă nici unii, nici alții nu au dorit să provoace o criză. L-au lăsat pe Carol să moară liniștit în patul lui și i-au îngăduit catolicului Iacob II să urmeze la tron fratelui său în 1685. Însă Iacob, după ce a amenințat țara cu teribila invenție străină a unei „armate permanente" (ce urma să fie comandată de francezi catolici), a promulgat o a doua Declarație de Indulgență în 1688, poruncind să fie citită în toate bisericile anglicane. A pășit astfel dincolo de sensibila linie de demarcație pe care nici măcar cei mai populari conducători nu o pot trece decât în circumstanțe excepționale. Șapte episcopi au refuzat să se supună poruncii regale. Au fost acuzați de „calomnie subversivă". Au fost aduși în fața tribunalului. Juriul care a pronunțat verdictul „nevinovat" s-a bucurat de o caldă aprobare populară.

În acest nefericit moment, Iacob (căsătorit a doua oară cu Maria, din casa catolică de Modena-Este) a devenit tatăl unui fiu. Asta însemna că tronul urma să revină unui băiat catolic, nu surorilor lui mai mari, Maria și Anna, amândouă protestante. Omul de pe stradă a intrat iar la bănuieli. Maria de Modena era prea bătrână ca să aibă copii! Totul făcea parte dintr-un complot! Vreun preot iezuit adusese în palat un bebeluș străin, ca Anglia să aibă un monarh catolic. Și tot așa. Un alt război civil părea pe cale să înceapă. De aceea, șapte bărbați cunoscuți, whigi și tory, au trimis o scrisoare cerând soțului fiicei celei mari a lui Iacob, Maria, William III, guvernatorul sau șeful Republicii Olandeze, să vină în Anglia și să scape țara de suveranul ei legitim, dar absolut nedorit.

La 5 noiembrie 1688, William a debarcat la Torbay. Nedorind să își transforme socrul în martir, l-a ajutat să fugă nevătămat în Franța. Pe 22 ianuarie 1689 a convocat Parlamentul. Pe 13 februarie în același an el și soția lui, Maria, au fost proclamați suverani ai Angliei și astfel țara a fost salvată pentru cauza protestantă.

Cum își propusese să reprezinte ceva mai mult decât un simplu organ consultativ al regelui, Parlamentul și-a folosit la maximum șansele. Vechea Petiție a Drepturilor din anul 1628 a fost culeasă dintr-un ungher uitat al arhivei. O a doua Declarație

a Drepturilor, mai drastică, impunea apartenența suveranului englez la Biserica Anglicană. În plus, afirma că regele nu avea dreptul să suspende legile ori să permită ca anumiți cetățeni privilegiați să încalce anumite legi. Prevedea că „fără consimțământul Parlamentului nu se poate percepe nici o taxă și nu se poate întreține nici o armată". Astfel, în anul 1689 Anglia dobândise deja o libertate necunoscută în alte țări europene.

Însă domnia lui William în Anglia nu a rămas în amintire doar datorită acestei măsuri extrem de liberale. În timpul vieții sale a apărut pentru prima oară ideea guvernării de către un ministru „responsabil". Bineînțeles, nici un rege nu poate conduce de unul singur. Are nevoie de câțiva sfătuitori de încredere. Dinastia Tudor avea un Mare Consiliu compus din nobili și clerici. Acest organism s-a lărgit excesiv. A fost restrâns la „Consiliul Privat", mai mic. De-a lungul timpului, s-a înrădăcinat obiceiul ca sfătuitorii și regele să se întâlnească într-un cabinet la palat. De aceea grupul s-a numit „Consiliul Cabinetului". Peste puțin timp i s-a spus simplu „Cabinetul".

Ca majoritatea suveranilor dinaintea lui, William își alesese consilieri din toate partidele. Totuși, având în vedere puterea crescândă a Parlamentului, a văzut că nu putea dirija politica țării colaborând cu facțiunea tory în timp ce whigii dețineau majoritatea în Camera Comunelor. Prin urmare, tory au fost îndepărtați, iar Consiliul Cabinetului s-a compus doar din whigi. Peste câțiva ani, când whigii și-au pierdut forța în Camera Comunelor, regele, pentru comoditate, a trebuit să caute sprijin în rândul partidei tory. Până la moartea lui, în 1702, William a fost prea prins de războiul cu Ludovic al Franței pentru a se interesa prea mult de guvernarea Angliei. Practic toate chestiunile importante au fost lăsate în seama Consiliului Cabinetului. Această stare de lucruri s-a perpetuat și după 1702, când lui William i-a succedat cumnata lui, Anna. La moartea ei, în 1714 (și din nefericire nici unul din cei 17 copii nu i-a supraviețuit), tronul i-a revenit lui George I din Casa de Hanovra, fiul Sofiei, nepoata lui Iacob I.

Acest monarh întrucâtva rustic, care n-a învățat o boabă de engleză în viața lui, s-a rătăcit cu totul în complicatele labirin-

turi ale aranjamentelor politice din Anglia. A lăsat totul în sarcina Consiliului Cabinetului și s-a ținut departe de întrunirile acestuia, care îl plictiseau fiindcă nu pricepea nici o propoziție. În felul acesta Cabinetul s-a învățat să guverneze Anglia și Scoția (al cărei parlament se unise cu cel al Angliei în 1707) fără a-l mai deranja pe rege, care își putea petrece mare parte din timp pe continent.

În timpul domniilor lui George I și George II, Consiliul Cabinetului s-a format dintr-un șir de whigi remarcabili (unul dintre ei, sir Robert Walpole, a deținut funcția timp de 21 de ani). Liderul lor a fost recunoscut în sfârșit ca șef oficial nu doar al Cabinetului, ci și al partidului majoritar la putere în parlament. Încercările lui George III de a lua frâiele în mână și de a nu lăsa guvernarea efectivă în seama Cabinetului au fost atât de dezastruoase, încât n-au mai fost repetate niciodată. Așa se face că începând din primii ani ai secolului al XVIII-lea Anglia s-a bucurat de o guvernare reprezentativă, cu un ministru responsabil care dirija treburile țării.

Ca să fim pe deplin corecți, acest guvern nu reprezenta toate clasele societății. Mai puțin de o persoană din douăsprezece avea drept de vot. Însă a constituit temelia formei moderne de guvernământ prin reprezentare. Într-un mod pașnic și ordonat a luat puterea de la rege și a plasat-o în mâinile unui număr tot mai mare de reprezentanți ai poporului. Nu a adus o vârstă de aur în Anglia, dar a scutit țara de majoritatea episoadelor revoluționare atât de dezastruoase pentru continentul european în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

46
ECHILIBRUL PUTERILOR

PE DE ALTĂ PARTE, ÎN FRANȚA „DREPTUL DIVIN AL REGILOR“ S-A AFIRMAT CU MAI MULTĂ POMPĂ ȘI SPLENDOARE CA NICIODATĂ, IAR AMBIȚIA SUVERANULUI NU ERA TEMPERATĂ DE LEGEA RECENT INVENTATĂ A „ECHILIBRULUI PUTERII“

ÎN CONTRAST CU CELE DIN CAPITOLUL ANTERIOR, ÎNGĂduiți-mi să vă spun ce se întâmpla în Franța în anii când poporul englez lupta pentru propria libertate. Fericita întâmplare a omului potrivit în țara potrivită la momentul potrivit e foarte rară în istorie. Ludovic XIV era o întruchipare a acestui ideal în ce privește Franța, dar restul Europei ar fi fost mai fericită fără el.

Țara cârmuită de tânărul rege era cea mai populată și mai strălucită națiune a vremii. Ludovic a urcat pe tron după ce Mazarin și Richelieu, cei doi cardinali de seamă, modelaseră vechiul regat francez în cel mai centralizat stat din secolul al XVII-lea. El însuși era un bărbat extraordinar de abil. Noi, cei din secolul XX, suntem învăluiți și acum în amintirile glorioasei epoci a Regelui Soare. Viața noastră socială se bazează pe perfecțiunea manierelor și pe eleganța expresiei atinse la curtea lui Ludovic. În relațiile internaționale și diplomatice, franceza este și acum limba oficială a diplomației și a întrunirilor transnaționale, deoarece cu două secole în urmă a atins o eleganță rafinată și o puritate a expresiei pe care nici o altă limbă nu a reușit să le egaleze deocamdată. Teatrul regelui Ludovic ne dă și acum lecții pe care le învățăm prea încet. În timpul domniei lui, Academia Franceză (o invenție a lui Richelieu) a ajuns să ocupe în lumea literelor o poziție pe care alte țări au imitat-o în mod flatant. Lista s-ar putea întinde pe multe pagini. Nu e o întâmplare că meniurile din restaurantele moderne sunt tipărite în franceză. Dificila artă de a găti bine,

una din cele mai înalte expresii ale civilizației, a fost practicată mai întâi în beneficiul marelui monarh. Epoca lui Ludovic XIV a fost o perioadă de splendoare și grație care mai are încă multe să ne învețe.

Din nefericire, această imagine scânteietoare are și o fațetă nici pe departe atât de încurajatoare. Gloria peste hotare înseamnă prea adesea mizerie acasă, iar Franța nu a făcut excepție de la regulă. Ludovic XIV i-a urmat tatălui său în 1643. Și a murit în 1715. Asta înseamnă că guvernarea Franței s-a aflat în mâinile unui singur om timp de 72 de ani, aproape două generații.

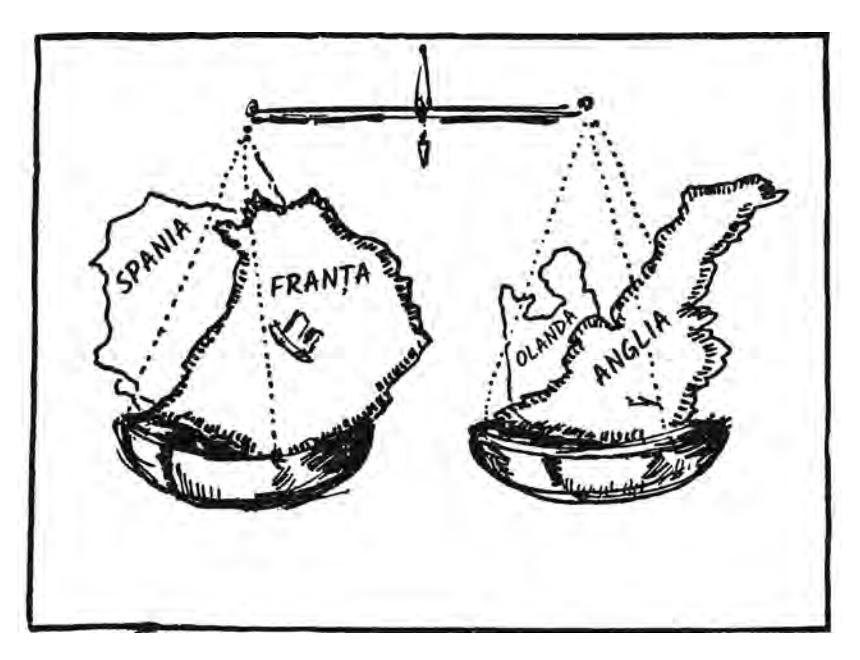
Bine ar fi să înțelegem clar ideea „unui singur om". Ludovic a fost primul dintr-o lungă listă de monarhi care au organizat în numeroase țări acea formă de autocrație extrem de eficientă pe care o numim „despotism luminat" sau „absolutism luminat". Nu îi plăceau regii care doar se jucau de-a conducătorii și care transformă afacerile de stat într-un picnic agreabil. Regii acelui veac luminat trudeau mai mult decât oricare dintre supușii lor. Se trezeau cei dintâi și mergeau ultimii la culcare, percepându-și „responsabilitatea divină" la fel de intens ca pe „dreptul divin" care le permitea să cârmuiască fără a-și consulta supușii.

Bineînțeles, regele nu se putea ocupa personal de toate. Era obligat să se înconjoare de câțiva asistenți și consilieri. Un general sau doi, niște experți în politică externă, câțiva bancheri și economiști abili erau de ajuns. Însă acești demnitari nu puteau acționa decât prin intermediul suveranului. Nu aveau existență individuală. Pentru masa poporului, persoana sacră a suveranului întruchipa guvernul țării. Gloria patriei comune devenea gloria unei singure dinastii. Era exact opusul idealului american. Franța era condusă de, prin și pentru Casa de Bourbon.

Dezavantajele unui astfel de sistem sunt clare. Regele ajunsese să însemne totul. Toți ceilalți ajunseseră să nu însemne mai nimic. Vechea și utila nobilime a fost forțată treptat să renunțe la contribuția anterioară în guvernarea provinciilor. Un funcționăraș regal cu degetele pătate de cerneală, așezat îndărătul ferestrelor verzui ale unei clădiri guvernamentale din îndepărtatul Paris, îndeplinea acum sarcinile care îi reveneau

seniorului feudal cu o sută de ani înainte. Seniorul feudal, lipsit de activitate, s-a mutat la Paris ca să se distreze cât mai strașnic la curte. În curând proprietățile lui au început să sufere de primejdioasa boală economică numită „absenteism seniorial". Pe parcursul unei singure generații, harnicii și valoroșii administratori feudali deveniseră niște trântori manierați, dar absolut nefolositori la curtea de la Versailles.

Ludovic avea zece ani când s-a încheiat pacea de la Westfalia, iar Casa de Habsburg își pierduse poziția predominantă în Europa în urma Războiului de Treizeci de Ani. Era inevitabil ca un om cu ambiția lui Ludovic să profite de un moment atât de favorabil ca să dobândească pentru dinastia lui onorurile deținute anterior de Habsburgi. În 1660, Ludovic se căsătorise cu Maria Tereza, fiica regelui Spaniei. Nu peste mult timp a murit socrul său, Filip IV, unul dintre Habsburgii spanioli retardați mintal. Ludovic a revendicat imediat zona spaniolă a Țărilor de Jos (Belgia) ca parte din zestrea soției. O asemenea achiziție ar fi fost dezastruoasă pentru pacea Europei și ar fi

ECHILIBRUL PUTERILOR

amenințat siguranța statelor protestante. Sub conducerea lui Jan de Witt, *raadpensionaris* sau ministru de externe al celor Șapte Provincii Unite ale Țărilor de Jos, în 1664 s-a încheiat prima mare alianță internațională, Tripla Alianță a Suediei, Angliei și Olandei. Nu a durat mult. Cu bani și promisiuni convingătoare Ludovic l-a cumpărat și pe regele Carol și Stările Generale suedeze. Olanda a fost trădată de aliați și lăsată în voia sorții. În 1672, francezii au invadat Țările de Jos. Au pătruns până în inima teritoriului. Digurile au fost deschise încă o dată, iar Soarele Regal al Franței a apus în noroiul mlaștinilor olandeze. Pacea de la Nijmegen, încheiată în 1678, nu a rezolvat nimic, ci a anticipat un nou război.

Nici un al doilea război de agresiune, din 1689 până în 1697, încheiat cu pacea de la Ryswick, nu i-a oferit lui Ludovic poziția la care aspira în problemele Europei. Vechiul lui dușman, Jan de Witt, fusese asasinat de gloata olandeză, dar succesorul lui, William III (pe care l-ați întâlnit în capitolul anterior), zdrobise toate eforturile lui Ludovic de a face din Franța stăpâna Europei.

Marele Război al Succesiunii Spaniole, declanșat în 1701, imediat după moartea lui Carol II, ultimul Habsburg spaniol, și terminat în 1713 cu pacea de la Utrecht, a rămas tot fără o concluzie, însă a ruinat vistieria lui Ludovic. Regele francez fusese învingător pe uscat, însă flotele Angliei și Olandei năruiseră orice speranță pentru o victorie franceză decisivă; în plus, îndelungatul conflict dăduse naștere unui nou principiu fundamental în politica internațională, datorită căruia a devenit imposibil ca o singură națiune să conducă întreaga Europă sau întreaga lume mai mult decât pe durate scurte.

Este vorba de principiul așa-numitului „echilibru al puterilor“. Nu era o lege scrisă, însă timp de trei secole a fost respectată la fel de strict ca legile naturii. Creatorii ideii susțineau că Europa, în etapa evoluției naționaliste, nu putea supraviețui fără un echilibru absolut între numeroasele interese contradictorii ale întregului continent. Nici o putere sau dinastie nu trebuia lăsată să le domine pe celelalte. În timpul Războiului de Treizeci de Ani, Habsburgii au căzut victime aplicării acestei legi. Totuși, i-au fost victime inconștiente. Controversele acelui

război au fost atât de învăluite într-o negură deasă de vrajbă religioasă, încât nu avem o imagine foarte clară a principalelor tendințe din marele conflict. Însă din acel moment începem să vedem că în toate chestiunile de importanță internațională prevalează considerațiile și calculele reci, economice. Constatăm formarea unui nou tip de politician, omul de stat înzestrat cu sentimentele personale ale șublerului și casei de marcat. Jan de Witt a fost primul exponent de succes al acestei noi școli politice. William III a fost primul discipol ilustru. Iar Ludovic XIV cu toată faima și gloria lui, a fost prima victimă conștientă. De atunci încoace numeroși alții i-au căzut victime.

47

ASCENSIUNEA RUSIEI

POVESTEA MISTERIOSULUI IMPERIU MOSCOVIT CARE S-A IVIT DEODATĂ PE MAREA SCENĂ POLITICĂ A EUROPEI

DUPĂ CUM ȘTIȚI, ÎN 1492 COLUMB A DESCOPERIT AMERICA. MAI devreme în același an, un tirolez pe nume Schnups, călătorind în fruntea unei expediții științifice în numele arhiepiscopului de Tirol și dotat cu cele mai bune scrisori de recomandare și un buget excelent, a încercat să ajungă în miticul oraș Moscova. Nu a reușit. Când a ajuns la hotarele vastului stat moscovit despre care se presupunea vag că s-ar fi găsit în estul extrem al Europei, a fost întors hotărât din drum. Străinii nu erau agreați. Schnups s-a dus în vizită la turcii păgâni din Constantinopol, ca să aibă ceva de raportat patronului clerical la întoarcerea din călătoriile de explorare.

Peste 61 de ani, Richard Chancellor, împins de un vânt nefavorabil pe când încerca să descopere trecerea nord-estică spre Indii, a ajuns la gura fluviului Dvina și a dat peste satul moscovit Holmogori, la câteva ceasuri de mers din locul unde în 1584 s-a întemeiat orașul Arhanghelsk. De această dată, vizitatorilor străini li s-a cerut să meargă la Moscova pentru a se înfățișa marelui cneaz. S-au dus și s-au întors în Anglia cu primul tratat comercial încheiat între Rusia și lumea apuseană. Curând au urmat alte țări și astfel s-a aflat câte ceva despre acest ținut misterios.

Din punct de vedere geografic, Rusia este o câmpie vastă. Munții Ural sunt joși și nu formează o barieră în calea invadatorilor. Râurile sunt late, dar adeseori puțin adânci. Era un teritoriu ideal pentru nomazi.

În secolele când Imperiul Roman era întemeiat, își sporea puterea și apoi dispărea, triburile slave, plecate demult din patriile lor din Asia Centrală, rătăceau fără țintă în pădurile și câmpiile din regiunea cuprinsă între Nistru și Nipru. Grecii i-au întâlnit uneori pe acești slavi, menționați de câțiva călători din secolele al III-lea și al IV-lea. Altminteri știm despre ei la fel de puține ca despre indienii din Nevada în 1800.

Din nefericire pentru pacea acestor populații primitive, prin țara lor trecea o rută comercială foarte convenabilă. Mai exact, principalul drum din nordul Europei spre Constantinopol. Urma țărmul Mării Baltice până la râul Neva. Apoi traversa lacul Ladoga, coborând spre sud de-a lungul râului Volhov. Apoi pe lacul Ilmen și înaintând pe cursul râulețului Lovat. Acolo urma o scurtă porțiune de portaj până la fluviul Nipru. Continua coborând pe Nipru până la Marea Neagră.

Normanzii cunoșteau acest drum de foarte timpuriu. În secolul al IX-lea au început să se statornicească în nordul Rusiei, în timp ce alți normanzi puneau temeliile unor state independente în Germania și Franța. În anul 862 trei frați normanzi au traversat Marea Baltică, întemeind trei mici dinastii. Dintre cei trei frați, doar unul, Rurik, a trăit mai mult. El a pus stăpânire pe teritoriul fraților săi și, la douăzeci de ani după sosirea acestor primi normanzi, s-a înființat un stat slav cu capitala la Kiev.

De la Kiev la Marea Neagră distanța e scurtă. La Constantinopol s-a aflat repede de existența unui stat slav organizat. Asta însemna un teren nou pentru zeloșii misionari ai credinței creștine. În drum spre miazănoapte, călugării bizantini au urmat cursul Niprului și în curând au ajuns în inima Rusiei. Au dat peste locuitori care adorau zei ciudați despre care credeau că sălășluiesc în codri, în râuri și în peșterile munților. I-au învățat povestea lui Iisus. Nu exista competiție din partea misionarilor romani. Aceștia din urmă erau prea ocupați cu educarea teutonilor păgâni ca să se mai frământe și pentru slavii din depărtări. Prin urmare, Rusia a primit religia, alfabetul și primele noțiuni de artă și arhitectură de la călugării bizantini și, fiindcă Imperiul Bizantin (relicvă a Imperiului Roman de

ORIGINEA RUSIEI

Răsărit) se orientalizase puternic și pierduse multe dintre caracteristicile europene, rușii au suferit în consecință.

Pe plan politic, noile state din întinsele câmpii ruse nu se descurcau prea grozav. De vină era obiceiul nordic de a împărți orice moștenire în mod egal între toți copiii. Nici nu se întemeia bine un stătuleț că imediat se fărâmița între opt sau nouă moștenitori care la rândul lor își lăsau teritoriul unui număr crescând de urmași. Inevitabil, aceste stătulețe rivale se ciondăneau între ele. Anarhia era la ordinea zilei. Iar când strălucirea roșiatică a orizontului estic le vestea oamenilor că îi paște invazia unui trib sălbatic de asiatici, aceste stătulețe erau prea slabe și prea dezbinate pentru a organiza o defensivă împotriva înfricoșătorului dușman.

În anul 1224 s-a petrecut prima invazie tătară majoră, când hoardele lui Ginghis Han, cuceritorul Chinei, Buharei, Tașkentului și Turkestanului, și-au făcut cea dintâi apariție în Apus. Armatele slave au fost învinse în apropiere de râul Kalka și Rusia s-a aflat la mila mongolilor. Aceștia au dispărut la fel de subit cum apăruseră. S-au întors totuși 13 ani mai târziu, în 1237. În nici cinci ani cuceriseră complet întinsele câmpii ruse. Până în 1380, când marele cneaz al Moscovei Dmitri Donskoi i-a bătut pe câmpia Kulikovo, tătarii au fost stăpânii poporului rus.

În total, rușilor le-au trebuit două veacuri pentru a se elibera de acest jug. Căci a fost un jug și încă unul cât se poate de umilitor și nesuferit. I-a transformat pe țăranii slavi în robi oropsiți. A văduvit masa populației de orice sentiment de onoare și independență. A făcut din foame, mizerie, purtarea urâtă și abuzul fizic starea firească a existenței umane. Până când rusul de rând, țăran sau nobil, a putut în sfârșit să-și vadă de treabă ca un câine părăsit care a mâncat atâta bătaie încât spiritul i s-a frânt și nu mai cutează să dea din coadă fără permisiune.

Nu exista scăpare. Călăreții hanului tătar erau iuți și nemiloși. Preeria nesfârșită nu le oferea locuitorilor posibilitatea de a trece în teritoriul sigur al vecinului. Trebuiau să stea cuminți și să îndure nenorocirile hotărâte de stăpân sau să riște moartea. Bineînțeles, Europa ar fi putut interveni. Însă Europa era

prinsă cu treburile ei, luptând în conflictele dintre papă și împărat sau înăbușind o erezie sau alta. Așa se face că Europa i-a lăsat pe slavi în voia sorții, obligându-i să-și găsească singuri salvarea.

Izbăvitorul Rusiei a fost unul dintre numeroasele stătulețe întemeiate de primele căpetenii normande. Se găsea în inima câmpiei ruse. Capitala lui, Moscova, se înălța pe un deal abrupt lângă malurile râului Moscova. Pe la jumătatea secolului al XIV-lea acest principat mic, făcând pe placul tătarului (când era necesar s-o facă) și opunându-i-se (atunci când asta nu îl punea în primejdie), devenise liderul unei vieți naționale renăscute. Trebuie să amintim că tătarilor le lipseau cu desăvârșire abilitățile politice constructive. Nu știau decât să distrugă. Cucereau teritorii noi având ca obiectiv de căpătâi obținerea de venituri. Pentru a obține acest venit în forma taxelor trebuiau să permită continuitatea anumitor segmente din vechea orânduire politică. Prin urmare, prin bunăvoința marelui han supraviețuiseră multe orășele care colectau taxe și își jefuiau vecinii în folosul vistieriei tătare.

Îngrășându-se pe spinarea teritoriilor din jur, în cele din urmă statul moscovit a ajuns destul de puternic pentru a risca o răzvrătire față de stăpânii tătari. A biruit, iar faima de fruntașă în cauza independenței rusești a făcut din Moscova centrul natural al tuturor celor care credeau încă într-un viitor mai bun pentru neamul slav. În anul 1453 turcii au cucerit Constantinopolul. Zece ani mai târziu, sub domnia lui Ivan III, Moscova a înștiințat lumea apuseană că statul slav revendica moștenirea lumească și spirituală a Imperiului Bizantin pierdut și a tradițiilor Imperiului Roman perpetuate în Constantinopol. O generație mai târziu, sub Ivan cel Groaznic, marii cneji de Moscova erau îndeajuns de puternici pentru a adopta titlul de Cezar, sau țar, și a pretinde recunoașterea din partea puterilor europene occidentale.

În 1598, cu Feodor I, s-a stins vechea dinastie moscovită descinsă din normandul Rurik. În următorii șapte ani a domnit un țar pe jumătate tătar, Boris Godunov. În această perioadă s-a hotărât soarta viitoare a marii mase a poporului rus.

Imperiul avea pământ din belșug, dar banii lipseau. Nu exista comerț, nu existau fabrici. Cele câteva orașe erau, de fapt, niște sate gloduroase. Imperiul era alcătuit dintr-un guvern central puternic și un număr uriaș de țărani analfabeți. Guvernul, un amestec de influențe slave, normande, bizantine și tătare, nu recunoștea nimic în afară de interesul statului. Pentru apărarea statului, avea nevoie de o armată. Pentru a aduna taxele, necesare pentru plata soldaților, avea nevoie de funcționari civili. Pentru a plăti numeroșii oficiali avea nevoie de pământ. Acest bun se găsea în cantități suficiente în întinsa pustietate de la răsărit și apus. Însă fără câțiva truditori care să are câmpurile și să vadă de vite pământul nu are valoare. Prin urmare, foștii țărani nomazi au fost deposedați de un privilegiu după altul până când, în cele din urmă, în 1701 au fost declarați formal ca parte din terenul pe care trăiau. Țăranii ruși au încetat să mai fie oameni liberi. Au devenit șerbi, sau sclavi, și șerbi au rămas până în anul 1861, când soarta lor ajunsese atât de îngrozitoare, încât începuseră să dispară.

În secolul al XVII-lea acest stat al cărui teritoriu se extindea cu repeziciune în Siberia devenise o forță pe care restul Europei a fost obligat să o ia în considerare. În 1613, după moartea lui Boris Godunov, aristocrații ruși aleseseră ca țar pe cineva din rândul lor: pe Mihail, fiul lui Feodor, din familia moscovită Romanov, care trăia într-o căsuță chiar în afara Kremlinului.

În 1672 s-a născut strănepotul lui, Petru, fiul unui alt Feodor. Când copilul avea zece ani, sora lui vitregă a pus stăpânire pe tronul rus. Băiețelului i s-a îngăduit să-și petreacă zilele în suburbiile capitalei naționale, unde trăiau străinii. Înconjurat de crâșmari scoțieni, negustori olandezi, spițeri elvețieni, bărbieri italieni, profesori de dans francezi și învățători germani, tânărul prinț și-a făcut o primă, dar extraordinară impresie despre îndepărtata și misterioasa Europă unde lucrurile se petreceau altfel.

Când a împlinit 17 ani, a înlăturat-o brusc de pe tron pe sora Sofia. Petru a devenit conducătorul Rusiei. Nu se mulțumea să fie țarul unui popor pe jumătate barbar și pe jumătate asiatic.

Voia să fie capul suveran al unei națiuni civilizate. Transformarea peste noapte a Rusiei dintr-un stat bizantino-tătar într-un imperiu european nu era lucru ușor. Necesita o mână de fier și o minte capabilă. Petru le avea pe amândouă. În anul 1698 s-a efectuat remarcabila operație de altoire a Europei moderne pe bătrâna Rusie. Pacientul nu a murit. Însă nu și-a revenit din șoc niciodată, după cum au arătat foarte clar evenimentele din ultimii cinci ani[1].

1. Prima ediție a cărții a apărut în 1921, curând după revoluția bolșevică din Rusia (n. red.).

48
RUSIA CONTRA SUEDIEI

RUSIA ȘI SUEDIA AU PURTAT MULTE RĂZBOAIE PENTRU A-ȘI ADJUDECA POZIȚIA DE PUTERE PRINCIPALĂ ÎN NORD-ESTUL EUROPEI

ÎN ANUL 1698 PETRU I A PORNIT ÎN PRIMUL SĂU VOIAJ PRIN Europa Apuseană. A călătorit prin Berlin și s-a dus în Olanda și Anglia. În copilărie fusese cât pe ce să se înece într-o barcă artizanală în iazul conacului părintesc de la țară. Pasiunea pentru apă l-a însoțit totuși până la sfârșitul zilelor. În practică, s-a manifestat în dorința de a obține o ieșire la mare pentru domeniile sale înconjurate de uscat.

În timp ce tânărul conducător nepopular și aspru se afla departe de casă, simpatizanții moscoviți ai vechilor obiceiuri ruse au purces la anularea tuturor reformelor țarului. O răzvrătire subită a gărzilor personale, regimentul streliților, l-a silit pe Petru să se întoarcă valvârtej acasă cu poștalionul rapid. S-a autodesemnat călău-șef, iar streliții au fost spânzurați, tăiați în patru și uciși până la ultimul om. Sora Sofia, care fusese capul rebeliunii, a fost închisă într-o mănăstire, după care domnia lui Petru a început cu toată seriozitatea. Scena s-a repetat în 1716, când Petru plecase într-un al doilea voiaj occidental. De această dată reacționarii s-au regrupat sub autoritatea lui Alexei, fiul debil mintal al lui Petru. Țarul s-a întors din nou în mare grabă. Alexei a fost ucis în bătaie în celula închisorii, iar adepții obiceiurilor bizantine de

PETRU CEL MARE ÎNTR-UN ȘANTIER NAVAL OLANDEZ

modă veche au străbătut mii de kilometri până la destinația ultimă, minele de plumb siberiene. După aceea nu au mai avut loc izbucniri de nemulțumire populară. Petru a putut reforma în pace până la moarte.

Nu e ușor să vă dau o listă a reformelor sale în ordine cronologică. Țarul a acționat cu o grabă furibundă. Nu a urmat un sistem anume. Dădea decrete cu o asemenea repeziciune încât e greu să le ținem socoteala. S-ar zice că Petru simțea că totul înainte fusese complet greșit. De aceea toată Rusia trebuia schimbată în cel mai scurt timp cu putință. La moartea sa a lăsat în urmă o armată bine instruită de 200.000 de oameni și o flotă de 50 de corăbii. Vechiul sistem de guvernare fusese abolit peste noapte. Duma, adică adunarea nobililor, fusese destituită, iar țarul o înlocuise înconjurându-se de o comisie consultativă alcătuită din funcționari de stat, numită Senat.

Rusia a fost împărțită în opt „gubernii“ sau provincii mari. S-au construit drumuri. S-au clădit orașe. S-au deschis fabrici oriunde a dorit țarul, fără a ține seama de prezența materiilor prime. S-au săpat canale, iar în munții din est s-au deschis mine. În această țară de analfabeți s-au întemeiat școli și instituții de învățământ superior, alături de universități, spitale și școli profesionale. Ingineri navali olandezi, negustori și meșteșugari din toată lumea au fost încurajați să imigreze în Rusia. S-au deschis tipografii, dar toate cărțile trebuiau citite mai întâi de cenzorii imperiali. Îndatoririle fiecărei categorii sociale au fost așternute meticulos în scris într-o nouă lege și întregul cod al legilor civile și penale a fost reunit într-o serie de volume tipărite. Vechiul port rusesc a fost abolit prin decret imperial și polițiști înarmați cu foarfeci supravegheau toate drumurile de țară, transformându-i pe mujicii ruși cu plete lungi într-o imitație plăcută a occidentalilor bine bărbieriți.

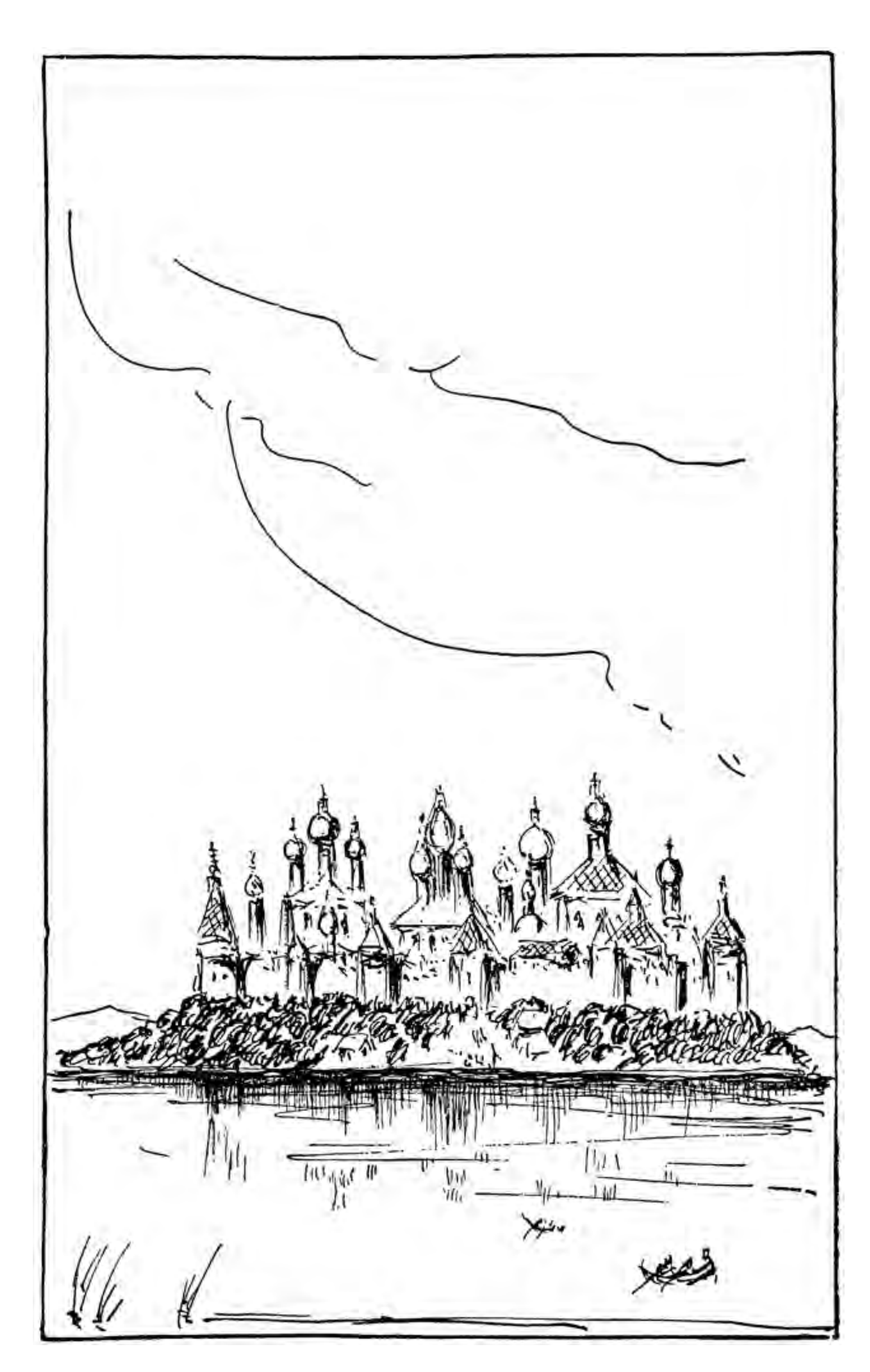
În chestiuni religioase țarul nu a tolerat nici o divizare a puterii. Posibilitatea unei rivalități între împărat și papă, ca în Europa, nu trebuia să existe. În anul 1721 Petru s-a numit pe sine șeful Bisericii ruse. Patriarhia Moscovei a fost desființată și Sfântul Sinod s-a impus ca autoritate supremă în toate problemele Bisericii oficiale.

PETRU CEL MARE ÎȘI CONSTRUIEȘTE NOUA CAPITALĂ

Având însă în vedere că numeroasele lui reforme nu puteau reuși câtă vreme vechile elemente rusești aveau o bază de regrupare în orașul Moscova, Petru a hotărât să-și mute guvernul într-o capitală nouă. Țarul și-a construit noul oraș în mlaștinile insalubre de lângă Marea Baltică. A început asanarea terenului în anul 1703. Peste 40.000 de țărani au muncit ani la rând pentru a pune temeliile orașului imperial. Suedezii l-au atacat pe Petru și au încercat să-i distrugă orașul, iar boala și mizeria au răpus zeci de mii de țărani. Însă lucrările au continuat fără încetare și în curând orașul proiectat a început să crească. În anul 1712 a fost declarat oficial „reședință imperială". Peste vreo doisprezece ani număra 75.000 de locuitori. De două ori pe an orașul era inundat de Neva. Însă nemaipomenita voință a țarului a creat diguri și canale, astfel că inundațiile au încetat să mai provoace pagube. În 1725, când a murit, Petru deținea cel mai mare oraș din nordul Europei.

Desigur, dezvoltarea subită a unui rival atât de periculos a constituit o pricină de mare îngrijorare pentru toți vecinii. În ce-l privește, Petru urmărise cu interes numeroasele aventuri ale regatului suedez, rivalul său baltic. În 1654 Cristina, singura fiică a lui Gustav Adolf, eroul Războiului de Treizeci de Ani, renunțase la tron și plecase la Roma, unde și-a sfârșit zilele ca o catolică evlavioasă. Ultimei regine din Casa de Vasa

MOSCOVA

i-a urmat un nepot protestant al lui Gustav Adolf. Sub Carol X și Carol XI, noua dinastie adusese Suedia la apogeul dezvoltării. Însă Carol XI a murit neașteptat în 1697 și a fost urmat de un băiat de 15 ani, Carol XII.

Era momentul așteptat de multe state nordice. În timpul marilor războaie religioase din secolul al XVII-lea Suedia crescuse pe seama vecinilor. Venise vremea reglării conturilor, credeau stăpânitorii. De îndată, a izbucnit un război între Rusia, Polonia, Danemarca și Saxonia pe de-o parte și Suedia de cealaltă. Oștile neexperimentate și neinstruite ale lui Petru au suferit o înfrângere dezastruoasă în fața lui Carol în faimoasa bătălie de la Narva, în noiembrie 1700. Apoi Carol, unul dintre cele mai interesante genii militare ale secolului, s-a întors împotriva celorlalți inamici și timp de nouă ani și-a croit drum trecând prin foc și sabie satele și orașele din Polonia, Saxonia, Danemarca și provinciile baltice, în timp ce Petru își instruia și antrena soldații în îndepărtata Rusie.

Drept rezultat, în anul 1709, în bătălia de la Poltava moscoviții au nimicit armatele suedeze epuizate. Carol a rămas o figură extrem de pitorească, un erou romanesc minunat, însă și-a ruinat țara în zadarnica încercare de a se răzbuna. În anul 1718 a fost ucis accidental sau asasinat (nu știm exact), iar în 1721, la semnarea păcii în orașul Nystadt[1], Suedia a pierdut toate posesiunile baltice cu excepția Finlandei. Noul stat rus creat de Petru devenise principala putere în nordul Europei. Însă un nou rival era deja în ascensiune: prindea contur statul prusac.

1. În prezent Uusikaupunki, în Finlanda (n. tr.).

49
ASCENSIUNEA PRUSIEI

EXTRAORDINARA ASCENSIUNE A UNUI MIC STAT DINTR-O ZONĂ MOHORÂTĂ DIN NORDUL GERMANIEI, NUMITĂ PRUSIA

ISTORIA PRUSIEI ESTE ISTORIA UNUI ȚINUT DE FRONTIERĂ. ÎN secolul al IX-lea, Carol cel Mare transferase vechiul centru de civilizație din zona mediteraneeană în regiunile sălbatice din nord-vestul Europei. Soldații săi franci împinseseră frontiera Europei tot mai spre est. Cuceriseră multe ținuturi de la slavii și lituanienii păgâni stabiliți în câmpia dintre Marea Baltică și Munții Carpați, iar francii administrau regiunile periferice exact așa cum obișnuiau Statele Unite să-și administreze teritoriile înainte ca acestea să dobândească demnitatea de stat.

Inițial Carol cel Mare întemeiase statul de frontieră Brandenburg pentru a-și apăra domeniile răsăritene de raidurile triburilor saxone primitive. Venzii, un trib slav care popula regiunea, au fost subjugați în secolul al X-lea, iar piața lor locală, numită Brennabor, a devenit centrul noii provincii, dându-i și numele: Brandenburg.

În secolele al XI-lea, al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea un șir de familii nobile au exercitat funcția de guvernator imperial în acest stat de frontieră. În cele din urmă, pe parcursul secolului al XV-lea s-a afirmat Casa de Hohenzollern. Ca electori de Brandenburg, ei au început să preschimbe un teritoriu de frontieră nisipos și părăsit în unul dintre cele mai eficiente imperii din lumea modernă.

Hohenzollernii, care au fost înlăturați de curând de pe scena istorică de forțele combinate ale Europei și Americii, proveneau din sudul Germaniei. Erau de origini foarte modeste. În secolul al XII-lea, un anumit Frederick de Hohenzollern contractase

o căsătorie avantajoasă și fusese desemnat custode al castelului din Nürnberg. Descendenții săi au profitat de orice șansă și oportunitate de a-și spori puterea, astfel că după mai multe secole de acaparare conștiincioasă au fost învestiți cu demnitatea de electori, titlu acordat prinților suverani care îi alegeau pe împărații vechiului Imperiu German. În timpul Reformei luaseră partea protestanților, iar la începutul secolului al XVII-lea se numărau printre cei mai puternici prinți germani din nord.

În timpul Războiului de Treizeci de Ani și protestanții, și catolicii au prădat Brandenburgul și Prusia cu la fel de mult zel. Dar sub marele elector Frederic Wilhelm pagubele s-au remediat repede și, printr-o utilizare înțeleaptă și atentă a tuturor forțelor economice și intelectuale ale țării, s-a întemeiat un stat în care practic nimic nu se irosea.

Prusia modernă – un stat în care individul, cu dorințele și aspirațiile sale, fusese absorbit complet de interesele ansamblului comunității – datează de pe vremea tatălui lui Frederic cel Mare. Frederic Wilhelm I era un sergent prusac sârguincios, strângător, care îndrăgea nespus poveștile de salon și tutunul olandez tare, antipatiza profund volănașele și penele (îndeosebi dacă erau de origine franceză) și avea o singură idee. Acea idee era Îndatorirea. Sever cu sine, nu tolera slăbiciunea propriilor supuși, fie ei generali ori soldați de rând. Relația dintre el și fiul Frederic nu a fost niciodată cordială, pentru a nu spune mai mult. Manierele grosolane ale tatălui răneau spiritul mai rafinat al fiului. Dragostea fiului pentru manierele, literatura, filozofia și muzica franceză era respinsă de tată ca o manifestare de moliciune. Între cele două temperamente străine unul de altul a urmat un conflict teribil. Frederic a încercat să fugă în Anglia. A fost prins, judecat de curtea marțială și obligat să asiste la decapitarea celui mai bun prieten, care încercase să-l ajute. După aceea, ca parte din pedeapsă, tânărul prinț a fost trimis într-o mică fortăreață undeva în provincie pentru a învăța detaliile viitoarei ocupații de rege. Asta s-a dovedit o binecuvântare deghizată sub aparențele nefavorabile. La întronare, în 1740, Frederic cunoștea administrația țării de la certificatul

de naștere al unui copil sărman până la cel mai mărunt detaliu al unui buget anual complicat.

Ca autor, Frederic și-a exprimat – mai cu seamă în volumul numit *Împotriva lui Machiavelli* – disprețul pentru crezul politic al istoricului florentin din vechime care își sfătuise învățăceii princiari să mintă și să înșele ori de câte ori o cerea folosul țării. În volumul lui Frederic, conducătorul ideal era cel dintâi slujitor al poporului, despotul luminat după exemplul lui Ludovic XIV. În practică totuși, chiar dacă Frederic trudea douăzeci de ore pe zi pentru popor, nu tolera în preajmă nici un consilier. Miniștrii lui erau simpli funcționari superiori. Prusia era proprietatea lui privată, pe care o administra cum dorea. Și nimic nu avea voie să interfereze cu interesul statului.

În anul 1740 a murit împăratul Carol VI al Austriei. Încercase să asigure poziția singurei sale fiice, Maria Tereza, printr-un tratat solemn, scris negru pe alb pe o bucată mare de pergament. Însă nici nu apucase bătrânul împărat să fie așezat bine în cripta ancestrală a familiei de Habsburg că armatele lui Frederic mărșăluiau deja spre granița austriacă pentru a ocupa acea parte din Silezia pe care Prusia o pretindea (împreună cu mare parte din restul Europei Centrale) în virtutea unor drepturi de revendicare străvechi și foarte dubioase. În urma unui șir de războaie Frederic a cucerit toată Silezia și, deși de câteva ori a fost la un pas de înfrângere, s-a menținut în teritoriile proaspăt însușite în ciuda tuturor contraatacurilor austriece.

Europa a sesizat corespunzător apariția subită a unui stat nou extrem de puternic. În secolul al XVIII-lea, germanii erau un popor ruinat din cauza marilor războaie religioase și nimeni nu îi stima prea mult. Printr-un efort la fel de brusc și la fel de remarcabil ca al lui Petru cel Mare, Frederic a preschimbat atitudinea disprețuitoare în frică. Cu atâta dibăcie au fost rânduite treburile interne ale Prusiei încât supușii aveau mai puține motive de nemulțumire decât oriunde altundeva. Trezoreria indica un excedent anual, nu un deficit. S-a abolit tortura. Sistemul judiciar s-a îmbunătățit. Drumurile bune, școlile bune și universitățile bune, alături de o administrație scrupulos de

onestă le dădeau oamenilor senzația că serviciile cerute de la ei (spus colocvial) erau plătite pe măsură.

După ce secole la rând fusese câmpul de bătălie al francezilor, austriecilor, suedezilor, danezilor și polonezilor, Germania, încurajată de exemplul Prusiei, a început să-și recâștige încrederea în sine. Iar asta a fost opera unui bătrânel cu nas coroiat și uniforme vechi pline de tutun, care spunea lucruri foarte amuzante, dar tare neplăcute despre vecinii lui și care a participat la scandalosul joc al diplomației din secolul al XVIII-lea fără nici o considerație pentru adevăr dacă putea câștiga ceva mințind. Asta în ciuda cărții sale numite *Împotriva lui Machiavelli*. În anul 1786 i-a venit sfârșitul. Prietenii lui pieriseră cu toții. Nu avusese copii. A murit singur, vegheat de un singur slujitor și de câinii lui credincioși, pe care-i iubea mai mult decât pe oameni, fiindcă, după cum spunea chiar el, nu erau niciodată nerecunoscători și rămâneau loiali prietenilor.

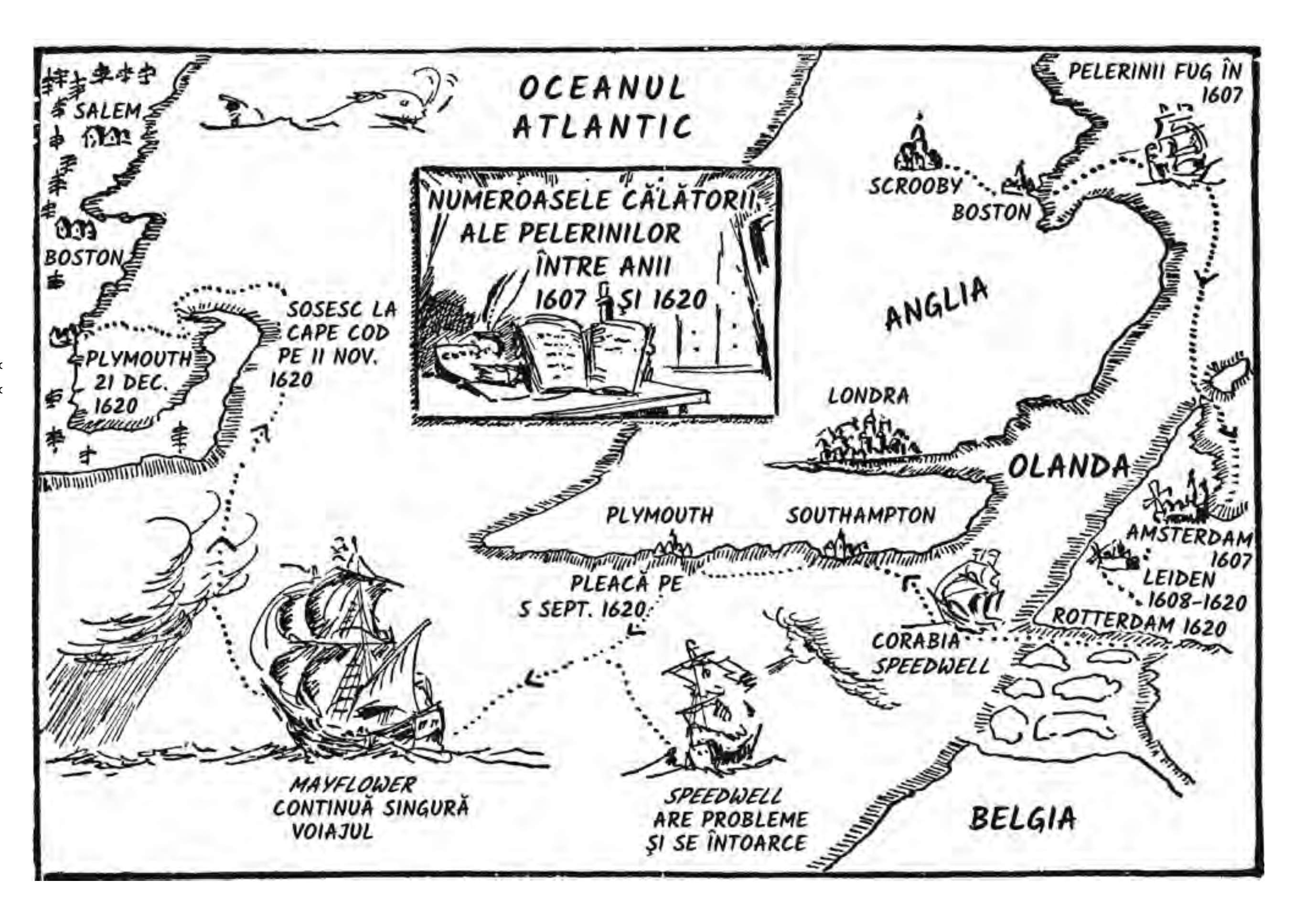
50

SISTEMUL MERCANTIL

CUM AU ÎNCERCAT SĂ SE ÎMBOGĂȚEASCĂ STATELE NAȚIONALE RECENT FONDATE SAU DINASTICE ȘI CE SE ÎNȚELEGE PRIN SISTEM MERCANTIL

AM VĂZUT CĂ STATELE LUMII NOASTRE MODERNE AU ÎNceput să se contureze pe parcursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. În aproape fiecare caz originile au fost altele. Unele fuseseră rezultatul eforturilor deliberate ale unui singur rege. Altele au apărut întâmplător. Altele au fost consecința unor hotare geografice naturale favorabile. Însă odată întemeiate, toate au încercat să-și consolideze administrația internă și să exercite o influență cât mai mare cu putință în afacerile externe. Toate acestea costau, desigur, o groază de bani. Statul medieval, lipsit de o putere centralizată, nu depindea de o trezorerie bogată. Regele își obținea veniturile din domeniile Coroanei, iar administrația civilă se finanța singură. Statul modern centralizat era o treabă mai complicată. Cavalerii de odinioară dispăruseră, fiind înlocuiți de funcționari guvernamentali angajați sau birocrați. Armata, forțele navale și administrația internă necesitau milioane. S-a pus atunci întrebarea – unde se puteau găsi acești bani?

Aurul și argintul fuseseră articole rare în Evul Mediu. După cum v-am spus, omul de rând nu vedea în viața lui o monedă de aur. Doar locuitorii orașelor mari erau deprinși cu monedele de argint. Descoperirea Americii și exploatarea minelor peruane au schimbat situația. Centrul comerțului s-a deplasat din zona Mediteranei pe țărmurile Atlanticului. Vechile „orașe comerciale“ din Italia și-au pierdut importanța financiară. Noi „națiuni comerciale“ le-au înlocuit, iar aurul și argintul nu mai reprezentau o curiozitate.

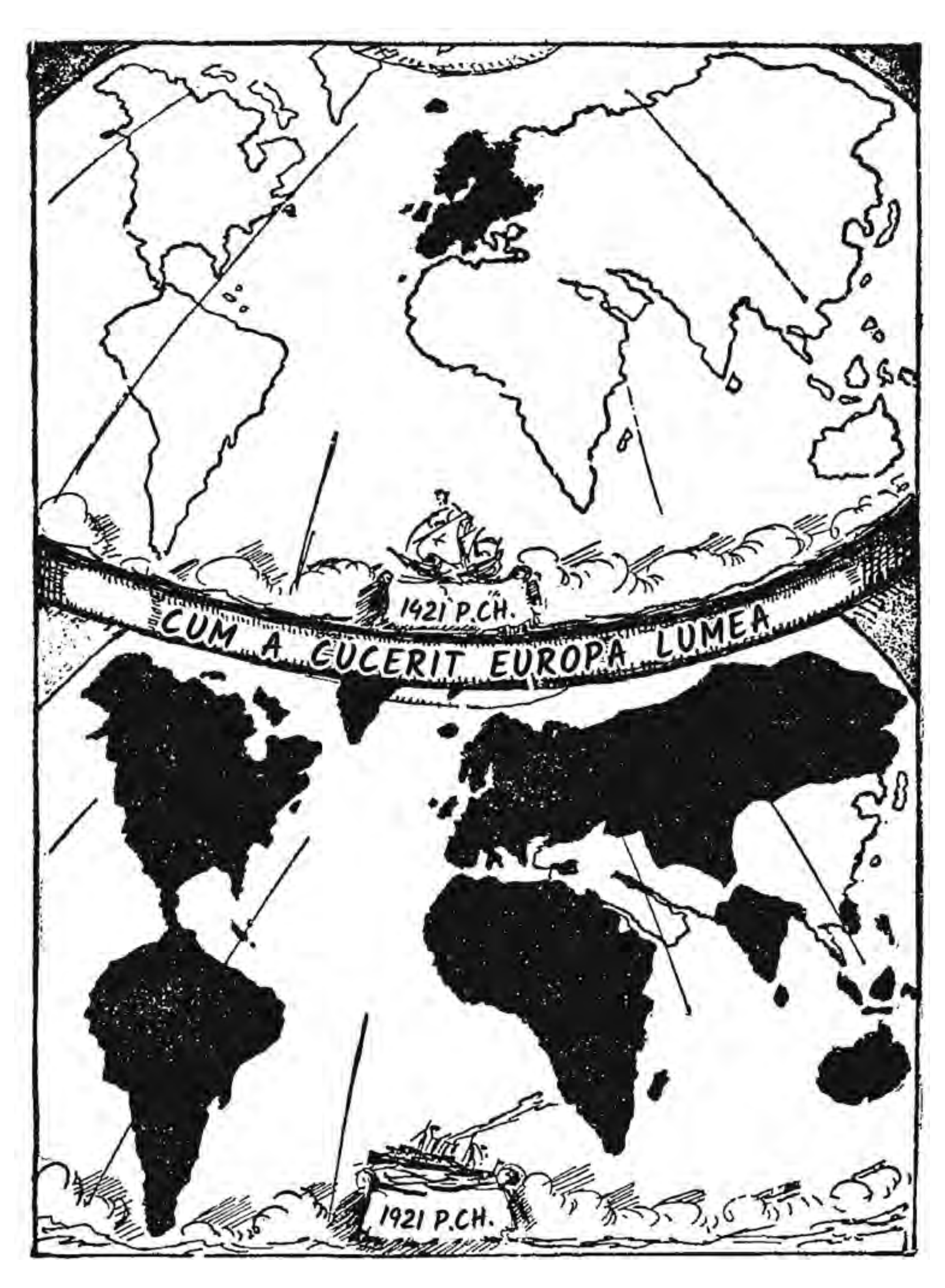
CĂLĂTORIA PELERINILOR

Metalele prețioase au început să pătrundă în Europa prin Spania, Portugalia, Olanda și Anglia. În secolul al XVI-lea autori pe teme de economie politică au elaborat o teorie despre bogăția națională, teorie care li se părea cât se poate de solidă, și spre avantajul maxim al propriilor țări. Ei considerau că aurul și argintul constituie bogăția efectivă. Prin urmare credeau că țara cu cel mai mare stoc de bani lichizi în beciurile trezoreriei și băncilor era totodată și cea mai bogată țară. Și din moment ce banii însemnau armate, rezulta că țara cea mai bogată era și cea mai puternică și putea domina restul lumii.

Acest sistem se numește „mercantilism" sau „sistem mercantil" și a fost acceptat cu aceeași credință nezdruncinată cu care primii creștini credeau în miracole și cu care mulți dintre afaceriștii americani de azi cred în taxele vamale. În practică, sistemul mercantil funcționa în felul următor: pentru a obține cel mai mare surplus de metale prețioase, o țară trebuia să aibă o balanță avantajoasă a exporturilor. Dacă poți exporta mai mult la vecin decât exportă vecinul în țara ta, el îți va datora bani și va fi obligat să-ți trimită din aurul său. Prin urmare tu câștigi, iar el pierde. Ca o consecință a acestui crez, programul economic al aproape tuturor statelor din secolul al XVII-lea suna cam așa:

1. Încearcă să intri în posesia unor cantități cât mai mari de metale prețioase.
2. Încurajează comerțul exterior mai mult decât comerțul domestic.
3. Încurajează acele industrii care transformă materia primă în produse finite exportabile.
4. Încurajează creșterea demografică, deoarece vei avea nevoie de lucrători în fabrici, iar comunitățile agricole nu oferă suficienți muncitori.
5. Permite statului să supravegheze acest proces și să intervină ori de câte ori este necesar.

În loc să considere comerțul internațional ca pe un fenomen înrudit cu o forță naturală, care se supune întotdeauna unor

CUM A CUCERIT EUROPA LUMEA

legi ale naturii indiferent de imixtiunea omului, cei din secolele al XVI-lea și al XVII-lea au încercat să reglementeze comerțul prin intermediul decretelor oficiale, al legilor regale și cu ajutorul financiar al guvernului.

În secolul al XVI-lea Carol Quintul a adoptat sistemul mercantil (care pe atunci era o noutate absolută) și l-a introdus în numeroasele sale posesiuni. Elisabeta a Angliei l-a omagiat imitându-l. Bourbonii, îndeosebi regele Ludovic XIV, au fost adepți fanatici ai acestei doctrine, iar Colbert, remarcabilul său ministru de finanțe, a devenit un profet al mercantilismului de la care toată Europa căuta îndrumare.

Toată politica externă a lui Cromwell a fost o aplicare practică a sistemului mercantil. Se îndrepta fără excepție împotriva republicii olandeze rivale. Căci expeditorii olandezi, ca transportatori generali ai mărfurilor europene, aveau o anumită predilecție pentru liberul schimb, motiv pentru care trebuiau nimiciți cu orice preț.

E ușor de înțeles în ce fel afectează coloniile un asemenea sistem. În sistemul mercantil o colonie devenea un simplu rezervor de aur, argint și mirodenii, exploatat în beneficiul țării-mamă. Zăcămintele asiatice, americane și africane de metale prețioase și materiile prime din aceste țări tropicale au devenit monopolul statului care se nimerea să dețină respectiva colonie. Nici un intrus nu era admis între hotarele ei și nici unui băștinaș nu i se îngăduia să facă tranzacții cu negustorii de pe o corabie sub pavilion străin.

Fără doar și poate, sistemul mercantil a încurajat dezvoltarea tinerelor industrii în anumite țări unde anterior nu existase vreun proces de fabricație. A construit drumuri, a săpat canale și a creat mijloace de transport mai bune. Necesita o calificare mai înaltă a muncitorilor și le-a conferit comercianților o poziție socială mai bună, diminuând forța aristocrației latifundiare.

Pe de altă parte, a provocat foarte multă mizerie. I-a făcut pe indigenii din colonii victime ale celei mai nerușinate exploatări. I-a expus pe cetățenii țărilor-mamă la o soartă chiar și mai cruntă. A favorizat în mare măsură transformarea tuturor regiunilor în tabere armate și a împărțit lumea în petice de

PUTEREA MARITIMĂ

teritoriu acționând fiecare pentru beneficiul său direct, străduindu-se totodată să năruie puterea vecinilor și să le acapareze avuțiile. A accentuat atât de mult importanța deținerii bogățiilor, încât „a fi bogat“ a ajuns să fie considerată singura virtute a cetățeanului de rând. Sistemele economice apar și dispar la fel ca modele în chirurgie sau în vestimentația feminină, iar în secolul al XIX-lea s-a renunțat la mercantilism în favoarea unui sistem bazat pe competiția liberă și deschisă. Cel puțin așa mi s-a spus.

51
REVOLUȚIA AMERICANĂ

LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ÎN EUROPA AU SOSIT VEȘTI EXTRAORDINARE DESPRE NIȘTE ÎNTÂMPLĂRI DIN SĂLBĂTICIA CONTINENTULUI NORD-AMERICAN. URMAȘII CELOR CARE ÎL PEDEPSISERĂ PE REGELE CAROL FIINDCĂ INSISTASE ASUPRA „DREPTURILOR SALE DIVINE“ AU ADĂUGAT UN NOU CAPITOL LA VECHEA POVESTE A LUPTEI PENTRU AUTOGUVERNARE

PENTRU CLARITATE, TREBUIE SĂ NE ÎNTOARCEM CU CÂTEVA secole în urmă și să recapitulăm istoria timpurie a marii curse pentru posesiuni coloniale.

După crearea câtorva națiuni europene pe noua bază a intereselor naționale sau dinastice, cu alte cuvinte în timpul Războiului de Treizeci de Ani și imediat după el, conducătorii acestora, susținuți de capitalul comercianților și navele companiilor comerciale, au continuat să lupte pentru a acapara mai multe teritorii în Asia, Africa și America.

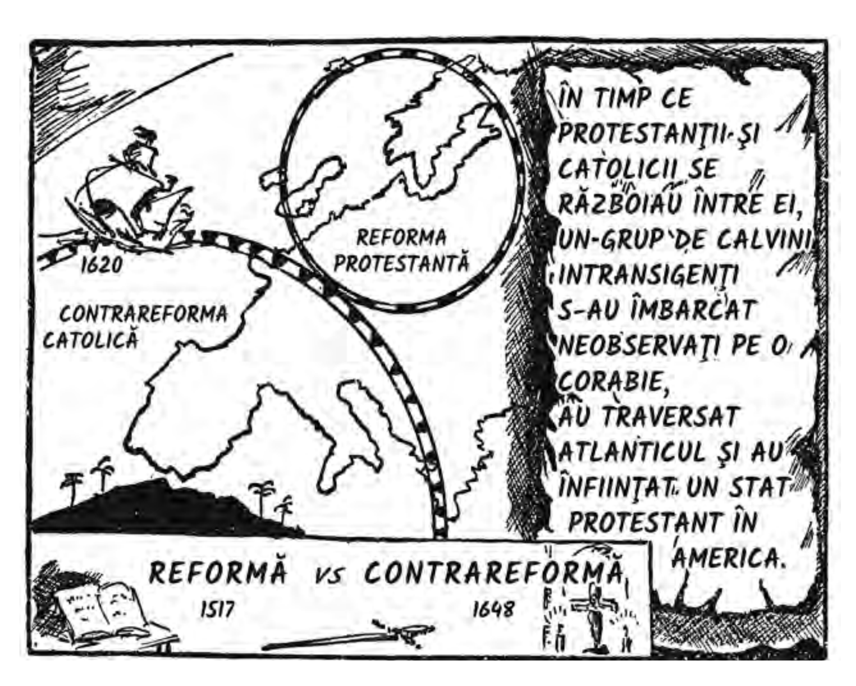
Spaniolii și portughezii exploraseră vreme de peste un secol Oceanul Indian și Oceanul Pacific înainte ca Olanda și Anglia să își fi făcut apariția pe scenă. Ceea ce s-a dovedit a fi un avantaj pentru acestea din urmă. Munca grea de desțelenire se făcuse. Pe deasupra, primii navigatori stârniseră atât de des antipatia băștinașilor asiatici, americani sau africani, încât englezii și olandezii au fost întâmpinați ca prieteni și izbăvitori. Nu se poate susține că aceste două nații ar avea niște virtuți superioare. Însă înainte de toate erau negustori. Nu au permis considerațiilor de ordin religios să interfereze cu simțul practic. La primele contacte cu rasele mai slabe, toate națiile europene se purtaseră cu o

LUPTA PENTRU LIBERTATE

brutalitate șocantă. Englezii și olandezii au priceput mai bine unde să tragă linia. Dacă își obțineau mirodeniile, aurul, argintul și taxele, erau dispuși să îi lase pe indigeni să trăiască exact așa cum le plăcea.

Prin urmare, nu le-a venit prea greu să se instaleze în cele mai bogate zone ale lumii. Însă, de îndată ce au făcut-o, au început să se lupte între ei pentru a obține și mai multe posesiuni. Fapt oarecum bizar, războaiele coloniale nu s-au purtat în colonii. Soarta lor s-a hotărât la 5.000 de kilometri depărtare, de către flotele țărilor beligerante. Unul dintre cele mai interesante principii ale războiului antic și modern (și una dintre puținele legi verificate ale istoriei) spune: „națiunea care stăpânește marea stăpânește și uscatul". Până acum această lege nu a dat greș niciodată, dar e posibil ca apariția avioanelor moderne să o fi modificat. În secolul al XVIII-lea nu existau însă aparate de zbor, așa încât cea care i-a câștigat Angliei vastele colonii americane, indiene și africane a fost marina britanică.

PELERINII

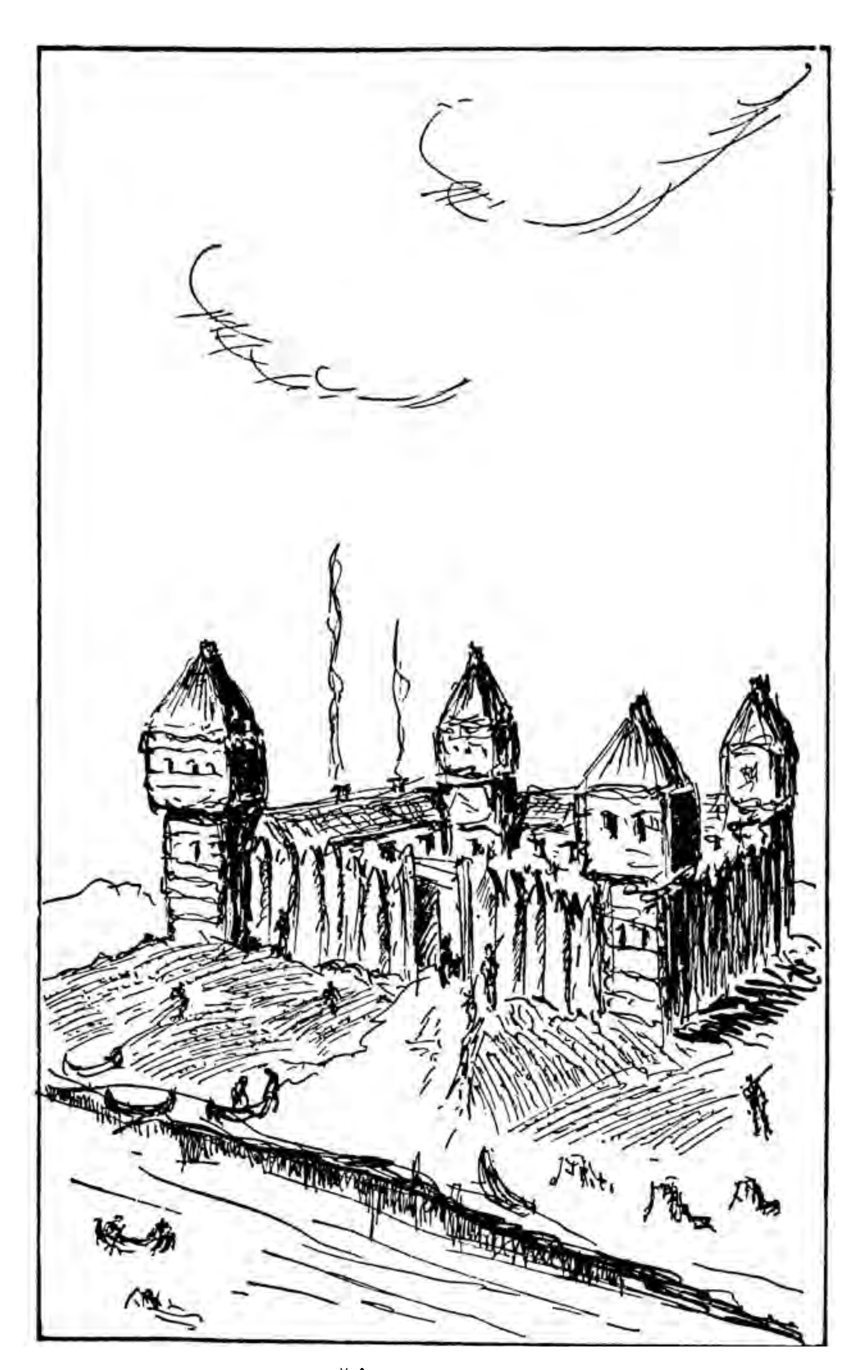
CUM AU COLONIZAT ALBII AMERICA DE NORD

Șirul de războaie navale purtate în secolul al XVII-lea între Anglia și Olanda nu ne interesează aici. S-a terminat așa cum se termină orice conflict între puteri de o inegalitate iremediabilă. Însă războiul dintre Anglia și Franța (cealaltă rivală a Angliei) e mai important pentru noi, deoarece chiar dacă flota britanică mai puternică a învins în cele din urmă marina franceză, mare parte din luptele preliminare s-au purtat pe continentul american. În acest teritoriu vast, atât Franța, cât și Anglia revendicau tot ce fusese descoperit și multe alte ținuturi pe care ochii albilor nici nu le văzuseră. În 1497, Cabot debarcase în partea nordică a Americii, iar 27 de ani mai târziu Giovanni Verrazano vizitase și el aceleași țărmuri. Cabot arborase steagul englez. Verazzano navigase sub pavilion francez. De aceea și Anglia, și Franța se declarau proprietarele întregului continent.

Pe parcursul secolului al XVII-lea, între Maine și cele două Caroline s-au întemeiat vreo zece mici colonii engleze. De obicei constituiau un refugiu pentru anumite secte de disidenți englezi, ca puritanii, ajunși în Noua Anglie în anul 1620, sau quakerii, stabiliți în Pennsylvania în 1681. Erau mici comunități de frontieră, cuibărite în apropierea țărmurilor oceanice, unde oamenii se adunau să își clădească o casă nouă și să înceapă să trăiască în condiții mai fericite, departe de supravegherea și imixtiunea monarhiei.

Coloniile franceze, în schimb, au rămas mereu posesiuni ale Coroanei. În aceste colonii nu erau admiși hughenoți sau protestanți, ca nu cumva să îi pervertească pe indieni cu periculoasele doctrine protestante și să interfereze, eventual, cu activitatea misionară a părinților iezuiți. Prin urmare, coloniile engleze se întemeiaseră pe o bază mult mai sănătoasă decât vecinele și rivalele franceze. Ele erau o expresie a energiei comerciale a clasei mijlocii engleze, pe când așezările franceze erau populate de persoane care traversaseră oceanul ca slujitori ai regelui și care așteptau să se întoarcă în Paris cu prima ocazie.

Totuși, pe plan politic poziția coloniilor engleze nu era nici pe departe satisfăcătoare. Francezii descoperiseră gura fluviului Sfântul Laurențiu în secolul al XVI-lea. Din regiunea Marilor Lacuri își deschiseseră drum spre sud, coborâseră de-a lungul

CAZEMATĂ ÎNTR-UN ȚINUT NELOCUIT

ÎN CABINA CORĂBIEI *MAYFLOWER*

fluviului Mississippi și construiseră câteva fortificații pe țărmul Golfului Mexic. După un secol de explorări, o linie de șaizeci de forturi franceze izolase așezările engleze de pe țărmul Atlanticului de interiorul continentului.

Cesiunile teritoriale făcute de englezi acordau diverselor societăți coloniale „întreg pământul de la o mare la cealaltă". Pe hârtie suna bine, însă în practică teritoriul britanic se sfârșea acolo unde începea linia fortificațiilor franceze. Străpungerea acestui baraj era posibilă, însă necesita oameni și bani, și a provocat o serie de războaie de frontieră oribile în care ambele tabere și-au omorât vecinii albi cu ajutorul triburilor indiene.

Câtă vreme în Anglia domniseră Stuarții, nu existase pericolul unui război cu Franța. Stuarții aveau nevoie de Bourboni în tentativa de a instaura o formă de guvernământ autocrată și de a anihila puterea parlamentului. Însă ultimul Stuart a dispărut de pe pământul britanic în 1689, fiind urmat pe tron de olandezul William, marele inamic al lui Ludovic XIV. Din acel moment și până la Tratatul de la Paris semnat în 1763,

Franța și Anglia s-au luptat pentru stăpânirea Indiei și a Americii de Nord.

Așa cum am spus înainte, în timpul acestor războaie forțele navale britanice i-au bătut constant pe francezi. Izolată de colonii, Franța a pierdut majoritatea posesiunilor, astfel încât la declararea păcii tot continentul nord-american căzuse în mâinile britanicilor. Din marea activitate de explorare desfășurată de Cartier, Champlain, La Salle, Marquette și alții Franța nu s-a mai ales cu nimic.

Doar o mică parte din acest domeniu vast era locuită. Din Massachusetts, în nord, unde în 1620 debarcaseră Pelerinii (o sectă de puritani extrem de intoleranți și care din acest motiv nu își găsiseră fericirea nici în Anglia anglicană, nici în Olanda calvină) și până în cele două Caroline și Virginia (provinciile producătoare de tutun, fondate exclusiv pentru profit) se întindea o linie subțire de teritoriu populat ici și colo. Însă locuitorii acestui pământ nou cu aer curat și cer limpede se deosebeau foarte mult de frații din țara-mamă. În sălbăticie învățaseră să fie independenți și să se bizuie pe propriile puteri. Erau fiii unor strămoși vânjoși și energici. Leneșii și fricoșii nu traversau oceanul pe atunci. Coloniștii americani detestau constrângerea și lipsa de spațiu care le amărâseră viața într-atât în vechea patrie. Aveau de gând să fie propriii lor stăpâni. Clasele dominante din Anglia nu păreau să înțeleagă asta. Guvernul îi

FRANCEZII EXPLOREAZĂ VESTUL

PRIMA IARNĂ ÎN NOUA ANGLIE

sâcâia pe coloniști, iar coloniștii, cărora nu le plăcea cicăleala, au început să sâcâie guvernul britanic.

Resentimentele au provocat, la rândul lor, alte resentimente. Nu e necesar să repet aici în amănunt ce s-a întâmplat și ce s-ar fi putut evita dacă regele britanic ar fi fost mai inteligent decât George III sau mai puțin înclinat spre somnolență și nepăsare decât ministrul său, lordul North. Când și-au dat seama că discuțiile pașnice nu puteau rezolva dificultățile, coloniștii britanici au pus mâna pe arme. Din supuși loiali s-au transformat în rebeli care riscau pedeapsa cu moartea în cazul în care erau prinși de soldații germani angajați de George pentru a lupta pentru el, după obiceiul vremii, când prinții teutoni vindeau regimente întregi celui care oferea cel mai mult.

Războiul între Anglia și coloniile americane a durat șapte ani. În mai tot acest timp, succesul final al rebelilor a părut foarte îndoielnic. Un număr mare de oameni, îndeosebi din orașe, au rămas loiali regelui. Erau în favoarea unui compromis și ar fi fost dispuși să ceară pace. Însă puternica personalitate a lui Washington a stat de veghe pentru cauza coloniștilor.

Asistat cu pricepere de o mână de bărbați curajoși, și-a folosit armatele loiale, dar prost echipate, pentru a slăbi forțele regelui.

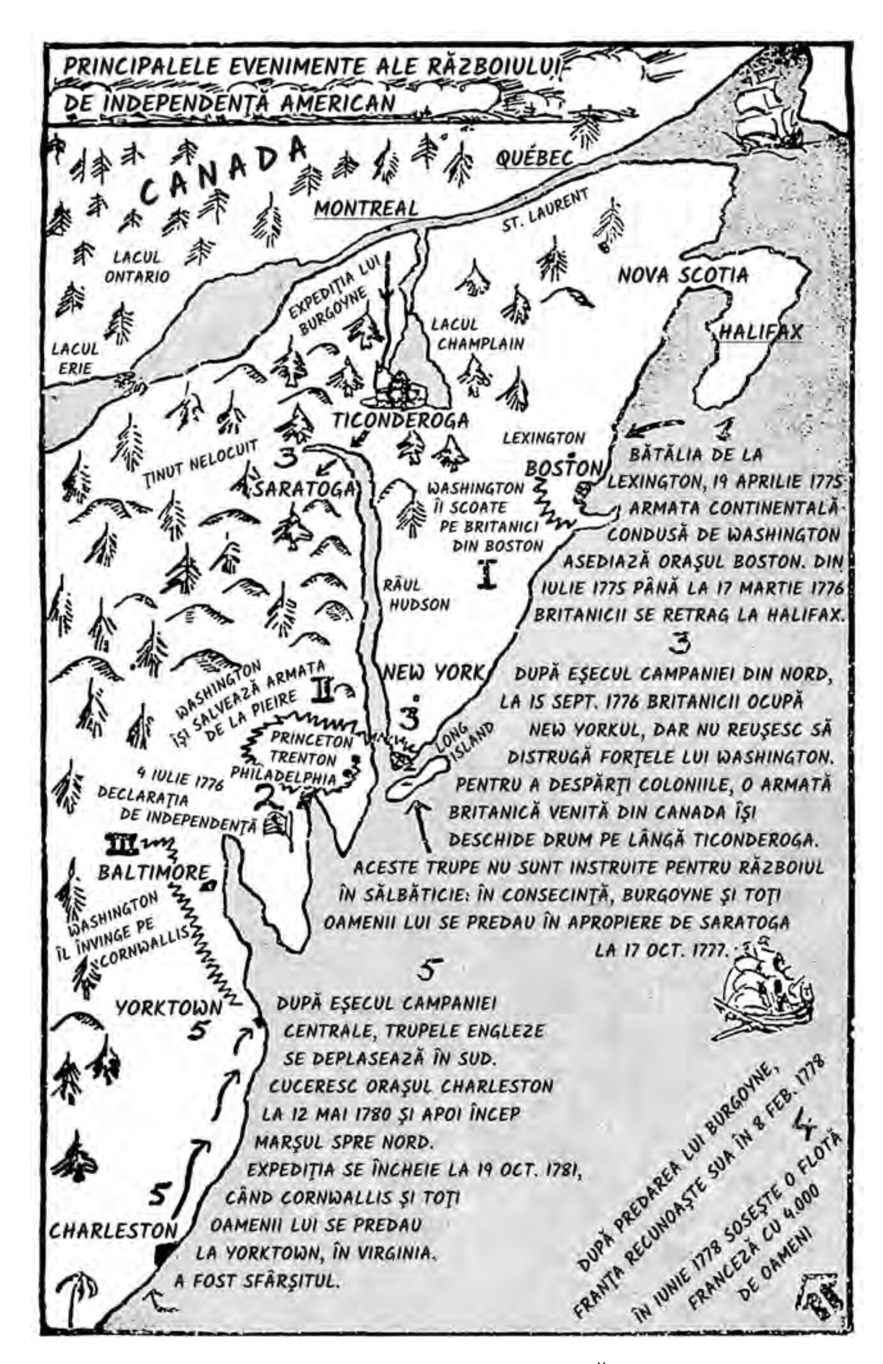
De nenumărate ori când înfrângerea părea inevitabilă, strategia lui a schimbat cursul unei bătălii. Oamenii lui erau adesea prost hrăniți. Iarna nu aveau încălțări și paltoane și erau nevoiți să trăiască în adăposturi insalubre. Însă încrederea în marele lider era neclintită și au răbdat totul până în ceasul din urmă al biruinței.

Mai interesant totuși decât campaniile lui Washington sau triumfurile diplomatice ale lui Benjamin Franklin, care strângea bani în Europa de la guvernul francez și de la bancherii din Amsterdam, a fost un eveniment petrecut la începutul revoluției. Reprezentanții coloniilor se întruniseră la Philadelphia pentru a discuta chestiuni de interes comun. Era în primul an al revoluției. Majoritatea orașelor mari de pe țărm se găseau tot în mâinile britanicilor. Întăririle din Anglia soseau pe vase. Doar niște persoane profund convinse de justețea propriei cauze ar fi cutezat să ia deciziile istorice din lunile iunie și iulie ale anului 1776.

În luna iunie, Richard Henry Lee din Virginia a propus Congresului Continental o moțiune care afirma că „aceste colonii unite sunt, și trebuie să fie de drept, state libere și independente, absolvite de orice supunere față de Coroana britanică

GEORGE WASHINGTON

MAREA REVOLUȚIE AMERICANĂ

și orice legătură politică între ele și statul Marii Britanii este și trebuie să fie dizolvată complet".

Moțiunea a fost promovată de John Adams din Massachusetts. A fost aprobată la 2 și 4 iulie, fiind urmată de o Declarație oficială de Independență, opera lui Thomas Jefferson, un savant serios și extraordinar de capabil în politică și în guvernare, sortit să devină unul dintre cei mai faimoși președinți americani.

Când știrea acestui eveniment a ajuns în Europa, urmată de victoria decisivă a coloniștilor și adoptarea celebrei Constituții din anul 1787 (prima constituție scrisă vreodată), a provocat un interes viu. Sistemul dinastic al statelor foarte centralizate dezvoltat după marile războaie religioase din secolul al XVII-lea ajunsese la apogeul puterii. Palatele regilor de pretutindeni căpătaseră proporții gigantice, în vreme ce orașele de pe domeniile regale se înconjurau cu mahalale care se întindeau cu repeziciune. Locuitorii acestor cartiere sărăcăcioase dădeau semne de turbulență. Erau complet neajutorați. Însă și clasele superioare, nobilii, profesioniștii, începuseră să aibă unele îndoieli cu privire la condițiile economice și politice în care trăiau. Succesul coloniștilor americani le-a arătat că multe dintre lucrurile până nu demult considerate imposibile deveniseră posibile.

După cum spusese poetul, focul de armă care deschisese bătălia de la Lexington „a răsunat în lumea întreagă". Era un pic exagerat. Chinezii, japonezii și rușii (ca să nu mai vorbim de australieni și hawaiieni, care de-abia fuseseră redescoperiți de căpitanul Cook, pe care l-au și ucis ca răsplată pentru eforturile lui) nici nu auziseră de ea. Însă a răzbătut peste Oceanul Atlantic. A aterizat în depozitul cu praf de pușcă al nemulțumirii europene, iar în Franța a pricinuit o explozie care a zguduit tot continentul, de la Sankt-Petersburg până la Madrid, și a îngropat vechea politică și vechea diplomație sub câteva tone de cărămizi democratice.

52
REVOLUȚIA FRANCEZĂ

MAREA REVOLUȚIE FRANCEZĂ PROCLAMĂ PENTRU TOȚI LOCUITORIII PĂMÂNTULUI PRINCIPIILE LIBERTĂȚII, FRATERNITĂȚII ȘI EGALITĂȚII

ÎNAINTE DE A VORBI DESPRE O REVOLUȚIE N-AR STRICA SĂ explicăm ce înseamnă acest termen. În cuvintele unui mare scriitor rus (iar rușii știu ce spun în acest domeniu), o revoluție este „răsturnarea rapidă, în câțiva ani, a unor instituții care au avut nevoie de secole pentru a prinde rădăcini și care par atât de consolidate și neclintite, încât nici cei mai înflăcărați reformatori nu cutează să le atace în scrierile lor. Este căderea, destrămarea într-un răstimp scurt a tot ceea ce până în momentul respectiv formase esența vieții sociale, religioase, politice și economice într-o națiune“.

O astfel de revoluție a avut loc în Franța în secolul al XVIII-lea, când vechea civilizație a țării se perimase. În zilele lui Ludovic XIV regele devenise TOTUL și el era statul. Nobilii, odinioară funcționari ai statului federal, s-au trezit lipsiți de îndatoriri și au devenit un ornament social al curții regale.

Statul francez din secolul al XVIII-lea costa, însă, sume incredibile de bani. Acești bani trebuiau produși din taxe. Din nefericire, regii Franței nu fuseseră suficient de puternici pentru a obliga nobilimea și clerul să-și plătească partea care le-ar fi revenit din aceste taxe. În consecință, impozitele erau plătite integral de populația agricolă. Însă țăranii, care trăiau în cocioabe dărăpănate și nu se mai aflau în strâns contact cu foștii moșieri, ci erau victimele unor administratori nemiloși și incompetenți, o duceau din ce în ce mai prost. De ce ar fi trudit și asudat? Câștiguri mai mari pe pământul lor nu însem-

nau altceva decât mai multe taxe, nimic pentru ei înșiși, motiv pentru care își neglijau ogoarele cât de mult se încumetau.

Avem așadar un rege care colindă în splendoarea goală a vastelor încăperi din palatele sale, de obicei urmat de o ceată flămândă de solicitanți de funcții, toți trăind din câștigurile produse de țăranii reduși practic la starea de animale sălbatice. Nu e o imagine plăcută, dar nici exagerată. Totuși, așa-numitul *Ancien Régime*[1] avea și o altă fațetă ce trebuie reținută.

O clasă mijlocie înstărită, înrudită strâns cu nobilimea (prin obișnuitul proces al căsătoriei între fiica bancherului bogat cu fiul baronului sărac), și o curte alcătuită din cele mai antrenante personaje din Franța aduseseră la apogeul dezvoltării civilizata artă a traiului elegant. Deoarece nu li se îngăduia să se ocupe cu probleme de economie politică, cele mai strălucite minți ale țării își petreceau ceasurile de răgaz discutând idei abstracte.

Întrucât modele în mentalități și comportament personal sunt la fel de predispuse să ajungă la extreme ca și moda vestimentară, era firesc ca societatea cea mai artificială a vremii să se intereseze enorm de ceea ce considera a fi „viața simplă“. Regele și regina, proprietarii absoluți și necontestați ai Franței și ai tuturor coloniilor și teritoriilor dependente, împreună cu toți curtenii lor, s-au apucat să trăiască în conace drăguțe, costumați toți în lăptărese sau grăjdari și jucându-se de-a păstorii dintr-o vâlcea fericită din Grecia antică. În jurul lor, curtenii îi acompaniau în pas de dans, muzicienii de curte compuneau menuete încântătoare, frizerii de curte născoceau pălării din ce în ce mai elaborate și mai costisitoare, până când, din pură plictiseală și lipsă de ocupații adevărate, această lume complet artificială de la Versailles (marea atracție turistică construită de Ludovic XIV departe de orașul gălăgios și agitat) nu mai discuta decât subiecte cât se poate de îndepărtate de viața ei, exact așa cum un om flămând nu va vorbi decât despre mâncare.

Atunci când bătrânul Voltaire, curajosul filozof, dramaturg, istoric, romancier și marele inamic al oricărei tiranii religioase

1. Vechiul Regim (n. tr.).

și politice, a început să bombardeze cu critici tot ce ținea de Ordinea Stabilită a Lucrurilor, întreaga lume franceză l-a aplaudat în picioare pe el și piesele lui. Când Jean Jacques Rousseau s-a înduioșat în legătură cu omul primitiv și le-a oferit contemporanilor descrieri încântătoare ale fericirii locuitorilor originali ai planetei (despre care știa la fel de puține pe cât știa și despre copii, în a căror educație era autoritatea recunoscută), întreaga Franță a citit *Contractul social*, iar această societate, în care regele și statul erau una, a vărsat lacrimi amare auzind apelul lui Rousseau pentru o întoarcere la binecuvântatele zile când suveranitatea adevărată se afla în mâinile poporului și când regele era un simplu slujitor al supușilor.

Când Montesquieu și-a publicat *Scrisorile persane*, în care doi distinși călători persani au întors cu susul în jos întreaga societate a Franței și au ridiculizat pe toată lumea, de la rege până la ultimul dintre cei șase sute de cofetari ai lui, cartea s-a tipărit imediat în patru ediții și i-a asigurat scriitorului mii de cititori pentru faimoasa discuție din *Spiritul legilor*, în care nobilul baron compara excelentul sistem englez cu sistemul înapoiat din Franța și recomanda înlocuirea monarhiei absolute cu un stat în care puterile executivă, legislativă și judecătorească să se afle în mâini diferite și să acționeze independent una de alta. Când librarul parizian Lebreton a vestit că domnii Diderot, d'Alembert, Turgot și încă vreo douăzeci de scriitori distinși urmau să publice o *Enciclopedie* ce avea să conțină „toate ideile noi, știința nouă și cunoștințele noi", reacția publicului a fost cât se poate de mulțumitoare, iar după 22 de ani, când a fost încheiat ultimul dintre cele 28 de volume, intervenția întru câtva tardivă a poliției nu a putut înăbuși entuziasmul societății franceze pentru această contribuție extrem de importantă, dar foarte periculoasă, la dezbaterile contemporane.

GHILOTINA

Îngăduiți-mi să vă atrag atenția asupra unui aspect. Dacă citiți un

roman, ori vedeți o piesă de teatru sau un film despre Revoluția Franceză, vă puteți face cu ușurință impresia că revoluția a fost opera mulțimii din mahalalele pariziene. Nici vorbă de așa ceva. Plebea apare frecvent pe scena revoluționară, însă întotdeauna la instigarea și sub îndrumarea profesioniștilor din clasa mijlocie, care utilizau gloata flămândă ca pe un aliat eficient în războiul împotriva regelui și a curții acestuia. Însă ideile fundamentale care au provocat revoluția au fost inventate de câteva minți strălucite și au fost introduse inițial în încântătoarele saloane ale „Vechiului Regim“ pentru a oferi o distracție agreabilă doamnelor și domnilor plictisiți de moarte la curtea Maiestății Sale. Acești oameni fermecători, dar neglijenți, s-au jucat cu primejdioasele focuri de artificii ale criticii sociale până când scânteile au sărit printre crăpăturile podelei, care era la fel de veche și putredă ca tot restul clădirii. Din nenorocire, scânteile au căzut în pivniță, unde se găseau în mare învălmășeală tot felul de vechituri. Cineva a strigat „foc“. Însă proprietarul casei, pe care îl interesa orice afară de gospodărie, nu a știut cum să stingă flăcăruia. Vâlvătaia s-a întins cu repeziciune și întregul edificiu a fost mistuit de incendiul pe care noi îl numim Revoluția Franceză.

Pentru simplificare, putem împărți Revoluția Franceză în două. Din 1789 până în 1791 a fost o tentativă mai mult sau mai puțin ordonată de a introduce o monarhie constituțională. A eșuat, în parte din cauza lipsei de bună-credință și a prostiei monarhului, în parte din cauza circumstanțelor imposibil de controlat.

Din 1792 până în 1799 a existat o republică și un prim efort de a instaura o formă de guvernământ democratic. Adevărata izbucnire de violență a fost precedată însă de numeroși ani de frământare și de multe tentative sincere, dar ineficiente, de reformă.

În momentul în care Franța avea o datorie de 4 miliarde de franci, iar trezoreria era veșnic goală și nu mai exista absolut nimic pe care să se poată institui noi taxe, chiar și bunul rege Ludovic (care era un lăcătuș excelent și un vânător grozav, dar un politician foarte nepriceput) a avut vaga senzație că trebuie

făcut ceva. De aceea l-a adus pe Turgot ca ministru de finanțe. Anne Robert Jacques Turgot, baron de l'Aulne, un bărbat la șaizeci și ceva de ani, splendid exponent al boierimii de țară, clasă ce dispărea cu repeziciune, îndeplinise cu succes funcția de guvernator al unei provincii și era amator foarte talentat de economie politică. S-a străduit din răsputeri. Din păcate nu putea face miracole. Cum de la țăranii zdrențăroși nu se mai puteau stoarce alte taxe, fondurile necesare trebuiau obținute de la nobilii și clericii care nu plătiseră o centimă în viața lor. Așa se face că Turgot a devenit cel mai detestat bărbat al curții de la Versailles. Pe deasupra, a fost obligat să înfrunte ostilitatea reginei Maria Antoaneta, care se împotrivea oricui îndrăznea să menționeze cuvântul „economie" în prezența ei. Turgot a fost curând etichetat drept „vizionar fără simț practic" și „profesor teoretic", iar poziția lui a devenit, bineînțeles, imposibil de susținut. În 1776 a fost obligat să demisioneze.

După „profesor" a venit un bărbat cu Simț Practic pentru Afaceri, un elvețian harnic pe nume Necker, care se îmbogățise ca speculant de cereale și partener într-o bancă internațională. Ambițioasa lui nevastă îl împinsese în serviciul guvernului, pentru a-i putea asigura o poziție fiicei sale care mai târziu, ca soție a diplomatului suedez la Paris, baronul de Staël, a devenit o personalitate literară faimoasă la începutul secolului al XIX-lea.

Necker s-a pus pe treabă cu mult zel, la fel cum făcuse și Turgot. În 1781 a publicat un bilanț atent al finanțelor franceze. Regele nu a priceput o boabă din acest „Compte Rendu". El taman ce trimisese trupe în America pentru a-i ajuta pe coloniști împotriva inamicilor comuni, englezii. Expediția s-a dovedit neașteptat de costisitoare și lui Necker i s-a cerut să găsească fondurile necesare. Zilele elvețianului au fost numărate când în loc să producă venituri a publicat alte cifre și statistici și a început să folosească plicticosul avertisment în legătură cu „economiile necesare". În 1781 a fost concediat ca funcționar incompetent.

După Profesor și Afaceristul Practic a venit fermecătorul tip de magnat care garantează tuturor 100% pe lună dobândă

LUDOVIC XVI

pentru banii lor dacă vor avea încredere în sistemul lui infailibil. Acesta era Charles Alexandre de Calonne, un funcționar băgăreț care făcuse carieră atât datorită hărniciei, cât și lipsei totale de cinste și scrupule. A găsit țara afundată în datorii, însă era un bărbat deștept, dornic să-i mulțumească pe toți, și a inventat un remediu rapid. A plătit vechile datorii contractând altele noi. Metoda nu era nouă. Din vremuri imemoriale a dat rezultate dezastruoase. În nici trei ani datoria franceză crescuse cu peste 800 de milioane de franci grație acestui ministru de finanțe șarmant care nu se neliniștea și care își iscălea zâmbitor numele pe orice solicitare venită din partea Maiestății Sale și a încântătoarei lui regine obișnuite să cheltuiască încă din vremea tinereții petrecute la Viena.

În cele din urmă, chiar și parlamentul din Paris (care funcționa ca înaltă curte de justiție, nu ca organ legislativ), deși întru totul loial suveranului, a hotărât că trebuia făcut ceva. Calonne voia să împrumute încă 80 milioane de franci. În anul respectiv recoltele fuseseră slabe, iar mizeria și foamea din regiunile rurale erau crâncene. Fără niște măsuri rezonabile, Franța urma să dea faliment. Ca de obicei, regele nu pricepea gravitatea situației. Oare n-ar fi fost o idee bună să consulte reprezentanții poporului? Adunarea Stărilor Generale nu mai fusese convocată din 1614. Ținând seama de panica care amenința, se impunea reunirea Stărilor. Totuși, Ludovic XVI, incapabil să ia o vreo decizie, a refuzat să meargă atât de departe.

Pentru a potoli protestele populare, în anul 1787 a convocat o Adunare a Notabililor. Aceasta însemna doar o întrunire a marilor familii, care discutau despre ce se putea și ce trebuia făcut fără a leza privilegiul feudal și clerical al scutirii de impozite. Ar fi absurd să ne așteptăm ca o anumită categorie socială să se sinucidă politic și economic în favoarea altui grup de concetățeni. Cei 127 de notabili au refuzat cu încăpățânare

să renunțe măcar la unul dintre drepturile lor străvechi. Mulțimea din stradă, deja peste putință de flămândă, a cerut readucerea în funcție a lui Necker, în care avea încredere. Notabilii au spus „nu“. Mulțimea din stradă a început să spargă geamuri și să facă alte lucruri necuviincioase. Notabilii au fugit. Calonne a fost concediat.

S-a desemnat un nou ministru de finanțe insipid, cardinalul Loménie de Brienne, iar Ludovic, constrâns de amenințările violente ale supușilor înfometați, a încuviințat convocarea Stărilor Generale „de îndată ce va fi posibil“. Bineînțeles că această promisiune vagă nu a mulțumit pe nimeni.

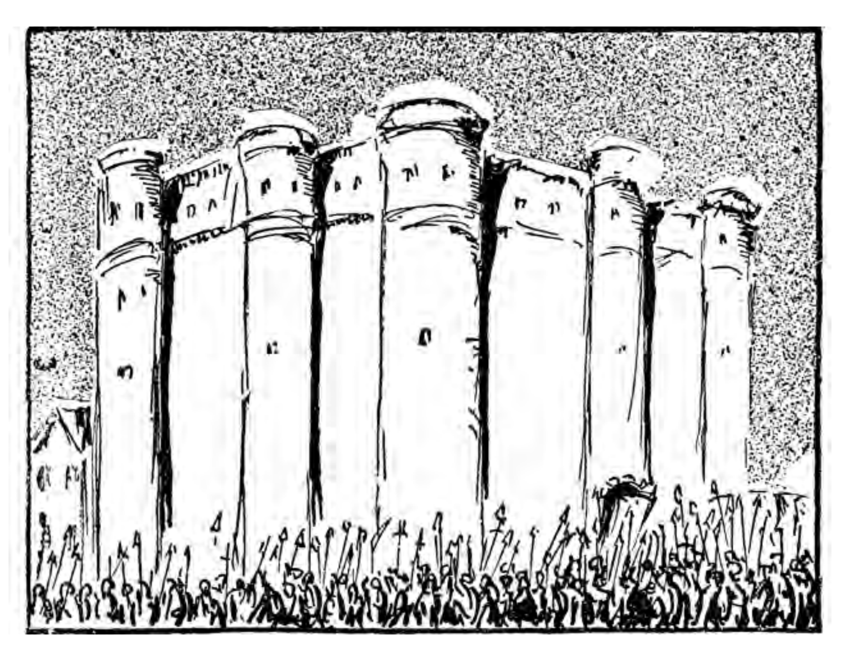
Pe deasupra, o iarnă așa aspră nu se mai văzuse de aproape un secol. Culturile fie fuseseră distruse de inundații, fie înghețaseră pe câmpuri. Toți măslinii din Provence se uscaseră. Instituțiile private de binefacere încercau să ajute, dar nu puteau face prea multe pentru 18 milioane de oameni flămânzi. Pretutindeni au izbucnit revolte ale pâinii. Cu o generație înainte ar fi fost reprimate de armată. Însă influența noii școli filozofice începea să dea roade. Lumea începuse să priceapă că puștile nu sunt un remediu eficient pentru burțile goale și guvernarea nu se mai putea bizui nici măcar pe soldați (proveniți din popor). Era absolut necesar ca regele să facă ceva categoric pentru a recâștiga bunăvoința populară, însă a ezitat din nou.

În provincii, susținătorii noii școli înființaseră ici și colo mici republici independente. Strigătul „nici o taxare fără reprezentare“ (sloganul rebelilor americani cu un sfert de veac înainte) s-a ridicat și din loialele clase de mijloc. Franța era amenințată cu anarhia generală. Pentru a liniști poporul și a spori popularitatea regală, guvernul a suspendat brusc cenzura foarte strictă a cărților. Un șuvoi de cerneală a năpădit pe dată Franța. Toți, de la vlădică până la opincă, criticau și erau criticați. S-au publicat peste 2.000 de pamflete. Loménie de Brienne a fost măturat de un uragan de injurii. Necker a fost chemat degrabă înapoi ca să împace, pe cât putea, agitația ce cuprinsese toată națiunea. Bursa de valori a urcat imediat cu 30 de procente. Prin consimțământ comun, populația a suspendat criticile o vreme. În mai 1789 era programată adunarea

Stărilor Generale, când înțelepciunea întregii națiuni avea să rezolve fără întârziere dificila problemă a remodelării regatului Franței într-un stat sănătos și fericit.

Această idee predominantă, anume că înțelepciunea unită a poporului va reuși să rezolve toate dificultățile, s-a dovedit catastrofală. A împiedicat orice fel de efort personal preț de mai multe luni importante. În loc să țină guvernul în frâu în acest moment crucial, Necker a lăsat lucrurile în voia soartei. În consecință, apriga dezbatere privind cea mai bună modalitate de reformare a bătrânului regat a izbucnit din nou. Forța poliției slăbise peste tot. Locuitorii din suburbiile Parisului, conduși de agitatori profesioniști, și-au descoperit treptat puterea și au început să joace rolul pe care aveau să-l îndeplinească în toți anii marii dezordini, când au acționat ca forța brută utilizată de liderii reali ai revoluției pentru a câștiga acele lucruri care nu se puteau obține pe cale legitimă.

Pentru a-i îmbuna pe țărani și clasa de mijloc, Necker a hotărât să le acorde o reprezentare dublă în adunarea Stărilor

BASTILIA

Generale. Pe acest subiect, abatele Siéyès a scris un pamflet faimos, *Ce este starea a treia?*, în care a tras concluzia că starea a treia (numele dat clasei mijlocii) s-ar fi cuvenit să însemne tot, că nu însemnase nimic în trecut și că acum dorea să însemne ceva. El exprima sentimentul marii majorități a populației preocupate de interesele țării.

În cele din urmă alegerile s-au desfășurat în cele mai rele condiții imaginabile. La încheierea lor, 308 clerici, 285 nobili și 621 de reprezentanți ai stării a treia și-au pregătit cuferele ca să plece la Versailles. Starea a treia a fost silită să care bagaje suplimentare. Acestea se compuneau din niște rapoarte voluminoase numite *cahiers*[1] în care notaseră numeroasele plângeri și doleanțe ale alegătorilor lor. Scena era pregătită pentru marele act final ce urma să salveze Franța.

Adunarea Stărilor Generale s-a întrunit la 5 mai 1789. Regele era în toane rele. Clerul și nobilimea au adus la cunoștință că nu erau dispuse să renunțe la nici un privilegiu. Regele a poruncit celor trei grupuri de reprezentanți să se întâlnească în trei săli diferite și să își discute nemulțumirile separat. Starea a treia a refuzat să se supună ordinului regal. La 20 iunie 1789, reprezentanții ei au făcut un jurământ solemn în acest sens, într-o curte înghesuită (rânduită la repezeală pentru această întrunire ilegală). Au insistat ca toate cele trei stări, nobilimea, clerul și starea a treia să se reunească împreună și l-au informat în consecință pe Maiestatea Sa. Regele a cedat.

Sub numele de „Adunarea Națională“, Stările Generale au început să discute situația regatului francez. Regele s-a înfuriat. Apoi a șovăit încă o dată. A spus că nu avea să renunțe la puterea absolută. Apoi s-a dus la vânătoare, a uitat cu totul grijile statului, iar când s-a întors de la vânătoare s-a supus. Căci stătea în obiceiul regal a face lucrul corect la momentul greșit și într-un mod greșit. Când poporul a țipat cerând A, regele l-a ocărât și nu i-a dat nimic. Apoi, când palatul a fost înconjurat de o mulțime de săraci care strigau, regele a cedat și le-a dat supușilor lucrurile cerute. Doar că în acest moment

1. În limba franceză „caiete“ (n. tr.).

oamenii voiau deja A plus B. Comedia s-a repetat. Când regele și-a iscălit numele pe decretul regal care le acorda A și B iubiților supuși, aceștia au amenințat că vor ucide toată familia regală dacă nu primeau A plus B plus C. Și așa mai departe tot alfabetul, până la eșafod.

Din nefericire, regele era întotdeauna cu o literă în urmă. N-a înțeles asta niciodată. Chiar și când și-a pus capul sub ghilotină s-a simțit un om împilat care avusese parte de un tratament absolut inexplicabil din partea poporului pe care îl iubise din răsputerile capacității sale limitate.

Așa cum v-am avertizat frecvent, „dacă"-urile istorice nu au nici o valoare. Pentru noi e foarte ușor să spunem că monarhia ar fi putut fi salvată „dacă" Ludovic ar fi fost un bărbat mai energic și mai puțin cumsecade. Dar regele nu era singur. Chiar „dacă" ar fi avut forța nemiloasă a lui Napoleon, cariera lui în acele zile dificile ar fi putut fi năruită cu ușurință de soția lui, fiica Mariei Tereza a Austriei, înzestrată cu toate virtuțile și viciile tipice unei tinere crescute la cea mai autocratică și medievală curte a vremii.

Ea a hotărât că trebuiau luate niște măsuri și a plănuit o contrarevoluție. Necker a fost concediat subit, trupele loiale au fost chemate la Paris. Auzind asta, populația a luat cu asalt fortăreața închisorii Bastilia, iar la 14 iulie 1789 a distrus acest simbol familiar, dar foarte detestat, al puterii autocratice, care încetase de mult să mai fie o închisoare politică și era utilizată ca pușcărie citadină pentru pungași și spărgătorii de locuințe. Mulți notabili au priceput aluzia și au părăsit țara. Dar, ca de obicei, regele nu a făcut nimic. În ziua căderii Bastiliei fusese la vânătoare, împușcase câțiva cerbi și se simțea deosebit de mulțumit.

Adunarea Națională și-a început totuși lucrările și la 4 august, în vacarmul mulțimii pariziene, a suprimat toate privilegiile. La 27 august abolirea a fost urmată de „Declarația drepturilor omului", faimosul preambul al primei Constituții franceze. Până aici toate bune, dar curtea nu părea să fi învățat încă lecția. Exista suspiciunea larg răspândită că regele încearcă să se amestece în reforme și, în consecință, la 5 octombrie

în Paris a izbucnit o a doua revoltă. S-a întins până la Versailles și populația nu s-a liniștit până când nu l-a adus pe rege înapoi în palatul din Paris. La Versailles nu se încredeau în el. Le plăcea să-l poată ține sub supraveghere și să-i controleze corespondența cu rudele din Viena, Madrid și de la alte curți europene.

Între timp, în Adunare, un nobil care devenise liderul stării a treia, Mirabeau, începea să facă ordine în haos. Însă el a murit la 2 aprilie 1791, înainte de a putea salva poziția regelui. Regele, care începuse să se teamă pentru viața sa, a încercat să fugă la 21 iunie. A fost recunoscut după portretul de pe o monedă, oprit lângă satul Varennes de un membru al Gărzii Naționale și dus înapoi la Paris.

În septembrie 1791 s-a aprobat prima constituție a Franței și membrii Adunării Naționale au plecat acasă. La 1 octombrie 1791 Adunarea Legislativă s-a întrunit pentru a continua activitatea Adunării Naționale. Acest nou organ al reprezentanților populari conținea numeroase elemente extrem de revoluționare. Celor mai îndrăzneți li se spunea iacobini, de la numele vechii mănăstiri a iacobinilor[1], unde își desfășurau întrunirile politice. Acești tineri (majoritatea aparținând claselor meșteșugărești) țineau discursuri foarte violente, iar când ziarele au transmis aceste cuvântări la Berlin și Viena regele Prusiei și împăratul au hotărât că trebuiau să facă ceva pentru a-și salva cumnatul și sora. Chiar în momentul respectiv se ocupau cu împărțirea regatului Poloniei, unde facțiunile politice provocaseră o asemenea dezordine, încât țara se găsea la cheremul oricui dorea să acapareze câteva provincii. Au reușit totuși să trimită o armată pentru a invada Franța și a-l elibera pe rege.

Un val de panică teribilă a traversat atunci pământul francez. Toată ura înăbușită a anilor de foamete și suferință a atins un apogeu înfiorător. Plebea din Paris s-a năpustit în palatul Tuileries. Gărzile elvețiene loiale au încercat să-și apere stăpânul, însă Ludovic, incapabil să ia o decizie, a ordonat „încetarea focului“ chiar când mulțimea se retrăgea. Îmbătat de sânge,

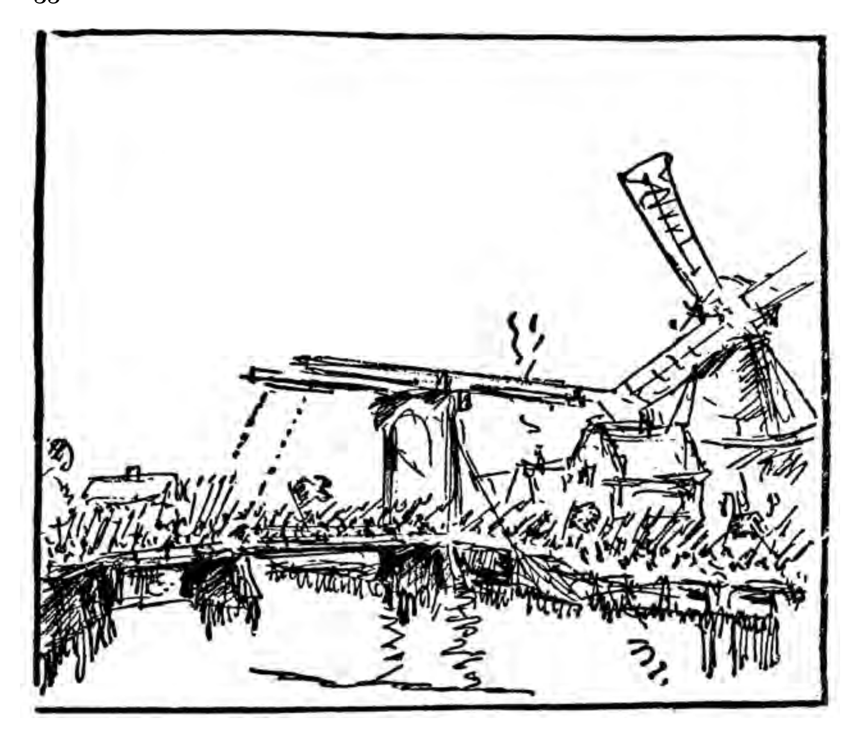
1. Iacobini erau numiți călugării dominicani, după numele primei mănăstiri pe care o înființaseră în Paris, Sfântul Iacob (n. tr.).

vacarm și vin ieftin, poporul i-a ucis pe elvețieni până la ultimul, apoi a invadat palatul căutându-l pe Ludovic, care și-a găsit scăparea în sala de ședințe a Adunării, unde a fost suspendat instantaneu din funcție. Luat prizonier, a fost dus în vechiul castel al Templului.

Însă armatele austriece și prusace și-au continuat înaintarea, iar panica a devenit isterie, preschimbându-i pe bărbați și femei în fiare sălbatice. În prima săptămână din septembrie 1792 mulțimea a pătruns în închisori și a ucis toți deținuții. Guvernul nu a intervenit. Iacobinii, conduși de Danton, știau că această criză însemna fie succesul, fie eșecul revoluției, și că doar cea mai brutală cutezanță i-ar fi putut salva. Adunarea Legislativă a fost închisă, iar la 21 septembrie 1792 s-a întrunit o nouă Convenție Națională. Noul organ era alcătuit aproape exclusiv din revoluționari extremiști. Regele a fost acuzat formal de înaltă trădare și adus în fața Convenției. A fost găsit vinovat și condamnat la moarte cu un vot de 361 la 360 (votul în plus fiind cel al vărului său, ducele de Orleans). La 21 ianuarie 1793, liniștit și plin de demnitate, s-a lăsat dus la eșafod. Nu înțelesese nici o clipă ce-a fost cu toate împușcăturile și zarva din ultimii ani. Și fusese prea mândru ca să pună întrebări.

Iacobinii s-au întors apoi împotriva elementului mai moderat din Convenție, girondinii, numiți așa după districtul sudic de unde veneau, Gironde. S-a instituit un tribunal revoluționar special și 21 de girondini de frunte au fost condamnați la moarte. Ceilalți s-au sinucis. Erau oameni capabili și onești, însă prea filozofici și moderați pentru a supraviețui în acei ani înfricoșători.

În octombrie 1793 iacobinii au suspendat Constituția „până la declararea păcii". Puterea a fost plasată în mâinile unui mic Comitet al Siguranței Publice condus de Danton și Robespierre. Religia și cronologia creștine au fost abolite. Venise „Epoca Rațiunii" (despre care Thomas Paine scrisese atât de elocvent în timpul Revoluției Americane), iar odată cu ea sosise și „Teroarea" care timp de peste un an a omorât oameni buni, răi și indiferenți la o rată de 70 sau 80 pe zi.

REVOLUȚIA FRANCEZĂ INVADEAZĂ OLANDA

Cârmuirea autocratică a regelui fusese spulberată. I-a urmat tirania câtorva oameni însuflețiți de o dragoste așa pătimașă pentru virtutea democratică, încât se simțeau obligați să-i ucidă pe toți cei care nu erau de acord cu ei. Franța s-a transformat într-un abator. Toată lumea bănuia pe toată lumea. Nimeni nu se simțea în siguranță. Împinși de teamă, câțiva membrii ai vechii Convenției, știindu-se următorii candidați la eșafod, s-au întors împotriva lui Robespierre, care își decapitase deja majoritatea colegilor. Robespierre, „singurul democrat adevărat și pur", a încercat să se sinucidă, dar nu a izbutit. Maxilarul sfărâmat i-a fost bandajat în grabă și Robespierre a fost târât la ghilotină. La 27 iulie 1794 (9 Thermidor anul al II-lea, potrivit bizarului calendar al revoluției), Regimul Terorii s-a sfârșit și tot Parisul a dansat de bucurie.

Totuși, periculoasa poziție a Franței impunea ca guvernul să rămână în mâinile câtorva bărbați fermi, până când nume-

roșii inamici ai revoluției aveau să fie alungați de pe pământul patriei franceze. În timp ce armatele revoluționare pe jumătate dezbrăcate și lihnite de foame purtau bătălii disperate pe Rin, în Italia, Belgia și Egipt, învingându-i pe toți inamicii Marii Revoluții, au fost numiți cinci Directori care au guvernat Franța timp de patru ani. Puterea i-a fost acordată apoi unui general de succes care se numea Napoleon Bonaparte și care a devenit „prim consul" al Franței în anul 1799. Și în următorii cincisprezece ani bătrânul continent european a devenit laboratorul unor experimente politice cum nu se mai văzuseră pe lume.

53
NAPOLEON

NAPOLEON S-A NĂSCUT ÎN ANUL 1769, FIIND AL TREILEA BĂIAT al lui Carlo Maria Bonaparte, un respectabil notar public din orașul Ajaccio din Insula Corsica, și al soției acestuia Letizia Ramolino. Așadar nu era francez, ci italian a cărui insulă de baștină (o fostă colonie greacă, cartagineză și romană din Marea Mediterană) se zbătuse ani de zile să își recapete independența, mai întâi față de genovezi, iar după jumătatea secolului al XVIII-lea față de francezi, care se oferiseră amabili să-i ajute pe corsicani în lupta pentru libertate, dar apoi ocupaseră insula în beneficiu propriu.

Până la douăzeci de ani, tânărul Napoleon fusese un patriot corsican profesionist – un sinn feiner[1] corsican ce spera să-și izbăvească țara iubită de jugul inamicului francez urât cu înverșunare. Însă Revoluția Franceză recunoscuse neașteptat revendicările corsicanilor și Napoleon, care primise o instrucție bună la școala militară din Brienne, a trecut cu timpul în serviciul țării adoptive. Deși nu a învățat niciodată să scrie corect franceza ori să o vorbească fără un accent italian pronunțat, a devenit francez. La un moment dat a ajuns să reprezinte expresia cea mai înaltă a tuturor virtuților franceze. În prezent e considerat simbolul geniului galic.

Napoleon s-a mișcat repede. Cariera lui nu acoperă mai mult de douăzeci de ani. În acest scurt interval a purtat mai multe

1. Membru al mișcării republicane irlandeze Sinn Féin, opusă divizării Irlandei (n. tr.).

războaie, a obținut mai multe victorii, a mărșăluit mai multe mile, a cucerit mai mulți kilometri pătrați, a omorât mai mulți oameni, a realizat mai multe reforme și în general a răscolit Europa mai mult decât oricine altcineva (inclusiv Alexandru cel Mare și Ginghis Han).

Era un om mărunțel, iar în primii ani de viață a avut o sănătate șubredă. N-a impresionat pe nimeni cu frumusețea lui și până la sfârșitul zilelor se purta foarte stângaci când era obligat să participe la vreun eveniment social. Nu a avut parte de nici unul dintre avantajele conferite de descendență, naștere sau bogății. În tinerețe a trăit într-o sărăcie lucie și deseori rămânea nemâncat ori era silit să câștige te miri cum câțiva bănuți în plus.

Ca geniu literar nu promitea prea mult. Când a concurat pentru un premiu oferit de Academia din Lyon, eseul lui s-a clasat penultimul, Napoleon ieșind astfel al cincisprezecelea din șaisprezece candidați. Însă a depășit toate aceste dificultăți datorită credinței sale absolute și de nezdruncinat în propriul destin și în propriul viitor glorios. Ambiția a fost principalul motor al vieții lui. Gândul la sine, lucrătura majusculei N cu care își semna toate scrisorile și care se repeta mereu în ornamentele palatelor sale construite în grabă, voința absolută de a face din numele Napoleon cel mai însemnat lucru din lume după numele lui Dumnezeu, aceste dorințe l-au dus pe Napoleon pe o culme a faimei neatinsă de nimeni altul.

Pe vremea când era locotenent cu jumătate de soldă, tânărului Bonaparte îi plăceau foarte mult *Viețile paralele*, o carte despre bărbații faimoși scrisă de istoricul grec Plutarh. Însă nu a încercat niciodată să egaleze înaltele standarde de caracter stabilite de acești eroi ai vremilor de demult. Lui Napoleon par să îi fi lipsit acele sentimente atente și cumpătate care îi deosebesc pe oameni de animale. Ar fi foarte dificil de stabilit dacă a iubit vreodată și pe altcineva în afară de propria persoană. Vorbea cuviincios cu mama lui, însă Letizia avea un aer și maniere de mare doamnă și, în stilul mamelor italience, știa cum să-și stăpânească odraslele și să le impună respect. Vreme de câțiva ani a ținut la Josephine, chipeșa lui nevastă creolă, fiica

unui ofițer francez din Martinica și văduva vicontelui de Beauharnais, executat de Robespierre după ce pierduse o bătălie contra prusacilor. Însă împăratul a divorțat de ea pentru că nu îi dăruise un fiu și moștenitor, după care s-a căsătorit cu fiica împăratului austriac, întrucât acest mariaj părea o strategie politică bună.

În timpul asediului Toulonului, unde a câștigat multă faimă la comanda unei baterii, Napoleon l-a studiat cu atenție sârguincioasă pe Machiavelli. A urmat sfatul politicianului florentin și nu și-a ținut niciodată cuvântul dacă încălcarea promisiunii îl avantaja. Cuvântul „recunoștință“ nu figura în vocabularul său personal. Ca să fim cinstiți, nici el nu aștepta recunoștință din partea celorlalți. Suferința umană îl lăsa absolut indiferent. În 1798 în Egipt a executat prizonieri de război cărora li se promisese că vor rămâne în viață, iar în Siria a îngăduit tacit ca răniții lui să fie uciși cu cloroform când și-a dat seama că era imposibil să îi transporte pe corăbii. A poruncit condamnarea la moarte a ducelui de Enghien de către o curte marțială părtinitoare și împușcarea lui împotriva oricărei legi, din singurul motiv că „Bourbonii aveau nevoie de un avertisment“. A hotărât ca ofițerii germani capturați în timp ce luptau pentru independența țării lor să fie împușcați lângă cel mai apropiat zid, iar când eroul tirolez Andreas Hofer a căzut în mâinile lui după o rezistență absolut eroică, a fost executat ca un trădător de rând.

Pe scurt, dacă studiem firea împăratului începem să le înțelegem pe acele mame englezoaice îngrijorate care obișnuiau să-și trimită copiii la culcare amenințându-i: „dacă nu veți fi foarte cuminți, vine și vă ia Bonaparte, care mănâncă băieței și fetițe la micul dejun“. Și totuși, după ce am spus atât de multe lucruri neplăcute despre acest tiran ciudat, care se îngrijea minuțios de fiecare unitate a armatei, dar care neglija serviciile medicale și care își distrugea uniformele cu apă de colonie fiindcă nu putea suporta mirosul sărmanilor săi soldați transpirați; așadar după ce am spus toate aceste lucruri dezagreabile și fiind absolut pregătit să adaug multe altele, trebuie să mărturisesc o senzație tainică de îndoială.

Stau la o masă comodă plină de cărți, cu un ochi pe mașina de scris și cu celălalt pe pisica Licorice, care are o predilecție pentru foile de indigo, și vă spun că împăratul Napoleon era o persoană vrednică de tot dispreţul. Însă dacă m-aș uita acum pe fereastră la Seventh Avenue și nesfârșita procesiune de camioane și căruțe s-ar opri brusc, iar eu aș auzi tobe și l-aș vedea pe acest omuleț călare pe calul său alb și îmbrăcat în uniforma lui verde ponosită, nu știu ce să zic, dar tare mă tem că mi-aș lăsa cărțile, pisicuța, casa și toate și l-aș urma oriunde ar vrea să mă ducă. Bunicul meu a făcut asta și Dumnezeu e martor că nu se născuse pentru a fi erou. Bunicii altor milioane de oameni au făcut la fel. N-au primit nici o răsplată, dar nici nu așteptau vreuna. Cu dragă inimă își puneau picioarele, brațele și viețile în slujba acestui străin care îi ducea la mii de kilometri de casele lor, în focul tunurilor rusești, engleze, spaniole, italiene sau austriece și privea imperturbabil în gol în timp ce ei se zvârcoleau în agonia morții.

Dacă îmi cereți o explicație, trebuie să vă răspund că nu am nici una. Pot doar să ghicesc unul dintre motive. Napoleon a fost cel mai mare actor și tot continentul european a fost scena lui. În orice moment și în orice împrejurare știa ce atitudine i-ar fi impresionat la maximum pe spectatori și înțelegea ce cuvinte ar fi creat cea mai profundă impresie. Că vorbea în deșertul egiptean, pe fundalul Sfinxului și al piramidelor, sau că li se adresa oamenilor săi care dârdâiau în câmpiile înrourate din Italia, nu avea importanță. Era în permanență stăpân pe situație. Chiar și la sfârșit, exilat pe o mică stâncă din mijlocul Atlanticului, bolnav, la mila unui guvernator britanic obtuz și insuportabil, tot el a ocupat centrul scenei.

După înfrângerea de la Waterloo, cu excepția câtorva prieteni de încredere, nimeni nu l-a mai văzut pe marele împărat. Europenii știau că trăia pe Insula Sfânta Elena, știau că o garnizoană britanică îl păzea zi și noapte, știau că flota britanică păzea garnizoana britanică care îl păzea pe împărat la ferma lui din Longwood. Însă împăratul nu a ieșit nici din gândurile prietenilor, nici din ale inamicilor. Când boala și deznădejdea l-au răpus în cele din urmă, ochii lui tăcuți au

continuat să bântuie lumea. Până în ziua de astăzi reprezintă în viața Franței o forță exact ca acum o sută de ani, când oamenii leșinau la simpla vedere a acestui bărbat palid care își ținea caii în cele mai sacre biserici din Kremlin și care îi trata pe papă și pe puternicii pământului ca pe niște lachei.

Mi-ar trebui câteva volume doar pentru o simplă schiță a vieții lui. Ar fi nevoie de mii de pagini pentru a vă vorbi despre marea reformă politică a statului francez, despre noile sale coduri de legi adoptate în majoritatea țărilor europene, despre acțiunile întreprinse de el în fiecare domeniu de activitate publică. Însă vă pot explica în câteva cuvinte motivul succesului său atât de răsunător în prima parte a carierei și al prăbușirii în ultimii zece ani. Din 1789 până în 1804, Napoleon a fost marele lider al Revoluției Franceze. Nu lupta doar pentru gloria propriului nume. A învins Austria, Italia, Anglia și Rusia deoarece el și soldații lui erau apostolii unui nou crez, cel al „Libertății, Fraternității și Egalității", fiind inamicii curților regale și prietenii poporului.

Însă în anul 1804 Napoleon s-a declarat împărat ereditar al francezilor și i-a poruncit papei Pius VII să vină și să-l încoroneze, așa cum papa Leon III îl încoronase, în anul 800, pe celălalt mare rege al francilor, Carol cel Mare, un model constant pentru Napoleon.

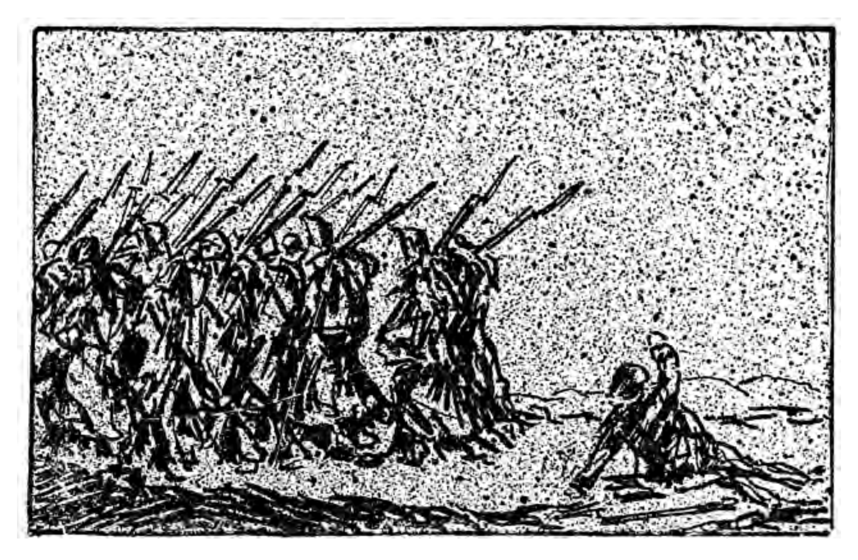
Odată întronat, fostul conducător revoluționar a devenit imitația nereușită a unui monarh Habsburg. Și-a uitat mama spirituală, clubul iacobinilor. A încetat să mai fie apărătorul asupriților. A devenit capul asupritorilor și își ținea plutonul de execuție pregătit să îi împuște pe cei care îndrăzneau să se opună voinței imperiale. În 1806, când rămășițele jalnice ale Sfântului Imperiu Roman au fost aruncate la coșul de gunoi al istoriei și când ultimul vestigiu al gloriei romane a fost nimicit de nepotul unui țăran italian, nimeni nu vărsase o lacrimă. Dar când armatele napoleoniene au invadat Spania, i-au obligat pe spanioli să recunoască un rege pe care îl detestau și i-au masacrat pe bieții madrileni rămași loiali vechilor domnitori, opinia publică s-a întors totuși împotriva eroului de la Marengo, Austerlitz și din alte o sută de bătălii revoluționare. Atunci, și

numai atunci, când Napoleon, din erou al revoluției, a ajuns personificarea tuturor însușirilor rele ale Vechiului Regim, a reușit Anglia să dea o direcție sentimentului de ură care se răspândea repede, făcându-i pe toți oamenii cinstiți inamici ai împăratului francez.

Englezii fuseseră profund dezgustați de la bun început citind în ziare detaliile înfiorătoare ale regimului Terorii. Organizaseră și ei o mare revoluție (sub domnia lui Carol I) cu un secol înainte. Fusese o treabă simplă în comparație cu tumultul din Paris. În ochii englezului obișnuit, un iacobin era un monstru care trebuia împușcat pe loc, iar Napoleon era Căpetenia Diavolilor. Flota britanică supusese Franța unei blocade încă din 1798. Îi stricase lui Napoleon planul de a invada India și îl obligase la o retragere rușinoasă după victoriile obținute pe malurile Nilului. Și, în sfârșit, în anul 1805, Anglia a avut parte de oportunitatea pe care o așteptase atâta vreme.

În apropiere de Capul Trafalgar, pe coasta sud-vestică a Spaniei, Nelson a anihilat flota napoleoniană, nelăsându-i nici o posibilitate de redresare. Începând din acel moment, împăratul a fost blocat pe uscat. Și-ar fi putut menține totuși poziția recunoscută de stăpân al continentul dacă ar fi înțeles semnele timpului și ar fi acceptat pacea onorabilă pe care i-o oferiseră puterile. Însă Napoleon fusese orbit de văpaia propriei glorii. Nu era dispus să recunoască egali. Nu putea tolera rivali. Iar ura lui s-a întors împotriva Rusiei, misterioasa țară a câmpiilor nesfârșite cu o rezervă inepuizabilă de carne de tun.

Câtă vreme Rusia a fost guvernată de Pavel I, fiul deficient mintal al Ecaterinei cea Mare, Napoleon a știut să manevreze situația. Însă Pavel a devenit din ce în ce mai iresponsabil, până când supușii lui au fost obligați să-l asasineze (ca să nu fie trimiși cu toții în minele de plumb din Siberia), iar fiul lui Pavel, Alexandru, nu împărtășea afecțiunea tatălui său pentru uzurpatorul pe care-l considera dușmanul neamului omenesc, perturbatorul etern al păcii. Alexandru era un bărbat pios care se credea ales de Dumnezeu pentru a scăpa lumea de blestemul corsican. S-a aliat cu Prusia, Anglia și Austria, dar a fost înfrânt. A încercat de cinci ori și de cinci ori a eșuat. În anul 1812

RETRAGEREA DIN MOSCOVA

l-a ațâțat iarăși pe Napoleon până când împăratul francez, furibund, a jurat să dicteze pacea în Moscova. Apoi, de pretutindeni, din Spania, Germania, Olanda, Italia și Portugalia, regimente au fost duse contrar voinței lor în nord pentru ca mândria rănită a marelui împărat să fie răzbunată cum se cuvine.

Restul poveștii se știe. După un marș de două luni, Napoleon a ajuns în capitala Rusiei, stabilindu-și cartierul general în Kremlin. În noaptea de 15 septembrie 1812 Moscova a luat foc. Orașul a ars patru zile. În seara celei de-a cincea zile Napoleon a ordonat retragerea. Peste două săptămâni a început să ningă. Armata și-a târât picioarele prin noroi și lapoviță până pe 26 noiembrie, când a ajuns la râul Berezina. Atunci au început atacurile rusești în toată puterea cuvântului. Cazacii roiau în jurul trupelor *Grande Armée*, care nu mai era o armată, ci o gloată în dezordine. Pe la jumătatea lui decembrie, în orașele din estul Germaniei au început să se arate cei dintâi supraviețuitori.

Apoi au circulat numeroase zvonuri despre o revoltă iminentă. „A venit timpul“, au spus popoarele Europei, „să ne eliberăm de acest jug insuportabil“. Și au început să caute puștile vechi care scăpaseră de privirile spionilor francezi omniprezenți.

Însă înainte de a afla ei ce se întâmplase, Napoleon se întorsese cu o nouă armată. Își părăsise soldații învinși și gonise cu sania la Paris, făcând un ultim apel pentru a primi alți soldați ca să apere pământul sfânt al Franței de o invazie străină.

Pe drum spre est, pentru a înfrunta puterile aliate, l-au urmat copii de 16 și 17 ani. Pe 16, 18 și 19 octombrie 1813 s-a dat teribila bătălie de la Leipzig, unde trei zile la rând băiețandri în verde și băiețandri în albastru au luptat unii cu alții până când apele râului Elster s-au înroșit de sânge. În după-amiaza zilei de 17 octombrie, rezervele comasate ale infanteriei ruse au spart liniile franceze și Napoleon a fugit.

S-a întors la Paris. A abdicat în favoarea fiului său minor, însă puterile aliate au insistat ca Ludovic XVIII, fratele răposatului Ludovic XVI, să ocupe tronul Franței, așa că prințul de Bourbon cu o privire stinsă și-a făcut intrarea triumfală în Paris, înconjurat de cazaci și ulani.

Cât despre Napoleon, a fost numit conducător suveran al micii insule Elba din Marea Mediterană, unde și-a organizat rândașii într-o oaste miniaturală și a dat bătălii pe tabla de șah.

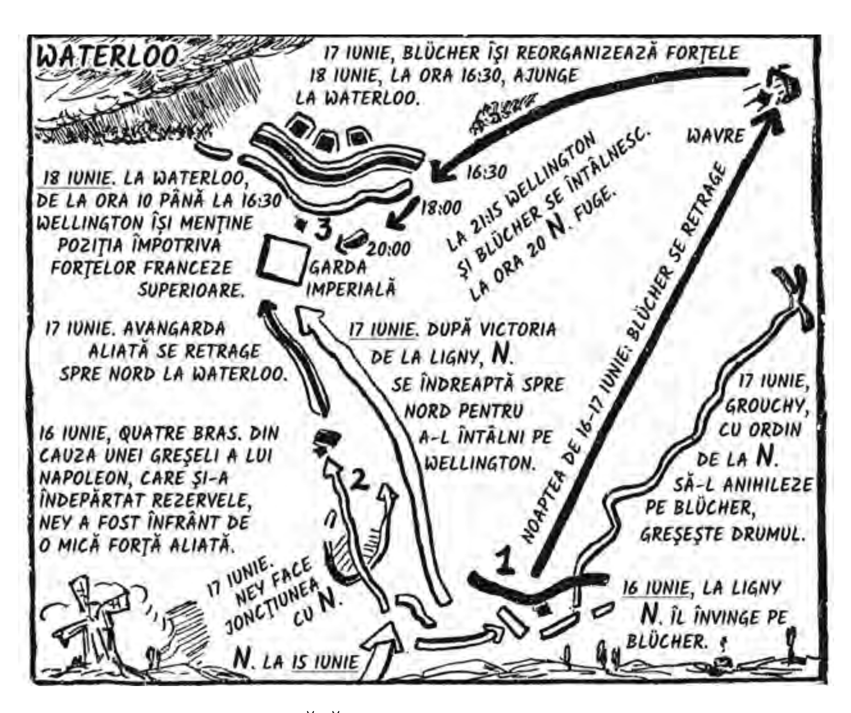
Nici nu plecase însă bine din Franța că poporul a început să înțeleagă ce pierduse. Oricât de costisitori, ultimii douăzeci de ani fuseseră o perioadă de glorie măreață. Parisul fusese capitala lumii. Rotofeiul rege Bourbon care în zilele exilului nu învățase nimic și nu uitase nimic dezgusta pe toată lumea cu indolența lui.

La 1 martie 1815, pe când reprezentanții aliaților se pregăteau să purceadă la descifrarea hărții Europei, Napoleon a debarcat fără veste lângă Cannes. În mai puțin de o săptămână armata franceză îi abandonase pe Bourboni și fugise în sud să-și pună săbiile și baionetele la dispoziția „micului caporal“. Napoleon a mărșăluit drept spre Paris, unde a ajuns pe 20 martie. De această dată a fost mai prudent. A oferit pacea, însă aliații au insistat pentru război. Europa întreagă s-a ridicat împotriva „corsicanului perfid“. Împăratul a înaintat rapid spre nord, pentru a-și zdrobi dușmanii înainte ca aceștia să-și poată uni forțele. Însă Napoleon nu mai era același. Se simțea rău. Obosea repede. Dormea când ar fi trebuit să stea treaz și să

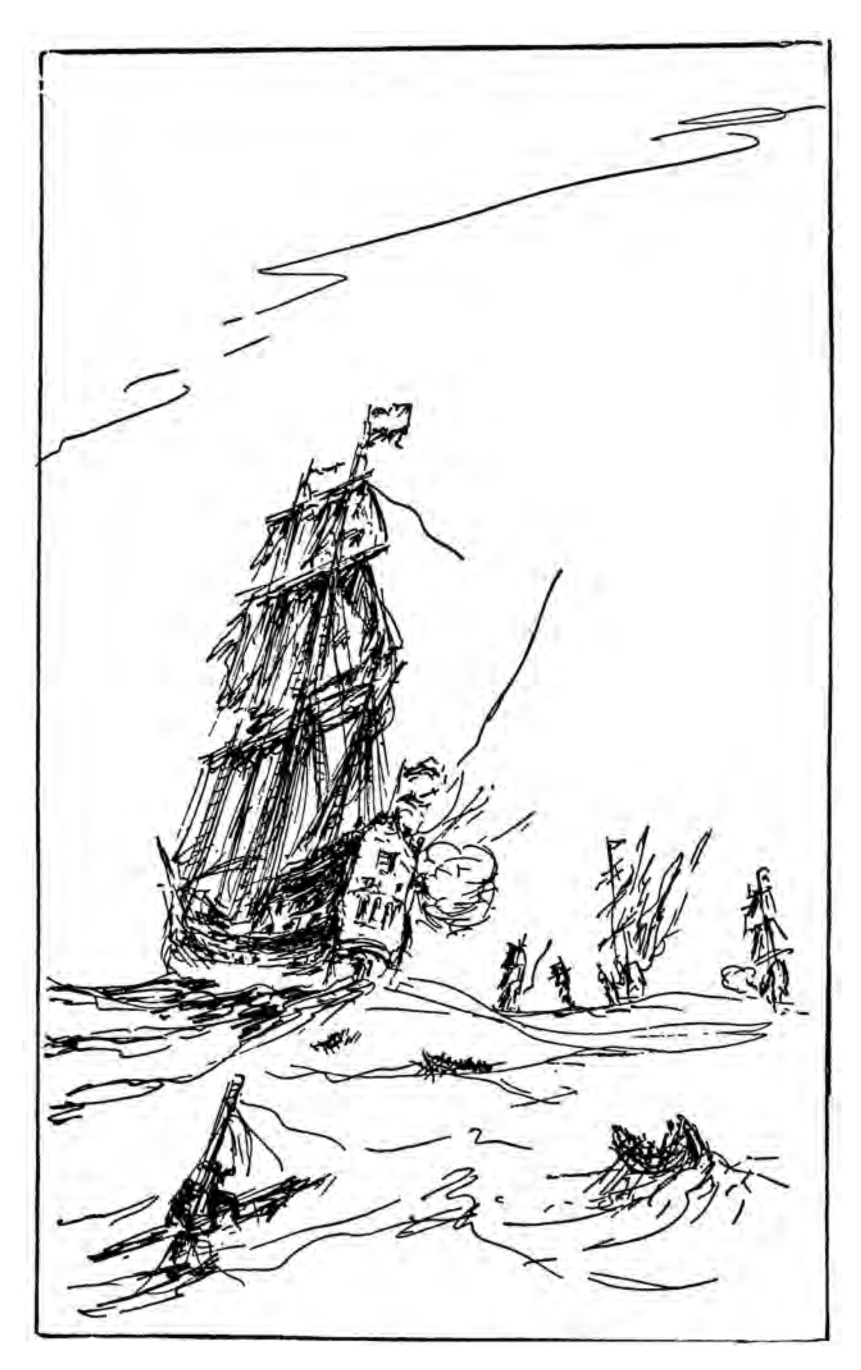
conducă atacul avangardei. Pe deasupra, îi lipseau mulți dintre generalii loiali de odinioară. Muriseră.

La începutul lui iunie armatele sale au intrat în Belgia. Pe 16 iunie i-a învins pe prusacii comandați de Blücher. Însă unul dintre ofițerii lui subordonați nu a reușit să anihileze armata în retragere, așa cum i se ordonase.

Două zile mai târziu Napoleon l-a înfruntat pe Wellington în apropiere de Waterloo. Era 18 iunie, o duminică. La ora 2 după-amiaza bătălia părea câștigată de francezi. La ora 3, în zare, spre răsărit, s-a ivit o dâră de praf. Napoleon a crezut că asta însemna apropierea propriei cavalerii ce avea să preschimbe înfrângerea englezilor într-o adevărată debandadă. La ora 4 a înțeles cum stăteau, de fapt, lucrurile. Blestemând și înjurând, bătrânul Blücher și-a mânat soldații obosiți de moarte în focul încăierării. Șocul a rupt rândurile gărzilor franceze. Napoleon nu avea alte rezerve. Le-a spus oamenilor săi să-și scape fiecare pielea și a fugit.

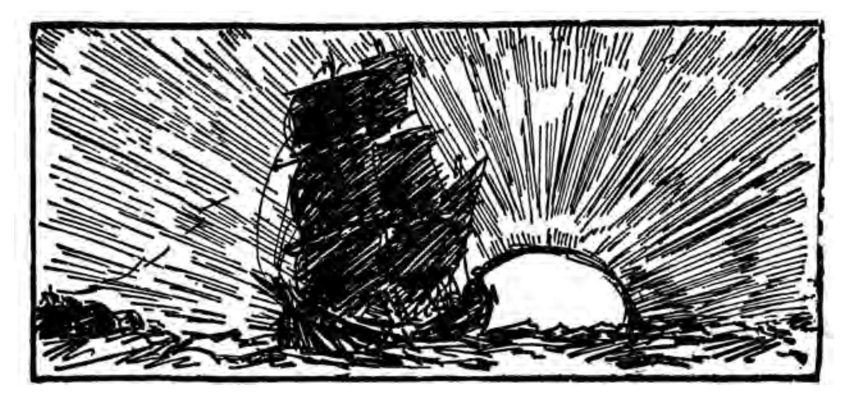
BĂTĂLIA DE LA WATERLOO

SPRE TRAFALGAR

A abdicat pentru a doua oară în favoarea fiului său. La doar o sută de zile după evadarea din Elba se îndrepta spre țărm. Intenționa să meargă în America. În 1803 vânduse pe mai nimic colonia franceză Louisiana (în mare pericol să fie cucerită de englezi) tinerei Republici Americane. „Americanii“, și-a zis în sinea lui, „vor fi recunoscători și-mi vor da un petic de pământ și o casă unde să-mi petrec în tihnă sfârșitul zilelor“. Însă flota engleză supraveghea toate porturile franceze. Prins între armatele aliate și corăbiile britanice, Napoleon nu a avut de ales. Prusacii intenționau să-l împuște. Poate englezii aveau să fie mai generoși. A așteptat la Rochefort în speranța că avea să se ivească ceva. La o lună după Waterloo, noul guvern francez i-a ordonat să părăsească teritoriul francez în douăzeci și patru de ore. Într-un gest teatral, i-a trimis o scrisoare prințului regent al Angliei (regele George III era într-un ospiciu), înștiințând-o pe Alteța Sa Regală în legătură cu intenția de a „se lăsa la mila inamicilor săi și de a cere, asemenea lui Temistocle, să fie primit în căminul dușmanilor…“

La 15 iulie a urcat la bordul navei *Bellerophon* și i-a predat sabia amiralului Hotham. La Plymouth a fost transferat pe *Northumberland*, care l-a dus în Insula Sfânta Elena. Acolo și-a petrecut ultimii șapte ani de viață. A încercat să-și scrie memoriile, s-a ciondănit cu gărzile și a visat la vremurile de odinioară. Fapt destul de curios, a revenit (cel puțin în imaginația sa) la punctul de pornire. Și-a adus aminte de zilele când dădea bătălii în numele revoluției. A încercat să se convingă că întotdeauna fusese adevăratul prieten al marilor principii ale „Libertății, Fraternității și Egalității“, pe care soldații zdrențăroși ai Convenției le purtaseră până la capătul pământului. Îi plăcea să stăruie asupra carierei de comandant suprem și consul. Arareori a vorbit despre imperiu. Uneori se gândea la fiul lui, ducele de Reichstadt, micul vultur care trăia la Viena, unde era tratat ca „ruda săracă“ de tinerii lui verișori din Casa de Habsburg, ai căror părinți tremuraseră cândva doar la auzul numelui său. Când a venit sfârșitul, își conducea trupele spre victorie. I-a ordonat lui Ney să atace cu gărzile. Apoi a murit.

NAPOLEON PLEACĂ ÎN EXIL

Dacă doriți totuși o explicație a acestei cariere stranii, dacă vreți să știți cu adevărat cum poate cineva să stăpânească atât de mulți oameni atât amar de ani prin simpla forță a voinței, nu citiți cărțile scrise despre el. Autorii lor fie l-au urât, fie l-au iubit pe împărat. Veți afla multe fapte, însă e mai important să „simțiți istoria“ decât să o cunoașteți. Nu citiți, ci așteptați ocazia de a asculta un artist bun interpretând cântecul intitulat *Cei doi grenadieri*. Versurile au fost scrise de Heine, marele poet german care a trăit în era napoleoniană. Muzica a fost compusă de Schumann, un german care l-a văzut pe împărat, inamicul țării sale, ori de câte ori acesta mergea în vizită la socrul imperial. Prin urmare cântecul este opera a doi oameni care aveau toate motivele să-l deteste pe tiran.

Ascultați-l. Așa veți înțelege ceea ce nici o mie de volume nu v-ar putea spune.

54
SFÂNTA ALIANȚĂ

DE ÎNDATĂ CE NAPOLEON A FOST TRIMIS PE INSULA SFÂNTA ELENA, CONDUCĂTORII ÎNVINȘI DE ATÂTEA ORI DE „CORSICANUL“ DETESTAT S-AU ÎNTRUNIT LA VIENA ȘI AU ÎNCERCAT SĂ ANULEZE NUMEROASELE SCHIMBĂRI ISCATE DE REVOLUȚIA FRANCEZĂ

ALTEȚELE IMPERIALE, ALTEȚELE REGALE, ÎNĂLȚIMILE LOR ducii, miniștrii extraordinari și plenipotențiari, alături de simplele Excelențe și armatele lor de secretari, servitori și paraziți, ale căror strădanii fuseseră întrerupte atât de insolent de revenirea bruscă a îngrozitorului corsican (care acum nădușea sub soarele dogoritor din Sfânta Elena), s-au întors la treburile lor. Victoria a fost sărbătorită cum se cuvine prin dineuri, petreceri în grădină și baluri la care se dansa noul și extrem de șocantul „vals“, spre marea indignare a doamnelor și domnilor care își aminteau menuetul Vechiului Regim.

Timp de aproape o generație trăiseră retrași. Primejdia, în sfârșit, trecuse. Erau foarte elocvenți pe tema crâncenelor vitregii îndurate. Și se așteptau să fie despăgubiți pentru fiecare bănuț pierdut din cauza incalificabililor iacobini care cutezaseră să-l ucidă pe regele uns, aboliseră perucile și renunțaseră la pantalonii scurți ai curții de la Versailles pentru sărăcăcioșii pantaloni lungi purtați în mahalalele pariziene.

Ați putea crede că e absurd să menționez un astfel de amănunt. Dar, fără supărare, Congresul de la Viena a fost o succesiune lungă de asemenea absurdități și multe luni dilema „pantaloni scurți sau pantaloni lungi“ i-a interesat pe delegați mai mult decât găsirea unor soluții la problemele din Saxonia sau Spania. Majestatea Sa regele Prusiei a mers atât de departe încât a comandat o pereche de pantaloni scurți, ca să își poată afișa public disprețul pentru tot ce era revoluționar.

Pentru a nu se lăsa mai prejos în această nobilă ură pentru revoluție, un alt potentat german a hotărât că toate taxele plătite de supuși uzurpatorului francez trebuiau achitate a doua oară conducătorului legitim care își iubise poporul din depărtări în timp ce ei se aflau la cheremul căpcăunului corsican. Și așa mai departe. Dintr-o gafă în alta, până când cineva își pierde răsuflarea și exclamă: „dar de ce, pentru numele lui Dumnezeu, nu obiectau oamenii?“ Și într-adevăr, de ce? Pentru că oamenii erau absolut epuizați, disperați, nu le păsa ce se întâmpla, sau cum sau de cine erau conduși, cu condiția să fie pace. Erau sătui și obosiți de război, revoluție și reformă.

Spre sfârșitul deceniului 1780 dansaseră cu toții în jurul copacului libertății. Prinții își îmbrățișaseră bucătarii și ducesele dansaseră carmaniola cu lacheii, sincer convinși că Mileniul Egalității și Fraternității se ivise în sfârșit în această lume ticăloasă. În loc de mileniu, fuseseră vizitați de comisarul revoluționar, care încartiruise o duzină de soldați murdari în salonul lor, furând și argintăria familiei când plecase înapoi la Paris să raporteze guvernului cât de entuziast primise „țara eliberată“ Constituția oferită de poporul francez vecinilor dragi.

Răsuflaseră ușurați când auziseră că ultimul episod revoluționar izbucnit în Paris fusese înăbușit de un tânăr ofițer pe nume Bonaparte, sau Buonaparte, care întorsese armele împotriva mulțimii. Ceva mai puțină libertate, fraternitate și egalitate părea un lucru foarte dezirabil. În scurtă vreme însă, tânărul ofițer Buonaparte, sau Bonaparte, a devenit unul dintre cei trei consuli ai Republicii Franceze, apoi unicul consul și în cele din urmă împărat. Fiind mult mai eficient decât orice conducător văzut vreodată, mâna lui apăsa greu asupra supușilor. Nu le-a arătat milă. Le-a înrolat fiii în armate, le-a măritat fiicele cu generalii lui și le-a luat tablourile și statuile pentru a-și îmbogăți propriile muzee. A transformat toată Europa într-o tabără militară și a omorât aproape o întreagă generație de bărbați.

Acum dispăruse, iar oamenii (cu excepția câtorva militari de profesie) își doreau un singur lucru. Voiau să fie lăsați în pace.

O vreme li se îngăduise să se guverneze singuri, să voteze primari, consilieri și judecători. Sistemul fusese un eșec teribil. Noii guvernanți erau neexperimentați și extravaganți. Din disperare, oamenii s-au întors spre reprezentanții Vechiului Regim. „Conduceți-ne voi“, au zis, „ca odinioară. Spuneți-ne ce taxe datorăm și lăsați-ne în pace. Suntem ocupați să reparăm daunele făcute de epoca libertății“.

Organizatorii faimosul Congres s-au străduit fără îndoială să satisfacă această sete de liniște și pace. Sfânta Alianță, principalul rezultat al Congresului, a făcut din polițiști cei mai importanți demnitari din stat și a stabilit cea mai aprigă pedeapsă pentru cei care îndrăzneau să critice chiar și un singur act oficial.

Europa se bucura de pace, însă era pacea unui cimitir.

Cei mai importanți trei bărbați la Viena au fost împăratul Alexandru al Rusiei, Metternich, care reprezenta interesele Casei austriece de Habsburg, și Talleyrand, un fost episcop de Autun care izbutise să supraviețuiască schimbărilor din guvernul francez doar prin forța șireteniei și inteligenței sale și care acum se deplasase în capitala austriacă pentru a dobândi pentru țara lui ce se mai putea salva din ruina napoleoniană. Ca tânărul vesel din limerick, care nu își dădea seama când era disprețuit, acest oaspete nepoftit a sosit la petrecere și a mâncat cu așa un chef de parcă fusese invitat. Totuși, nu după multă vreme stătea în capul mesei distrându-i pe toți cu poveștile lui amuzante și câștigând bunăvoința companiei cu șarmul purtării sale.

Cu douăzeci și patru de ore înainte de a ajunge la Viena aflase că aliații erau împărțiți în două tabere ostile. De o parte se găseau Rusia, care voia să acapareze Polonia, și Prusia, care dorea să anexeze Saxonia; de cealaltă parte se găseau Austria și Anglia, care încercau să împiedice această apropriere, căci capacitatea Prusiei sau Rusiei de a domina Europa contravenea intereselor lor. Talleyrand a manipulat cu multă dibăcie ambele grupuri și datorită eforturilor sale poporul francez nu a fost nevoit să sufere pentru cei zece ani de împilare îndurați de Europa din partea funcționarilor imperiali. El a susținut că

STAFIA CARE ÎNFRICOȘA SFÂNTA ALIANȚĂ

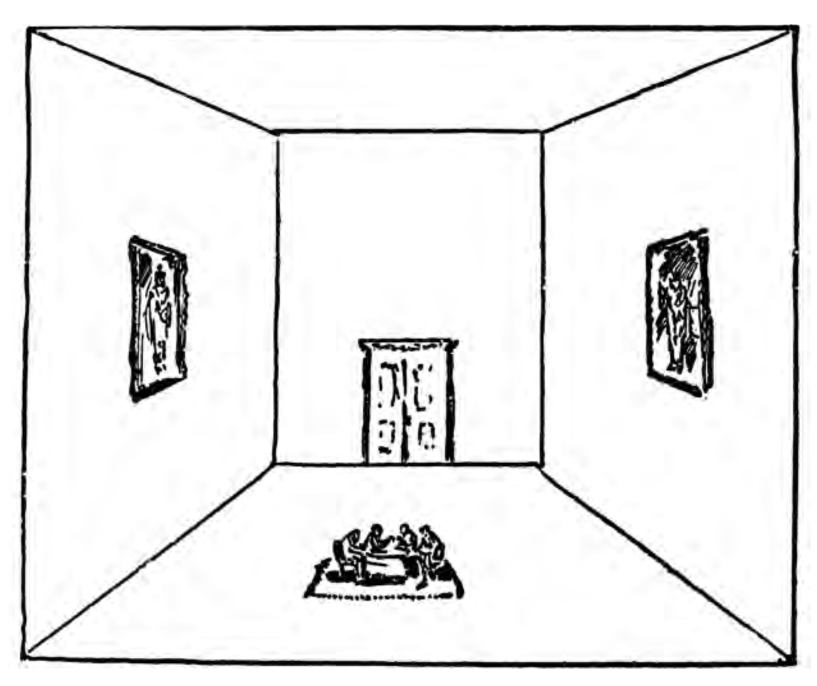
poporul francez nu avusese de ales. Napoleon îi silise să acționeze conform ordinelor lui. Însă Napoleon nu mai era, iar pe tron se găsea Ludovic XVIII. „Dați-i o șansă“, a pledat Talleyrand. Iar aliații, bucuroși să vadă un rege legitim pe tronul unei țări revoluționare, au cedat îndatoritor și Bourbonii au primit o șansă, de care s-au folosit în așa fel încât au fost alungați după cincisprezece ani.

Al doilea bărbat al triumviratului de la Viena a fost Metternich, prim-ministrul austriac, șeful politicii externe a Casei de Habsburg. Wenzel Lothar, prinț de Metternich-Winneburg, era exact ceea ce sugerează și numele. Era un mare senior, un domn chipeș cu maniere foarte rafinate, nemăsurat de bogat și extrem de abil. Pe de altă parte, era produsul unei societăți care viețuia la o mie de kilometri distanță de gloata asudată care muncea și trudea în orașe și gospodării. În tinerețe, Metternich studia la Universitatea din Strasbourg în momentul izbucnirii Revoluției Franceze. Strasbourgul, orașul unde s-a născut imnul *La Marseillaise*, fusese unul dintre centrele activităților iacobine. Metternich își amintea că plăcuta lui viață socială fusese din nefericire întreruptă, că numeroși cetățeni incompetenți fuseseră chemați să îndeplinească sarcini pentru care nu erau pregătiți, că mulțimea sărbătorise zorii noii libertăți omorând persoane complet nevinovate. Nu percepuse entuziasmul sincer al maselor, licărul de speranță din ochii femeilor și copiilor care dădeau pâine și apă soldaților jerpeliți ai Convenției aflați în marș prin oraș în drum spre front și spre o moarte glorioasă pentru patria franceză.

Toate astea îl umpluseră de dezgust pe tânărul austriac. Erau necivilizate. Dacă erau de dat bătălii, ele trebuiau purtate de tineri spilcuiți, în uniforme fermecătoare, care atacau pe pajiști înverzite călărind pe cai bine țesălați. Dar să transformi o întreagă țară într-o tabără militară urât mirositoare, unde vagabonzii erau promovați peste noapte la gradul de generali, așa ceva era și rău, și nesăbuit. „Uite ce s-a ales de ideile voastre frumoase“, le spunea el diplomaților francezi pe care îi întâlnea la dineurile liniștite oferite de unul dintre nenumărații arhiduci austrieci. „Ați vrut libertate, egalitate și fraternitate și v-ați

ales cu Napoleon. Mult mai bine ar fi fost dacă v-ați fi mulțumit cu ordinea existentă." După care își expunea propriul sistem bazat pe „stabilitate". Susținea revenirea la normalitatea vremurilor bune dinaintea războiului, când toată lumea era fericită și nimeni nu discuta inepții despre faptul că „oricine e la fel de bun ca toți ceilalți". Atitudinea lui era absolut sinceră, iar determinarea deosebită și puterea lui formidabilă de convingere îl făceau să fie unul dintre cei mai periculoși dușmani ai ideilor revoluționare. A murit abia în 1859, așa că a trăit destul cât să vadă eșecul total al tuturor politicilor sale, măturate de Revoluția din anul 1848. Atunci s-a trezit în poziția de cel mai detestat om din Europa și a riscat de mai multe ori să fie linșat de mulțimi furioase de cetățeni indignați. Însă până la capăt a rămas neclintit în convingerea că făcuse ce trebuia.

Dintotdeauna fusese convins că poporul prefera pacea înaintea libertății și încercase să îi ofere ce era mai bun. Și, pentru a fi corecți, trebuie spus că eforturile sale de a stabili o pace

ADEVĂRATUL CONGRES DE LA VIENA

universală au fost destul de reușite. Marile puteri nu s-au năpustit una la gâtul alteia timp de aproape patruzeci de ani, până în 1854, când a început Războiul Crimeii între Rusia, Anglia, Franța, Italia și Turcia. Intervalul a constituit un record pentru continentul european.

Al treilea erou al acestui congres pe muzică de vals a fost împăratul Alexandru. Crescuse la curtea bunicii sale, faimoasa Ecaterina cea Mare. Împărțit între lecțiile acestei bătrâne viclene, care îl învățase să considere gloria Rusiei drept cel mai important lucru în viață, și cele ale preceptorului privat, un admirator elvețian al lui Voltaire și Rousseau, care îi umplea mintea cu o dragoste generală pentru omenire, la maturitate băiatul a ajuns un amestec straniu de tiran egoist și revoluționar sentimental. Cât trăise tatăl său nebun, Pavel I, suferise umilințe grele. Fusese obligat să asiste la măcelul în masă de pe câmpurile de luptă napoleoniene. După aceea roata se întorsese. Oștile sale câștigaseră victoria pentru aliați. Rusia devenise salvatoarea Europei și țarul acestui popor puternic era aclamat ca un semizeu ce avea să tămăduiască lumea de multele rele.

Însă Alexandru nu era prea deștept. Nu îi cunoștea pe oameni așa cum îi cunoșteau Talleyrand și Metternich. Nu înțelegea bizarul joc al diplomației. Era înfumurat (cine nu ar fi în asemenea împrejurări?) și îi plăcea să audă aplauzele mulțimii, în scurtă vreme devenind principala „atracție“ a Congresului, în vreme ce Metternich, Talleyrand și Castlereagh (extrem de abilul reprezentant britanic) stăteau la masă bând o sticlă de vin de Tokaji și decideau ce trebuia făcut în practică. Aveau nevoie de Rusia și de aceea se arătau foarte politicoși cu Alexandru, însă erau cu atât mai mulțumiți cu cât acesta se implica mai puțin în lucrările efective ale Congresului. Ba chiar i-au încurajat planurile pentru o Sfântă Alianță, pentru a-l ține complet ocupat în timp ce ei se îndeletniceau cu treburile concrete.

Alexandru era o persoană sociabilă căreia îi plăcea să meargă la petreceri și să cunoască lume. În asemenea ocazii era fericit și vesel, însă caracterul lui ascundea și o latură foarte diferită. Încerca să uite ceva ce nu putea uita. În noaptea de 23 martie

1801 se găsea într-o încăpere a Palatului Mihail din Petersburg, așteptând vestea abdicării tatălui său. Însă Pavel refuzase să semneze documentul pus pe masă de niște ofițeri beți, iar aceștia, înfuriați, îi puseseră o eșarfă în jurul gâtului și îl strangulaseră. Apoi coborâseră să anunțe că Alexandru era împăratul tuturor ținuturilor ruse.

Amintirea acelei nopți îngrozitoare nu l-a părăsit pe țar, care era o persoană foarte sensibilă. Fusese educat la școala marilor filozofi francezi care nu credeau în Dumnezeu, ci în Rațiunea Umană. Rațiunea singură nu îl putea totuși mulțumi pe împărat în situația delicată în care se afla. A început să audă voci și să aibă halucinații. A încercat să găsească o cale de a-și împăca conștiința. A devenit foarte evlavios și a început să se intereseze de misticism, acea dragoste ciudată pentru misterios și necunoscut, la fel de veche ca templele din Teba și Babilon.

Emoțiile copleșitoare ale marii epoci revoluționare au influențat în mod bizar firea contemporanilor. Bărbații și femeile care trăiseră douăzeci de ani de neliniște și frică nu rămăseseră chiar normali. Tresăreau ori de câte ori suna clopoțelul de la intrare. Sunetul lui putea însemna vestea „morții pe câmpul de onoare“ a singurului copil. Frazele despre „dragostea frățească“ și „libertatea“ revoluției sunau ca niște vorbe goale în urechile unor țărani cumplit de îndurerați. Se agățau de orice lucru care le putea oferi un sprijin nou în teribilele probleme ale vieții. În durerea și nefericirea lor cădeau ușor pradă unui număr mare de impostori care se dădeau drept profeți și propovăduiau o învățătură nouă și ciudată scoasă din pasajele mai obscure ale cărții Apocalipsei.

În anul 1814, Alexandru, care consultase deja numeroși tămăduitori miraculoși, a auzit de o nouă clarvăzătoare care prezicea sfârșitul iminent al lumii și îndemna oamenii să se căiască înainte de a fi prea târziu. Doamna în chestiune, baroneasa von Krüdener, era o rusoaică de o vârstă incertă și o reputație similară, soția unui diplomat rus în zilele împăratului Pavel. Tocase averea soțului și îl dezonorase cu extravagantele ei aventuri amoroase. A trăit o viață foarte deșănțată până au început să-i cedeze nervii și o vreme nu a fost întreagă la minte.

Se convertise apoi după ce asistase la moartea subită a unui prieten. De atunci încolo dispreţuise orice fel de veselie. Şi-a mărturisit păcatele cizmarului ei, un evlavios frate morav, adept al reformatorului Jan Hus, pe care Conciliul de la Konstanz îl arsese pe rug pentru ereziile lui în anul 1415.

Baroneasa şi-a petrecut următorii zece ani în Germania, specializându-se în „convertirea“ de regi şi prinţi. A-l convinge pe Alexandru, salvatorul Europei, de greşeala purtărilor lui era ambiţia vieţii ei. Şi cum Alexandru, doborât de nenorocirea sa, era dispus să asculte pe oricine i-ar fi adus o rază de speranţă, întrevederea s-a aranjat cu uşurinţă. În seara zilei de 4 iunie 1815 baroneasa a fost primită în pavilionul împăratului. L-a găsit citind Biblia. Nu ştim ce i-a spus lui Alexandru, dar la plecarea ei, după trei ceasuri, împăratul era scăldat în lacrimi şi a jurat că „sufletul lui îşi găsise în sfârşit pacea“. Începând din ziua aceea, baroneasa i-a fost tovarăş loial şi sfătuitor spiritual. L-a urmat la Paris, apoi la Viena, şi Alexandru îşi petrecea la întrunirile de rugăciune organizate de Krüdener tot timpul în care nu dansa.

V-aţi putea întreba: de ce vă spun această poveste cu atât de multe amănunte? Oare schimbările sociale din secolul al XIX-lea nu sunt mai importante decât cariera unei femei dezechilibrate pe care mai bine am da-o uitării? Bineînţeles că sunt, însă există numeroase cărţi care vă vor descrie aceste lucruri cu multă precizie şi foarte detaliat. Din istoria de faţă vreau să învăţaţi ceva mai mult decât un simplu şir de fapte. Vreau ca voi să abordaţi toate evenimentele istorice cu o gândire care nu consideră nimic drept indiscutabil. Nu vă mulţumiţi cu afirmaţii simple de genul „cutare şi cutare lucru s-a întâmplat în cutare şi cutare loc“. Încercaţi să descoperiţi motivele ascunse din spatele fiecărei acţiuni şi atunci veţi înţelege lumea din jur mult mai bine şi veţi avea şanse mai mari de a-i ajuta pe alţii, ceea ce (în definitiv) e singurul mod satisfăcător de a trăi.

Nu vreau să vă gândiţi la Sfânta Alianţă ca la o bucată de hârtie iscălită în anul 1815 şi care zace moartă şi uitată undeva în arhivele de stat. Uitată s-ar putea să fie, însă în nici un caz nu e moartă. Sfânta Alianţă a fost direct responsabilă pentru

promulgarea Doctrinei Monroe, iar Doctrina Monroe formulată în America pentru americani are o influență clar definită asupra propriilor voastre vieți. Iată motivul pentru care vreau ca voi să știți exact în ce fel a ajuns să ia ființă acest document și care sunt motivele reale aflate la baza acestei manifestări exterioare de pietate și devotament creștin față de datorie.

Sfânta Alianță a fost opera comună a unui bărbat nefericit care suferise un șoc mental teribil și care încerca să-și liniștească sufletul mult încercat și a unei femei ambițioase care după o viață împrăștiată își pierduse frumusețea și farmecul și acum își satisfăcea vanitatea și dorința de notorietate asumându-și rolul de Mesia autoproclamat al unui crez nou și ciudat. Nu divulg nici un fel de secret când vă împărtășesc aceste detalii. Persoane foarte cumpătate, ca Metternich, Castlereagh și Talleyrand, au înțeles pe deplin abilitățile limitate ale sentimentalei baronese. Pentru Metternich ar fi fost ușor să o trimită înapoi pe domeniile ei din Germania. Câteva rânduri adresate atotputernicului comandant al poliției imperiale și treaba s-ar fi rezolvat.

Însă Franța, Anglia și Austria depindeau de bunăvoința Rusiei. Nu își puteau permite să-l jignească pe Alexandru. Au tolerat-o de nevoie pe bătrâna și ridicola baroneasă. Și chiar dacă socoteau Sfânta Alianță o absurditate fără seamăn care nu valora nici cât hârtia pe care era scrisă, l-au ascultat cu răbdare pe țar când le-a citit prima ciornă a acestei tentative de a crea o Frăție a Oamenilor bazată pe Sfintele Scripturi. Căci asta încerca să facă Sfânta Alianță, iar semnatarii documentului declarau solemn că „în administrarea propriilor țări și în relațiile politice cu celelalte guverne vor avea drept singură călăuză preceptele Sfintei Religii, anume preceptele Dreptății, Carității Creștine și Păcii care, departe de a fi aplicabile doar la problemele private, trebuie să influențeze direct consiliile prinților și trebuie să le îndrume pașii, fiind singurul mijloc de a consolida instituțiile omenești și de a le îndrepta imperfecțiunile". Apoi și-au promis reciproc că vor rămâne uniți „prin legăturile unei fraternități adevărate și indisolubile și, considerându-se unii pe alții drept compatrioți, își vor acorda ajutor și asistență în orice situație și în orice loc". Și alte cuvinte în același sens.

În cele din urmă Sfânta Alianță a fost semnată de împăratul Austriei, care n-a priceput o vorbă din ea. A fost semnată de Bourboni, care aveau nevoie de prietenia vechilor inamici ai lui Napoleon. A fost semnată de regele Prusiei, care spera să-l atragă pe Alexandru de partea planurilor lui pentru o „Prusie mare", și de toate națiunile mici din Europa care se aflau la mila Rusiei. Anglia nu a semnat, deoarece Castlereagh considera documentul doar vorbărie goală. Papa nu a semnat-o pentru că acest amestec al unui grec-ortodox și al unui protestant în treburile lui l-a ofensat. Iar sultanul nu a semnat-o fiindcă n-a auzit de ea.

Cu toate acestea, masa populației europene a fost silită repede să ia act. În spatele frazelor goale ale Sfintei Alianțe stăteau armatele Cvintuplei Alianțe create de Metternich între marile puteri. Aceste armate nu glumeau. Au dat de înțeles că pacea în Europa nu trebuia tulburată de așa-numiții liberali, în realitate nimeni alții decât iacobini deghizați ce sperau la o întoarcere a zilelor revoluționare. Entuziasmul pentru marile războaie de eliberare din 1812, 1813, 1814 și 1815 începuse să pălească. Fusese urmat de o credință sinceră în venirea unor zile mai fericite. Soldații care duseseră greul bătăliei voiau pace și asta au cerut.

Însă nu doreau genul de pace impusă acum de Sfânta Alianță și de consiliul puterilor europene. Au strigat că fuseseră trădați. Însă au fost foarte atenți, să nu-i audă vreun spion al poliției secrete. Reacțiunea a ieșit victorioasă. A fost o reacțiune produsă de persoane care credeau sincer că metodele lor erau necesare pentru binele umanității. Însă a fost atât de greu de dus de parcă intențiile lor ar fi fost mai puțin binevoitoare. A pricinuit multă suferință inutilă și a întârziat cu mult progresul așezat al edificiului politic.

55
MAREA REACȚIUNE

AU ÎNCERCAT SĂ GARANTEZE LUMII O ERĂ DE PACE NETULBURATĂ SUPRIMÂND TOATE IDEILE NOI. L-AU TRANSFORMAT PE SPIONUL POLIȚIEI ÎN CEL MAI ÎNALT FUNCȚIONAR DIN STAT, ȘI ÎN SCURTĂ VREME ÎNCHISORILE TUTUROR ȚĂRILOR SE UMPLUSERĂ CU CEI CARE SUSȚINEAU CĂ POPORUL ARE DREPTUL DE A SE GUVERNA AȘA CUM CREDE DE CUVIINȚĂ

REPARAREA TUTUROR PAGUBELOR PROVOCATE DE MARELE potop napoleonian era aproape imposibilă. Împrejmuirile străvechi fuseseră luate de ape. Palatele a vreo 40 de dinastii fuseseră avariate într-o asemenea proporție încât au devenit de nelocuit. Alte reședințe regale au fost extinse semnificativ pe cheltuiala vecinilor mai puțin norocoși. La retragere, apele doctrinei revoluționare au lăsat în urmă aluviuni ciudate ce nu puteau fi îndepărtate fără a primejdui întreaga comunitate. Însă inginerii politici ai Congresului s-au străduit, și iată ce au realizat.

Franța tulburase pacea lumii atât de mulți ani, încât oamenii ajunseseră să se teamă aproape instinctiv de această țară. Prin glasul lui Talleyrand, Bourbonii promiseseră să stea cuminți, însă cele o sută de zile învățaseră Europa la ce să se aștepte în cazul în care Napoleon ar fi reușit să evadeze și a doua oară. Prin urmare, Republica Olandeză s-a transformat în monarhie, iar Belgia (care nu se alăturase războiului olandez pentru independență din secolul al XVI-lea și de atunci făcea parte din domeniile Habsburgilor, mai întâi sub stăpânirea Spaniei, apoi a Austriei) a fost inclusă în acest nou regat al Țărilor de Jos. Nimeni nu dorea această unire, nici în nordul protestant, nici în sudul catolic, însă nu s-au pus întrebări. Părea un lucru bun pentru pacea Europei, și acesta a fost principalul considerent.

Polonia sperase lucruri mari, deoarece un polonez, prințul Adam Czartoryski, era unul dintre cei mai apropiați prieteni ai țarului Alexandru și îl sfătuise permanent pe parcursul

războiului și al Congresului de la Viena. Dar Polonia a devenit parte semiindependentă a Rusiei, avându-l drept rege pe Alexandru. Soluția nu a mulțumit pe nimeni și a provocat multe resentimente și trei revoluții.

Danemarca, rămasă aliata loială a lui Napoleon până la capăt, a fost pedepsită aspru. Cu șapte ani înainte o flotă engleză pătrunsese în Strâmtoarea Kattegat și, fără vreo declarație de război sau vreun avertisment, bombardase Copenhaga și confiscase flota daneză, ca nu cumva să îi fie utilă lui Napoleon. Congresul de la Viena a făcut un pas în plus. A luat Norvegia (care se unise cu Danemarca în 1397 prin Uniunea de la Kalmar) de la Danemarca și i-a dat-o lui Carol XIV al Suediei ca răsplată fiindcă îl trădase pe Napoleon, cel care îl întronase rege. Fapt curios, regele suedez era un fost general francez pe nume Bernadotte, care ajunsese în Suedia ca aghiotant al lui Napoleon și fusese poftit pe tronul țării atunci când ultimul conducător din Casa Holstein-Gottorp murise fără a lăsa urmași. Din 1815 până în 1844 și-a guvernat cu multă iscusință țara de adopție (a cărei limbă n-a învățat-o vreodată). Era un bărbat inteligent și se bucura de respect din partea supușilor suedezi și norvegieni, însă nu a reușit să unească cele două țări separate de natură și istorie. Statul scandinav dual nu a fost un succes și în 1905 Norvegia, într-un chip cât se poate de pașnic și ordonat, s-a declarat regat independent, iar suedezii i-au urat „vânt din pupă“ și au lăsat-o, foarte înțelept, s-o apuce pe calea ei.

Mari speranțe în generalul Bonaparte își puseseră și italienii, care încă din Renaștere se găsiseră la mila unui șir interminabil de invadatori. Împăratul Napoleon i-a dezamăgit totuși crunt. În loc de Italia unită pe care o dorea populația, teritoriul a fost împărțit în numeroase principate, ducate și republici mărunte, plus Statul Pontifical (în apropiere de Napoli), care era regiunea cea mai prost guvernată și mai săracă din toată peninsula. Congresul de la Viena a abolit câteva dintre republicile napoleoniene, iar în locul lor au renăscut unele principate vechi, acordate membrilor merituoși, bărbați și femei, din familia Habsburg.

Bieții spanioli, care declanșaseră marea revoltă naționalistă contra lui Napoleon și care își jertfiseră sângele pentru regele

lor, au fost pedepsiți aspru atunci când Congresul i-a permis Maiestății Sale să se întoarcă pe domeniile lui. Această creatură infamă, pe nume Ferdinand VII, își petrecuse ultimii patru ani ca prizonier al lui Napoleon. Își înseninase zilele croșetând veșminte pentru statuile sfinților patroni favoriți. Și-a sărbătorit întoarcerea reintroducând Inchiziția și camera de tortură, ambele abolite anterior de revoluție. Era o persoană dezgustătoare, disprețuită la fel de mult și de supușii lui, și de cele patru soții, dar Sfânta Alianță l-a menținut pe tronul său legitim și toate eforturile spaniolilor cumsecade de a scăpa de această năpastă și de a face din Spania un regat constituțional s-au sfârșit cu vărsare de sânge și execuții.

Portugalia nu mai avea rege din 1807, când familia regală fugise în coloniile din Brazilia. Țara fusese utilizată ca bază de aprovizionare pentru armatele lui Wellington în Războiul Peninsular[1], care a durat din 1808 până în 1814. După 1815 Portugalia a fost un fel de provincie britanică până la întoarcerea pe tron a Casei de Braganza, care lăsase un membru în Rio de Janeiro ca împărat al Braziliei, singurul imperiu american care a dăinuit mai mult de câțiva ani. A încetat să existe în 1889, când țara a devenit republică.

În Răsărit nu s-a făcut nimic pentru ameliorarea situației teribile a slavilor și grecilor, supuși în continuare sultanului. În 1804, „George cel Negru“, un porcar sârb (întemeietorul dinastiei Karageorgevici), declanșase o revoltă împotriva turcilor, însă fusese învins de inamici și asasinat de un presupus prieten, un lider sârb rival, Miloș Obrenovici (devenit fondatorul dinastiei Obrenovici), iar turcii au rămas mai departe stăpânii incontestabili ai Peninsulei Balcanice.

Grecii, care de două mii de ani, de când își pierduseră independența, fuseseră supuși ai macedonenilor, romanilor, venețienilor și turcilor, speraseră că Ioannis Kapodistrias, compatriotul lor originar din Corfu, și Czartoryski, cel mai apropiat prieten al țarului Alexandru, aveau să facă ceva pentru ei. Însă Congresul de la Viena nu se sinchisea de greci, fiind cât se poate

1. În Spania este numit Războiul de Independență spaniol (n. tr.).

de interesat de menținerea pe tron a tuturor monarhilor „legitimi“, fie ei creștini, musulmani sau orice altceva. Prin urmare nu s-a făcut nimic.

Ultima, dar probabil cea mai mare gafă a Congresului a fost tratamentul aplicat Germaniei. Reforma și Războiul de Treizeci de Ani nu numai că secătuiseră prosperitatea țării, dar o transformaseră într-un morman de moloz politic fără speranță, alcătuit din vreo două regate, câteva arhiducate, un număr mare de ducate și sute de margrafiate, principate, baronii, electorate, orașe libere și sate libere, fiecare guvernat de cel mai bizar sortiment de potentați văzut vreodată altundeva decât pe scenele de operă comică. Frederic cel Mare schimbase această situație creând o Prusie puternică, dar statul nu durase mult după moartea lui.

Napoleon retezase aspirațiile de independență ale majorității acestor țărișoare și, din peste 300, doar 52 supraviețuiseră anului 1806. Pe parcursul anilor marii lupte pentru independență, mulți soldați tineri visaseră la o nouă patrie puternică și unită. Însă nu poate exista unire fără o conducere puternică. Cine putea fi liderul de care era nevoie?

În provinciile de limbă germană existau cinci regate. Conducătorii a două dintre ele, Austria și Prusia, erau regi prin harul lui Dumnezeu. Conducătorii celorlalte trei, Bavaria, Saxonia și Württemberg, erau regi prin harul lui Napoleon și, întrucât fuseseră slugi preaplecate ale împăratului, reputația lor patriotică nu era prea bună în rândul celorlalți germani.

Congresul înființase o nouă Confederație Germană, o ligă de 38 de state suverane, sub președinția regelui austriac, intitulat acum împăratul Austriei. Era genul de aranjament provizoriu care nu mulțumea pe nimeni. E adevărat că se crease o Dietă germană care se întrunea în Frankfurt, vechiul oraș al încoronării, pentru a discuta problemele de „politică și interes comun“. Însă cei 38 de delegați care formau Dieta reprezentau 38 de interese diferite și, dat fiind că nici o decizie nu se putea lua fără un vot unanim (o regulă parlamentară care în secolele anterioare năruise puternicul regat al Poloniei), în curând faimoasa Confederație Germană a devenit bătaia de joc a Europei,

iar politicile vechiului imperiu au început să semene cu cele ale țărilor din America Centrală prin anii 1840–1850.

Pentru cei care sacrificaseră totul pentru un ideal național era îngrozitor de umilitor. Însă Congresul nu era preocupat de sentimentele particulare ale „supușilor“ și discuția s-a încheiat.

A obiectat cineva? Categoric. De îndată ce sentimentul originar de ură împotriva lui Napoleon s-a domolit, de îndată ce entuziasmul marelui război s-a diminuat, de îndată ce oamenii au conștientizat pe deplin crima comisă în numele „păcii și stabilității“, au început să murmure. Ba chiar au amenințat cu revolta deschisă. Dar ce puteau face? N-aveau nici o putere. Se aflau la mila celui mai neîndurător și eficient sistem de poliție din toate timpurile.

Membrii Congresului de la Viena credeau cinstit și sincer că „principiul revoluționar dusese la uzurparea criminală a tronului de către fostul împărat Napoleon“. Se simțeau chemați să îi extirpe pe aderenții „ideilor franceze“, exact așa cum Filip II nu făcuse decât să-și urmeze vocea conștiinței atunci când îi arsese de vii pe protestanți și îi spânzurase pe mauri. La începutul secolului al XVI-lea, cineva care nu credea în dreptul divin al papei de a-și guverna supușii așa cum credea de cuviință era „eretic“ și toți cetățenii loiali aveau datoria de a-l ucide. La începutul secolului al XIX-lea, pe continentul european, cineva care nu credea în dreptul divin al regelui de a-l guverna așa cum monarhul însuși ori prim-ministrul său găseau de cuviință era „eretic“ și toți cetățenii loiali aveau datoria de a-l denunța celui mai apropiat polițist pentru a-și primi pedeapsa.

Însă guvernanții din anul 1815 învățaseră eficiența la școala lui Napoleon și își îndeplineau misiunea mult mai bine decât în 1517. Perioada cuprinsă între 1815 și 1860 a fost marea epocă a spionului politic. Spionii se găseau pretutindeni. Trăiau în palate și puteau fi întâlniți în crâșmele de cea mai joasă speță. Trăgeau cu ochiul pe gaura cheii în Cabinetul ministerial și ascultau conversațiile cetățenilor care luau o gură de aer pe băncile parcului municipal. Păzeau frontierele ca să nu plece nimeni fără un pașaport vizat corespunzător și inspectau toate

pachetele, astfel încât pe domeniile stăpânilor regali să nu pătrundă cărți cu primejdioasele „idei franceze“. Stăteau printre studenți în sălile de curs și vai de profesorul care rostea o vorbă împotriva ordinii existente a lucrurilor. Urmăreau băiețeii și fetițele pe drumul spre biserică, nu cumva să tragă chiulul.

În multe dintre aceste îndatoriri erau ajutați de cler. Biserica suferise mult în zilele revoluției. Proprietatea eclezială fusese confiscată. Mai mulți preoți fuseseră uciși și generația care învățase catehismul de la Voltaire, Rousseau și alți filozofi francezi dansase în jurul altarului rațiunii în octombrie 1798, când Comitetul Siguranței Publice a abolit cultul lui Dumnezeu. Preoții îi urmaseră pe *émigrés* în lungul lor exil. Acum se întorseseră pe urmele armatelor aliate și s-au pus pe treabă cu îndârjire.

Chiar și iezuiții s-au întors în 1814 și și-au reluat activitățile de educare a tineretului. Ordinul lor avusese cam prea mult succes în lupta împotriva dușmanilor Bisericii. Înființase „provincii“ peste tot în lume pentru a-i învăța pe indigeni binecuvântările creștinismului, dar în scurt timp evoluase într-o societate comercială obișnuită care interfera permanent cu autoritățile civile. În timpul mandatului marchizului de Pombal, marele ministru reformator al Portugaliei, iezuiții fuseseră alungați de pe domeniile portugheze, iar în anul 1773, la cererea celor mai catolice puteri ale Europei, papa Clement XIV desființase ordinul. Acum reveniseră și propovăduiau principiile „supunerii“ și „dragostei față de dinastia legitimă“ copiilor ai căror părinți închiriaseră vitrine de prăvălii ca să poată râde de Maria Antoaneta în drum spre eșafodul care i-a pus capăt chinului.

Însă lucrurile nu mergeau mai bine nici în țările protestante, ca Prusia. Marii lideri patrioți din anul 1812, poeții și scriitorii care proclamaseră un război sfânt împotriva uzurpatorului erau catalogați acum drept „demagogi“ primejdioși. Li se percheziționau casele. Li se citeau scrisorile. Erau obligați să se prezinte la poliție și să dea explicații la intervale regulate. Instructorul militar prusac a fost asmuțit cu toată furia asupra tinerei generații. Când un grup de studenți a sărbătorit la Wartburg tricentenarul Reformei cu festivități zgomotoase, dar

inofensive, birocraților prusaci li s-a năzărit o revoluție iminentă. Când un student la teologie, mai mult integru decât inteligent, a omorât un spion al guvernului rus care opera în Germania, universitățile au fost puse sub supravegherea poliției și profesorii au fost întemnițați sau concediați fără nici un fel de proces.

Bineînțeles, Rusia a fost și mai absurdă în desfășurarea acestor activități antirevoluționare. Alexandru își revenise din criza de pietate. Aluneca treptat spre melancolie. Își cunoștea bine capacitățile mărginite și înțelegea că la Viena le căzuse victimă lui Metternich și văduvei Krüdener. A întors treptat spatele Occidentului și a devenit un adevărat conducător rus al cărui interes țintea spre Constantinopol, vechiul oraș sfânt care fusese primul învățător al slavilor. Cu cât îmbătrânea, cu atât muncea mai mult și cu atât mai puține izbutea. Și în timp ce el stătea în biroul lui, miniștrii lui au transformat întreaga Rusie într-un teritoriu de cazărmi militare.

Nu e o imagine frumoasă. Probabil aș fi putut scurta descrierea Marii Reacțiuni. Însă e bine să cunoașteți amănunțit această epocă. Nu a fost prima oară când s-a încercat întoarcerea ceasului istoriei. Rezultatul a fost cel obișnuit.

56

INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ

DRAGOSTEA PENTRU INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ ERA TOTUȘI PREA PUTERNICĂ PENTRU A FI NIMICITĂ ASTFEL. SUD-AMERICANII S-AU RĂZVRĂTIT CEI DINTÂI ÎMPOTRIVA MĂSURILOR REACȚIONARE ALE CONGRESULUI DE LA VIENA. GRECIA, BELGIA, SPANIA, ALĂTURI DE NUMEROASE ȚĂRI DE PE CONTINENTUL EUROPEAN, LE-AU CĂLCAT PE URME, ȘI SECOLUL AL XIX-LEA S-A UMPLUT DE ZVONUL MULTOR RĂZBOAIE DE INDEPENDENȚĂ

NU ARE NICI UN ROST SĂ ZICEM „ALTA AR FI FOST ISTORIA Europei în secolul al XIX-lea dacă, în loc să meargă pe calea pe care a mers, Congresul de la Viena ar fi făcut cutare și cutare lucru". Congresul de la Viena a fost o întrunire de oameni care tocmai trecuseră printr-o revoluție de proporții și prin douăzeci de ani de război crunt și aproape neîntrerupt. S-au reunit în scopul de a oferi Europei „pacea și stabilitatea" pe care le credeau necesare și dorite de oameni. Erau ceea ce noi numim reacționari. Credeau sincer în incapacitatea maselor populației de a se guverna singure. Au redesenat harta Europei, dându-i forma care promitea în cea mai mare măsură să facă posibil un succes durabil. Au greșit, dar nu dintr-o răutate deliberată. Majoritatea erau bărbați de școală veche, care își aminteau de anii mai fericiți ai tinereții liniștite și își doreau cu înflăcărare o întoarcere la acea perioadă binecuvântată. Nu au sesizat ce trecere dobândiseră multe dintre principiile revoluționare la popoarele de pe continentul european. Acest lucru a fost o neșansă, dar nu un păcat. Unul dintre lucrurile învățate nu doar în Europa, ci și în America de la Revoluția Franceză a fost dreptul popoarelor la propria „naționalitate".

Napoleon, care nu respecta pe nimeni și nimic, tratase fără nici o îngăduință aspirațiile naționale și patriotice. Însă primii generali revoluționari proclamaseră o doctrină nouă, anume că „naționalitatea nu e o chestiune de frontiere politice, craniu rotund sau nas lat, ci ține de inimă și suflet". În timp ce îi învățau pe copiii francezi despre măreția națiunii franceze, îi

încurajau pe spanioli, olandezi și italieni să facă la fel. În curând aceste popoare, care împărtășeau credința lui Rousseau în virtuțile superioare ale Omului Originar, au început să sape în propriul trecut și, sub ruinele sistemului feudal, au descoperit oasele raselor mărețe ai căror descendenți nevolnici se considerau.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost epoca marilor descoperiri istorice. Istoricii de pretutindeni se ocupau cu publicarea de hrisoave și cronici medievale, în fiecare țară rezultatul fiind o mândrie nouă pentru bătrâna patrie. Mare parte din acest sentiment se baza pe interpretarea greșită a faptelor istorice. Însă în politica aplicată nu contează ce e adevărat, căci totul depinde de ceea ce cred oamenii că e adevărat. Și în majoritatea țărilor atât regii, cât și supușii lor credeau cu tărie în gloria și faima propriilor strămoși.

Congresul de la Viena nu era înclinat spre sentimentalism. Excelențele Lor au împărțit harta Europei conform intereselor a vreo șase dinastii și au pus „aspirațiile naționale“ la Index, adică în lista cărților interzise, lângă toate celelalte „doctrine franceze“ periculoase.

Dar istoria nu se pleacă în fața congreselor. Dintr-un motiv sau altul (poate în virtutea unei legi a istoriei care a scăpat până acum atenției cercetătorilor) „națiunile“ păreau necesare pentru dezvoltarea așezată a societății umane, iar tentativa de a stăvili acest val a fost la fel de infructuoasă ca efortul lui Metternich de a-i împiedica pe oameni să gândească.

Lucru curios, primele dezordini s-au declanșat într-o zonă foarte îndepărtată a lumii, în America de Sud. Pe parcursul numeroșilor ani ai marilor războaie napoleoniene coloniile spaniole de pe continentul latino-american se bucuraseră de o perioadă de relativă independență. Ba chiar rămăseseră loiale regelui lor care fusese luat prizonier de către împăratul francez și refuzaseră să-l recunoască pe Joseph Bonaparte, întronat rege al Spaniei în 1808 din ordinul fratelui său.

De fapt, singura parte din America tulburată grav de revoluție a fost Insula Haiti, numită Hispaniola în prima călătorie a lui Columb. În anul 1791, într-un avânt subit de dragoste și

fraternitate umană, Convenția franceză le conferise fraților de culoare toate privilegiile care aparținuseră până atunci stăpânilor albi. S-au căit la fel de subit pentru acest pas, însă încercarea de a anula promisiunea inițială a dus la mulți ani de război greu între generalul Leclerc, cumnatul lui Napoleon, și Touissant Louverture, căpetenia negrilor. În 1801, lui Touissant i s-a cerut să-l viziteze pe Leclerc pentru a discuta termenii păcii. I s-a promis solemn că nu va păți nimic. S-a încrezut în adversarii albi, a fost îmbarcat pe un vas și nu peste multă vreme a murit într-o închisoare franceză. Însă negrii și-au câștigat oricum independența și au întemeiat o republică. În treacăt spus, i-au fost de mare ajutor primului mare patriot sud-american în strădaniile lui de a-și elibera țara natală de jugul spaniol.

Simón Bolívar, originar din Caracas, Venezuela, se născuse în anul 1783, fusese educat în Spania, vizitase Parisul unde văzuse guvernul revoluționar în acțiune, trăise o vreme în Statele Unite și se întorsese în ținutul de baștină, unde nemulțumirea generalizată împotriva Spaniei, țara-mamă, începea să capete un contur definit. În 1811 Venezuela și-a declarat independența și Bolivar a devenit unul dintre generalii revoluționari. În două luni, rebelii au fost înfrânți și Bolivar a fugit.

În următorii cinci ani a fost liderul unei cauze aparent pierdute. Și-a sacrificat toată averea și nu ar fi reușit să demareze expediția victorioasă fără susținerea președintelui republicii haitiene. După aceea revolta a cuprins toată America de Sud și în curând s-a văzut că Spania nu putea înăbuși rebeliunea fără ajutor. A cerut sprijinul Sfintei Alianțe.

Acest pas a îngrijorat mult Anglia. Armatorii britanici preluaseră de la olandezi rolul de transportatori mondiali și așteptau profituri substanțiale dintr-o declarație de independență a întregii Americi de Sud. Speraseră în intervenția Statelor Unite ale Americii, dar Senatul american nu avea asemenea planuri, iar în Cameră existau de asemenea numeroase voci care afirmau că Spaniei trebuia să i se dea mână liberă.

Însă chiar în momentul acela în Anglia s-au schimbat câțiva miniștri. Whigii au plecat și la putere au venit cei din facțiunea

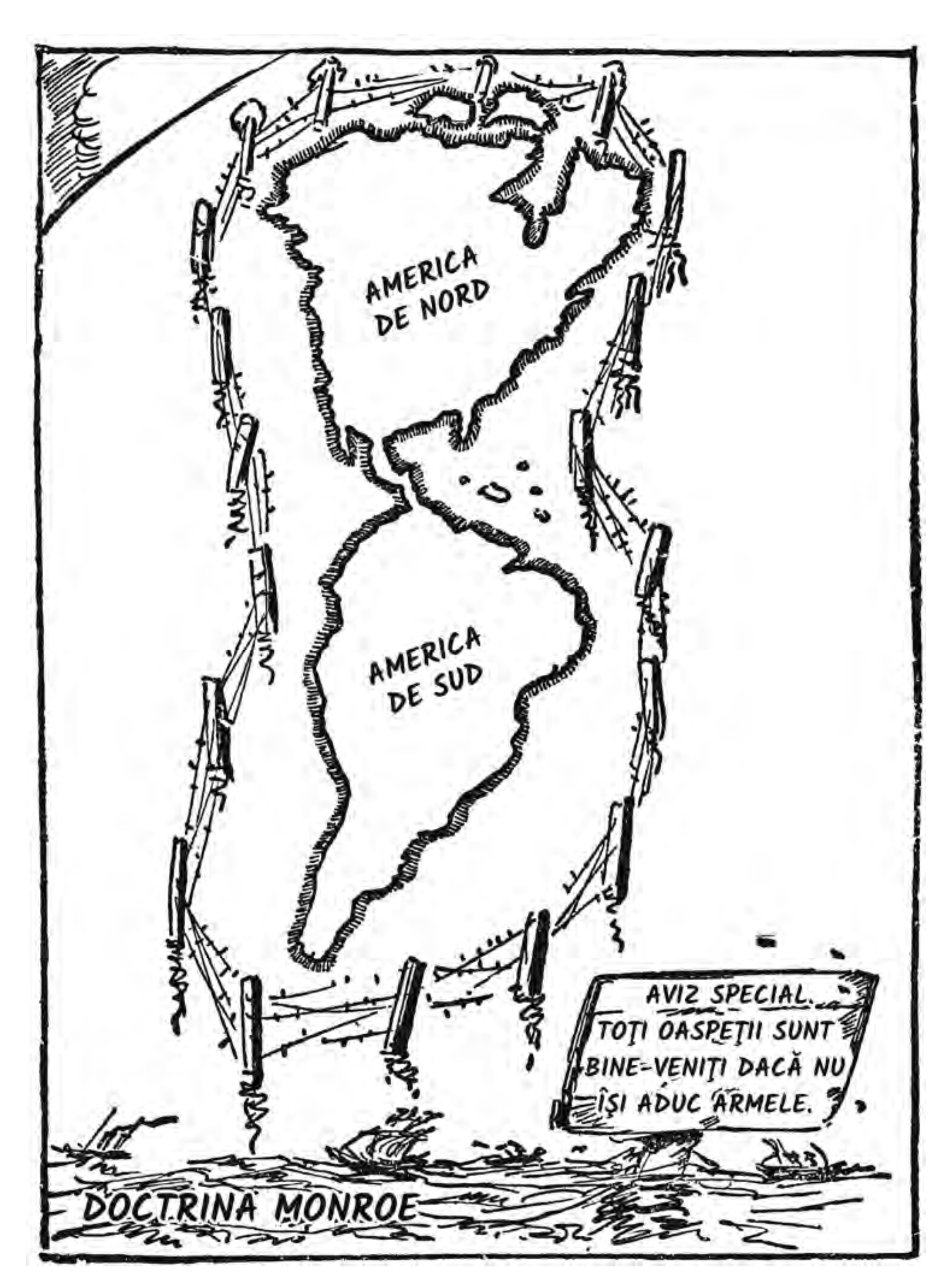
tory. George Canning a devenit secretar de stat. El a lăsat de înțeles că Anglia ar fi sprijinit bucuroasă guvernul american cu forța întregii sale flote, dacă zisul guvern și-ar fi exprimat dezaprobarea față de planurile Sfintei Alianțe în coloniile răzvrătite din continentul sudic. Prin urmare, la 2 decembrie 1823 președintele Monroe s-a adresat Congresului declarând: „America va considera periculoasă pentru pacea și siguranța ei orice încercare a puterilor aliate de a-și extinde sistemul în orice zonă din emisfera occidentală“, avertizând că „guvernul american va considera o asemenea acțiune din partea Sfintei Alianțe ca pe o manifestare de atitudine neprietenoasă față de Statele Unite“. Patru săptămâni mai târziu textul „Doctrinei Monroe“ a fost publicat în ziarele englezești, iar membrii Sfintei Alianțe au fost obligați să se hotărască.

Metternich a ezitat. La o adică, ar fi fost dispus să riște nemulțumirea Statelor Unite (care după sfârșitul războiului anglo–american din 1812 își neglijaseră armata și marina). Însă atitudinea amenințătoare a lui Canning și dificultățile de pe continent l-au obligat la prudență. Expediția nu s-a organizat, iar America de Sud și Mexicul și-au câștigat independența.

Cât despre problemele de pe continentul european, ele se apropiau cu pași repezi și deciși. În 1820, Sfânta Alianță trimisese în Spania soldați francezi care acționau ca gardieni ai păcii. Soldați austrieci fuseseră utilizați într-un scop similar în Italia când „Carbonari“ (societatea secretă a cărbunarilor) făceau propagandă pentru o Italie unită și stârniseră o revoltă împotriva ticălosului Ferdinand al Neapolelui.

Vești proaste soseau și din Rusia, unde moartea lui Alexandru dăduse semnalul unei revolte revoluționare în Sankt-Petersburg, o răscoală scurtă, dar sângeroasă, așa-numita revoltă a decembriștilor (pentru că a avut loc în luna decembrie), sfârșită cu spânzurarea unui număr mare de patrioți sinceri care fuseseră dezgustați de politica reacționară din ultimii ani a lui Alexandru și încercaseră să dea Rusiei o formă de guvernământ constituțională.

Însă un rău și mai mare abia urma. Metternich încercase să-și asigure sprijinul neîntrerupt al curților europene printr-o

DOCTRINA MONROE

serie de conferințe desfășurate la Aix-la-Chapelle, Troppau[1], Laibach și Verona. Delegații diferitelor puteri se deplasau, ca atare, în aceste plăcute stațiuni balneare, unde obișnuia să își petreacă verile prim-ministrul austriac. Promiteau mereu că vor face tot posibilul pentru înăbușirea oricărei revoltei, însă nici unul nu era prea sigur că va avea succes. Spiritul popular începea să fie potrivnic, și mai ales în Franța poziția regelui nu era nicidecum satisfăcătoare.

Totuși, adevăratele necazuri au început în Balcani, poarta prin care invadatorii continentului pătrunseseră în Europa de Vest încă din zorii istoriei. Prima izbucnire a avut loc în Moldova, antica provincie romană Dacia, ruptă de imperiu în secolul al III-lea. De atunci rămăsese un ținut pierdut, un fel de Atlantida unde locuitorii vorbeau în continuare vechea limbă a romanilor și își spuneau romani, numindu-și țara România. În anul 1821, un tânăr grec, prințul Alexandru Ipsilanti, a declanșat aici o revoltă împotriva turcilor. Le-a spus adepților săi că puteau conta pe sprijinul Rusiei. Însă în scurt timp mesagerii rapizi ai lui Metternich se îndreptau deja spre Sankt-Petersburg, iar țarul, pe deplin convins de argumentele austriece în favoarea „păcii și stabilității", a refuzat să le dea ajutor. Ipsilanti a fost obligat să fugă în Austria, unde și-a petrecut următorii șapte ani în închisoare.

Tot în 1821 au început tulburările și în Grecia. O societate secretă de patrioți greci pregătise încă din 1815 calea spre o revoltă. Pe neașteptate, aceștia au ridicat steagul independenței în Moreea (Peloponezul din Antichitate) și au alungat garnizoanele turcești din peninsulă. Turcii au răspuns după cum le stătea în obicei. L-au ridicat pe patriarhul grec de la Constantinopol, considerat papă atât de greci, cât și de numeroși ruși, și l-au spânzurat în duminica Paștelui din anul 1821, împreună cu mai mulți dintre episcopii lui. Grecii au ripostat masacrându-i pe toți mahomedanii din Tripolitsa, capitala Moreei, iar turcii s-au răzbunat atacând insula Chios, unde au omorât 25.000 de creștini și i-au vândut pe alți 45.000 ca sclavi în Asia și Egipt.

1. În prezent Opava, pe teritoriul Cehiei (n. tr.).

Grecii au apelat atunci la curțile europene, însă Metternich le-a spus pe șleau că puteau „să fiarbă în suc propriu“ (nu încerc să fac un joc de cuvinte, ci o citez pe Alteța Sa Serenisimă care l-a informat pe țar că acest „foc al revoltei trebuia să se consume dincolo de hotarele civilizației“), iar frontierele s-au închis pentru voluntarii care doreau să meargă în ajutorul elenilor patrioți. Cauza lor părea pierdută. La cererea Turciei, o armată egipteană a debarcat în Moreea, și nu peste multă vreme steagul turc flutura iarăși deasupra Acropolei, citadela antică a Atenei. Armata egipteană a pacificat țara *à la Turque* și Metternich a urmărit evenimentele cu un interes calm, așteptând ziua când această „agresiune contra păcii Europei“ avea să ajungă de domeniul trecutului.

Și de această dată tot Anglia i-a stricat planurile. Cea mai mare glorie a Angliei nu stă în posesiunile ei coloniale, în bogăția sau forța ei navală, ci în eroismul discret și independența cetățenilor obișnuiți. Englezul se supune legii deoarece știe că respectul pentru drepturile celorlalți constituie deosebirea dintre o haită de câini și o societate civilizată. Însă nu recunoaște dreptul altora de a sta în calea libertății lui de gândire. Dacă țara lui face ceva ce el consideră greșit, se ridică și spune asta, iar guvernul pe care îl atacă îl va respecta și îi va acorda protecție deplină împotriva mulțimii care până în ziua de azi, la fel ca pe vremea lui Socrate, vrea adeseori să-i distrugă pe cei care o întrec în curaj sau inteligență. Nu a existat vreodată cauză bună, oricât de nepopulară sau îndepărtată, care să nu fi avut printre cei mai statornici partizani un număr de englezi. Masa poporului englez nu se deosebește de cea din alte țări. Își văd de treburile lor și n-au vreme de „nobile aventuri“ visătoare. Însă își admiră vecinul excentric care lasă tot și merge să lupte pentru un popor obscur din Asia ori Africa, iar când cade ucis îi organizează funeralii publice și îl prezintă copiilor ca pe un exemplu de curaj și cavalerism.

Până și spionii poliției Sfintei Alianțe erau neputincioși în fața acestei trăsături naționale. În anul 1824, lordul Byron, un tânăr englez bogat, autorul unor poezii ce smulgeau lacrimi întregii Europe, a ridicat pânzele iahtului său și a purces spre

miazăzi în ajutorul grecilor. Trei luni mai târziu, în Europa s-a răspândit vestea că eroul lor zăcea mort în Missolonghi, ultima fortăreață greacă. Moartea lui solitară a înflăcărat imaginația oamenilor. În toate țările s-au format societăți de ajutorare a grecilor. Lafayette, veteran de seamă al Revoluției Americane, le-a pledat cauza în Franța. Regele Bavariei le-a trimis sute de ofițeri din armata lui. Spre asediații înfometați din Missolonghi au început să curgă bani și provizii.

În Anglia era prim-ministru acum George Canning, cel care năruise planurile Sfintei Alianțe în America de Sud. El a văzut ocazia de a-l face a doua oară șah-mat pe Metternich. Flotele engleză și rusă se găseau deja în Marea Mediterană. Fuseseră trimise de guvernele care nu mai îndrăzneau să înăbușe entuziasmul popular pentru cauza patrioților greci. Marina franceză și-a făcut apariția în zonă deoarece, încă de la sfârșitul Cruciadelor, Franța își asumase rolul de apărătoare a credinței creștine în ținuturile mahomedane. La 20 octombrie 1827 vasele celor trei țări au atacat și distrus flota turcă în Golful Navarino. Arareori a fost întâmpinată vestea unei bătălii cu o bucurie atât de generală. Popoarele din vestul Europei și Rusia, lipsite de libertate la ele acasă, se consolau purtând un război imaginar pentru libertate în numele grecilor asupriți. Și-au primit răsplata în anul 1829. Grecia a devenit o națiune independentă, iar politica reacțiunii și stabilității a suferit o a doua mare înfrângere.

Ar fi absurd dacă aș încerca să vă ofer în acest volum de dimensiuni reduse o prezentare amănunțită a luptei pentru independență națională din toate celelalte țări. Există un număr mare de cărți excelente dedicate acestor teme. Am descris lupta pentru independența Greciei deoarece a fost primul atac victorios împotriva bastionului reacțiunii ridicat de Congresul de la Viena pentru „menținerea stabilității în Europa". Puternica fortăreață a opresiunii rezista în continuare și Metternich rămânea pe metereze. Însă sfârșitul se apropia.

În Franța, Bourbonii instauraseră un regim aproape insuportabil bazat pe ofițeri de poliție care încercau să anuleze opera Revoluției Franceze ignorând total regulile și legile

războiului civilizat. După moartea lui Ludovic XVIII în 1824, poporul s-a bucurat de nouă ani de „pace“ care s-au dovedit și mai nefericiți decât cei zece ani de războaie din epoca imperiului. Lui Ludovic i-a urmat fratele său, Carol X.

Ludovic aparținea faimoasei familii Bourbon, care, deși nu învăța niciodată nimic, nici nu uita vreodată ceva. Amintirea dimineții din orașul Hamm în care primise vestea decapitării fratelui său îi servea drept avertisment constant în legătură cu ce puteau păți regii care nu citeau corect semnele timpurilor. Pe de altă parte, Carol, care izbutise să acumuleze datorii private de 50 milioane de franci înainte de a împlini douăzeci de ani, nu știa nimic, nu își amintea nimic și intenționa ferm să nu învețe nimic. Imediat ce i-a succedat fratelui său, a format un guvern „de preoți, prin preoți și pentru preoți“. Și chiar dacă despre cel care a făcut această remarcă, ducele de Wellington, nu se poate spune că era un liberal convins, Carol a domnit de așa manieră încât l-a dezgustat chiar și pe acest prieten fidel al legii și ordinii. Când a încercat să interzică ziarele care îndrăzniseră să îi critice guvernarea și a ignorat parlamentul pentru că susținea presa, zilele i-au fost numărate.

În noaptea zilei de 27 iulie 1830 la Paris a avut loc o revoluție. Pe 30 ale aceleiași luni regele a fugit la mare și a ridicat pânzele spre Anglia. În felul acesta s-a încheiat „faimoasa farsă de cincisprezece ani“, iar Bourbonii au fost îndepărtați în sfârșit de pe tronul Franței. Monarhii dinastiei erau incompetenți în mod iremediabil. În acel moment Franța ar fi putut reveni la o formă de guvernământ republicană, însă Metternich nu ar fi tolerat un asemenea pas.

Situația era și așa destul de periculoasă. Scânteia răzvrătirii sărise peste frontiera franceză și incendiase un alt butoi cu pulbere mustind de nemulțumiri naționale. Noul Regat al Țărilor de Jos nu fusese un succes. Belgienii și olandezii nu aveau nimic în comun, iar regelui lor, Wilhelm de Orania (descendentul unui unchi al lui William cel Tăcut), deși altminteri om sârguincios și afacerist bun, îi lipseau prea mult tactul și maleabilitatea pentru a menține pacea între supușii lui ostili. Pe deasupra, hoarda de preoți care năpădise Franța își croise imediat drum

în Belgia și orice inițiativă a protestantului Wilhelm era huiduită de mulțimi mari de cetățeni exaltați ca fiind un atentat la „libertatea Bisericii Catolice". Pe 25 august s-a declanșat o revoltă populară împotriva autorităților olandeze din Bruxelles. Două luni mai târziu belgienii s-au declarat independenți și l-au ales pe tron pe Leopold de Coburg, unchiul reginei Victoria a Angliei. A fost o soluție excelentă la impasul existent. Cele două țări, care n-ar fi trebuit să se unească niciodată, și-au despărțit drumurile și apoi au trăit în pace și armonie, ca două vecine cumsecade.

În zilele acelea, când existau doar câteva căi ferate scurte, veștile circulau încet, însă când știrea despre succesul revoluționarilor francezi și belgieni a ajuns în Polonia, între polonezi și stăpânitorii ruși s-a declanșat imediat o confruntare soldată cu un an de război crunt, încheiat cu o victorie decisivă a rușilor, care „au instaurat ordinea pe malurile Vistulei" în bine-cunoscuta manieră rusească. Nicolae I, care îi urmase la tron fratelui său Alexandru în 1825, credea cu tărie în dreptul divin al familiei sale, iar miile de refugiați polonezi care își găsiseră adăpost în Europa Occidentală stăteau mărturie că în Rusia principiile Sfintei Alianțe nu erau simple fraze goale.

Un moment de neliniște a existat și în Italia. Maria Louise, ducesă de Parma și soție a fostului împărat Napoleon, pe care îl părăsise după înfrângerea de la Waterloo, a fost alungată din țara ei, iar populația exasperată din Statul Pontifical încerca să instaureze o republică independentă. Dar armatele Austriei au mărșăluit spre Roma și curând totul redevenise ca odinioară. Metternich a continuat să locuiască la Ballhausplatz, reședința ministrului de externe al dinastiei de Habsburg, spionii poliției s-au întors la treaba lor și pacea a domnit netulburată. Alți 18 ani aveau să treacă înainte de apariția unei tentative noi și mai izbutite de a scăpa Europa de cumplita moștenire a Congresului de la Viena.

Tot Franța, girueta revoluționară a Europei, a dat semnalul de revoltă. Lui Carol X îi succedase Ludovic-Filip, fiul vestitului duce de Orleans care devenise iacobin, care votase pentru moartea verișorului său regele și care în primele zile ale revoluției

jucase un rol sub numele de „Philippe Egalité“ sau „Filip Egalitate“. În cele din urmă, acest Filip fusese ucis atunci când Robespierre încercase să epureze națiunea de toți „trădătorii“ (denumire prin care îi desemna pe cei care nu îi împărtășeau punctele de vedere), iar fiul său trebuise să se ascundă de armata revoluționară. Prin urmare, tânărul Ludovic-Filip colindase în lung și-n lat. Predase la o școală din Elveția și petrecuse câțiva ani explorând necunoscutul „vest sălbatic“ american. După căderea lui Napoleon se întorsese la Paris. Era mult mai inteligent decât verișorii lui Bourboni. Era un om simplu care se plimba în parcurile publice cu o umbrelă roșie de bumbac la subraț, urmat de o droaie de copii, ca orice tată de familie bun. Însă Franța depășise faza monarhiei, iar Ludovic nu a aflat asta decât în dimineața de 24 februarie 1848, când o mulțime de oameni a luat cu asalt palatul Tuileries, l-au izgonit pe Maiestatea Sa și au proclamat republica.

Când vestea întâmplării a ajuns la Viena, Metternich și-a expus opinia previzibilă că nu era vorba decât de-o repetare a anului 1793 și că aliații vor trebui să mărșăluiască încă o dată până la Paris pentru a pune capăt acestui indecent tărăboi democrat. Însă peste două săptămâni chiar capitala lui austriacă era cuprinsă de o revoltă deschisă. Metternich a scăpat de gloată ieșind pe ușa din spate a palatului, iar împăratul Ferdinand a fost obligat să le dea supușilor o constituție care consfințea majoritatea principiilor revoluționare pe care prim-ministrul său încercase să le înăbușe în ultimii 33 de ani.

De această dată întreaga Europă a resimțit șocul. Ungaria și-a declarat independența și, sub conducerea lui Lajos Kossuth, a pornit un război împotriva Habsburgilor.

Inegalul conflict a durat peste un an. În cele din urmă a fost înăbușit de țarul Nicolae, care a traversat Munții Carpați și a readus Ungaria în sfera autocrației. După aceasta, Habsburgii au înființat curți marțiale extraordinare și i-au spânzurat pe majoritatea patrioților maghiari pe care nu reușiseră să îi învingă în luptă deschisă.

Cât despre Italia, Insula Sicilia s-a declarat independentă de Napoli și l-a izgonit pe monarhul Bourbon. În Statele Pontifi-

cale, prim-ministrul Rossi a fost asasinat și papa a fost obligat să fugă. În anul următor a revenit în fruntea unei armate franceze care a rămas în Roma până în 1870 pentru a-l păzi pe Sanctitatea Sa de propriii supuși. Apoi a fost rechemată ca să apere Franța de prusaci, iar Roma a devenit capitala Italiei. În nord, orașele Milano și Veneția s-au răzvrătit împotriva stăpânirii austriece. Le-a susținut regele Albert al Sardiniei, însă o armată austriacă puternică comandată de bătrânul Radetzky a intrat în valea fluviului Pad, i-a bătut pe sarzi lângă Custozza și Novara și l-a silit pe Albert să abdice în favoarea fiului său Victor Emanuel, care peste câțiva ani a devenit primul rege al Italiei unite.

În Germania, tulburările din anul 1848 au luat forma unei demonstrații naționale de proporții în favoarea unității politice și a unei forme de guvernământ reprezentativ. În Bavaria, regele, care își irosise timpul și banii pe o doamnă irlandeză care poza în dansatoare spaniolă – (se numea Lola Montez și e îngropată la New York în cimitirul săracilor) –, a fost alungat de studenții furioși. În Prusia, regele a fost obligat să stea cu capul descoperit în fața sicrielor celor uciși în luptele de stradă și să promită o formă de guvernământ constituțional. Iar în martie 1849 un parlament german format din 550 delegați din toate zonele țării s-a întrunit în Frankfurt și a propus ca regele Frederic Wilhelm al Prusiei să devină împăratul unei Germanii unite.

Ulterior roata a început totuși să se întoarcă. Incompetentul Ferdinand abdicase în favoarea nepotului său Franz Joseph. Armata austriacă, bine instruită, a rămas loială comandatului suprem. Călăul de la spânzurătoare a avut de lucru până peste cap, iar familia Habsburgilor a căzut încă o dată în picioare ca o pisică, așa cum îi stătea în fire, și și-a consolidat repede poziția ca stăpânitoare a Europei răsăritene și apusene. Au mânuit cu mare dexteritate jocul politic și au folosit geloziile altor state germane pentru a împiedica accederea regelui german la demnitatea imperială. Lungul lor exercițiu în arta de a suferi înfrângeri îi învățase valoarea răbdării. Știau să aștepte. Au rămas în expectativă și, în vreme ce liberalii, complet neinstruiți

în politica practică, vorbeau, vorbeau, vorbeau și se îmbătau cu discursuri frumoase, austriecii și-au regrupat forțele în liniște, au dizolvat parlamentul de la Frankfurt și au restabilit vechea și imposibila Confederație Germană pe care Congresul de la Viena o băgase pe gâtul lumii neprevenite.

Însă printre participanții la acest parlament ciudat alcătuit din entuziaști lipsiți de simț practic se găsea și un moșier prusac pe nume Bismarck, care și-a folosit bine ochii și urechile. Disprețuia profund oratoria. Știa (lucru știut mereu de toți oamenii de acțiune) că prin vorbărie nu se realizează nimic. Era un patriot sincer în felul lui. Fusese educat la vechea școală a diplomației și își putea întrece oponenții în minciuni exact așa cum putea să se plimbe, să bea ori să călărească mai bine decât ei.

Bismarck era convins că această confederație vagă de stătulețe trebuia transformată într-o țară unită și trainică dacă dorea să rivalizeze cu celelalte puteri europene. Crescut cu ideile feudale despre loialitate, a hotărât ca noul stat să fie condus de familia de Hohenzollern, al cărui slujitor credincios era, nu de Habsburgii incompetenți. În acest scop trebuia mai întâi să elimine influența austriacă, așa că a început să facă pregătirile necesare pentru această operațiune spinoasă.

Între timp Italia își rezolvase problema și scăpase de detestatul stăpân austriac. Unitatea Italiei a fost opera a trei bărbați: Cavour, Mazzini și Garibaldi. Dintre aceștia trei, Cavour, un inginer civil miop cu ochelari cu rame de oțel, a îndeplinit funcția călăuzei politice prudente. Mazzini, care își petrecuse mare parte din viață prin diverse mansarde europene, ascunzându-se de poliția austriacă, a fost agitatorul public, pe când Garibaldi și banda lui de voluntari în cămăși roșii au fermecat imaginația populară.

Mazzini și Garibaldi credeau în forma de guvernământ republicană. Cavour însă era monarhist, iar ceilalți, care îi recunoșteau abilitatea superioară în problemele practice ale guvernării, i-au acceptat decizia și și-au sacrificat ambițiile pentru binele patriei iubite.

Cavour avea pentru Casa de Sardinia sentimentele pe care le nutrea Bismarck pentru familia Hohenzollern. Cu atenție

infinită și multă agerime a început să facă manevre pentru a-l aduce pe regele sard într-o poziție din care să-și poată asuma conducerea întregului popor italian. Condițiile politice nestatornice din restul Europei i-au favorizat în mare măsură planurile și nici o țară nu a contribuit mai mult la independența Italiei decât vechea ei vecină de încredere (și adeseori de neîncredere) Franța.

GIUSEPPE MAZZINI

În această țară turbulentă, republica fusese abolită brusc, dar nu neașteptat, în noiembrie 1852. Napoleon III, fiul fostului rege al Olandei Louis Bonaparte și nepot mărunt al unui unchi măreț, reinstaurase imperiul și se proclamase împărat „prin harul lui Dumnezeu și voința poporului“.

Acest tânăr, care își primise educația în Germania și amesteca franceza cu guturale teutonice aspre (la fel cum primul Napoleon vorbise întotdeauna limba patriei adoptive cu un pronunțat accent italian), încerca din răsputeri să utilizeze tradiția napoleoniană în avantajul său. Însă avea numeroși inamici și nu se simțea prea sigur pe tronul lui de-a gata. Câștigase prietenia reginei Victoria, dar asta nu fusese o misiune dificilă, deoarece buna regină nu avea o minte tocmai sclipitoare și era foarte sensibilă la lingușeli. Cât despre ceilalți suverani europeni, îl tratau pe împăratul francez cu o aroganță insultătoare și nu dormeau nopțile pentru a născoci noi moduri în care să-i poată arăta „Bunului Frate“ parvenit cât de sincer îl dispreţuiau.

Napoleon a fost nevoit să găsească o cale de a frânge această opoziție, recurgând fie la dragoste, fie la frică. Cunoștea prea bine fascinația pe care continua să o aibă cuvântul „glorie“ pentru supușii săi. Din moment ce era silit să-și pună tronul în joc, a hotărât să joace jocul imperiului pe mize mari. A folosit un atac rus împotriva Turciei drept pretext pentru a provoca

Războiul Crimeii, în care Anglia și Franța s-au unit împotriva țarului în numele sultanului. A fost o inițiativă foarte costisitoare și extrem de neprofitabilă. Nici Franța, nici Anglia și nici Rusia nu s-au acoperit de prea multă glorie.

Războiul Crimeii a făcut totuși un lucru bun. I-a oferit Sardiniei prilejul de a se înrola voluntară de partea taberei câștigătoare, iar la încheierea păcii i-a dat lui Cavour ocazia să pretindă recunoștința Angliei și Franței.

După ce profitase de situația internațională pentru a obține recunoașterea Sardiniei drept una dintre puterile mai importante ale Europei, în iunie 1859 inteligentul italian a iscat un război între Sardinia și Austria. Și-a asigurat susținerea lui Napoleon în schimbul provinciilor Savoia și a orașului Nisa, în realitate oraș italian. Armatele franco-italiene i-au bătut pe austrieci la Magenta și Solferino, iar fostele provincii și ducate austriece s-au unit într-un singur regat italian. Florența a devenit capitala Italiei noi până în 1870, când francezii și-au rechemat trupele de la Roma ca să apere Franța de germani. Imediat după plecarea lor, soldații italieni au intrat în cetatea eternă și Casa de Sardinia și-a stabilit reședința în vechiul Palat Quirinal, pe care un papă îl construise demult pe ruinele băilor împăratului Constantin.

La rândul lui, papa s-a mutat peste Tibru și s-a ascuns în spatele zidurilor Vaticanului, căminul multora dintre predecesorii săi după întoarcerea de la Avignon în anul 1377. A protestat zgomotos împotriva furtului samavolnic al domeniilor sale și a trimis scrisori de apel credincioșilor catolici înclinați să îl compătimească pentru pierderea lui. Numărul lor era totuși mic și a descrescut constant. Căci, odată eliberat de grijile statului, papa și-a putut dedica integral timpul problemelor de natură spirituală. Ridicându-se mult deasupra conflictelor meschine ale politicienilor europeni, papalitatea a dobândit o nouă demnitate, care s-a dovedit de mare folos Bisericii, transformând-o într-o forță internațională pentru progresul social și religios, care a dovedit o înțelegere mult mai pătrunzătoare a problemelor economice moderne decât majoritatea sectelor protestante.

Astfel a fost în sfârșit zădărnicită tentativa Congresului de la Viena de a rezolva problema italiană transformând peninsula în provincie austriacă.

Problema germană rămânea totuși nerezolvată. S-a vădit cea mai dificilă dintre toate. Eșecul Revoluției de la 1848 dusese la emigrarea în masă a celor mai energice și liberale elemente ale populației germane. Acești tineri au plecat în Statele Unite ale Americii, în Brazilia, în noile colonii din Asia și America. În Germania demersul lor a fost perpetuat, dar de un alt tip de oameni.

În noua Dietă reunită la Frankfurt după colapsul parlamentului german și eșecul liberalilor în încercarea de a fonda o țară unită, regatul Prusiei a fost reprezentat de același Otto von Bismarck de care ne-am despărțit acum câteva pagini. Până la acest moment Bismarck reușise să câștige încrederea totală a regelui Prusiei. Asta era tot ce voia. Opinia parlamentului prusac sau a populației prusace nu-l interesa câtuși de puțin. Văzuse cu ochii lui înfrângerea liberalilor. Știa că nu va putea scăpa de Austria fără război și a început să consolideze armata prusacă. Exasperat de metodele sale tiranice, Landtagul a refuzat să-i acorde creditele necesare. Bismarck nu s-a deranjat nici măcar să discute problema. A mers mai departe și și-a mărit armata cu fondurile puse la dispoziție de camera prusacă a lorzilor și de rege. Apoi a căutat o cauză națională care putea fi utilizată în scopul creării unui val puternic de patriotism în poporul german.

În nordul Germaniei se găseau ducatele Schleswig și Holstein, sursă de probleme încă din Evul Mediu. Ambele ținuturi erau populate de danezi și germani și, deși erau guvernate de regele Danemarcei, nu făceau parte integrantă din statul danez, iar asta isca dificultăți interminabile. Ferească Cerul să readuc la viață această chestiune uitată ce pare acum rezolvată de actele recentului Congres de la Versailles. Însă germanii din Holstein îi ultragiau foarte zgomotos pe danezi, iar danezii din Schleswig făceau mare caz de naționalitatea lor și toată Europa discuta problema, cluburile sociale și sportive germane ascultau discursuri sentimentale despre „frații pierduți“ și

cancelariile încercau să se lămurească asupra subiectului când Prusia și-a mobilizat armatele pentru „a salva provinciile pierdute“. Dat fiind că Austria, ca șef oficial al Confederației Germane, nu putea îngădui Prusiei să acționeze singură într-o problemă atât de importantă, trupele habsburgice au fost mobilizate la rândul lor, iar armatele unite ale celor două mari puteri au trecut frontiera daneză, ocupând cele două ducate după o rezistență vitejească a danezilor. Danezii au făcut apel la Europa, însă Europa era prinsă cu alte probleme și sărmanii danezi au fost lăsați în voia sorții.

Bismarck a pregătit apoi scena pentru al doilea număr al programului său imperial. A folosit împărțirea prăzii pentru a isca zâzanie cu Austria. Habsburgii au căzut în capcană. Noua armată a Prusiei, creația lui Bismarck și a generalilor loiali lui, a invadat Boemia și în nici șase săptămâni ultimul contingent austriac fusese anihilat la Königgrätz și Sadova: drumul spre Viena era liber. Însă Bismarck nu voia să meargă prea departe. Știa că avea nevoie de câțiva prieteni în Europa. Le-a oferit Habsburgilor învinși termeni de pace foarte decenți cu condiția să renunțe la președinția Confederației. S-a arătat mai puțin clement cu multe dintre statulețele germane care luaseră partea austriecilor, anexându-le la Prusia. Majoritatea țărilor nordice au format apoi o organizație nouă, numită Confederația Germană de Nord, iar Prusia victorioasă și-a asumat neoficial rolul de conducătoare a poporului german.

Europa a rămas consternată de repeziciunea procesului de consolidare. Anglia a fost relativ indiferentă, însă Franța a dat semne de dezaprobare. Autoritatea lui Napoleon asupra poporului francez se diminua constant. Războiul Crimeii fusese costisitor și nu realizase nimic.

O a doua aventură din anul 1863 – când o armată franceză încercase să-l impună pe un arhiduce austriac numit Maximilian ca împărat al mexicanilor – se sfârșise dezastruos imediat după câștigarea Războiului Civil American de către nordiști. Aceasta pentru că guvernul de la Washington îi obligase pe francezi să-și retragă trupele, fapt care le dăduse mexicanilor posibilitatea de a-și curăța țara de inamici și a-l împușca pe împăratul nedorit.

Era necesar ca tronul napoleonian să capete un nou veșmânt în culori glorioase. În câțiva ani Confederația Germană de Nord urma să devină o rivală serioasă a Franței. Napoleon a hotărât că un război cu Germania era bine-venit pentru dinastia lui. A căutat un pretext, iar Spania, biată victimă a unui șir interminabil de revoluții, i-a oferit unul.

Întâmplarea a făcut ca tronul spaniol să fie vacant chiar în acel moment. I-a fost oferit ramurii catolice a Casei de Hohenzollern. Guvernul francez obiectase, iar Hohenzollernii refuzaseră politicos coroana. Însă Napoleon, care dădea semne de boală, era foarte influențat de frumoasa lui soție, Eugenia de Montijo, fiica unui gentilom spaniol și nepoată a lui William Kirkpatrick, un consul american la Malaga, orașul de unde vin strugurii. Deși destul de perspicace, Eugénie avea o educație precară, ca majoritatea spanioloaicelor din epoca respectivă. Se afla la discreția sfătuitorilor spirituali, iar acești domni vrednici nu îl iubeau deloc pe regele protestant al Prusiei. „Fii îndrăzneț", l-a sfătuit împărăteasa pe soțul ei, însă a omis a doua parte a faimosului proverb persan care îl povățuiește pe erou: „fii îndrăzneț, dar nu prea îndrăzneț". Convins de forța propriei armate, Napoleon s-a adresat regelui Prusiei și a insistat ca regele să îi dea asigurări că „nu va permite nici o altă candidatură a unui prinț de Hohenzollern la coroana Spaniei". Având în vedere că Hohenzollernii tocmai ce refuzaseră onoarea, cererea era de prisos, așa cum a informat Bismarck guvernul francez. Dar Napoleon tot nu era mulțumit.

Era în anul 1870 și regele Wilhelm își făcea băile termale la Bad Ems. Într-o bună zi a fost abordat de ambasadorul francez care a încercat să redeschidă discuția. Regele a răspuns foarte amabil că era o zi frumoasă și că subiectul Spaniei fiind închis nu mai rămânea nimic de spus. Conform procedurii de rutină, un raport al convorbirii i-a fost telegrafiat și lui Bismarck, care administra toate afacerile externe. Bismarck a editat telegrama, remisă apoi presei prusace și franceze. Mulți l-au făcut în toate felurile pentru acest gest. Bismarck se putea totuși scuza că măsluirea știrilor oficiale fusese unul dintre privilegiile oricărui guvern civilizat încă din negura vremurilor. După

publicarea telegramei „editate“, bunii locuitori ai Berlinului au simțit că bătrânul și venerabilul lor rege, cu frumoșii lui favoriți albi, fusese insultat de un franțuz arogant, iar la fel de bunii locuitori ai Parisului s-au înfuriat fiindcă ambasadorul lor absolut politicos fusese dat afară de un lacheu al regelui prusac.

Așa se face că și unii, și ceilalți au pornit la război în mai puțin de două luni.

Napoleon împreună cu o mare parte din armata lui erau prizonieri ai germanilor. Al Doilea Imperiu se sfârșise și A Treia Republică se pregătea să apere Parisul de invadatorii germani. Parisul a rezistat cinci luni grele. Cu zece zile înainte de predarea orașului, în palatul Versailles din apropiere, construit chiar de Ludovic XIV, dușman de temut al germanilor, regele Prusiei a fost proclamat public împărat german și salve răsunătoare de tun le-au vestit parizienilor înfometați că un nou Imperiu German înlocuise vechea și inofensiva Confederație a statelor și stătulețelor teutonice.

În această manieră drastică s-a rezolvat în sfârșit chestiunea germană. Până la sfârșitul lui 1871, la 56 de ani după memorabila reuniune de la Viena, opera Congresului fusese abolită complet. Metternich, Alexandru și Talleyrand încercaseră să ofere popoarelor Europei o pace durabilă. Metodele aplicate de ei au provocat nenumărate războaie și revoluții, iar sentimentul fraternității din secolul al XVIII-lea a fost urmat de o eră a naționalismului exacerbat care încă nu s-a încheiat.

57
EPOCA MOTORULUI

PE CÂND POPOARELE EUROPEI LUPTAU PENTRU INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ, LUMEA LOR FUSESE SCHIMBATĂ COMPLET DE O SERIE DE INVENȚII CARE TRANSFORMASERĂ GREOIUL MOTOR CU ABUR DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN CEL MAI LOIAL ȘI EFICIENT SCLAV AL OMULUI

CEL MAI MARE BINEFĂCĂTOR AL OMENIRII A MURIT ÎN URMĂ cu peste o jumătate de milion de ani. Era o creatură păroasă, cu fruntea joasă și ochii înfundați în cap, cu maxilar masiv și dinți puternici ca de tigru. N-ar fi dat prea bine la o reuniune modernă a oamenilor de știință, însă aceștia l-ar fi respectat ca pe un maestru. Căci el a folosit o piatră pentru a sparge nuci și un băț ca să ridice un bolovan greu. El a fost inventatorul ciocanului și pârghiei, primele noastre unelte, și el, mai mult decât oricine altcineva, i-a dat omului un avantaj enorm față de celelalte animale cu care împarte planeta.

De atunci încoace, omul a încercat să-și facă viața mai ușoară folosind un număr mai mare de unelte. Prima roată (un disc rotund tăiat dintr-un copac bătrân) a stârnit în comunitățile de pe la 100.000 a.Ch. la fel de multă senzație ca aparatele de zbor acum câțiva ani.

În Washington se povestește despre un director al Biroului de Patente care la începutul deceniului 1830 a sugerat desființarea acestui birou pe motiv că „tot ce se putea inventa s-a inventat deja“. O senzație similară trebuie să se fi răspândit și în lumea preistorică atunci când cineva a ridicat prima pânză pe o plută și oamenii s-au putut deplasa dintr-un loc în altul fără să vâslească, să împingă ori să tragă pluta de pe țărm.

Unul dintre cele mai interesante capitole din istorie este, negreșit, efortul omului de a pune pe altcineva sau altceva să lucreze în locul lui, în timp ce el și-a savurat răgazul stând la soare, pictând imagini pe stânci sau dresând puii de lup ori de tigru să se poarte ca animale domestice pașnice.

Bineînțeles, în zilele din vechime puteai oricând să înrobești un vecin mai slab și să-l obligi să îndeplinească sarcinile neplăcute ale vieții. Unul dintre motivele pentru care grecii și romanii, de altminteri la fel de inteligenți ca noi, n-au reușit să născocească mașinării mai interesante trebuie căutat în existența generalizată a sclaviei. De ce ar fi trebuit un mare matematician să-și irosească vremea cu scripeți și zimți, umplând văzduhul cu zgomot și fum, când se putea duce la piață să cumpere sclavii necesari cu o cheltuială foarte mică?

Și în Evul Mediu, chiar dacă sclavia fusese abolită și supraviețuise doar o formă atenuată de șerbie, ghildele descurajau ideea utilizării instalațiilor mecanice, întrucât credeau că acestea i-ar fi lăsat pe mulți confrați fără ocupație. În plus, Evul Mediu nu era deloc interesat de producerea unor cantități mari de bunuri. Croitorii, măcelarii și tâmplarii lucrau pentru nevoile imediate ale micii comunități în care trăiau și nu doreau să concureze cu vecinii ori să producă mai mult decât era strict necesar.

În timpul Renașterii, când prejudecățile Bisericii împotriva investigațiilor științifice nu se mai puteau impune la fel de strict ca înainte, un număr mare de persoane au început să-și dedice viața matematicii, astronomiei, fizicii și chimiei. Cu doi ani înainte de izbucnirea Războiului de Treizeci de Ani, scoțianul John Napier a publicat o cărțulie care descria noua invenție a logaritmilor. Pe parcursul aceluiași război, Gottfried Leibniz din Leipzig a perfecționat sistemul calculului infinitezimal. Cu opt ani înainte de pacea de la Westfalia s-a născut Newton, marele filozof natural englez, și în același an a murit Galileo, astronomul italian. Între timp, Războiul de Treizeci de Ani năruise prosperitatea din Europa Centrală, astfel că s-a manifestat un interes subit, dar foarte general pentru „alchimie“, bizara pseudoștiință medievală prin care oamenii sperau să transforme metalele în aur. Lucrul s-a dovedit imposibil, însă în laboratoarele lor alchimiștii au dat accidental peste numeroase idei noi și au facilitat mult activitatea chimiștilor, succesorii lor.

Munca depusă de toți acești bărbați a oferit lumii o temelie științifică solidă care a permis construirea celor mai complicate

motoare, iar un număr de persoane practice au folosit-o din plin. Evul Mediu utilizase lemnul pentru câteva mecanisme indispensabile. Însă lemnul se epuizează ușor. Fierul e un material mult mai bun, însă cu excepția Angliei se găsea în cantități mici. În Anglia se efectuau așadar mare parte din procesele metalurgice. Topirea fierului necesita focuri uriașe. La început aceste focuri se făceau cu lemn, însă treptat pădurile s-au terminat. Apoi s-a folosit antracitul (copaci pietrificați din epocile preistorice). Dar, după cum știți, cărbunele trebuie scos din pământ și transportat la cuptoarele de topire, iar minele trebuie menținute uscate, ferite de apele care le inundă constant.

Iată două probleme care trebuiau rezolvate urgent. Pentru moment, la tractarea căruțelor cu cărbune se puteau folosi caii, însă pomparea apei impunea utilizarea unui mecanism special. Mai mulți inventatori încercau să rezolve această dificultate. Toți știau că pentru noul motor trebuia întrebuințat aburul. Ideea motorului cu abur era foarte veche. Heron din Alexandria, care a trăit în secolul I înaintea lui Hristos, ne-a descris câteva mașinării acționate cu abur. Renascentiștii se jucaseră cu ideea carului de război acționat cu abur. În cartea lui despre invenții, marchizul de Worcester, contemporan cu Newton, vorbește despre un motor cu abur. Un pic mai târziu, în 1698, Thomas Savery din Londra a solicitat un patent pentru un motor de pompare. Concomitent, Christian Huygens încerca să perfecționeze un motor care utiliza praful de pușcă pentru a provoca explozii la intervale regulate, cam așa cum folosim noi benzina în motoarele noastre.

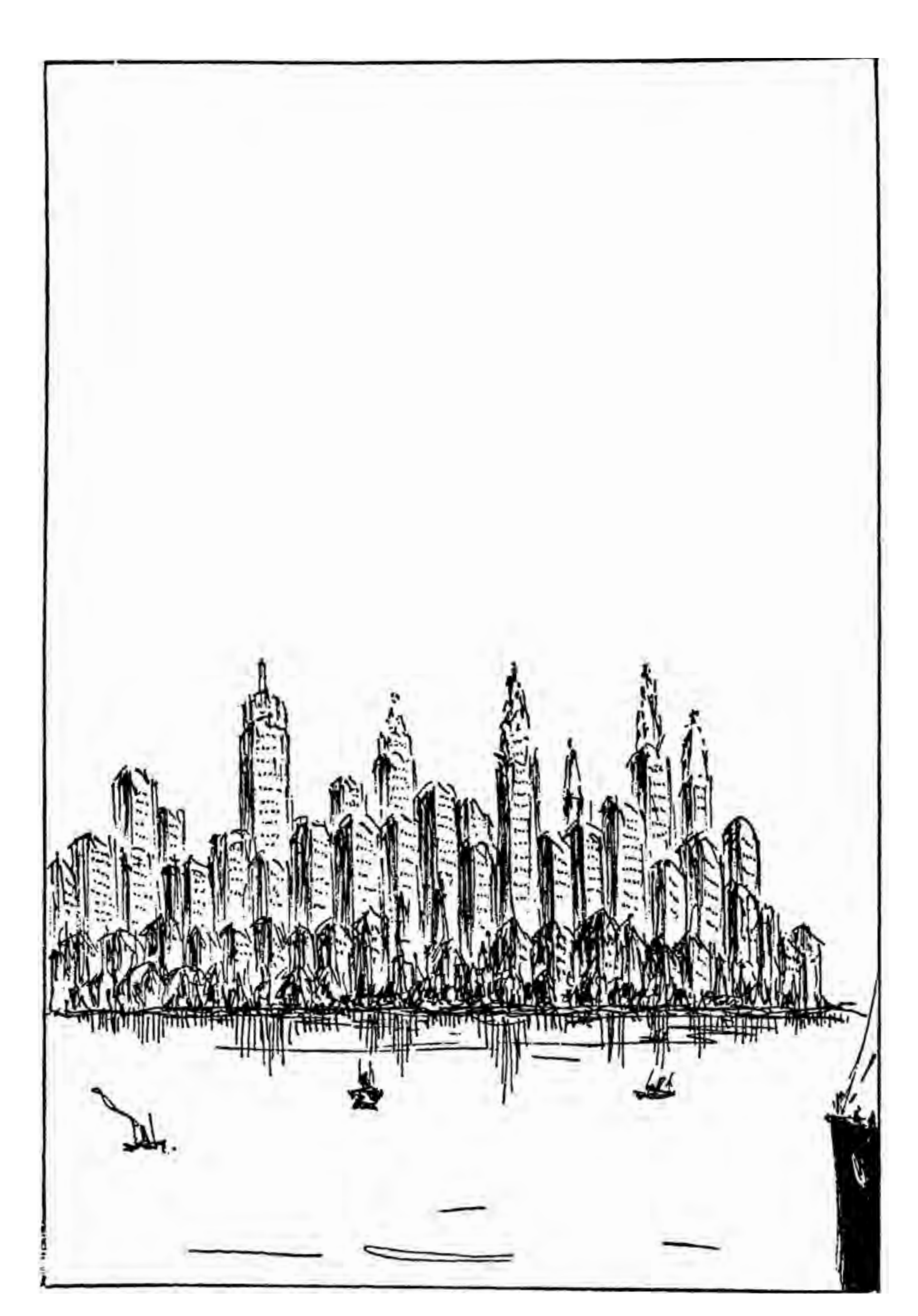
Oameni din toată Europa se frământau cu această idee. Denis Papin, un francez prieten și asistent al lui Huygens, a efectuat în diverse țări experimente cu motoare cu abur. El a inventat un mic furgon propulsat de abur și o ambarcațiune cu zbaturi. Însă când a dorit să facă o plimbare în barca lui, vasul i-a fost confiscat de autorități la plângerea sindicatului luntrașilor, care se temeau că un asemenea dispozitiv i-ar fi lipsit de mijloacele de trai. În cele din urmă Papin a murit la Londra într-o sărăcie lucie, fiindcă își cheltuise toți banii pe invențiile

sale. Însă la vremea morții lui, un alt pasionat de mecanică, Thomas Newcomen, lucra la problema unei noi pompe cu abur. Cincizeci de ani mai târziu motorul său a fost îmbunătățit de către James Watt, un fabricant de instrumente de măsură din Glasgow. În 1777 el a dat lumii primul motor cu abur care s-a dovedit de o valoare practică reală.

Însă de-a lungul secolelor de experimente cu „motoare termice“ lumea politică se schimbase foarte mult. Britanicii luaseră locul olandezilor ca transportatori în comerțul mondial. Întemeiaseră colonii noi.

Luau materiile prime produse de colonii și le duceau în Anglia, unde le transformau în produse finite, după care exportau bunurile finite în toate colțurile lumii. În secolul al XVII-lea, locuitorii din Georgia și cele două Caroline începuseră să cultive un tufiș nou care rodea un soi ciudat de substanță lânoasă numită „bumbac“. După culegere, era trimis în Anglia, unde locuitorii din Lancashire îl prelucrau, transformându-l în material textil. Țesutul era manual și se realiza în locuințele muncitorilor. În scurtă vreme procesul țeserii a cunoscut o serie de îmbunătățiri. În anul 1730 John Kay a inventat „suveica zburătoare“. În 1770, James Hargreaves a obținut un patent pentru o „roată de tors“. Americanul Eli Whitney a inventat mașina de egrenat, care separa bumbacul de semințe, operațiune care anterior se efectua manual cu un randament de numai jumătate de kilogram pe zi. În sfârșit, Richard Arkwright și reverendul Edmund Cartwright au inventat războaie de țesut de mari dimensiuni, acționate cu energie hidraulică. Iar apoi, în deceniul 1780, pe când Stările Generale ale Franței începuseră faimoasele întruniri ce aveau să revoluționeze sistemul politic european, motoarele lui Watt erau adaptate astfel încât să poată acționa mașinile de țesut inventate de Arkwright, ceea ce a creat o revoluție economică și socială care a modificat relațiile umane aproape pretutindeni în lume.

De îndată ce motorul staționar s-a dovedit un succes, inventatorii și-au îndreptat atenția spre problema propulsării bărcilor și căruțelor cu ajutorul dispozitivelor mecanice. Watt însuși a

ORAȘUL MODERN

desenat planurile unei „locomotive cu abur“, însă până să-și perfecționeze el ideile, în 1804 o locomotivă creată de Richard Trevithick a transportat o încărcătură de 20 de tone la Penydarren, în districtul minier din Țara Galilor.

În aceeași perioadă, un bijutier și portretist american pe nume Robert Fulton se afla la Paris, încercând să îl convingă pe Napoleon că francezii ar fi putut anihila supremația navală a Angliei utilizând submarinul *Nautilus* și „vaporul cu abur“ proiectate de el.

Ideea lui Fulton de „navă cu abur“ nu era originală. Fără doar și poate o copiase de la John Fitch, un geniu în mecanică originar din Connecticut, al cărui vapor cu abur inteligent construit navigase pentru prima oară pe râul Delaware încă din anul 1787. Însă Napoleon și consultanții lui științifici nu credeau în posibilitatea practică a unei ambarcațiuni autopropulsate și, chiar dacă motorul scoțian al micii ambarcațiuni pufăia voios pe Sena, marele împărat nu a profitat de această armă formidabilă care l-ar fi putut răzbuna pentru înfrângerea de la Trafalgar.

Cât despre Fulton, el s-a întors în Statele Unite și, fiind un afacerist practic, a înființat o companie înfloritoare de nave cu

PRIMA NAVĂ CU ABUR

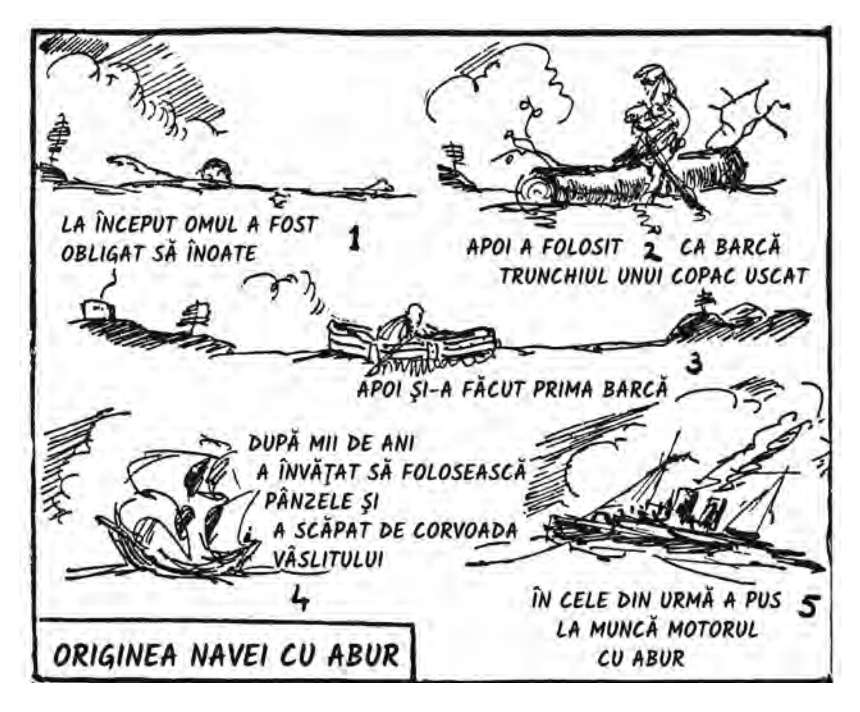
abur în asociere cu Robert L. Livingston, unul dintre semnatarii Declarației de Independență, care îndeplinise funcția de ambasador american în Franța pe vremea când Fulton era la Paris încercând să-și vândă invenția. În 1807 *Clermont*, prima navă cu abur a acestei companii noi – care a primit monopolul asupra tuturor cursurilor de apă din statul New York –, echipată cu un motor construit de Boulton și Watt din Birmingham, Anglia, a început să efectueze curse regulare între New York și Albany.

Cât despre bietul John Fitch, cel care folosise „vaporul cu abur“ în scopuri comerciale cu mult înaintea tuturor, el a avut parte de un sfârșit trist. Cu sănătatea ruinată și buzunarele goale, a ajuns la capătul puterilor după ce a cincea lui navă, propulsată cu elice, a fost distrusă. Vecinii îl luau în derâdere, așa cum au râs și o sută de ani mai târziu, când profesorul Langley și-a construit nostimele aparate de zbor. Fitch sperase să ofere țării lui acces facil la fluviile late din vest, dar compatrioții lui au preferat să călătorească pe șlepuri sau pe jos. În 1798, în culmea deznădejdii și mizeriei, Fitch s-a sinucis cu otravă.

Însă douăzeci de ani mai târziu, *Savannah*, un vas cu abur de 1.850 de tone și care parcurgea 6 noduri pe oră (*Mauretania*[1] merge doar de patru ori mai repede), a traversat oceanul de la Savannah la Liverpool într-un timp record de 25 de zile. Zeflemeaua mulțimii a încetat și, cuprinși de entuziasm, oamenii au atribuit persoanei greșite meritul invenției.

Peste șase ani, George Stephenson, un englez care construise locomotive în scopul de a căra cărbunele din mine la topitorii și la fabricile de bumbac, a construit faimosul său „motor cu propulsie“ care a redus prețul cărbunelui cu aproape 70% și a permis înființarea primei curse regulate de pasageri între Manchester și Liverpool, cursă care transporta oamenii dintr-un oraș în altul cu nemaiauzita viteză de 24 km/h. Peste alți 12 ani viteza crescuse la 32 km/h. În prezent, orice automobil cumsecade (descendentul direct al firavelor mașinuțe Daimler și

1. RMS *Mauretania*, pachebot britanic lansat în 1906, prima navă propulsată de patru elice, vasul cel mai rapid și cel mai mare din epocă. (n. red.).

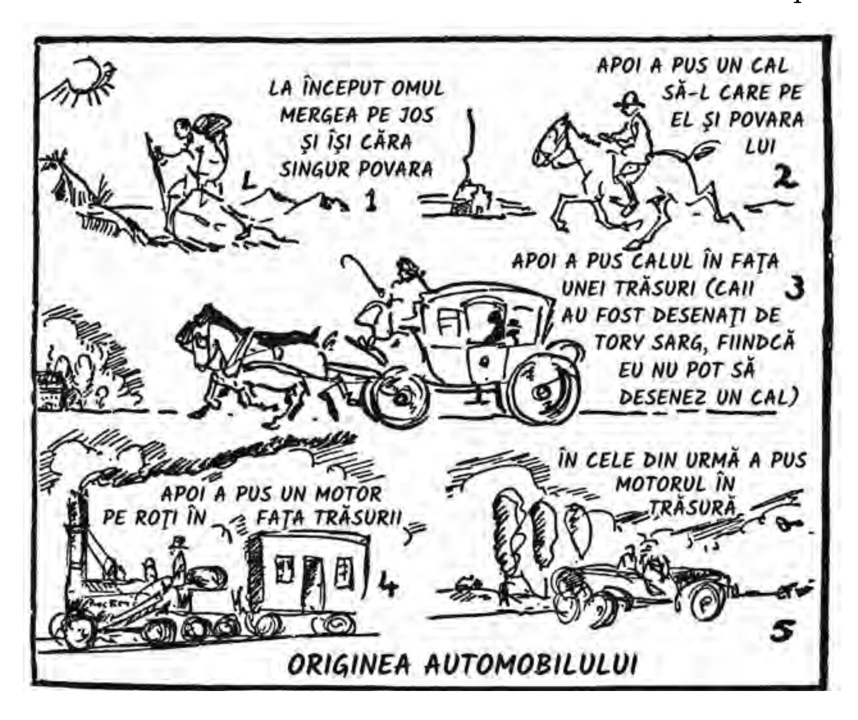
ORIGINEA NAVEI CU ABUR

Levassor din deceniul 1880) dă un randament mai bun decât aceste *Puffing Billies*[1].

În timp ce acești ingineri cu simț practic îmbunătățeau huruitoarele „motoare termice“, un grup de savanți „puri“ (oameni care dedică 14 ore pe zi studiului acelor fenomene științifice „teoretice“ fără de care progresul mecanic nu ar fi posibil) urmăreau o altă intuiție ce promitea să îi conducă la cele mai secrete și mai ascunse domenii ale naturii.

Cu două mii de ani în urmă, mai mulți filozofi greci și romani (în special Thales din Milet și Pliniu, care a murit încercând să studieze erupția vulcanului Vezuviu din anul 79, când orașele Pompei și Herculane au fost îngropate sub cenușă) observaseră poznele bizare ale paielor sau penelor ținute lângă o bucată de

1. „Billy cea pufăitoare“, expresie care desemna locomotivele experimentale de la începuturi. Provine din diminutivul prenumelui constructorului, William Hedley, și din faptul că scoteau abur (n. tr.).

ORIGINEA AUTOMOBILULUI

chihlimbar frecată cu un pic de lână. Scolaștii din Evul Mediu nu fuseseră interesați de această misterioasă putere „electrică". Însă imediat după Renaștere William Gilbert, medicul personal al reginei Elisabeta, a scris un tratat celebru despre natura și comportamentul magneților. În timpul Războiului de Treizeci de Ani, Otto von Guericke, primarul orașului Magdeburg și inventatorul pompei cu vacuum, a construit primul dispozitiv electric. Pe parcursul secolului următor, numeroși oameni de știință s-au consacrat studiului electricității. Nu mai puțin de trei profesori au inventat faimoasa butelie de Leyda în anul 1795. Concomitent, Benjamin Franklin, cel mai universal geniu al Americii, alături de Benjamin Thomson (care după ce a fugit din New Hampshire din cauza simpatiilor sale probritanice a devenit cunoscut drept contele de Rumford), și-a dedicat atenția acestui subiect. A descoperit că fulgerul și scânteia electrică erau manifestări ale uneia și aceleiași forțe și și-a continuat studiile în domeniul electricității până la sfârșitul activei și

utilei sale vieți. Apoi au venit Volta, cu vestita lui „pilă electrică“, Galvani, Day, profesorul danez Hans Christian Oersted, Ampère, Arago și Faraday, cu toții cercetători sârguincioși ai adevăratei naturi a forțelor electrice.

Au dăruit cu mărinimie lumii descoperirile lor, iar Samuel Morse (care și-a început cariera ca artist, la fel ca Fulton) s-a gândit că ar putea folosi curentul electric pentru a transmite mesaje dintr-un oraș în altul. Intenționa să utilizeze o sârmă de cupru și un mic aparat inventat de el. Lumea l-a luat în râs. În consecință Morse a fost obligat să-și finanțeze singur experimentele, iar în curând a sărăcit și lumea a râs și mai abitir. Atunci a cerut ajutorul Congresului, iar un Comitet special pentru Comerț i-a promis sprijin. Membrii Congresului nu erau interesați de proiect și Morse a trebuit să aștepte doisprezece ani până i s-a alocat un mic fond congresional. A construit un „telegraf“ între Baltimore și Washington. În anul 1837 și-a prezentat primul „telegraf“ funcțional într-o aulă a Universității din New York. În sfârșit, la 24 mai 1844 s-a trimis primul mesaj la mare distanță, de la Washington la Baltimore. În ziua de astăzi lumea întreagă e acoperită cu fire de telegraf și putem trimite vești din Europa în Asia în câteva secunde. Peste 23 de ani, Alexander Graham Bell a folosit curentul electric la telefonul pe care l-a inventat. O jumătate de secol mai târziu Marconi a perfecționat aceste idei inventând un sistem de trimitere a mesajelor care a pus capăt utilizării firelor, deja demodate.

În timp ce Morse, originar din Noua Anglie, lucra la „telegraf“, Michael Faraday, din Yorkshire, a construit primul „dinam“. Micul dispozitiv a fost finalizat în 1831, când Europa tremura încă după marile revoluții din iulie care răvășiseră atât de tare planurile Congresului de la Viena. Cel dintâi dinam a crescut în dimensiuni, și astăzi ne furnizează căldură, lumină (știți becurile incandescente produse în 1878 de Edison, care a pornit de la experimentele franceze și engleze efectuate în deceniile 1840 și 1850) și energie pentru tot felul de mașini. Dacă nu mă înșel, nu peste multă vreme motorul electric va elimina complet „motorul termic“, așa cum odinioară animalele preisto-

rice cu un grad înalt de organizare și-au eliminat vecinii mai puțin eficienți.

Personal (dar eu nu mă pricep la mașinării), asta mă face foarte fericit. Pentru că motorul electric, care poate fi acționat cu energie hidraulică, e un slujitor curat și prietenos al omenirii, pe când „motorul termic“, minunea secolului al XVIII-lea, e o creatură zgomotoasă și murdară care umple lumea cu ridicolii lui nori de fum, praf și funingine, care înghite cărbune scos din mine pe seama suferinței și riscului a mii de oameni.

Iar dacă aș fi romancier, nu un istoric care trebuie să se țină de fapte fără a-și folosi imaginația, aș descrie fericita zi când ultima locomotivă cu abur va fi dusă la Muzeul de Istorie Naturală și va fi plasată lângă scheletele dinozaurului, pterodactilului și ale altor animale dispărute demult.

58
REVOLUȚIA SOCIALĂ

NOILE MOTOARE ERAU FOARTE SCUMPE, ȘI DOAR BOGAȚII ȘI LE PUTEAU PERMITE. BĂTRÂNUL TÂMPLAR SAU CIZMAR CARE LUCRASE PE CONT PROPRIU ÎN MICUL LUI ATELIER A FOST OBLIGAT SĂ SE ANGAJEZE LA PROPRIETARII MARILOR UTILAJE MECANICE ȘI, DEȘI CÂȘTIGA MAI MULȚI BANI DECÂT ÎNAINTE, ȘI-A PIERDUT INDEPENDENȚA, IAR ASTA NU I-A PLĂCUT

ÎN VECHIME, MUNCA ERA PRESTATĂ DE LUCRĂTORI INDEPENDENȚI care stăteau în atelierele lor situate în fața caselor, dețineau propriile unelte, își mai scărmănau ucenicii și care, în limitele prevăzute de ghildele lor, își gestionau afacerea așa cum le plăcea. Duceau un trai simplu și erau obligați să lucreze foarte multe ore, însă erau propriii lor stăpâni. Dacă se trezeau și vedeau că era o zi bună de pescuit, se duceau la pescuit și nu le zicea nimeni „nu“.

Introducerea mașinilor a schimbat situația. De fapt, o mașină nu e nimic altceva decât o unealtă mărită. Un tren care se deplasează cu 100 de kilometri pe oră este, în realitate, o pereche de picioare foarte iuți, iar un ciocan cu abur care aplatizează foi grele de fier e doar un pumn colosal făcut din oțel.

Totuși, pe câtă vreme toți ne permitem o pereche de picioare bune și un pumn zdravăn, un tren, un ciocan cu abur sau o fabrică de bumbac sunt mașinării extrem de scumpe și nu sunt deținute de un singur om, ci, de regulă, de o asociere de persoane care contribuie cu diverse sume și își împart profiturile obținute de tren sau de filatura de bumbac în funcție de suma investită de fiecare.

Prin urmare, după ce mașinile s-au perfecționat până au devenit cu adevărat utile și profitabile, constructorii acestor unelte mari, fabricanții de utilaje, au început să caute clienți care își permiteau să plătească în numerar.

În Evul Mediu timpuriu, când pământul constituia aproape unica formă de bogăție, nobilii erau singurii considerați înstăriți.

PUTEREA OMULUI ȘI PUTEREA MAȘINII

Dar, așa cum v-am spus într-un capitol anterior, cantitatea de aur și argint pe care o posedau era neglijabilă și oamenii foloseau vechiul sistem al trocului, schimbând vaci pe cai și ouă pe miere. În timpul Cruciadelor, târgoveții din orașe izbutiseră să acumuleze bogății reînviind comerțul dintre Est și Vest, devenind astfel rivali considerabili ai seniorilor și cavalerilor.

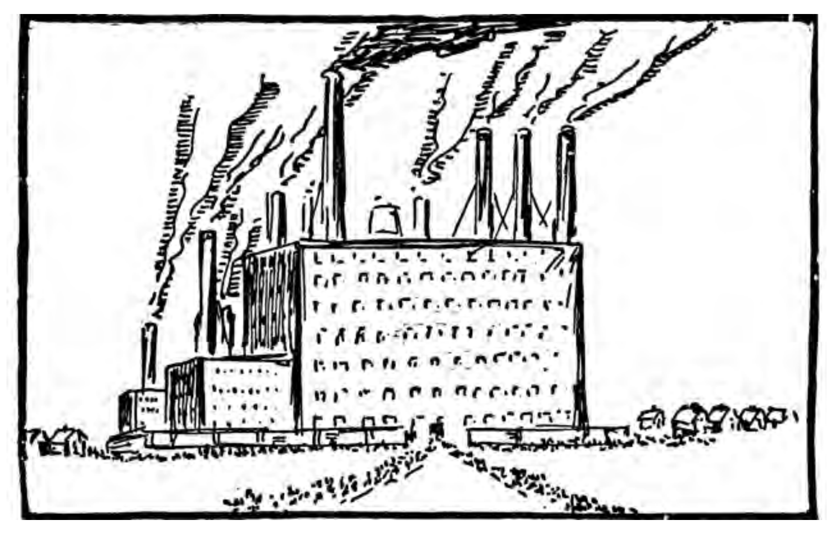
Revoluția Franceză spulberase complet avuția nobilimii și o mărise enorm pe cea a clasei mijlocii, numită și „burghezie“. Anii frământați de după Marea Revoluție oferiseră multor persoane din clasa mijlocie șansa de a obține mai mult decât le-ar fi revenit din bunurile acestei lumi. Proprietățile ecleziale fuseseră confiscate și vândute la licitație de către Convenția franceză. Corupția luase proporții uriașe. Speculanții funciari

furaseră mii de kilometri pătrați de teren valoros, iar în timpul războaielor napoleoniene își utilizaseră capitalul pentru a „face speculă“ cu cereale și praf de pușcă, astfel încât acum aveau mai mulți bani decât le trebuia pentru cheltuielile gospodăriilor și își puteau permite să construiască fabrici și să angajeze bărbați și femei pentru acționarea mașinilor.

Acest fapt a provocat o schimbare foarte abruptă în viețile a sute de mii de persoane. În câțiva ani multe orașe și-au dublat numărul de locuitori, iar vechiul centru civic care fusese adevărata „casă“ a cetățenilor s-a înconjurat de suburbii construite ieftin și urât unde muncitorii dormeau după cele 11, 12 sau 13 ore petrecute în fabrici și de unde se întorceau la fabrică de îndată ce suna deșteptarea.

Peste tot la țară se vorbea despre sumele fabuloase de bani care se puteau câștiga la oraș. Băiatul de la sat, obișnuit cu viața în aer liber, mergea la oraș. Își năruia repede sănătatea în fumul, colbul și mizeria atelierelor prost ventilate din acea vreme și, foarte des, își sfârșea viața la azilul săracilor sau în spital.

Bineînțeles, trecerea unui număr atât de mare de persoane de la fermă la fabrică nu s-a realizat fără o anumită opoziție. Celorlalți 99 rămași fără serviciu nu le convenea că un motor

FABRICA

poate efectua munca a o sută de persoane. De multe ori atacau clădirile fabricilor și incendiau mașinile, dar încă din secolul al XVII-lea se înființaseră companii de asigurări și de regulă proprietarii erau bine protejați împotriva pierderilor.

În scurt timp se instalau utilaje mai noi și mai bune, fabrica era înconjurată cu un zid înalt și revolta se termina. Ghildele din vechime nu aveau cum să supraviețuiască în această lume nouă de abur și fier. Au dispărut, iar muncitorii au încercat să organizeze sindicate muncitorești în bună regulă. Însă proprietarii fabricilor, care mulțumită averilor puteau exercita multă influență asupra politicienilor din țările lor, mergeau în corpul legislativ și impuneau adoptarea de legi care interziceau formarea unor asemenea sindicate, pe motiv că impietau asupra „libertății de acțiune“ a muncitorului.

Vă rog să nu credeți că membrii parlamentului care adoptau aceste legi erau niște tirani ticăloși. Erau fii adevărați ai perioadei revoluționare, când toată lumea vorbea despre „libertate“ și când oamenii își ucideau adeseori vecinii fiindcă aveau impresia că aceștia nu iubeau libertatea așa cum s-ar fi cuvenit. Din moment ce „libertatea“ era virtutea supremă a omului, sindicatele nu aveau dreptul să le dicteze membrilor orarul de muncă și salariile pe care trebuiau să le ceară. Muncitorul trebuia să fie în permanență „liber să își vândă serviciile pe o piață deschisă“, iar angajatorul său era la fel de „liber“ să își administreze afacerea după cum credea de cuviință. Zilele sistemului mercantil, când statul reglementa viața industrială a întregii comunități, erau la final. Noua idee de „libertate“ pretindea ca statul să se dea complet la o parte și să lase comerțul să-și urmeze cursul.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu a fost doar o perioadă a îndoielii intelectuale și politice, ci și una în care vechile idei economice au fost înlocuite cu altele noi, mai adecvate necesităților momentului respectiv. Cu câțiva ani înaintea Revoluției Franceze, Turgot, unul dintre miniștrii de finanțe falimentari ai lui Ludovic XVI, propovăduise o nouă doctrină a „libertății economice“. Turgot trăia într-o țară care suferise din cauza birocrației excesive, a prea multor reglementări, a prea multor

funcționari care încercau să aplice prea multe legi. „Eliminați supravegherea oficială“, a scris el, „lăsați-i pe oameni să procedeze cum doresc și totul va merge bine“. În curând sfatul său *laissez faire* a devenit lozinca în jurul căreia s-au raliat economiștii epocii.

În aceeași perioadă, în Anglia, Adam Smith lucra la întinsele lui volume despre *Avuția națiunilor*, care pledau tot pentru „libertate“ și „drepturile naturale ale comerțului“. Treizeci de ani mai târziu, după căderea lui Napoleon, când puterile reacționare ale Europei avuseseră câștig de cauză la Viena, libertatea refuzată popoarelor în relațiile politice le-a fost impusă în viața industrială.

După cum am spus la începutul capitolului, utilizarea generală a instalațiilor mecanice s-a dovedit de mare folos statului. Avuția a crescut rapid. Datorită mașinii, o țară ca Anglia a putut să poarte singură întreaga povară a marilor războaie napoleoniene. Capitaliștii (cei care furnizau banii necesari achiziționării mașinilor) au obținut profituri enorme. Au devenit ambițioși și au început să se intereseze de politică. Au încercat să concureze cu aristocrația funciară, care exercita în continuare o influență considerabilă asupra guvernului în majoritatea țărilor europene.

În Anglia, unde membrii parlamentului erau aleși în continuare conform decretului regal din 1265 și unde mare parte din centrele industriale recent create nu aveau reprezentanți, capitaliștii au determinat aprobarea reformei electorale din anul 1832, care a schimbat sistemul electoral și a conferit clasei industriașilor mai multă influență asupra organului legislativ. Faptul a stârnit totuși multă nemulțumire în rândul milioanelor de muncitori din fabrici, rămași fără o voce în guvern. Au început și ei să se agite pentru dreptul de vot. Și-au redactat cererile într-un document numit „Carta poporului“. Dezbaterile legate de această cartă au devenit din ce în ce mai violente. Nu se sfârșiseră în momentul izbucnirii revoluțiilor din 1848. Speriat de amenințarea unui nou episod de iacobinism și violență, guvernul englez l-a desemnat pe ducele de Wellington, ajuns atunci la 80 de ani, în fruntea armatei și a chemat voluntari.

În Londra s-a declarat starea de asediu și s-au făcut pregătiri pentru suprimarea revoluției anticipate.

Însă mișcarea cartistă a pierit singură din cauza conducerii incapabile, iar acte de violență nu au avut loc. Încetul cu încetul, noua clasă a proprietarilor bogați de fabrici (îmi displace cuvântul „burghezie“, utilizat până la refuz de apostolii unei noi ordini sociale) și-a sporit influența asupra guvernului, iar condițiile vieții industriale din metropole au continuat să transforme întinderile de pășuni și pământ cultivabil în mahalale sumbre, care te întâmpină în preajma fiecărui oraș european modern.

59
EMANCIPAREA

INTRODUCEREA GENERALIZATĂ A MAȘINILOR NU A ADUS EPOCA DE FERICIRE ȘI PROSPERITATE PREZISĂ DE GENERAȚIA CARE A VĂZUT ÎNLOCUIREA DILIGENȚEI DE CĂTRE TREN. S-AU PROPUS CÂTEVA REMEDII, ÎNSĂ NICI UNUL NU A REZOLVAT PE DEPLIN PROBLEMA

ÎN ANUL 1831, CHIAR ÎNAINTE DE APROBAREA PRIMEI REFORME electorale, Jeremy Bentham, marele cercetător englez al metodelor legislative și cel mai practic reformator al epocii, îi scria unui prieten: „Mijlocul de a-ți face viața plăcută este să le faci altora viața plăcută. Mijlocul de a le face altora viața plăcută e să dai impresia că-i iubești. Mijlocul de a da impresia că-i iubești este să-i iubești cu adevărat.“ Jeremy era un om onest. Spunea ce credea el că e adevărat. Mii de compatrioți îi împărtășeau opiniile. Aceștia se simțeau responsabili pentru fericirea vecinilor mai puțin norocoși și se străduiau să-i ajute. Și Dumnezeu știe că era momentul ca cineva să facă ceva!

Idealul „libertății economice“ (doctrina *„laissez faire*“ susținută de Turgot) fusese necesar în vechea societate, unde restricțiile medievale zădărniceau orice efort industrial. Însă această „libertate de acțiune“ care constituise legea supremă dusese la o situație teribilă, chiar înspăimântătoare. Orele de muncă în fabrică nu erau limitate decât de forța fizică a muncitorului. Câtă vreme o femeie putea sta în fața războiului de țesut fără să leșine din cauza oboselii, trebuia să muncească. Copii de cinci și șase ani erau duși în filaturile de bumbac pentru a-i feri de pericolele străzii și ale traiului trândav. S-a adoptat o lege care îi obliga pe copiii săracilor să muncească, în caz contrar urmând să fie legați cu lanțuri de utilajele lor drept pedeapsă. În schimbul serviciilor prestate primeau mâncare proastă atât cât să supraviețuiască și un soi de cocină în care se puteau odihni noaptea. Adeseori erau atât de obosiți încât adormeau la locul

de muncă. Pentru a-i ține treji, un maistru echipat cu un bici făcea ture printre ei și îi lovea peste încheieturile degetelor atunci când trebuiau readuși la datorie. Bineînțeles că în aceste circumstanțe mii de copilași au murit. Faptul era regretabil, iar angajatorii, care la urma urmelor erau oameni, și nu lipsiți de inimă, și-au dorit sincer să aboleească „munca infantilă". Dar cum omul era „liber", rezulta că și copiii erau „liberi". În plus, dacă dl Jones ar fi încercat să nu accepte în fabrica sa copii de cinci sau șase ani, rivalul său, dl Stone, ar fi angajat un număr suplimentar de băieței, iar Jones ar fi dat faliment. Așadar era imposibil ca Jones să se descurce fără munca infantilă dacă un act al parlamentului nu o interzicea tuturor angajatorilor.

În această direcție s-au făcut totuși foarte puține lucruri, pe de o parte deoarece parlamentul nu mai era dominat de vechea aristocrație funciară (care îi desconsiderase pe industriașii parveniți plini de pungi cu bani și îi trataseră cu un dispreț fățiș), ci se afla sub controlul reprezentanților din centrele industriale, și pe de altă parte fiindcă legea nu le permitea muncitorilor să se asocieze în sindicate. Desigur, oamenii inteligenți și cumsecade din epoca respectivă nu erau orbi la aceste condiții îngrozitoare. Doar că erau neputincioși.

Mașinăriile cuceriseră lumea luând-o prin surprindere și a fost nevoie de mulți ani și de eforturile a mii de persoane nobile pentru a face din mașini ceea ce ar trebui să fie, adică slujitoarele omului, nu stăpânele lui.

Destul de curios, primul atac împotriva scandalosului sistem de angajare practicat pe-atunci pretutindeni în lume a fost lansat în numele sclavilor negri din Africa și America. Pe continentul american sclavia fusese introdusă de spanioli. Inițial încercaseră să-i folosească pe indieni ca muncitori pe câmpuri și în mine, însă indienii, privați de viața în aer liber, cădeau din picioare și mureau. Pentru a-i salva de la dispariție, un preot cu inimă bună sugerase ca pentru munci să fie aduși negri din Africa. Negrii erau puternici și rezistau la tratamentul aspru. În plus, întovărășirea cu albii le-ar fi dat posibilitatea de a învăța despre creștinism și în felul acesta și-ar fi putut salva sufletul: ar fi fost așadar un aranjament excelent din

toate punctele de vedere, atât pentru albii binevoitori, cât și pentru frații lor negri ignoranți. Însă după introducerea utilajelor crescuse și cererea de bumbac, iar negrii au fost obligați să trudească mai mult ca înainte și, la fel ca indienii, au început să moară din cauza tratamentului aplicat de supraveghetori.

Povești despre cruzimi incredibile ajungeau neîncetat în Europa, așa că numeroși bărbați și femei s-au apucat să militeze pentru abolirea sclaviei. În Anglia, William Wilberforce și Zachary Macaulay (tatăl marelui istoric a cărui istorie a Angliei trebuie să o citiți dacă vreți să vedeți cât de captivantă poate fi o carte de istorie) au organizat o societate pentru suprimarea sclaviei. Au susținut în primul rând promulgarea unei legi care să scoată „comerțul cu sclavi“ în afara legii. După anul 1840 nu mai exista nici un sclav în coloniile britanice. Revoluția din 1848 a pus capăt sclaviei în posesiunile franceze. În 1858, portughezii au votat o lege care le făgăduia tuturor sclavilor libertatea într-un interval de douăzeci de ani. Olandezii au abolit sclavia în 1863 și în același an țarul Alexandru II le-a redat șerbilor libertatea care le fusese răpită cu peste două secole înainte.

În Statele Unite ale Americii, subiectul a dus la dificultăți serioase și la un război îndelungat. Deși Declarația de Independență formulase principiul conform căruia „toți oamenii au fost creați egali“, s-a făcut o excepție pentru acei bărbați și femei cu pielea închisă la culoare care munceau pe plantațiile statelor sudice. Cu timpul, aversiunea celor din nord față de instituția sclaviei a crescut și nu și-au mai ascuns sentimentele. Sudiștii susțineau însă că nu pot cultiva bumbac fără mâna de lucru a sclavilor: o controversă înverșunată a clocotit aproape 50 de ani în Congres și Senat.

Nordul a stăruit, iar sudul nu a cedat. Când s-a văzut că nu se poate ajunge la un compromis, statele sudiste au amenințat că vor părăsi Uniunea. A fost un moment extrem de periculos în istoria Uniunii. Multe lucruri „s-ar fi putut“ întâmpla. Faptul că nu s-au întâmplat se datorează activității unui bărbat foarte însemnat și foarte bun.

La 6 noiembrie 1860, republicanii, foarte puternici în statele antisclavagiste, l-au ales ca președinte pe Abraham Lincoln,

un avocat din Illinois care își construise o carieră intelectuală. Lincoln cunoștea nemijlocit vicisitudinile servituții omenești, iar judecata ascuțită îi spunea că pe continentul nordic nu era loc pentru două națiuni rivale. Când mai multe state sudice s-au retras din Uniune și au format „Statele Confederate ale Americii", Lincoln a acceptat provocarea. Statelor nordice li s-au cerut voluntari. Sute de mii de tineri au răspuns cu un entuziasm înflăcărat și au urmat patru ani de război civil aprig. Sudul, mai bine pregătit și aflat sub comanda strălucită a lui Lee și a lui Jackson, a bătut în mod repetat armatele nordice. Apoi a început să-și spună cuvântul forța economică a Noii Anglii și a vestului. Un ofițer necunoscut pe nume Grant a ieșit din anonimat și a devenit un Carol Martel al marelui război contra sclaviei. Și-a izbit fără întrerupere ciocanul[1] puternic în fortificațiile șubrezite ale Sudului. La începutul anului 1863, președintele Lincoln a emis „Proclamația de emancipare", prin care toți sclavii erau eliberați. În aprilie 1865, Lee și-a predat ultima dintre curajoasele sale armate la Appomattox. Câteva zile mai târziu președintele Lincoln a fost asasinat de un smintit. Însă misiunea îi era îndeplinită. Cu excepția Cubei, aflată încă sub dominație spaniolă, sclavia dispăruse din toate regiunile lumii civilizate.

Dar în timp ce negrii se bucurau de o libertate tot mai mare, muncitorii „liberi" din Europa nu o duceau tocmai bine. Pentru numeroși scriitori și observatori contemporani e de mirare că masele muncitorești (așa-numitul proletariat) nu au pierit din cauza mizeriei crunte. Trăiau în case murdare situate în zone mizerabile ale mahalalelor. Se hrăneau cu mâncare de proastă calitate. Școlarizare primeau doar cât să-și poată îndeplini sarcinile. În caz de moarte sau accident, familiile nu erau asigurate. Însă interesele fabricilor de bere și ale distileriilor (care exercitau o influență pronunțată asupra organelor legislative) îi încurajau să-și uite necazurile oferindu-le cantități de nelimitate de whisky și gin la prețuri foarte mici.

1. Un joc de cuvinte bazat pe numele lui Carol Martel, care înseamnă „Ciocanul" (n. tr.).

Ameliorarea enormă produsă din deceniile 1830 și 1840 încoace nu se datorează eforturilor unei singure persoane. Cele mai bune creiere din două generații s-au dedicat misiunii de a salva lumea de consecințele dezastruoase ale introducerii prea rapide a mașinilor mecanizate. Nu au încercat să distrugă sistemul capitalist.

Așa ceva ar fi fost absurd, deoarece bogăția acumulată de alții, utilizată inteligent, putea fi un mare câștig pentru toată omenirea. Au încercat să combată ideea că poate exista egalitate reală între proprietarii bogați ai fabricilor, care pot închide oricând ușile acestora fără riscul de a rămâne flămânzi, și muncitorul obligat să accepte orice slujbă i se oferă, cu orice salariu poate obține, pentru a nu risca să moară de foame împreună cu soția și copiii.

Au căutat deci să introducă un set de legi care să reglementeze raporturile dintre industriași și muncitorii din fabrici. În acest demers reformatorii au înregistrat tot mai multe succese, în toate țările. În ziua de astăzi majoritatea muncitorilor se bucură de protecție; programul de muncă a fost redus la o medie excelentă de opt ore, copiii lor merg la școală, nu în mină sau în hala de dărăcit dintr-o filatură de bumbac.

Au existat însă și persoane care priveau fumul ieșit pe coșuri, auzeau huruitul trenurilor, vedeau magaziile umplute cu surplusuri din toate materialele și se întrebau spre ce obiectiv ultim urma să ducă în anii viitori toată această activitate febrilă. Și-au amintit că omenirea trăise sute de mii de ani fără competiție comercială și industrială. Le-ar fi oare cu putință să schimbe ordinea existentă a lucrurilor și să desființeze sistemul rivalității care sacrifică atât de des fericirea oamenilor de dragul profiturilor?

Această idee – această speranță vagă privind posibilitatea unor vremuri mai bune – nu s-a limitat la o singură țară. În Anglia, Robert Owen, proprietarul multor filaturi de bumbac, a înființat o „comunitate socialistă“ care a fost o reușită. Însă la moartea lui prosperitatea satului New Lanark s-a dus și nici tentativa jurnalistului francez Louis Blanc de a crea „ateliere sociale“ nu a mers mai bine. Un număr crescând de scriitori

socialiști au început să-și dea seama că micile comunități individuale rămase în afara vieții industriale obișnuite nu vor putea realiza niciodată nimic. Înainte de a sugera remedii utile, se impunea studierea principiilor fundamentale aflate la baza societății industriale și capitaliste.

Socialiștilor practici, ca Robert Owen, Louis Blanc sau François Fourier, le-au urmat teoreticienii socialismului, ca Friedrich Engels și Karl Marx. Dintre cei doi, Marx este cel mai cunoscut. Era un tânăr strălucit a cărui familie trăise vreme îndelungată în Germania. Auzise despre experimentele lui Owen și Blanc și a început să se intereseze de problemele muncii, salariilor și șomajului. Din cauza opiniilor sale liberale autoritățile polițienești din Germania nu îl agreau și a fost obligat să fugă la Bruxelles și apoi la Londra, unde a dus un trai mizer lucrând ca reporter corespondent pentru *New York Tribune*.

Până la acel moment nimeni nu acordase multă atenție cărților sale pe teme economice. Însă în 1864 a organizat prima asociație muncitorească internațională, iar peste trei ani, în 1867, a publicat primul volum din bine-cunoscutul său tratat intitulat *Capitalul*. Marx credea că istoria este o lungă luptă între cei care „au“ și cei care „nu au“. Introducerea și utilizarea generalizată a mașinilor creaseră o nouă clasă în societate, cea a capitaliștilor care își utilizau surplusul de bogăție pentru a cumpăra utilaje folosite apoi de muncitori pentru a produce și mai multă bogăție, întrebuințată la rândul ei pentru a construi alte fabrici, și așa mai departe până la sfârșitul timpurilor. Între timp, conform lui Marx, starea a treia (burghezia) se va îmbogăți din ce în ce mai mult, iar starea a patra (proletariatul) va deveni din ce în ce mai săracă, astfel încât, prevedea Marx, la sfârșit un singur om va deține toate bogățiile lumii și ceilalți vor fi angajații săi, depinzând de bunăvoința lui.

Pentru a preveni o asemenea situație, Marx i-a îndemnat pe muncitorii din toate țările să se unească și să lupte pentru adoptarea unor măsuri politice și economice pe care le-a enumerat în *Manifestul* din 1848, anul ultimei revoluții europene majore.

Bineînțeles, aceste opinii nu se bucurau deloc de simpatie din partea guvernelor europene; multe țări, îndeosebi Prusia,

au adoptat legi aspre împotriva socialiștilor, iar polițiștii aveau ordin să împrăștie întrunirile socialiste și să-i aresteze pe vorbitori. Însă acest gen de persecuție nu face niciodată bine. Martirii sunt cea mai bună reclamă posibilă pentru o cauză nepopulară. Numărul socialiștilor s-a mărit constant în Europa și în curând s-a văzut clar că nu doreau o revoluție violentă, ci își utilizau puterea crescândă în parlamente pentru a promova interesele claselor muncitoare. Ba mai mult, socialiștii au fost desemnați și în funcții de miniștri în guverne și au cooperat cu protestanții și catolicii progresiști pentru a remedia daunele pricinuite de Revoluția Industrială și a realiza o împărțire mai corectă a numeroaselor avantaje aduse de introducerea mașinilor și de producția amplificată a bogăției.

60
EPOCA ȘTIINȚEI

LUMEA A TRECUT ȘI PRINTR-O ALTĂ SCHIMBARE, MAI IMPORTANTĂ DECÂT REVOLUȚIILE POLITICE ȘI INDUSTRIALE. DUPĂ GENERAȚII DE OPRESIUNE ȘI PERSECUȚIE, OAMENII DE ȘTIINȚĂ DOBÂNDISERĂ ÎN SFÂRȘIT LIBERTATE DE ACȚIUNE ȘI ACUM ÎNCERCAU SĂ DESCOPERE LEGILE FUNDAMENTALE CARE GUVERNEAZĂ UNIVERSUL

EGIPTENII, BABILONIENII, CALDEENII, GRECII ȘI ROMANII AU contribuit cu toții la primele noțiuni vagi de știință și cercetare științifică. Însă marile migrații din secolul al IV-lea au nimicit lumea clasică din Mediterană, iar Biserica creștină, mai interesată de viața sufletească decât de cea trupească, privise știința ca pe o manifestare a aroganței omenești dornică să iscodească treburile divine ce țin de împărăția Dumnezeului Atotputernic. În consecință, știința a fost asociată strâns cu cele șapte păcate capitale.

Într-o oarecare măsură, chiar dacă limitată, Renașterea a străpuns acest zid al prejudecăților medievale.

Însă Reforma, care a luat locul Renașterii la începutul secolului al XVI-lea, se arătase ostilă față de idealurile „noii civilizații“, astfel încât oamenii de știință s-au văzut amenințați iarăși cu pedepse severe dacă încercau să treacă dincolo de îngustele limite ale cunoașterii expuse în Sfânta Scriptură.

Lumea noastră e plină de statuile marilor generali încălecați pe cai ridicați pe picioarele dinapoi, conducându-și soldații spre o victorie glorioasă. Ici și colo, o placă modestă de marmură înștiințează că un om de știință și-a aflat odihna veșnică. Probabil că peste o mie de ani vom proceda altfel, iar copiii acelei fericite generații vor învăța despre minunatul curaj și despre devotamentul aproape incredibil față de datorie al pionierilor cunoașterii abstracte, singura care a făcut ca lumea noastră modernă să fie o posibilitate realizabilă.

Mulți dintre acești pionieri ai științei au îndurat sărăcia, disprețul și înjosirea. Au trăit în mansarde și au murit în

FILOZOFUL

închisori. Nu au îndrăznit să-și tipărească numele pe prima pagină a propriilor cărți și nu au cutezat să-și publice concluziile în ținutul de baștină, ci duceau pe ascuns manuscrisele la vreo tipografie secretă din Amsterdam sau Harleem. Au fost expuși ostilității înverșunate a Bisericii, atât protestante, cât și catolice, și au constituit subiectul a nenumărate predici care ațâțau enoriașii la violență împotriva „ereticilor“.

Din când în când găseau un refugiu. În Olanda, țara cu cel mai mare grad de toleranță, autoritățile, deși nu priveau cu ochi buni cercetările științifice, au refuzat să interfereze cu libertatea de gândire a oamenilor. Olanda a devenit astfel un mic azil pentru libertatea intelectuală unde filozofii, matematicienii și fizicienii francezi, englezi sau germani se puteau bucura de un scurt răgaz și o gură de aer liber.

Într-un alt capitol v-am spus că Roger Bacon, marele geniu din secolul al XIII-lea, a fost împiedicat ani de zile să scrie un cuvânt, riscând altfel alte necazuri cu autoritățile ecleziale. Cinci sute de ani mai târziu, colaboratorii la marea *Enciclopedie* filozofică s-au aflat sub supravegherea constantă a jandarmeriei franceze. Peste o jumătate de secol, Darwin, care a îndrăznit să conteste povestea creației omului așa cum o revelează Biblia, a fost denunțat de la toate amvoanele ca dușman al neamului omenesc. Persecuția împotriva celor care se aventurează pe tărâmul necunoscut al științei nu s-a sfârșit pe deplin nici măcar în ziua de azi. În timp ce scriu rândurile de față, dl Bryan[1] se adresează unei mari mulțimi pe tema „Primejdiei darwinismului“, avertizându-și publicul în legătură cu erorile marelui naturalist englez.

1. William Jennings Bryan (1860–1925), politician american care în ultimii ani ai carierei s-a remarcat prin activitatea de combatere a teoriei evoluționiste (n. tr.).

Dar toate acestea sunt doar detalii. Ceea ce trebuie să se realizeze se realizează invariabil, iar câștigul ultim al descoperirilor și invențiilor revine masei acelorași persoane care i-au defăimat mereu pe cei cu viziune, taxându-i drept idealiști fără simț practic.

Secolul al XVII-lea a preferat să cerceteze în continuare cerurile îndepărtate și să studieze poziția planetei noastre în raport cu sistemul solar. Chiar și așa, Biserica dezaproba această curiozitate nerușinată, iar Copernic, primul care a demonstrat că soarele este centrul universului, nu și-a publicat scrierile până în ziua morții. Galileo și-a petrecut mare parte din viață sub supravegherea autorităților clericale, însă a continuat să utilizeze telescopul și i-a oferit lui Isaac Newton numeroase observații concrete care l-au ajutat mult pe matematicianul englez la descoperirea interesantului fenomen al obiectelor în cădere, cunoscut mai apoi ca legea atracției universale sau a gravitației.

Astfel s-a epuizat, cel puțin pentru moment, interesul pentru cer, iar omul a început să studieze pământul. Inventarea unui microscop utilizabil (o chestie ciudată și incomodă) de către Antoni van Leeuwenhoek în a doua jumătate a secolului al XVII-lea i-a dat omului posibilitatea de a studia ființele „microscopice“ responsabile pentru atât de multe suferințe. A pus bazele științei numite „bacteriologie“, care în ultimii patruzeci de ani a scăpat lumea de un număr mare de boli, descoperind organismele minuscule care provoacă afecțiuni. Le-a permis totodată și geologilor să studieze mai atent diverse roci și fosile (plante preistorice pietrificate) găsite la adâncime în pământ. Aceste cercetări i-au convins că Pământul trebuie să fie mult mai vechi decât se afirmă în cartea Genezei, iar în anul 1830 Charles Lyell a publicat cartea *Principiile geologiei*, care neagă narațiunea creației așa cum este relatată în Biblie și dă o descriere mult mai uimitoare a creșterii lente și dezvoltării treptate.

GALILEO

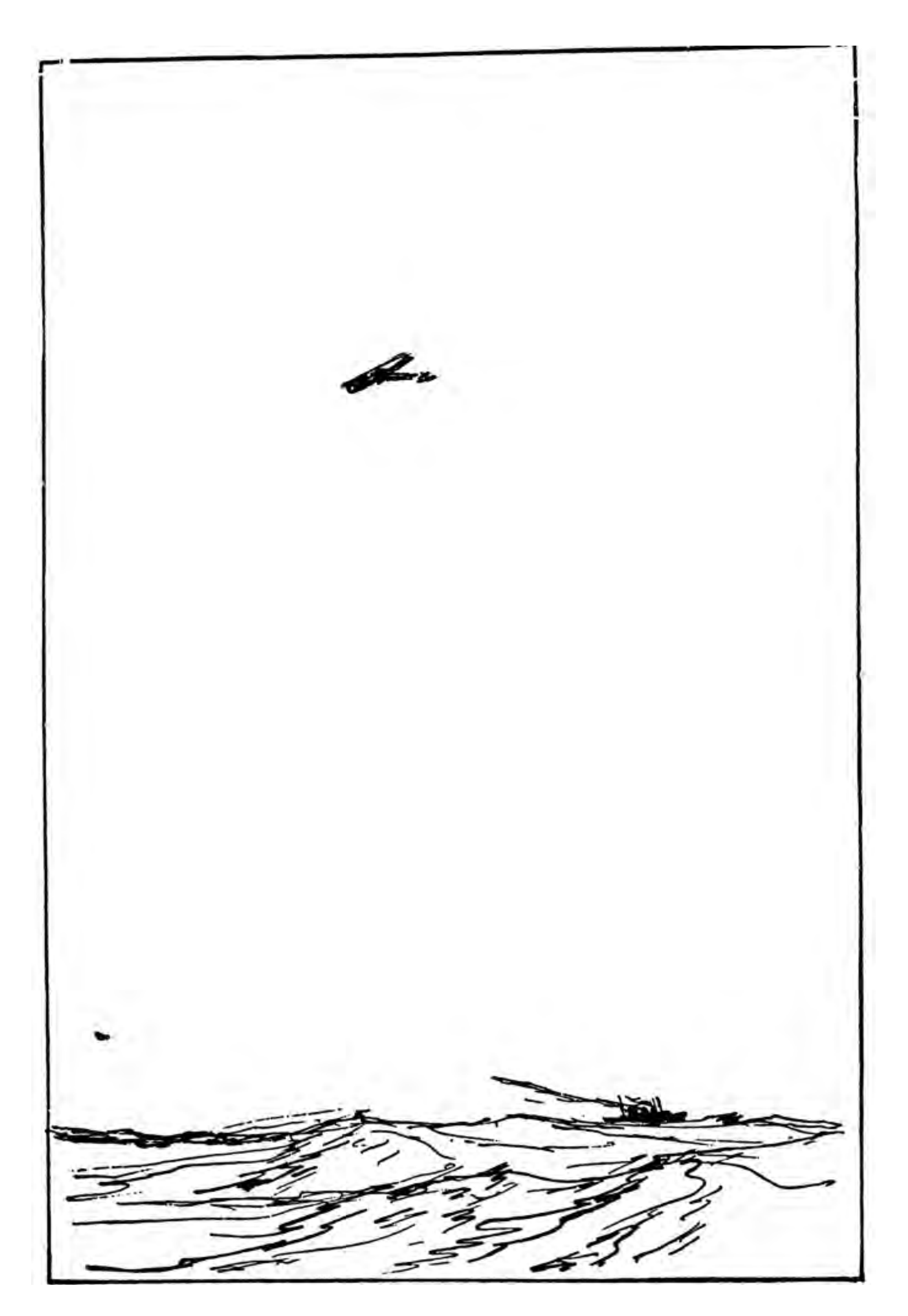
Concomitent, marchizul de Laplace lucra la o nouă teorie a creației, în care Pământul e o mică pată în marea nebuloasă din care s-a format sistemul planetar, iar Bunsen și Kirchhoff investigau, cu ajutorul spectroscopului, compoziția chimică a stelelor și a bunului nostru vecin, Soarele, ale cărui pete curioase fuseseră observate pentru prima oară de Galileo.

Între timp, după un război înverșunat și asiduu cu autoritățile clericale din țările catolice și protestante, anatomiștii și fiziologii obținuseră în sfârșit permisiunea să disece cadavre și să înlocuiască presupunerile fără o bază ale vracilor medievali cu niște cunoștințe empirice despre organele noastre și modul în care funcționează ele.

Pe parcursul unei singure generații (între 1810 și 1840), în toate ramurile științei s-au realizat mai multe progrese decât în sutele de mii de ani trecute de când omul s-a uitat prima oară la stele și s-a întrebat ce-i cu ele acolo. Trebuie să fi fost o perioadă foarte tristă pentru cei educați în vechiul sistem. Și le putem înțelege sentimentul de ură pentru oameni ca Lamarck sau Darwin, care nu le spuneau pe șleau că „ne tragem din maimuțe“ (o acuzație pe care bunicii noștri par s-o fi socotit o insultă personală), ci sugerau că semeața seminție umană a evoluat dintr-un lung șir de strămoși care își puteau urmări arborele genealogic până la meduze, cei dintâi locuitori ai planetei noastre.

Lumea respectabilă din clasa mijlocie înstărită, care a dominat secolul al XIX-lea, utiliza bucuroasă benzina sau lumina electrică, ca să amintim doar câteva din multele aplicații practice ale marilor descoperiri științifice, însă până de curând cercetătorul, omul „teoriei științifice“ fără de care nici un progres științific nu ar fi posibil, a fost privit cu suspiciune. Apoi serviciile i-au fost în sfârșit recunoscute. Bogații, care pe vremuri își donau averea pentru zidirea unei catedrale, construiesc astăzi laboratoare mari în care oamenii luptă tăcut împotriva inamicilor nevăzuți ai omenirii și adeseori își jertfesc viața pentru ca generațiile viitoare să se bucure de mai multă fericire și sănătate.

Și într-adevăr, multe dintre potrivniciile lumii pe care strămoșii noștri le socoteau inevitabile „acte ale lui Dumnezeu“ au

AVIONUL

fost dovedite a fi manifestări ale ignoranței și neglijenței noastre. Orice copil din ziua de azi știe că se poate feri de febra tifoidă dacă are un pic de grijă în privința apei pe care o bea. Însă a fost nevoie de ani și ani de muncă grea înainte ca medicii să-i convingă pe oameni de acest fapt. Puțini dintre noi se mai tem acum de scaunul dentistului. Studiul microbilor care trăiesc în gura omului ne permite să ne protejăm dinții de carii. Dacă se întâmplă să trebuiască scos un dinte, inhalăm un gaz și ne vedem voioși de drum. Când ziarele din 1846 au relatat povestea „operației fără durere“ efectuate în America cu ajutorul eterului, europenii au clătinat neîncrezători din cap. Li se părea împotriva voinței lui Dumnezeu ca omul să fugă de durerea ce le revine tuturor muritorilor și a trecut multă vreme înainte ca inhalarea eterului și cloroformului în scopul intervențiilor chirurgicale să se generalizeze.

Însă bătălia progresului fusese câștigată. Breșa făcută în vechile ziduri ale prejudecății se lărgea tot mai mult și, cu trecerea timpului, vechii bolovani ai ignoranței s-au sfărâmat. Cruciații înflăcărați ai unei ordini sociale noi și mai fericite s-au năpustit înainte. Pe neașteptate s-au trezit totuși în fața unui obstacol nou. Din ruinele unui trecut demult apus s-a înălțat o altă citadelă reacționară și milioane de oameni au trebuit să-și dea viața înainte de distrugerea acestui ultim bastion.

61

ARTA

UN CAPITOL DESPRE ARTĂ

CÂND UN BEBELUȘ PERFECT SĂNĂTOS A MÂNCAT DESTUL ȘI a dormit cât i-a poftit inima, îngână un cântecel ca să arate ce fericit e. Pentru adulți, acest gângurit nu înseamnă nimic. Sună a „gu-gî, gu-gî, guu“, dar pentru bebeluș e o muzică minunată. E cea dintâi contribuție a lui la artă.

Cum mai crește un pic și se ține pe picioare, începe perioada plăcintelor din noroi. Aceste plăcinte de noroi nu interesează lumea din afară. Există prea multe milioane de prunci care fac prea multe milioane de plăcinte de noroi în același timp. Însă pentru copilaș ele reprezintă o nouă expediție în fermecătorul tărâm al artei. Copilul e acum sculptor.

Pe la trei, patru ani, când mâinile încep să se supună creierului, copilul devine pictor. Mama lui iubitoare îi dă o cutie de cretă colorată și orice petic de hârtie se acoperă iute cu cârlige ciudate și tot soiul de mâzgălituri ce reprezintă case, cai și bătălii navale nemaipomenite.

În curând această fericire simplă de „a produce lucruri“ ajunge totuși la capăt. Începe școala și mare parte din zi e ocupată de muncă. Traiul, sau mai degrabă „mijloacele de trai“, devin cel mai important moment în viața oricărui băiat și a oricărei fetițe.

Între învățarea tablei înmulțirii și a participiilor trecute ale verbelor franceze neregulate nu rămâne prea mult timp pentru „artă“. Cu excepția cazurilor în care dorința de a face anumite lucruri pentru simpla plăcere de a le crea, fără speranța unui câștig practic, e foarte puternică, copilul devine adult și uită că primii lui cinci ani de viață au fost dedicați în principal artei.

Națiunile nu se deosebesc de copii. De îndată ce omul peșterilor a scăpat de pericolele amenințătoare ale lungii și friguroasei ere glaciare și și-a pus treburile în rânduială, a început să facă anumite lucruri care i se păreau frumoase, chiar dacă nu îi erau de nici un folos practic în lupta cu fiarele sălbatice din junglă. Acoperea pereții grotei în care locuia cu imagini ale elefanților și cerbilor pe care îi vâna și cioplea într-o bucată de piatră figura femeilor care i se păreau mai atrăgătoare.

De îndată ce egiptenii, babilonienii, persanii și alte popoare răsăritene și-au întemeiat țărișoarele de-a lungul Nilului și Eufratului, au început să construiască palate magnifice pentru regi, au inventat bijuterii scânteietoare pentru femeile lor și au plantat grădini asemenea unor melodii vesele cu florile lor în culori strălucitoare.

Propriii noștri strămoși, nomazii rătăcitori din îndepărtatele stepe asiatice, care se bucurau de o existență liberă și simplă ca luptători și vânători, compuneau cântece care proslăveau faptele mărețe ale căpeteniilor de seamă și au inventat o formă de poezie perpetuată până în zilele noastre. O mie de ani mai târziu, când s-au stabilit în partea continentală a Greciei și au construit „cetăți-stat“, și-au exprimat bucuriile (și necazurile) în temple magnifice, statui, comedii, tragedii și în toate formele imaginabile de artă.

Romanii, la fel ca rivalii lor cartaginezi, erau prea ocupați cu administrarea altora și câștigarea banilor ca să iubească prea mult aventurile „inutile și neprofitabile“ ale spiritului. Romanii au cucerit lumea, au construit drumuri și poduri, însă arta au împrumutat-o masiv de la greci. În arhitectură au inventat anumite forme practice ce răspundeau necesităților zilei și epocii lor. Dar statuile, istoriile, mozaicurile și poemele lor nu erau decât imitații latine ale originalelor grecești. Nu poate exista artă fără acel element vag și greu de definit pe care îl numim „personalitate“, iar lumea romană nu avea deloc încredere în acel tip de personalitate. Imperiul avea nevoie de soldați și negustori eficienți. Scrisul poeziilor sau realizarea imaginilor au fost lăsate pe seama străinilor.

Apoi a venit Evul Mediu întunecat. Barbarii au pătruns în Europa de Apus ca proverbiala noră intrată în blide. N-aveau

ce face cu ce nu înțelegeau. În termenii anului 1921, le plăceau copertele de revistă cu femei frumoase, însă aruncau la gunoi gravurile de Rembrandt pe care le moșteniseră. În curând au învățat totuși câte ceva. Atunci au încercat să repare pagubele făcute cu câțiva ani înainte. Însă coșurile de gunoi dispăruseră și imaginile se duseseră odată cu ele.

Până atunci, propria artă, pe care o aduseseră din est, evoluase în ceva foarte frumos și s-a revanșat pentru neglijența și indiferența din trecut prin ceea ce numim „arta Evului Mediu". În ce privește nordul Europei, acesta a fost un produs al gândirii germanice care a împrumutat foarte puțin de la greci și latini și nimic din formele mai vechi de artă din Egipt și Asiria, ca să nu mai vorbim despre India și China, pur și simplu inexistente din perspectiva oamenilor epocii. Atât de puțin au fost influențate rasele nordice de vecinii sudici, încât realizările lor arhitecturale au fost complet neînțelese de populațiile din Italia, care le-au tratat cu un dispreț fățiș și total.

Cu toții ați auzit cuvântul „gotic". Probabil îl asociați cu imaginea unei vechi catedrale fermecătoare, ale cărei turle zvelte se avântă spre înaltul cerului. Dar ce înseamnă, de fapt, acest cuvânt?

Înseamnă ceva „grosolan" și „barbar" – ceva ce poți aștepta din partea unui „got necivilizat", o brută din păduri care nu respecta regulile consacrate ale artei clasice și care construia „orori moderne" pentru a-și satisface gusturile vulgare, fără a arăta considerația cuvenită pentru exemplele Forului roman și Acropolei.

Și totuși, această formă de arhitectură gotică a reprezentat timp de câteva secole cea mai înaltă expresie a sensibilității artistice sincere care a inspirat tot nordul continentului. Vă veți fi amintind, dintr-un capitol anterior, cum trăiau oamenii din Evul Mediu târziu. Dacă nu erau țărani care locuiau la sate, erau cetățeni ai unui „oraș" sau *civitas*, denumirea latină pentru „trib". Și într-adevăr, îndărătul zidurilor înalte și al șanțurilor adânci, acești târgoveți de treabă erau adevărați membri de trib care împărțeau pericolele comune și beneficiau de siguranța și prosperitatea comune derivate din sistemul de protecție reciprocă.

În cetățile grecești și romane antice, centrul vieții civice fusese piața, unde se afla templul. În Evul Mediu, biserica – casa lui Dumnezeu – a devenit un astfel de centru. Noi, protestanții moderni[1], care mergem la biserică doar o dată pe săptămână, și atunci doar pentru câteva ore, cu greu putem înțelege ce însemna o biserică pentru comunitatea medievală. Pe atunci, înainte de a împlini o săptămână, erai dus la biserică pentru a fi botezat. În copilărie vizitai biserica pentru a învăța poveștile sfinte din Scripturi. Mai târziu deveneai membru al congregației și, dacă erai suficient de bogat, construiai o capelă separată consacrată amintirii sfântului patron al familiei. Cât despre edificiul sacru, era deschis la orice oră din zi și multe ceasuri din noapte.

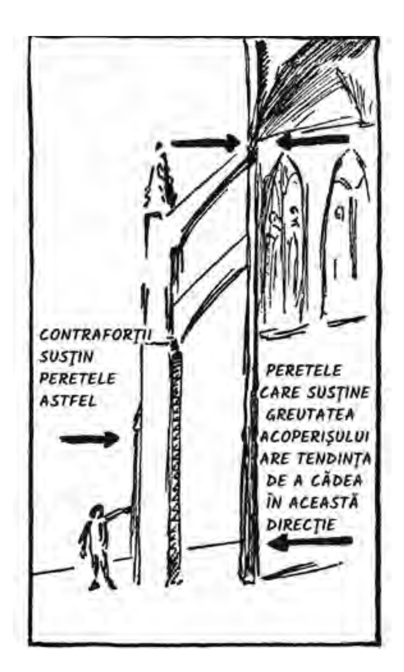
Într-un anumit sens semăna cu un club modern dedicat tuturor locuitorilor orașului. Foarte probabil, în biserică o zăreai prima oară pe fata care avea să-ți fie mireasă într-o mare ceremonie desfășurată în fața altarului. Apoi, când ajungeai la capătul drumului pământesc, erai îngropat sub pietrele acestei clădiri familiare, astfel încât toți copiii și nepoții lor să poată trece peste mormântul tău până la Ziua Judecății.

Întrucât biserica nu era doar casa lui Dumnezeu, ci și centrul concret al vieții comunitare, edificiul ei trebuia să se deosebească de orice alt lucru zidit de mâinile omului. Templele egiptenilor, grecilor și romanilor nu fuseseră decât altarul unei divinități locale. Cum în fața imaginilor lui Osiris, Zeus sau Jupiter nu se țineau predici, nu era necesar ca interiorul să asigure spațiu pentru mulțimi mari de persoane. Toate procesiunile religioase ale popoarelor mediteraneene antice se desfășurau în aer liber. Însă în nord, unde vremea e de obicei urâtă, majoritatea ceremoniilor se țineau sub acoperișul bisericii.

Arhitecții au avut de furcă multe veacuri cu problema construirii unui edificiu suficient de încăpător. Tradiția romană îi învățase cum să construiască ziduri de piatră masive cu ferestre foarte mici, pentru ca pereții să nu își piardă rezistența.

1. Autorul se adresează aici cititorilor din Statele Unite (unde a apărut în 1921 prima ediție a cărții), majoritatea de confesiune protestantă (n. red.).

Deasupra plasau un acoperiș greu din piatră. Însă în secolul al XII-lea, după ce au început Cruciadele și arhitecții au văzut arcurile ascuțite ale constructorilor mahomedani, zidarii din vest au descoperit un stil nou care le-a dat prima posibilitate de a clădi genul de edificiu de care era nevoie în acea perioadă marcată de o viață religioasă intensă. Apoi au elaborat un stil straniu căruia italienii i-au dat denumirea disprețuitoare de „gotic" sau barbar. Și-au atins obiectivul inventând un acoperiș cu boltă susținut de „grinzi". Însă un astfel de acoperiș, dacă devenea prea greu, putea dărâma zidurile, așa cum un bărbat de 130 de kg ar rupe un scaun de copil dacă s-ar așeza pe el. Pentru depășirea acestei dificultăți, câțiva arhitecți francezi au început să consolideze pereții cu „contraforți", mase grele de piatră pe care zidurile se sprijină când susțin acoperișul. Pentru siguranța suplimentară a acoperișului, au proptit grinzile acoperișului cu așa-numitele „arcuri butante", o metodă foarte simplă de construcție pe care o veți înțelege de îndată ce veți privi imaginea.

ARHITECTURĂ GOTICĂ

Această nouă metodă de construcție a permis introducerea unor ferestre enorme. În secolul al XII-lea sticla reprezenta o curiozitate scumpă și foarte puține clădiri private aveau ferestre cu geamuri. Chiar și castelele nobililor erau lipsite de protecție, și așa se explică de ce trăgea mereu curentul și de ce oamenii epocii purtau blănuri și în casă, și afară.

Din fericire, arta fabricării sticlei colorate, familiară popoarelor antice de la Marea Mediterană, nu se pierduse de tot. A existat o renaștere a fabricării vitraliilor și în scurt timp ferestrele bisericilor gotice depănau poveștile Cărții Sfinte în ochiuri de geam viu colorate și fixate într-un cadru prelung din plumb.

Iată așadar noua și glorioasa casă a lui Dumnezeu plină de o mulțime înflăcărată de credincioși care „trăiau" religia ca nimeni alții de dinaintea lor sau după ei! Nimic nu e considerat prea bun, prea scump sau prea extraordinar pentru casa lui Dumnezeu și căminul Omului. Sculptorii, rămași șomeri după distrugerea Imperiului Roman, s-au întors șovăielnic la nobila lor artă. Portalurile, coloanele, contraforții și cornișele s-au acoperit cu imagini sculptate reprezentându-i pe Domnul și fericiții sfinți. Și broderii s-au pus pe treabă, realizând tapiserii pentru pereți. Giuvaergii și-au pus la dispoziție măiestria pentru ca altarul să fie vrednic de adorație deplină. Chiar și pictorul își dă silința. Sărmanul om e foarte strâmtorat de lipsa unui mediu de lucru adecvat.

Și aici avem o poveste.

Romanii de la începutul perioadei creștine decorau podelele și pereții templelor și caselor cu mozaicuri, imagini create din piese mici de sticlă colorată. Însă această artă era extrem de dificilă. Nu îi dădea pictorului posibilitatea de a exprima tot ce dorea să spună, așa cum știu toți copiii care au încercat să construiască figurine din cuburi colorate. De aceea arta mozaicului a dispărut în Evul Mediu târziu, cu excepția Rusiei, unde se refugiaseră pictorii bizantini de mozaic după căderea Constantinopolului, și a continuat să ornamenteze pereții bisericilor ortodoxe până la venirea bolșevicilor, când construirea de biserici a încetat.

Desigur, pictorul medieval putea combina culorile cu apa tencuielii umede de pe pereții bisericii. Această metodă de

pictură pe „tencuiala proaspătă“ (numită în general *fresco* sau „proaspătă“) a fost deosebit de populară timp de multe secole. În zilele noastre e la fel de rară ca arta pictării miniaturilor în manuscrise și printre sutele de artiști din orașele moderne poate se găsește unul care știe să se descurce bine cu acest material. Însă în Evul Mediu nu exista altă modalitate și artiștii erau specialiști în „fresce“ din lipsă de ceva mai bun. Metoda prezenta totuși câteva dezavantaje considerabile. Adeseori tencuiala cădea de pe pereți după câțiva ani, sau igrasia deteriora picturile, la fel ca igrasia care ne strică nouă modelul tapetului. Oamenii au încercat orice expedient imaginabil pentru a scăpa de suportul de tencuială. Au încercat să amestece culorile cu vin și oțet, cu miere, cu albuș lipicios, însă nici una din aceste metode nu a fost satisfăcătoare. Experimentele au continuat mai bine de o mie de ani. Artiștii medievali reușiseră de minune în pictarea imaginilor pe foile de pergament ale manuscriselor. Însă acoperirea spațiilor mari din lemn sau piatră cu pigmenți care să reziste nu le-a izbutit prea grozav.

În cele din urmă, în prima jumătate a secolului al XV-lea problema a fost rezolvată în sudul Țărilor de Jos, de către Jan și Hubert van Eyck. Vestiții frați flamanzi au amestecat vopselurile cu uleiuri preparate special, iar acest lucru le-a permis să folosească lemnul, pânza, piatra sau orice altceva ca suport pentru picturi.

Însă ardoarea religioasă a Evului Mediu timpuriu ținea deja de domeniul trecutului. Locuitorii bogați din orașe îi înlocuiseră pe episcopi în rolul de patroni ai artelor. Și cum arta urmărește neîncetat blidul plin cu mâncare, artiștii au început să lucreze pentru acești angajatori mireni și să picteze tablouri pentru regi, arhiduci și bancheri bogați. Într-un răstimp foarte scurt, metoda nouă a picturii în ulei s-a răspândit în toată Europa și în fiecare țară s-a născut o școală specială de pictură care prezenta gusturile tipice persoanelor pentru care erau realizate portretele și peisajele.

În Spania, de pildă, Velásquez picta pitici de la curte, țesătoare din atelierele regale de tapiserie și tot felul de persoane sau subiecte legate de rege și curtea lui. Însă în Olanda,

Rembrandt, Frans Hals și Vermeer pictau ograda casei negustorului, îi pictau nevasta îmbrăcată cam fără gust, copiii sănătoși, dar îngâmfați, și corăbiile care îi aduseseră bogăția. Pe de altă parte, în Italia, unde papa rămânea principalul patron al artelor, Michelangelo și Correggio au continuat să picteze Madone și sfinți, pe când în Anglia, unde aristocrația era foarte bogată și puternică, sau în Franța, unde regii deveniseră cei mai importanți din stat, artiștii pictau domni distinși care făceau parte din guvern și doamne foarte încântătoare care erau prietene cu Maiestatea Sa.

Marea transformare determinată în pictură de neglijarea bisericii și ascensiunea unei noi clase sociale s-a reflectat în toate celelalte forme de artă. Inventarea tiparului le-a dat autorilor posibilitatea de a-și câștiga faimă și reputație scriind cărți pentru mase. Așa au apărut profesiile de romancier și ilustrator. Însă cei care aveau destui bani ca să cumpere noile cărți nu erau genul de persoane cărora le place să stea seara acasă uitându-se la tavan sau stând degeaba. Doreau să se distreze. Cei câțiva menestreli din Evul Mediu nu erau de ajuns pentru a acoperi cererea de spectacole. Pentru prima oară din zilele orașelor-stat grecești, din urmă cu două mii de ani, dramaturgul profesionist a avut șansa de a-și practica meseria. Evul Mediu cunoștea teatrul doar ca parte a anumitor sărbători bisericești. Tragediile din secolele al XIII-lea și al XIV-lea spuseseră povestea suferințelor Domnului. Însă pe parcursul secolului al XVI-lea și-a făcut din nou apariția teatrul mirean. E adevărat că la început poziția dramaturgului și actorului profesionist nu a fost foarte înaltă. William Shakespeare era considerat un soi de circar care își distra vecinii cu tragediile și comediile lui. Însă până la moarte, în anul 1616, începuse să se bucure de respectul vecinilor, iar actorii nu mai erau supravegheați de poliție.

Contemporanul lui William, Lope de Vega, incredibilul spaniol care a scris nu mai puțin de 800 de piese laice și 400 de piese religioase, era o persoană de rang care a primit aprobarea pontificală pentru opera lui. Un secol mai târziu, francezul Molière a fost socotit vrednic de compania regelui Ludovic XIV însuși.

De atunci încoace, teatrul a fost tot mai îndrăgit de public. Astăzi un „teatru“ face parte din viața oricărui oraș bine gospodărit, iar „drama mută“ a filmelor a pătruns până în cel mai mărunt cătun din prerie.

Totuși, o altă artă a devenit cea mai populară, și anume muzica. Majoritatea formelor vechi de artă necesitau un nivel înalt de abilitate tehnică. E nevoie de ani și ani de exercițiu înainte ca mâinile noastre neîndemânatice să poată îndeplini comenzile creierului și să ne reproducă imaginația pe pânză sau în marmură. E nevoie de o viață pentru a învăța să joci pe scenă sau să scrii un roman bun. Iar publicul are nevoie de multă pregătire pentru a aprecia cele mai bune picturi, scrieri și sculpturi. Însă aproape oricine, dacă nu e complet afon, poate urmări o melodie și aproape oricine se poate desfăta cu un gen sau altul de muzică. Cei din Evul Mediu ascultaseră ceva muzică, însă doar muzică bisericească. Cântările sacre erau supuse unor legi foarte strice în privința ritmului și armoniei, astfel încât au devenit repede monotone. În plus, nu puteau fi cântate pe stradă sau în piață.

Renașterea a schimbat această situație. Muzica și-a reocupat locul de cel mai bun prieten al omului, atât în clipele fericite, cât și în cele de amărăciune.

Egiptenii, babilonienii și evreii din Antichitate fuseseră mari iubitori de muzică. Ba chiar alăturaseră diverse instrumente în adevărate orchestre. Dar grecii se încruntaseră auzind acest vacarm străin barbar. Lor le plăcea să audă un bărbat recitând impunătoarea poezie scrisă de Homer și Pindar. Îi îngăduiau să se acompanieze cu lira (cel mai sărac instrument cu coarde). Doar până aici putea merge cineva fără să riște dezaprobarea populară. Romanii, în schimb, iubeau muzica orchestrală la cinele și banchetele lor și au inventat majoritatea instrumentelor pe care (într-o formă *foarte* modificată) le folosim astăzi. Biserica timpurie disprețuise această muzică, fiindcă amintea prea tare de păcătoasa lume păgână ce tocmai fusese nimicită. Episcopii din secolele al III-lea și al IV-lea tolerau doar câteva cântece interpretate de întreaga parohie. Cum întreaga parohie cânta îngrozitor de fals fără îndrumarea unui instrument,

TRUBADURUL

biserica a permis ulterior utilizarea unei orgi, o invenție din secolul al II-lea al erei noastre care consta în combinarea vechilor fluiere ale lui Pan și o pereche de burdufuri.

Apoi au venit marile migrații. Ultimii muzicieni romani fie au fost uciși, fie au ajuns scripcari vagabonzi ce mergeau din oraș în oraș cântând pe stradă și cerșind pentru câțiva bănuți, cum fac harpiștii de pe feriboturile moderne.

Renașterea unei civilizații mai laice în orașele din Evul Mediu târziu a reînnoit cererea de muzicieni. Instrumente folosite doar pentru semnale la vânătoare și în luptă, cornul de pildă, au fost remodelate până au ajuns să reproducă sunete agreabile în sălile de bal și banchete. Un arc întins cu păr de cal a fost utilizat pentru a cânta la chitara demodată și, înainte de sfârșitul Evului Mediu, acest instrument cu șase coarde (cel mai vechi instrument cu coarde, cu origini în Egipt și Asiria) a evoluat în vioara noastră cu patru coarde pe care Stradivarius și alți lutieri italieni au dus-o pe culmile perfecțiunii.

În cele din urmă s-a inventat și pianul modern, cel mai răspândit instrument muzical, care l-a urmat pe om în sălbăticia junglei și în întinderile de gheață ale Groenlandei. Primul instrument cu claviatură a fost orga, însă interpretul depindea de cooperarea cuiva care acționa burdufurile, operațiune realizată acum cu ajutorul electricității. Din acest motiv muzicienii au căutat un instrument mai ușor de mânuit și mai puțin dependent de împrejurări, care să-i ajute în instruirea elevilor din numeroasele coruri bisericești. În secolul al XI-lea, Guido, un călugăr benedictin din orașul Arezzo (locul natal al poetului Petrarca) a creat sistemul modern de notație muzicală. Cândva pe parcursul aceluiași secol, marcat de un interes popular pronunțat pentru muzică, s-a construit și primul instrument care avea și claviatură, și coarde. Probabil că la început zăngănea ca un pian mic pentru copii care se poate cumpăra din orice

magazin de jucării. În Viena, oraș unde muzicanții ambulanți din Evul Mediu (incluși în aceeași categorie cu jonglerii și trișorii la cărți) formaseră prima ghildă de muzicieni în anul 1288, micul monocord a evoluat într-un instrument pe care îl recunoaștem ca precursor direct al pianului nostru Steinway modern. Din Austria, „clavicordul“, cum i se spunea de regulă pe atunci (pentru că avea „claviatură“ sau clape), a ajuns în Italia. Aici a fost perfecționat, devenind „spinetă“, numită astfel după inventatorul ei, venețianul Giovanni Spinetti. În sfârșit, pe parcursul secolului al XVIII-lea, undeva între 1709 și 1720, Bartolomeo Cristofori a făcut un „clavir“ care îi permitea interpretului să cânte și tare, și încet sau, cum se spune în italiană, *piano* și *forte*. Cu unele modificări, instrumentul a devenit *pianoforte* sau pianul nostru.

Lumea avea pentru prima oară un instrument facil și comod care putea fi stăpânit în câțiva ani, nu necesita în permanență acordare, ca harpele sau viorile, și era mult mai plăcut la auz decât tubele, clarinetele, tromboanele și oboaiele medievale. Așa cum milioane de oameni moderni au început să iubească muzica datorită gramofonului, la fel și pianul de la începuturi a dus cunoașterea muzicii în cercuri mult mai largi. Muzica a devenit parte din educația oricărei persoane cultivate. Prinții și comercianții bogați întrețineau orchestre private. Muzicienii au încetat să mai fie niște „jongleri“ ambulanți și au devenit membri deosebit de prețuiți ai comunității. Muzica s-a combinat cu spectacolele dramatice ale teatrului și din această practică a apărut opera noastră modernă. Inițial doar câțiva prinți foarte bogați își puteau permite cheltuielile unei „companii de operă“. Însă cum gustul pentru acest gen de divertisment a crescut, numeroase orașe au construit teatre unde se reprezentau operele italiene și apoi germane, spre bucuria nemărginită a întregii comunități, cu excepția câtorva secte de creștini foarte stricți profund suspicioși față de muzică, pe care o socoteau prea fermecătoare pentru a fi bună pe deplin pentru suflet.

Pe la jumătatea secolului al XVIII-lea viața muzicală europeană era în plin avânt. Apoi a apărut un bărbat deasupra tuturor celorlalți, un simplu organist de la biserica Sfântul

Toma din Leipzig. Se numea Johann Sebastian Bach. Prin compozițiile sale pentru toate instrumentele existente, de la cântece comice și dansuri populare până la cele mai solemne imnuri și oratorii sacre, a pus temeliile muzicii noastre moderne. După ce a murit, în 1750, a fost urmat de Mozart, creatorul unor structuri muzicale de un farmec nespus ce ne poartă cu gândul la o dantelă țesută din armonie și ritm. A venit apoi Ludwig van Beethoven, cel mai tragic dintre oameni, care ne-a dăruit orchestra modernă, fără ca el însuși să fi auzit cele mai însemnate compoziții ale sale, pentru că surzise din cauza unei răceli contractate pe când era sărac.

Beethoven a trăit în perioada marii Revoluții Franceze. Plin de speranță pentru o nouă perioadă glorioasă, i-a dedicat o simfonie lui Napoleon. Însă a apucat să regrete acest moment. În 1827, la moartea compozitorului, Napoleon dispăruse și Revoluția Franceză dispăruse și ea, însă venise motorul cu abur, care umplea lumea cu sunete care nu aveau nimic în comun cu visele *Simfoniei a Treia*.

E adevărat, noua ordine a aburului, fierului, cărbunelui și a marilor fabrici nu a avantajat prea mult arta, pictura, sculptura, poezia și muzica. Protectorii de odinioară ai artelor, biserica, prinții și negustorii din Evul Mediu și din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu mai existau. Liderii noii lumi industriale erau prea ocupați și prea puțin educați pentru a se sinchisi de gravuri, sonate și sculpturi din fildeș, ca să nu mai vorbim de cei care creau aceste lucruri și care nu mai prezentau nici un folos practic pentru comunitatea în care trăiau. Iar muncitorii din fabrici au ascultat huruitul motoarelor până și-au pierdut și ei gustul pentru melodia flautului sau lăutei pe care îl aveau strămoșii lor țărani. Artele au devenit copiii vitregi ai noii ere industriale. Arta și viața s-au rupt complet una de alta. Tablorile rămase mureau lent în muzee. Muzica a devenit monopolul câtorva „virtuosi“ care au îndepărtat-o de case și au dus-o în sălile de concerte.

Constant, chiar dacă lent, artele își reocupă locul. Lumea începe să înțeleagă că Rembrandt, Beethoven și Rodin sunt adevărații profeți și cârmuitori ai omenirii și că o lume fără artă și fericire seamănă cu o grădiniță unde copiii nu râd.

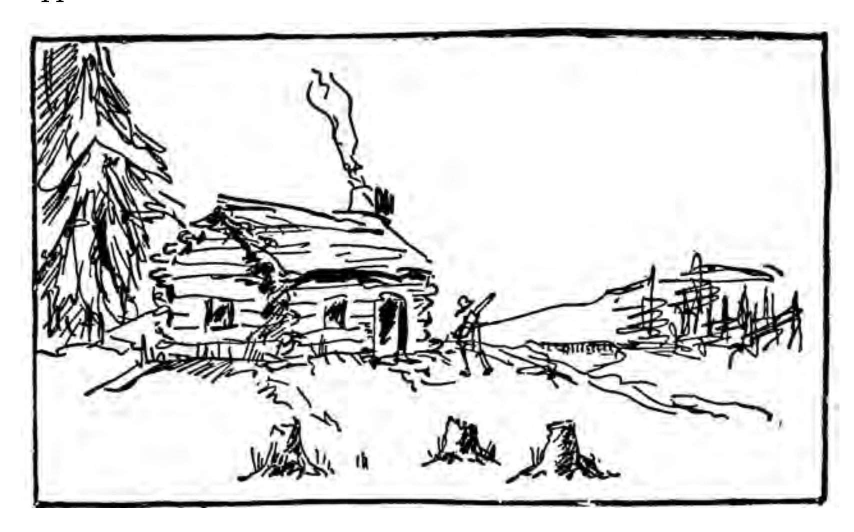
62

EXPANSIUNEA COLONIALĂ ȘI RĂZBOIUL

UN CAPITOL CARE AR TREBUI SĂ VĂ DEA O MULȚIME DE INFORMAȚII POLITICE DESPRE ULTIMII CINCIZECI DE ANI, DAR CARE ÎN REALITATE CONȚINE O SERIE DE EXPLICAȚII ȘI CÂTEVA SCUZE

DACĂ AȘ FI ȘTIUT CÂT DE GREU E SĂ SCRII O ISTORIE A LUMII, nu m-aș fi angajat niciodată la așa ceva. Desigur, orice om suficient de sârguincios, dispus să piardă vreo zece ani printre vrafurile prăfuite ale unei biblioteci, poate întocmi un volum masiv care să relateze evenimentele din fiecare regiune în fiecare secol. Însă nu acesta este scopul cărții de față. Editorii au dorit să publice o istorie cu ritm – o poveste care să galopeze, nu să meargă la pas. Iar acum, când aproape am terminat, constat că anumite capitole galopează, altele înaintează cu greu prin nisipurile lugubre ale unor vremuri demult uitate; că unele părți nu progresează deloc, în timp ce altele se răsfață într-un veritabil jazz al acțiunii și fanteziei. Nu mi-a plăcut și am sugerat să distrugem manuscrisul cu totul și să o iau de la capăt. Dar editorii n-au fost de-acord.

Ca o a doua soluție la frământările mele, am dat paginile bătute la mașină mai multor prieteni mărinimoși, cerându-le să citească ce scrisesem și să mă ajute cu sfaturile lor. Experiența a fost mai curând demoralizatoare. Fiecare persoană are propriile prejudecăți, propriile pasiuni și preferințe. Toți au dorit să știe de ce, de unde și până unde și cum de am îndrăznit să omit poporul favorit, politicianul favorit sau chiar pe cel mai îndrăgit criminal. Pentru unii, Napoleon și Ginghis Han erau candidați la onoruri înalte. Am explicat că am încercat din răsputeri să fiu corect cu Napoleon, dar că după aprecierea mea e cu mult inferior unor oameni ca George Washington, Gustav Vasa, Augustus, Hammurabi sau Lincoln și încă vreo

PIONIERUL

douăzeci care au trebuit să se mulțumească cu doar câteva paragrafe, din lipsă de spațiu. Cât despre Ginghis Han, nu îi recunosc o abilitate superioară decât în domeniul masacrelor în masă și nu intenționez să îi fac mai multă publicitate decât e cazul.

„Până acum e foarte bine", a spus următorul critic, „dar cum rămâne cu puritanii? Sărbătorim tricentenarul sosirii lor la Plymouth. Ar trebui să aibă mai mult spațiu". Am răspuns că dacă aș scrie o istorie a Americii, puritanii ar ocupa complet o jumătate din primele douăsprezece capitole; că prezenta carte este totuși o istorie a omenirii, iar evenimentul de la Plymouth Rock nu a reprezentat un moment de mare impact internațional decât multe secole mai târziu; că Statele Unite au fost întemeiate de treisprezece colonii, nu de una singură; că liderii cei mai proeminenți ai primilor douăzeci de ani din istoria americană proveneau din Virginia, Pennsylvania și insula Nevis, nu din Massachusetts și, în consecință, puritanii trebuie să se mulțumească cu o pagină de carte și o hartă specială.

Apoi a venit specialistul în preistorie. De ce, pentru numele marelui Tiranozaur, n-am dedicat mai mult spațiu minunatei rase a omului de Cro-Magnon, care a dezvoltat un nivel atât de înalt de civilizație cu zece mii de ani în urmă?

Și chiar așa, de ce nu am făcut-o? Motivul e simplu. Eu nu atribui perfecțiunii primelor rase importanța pe care par să o acorde majoritatea celor mai renumiți antropologi. Rousseau și filozofii din secolul al XVIII-lea au creat mitul „bunului sălbatic", despre care se presupune că ar fi viețuit într-o stare de fericire perfectă în zorii timpurilor. Oamenii de știință moderni s-au debarasat de „bunul sălbatic", atât de îndrăgit de bunicii noștri, și l-au înlocuit cu „sălbaticul extraordinar" din văile franceze, care acum 35.000 de ani a pus capăt dominației universale a brutelor de Neanderthal, cu frunte joasă și un nivel jos de evoluție, și a altor vecini germanici. Ne-au arătat elefanții pictați de oamenii de Cro-Magnon, statuile sculptate de ei și i-au învăluit în multă glorie.

Nu vreau să spun că antropologii greșesc. Însă eu consider că știm mult prea puține despre toată această perioadă pentru a reconstrui societatea vest-europeană primitivă cu un grad minim de acuratețe (oricât de modest). De aceea prefer să nu fac anumite afirmații decât să risc formularea unor lucruri neadevărate.

Alți critici m-au acuzat de nedreptate fățișă. De ce am omis unele țări, ca Irlanda, Bulgaria și Siam, aducând în discuție altele, ca Olanda, Islanda și Elveția? Am răspuns că nu am adus în discuție nici o țară. Ele au dat buzna prin forța împrejurărilor, iar eu nu le puteam lăsa pe dinafară. Pentru ca punctul meu de vedere să fie înțeles, dați-mi voie să formulez criteriul pe baza căruia s-a luat în considerare înscrierea ca participant activ în această carte de istorie.

A existat o singură regulă. „Țara sau persoana respectivă au produs o idee nouă sau au făcut ceva original fără de care istoria întregii rase umane ar fi fost diferită?" Nu a fost o chestiune de preferință personală. A fost o problemă de judecată la rece, aproape matematică. Nici un neam n-a jucat un rol mai pitoresc în istorie decât mongolii și nici un neam, din punctul de vedere al realizărilor sau progresului inteligent, nu a avut mai puțină valoare pentru restul omenirii.

Cariera asirianului Tiglatpalasar e plină de episoade dramatice. Însă din perspectiva noastră putea la fel de bine să nu fi

existat. La fel, istoria Republicii Olandeze nu prezintă interes fiindcă marinarii amiralului de Ruyter s-au dus la pescuit pe fluviul Tamisa, ci pentru faptul că acest mic banc de aluviuni de pe țărmul Mării Nordului a reprezentat un refugiu ospitalier pentru tot felul de oameni ciudați care au avut tot soiul de idei stranii pe tot felul de teme nepopulare.

E foarte adevărat că Atena sau Florența, la apogeul splendorii lor, aveau doar o zecime din populația din Kansas City. Însă civilizația noastră actuală ar fi foarte diferită dacă cele două orășele din bazinul mediteraneean nu ar fi existat. Iar asta (cu scuzele de rigoare adresate bunilor locuitori ai comitatului Wyandotte) nu s-ar putea spune despre aglomerata metropolă de pe fluviul Missouri.

Și, fiindcă vorbesc pe un ton foarte personal, dați-mi voie să mai spun un lucru.

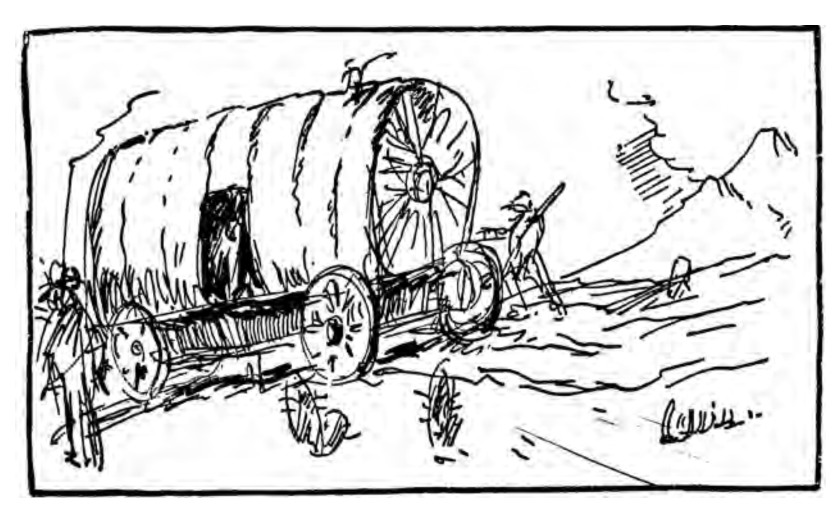
Când mergem la medic, ne informăm dinainte dacă respectivul e chirurg, diagnostician, homeopat sau tămăduitor religios, deoarece vrem să știm din ce unghi ne va examina afecțiunea. S-ar cuveni ca în selecționarea istoricilor să fim la fel de atenți ca în alegerea medicilor. „În fine, istoria e istorie“ și hai s-o lăsăm așa. Dar scriitorul educat într-o familie strict prezbiteriană undeva prin pădurile Scoției va privi orice aspect al relațiilor umane cu ochi foarte diferiți față de vecinul său, care în copilărie era dus să asculte strălucitele îndemnuri ale lui Robert Ingersoll, inamicul tuturor diavolilor revelați. De-a lungul timpului, e posibil ca amândoi să uite educația din copilărie și să nu mai intre niciodată nici într-o biserică, nici într-o sală de conferințe. Însă influența acelor ani impresionabili rămâne și le e imposibil să nu o manifeste în orice ar scrie, spune sau face.

În prefața acestei cărți v-am spus că nu voi fi o călăuză infailibilă, iar acum, când am ajuns aproape de sfârșit, repet acest avertisment. M-am născut și am fost educat în atmosfera unui liberalism de modă veche, apărut după descoperirile lui Darwin și ale altor pionieri din secolul al XIX-lea. În copilărie îmi petreceam majoritatea timpului cu un unchi care era colecționar pasionat al cărților lui Montaigne, marele eseist francez din secolul al XVI-lea. Fiindcă m-am născut în Rotterdam și am

fost educat în orașul Gouda, m-am lovit întruna de Erasmus și, din cine știe ce motiv, acest mare exponent al toleranței a pus stăpânire pe personalitatea mea intolerantă. Mai târziu l-am descoperit pe Anatole France, iar prima mea experiență cu limba engleză s-a petrecut în urma unei întâlniri accidentale cu romanul *Henry Esmond* al lui Thackeray, o poveste care m-a impresionat mai mult decât orice altă carte în engleză.

Dacă m-aș fi născut într-un orășel încântător din Vestul Mijlociu, probabil aș simți o anumită afecțiune pentru imnurile ascultate în copilărie. Însă cea mai timpurie amintire a mea despre muzică datează din după-amiaza în care mama m-a dus să ascult nici mai mult nici mai puțin decât o fugă de Bach. Iar perfecțiunea matematică a marelui maestru protestant m-a influențat într-o asemenea măsură încât nu pot auzi obișnuitele imnuri de la întrunirile noastre de rugăciune fără o senzație imediată de durere și suferință.

Pe de altă parte, dacă m-aș fi născut în Italia și m-ar fi încălzit soarele din fericita vale a râului Arno, poate mi-ar fi plăcut numeroasele imagini colorate și însorite care acum mă lasă indiferent pentru că eu am trăit primele impresii artistice într-o țară unde rarele raze de soare cad cu o brutalitate aproape crudă pe pământul înecat de ploaie, învăluind totul în contraste violente

CUCERIREA VESTULUI

de întuneric și lumină. Amintesc deliberat aceste câteva aspecte ca să cunoașteți preconcepțiile personale ale celui care a scris istoria de față și să îi înțelegeți punctul de vedere.

După această scurtă, dar necesară digresiune, revenim la istoria ultimilor cincizeci de ani. Multe s-au întâmplat în această perioadă, însă puține au părut de o importanță absolută în momentul când s-au petrecut. Majoritatea marilor puteri au încetat să mai fie simple autorități politice și au devenit mari companii de afaceri. Au construit căi ferate. Au înființat și subvenționat linii maritime peste tot în lume. Și-au conectat posesiunile coloniale prin fire de telegraf. Totodată, și-au extins constant posesiunile pe alte continente. Orice petic liber de teritoriu african sau asiatic a fost revendicat de una dintre puterile rivale. Franța a devenit un stat colonial cu interese în Alger, Madagascar, Annam și Tonkin (în estul Asiei). Germania a revendicat părți din sud-vestul și estul Africii, a construit colonii în Camerun, pe țărmul vestic al Africii, în Noua Guinee și în numeroase insule din Pacific, și a luat uciderea câtorva misionari ca pe un pretext bine-venit pentru a ocupa portul Kiaochau la Marea Galbenă, în China. Italia și-a încercat norocul în Abisinia, a fost înfrântă dezastruos de soldații Negusului și s-a consolat ocupând posesiunile turcești din Tripoli, în nordul Africii. După ce ocupase toată Siberia, Rusia a luat Port Arthur de la China. Japonia, după ce a învins China în războiul din 1895, a ocupat Insula Formosa, iar în 1905 a început să revendice drepturi asupra întregului imperiu coreean. În 1883, Anglia, cel mai mare imperiu colonial văzut vreodată pe lume, s-a angajat să „protejeze“ Egiptul. Și-a îndeplinit misiunea foarte eficient și spre marele câștig material al acestei țări extrem de neglijate și amenințate de invaziile străine încă de la deschiderea Canalului Suez în 1868. În următorii 30 de ani Regatul Unit a purtat mai multe războaie coloniale în diverse zone ale globului, iar în 1902 (după trei ani de lupte crâncene) a cucerit republicile bure independente din Transvaal și Statul Liber Orange. Între timp îl încurajase pe Cecil Rhodes să pună temeliile unui mare stat african care se întindea de la Capul Bunei Speranțe până aproape de gura Nilului, și a continuat

să adune cu conștiinciozitate insule și provincii care rămăseseră fără stăpâni europeni.

Abilul rege al Belgiei, Leopold, s-a folosit de descoperirile lui Henry Stanley pentru a întemeia Statul Independent Congo în anul 1885. Inițial, acest imperiu tropical gigantic a fost o „monarhie absolută“. Însă după numeroși ani de administrare scandalos de proastă a fost anexat de guvernul belgian, care l-a transformat în colonie (în 1908) și a abolit îngrozitoarele abuzuri tolerate anterior de acest rege lipsit de orice scrupul, pe care soarta băștinașilor nu îl interesa deloc câtă vreme își obținea fildeșul și cauciucul.

Cât despre Statele Unite, țara avea atât de mult pământ, încât nu dorea alte teritorii. Însă conducerea extrem de proastă a Cubei, una dintre ultimele posesiuni spaniole din emisfera occidentală, a obligat practic guvernul de la Washington să ia măsuri. După un război scurt și relativ lipsit de incidente, spaniolii au fost alungați din Cuba, Puerto Rico și Filipine, iar ultimele două au devenit colonii ale Statelor Unite.

Această evoluție economică a lumii era absolut naturală. Numărul crescând de fabrici din Anglia, Franța și Germania necesita cantități din ce în ce mai mari de materii prime, iar muncitorii europeni, tot mai numeroși, aveau nevoie de cantități din ce în ce mai mari de alimente. Pretutindeni se solicitau piețe mai multe și mai bogate, mine de cărbune și fier mai ușor de exploatat, plantații de cauciuc și sonde de petrol, rezerve mai mari de grâu și cereale.

Evenimentele strict politice de pe continentul european își pierduseră complet semnificația în ochii celor care proiectau linii de vapoare cu abur pe lacul Victoria sau căi ferate în provincia Shandong. Știau că rămăseseră multe probleme europene de rezolvat, dar nu le păsa, iar indiferența și indolența lor au lăsat urmașilor o moștenire teribilă de ură și nefericire. De-a lungul a nenumărate veacuri colțul sud-estic al Europei fusese scena unor răzvrătiri și vărsări de sânge. În deceniul 1870, popoarele din Serbia, Bulgaria, Muntenegru și România au încercat încă o dată să-și câștige libertatea, iar turcii (cu susținerea multor puteri apusene) au încercat să le împiedice.

Ca urmare a unor masacre atroce săvârșite în Bulgaria în anul 1876, rușii și-au pierdut complet răbdarea. Guvernul a fost silit să intervină, așa cum președintele McKinley a fost obligat să meargă în Cuba și să oprească plutoanele de execuție ale generalului Weyler în Havana. În aprilie 1877 armatele ruse au traversat Dunărea, au luat cu asalt pasul Șipka și, după ce au cucerit Plevna, au înaintat spre sud până la porțile Constantinopolului. Turcia a cerut ajutorul Angliei. Mulți englezi și-au condamnat guvernul când acesta a luat partea sultanului. Însă Disraeli (care tocmai ce o făcuse pe regina Victoria împărăteasă a Indiei și căruia îi plăceau turcii pitorești, dar îi detesta pe rușii care se purtau neînchipuit de crud cu evreii la ei acasă) a hotărât să se implice. Rusia a fost forțată să încheie pacea de la San Stefano (1878) și chestiunea Peninsulei Balcanice a revenit unui congres întrunit la Berlin în lunile iunie și iulie ale aceluiași an.

Această conferință faimoasă a fost dominată în întregime de personalitatea lui Disraeli. Până și Bismarck se temea de abilul bătrân cu cârlionți bine pomădați și o aroganță suverană, temperată de un simț cinic al umorului și un talent magnific pentru lingușire. La Berlin, prim-ministrul britanic a vegheat cu grijă asupra destinului prietenilor săi, turcii. Muntenegru, Serbia și România au fost recunoscute ca regate independente. Principatului Bulgariei i s-a conferit un statut semiindependent sub prințul Alexandru de Battenberg, un nepot al țarului Alexandru II. Însă nici uneia dintre aceste țări nu i s-a dat posibilitatea de a-și dezvolta potențialul și resursele așa cum ar fi putut face dacă Anglia s-ar fi preocupat mai puțin de soarta sultanului, ale cărui domenii erau necesare pentru siguranța Imperiului Britanic, acționând ca un bastion împotriva unor eventuale agresiuni ruse.

Înrăutățind situația, congresul a permis Austriei să ia Bosnia și Herțegovina de la turci pentru a fi „administrate“ ca parte a domeniilor habsburgice. E adevărat că Austria a făcut o treabă excelentă. Provinciile neglijate anterior au fost gestionate la fel de bine precum cele mai importante colonii britanice, iar asta înseamnă mult. Dar erau locuite de mulți sârbi. În trecut

făcuseră parte din marele imperiu sârb al lui Ștefan Dușan, care la începutul secolului al XIV-lea apărase Europa de invaziile turcilor și a cărui capitală, Skopje, fusese un centru de civilizație cu 150 de ani înainte de descoperirea noilor teritorii din vest de către Columb. Sârbii își aminteau de gloria lor de odinioară, cine nu ar face-o? Le displăcea prezența austriecilor în cele două provincii care, simțeau ei, le aparțineau de drept, prin tradiție.

Și chiar în Sarajevo, capitala Bosniei, a fost asasinat la 28 iunie 1914 arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului austriac. Asasinul a fost un student sârb care acționase din motive pur patriotice.

Însă nici băiețandrul sârb pe jumătate nebun, nici victima lui austriacă nu purtau vina acestei catastrofe teribile care a constituit cauza imediată, deși nu unică, a Primului Război Mondial. Ea trebuie căutată în trecut, în zilele faimoasei Conferințe de la Berlin, când Europa era prea ocupată să construiască o civilizație materială pentru a se interesa de aspirațiile și visele unui neam uitat dintr-un ungher mohorât al bătrânei Peninsule Balcanice.

63

O LUME NOUĂ

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, CARE A FOST, DE FAPT, O LUPTĂ PENTRU O LUME NOUĂ MAI BUNĂ

MARCHIZUL DE CONDORCET A FOST UNUL DINTRE CELE MAI nobile caractere din micul grup de entuziaști sinceri răspunzători pentru izbucnirea marii Revoluții Franceze. Își închinase viața cauzei săracilor și oropsiților. Fusese unul dintre asistenții lui d'Alembert și Diderot la redactarea faimoasei *Encyclopédie*. În primii ani ai revoluției fusese liderul aripii moderate a Convenției.

Toleranța, bunătatea, bunul-simț robust i-au atras suspiciuni în momentul când trădarea regelui și clica de la curte le-au oferit radicalilor extremiști șansa de a pune mâna pe guvern și de a-și ucide oponenții. Condorcet a fost declarat *hors de loi*, adică în afara legii, un proscris aflat așadar la mila oricărui patriot adevărat. Prietenii s-au oferit să-l ascundă punându-se pe ei înșiși în primejdie. Condorcet a refuzat să le accepte sacrificiul. A fugit, încercând să ajungă acasă la el, unde s-ar fi aflat în siguranță. După trei nopți sub cerul liber, zdrențăros și sângerând, a intrat într-un han și a cerut de mâncare. Bănuitori, mojicii l-au percheziționat și i-au găsit în buzunare un volum de Horațiu, poetul latin.

Asta dovedea că prizonierul lor era un om de viță aleasă și n-avea ce să caute pe drumuri într-o vreme când orice persoană educată era socotită inamic al statului revoluționar. L-au luat pe Condorcet, l-au legat, i-au pus căluș la gură și l-au azvârlit în închisoarea satului, dar dimineața, când soldații au venit să-l ducă înapoi la Paris și să-i taie capul, era deja mort.

Acest bărbat care dăruise totul și nu primise nimic în schimb avea motive întemeiate să-și piardă speranța în neamul ome-

nesc. Însă a scris câteva propoziții care astăzi par la fel de adevărate ca acum 130 de ani. Le redau aici spre folosul vostru.

„Natura nu ne-a mărginit speranțele“, a scris el, „iar imaginea omenirii, acum eliberată din lanțuri și înaintând cu pas hotărât pe calea adevărului, virtuții și fericirii, îi oferă filozofului un spectacol care îl consolează pentru greșelile, crimele și nedreptățile care mai pângăresc și mai năpăstuiesc încă pământul“.

Lumea tocmai a trecut printr-un supliciu în comparație cu care Revoluția Franceză a fost un simplu incident. Șocul a fost atât de mare, încât a ucis și ultimul licăr de speranță în pieptul a milioane de oameni. Cântau un imn al progresului, dar rugăciunile pentru pace au fost urmate de patru ani de măcel. „Oare merită“, întreabă ei, „să trudim și să ne spetim spre folosul unor creaturi care n-au depășit încă stadiul troglodiților de la începuturi?“

Există un răspuns.

Acel răspuns este: „Da!“

Războiul Mondial a fost o nenorocire îngrozitoare. Însă nu a însemnat sfârșitul lucrurilor. Dimpotrivă, a prilejuit zorii unei zile noi.

E ușor să scriem o istorie a Greciei, a Romei ori a Evului Mediu. Actorii care și-au jucat rolul pe acea scenă căzută demult în uitare sunt morți. Îi putem critica cu mintea limpede. Publicul care le-a aplaudat strădaniile s-a risipit. Comentariile noastre nu le mai pot răni sentimentele.

RĂZBOIUL

Însă e foarte dificil să facem o expunere corectă evenimentelor contemporane. Problemele care frământă mintea persoanelor alături de care trăim sunt și problemele noastre și ne rănesc sau ne entuziasmează prea mult ca să poată fi descrise cu obiectivitatea necesară pentru a scrie istorie fără a suna trâmbița propagandei. Voi încerca totuși să vă spun motivul pentru care sunt de acord cu sărmanul Condorcet care și-a exprimat încrederea nestrămutată într-un viitor mai bun.

V-am avertizat frecvent împotriva falsei impresii create de utilizarea așa-numitelor epoci istorice care împart istoria omenirii în patru perioade, lumea antică, Evul Mediu, Renașterea și Reforma și modernitatea. Ultimul termen este cel mai periculos. Cuvântul „modern“ implică faptul că noi, cei din secolul XX, reprezentăm culmea împlinirii umane. Acum cincizeci de ani, liberalii englezi conduși de Gladstone au simțit că problema unei forme de guvernământ cu adevărat reprezentative și democratice fusese rezolvată definitiv prin marea reformă electorală, care le-a conferit muncitorilor o participare la guvernare egală cu cea a angajatorilor. Când Disraeli și prietenii lui conservatori au vorbit despre un primejdios „salt în beznă“, ei au răspuns „nu“. Erau convinși de cauza lor și erau încredințați că începând din acel moment toate clasele sociale vor coopera pentru succesul guvernării patriei comune.

Multe lucruri s-au întâmplat de atunci încoace și puținii liberali aflați încă în viață încep să înțeleagă că s-au înșelat.

Nici o problemă istorică nu are un răspuns categoric.

Fiecare generație trebuie să ia lupta cea bună de la capăt ori să piară așa cum au pierit animalele preistorice prea leneșe.

Odată ce înțelegeți acest mare adevăr, veți avea o viziune nouă și mult mai amplă asupra vieții. Apoi faceți încă un pas și încercați să vă închipuiți în locul stră-strănepoților voștri din anul 10.000. Și ei vor învăța istorie. Ce vor crede însă despre scurții 4.000 de ani pe parcursul cărora am ținut o cronică scrisă a acțiunilor și gândurilor noastre? Vor crede că Napoleon a fost contemporan cu Tiglatpalasar, cuceritorul asirian. Poate îl vor confunda cu Ginghis Han sau Alexandru Macedon. Primul Război Mondial, care tocmai s-a sfârșit, va apărea în lumina

îndelungatului conflict comercial care a stabilit supremația asupra Mediteranei, când Roma și Cartagina s-au luptat timp de 128 de ani pentru stăpânirea mării. Frământările balcanice din secolul al XIX-lea (lupta Serbiei, Greciei, Bulgariei și Muntenegrului pentru libertate) le vor părea o continuare a debandadei provocate de marile migrații. Se vor uita la fotografiile catedralei din Reims, care de-abia alaltăieri a fost distrusă de tunurile germane, așa cum privim noi o fotografie cu Acropola, avariată acum 250 de ani în timpul unui război între turci și venețieni. Vor considera teama de moarte, care este încă ceva obișnuit pentru multe persoane, ca pe o superstiție copilărească probabil firească pentru niște oameni care au ars vrăjitoare pe rug până în 1692. Chiar și spitalele, laboratoarele și sălile noastre de operații, de care suntem atât de mândri, vor părea atelierele ușor îmbunătățite ale alchimiștilor și chirurgilor medievali.

Iar motivul e foarte simplu. Noi, bărbații și femeile moderni, nu suntem „moderni“ deloc. Dimpotrivă, aparținem ultimelor generații de locuitori ai peșterilor. Temelia unei ere noi s-a pus abia ieri. Omenirii i s-a dat prima șansă de a se civiliza cu adevărat atunci când și-a făcut curaj să pună sub semnul întrebării toate lucrurile și a făcut din „cunoaștere și înțelegere“ fundația pe care să creeze o societate omenească mai rezonabilă și mai ponderată. Marele Război a reprezentat un moment al „durerilor de creștere“ în evoluția acestei lumi noi.

Vreme îndelungată se vor scrie cărți voluminoase pentru a dovedi că o persoană sau alta a provocat războiul. Socialiștii vor publica volume în care îi vor acuza pe „capitaliști“ că au provocat războiul în vederea „profiturilor comerciale“. Capitaliștii vor răspunde că din cauza războiului au pierdut infinit mai mult decât au câștigat, că fiii lor au fost printre primii plecați și răpuși în luptă și vor arăta că bancherii din fiecare țară s-au străduit să împiedice izbucnirea ostilităților. Istoricii francezi vor răsfoi catalogul păcatelor germane din zilele lui Carol cel Mare și până la Wilhelm de Hohenzollern, iar istoricii germani le vor întoarce complimentul și vor parcurge lista ororilor franceze din zilele lui Carol cel Mare și până la președintele Poincaré. După care vor stabili spre propria satisfacție că

celălalt s-a făcut vinovat de „provocarea războiului". Oameni de stat dispăruți sau încă vii, din toate țările își vor lua mașinile de scris și vor explica în ce fel au încercat să evite ostilitățile și cum adversarii lor netrebnici i-au împins spre ele.

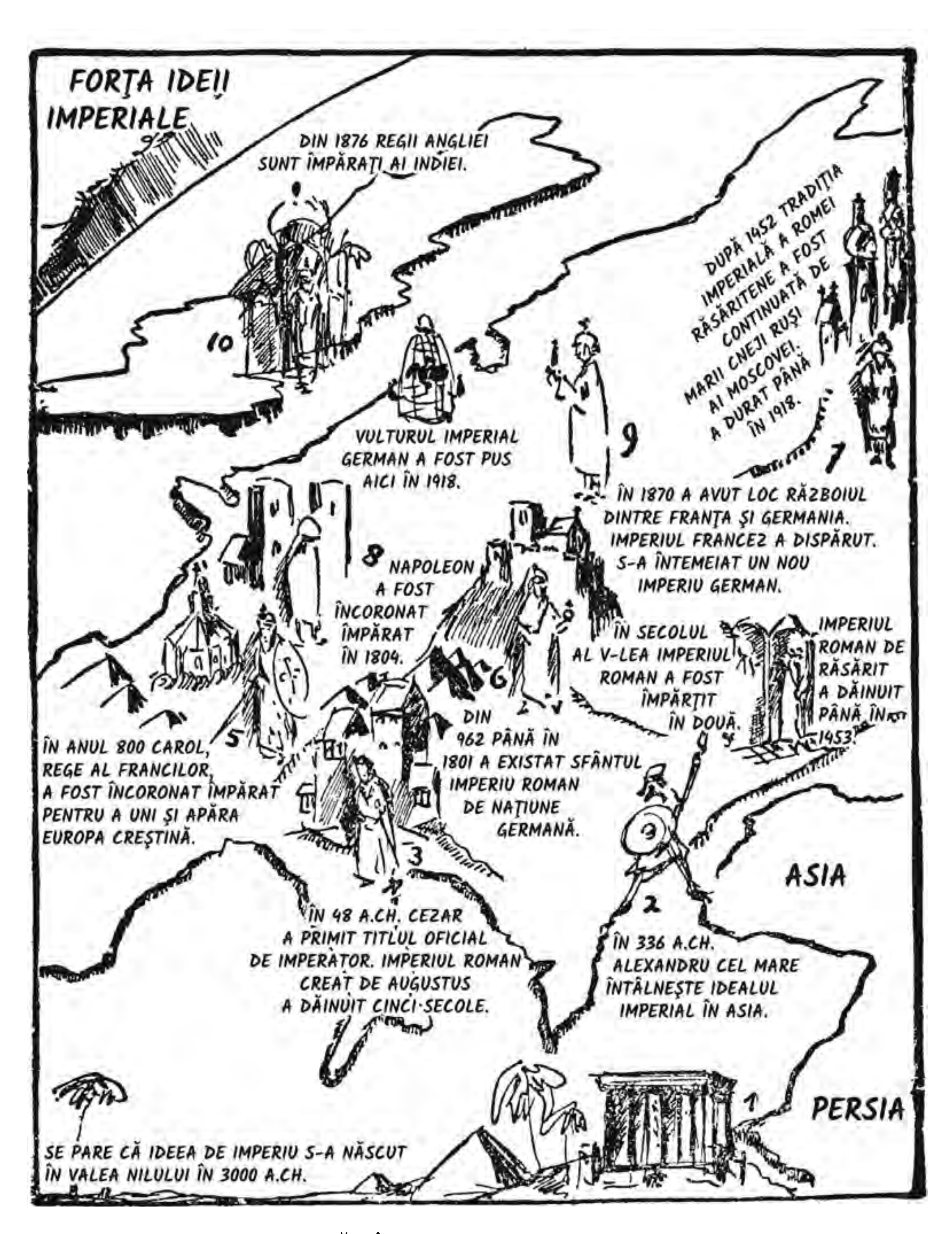
De aceea, o sută de ani de acum înainte, istoricul nici nu se va deranja în legătură cu aceste apologii și justificări. Va înțelege adevărata natură a cauzelor subiacente și va ști că ambițiile personale, răutatea personală și lăcomia personală au avut puțin de-a face cu izbucnirea finală. Greșeala originară, responsabilă pentru toată această mizerie, s-a comis atunci când savanții noștri au început să creeze o lume nouă din oțel, fier, chimie și electricitate, uitând că mintea umană e mai lentă decât broasca țestoasă din proverb, mai leneșă decât bine-cunoscutul animal omonim, și pășește undeva între o sută și trei sute de ani în urma micului grup de lideri curajoși.

Un lup în blană de oaie tot lup e. Un câine dresat să meargă pe bicicletă și să fumeze pipă tot câine e. Iar un om cu gândirea unui negustor din secolul al XVI-lea care conduce un Rolls-Royce din 1921 tot un om cu gândirea unui negustor din secolul al XVI-lea e.

Dacă nu înțelegeți asta de prima oară, mai citiți o dată. Vă va deveni mai limpede într-o clipă și vă va explica multe dintre lucrurile întâmplate în ultimii șase ani.

Probabil v-aș putea da un alt exemplu, mai cunoscut, pentru a vă arăta ce vreau să spun. La cinema, citim frecvent pe ecran glume și replici amuzante. Data viitoare când aveți ocazia priviți-i pe cei din public. Câteva persoane mai că par să inhaleze vorbele. Le ia doar o secundă pentru a citi rândurile. Alții sunt un pic mai lenți. Altora le trebuie între 20 și 30 de secunde. În sfârșit, cei care în general citesc doar strictul necesar înțeleg poanta abia atunci când cei mai ageri din public au început deja să descifreze următoarea replică. La fel e și în viața omului, după cum vă voi arăta în continuare.

Într-un capitol anterior v-am spus că ideea Imperiului Roman a supraviețuit o mie de ani după moartea ultimului împărat roman. A determinat crearea a numeroase „imitații de imperii". Le-a dat episcopilor Romei posibilitatea de a se proclama capi

RĂSPÂNDIREA IDEII DE IMPERIU

ai întregii Biserici, pentru că ei reprezentau ideea de supremație mondială romană. A împins pe calea crimelor și războaielor nesfârșite un număr mare de căpetenii barbare absolut inofensive, pentru că se aflau neîncetat sub vraja acestui cuvânt magic, „Roma“. Toți acești oameni, papi, împărați sau simpli luptători, nu se deosebeau prea mult de mine sau de voi. Însă trăiau într-o lume în care tradiția romană constituia o temă vitală – ceva viu –, ceva de care atât tatăl, cât și fiul și nepotul își aminteau limpede. De aceea luptau și se jertfeau pentru o cauză care în ziua de astăzi nu ar aduna nici o mână de recruți.

Într-un alt capitol v-am spus că marile războaie religioase au izbucnit la peste un secol după primul gest fățiș de Reformă, și dacă veți compara capitolul despre Războiul de Treizeci de Ani cu cel despre invenții veți vedea că acest masacru înfiorător a avut loc pe vremea când primele motoare greoaie cu abur pufăiau deja în laboratoarele mai multor oameni de știință francezi, germani și englezi. Dar lumea în general nu se interesa de aceste drăcii ciudate și continua discuția teologică măreață care astăzi stârnești căscaturi, dar nu mânie.

Și așa mai departe. Peste o mie de ani, istoricul va folosi aceleași cuvinte despre Europa secolului al XIX-lea și va vedea că oamenii se implicau în lupte naționaliste nemaipomenite, în timp ce laboratoarele din jurul lor erau pline de persoane serioase cărora nu le păsa nici cât negru sub unghie de politică dacă puteau obliga natura să le descopere câteva din milioanele ei de secrete.

Veți înțelege treptat unde vreau să ajung. Inginerii, savanții, chimiștii au umplut, într-o singură generație, Europa, America și Asia cu instalații mari, cu telegrafe, aparate de zbor și produse din gudron de cărbune. Au creat o lume nouă în care timpul și spațiul au devenit complet nesemnificative. Au inventat produse noi și le-au făcut atât de ieftine încât aproape oricine le poate cumpăra. V-am spus deja toate astea, dar cu siguranță vor merita repetate.

Pentru a menține în funcțiune numărul tot mai mare de fabrici, proprietarii, deveniți și stăpânitorii pământului, aveau nevoie de materii prime și de cărbune. În special de cărbune.

Între timp, masa populației gândea în continuare în termenii secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, agățându-se de vechile concepții despre stat înțeles ca organizație dinastică sau politică. Această instituție medievală greoaie a fost chemată deodată să gestioneze problemele extrem de moderne ale unei lumi mecanice și industriale. A făcut tot ce i-a stat în putință potrivit regulilor jocurilor formulate cu secole înainte. Diverse state au creat armate enorme și forțe navale gigantice utilizate în scopul dobândirii de noi posesiuni în teritorii îndepărtate. Oriunde rămăsese o bucățică de pământ, acolo se ivea o colonie engleză, franceză, germană sau rusă. Dacă indigenii obiectau, erau uciși. În majoritatea cazurilor nu au obiectat și li s-a îngăduit să trăiască în pace, cu condiția să nu interfereze cu minele de diamant sau cărbune, cu puțurile de petrol, cu minele de aur sau cu plantațiile de cauciuc, și au câștigat multe de pe urma ocupației străine.

Uneori se întâmpla ca două țări în căutare de materii prime să dorească aceeași bucată de pământ în același timp. Atunci se declanșa un război. S-a petrecut cu cincisprezece ani în urmă, când Rusia și Japonia s-au luptat pentru stăpânirea unor teritorii care aparțineau chinezilor. Astfel de conflicte reprezentau totuși o excepție. Nimeni nu dorea cu adevărat să lupte. Ideea de a purta război cu armate, nave de război și submarine începuse să li se pară absurdă oamenilor din primii ani ai secolului XX. Asociau ideea de violență cu vremurile de odinioară ale monarhiilor absolute și ale dinastiilor intrigante. Citeau zilnic în ziare despre invenții noi, despre grupuri de savanți englezi, americani și germani care colaborau în perfectă prietenie în scopul progresului în medicină sau astronomie. Trăiau într-o lume activă a vânzărilor, comerțului și fabricilor. Doar câțiva observaseră însă că dezvoltarea statului (comunitatea gigantică de persoane care recunosc anumite idealuri comune) rămăsese cu câteva sute de ani în urmă. Au încercat să-i avertizeze pe ceilalți. Însă ceilalți erau prinși cu treburile lor.

Am utilizat atât de multe comparații, încât trebuie să-mi cer scuze fiindcă voi face încă una. Corabia Statului (această expresie veche și de încredere care e veșnic nouă și mereu pitorească)

egiptenilor, grecilor, romanilor, venețienilor și a negustorilor aventurieri din secolul al XVII-lea fusese o ambarcațiune solidă construită din lemn călit bine și comandată de ofițeri care cunoșteau și echipajul și nava și înțelegeau limitele artei navigației care le fusese transmisă de strămoși.

Apoi a venit noua epocă a fierului, oțelului și mașinăriilor. La vechea Corabie a Statului s-a schimbat mai întâi o parte, apoi încă una. I s-au mărit dimensiunile. Pânzele au fost înlăturate în favoarea motorului cu abur. S-au creat cabine mai bune, dar tot mai multe persoane au fost obligate să coboare la ușa focarului și, chiar dacă munca era sigură și profitabilă, nu le plăcea la fel de mult ca vechea și mai periculoasa lor slujbă la velatură. În sfârșit, aproape imperceptibil, vechea corabie de lemn cu greement pătrat s-a transformat într-un transatlantic modern. Însă căpitanul și marinarii au rămas aceiași. Erau desemnați sau aleși la fel ca în urmă cu o sută de ani. Învățau aceleași tehnici de navigație utilizate de marinarii din secolul al XV-lea. În cabinele lor atârnau aceleași hărți și aceleași pavilioane de semnalizare care serviseră și în zilele lui Ludovic al XIV-lea sau Frederic cel Mare. Pe scurt, erau (deși fără vina lor) absolut incompetenți.

Marea politicii internaționale nu e foarte întinsă. Când transatlanticele imperiale și coloniale au început să rivalizeze și să se întreacă între ele, accidentele au fost inevitabile. S-au întâmplat. Puteți vedea și acum epavele dacă vă aventurați să treceți prin acea parte a oceanului.

Iar morala poveștii e simplă. Lumea are o nevoie teribilă de oameni care să își asume noul tip de autoritate – care vor avea curajul să își asume propriile viziuni și care vor recunoaște limpede că ne aflăm abia la începutul călătoriei și că trebuie să învățăm un sistem de navigație cu totul nou.

Ani la rând vor trebui să lucreze ca simpli ucenici. Vor trebui să își croiască drum spre vârf împotriva oricărei forme posibile de opoziție. Când ajung pe punte, revolta echipajului invidios i-ar putea omorî. Însă într-o bună zi se va ridica un om care va conduce corabia în port în siguranță și acela va fi eroul veacurilor.

64
AȘA CUM VA FI TOTDEAUNA

„CU CÂT MĂ GÂNDESC MAI MULT LA PROBLEMELE VIEȚII noastre, cu atât sunt mai convins că trebuie să ne alegem drept ajutoare și judecători Ironia și Mila, așa cum le invocau egiptenii antici pe zeițele Isis și Nephtys în numele răposaților lor.

Și Ironia, și Mila sunt sfetnici buni; cu zâmbetul ei, cea dintâi face viața plăcută; cealaltă ne sfințește cu lacrimile ei.

Ironia pe care o invoc eu nu e o zeitate nemiloasă. Nu își râde nici de dragoste, nici de frumusețe. E blândă și binevoitoare. Voioșia ei dezarmează. Ea ne învață să râdem de pungași și neghiobi, căci fără ea am putea fi atât de slabi încât să-i disprețuim și să-i urâm.“

65
DUPĂ ȘAPTE ANI

TRATATUL DE LA VERSAILLES A FOST SCRIS CU VÂRFUL UNEI baionete. Însă oricât de utilă ar fi invenția colonelului Puységur într-o luptă corp la corp, ca instrument al păcii nu a fost considerată niciodată un succes.

Mai rău, cei care au mânuit această armă mortală erau cu toții bătrâni. Una e să se ia la încăierare o ceată de tineri. Se vor lupta unii cu alții cu o ură de moarte. Însă odată eliberați de furia înăbușită se pot întoarce la treburile de zi cu zi fără multă ranchiună personală împotriva celor care cu puțin timp înainte le erau inamici. Cu totul altceva e când o jumătate de duzină de bărbi cărunte rase îngrijit, bărbați plini de furia futilă acumulată într-o viață de ambiții frustrate, se așază în jurul unei mese verzi și se pregătesc să judece altă jumătate de duzină de oponenți fără apărare care în zilele victorioase nu respectaseră nici un principiu de lege sau uzanță internațională.

În asemenea împrejurări, miluiește-ne Doamne!

Dar vai, bunul Dumnezeu, de al cărui nume s-a abuzat atât de cumplit în cei patru ani dinainte, nu era dispus să-și întindă mâna îndurătoare spre copiii lui nedemni.

Ei provocaseră masacrul. Acum să-și rezolve problemele cum știu mai bine!

De atunci încoace am avut prilejul să aflăm ce a însemnat „cum știu mai bine“. Iar povestea ultimilor șapte ani este o enumerare aproape neîntreruptă de gafe infame, lăcomie, cruzime și răutate obtuză – o epocă de o imbecilitate atât de înfiorătoare,

O LUME ÎN FLĂCĂRI

încât ocupă un loc unic în jalnicele anale ale prostiei omenești, ceea ce (dacă îmi îngăduiți comentariul) spune multe.

Bineînțeles, e absolut imposibil să prezicem ce vor avea de spus oamenii din anul 2500 despre cauzele subiacente ale marii revolte care a distrus civilizația Europei și a conferit pe neașteptate poporului american supremația asupra umanității. Însă în lumina celor întâmplate din momentul în care națiunile au devenit organizații de afaceri extrem de organizate, vor ajunge probabil la concluzia că o ciocnire între două mari facțiuni comerciale rivale era absolut inevitabilă și trebuia să survină mai devreme sau mai târziu. Spus pe șleau, își vor da seama că Germania amenința prea serios prosperitatea Imperiului Britanic pentru a i se permite să se dezvolte mai departe ca furnizor general de bunuri pe măsura diverselor nevoi și dorințe ale lumii.

Nouă, celor care am trăit conflictul, ni se pare mult mai dificil să interpretăm evenimentele ultimului deceniu în adevărata

lor lumină, însă acum, după șapte ani, e posibil să tragem câteva concluzii destul de concrete fără a provoca prea multă tulburare printre vecinii și prietenii noștri pașnici.

Istoria ultimilor cinci sute de ani este, de fapt, arhiva unui conflict gigantic între așa-numitele „puteri principale“ și cei care au sperat să le priveze de poziția favorizată și să le succeadă ca stăpâni recunoscuți ai mărilor. Spania și-a câștigat gloria călcând pe cadavrele marilor republici comerciale italiene și Portugaliei. De îndată ce Spania și-a format vestitul imperiu unde soarele nu apunea niciodată (din motive ce țin de geografie sau onestitate), Olanda a încercat să-i răpească bogățiile și, având în vedere diferența de mărime între cele două țări, Republica Olandeză a obținut un succes absolut remarcabil. Însă imediat ce Olanda a dobândit acele regiuni care pe atunci păreau să ofere cea mai bună posibilitate de profit imediat, Franța și Anglia au apărut pe scenă pentru a deposeda poporul olandez de proprietățile recent însușite. După ce au făcut asta, Franța și Anglia și-au disputat prada și după o luptă lungă și costisitoare, Anglia a câștigat. De atunci încolo Anglia a dominat lumea mai bine de un secol. Nu tolera concurența. Țările mici care îi ieșeau în cale erau călcate în picioare. Cele mari, cărora nu le putea face față ușor singură, se trezeau brusc confruntate cu una dintre misterioasele alianțe politice al căror secret par să îl dețină conducătorii Angliei (vechi maeștri în meșteșugul politicii externe).

Ținând seama de aceste evoluții economice bine-cunoscute (descrise cu exactitate de orice manual elementar de istorie), politicile aplicate de liderii germani în primele două decenii ale secolului XX par aproape naive. Unii susțin că fostul kaizer a fost de vină, iar argumentul lor merită privit cu atenție. Wilhelm II era un bărbat onest cu abilități foarte limitate, victimă a bizarei forme de autoamăgire atât de comună la cei ajunși prin naștere în funcțiile celor puternici, care contemplă restul lumii de pe piscul atât de înalt al superiorității moștenite, încât pierd repede contactul cu mersul obișnuit al omenirii. Un lucru e sigur: nimeni nu s-a străduit vreodată atât de tare să câștige bunăvoința poporului britanic și nici un străin nu a greșit atât

PUTEREA MARITIMĂ

de rușinos în înțelegerea adevăratei naturi a caracterului englez ca Wilhelm II.

Curioasa insulă din Marea Nordului trăiește din, prin și pentru un singur lucru – comerțul. Cei care nu incomodează comerțul britanic sunt, dacă nu „prieteni“, măcar „străini tolerați“. Pe de altă parte, cei care ar putea constitui, oricât de puțin, o amenințare la adresa hegemoniei imperiale sunt „inamici“ și trebuie distruși cu prima ocazie. Iar englezul de rând, în ciuda discursurilor încântătoare și a evidentelor manifestări de bunăvoință și prietenie din partea împăratului teuton anglofil, nu a uitat nici o clipă că germanii erau cei mai primejdioși concurenți și că mai devreme sau mai târziu aveau să-și lanseze produsele mai ieftine în toate zonele lumii civilizate și necivilizate.

Dar acesta a fost doar un aspect al problemei. Unul foarte important, însă nu suficient pentru a explica masacrul în masă care a caracterizat ultima parte a războiului.

În zilele fericite dinainte de apariția căii ferate și a telegrafului, când fiecare țară era o entitate mai mult sau mai puțin definită care înainta pe drumul ei cu hotărârea neclintită a

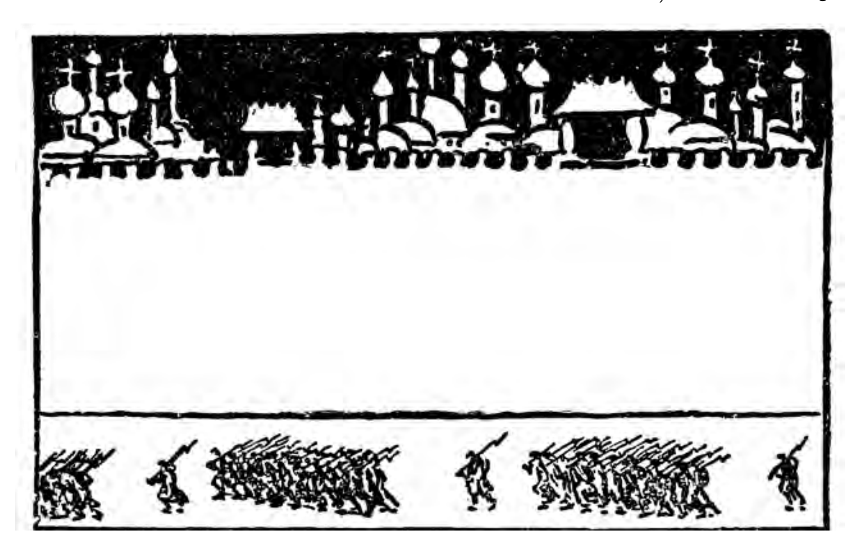
unui elefant care împinge o rulotă de circ, altercația dintre cele două candidate care își disputau supremația comercială ar fi evoluat lent și viclenii diplomați de școală veche ar fi reușit probabil să limiteze conflictul. Din nefericire, în anul 1914 lumea întreagă era un mare atelier internațional. O grevă în Argentina putea provoca necazuri în Berlin. Scumpirea unor materii prime în Londra putea aduce dezastrul pentru zeci de mii de hamali chinezi îndelung răbdători, care nu auziseră în viața lor de marele oraș de pe Tamisa. Invenția unui „Privat Dozent“[1] obscur dintr-o universitate germană de mâna a treia obliga adesea o duzină de bănci chiliene să își închidă porțile, pe când gestionarea improprie a unei vechi case de comerț din Göteborg putea lăsa sute de băieței și fetițe din Australia fără posibilitatea de a merge la facultate.

Bineînțeles, nu toate țările atinseseră același stadiu de dezvoltare industrială. Câteva erau încă exclusiv agricole, iar altele abia ieșeau dintr-o fază de feudalism aproape medieval. Asta nu le făcea totuși, în ochii vecinilor industrializați, de nedorit ca aliați. Dimpotrivă. De regulă aceste state dețin rezerve aproape nelimitate de mână de lucru, iar țărănimea rusă nu a avut rival în rolul de carne de tun.

Cum și în ce fel s-au dispus toate aceste interese diferite și conflictuale într-un grup gigantic de națiuni asociate și de ce au permis un război de peste patru ani pentru un scop comun – acestea sunt întrebări a căror lămurire e mai bine să o lăsăm pe seama nepoților noștri. Lumea va trebui să afle despre preliminariile războiului mult mai multe decât știe astăzi, înainte de a emite o judecată în privința acelor patrioți induși în eroare care au transformat tot continentul european într-un abator de proporții.

Tot ce putem spera în această toridă zi de august din anul de grație 1926 e să atragem atenția asupra unui fapt frapant omis aproape invariabil de cei care-și spun istorici, și anume: marele conflict european care a început ca un război mondial

1. Titlu academic utilizat mai ales în țările germanofone, aproximativ echivalent cu cel de „profesor universitar“ (n. tr.).

OMUL-PUTERE

s-a terminat ca o revoluție mondială și nu a reprezentat doar o scurtă întrerupere a evoluției normale a lucrurilor (la fel ca războaiele din ultimele trei sute de ani), ci a marcat începutul unei epoci sociale și economice complet noi. Bătrânii responsabili pentru Tratatul de pace de la Versailles erau într-o măsură prea mare creația propriilor medii de origine pentru a-și putea da seama de acest lucru.

Ei gândeau, discutau și acționau prin prisma unei ere apuse.

Probabil acesta este motivul pentru care strădaniile lor s-au dovedit un asemenea blestem pentru restul omenirii. Un alt element care a contribuit masiv la rezultatul dezastruos al războiului pentru democrație și drepturile națiunilor mici a fost implicarea tardivă a Statelor Unite ale Americii în conflict.

Ca națiune, simțindu-se ocrotit de câteva mii de kilometri de ocean, poporul american nu s-a interesat niciodată profund de politica externă. Obișnuiți să gândească în sloganuri, lozinci și titluri și ignorând cu voioșie evoluția istorică a Europei (de fapt, a tuturor zonelor lumii) în ultimii două mii de ani, majoritatea compatrioților președintelui Wilson au fost obligați să își obțină informațiile istorice la mâna a doua. Ajutați și favorizați de anumite crime colosale comise de ofițerii armatei și marinei

germane, pentru creatorii propagandei aliate a fost ușor să-i facă pe prietenii americani să vadă războiul ca pe un conflict categoric între bine și rău, o ciocnire între alb și negru, un duel pe viață și pe moarte între îngerii autodeterminării anglo-saxone și demonii autocrației teutonice, până când poporul american, bun la suflet și sentimental (prin urmare susceptibil să ajungă la extreme curioase de emotivitate și cruzime), a simțit că nu mai putea rămâne în afara conflictului fără să trădeze tot ce era bun și decent în propria bărbăție. Un val furtunos de zel de tip cruciat și înflăcărare a măturat țara. Încet, dar constant, morile gigantice ale industriei americane au început să macine și în scurtă vreme două milioane de bărbați se grăbeau spre câmpurile de luptă europene pentru a pune capăt blestemățiilor intolerabile ale hunilor.

Era absolut firesc ca aceste milioane de tineri serioși și zeloși să își examineze și să își reconsidere idealurile beligerante în termeni pe înțelesul tuturor compatrioților. De aici sloganul „un război pentru a pune capăt războiului“. De aici celebrele 14 puncte ale președintelui Wilson – noul decalog al echității internaționale. De aici entuziasmul pentru autodeterminarea țărilor mici, dorința exprimată ilar de „a face lumea mai sigură pentru democrație“.

Pentru politicieni ca Balfour, Poincaré și Churchill (ca să nu-i mai pomenesc pe liderii exilați ai vechiului regim rus), asemenea vorbe trebuie să fi sunat a erezie flagrantă. Dacă cineva în țările lor ar fi etalat asemenea lozinci ar fi fost trimis fără întârziere în fața unui pluton de execuție. Însă comandantul suprem a două milioane de oameni, gardianul de încredere al tuturor comorilor lumii, trebuia ascultat cu o aparență exterioară de respect. De aceea în ultimul an și jumătate de război liderii mai multor națiuni europene au luptat pentru niște idealuri care nu îi ajutau mai mult decât fantezistele inovații economice strigate în o sută de limbi de pe parapetele vechiului Kremlin. Și imediat după ce germanii, surprinși plăcut de termenii rezonabili ai temuților antagoniști americani, s-au descotorosit de împărat, au schimbat denumirea țării lor din „imperiu“ în „republică“ și și-au început faimosul marș înapoi

spre Rin împodobiți cu cocarde roșii și cântând imnul popular al înfrățirii internaționale, căpeteniile aliate s-au grăbit să scape de idealurile americane nesăbuite și jenante. Apoi s-au pregătit să încheie pacea conform bine-cunoscutului principiu „vai celor învinși“, acceptat încă de pe vremea troglodiților drept concluzie logică a unei înfruntări fizice bine puse la punct.

Misiunea lor ar fi fost mai puțin complicată dacă președintelui Wilson nu i-ar fi venit regretabila idee de a participa direct și personal la negocierile diplomatice din anul 1919. Dacă stătea acasă, puterile europene ar fi încheiat pacea în funcție de propria înțelegere despre bine și rău. Dintr-un punct de vedere american ar fi făcut rău, dar, bune sau rele, deciziile lor ar fi fost expresia sinceră a unei școli precise de gândire. Acum însă, idealurile americane și europene (care nu s-au contopit niciodată) s-au întrețesut atât de îngrozitor încât nimic nu s-a rezolvat definitiv, fiecare aliat a rămas cu o nemulțumire, iar pacea s-a dovedit infinit mai costisitoare decât războiul.

PROPAGANDA

A mai existat un element care a contribuit masiv la haosul provocat de Tratatul de la Versailles. Președintele Wilson, el însuși șeful unei federații de state semiindependente, avea viziunea unui stat federal universal. Lucrul se dovedise posibil pe continentul american. Timp de peste un secol conferise unui număr crescând de state suverane un nivel de libertate politică și bunăstare economică ce transformaseră ansamblul națiunii în cea mai prosperă și mai bogată țară de pe planetă. De ce să nu învețe și popoarele Europei lecția pe care Virginia, Pennsylvania și Massachusetts și-o însușiseră în anul 1776?

Și într-adevăr, de ce nu?

Așa se face că liderii aliați au făcut o plecăciune adâncă și l-au ascultat respectuos pe dl Wilson explicându-și planul pentru o Ligă a Națiunilor. Ba mai mult, presați de circumstanțe, au acceptat să încorporeze în tratatul de pace principiile unor State Unite ale Lumii. Însă de îndată ce vasul prezidențial a ridicat ancora și a pornit spre emisfera occidentală, au început să demonteze opera atât de dragă marelui președinte și au revenit la vechile idealuri diplomatice ale tratatelor secrete și alianțelor clandestine.

Între timp, sentimentele cunoscuseră o transformare radicală chiar în America. Desigur, e foarte ușor să acuzăm unele trăsături de caracter ale dlui Wilson pentru faptul că atât de mulți contemporani ai săi și-au schimbat atitudinea față de Liga Națiunilor. Însă au acționat și alte forțe, infinit mai subtile.

În primul rând, soldații care participaseră la conflict se întorceau acasă. Cunoașterea directă a condițiilor europene nu le trezise o dorință prea mare de a perpetua apropierea din ultimii doi ani.

În al doilea rând, oamenii începeau în general să-și revină din furia nebună a războiului. Nu se mai temeau pentru viața fiilor și fiicelor iubite și au început iarăși să gândească obiectiv. Neîncrederea tradițională față de Europa s-a reafirmat. În curând s-a văzut limpede că avertismentul amenințător al lui George Washington împotriva „alianțelor care încurcă“ avea în 1918 aceeași putere asupra masei populației ca în urmă cu o sută de ani.

În al treilea rând, după doi ani de parade, discursuri de patru minute și obligațiuni de război, era foarte plăcut să te întorci la rutina liniștită a unei cariere profesionale profitabile.

Pe scurt, embrionara Ligă a Națiunilor, pe care președintele Wilson o lăsase atât de neprotocolar în pragul Europei, era renegată acum chiar de părinții ei spirituali. Copilul nu a murit. Însă a dus o existență precară și s-a dezvoltat într-o făptură slabă și sfrijită, prea plăpândă pentru a influența ceva în mod hotărâtor. Nu făcea decât să-și irite prietenii cu câte o mustrare ocazională zadarnică, făcându-le semn cu degetul.

IAR NE CONFRUNTĂM CU UN „DACĂ“ ISTORIC DE RĂU AUGUR.

„Dacă Liga Națiunilor ar fi transformat cu adevărat întreaga lume civilizată într-o federație prosperă numită Statele Unite ale Lumii…“

Nu știu ce să spun, dar chiar și în cele mai favorabile circumstanțe, planul președintelui Wilson nu ar fi avut decât o șansă firavă de succes.

Deoarece războiul, așa cum începem să pricepem acum, nu a fost atât un război, cât o revoluție, iar victoria acestei revoluții a fost culeasă de o a treia parte la care nimeni nu s-ar fi gândit și care de atunci încoace a fost identificată ca nepotul unui anume James Watt și e cunoscută în cercuri tot mai largi ca „Omul de Fier“.

Inițial motorul cu abur (ca și mezinul său, motorul electric) a fost un adaos bine-venit la familia ființelor umane civilizate, deoarece era un slujitor supus și oricând gata să ușureze sarcinile oamenilor și animalelor.

AMERICA IESE ÎN LUME

Însă în curând s-a văzut clar că acest factotum neînsuflețit era plin de șiretenie și răutate și că războiul, suspendând temporar toate conforturile vieții, a dat drăciei din fier ocazia de a-i înrobi pe cei care ar fi trebuit să-i fie, de fapt, stăpâni.

Din când în când, câțiva savanți înțelepți au prevăzut pericolul care amenința omenirea din partea acestui servitor insubordonat, însă de îndată ce un asemenea profet nefericit și-a deschis gura și a rostit o vorbă de avertizare, a fost denunțat ca inamic al societății, bolșevic și radical răzvrătit și i s-a ordonat să-și țină limba în frâu ori să suporte consecințele. Căci politicienii și diplomații responsabili pentru război erau ocupați acum cu serioasa misiune a producerii unei păci convenabile și nu trebuiau întrerupți din aceste strădanii sacre. Din păcate, mai întotdeauna notabilitățile din această categorie nu cunosc aproape deloc principiile elementare ale științei naturale și ale economiei politice din care se nutrește forma societății noastre actuale industrializate și mecanice, fiind mai puțin capabile să gestioneze complicatele probleme moderne decât orice alt grup de persoane care îmi vine în minte în clipa de față. Plenipotențiarii de la Paris nu au constituit o excepție. S-au întâlnit

OMUL DE FIER

în umbra Omului de Fier, au vorbit despre o lume dominată de Omul de Fier, însă nu și-au dat seama de prezența lui și au discutat până la sfârșit folosind cuvinte și simboluri care reprezentau mentalitatea secolului al XVIII-lea, dar nu și pe cea a secolului XX.

Rezultatul a fost inevitabil. E imposibil să gândim în termenii anului 1719 și să prosperăm în termenii anului 1919. Devine însă tot mai evident că exact asta au făcut bătrânii de la Versailles.

IATĂ ACUM LUMEA AȘA CUM ARATĂ ÎN URMA ACESTEI ORGII de ură și iraționalitate – o țesătură nebunească de naționalități noi și fanteziste care luate drept curiozități istorice ar putea avea o anumită valoare, însă nu vor putea rezista niciodată într-o lume dominată de cărbune, petrol, energie hidraulică și credite interbancare – un continent divizat de frontiere artificiale, destul de arătos pe un atlas școlar, dar fără nici un fel de legătură cu necesitățile urgente ale civilizației moderne – o vastă tabără militară cu oameni în uniforme galbene, verzi sau violete, pozând ca imitații palide ale strămoșilor mitici, dar de mai puțin folos societății contemporane decât orice casieră de la subsolul unui magazin de chilipiruri.

Ar putea părea o condamnare brutală a stării de lucruri actuale care umple și acum de recunoștință și mândrie sufletele a milioane de patrioți europeni onești.

Îmi pare rău, dar îmbunătățire de durată nu poate exista până când politicienii europeni nu vor fi dispuși să lase rezolvarea problemelor moderne în responsabilitatea persoanelor cu o gândire modernă. Între timp, în agonia și suferința lor, oamenii se vor îndrepta spre panaceele oferite de bolșevism și fascism.

ACEST ACCES RETORIC VA EXPLICA, ÎN TREACĂT SPUS, ȘI CEA mai periculoasă și regretabilă evoluție politică recentă – antipatia care crește cu repeziciune între europeni și americani. Întrucât încerc să scriu pentru copii de toate naționalitățile, nu doar pentru cei care trăiesc pe fericitul teritoriu întins între Atlantic

și Pacific, această vădită fluturare a drapelului cu stele și dungi ar putea fi considerată o etalare de un gust foarte îndoielnic. Însă e vremea să vorbim pe șleau și, chiar cu riscul de a fi considerat în mod greșit un patriot 100% (de altminteri ultima onoare la care aspir), voi încerca să-mi clarific punctul de vedere.

Nu susțin nici o clipă că orice bărbat și orice femeie din națiunea americană ar fi superiori oricăruia dintre verii lor din lumea veche. Dar, din fericire pentru ei, nu au o conștiință puternică a trecutului. Așa se face că sunt capabili într-o măsură mai mare decât aproape toate celelalte popoare să abordeze problemele prezentului cu privirea îndreptată spre viitor. În consecință, au acceptat lumea modernă fără rezerve și, acceptând-o cu toate bunele și relele ei, ajung curând la un modus vivendi în care omul însuflețit și servitorul său neînsuflețit pot coexista în pace și respect reciproc. Sună absurd, dar este adevărat că prima țară care a obținut cea mai înaltă perfecțiune mecanică este și prima care va domestici Omul de Fier. Pentru a face asta, poporul american a fost obligat să se descotorosească de o cantitate mare de balast ancestral. A sacrificat sute de idei, prejudecăți și idealuri care au slujit unui scop extrem de util cu două sute sau cu două mii de ani în urmă, dar care în ziua de astăzi nu valorează mai mult decât o diligență sau o icoană făcătoare de minuni. După câte îmi dau seama, pentru Europa nu poate exista speranță până când masa germanilor, englezilor, spaniolilor și numai-Dumnezeu-știe-cum-se-mai-numesc nu vor face la fel.

Într-un asemenea capitol ar fi tare ușor să înșir tirade nobile despre realizările de la Locarno; despre imposibilitatea implementării unui program marxist de economie aplicată; să discut nebunia politicienilor francezi provinciali care nu au aflat nici acum că zilele lui Ludovic XIV și ale lui Napoleon au fost mazilite demult în perioada epocii de piatră. Însă ar fi o risipă de energie și tuș tipografic.

Mizeria care s-a abătut asupra lumii în ultimii zece ani (grăbită de Războiul Mondial, însă nicidecum provocată de acest conflict sângeros) se datorează, în realitate, unei transformări profunde în structura economică și socială a întregii lumi. Însă

până în momentul prezent Europa, cufundată în învățăturile din trecut, a fost sau refractară, sau incapabilă să-și dea seama de acest fapt.

Pacea de la Versailles, ultimul mare gest al Vechiului Regim, se dorea o fortăreață ultimă împotriva inevitabilei apropieri a erei moderne. În nici opt ani a devenit o ruină perimată. Ar fi fost considerată o operă sublimă de diplomație în anul de grație 1700. Astăzi, nici măcar o persoană din 10.000 nu s-a sinchisit s-o citească. Căci secolul XX e dominat de anumite principii economice și industriale care nu recunosc granițe politice și tind în mod absolut inevitabil să transforme lumea întreagă într-un singur atelier mare și înfloritor, indiferent de limbă, rasă, ori gloria strămoșească de altădată.

CE VA REZULTA ÎN CELE DIN URMĂ DIN ACEST ATELIER, CE formă de civilizație va evolua din cooperarea inteligentă și binevoitoare între om și mașinile lui – asta nu știu și, de fapt, nici nu contează prea mult. Viața înseamnă schimbare și nu este prima oară când neamul omenesc se confruntă cu o asemenea transformare.

Strămoșii noștri mai îndepărtați sau mai recenți au trecut prin astfel de crize.

Nu încape îndoială că și copiii și nepoții noștri o vor face.

Însă pentru noi, cei care trăim astăzi, singura problemă serioasă o constituie reorganizarea mondială pe criterii mai degrabă economice decât pe niște linii politice deja perimate.

Cu șapte ani în urmă, cu urechile asurzite de zgomotul tunurilor, cu ochii orbiți de lumina reflectoarelor, eram prea buimăciți pentru a înțelege încotro ne-a purtat marea schimbare. În acel moment, orice om suficient de onorabil și sincer care se pretindea capabil să ne călăuzească înapoi în fericitele zile din 1914 era acceptat ca lider și avea asigurată loialitatea noastră binevoitoare.

Astăzi înțelegem lucrurile mai bine.

Am început să pricepem că lumea veche și confortabilă în care am hălăduit atât de lipsiți de griji până la izbucnirea războiului și-a pierdut în realitate utilitatea de câteva decenii bune.

Asta nu înseamnă că suntem absolut siguri în privința drumului care se așterne acum în fața noastră. Foarte probabil o vom apuca pe o serie de căi greșite înainte de a găsi direcția corectă. Și între timp învățăm repede o lecție foarte importantă – că viitorul aparține celor vii, iar cei morți ar trebui să-și vadă de treburile lor.

66

STATELE UNITE SE MATURIZEAZĂ

UN PRIM CAPITOL DESPRE ISTORIA ACTUALĂ, SCRIS PENTRU PIET, JAN, DIRK ȘI JANE VAN LOON, DAR ȘI PENTRU CONTEMPORANII LOR, DE UNCHIUL WILLEM

CA MAJORITATEA OAMENILOR OCUPAȚI, BUNICUL VOSTRU A lăsat o mulțime de treburi neterminate. *Istoria omenirii* a fost scrisă pentru tatăl vostru și pentru mine pe vremea când eram niște băiețeі. Întotdeauna a avut de gând să facă din ea și o carte pentru voi, aducând-o la zi. Dar până la care zi? Iată întrebarea.

Dacă ați încerca să descrieți ceva foarte mare, o furtună pe ocean, de pildă, v-ați duce pe un deal înalt de unde să puteți vedea la mare depărtare în toate direcțiile. În felul acesta ați avea posibilitatea de a vedea lucrurile „din adevărata lor perspectivă". Pe de altă parte, dacă v-ați afla într-o barcă pe mare, nu ați putea descrie decât valurile care v-au azvârlit dintr-o parte în alta.

Același lucru se aplică și scrierilor istorice. Putem vedea trecutul de pe colina înaltă a prezentului. Putem vedea „imaginea de ansamblu". Însă în ce privește istoria contemporană – iar prin contemporană înțeleg istoria din ultimii douăzeci sau treizeci de ani – ne aflăm încă „pe mare". În timp ce noi încercăm să ținem cârma pe o rută sigură, „Corabia Statului" e izbită din toate părțile de vânt și valuri. Nu știm cât de mare e furtuna sau când se va termina. Putem doar încerca să ne orientăm și să sperăm că va fi bine.

Cândva se vorbea despre „răgazuri" în istorie, perioade când „nu s-a întâmplat nimic". Astăzi avem mai multă experiență. Aceste răgazuri erau, la fel ca vremea de afară, doar locale. Înainte de apariția telegrafului, telefonului și radioului, într-o

țară se puteau petrece evenimente istorice majore – războaie, revoluții sau schimbări de guvern – și nici măcar vecinii să nu afle prea multe. Lucrurile nu mai stau așa. Mulțumită mijloacelor moderne de comunicare și presei libere, orice schimbare în Lhasa, Roma sau Cape Town poate fi cunoscută chiar a doua zi de orice cetățean din Kansas City, New Orleans sau Vancouver. Spun *poate* fi. Există, bineînțeles, și persoane care nu doresc să fie informate.

Ultima oară când cei din Statele Unite au încercat să ignore deliberat vuietul istoriei pe restul planetei a fost după Primul Război Mondial. (Acesta a fost răgazul în care s-a scris *Istoria omenirii*, ca un avertisment.) După ce i-am ajutat pe aliații de odinioară să câștige războiul împotriva Germaniei, am simțit că făcuserăm tot ce se cuvenea să facem. Ignorând cu inima ușoară responsabilitatea pe care istoria ne-a aruncat-o în brațe, am întors spatele Ligii Națiunilor și am lăsat Europa să fiarbă în suc propriu.

Trecuserăm pragul spre „zgomotoșii ani ’20". Sub sloganul președintelui Harding, „reîntoarcerea la normalitate", această țară a purces la o încăierare nebună pentru exploatarea tuturor formelor de afaceri. Risipa, anarhia și corupția se găseau și la vârf, și jos. Moartea subită a lui Harding în circumstanțe neclare a dat naștere zvonului că, dacă ar fi trăit, ar fi fost pus sub acuzare. Deși generația prezentă preferă să privească această „epocă a jazzului" prin ochelari roz, imaginea prosperității zugrăvite de ea e pictată pe o pânză foarte putredă.

Chiar dacă pare ciudat că menționez o evoluție atât de locală într-o carte care se vrea în primul rând o istorie a lumii, fac asta cu un scop. Așa cum o persoană sau o națiune are nevoie de vreme îndelungată pentru a-și construi o reputație, e nevoie de timp și pentru a scăpa de una. Cu toate că în deceniul 1920 americanii au devenit fabulos de bogați și puternici, prestigiul lor ca națiune de cetățeni responsabili a coborât la un nivel dezastruos. Deși mulți americani acordau puțină atenție sau deloc evoluțiilor din afara țării, urechile și ochii restului lumii ne urmăreau.

Romancieri ca Sinclair Lewis și Theodore Dreiser, ale căror opere reflectau scena americană, erau traduși în multe limbi

și foarte discutați. Piesele de teatru americane au găsit un public nou în străinătate și, fapt mai important, a existat un nou bun de export, „filmele". Nici o istorie a rolului Americii în afacerile internaționale nu poate omite sărutul lui Iuda dat de filme acestei țări. Portretizându-ne și preamărindu-ne bogățiile și stilul fără fasoane, aceste imagini au construit în mintea oamenilor de pretutindeni o concepție exagerată despre America, care avea să se întoarcă împotriva noastră. Un exemplu vă va arăta ce vreau să spun. În orice limbă străină veți găsi astăzi cel puțin un cuvânt american: „gangster".

În 1922, pe nimeni nu a interesat când fostul redactor al ziarului socialist *Avanti* a mărșăluit la Roma purtând pancarte cu „fascii", o secure înconjurată de nuiele, simbolul autorității în Roma antică. Când același Benito Mussolini a devenit „dictator" al Italiei, americanii au spus doar: „Slavă cerului, acum trenurile italiene vor merge conform orarului." Adevărat. Au mers conform orarului. Miile de turiști care se îmbulzeau în Roma, Florența, Veneția și Napoli trebuiau să se oprească frecvent la intersecții în timp ce falange de tineri în cămăși negre defilau cântând *Giovinezza*[1]. Însă acești spectatori nu s-au oprit nici o clipă să înțeleagă ce puneau la cale acești băiețandri și „Ducele" lor cu ceafa groasă (vezi Capitolul 24).

N-au acordat prea multă atenție nici unui incident nefericit petrecut în Odeonsplatz, la München, în 1923. Acolo, un grup pestriț care-și spunea Partidul Muncitoresc Național-Socialist German a încercat să organizeze un „puci" pentru a înlătura guvernul bavarez. Poliția a deschis focul asupra lor. Având în vedere că unul dintre acești „naziști", așa cum au fost numiți mai târziu, era bătrânul general Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff, toată lumea s-a arătat foarte conciliantă. Instigatorul naziștilor, un austriac de profesie incertă, a fost condamnat la cinci ani de detenție în închisoarea Landsberg, dar nu a executat decât nouă luni. Și-a folosit bine timpul. Având rezerve nelimitate de hârtie și, drept secretar, un coleg de celulă devotat

1. Cântec italian folosit de mai multe grupări politice în prima jumătate a secolului XX și adoptat ca imn triumfal de Partidul Național Fascist (n. tr.).

pe nume Rudolf Hess, omulețul irascibil a dictat o carte. Nefiind un om foarte instruit, germana lui lăsa, stânjenitor, de dorit. În scurtă vreme redactorii au remediat problema și cartea *Mein Kampf* (*Lupta mea*) de Adolf Hitler a fost tradusă pentru a fi citită de toată lumea.

Puțini și-au dat osteneala să vadă ce scria în această lucrare monotonă și bombastică. Păcat că n-au făcut-o. Dacă ar fi încercat, poate ar fi acordat mai multă atenție sforțărilor unui francez pe nume Aristide Briand și unui german pe nume Gustav Stresemann. În calitate de reprezentanți ai celor două țări, ei au semnat un pact foarte conciliator. În 1926 li s-a decernat, împreună, Premiul Nobel pentru pace. Și asta a fost.

Apoi Rusia. Veștile din Rusia nu se aflau prea ușor. Așa voiau rușii. Așa au vrut întotdeauna. Neîncrederea lor față de Occident, de la care împrumutaseră totul, inclusiv arta baletului, existase și sub țari. La fel ca în multe alte situații, guvernul sovietic nu a văzut nici un motiv să schimbe ceva în privința asta. Dimpotrivă, dacă era important ca străinii să nu știe cât de bine sau prost mergea fiecare plan cincinal sovietic, era și mai important ca locuitorii Uniunii Sovietice să afle cât mai puține cu putință despre restul lumii.

Cu toate acestea, cititorii atenți au sesizat dispariția treptată a numelui Troțki din toate reportajele sovietice și înlocuirea lui cu numele Iosif Stalin. Că înlocuirea însemna și o schimbare în politicile și obiectivele acestei națiuni potențial puternice le-a fost clar celor interesați de rubrica de știri externe din ziare. Ceilalți săreau de la crimele de pe prima pagină la rapoartele despre bursă, unde se opreau pentru o lectură serioasă. Însă la 29 octombrie 1929 bursa a ajuns pe prima pagină.

Marea oală de pe Wall Street care clocotise cu atâta veselie a dat în cele din urmă în foc și a stins flacăra. Zgomotul anilor ’20 a devenit un țipăt de panică. Succesorul lui Harding, „Precautul Cal“ Coolidge, un președinte care se mândrea cu abilitatea de a nu spune nimic și a face și mai puțin, s-a retras și i-a lăsat locul lui Herbert Hoover. În tentativele de a reînvia flacăra financiară, chiar și acest mare economist a fost la fel de neajutorat ca un orășean plecat la picnic care încearcă să

aprindă niște lemne ude fără chibrituri. A aplicat toate formulele cunoscute, însă șomajul și isteria au continuat să crească.

Crahul bursei de valori nu a adus cu sine sfârșitul unei epoci. Această epocă, epoca exploatării, murise deja de ceva timp, iar crahul nu a făcut decât să arate în ce măsură se întinsese putregaiul. În America, secolul al XIX-lea durase până în 1929.

Din păcate, puțini dintre cei care au excelat în bogăție și influență în această perioadă și-au făcut timp pentru citirea cărților de istorie. Dacă ar fi făcut-o, ar fi aflat că cei care doresc să se bucure de privilegii mai mari trebuie să își asume și responsabilități mai mari. Altminteri căruța națională se răstoarnă. Asemenea incidente sunt urmate de obicei de o revoluție. Am avut o revoluție și s-a numit „Marea Criză".

În următorii câțiva ani, am fost mult prea absorbiți de problemele noastre ca să mai observăm exploziile provocate altundeva de colapsul nostru financiar. Dar în lume se petreceau evenimente care au împins responsabilitățile globale pe umerii noștri tineri. Că le plăcea sau nu, Statele Unite ajunseseră la maturitate.

67

PARTENERII „AXEI“

„CRAHUL RESIMȚIT ÎN TOATĂ LUMEA“ GRĂBEȘTE COLAPSUL UNEI PĂCI CLĂDITE PE TEMELII MEDIEVALE

ÎNTR-O BUNĂ ZI, CU MULȚI ANI ÎN URMĂ, CINEVA A DORIT SĂ împrumute o sumă mare de bani. În schimb, i-a oferit celui care îi împrumuta banii, adică „bancherului“, niște „acțiuni“ în afacerea lui. Bancherul, fiind un pic parior din fire, a hotărât să vândă acțiunile la licitație celui care oferea mai mult. A devenit deci agent de bursă. Asemenea burse de valori – una dintru cele mai vechi fiind Bourse (Bursa) din Paris – operaseră inițial la o scară locală redusă. Apoi unui agent i-a venit ideea de a întrebuința curieri pentru a anunța „cursurile“ dintr-un oraș în altul. În sfârșit, cu apariția telegrafului, tranzacțiile bursiere au devenit internaționale. În ziua de astăzi, orice licitație importantă de pe Wall Street pune în funcțiune telegrafele la Londra, Cape Town și Buenos Aires.

Pe parcursul boomului final din deceniul 1920, prețurile acțiunilor pe Wall Street au crescut fără oprire. O febră a pariurilor a cuprins națiunea. Până în 1929 numeroase companii importante se supradezvoltaseră. Dintr-odată au dat faliment. Acțiunile lor și-au pierdut valoarea. Unele bănci care speculaseră cu aceste acțiuni au falimentat și ele.

Multe persoane care își investiseră banii în respectivele bănci au ajuns pe drumuri.

Acum așezați piesele de domino în șir, unu în față, două în spatele lui doi, patru după trei etc. Împingeți prima piesă: în cădere, le doboară pe următoarele două. Nu peste mult timp toate piesele vor fi căzut. Asta explică ce s-a întâmplat peste tot în lume în 1929. A căzut o bancă, apoi două, apoi trei. Băncile

au început să-și închidă porțile pretutindeni, în America, în Europa, în Asia. Mai întâi cele mici, apoi cele mai mari. Întrucât afacerile deveniseră internaționale, dezastrul a fost universal. În 1931 s-a prăbușit puternica bancă austriacă Credit-Anstalt. Dar urma ceva și mai rău.

Secole la rând lira sterlină fusese acceptată ca standard și toate valutele erau apreciate în funcție de ea. Însă la 21 septembrie 1931 Banca Angliei, simbolul prosperității și credibilității britanice, a renunțat la etalonul-aur. Va trebui să citiți o carte despre bănci ca să știți exact ce înseamnă asta. Până atunci va trebui să mă credeți pe cuvânt: a însemnat un șoc grav pentru stabilitatea economiilor naționale din toată lumea. A reprezentat totodată și prima fisură concretă în structura Imperiului Britanic.

Au existat și alte semne care indicau o fărâmițare generală a „imperiului în care soarele nu apunea niciodată“. În India, autoritățile britanice îl întemnițaseră în repetate rânduri pe un hindus cu glas blajin, Mohandas Karamchand Gandhi, supranumit de discipolii săi „Mahatma“ sau „Cu suflet mare“. El își îndemna compatrioții să obțină independența legislativă prin metoda „rezistenței pasive“.

Mai era și Palestina. Britanicii o luaseră de la turci după Primul Război Mondial. Prin Declarația Balfour din 1917 o desemnaseră drept patria evreilor. Creșterea bruscă a imigrației evreiești a întâmpinat o opoziție dură din partea localnicilor arabi. Din păcate, pentru Anglia conta și să fie în relații bune cu arabii. Ei controlau teritoriul din apropierea Canalului Suez și marile câmpuri petroliere din Orientul Apropiat, a căror exploatare începuse în acea perioadă. Schimbându-și atitudinea, britanicii au luat măsuri pentru stăvilirea fluxului de sioniști spre patria lor biblică. Existența statului Israel astăzi dovedește că au eșuat complet.

Dacă veți roti globul pământesc aproximativ o jumătate de axă (ceva ce toți ar trebui să facem din când în când), veți observa un șir relativ mic de insule în largul coastei chineze. Acela este Imperiul Japonez. Se spune că a fost întemeiat de împăratul Jimmu Tenno în anul 660 a.Ch., dar despre istoria timpurie

a Japoniei se cunosc puține lucruri. Descoperită întâmplător de portughezi în 1542, Japonia s-a arătat fățiș ostilă cu negustorii și misionarii apuseni aduși de europeni. În 1663 și-a închis porturile pentru toți, cu excepția olandezilor. Apoi, în 1853, comandorul Matthew Perry a intrat în Golful Tokyo ducând o scrisoare din partea președintelui Fillmore. Șase ani mai târziu Japonia a început să semneze tratate comerciale, mai întâi cu Statele Unite și apoi cu alte țări. Aparent peste noapte, acest imperiu feudal a devenit o putere industrială și militară modernă.

În 1895, Japonia a cucerit Insula Formosa de la China; în 1905 a câștigat un război scurt cu Rusia pentru drepturile de folosință a porturilor și căilor ferate din Manciuria; în 1910 a anexat Coreea. Japonia era pregătită să demareze unul dintre cele mai ample proiecte imperialiste asiatice după Ginghis Han. Avea tot ce îi trebuia pentru o asemenea faptă glorioasă – bogăție, industrie, rezerve copioase de mână de lucru datorită suprapopulării și o religie în care împăratul era zeu, iar a muri pentru el era o onoare. A așteptat cu prudență vremea potrivită.

Ținând cont de faptul că prestigiul american descreștea și majoritatea Europei se găsea într-o stare de dezordine financiară și politică, Japonia a ales anul 1931 pentru a-și trimite trupele peste granița coreeană, în Manciuria. A fost o victorie rapidă. Liga Națiunilor a trimis o comisie care să investigheze „Incidentul Manchukuo", iar Statele Unite au refuzat să recunoască statul marionetă condus de împăratul Henry Pu Yi. Prefăcându-se rănită în sentimentele ei, Japonia s-a retras indignată din Ligă, dar a continuat să coopereze cu SUA. „Incidentul" a fost închis.

Cineva a urmărit totuși cu interes atitudinea sfidătoare a Japoniei față de Liga Națiunilor. Mai precis, autorul cărții *Mein Kampf*, care ieșise pe locul al doilea la recentele alegeri prezidențiale din Germania. Se numea Adolf Hitler.

Republica de la Weimer, deși pe plan cultural s-a numărat printre cele mai strălucite perioade din istorie, a fost un eșec politic. Neobișnuit cu privilegiul de a-și forma propriile partide politice, poporul german s-a dezbinat în 125 de facțiuni, toate

foarte slabe. În aceste circumstanțe, alegerea unui președinte era aproape imposibilă. Republica germană avusese doar doi președinți: Friedrich Ebert, de profesie șelar, și Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg, un general pensionat de două ori.

În vârstă de 78 de ani la preluarea mandatului, în 1925, venerabilul erou al Războiului Franco–Prusac și al Primului Război Mondial arăta excelent pe timbrele poștale, însă nu mai era persoana potrivită pentru funcție. Deși reales în 1932, când l-a învins pe Adolf Hitler la urne, vârstnicul feldmareșal nu se putea măsura cu ex-caporalul în ascensiune și cu partidul nazist al acestuia. Undele de șoc ale falimentelor zguduiau din temelii tânăra republică germană, iar Hitler a profitat la maximum de situație. Singurii lui adversari serioși erau comuniștii germani. Tacticile lor semănau prea mult cu ale sale pentru ca Hitler să fie liniștit. În 1933, naziștii au incendiat pe ascuns clădirea Reichstagului din Berlin, înscenând că focul ar fi fost pus de un comunist, Marinus van der Lubbe. De această dată „puciul“ a reușit. Hindenburg, al cărui propriu fiu era și el nazist, a cedat presiunii și l-a numit pe Adolf Hitler cancelar.

La moartea lui Hindenburg, în 1934, Hitler a devenit cancelar și totodată președinte al Germaniei. Urmând exemplul italianului Mussolini, care se supranumise „Ducele“, Hitler a devenit *Führer*, sau conducător al poporului german.

Cum se poate explica uluitoarea ascensiune la putere a lui Hitler? El sau, în orice caz, sfătuitorii lui posedau o cunoaștere extraordinară a „psihologiei populare“. Clicii militare germane, afectată de prevederile Tratatului de la Versailles, Hitler i-a promis reabilitarea. Omului de pe stradă i-a promis renașterea puterii și prestigiului Germaniei. Bazându-se pe mitologia nordică și pe scrierile lui Friedrich Nietzsche, a născocit teoria unei așa-numite *Herrenrasse* sau rasă germană superioară. Dar dacă erau așa de puternici, de ce suferiseră germanii o înfrângere atât de grea în Războiul Mondial? Fuseseră trădați! De cine? Hitler avea nevoie de un țap ispășitor. Luând exemplu de la țările slave, unde orice tip de nemulțumire se putea sfârși cu un pogrom, a arătat cu degetul înspre evrei. Cu toate că

însumau sub 1% din totalul populației, Hitler susținea că minoritatea evreiască provocase declinul Germaniei „ariene“ iubitoare de pace și muncitoare.

Chiar credea cineva bazaconiile astea? Din păcate, da. De altfel, nu toți susținătorii lui Hitler se găseau în Germania. Ca și Mussolini înaintea lui, Hitler a fost aclamat de mulți ca omul deschis către popor care făcuse ordine în haos. Necunoscând încă excesele inimaginabile la care aveau să ducă teoriile lui Hitler despre „rasa superioară“, toți păreau dispuși să-l lase pe Hitler să transforme al Treilea Reich într-un arsenal. Își îndeplinea promisiunea de a oferi lumii un bastion convenabil împotriva comunismului.

Odată urcat în șa, Hitler n-a pierdut vremea. A călcat cu nepăsare în picioare orice individ sau grup care i-a stat în cale. Vechea clică militară, care acum își cerea recompensa fiindcă îl susținuse, s-a trezit trasă pe dreapta în programul de remobilizare.

Având nevoie de cooperarea industriei germane, Hitler a căutat să câștige simpatia industriașilor în mod tradițional conservatori „epurându-i“ pe socialiștii mai radicali din rândul susținătorilor săi. Cu un machiavelism desăvârșit, a folosit un complot imaginar împotriva persoanei sale drept pretext pentru a-i asasina pe generalul von Schleicher, Ernst Röhm și alți foști prieteni. Prin Legea de împuternicire, adoptată în 1933, le-a luat germanilor libertățile democratice pe care le avuseseră sub Republica de la Weimar, dar pe care se pare că nu le prețuiseră. În schimb, le-a îngăduit să participe la o campanie totală împotriva evreilor, catolicilor, intelectualilor și comuniștilor.

Generațiile viitoare s-ar putea mira auzind de campania lui Hitler împotriva comuniștilor. „Nazismul și comunismul nu sunt ideologii înrudite?“ vor întreba. „Oare nu era Germania patria național-*socialiștilor*, iar Rusia, Uniunea Republicilor Sovietice *Socialiste*?“

Ideologiile similare nu previn conflictele, după cum nici cele divergente nu le provoacă. Adevăratele probleme în istorie se află mult mai adânc. Germania sub Hitler a rămas tot Germania, iar Rusia sub Stalin era tot Rusia. Seculara luptă pentru putere între cele două nu încetase niciodată. Din contră. În opi-

nia lui Hitler, acum primise o bază logică și „științifică“. Găsise această bază în geopolitică.

Declarând că au stabilit o interdependență exactă între politică și geografie, geopoliticienii împart întinderea de uscat eurasiatică în „zone centrale“ și „zone limitrofe“. Conform doctrinelor lor, cel care domină zona centrală și obține acces la mare va domina lumea. Această zonă centrală se găsește în Rusia. Având-ul drept consilier politic pe Karl Haushofer, cel mai de seamă geopolitician german, Hitler a expus pericolul unei lumi dominate de Rusia prin intermediul comunismului. În realitate însă, râvnea pentru sine zona centrală a Rusiei și și-a pus în gând să o obțină.

E de înțeles așadar că Rusia sovietică n-a privit cu ochi buni evenimentele din 1933.

Deja nervoși din cauza acțiunilor japoneze, sovieticii încheiaseră pacte de neagresiune cu Polonia, statele baltice și Franța. Acum, după triumful zdrobitor al naziștilor în Germania, sovieticii au început să caute prieteni noi. Când Hitler, la prima probă de forță, a anulat opera lui Stresemann retrăgându-se din Liga Națiunilor, Uniunea Sovietică a devenit membră.

Deși Mussolini împărtășea fără îndoială tradiționalul dispreț nutrit de compatrioții săi pentru barbarii de la miazănoapte, i-a întins lui Hitler o mână părintească și i-a urat bun venit. Au urmat nenumărate vizite diplomatice scurte ale celor doi miniștri de externe până în 1934, când în cele din urmă, într-o atmosferă de entuziasm bine regizat, Hitler s-a dus la Roma. În ciuda paradelor și banchetelor, vizita s-a soldat cu divergențe, fiindcă cineva tot aducea în discuție spinoasa chestiune a Austriei.

Crahul din 1929 nu lăsase Italia nevătămată. Frica de faliment l-a determinat pe Mussolini să impună controale din ce în ce mai rigide. Uralele entuziaste care întâmpinaseră primele proclamații ale Ducelui au căpătat un ton fals. Mussolini a diagnosticat corect simptomele nemulțumirii. Era momentul să creeze o cauză nouă, o diversiune.

Observase și el ezitările Ligii Națiunilor și a luat notă de ele. Italia, a cugetat Ducele, era un simplu regat. Roma fusese un imperiu. Care era cea mai neajutorată țară pe care ar fi putut-o

ataca cu un pretext oarecare? Privirea lui lacomă a căzut asupra Abisiniei.

Văzându-și întotdeauna de propriile treburi, „regatul misteriosului presbiter Ioan“ (vezi pagina 242) reușise să supraviețuiască de-a lungul a aproape 16 veacuri de progres uman. Relieful său aspru și luptătorii și mai aspri erau legendari. Îi descurajau pe pretinșii făuritori de imperii. Acești creștini cu pielea neagră nu numai că aruncau sulițe ucigătoare, dar mai aveau și obiceiul de a mutila prizonierii de război.

Așa cum ați citit la p. 450, Italia încercase odinioară să anexeze Abisinia, sau Etiopia, cum se numește astăzi. În 1887 suferise o înfrângere umilitoare la Adua, o înfrângere pe care poate o iertase, dar nu o uitase. Cele două țări semnaseră un tratat solemn de prietenie în 1928.

În decembrie 1934, trupele italiene și etiopienii s-au înfruntat la Ual-Ual, pe frontiera controversată a teritoriului italian Somaliland. Prefăcându-se ultragiat, Mussolini a cerut despăgubiri și a refuzat să medieze conflictul. Negusul etiopian, Haile Selassie, și-a expus cazul la Liga Națiunilor. Exact așa cum se aștepta Mussolini, Liga a ascultat cu atenție și n-a făcut nimic. Atunci Mussolini a anunțat că, până la urmă, va media el situația. Șiretlicul funcționase.

De îndată ce a fost pregătit, Mussolini a invadat Etiopia. Desculți și înarmați cu sulițe, soldații lui Haile Selassie au dovedit curajul pentru care erau vestiți. Dar nu puteau ține piept tancurilor, mitralierelor și avioanelor de bombardament ale Italiei. Piloții italieni, printre care și fiul Ducelui, au povestit încântați ce „antrenant“ era să lovească direct într-un grup de etiopieni neînarmați și să privească explozia „deschizându-se ca o floare“.

Într-o ultimă strădanie, Liga Națiunilor a catalogat Italia drept „agresoare“ și a votat aplicarea de sancțiuni. Însă Anglia nu dorea să închidă Italiei Canalul Suez, de teamă că acest fapt „va precipita un război“. La 9 mai 1936 Mussolini l-a declarat pe regele Italiei împărat al Etiopiei, iar Liga Națiunilor a fost ca și moartă.

Următoarea mișcare i-a aparținut lui Hitler. După ce încălcase deja Tratatul de la Versailles prin reintroducerea recrutării

militare, a anulat Pactul Stresemann–Briand semnat la Locarno și a trimis contingente germane în Renania. Scena era pregătită pentru ca Führerul și Ducele să acționeze la unison. Teatrul operațiunilor a fost Spania.

În 1936 a murit Antonia Mercé, o dansatoare spaniolă cunoscută ca „La Argentina“.

Prin superba ei măiestrie și prin ținuta demnă, această femeie născută în Argentina îi părea publicului ei un simbol viu al gloriei Spaniei. Între timp, celălalt simbol public al Spaniei, regele ei, se căznise să creeze exact impresia opusă. Ca mulți Bourboni înaintea lui, Alfonso XIII nu era prea inteligent.

Preferând galanteriile în străinătate îndatoririlor de acasă, Alfonso lăsase conducerea guvernului în mâinile marchizului de Estella, numit și Primo de Rivera. În 1925, acest nobil și-a atribuit puterile unui dictator și, strângând puternic șurubul, a reușit să păstreze o aparență de ordine. Și-a atras însă dușmănia semenilor aristocrați, care în 1930 și-au convins regele să se debaraseze de el. În 1931, poporul spaniol s-a debarasat și de rege. Spania a devenit „republică muncitorească“. Dar spaniolii, la fel ca germanii, nu aveau nici educația, nici răbdarea necesare autoguvernării. S-au împărțit repede în prea multe facțiuni neputincioase, iar tulburările sociale apărute pretutindeni după Marea Criză au măturat și Spania.

În iulie 1936, reflectoarele știrilor s-au mutat din Abisinia la Melilla, în Marocul spaniol. Aici, un grup de generali, printre ei și fostul guvernator al Insulelor Canare, Francisco Franco, instigau la revoltă împotriva grupării *Frente Popular*, înființată recent. Această coaliție de stânga obținuse o victorie pașnică în Cortes, adică în parlament, împotriva monarhiștilor, republicanilor și clericilor.

A urmat un conflict care a durat aproape trei ani. La sfârșitul lui, trezoreria Spaniei era falimentară, cetățenii erau epuizați, iar orașele spulberate de bombardamente, primele încercate de Europa. După ce a ieșit victorios, generalul Franco a devenit dictator sau „El Caudillo“. Asemănarea cu Hitler și Mussolini nu era întâmplătoare. Ceea ce începuse ca un război civil între „naționaliști“ și „loialiști“ a devenit, prin intervenția armată,

prima probă de forță între Berlin și Roma, de o parte, și Moscova, de cealaltă. Iar Berlinul și Roma au câștigat.

Trebuie să vă cer din nou să uitați de „ideologii“ și să studiați geografia. Așa veți vedea mai limpede ce ar fi însemnat o victorie „loialistă“ (altfel spus comunistă) în Spania. O proiecție bruscă a influenței sovietice în această zonă-cheie din vestul Europei ar fi sosit într-o vreme în care Franța era coruptă și slabă, iar Anglia, după abdicarea lui Eduard VIII, clar zguduită. Așa că ambele țări au salutat victoria lui Franco ca pe cel mai mic dintre două rele. Actul de neutralitate din 1937, menit să mențină emisfera occidentală în afara conflictelor europene, permitea totuși Statelor Unite să vândă arme Portugaliei. Aceste arme au ajuns, în mod convenabil, în mâinile lui Franco.

Lipsa echipamentului modern și a disciplinei militare i-a paralizat din start pe loialiști. Ajutați de strategi sovietici și de un grup internațional de voluntari („brigada Lincoln“ era alcătuită din americani), acești nefericiți pioni de pe tabla de șah a politicii europene au pierdut rapid teren, însă au organizat o rezistență curajoasă în Madrid și Valencia împotriva bombardamentelor naziste și a strategiei „Coloana a V-a“.

Pe când unele ziare încercau să avertizeze lumea că lecțiile tactice învățate de puterile implicate în „manevrele spaniole“ puteau fi aplicate curând și în alte zone, altele relatau activitatea, sau inactivitatea, unui Comitet de neintervenție compus din 21 de state, între care Germania, Italia și Uniunea Sovietică.

Pe acest fundal s-a constituit Axa.

Dacă cineva credea că teoriile rasiale ale lui Hitler însemnau mai mult decât un tertip plăsmuit, evenimentele de la 26 noiembrie 1936 trebuie să fi reprezentat un șoc serios. La această dată, Germania nazistă a salutat populația japoneză (la care kaiserul Wilhelm se referise odată cu termenii „pericolul galben“) ca pe „arieni onorifici“ și aliați. Denumită Pactul Anticomintern sau anticomunist, această bucată de hârtie a creat brațul Berlin–Tokyo al Axei. În anul următor Japonia a declanșat un război nedeclarat, dar total, contra chinezilor.

Mussolini a semnat documentul în 1937. Scrisul de mână al istoriei era afișat pe perete și putea fi citit de orice persoană interesată.

68
IZOLAȚIONISM ȘI ÎMPĂCIUITORISM

CUM AU ÎNCEPUT PARTENERII AXEI SĂ-ȘI ÎMPARTĂ LUMEA ÎNTRE EI ȘI DE CE AU REUȘIT SĂ AJUNGĂ ATÂT DE DEPARTE

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL NU A FOST, ÎN REALITATE, UN conflict global. La vremea respectivă a fost numit „Război Mondial" în principal din cauza faptului că mijloacele de comunicare perfecționate aduseseră conflagrația din Europa și Orientul Apropiat în atenția oricărei persoane în stare să citească un ziar. A fost, de asemenea, primul conflict în care o Forță Expediționară americană a luptat pe teritoriu european.

Luptele se desfășurau de aproape trei ani când Statele Unite au venit în ajutorul Aliaților, Anglia, Franța și Belgia; trupele americane au intrat în tranșee cu sloganul „facem o lume mai sigură pentru democrație" (vezi pagina 470).

Nici nu se trăsese bine ultimul glonț, că deșertăciunea s-a și văzut limpede. Pe aliații europeni, republici sau regate, nu îi preocupau țelurile ideologice. Singurul aspect care îi interesa era menținerea „echilibrului de putere" în Europa. Au mulțumit Statelor Unite și, în schimbul ajutorului primit, au promis să continue afacerile cu americanii.

În interesul relatării istorice oneste, asta e tot ce trebuiau să aștepte americanii, pentru că asta doriseră să obțină intrând în război. Însă unii păreau reticenți să accepte o asemenea atitudine realistă sau, cum o numeau ei, „cinică". Ca atare au fost dezamăgiți. Se simțeau trădați și păcăliți. Protestau vehement împotriva altor „complicații în străinătate". „Izolaționismul" a devenit astfel o chestiune politică în America.

Motivați fără îndoială de sentimente patriotice, în curând izolaționiștii s-au văzut păcăliți și trădați in modul cel mai

serios. Din momentul când a ajuns la putere în 1933, Hitler s-a folosit de sentimentul izolaționist al Americii pentru a-și asigura mână liberă în Europa. Ministerul propagandei, condus de Joseph Göbbels, a întrebuințat toate mijlocele de care dispunea pentru a descuraja Statele Unite, împovărate de propriile probleme interne, să se „amestece“ și în treburile Germaniei. Mai mulți congresmeni și membri ai unor organizații ca German-American Bund, The America First Organization și Ku Klux Klan au dat bucuroși ecou acestui sentiment. (Ca un omagiu adus lui Hitler, Ku Klux Klanul a adăugat antisemitismul în registrul de „însușiri americane de dorit“.)

Statele Unite se confruntau cu probleme, e adevărat. Când l-a înlocuit pe Hoover în funcția de președinte în 1932, Franklin D. Roosevelt a moștenit sarcina de a legifera pentru scoaterea țării din haosul economic. Declarând o „vacanță bancară“ și adoptând Actul bancar Glass-Steagal, Actul pentru redresarea industrială națională (declarat neconstituțional în 1935) și alte măsuri fără precedent, Roosevelt a reușit în cele din urmă să pună capăt Marii Crize.

Noile legi au fost un leac amar pentru un popor neobișnuit să existe vreun fel de control guvernamental asupra inițiativelor private. Însă lumea se afla pe atunci, și se află și acum, pe făgașul acelei revoluții sociale începute în clipa când omul s-a făcut stăpânul mașinii. (Vezi pagina 414.) Asemenea copacilor din calea unui uragan, guvernele vechi, rigide, au fost doborâte de ea, pe când altele s-au plecat în fața furtunii, dar nu s-au frânt. Fenomenul care a adus comunismul în Rusia, fascismul în Europa Centrală și tulburare în Asia, Africa și America de Sud, a prilejuit doar o legislație socială în Statele Unite. Trebuie să fim recunoscători pentru asta. Restricțiile simțite acum de SUA erau pur și simplu cele pe care le simte oricine în ziua în care descoperă că „se maturizează“. Și, așa cum am spus înainte, Statele Unite ajunseseră la vârsta adultă.

Unul dintre cele mai sigure semne de maturizare a fost faptul că, pentru prima oară în istoria lor, Statele Unite au început să se intereseze de vastul continent din emisfera sudică, legat de cel nordic prin nume, istorie și geografie. În pofida indepen-

denței politice, majoritatea țărilor din America Centrală și de Sud păstraseră limba și multe dintre tradițiile patriei lor mamă, Spania. (Singura excepție, Brazilia, are legături similare cu Portugalia.) Prin urmare, era sortit ca războiul civil din Spania să aibă repercusiuni serioase din Țara de Foc și până la Rio Grande.

Lovite greu de Marea Criză din anii '30, republicile din America Latină suferiseră o instabilitate economică urmată de o activitate politică intensificată. La fel ca în Spania, în cele din urmă s-au format două facțiuni majore, fiecare încercând să obțină controlul deplin asupra guvernului propriei țări. Deși nu identică, succesiunea evenimentelor a semănat în general destul de mult. Pe de o parte exista un „partid muncitoresc" ai cărui membri își compensau lipsa de educație, disciplină și sprijin financiar printr-un entuziasm colosal pentru realizările Uniunii Sovietice. În opoziție cu ei se găsea o facțiune cu un caracter „naționalist" (uneori „național-socialist"). Condus de politicieni conservatori, militari și industriași, acest partid avea tot ce le lipsea adversarilor, cu o singură excepție. Ambele partide erau la fel de înclinate spre brutalitate și lipsă de scrupule.

O vreme, fiecare tabără a executat manevre pentru a-și asigura poziția. În unele țări, rezultatul competiției aproape că părea nesigur. Însă partidele naționaliste reușeau cam întotdeauna să dejoace planurile adversarilor și să le-o ia înainte în „competiția pucistă", iar un bărbat puternic ieșea din culise și ocupa centrul scenei.

Dacă unul dintre acești bărbați s-ar fi lăsat împins de admirația pentru Franco să le acorde insurgenților ajutor militar, emisfera occidentală s-ar fi văzut antrenată în ceea ce, teoretic, era deocamdată un război civil în Spania. Pentru a preveni o asemenea mișcare, președintele Roosevelt a propus o întâlnire a Americilor la Buenos Aires. Acolo s-a semnat în 1937 Pactul de neutralitate. În următorii câțiva ani s-au semnat și alte acorduri care au apropiat pentru prima oară America de Nord și cea de Sud.

Între timp, în Europa programul Axei continua conform graficului. Bazându-și cutezanța pe premisa că „oamenilor nu

le place să se agite până când nu sunt nevoiți s-o facă, iar atunci e de obicei prea târziu", Hitler obținea succese notabile. Pe cât se pare, nu i-a trecut prin gând că anticomunismul, antisemitismul și antiintelectualismul lui îi determinau pe savanții, muzicienii și scriitorii de frunte ai Germaniei să plece, și *nu* ca purtători de cuvânt entuziaști ai patriei. Pierderea unor persoane ca Thomas Mann, Stefan Zweig, Kurt Weill sau Arnold Schönberg nu reprezenta un motiv de îngrijorare pentru cineva cu educația mărginită a lui Hitler. Însă faptul că printre exilați se număra și Albert Einstein ar fi trebuit să-l pună pe gânduri. Odată cu Einstein a plecat și formula ce avea să pună bomba atomică în mâinile americanilor, nu ale germanilor.

Cu Germania ținută bine sub control, a venit vremea pentru „expansiunea logică" a lui Hitler. (*„Heute gehört uns Deutschland, Morgen die ganze Welt"* – „Astăzi ne aparține Germania, mâine lumea întreagă".) Anexarea Austriei, numită și *Anschluss* (încercată întâi în 1934, dar împiedicată de Mussolini), a fost planificată și executată cu precizie și sânge rece.

Kurt Schuschnigg, cancelarul austriac, a fost invitat ca oaspete la casa lui Hitler din Berchtesgaden. În 24 de ore, acest om de stat neînfricat a fost adus într-o stare de neajutorare politică. Expus la toate formele de intimidare psihologică, Shuschnigg a încuviințat legalizarea Partidului Nazist austriac, i-a grațiat pe naziștii din pușcării, l-a numit pe Artur von Seyss-Inquart în funcția de ministru al siguranței publice și a introdus o sută de ofițeri germani în armata austriacă.

Întors acasă, Schuschnigg și-a regretat timiditatea, iar 12 zile mai târziu l-a înfruntat pe Hitler cerând un plebiscit. Acest „act perfid" a fost pretextul așteptat de Hitler. Când și-a comasat trupele pe granița austriacă, Schuschnigg a demisionat și a fugit din țară. La 13 martie 1938, Seyss-Inquart a proclamat *Anschlussul* ca pe un fapt împlinit. La 14 martie Hitler a intrat în Viena.

Următoarea pe listă a fost Cehoslovacia.

Flancată din trei părți de *Grossdeutchland*, acest stat-fortăreață cu fabrici de muniție, resurse bogate și o poziție geografică strategică era o bucățică tentantă. Era și o pradă ușoară.

La granița nordică a Cehoslovaciei, în regiunea sudetă, trăiau aproape trei milioane de locuitori de origine germană. I-a cuprins „brusc“ o dorință arzătoare de repatriere staționară. Cu alte cuvinte, simțeau că Reich-ul ar fi trebuit să se extindă și să îi înglobeze. Aceasta era tactica „coloanei a cincea“ ajunsă la consacrare.

Conduși de Konrad Henlein, sudeții germani au profitat de libertatea garantată de democrația cehă pentru a-și forma propriile organizații militare, care prezentau asemănări evidente cu naziștii. În cele din urmă, la 24 aprilie 1938, prin Declarația de la Karlsbad, Henlein a cerut deschis autonomia germanilor sudeți.

Avem iarăși un „dacă“ istoric. DACĂ guvernele care susținuseră crearea Republicii Cehe după Primul Război Mondial ar fi fost interesate într-adevăr de supraviețuirea ei, oare n-ar fi putut s-o salveze? Oare Hitler putea fi oprit înainte de a deveni mult prea puternic? Răspunsul este foarte probabil „da“. Acum știm că în 1938 Hitler juca la cacealma, că nu era pregătit să-și susțină pretențiile printr-un război pe scară largă. Însă la momentul respectiv nici Franța și Anglia nu erau gata pentru un conflict armat. Statele Unite erau neutre, iar Rusia, deși legată diplomatic de Franța, nu era agreată de Anglia ca aliată. Din acest motiv Anglia și Franța au adoptat o politică „împăciuitoare“.

La 12 septembrie, după o vară sub semnul incertitudinii, punctată de activități diplomatice, intensificarea mobilizării franceze și expansiunea flotei britanice, Hitler a cerut răspicat autodeterminare pentru germanii sudeți. În Cehoslovacia au izbucnit tulburări de stradă și s-a declarat legea marțială.

În acel moment prim-ministrul britanic s-a dus la Berchtesgaden. Ținând în mână bine-cunoscuta umbrelă, pe care caricaturiștii ziarelor au utilizat-o mai târziu ca pe un simbol al împăciuitorismului, Neville Chamberlain a admis că Cehoslovacia nu avea dreptul de a cere un arbitraj. La fel ca Schuschnigg înaintea lui, Chamberlain nu și-a dat seama decât la întoarcerea acasă că fusese tras pe sfoară. Dar era prea târziu. După ce obținuse prima concesie, Hitler cerea acum nu doar predarea

teritoriului sudet cu fabricile și unitățile militare intacte, ci și desfășurarea unui plebiscit în noiembrie pentru zonele cehoslovace cu minorități germane importante. De această dată Chamberlain și premierul francez Edouard Daladier s-au consultat cu Rusia, în timp ce Statele Unite i-au cerut lui Hitler o întrunire a puterilor europene. În ceasul al doisprezecelea Mussolini a propus planul unei conferințe a patru puteri, ținută la München.

Milioane de persoane au salutat la vremea respectivă cu suspine de ușurare una dintre cele mai rușinoase trădări din istorie. Întors de la întrunirea unde vânduse Cehoslovacia împreună cu Daladier, la ieșirea din avionul care îl adusese acasă Chamberlain a anunțat: „Cred că e pace pentru timpul nostru".

Ultima „pretenție teritorială" a lui Hitler a fost satisfăcută repede. Pe când Germania anexa frontiera occidentală bine fortificată a Cehoslovaciei, Polonia și Ungaria au smuls regiuni din est. În martie 1939, nucleul rămas din această republică efemeră s-a pus sub „protecție germană".

Între timp, trupele japoneze ocupaseră zone întinse din teritoriul chinez. La „incidentele" de la Podul Marco Polo și Shanghai s-au adăugat cele din Suzhou, Nanking și Hangzhou. Comandată de generalisimul Chiang Kai-shek, armata chineză bine antrenată a dat o bătălie dârză și defensivă contra adversarului nemilos cu instrucție superioară. Și aici, la fel ca în Spania sau Etiopia, cea care a suferit a fost populația civilă neînarmată. Deși suferința civililor e la fel de veche ca războiul, ea nu mai fusese provocată niciodată cu o asemenea brutalitate impersonală și mecanizată – și nici nu a fost documentată vreodată atât de amănunțit. Această documentare, în forma jurnalelor de știri dinaintea filmelor și a reportajelor de la fața locului, nu a fost doar tolerată, ci încurajată de partenerii Axei, în ideea de a insufla frica în inima oricui ar fi încercat să li se opună. Planul le-a reușit într-o anumită măsură. Însă în numeroase țări „propaganda teroarei" a avut exact efectul contrar. Prezentate în Statele Unite, jurnalele de știri japoneze, alături de reportajele despre noile acțiuni antisemite ale naziștilor, i-au

permis președintelui Roosevelt să combată complezența americană și să-și inaugureze programul de pregătire din 1938. În 1939 „izolaționismul“ din Statele Unite era deja pe moarte. Și „împăciuitorismul“ european urma să moară curând în singurul mod posibil, prin violență.

69

CARTA ATLANTICULUI

CUM „RĂZBOIUL NERVILOR“ A CEDAT LOCUL „RĂZBOIULUI TOTAL“ ȘI CUM HITLER A GREȘIT GRAV CÂTEVA CALCULE

LA 22 MARTIE 1939, HITLER A CERUT PORTUL BALTIC MEMEL: Germania îl cedase Lituaniei după Primul Război Mondial. Orașul a fost restituit imediat. Îndreptându-se spre fosta sa aliată, Polonia, Hitler a cerut orașul Danzig[1] și dreptul de a construi o autostradă și o cale ferată prin „Coridorul polonez“. Polonia a obiectat și a căutat susținerea Marii Britanii și a Franței. Înțelegând în sfârșit consecințele împăciuitorismului, Marea Britanie și Franța au promis ajutor mutual Poloniei în eventualitatea unei agresiuni germane.

Polonia mai spera și în sprijinul guvernului sovietic. Însă Uniunea Sovietică a început brusc să-și schimbe orientarea. Primul indiciu a apărut când ministrul de externe Viaceslav Molotov a lansat un atac verbal la adresa Marii Britanii. Apoi, în august 1939, s-a întâmplat inimaginabilul. Chiar și simpatizanții comuniștilor au rămas fără cuvinte când Germania nazistă și Uniunea Sovietică au semnat pacte comerciale și de neagresiune. (Una dintre clauzele formulate de naziști și acceptate de Stalin prevedea ca Uniunea Sovietică să îi predea lui Hitler pe foștii comuniști germani fugiți în Rusia în 1933.)

Având în vedere că „voluntarii“ germani mărșăluiau deja spre Gdansk și provocau „incidente de frontieră“, guvernului britanic i s-au acordat prin vot puterile prevăzute pentru starea de război. La 31 august 1939 Hitler a anunțat că polonezii respinseseră propunerea *lui* de pace în 16 puncte, un document

1. Denumirea germană a orașului polonez Gdansk (n. tr.).

pe care în realitate nu l-au văzut niciodată. În zori, trupele naziste au trecut granița Poloniei.

În aceeași zi, Albert Forster, liderul Coloanei a V-a în Polonia, a proclamat reîntoarcerea orașului Danzig la Reich-ul german. Cu tancurile germane înaintând în Polonia și Luftwaffe (forțele aeriene) etalându-și tacticile noi și surprinzătoare de *Blitzkrieg* (război-fulger), Anglia și Franța i-au trimis lui Hitler un ultimatum cerând retragerea soldaților germani de pe teritoriul polonez. Hitler l-a respins. La 2 septembrie 1939, Marea Britanie și Franța au emis o declarație comună de război. „Războiul nervilor“ se terminase și în locul său începuse conflictul global numit al Doilea Război Mondial.

Cum puterile occidentale nu au putut trimite ajutor imediat, Polonia a fost divizată conform planului. La 12 septembrie trupele sovietice au traversat frontiera poloneză estică. Greu încercatul oraș Varșovia s-a predat naziștilor.

Aproximativ șase luni de zile, Europa Occidentală a trăit experiența „războiului amăgitor“, una dintre acele perioade înșelătoare de răgaz, sau acalmie, despre care am vorbit înainte. După ce au trimis o forță expediționară să staționeze în Franța, englezii au săpat adăposturi acasă și au așteptat. Dar presiunea s-a exercitat asupra altor membri ai Imperiului Britanic. Australia, Noua Zeelandă și India au declarat război Germaniei imediat. La 5 septembrie, când a devenit prim-ministru Jan Christiaan Smuts, Uniunea Africii de Sud a respins o propunere de neutralitate. Canada s-a alăturat Angliei la 12 septembrie. Doar Irlanda, amintindu-și resentimente trecute, a rămas „neutră“, furnizând spionajului lui Hitler un post de ascultare cooperant și convenabil.

În Franța predomina încă „mentalitatea Maginot“. Urmând recomandarea ministrului de război, André Maginot, Franța construise fortificații masive și (presupuse) antitanc de-a lungul granițelor răsăritene. Cu un preț de 1,25 milioane de dolari pe kilometru, linia Maginot nu fusese terminată, fiind deci inutilă. (Banii destinați extinderii fortificației pe frontiera belgiană au ajuns în buzunarele anumitor politicieni.) În ciuda acestui fapt, mare parte din armata franceză a ocupat cazematele și a trăit luni de zile în barăci subterane jilave.

Peste Rin, Hitler îi răspunsese dlui Maginot prin linia Siegfried. Soldații germani de acolo nu au acționat prea mult în iarna respectivă, însă au utilizat megafoane pentru a-și insulta vechii inamici, iar francezii au ripostat cu aceeași monedă.

În largul mării submarinele naziste erau însă foarte active. Amenințarea lor la adresa transportului maritim internațional a determinat Conferința Panamericană desfășurată în Panama să declare o „zonă de siguranță“ în emisfera occidentală. Statele Unite au interzis propriilor vase să intre în apele beligerante, însă Roosevelt a abrogat embargoul asupra armelor și a organizat exporturi către beligeranți în sistemul *cash and carry*, cu transportul asigurat de beneficiar.

În Europa de Est, Uniunea Sovietică se ocupase în liniște să-și asigure baze fortificate în Estonia, Letonia și Lituania. Același lucru li se cerea acum și finlandezilor. Când finlandezii au refuzat, soldații sovietici au trecut la atac.

Prin urmare, Europa se confrunta cu spectacolul unui „război în război“. Italia se considera suficient de neutră pentru a trimite, alături de Marea Britanie și Franța, avioane, provizii și consilieri tehnici în ajutorul generalului von Mannerheim și a micii lui armate curajoase. Tot de pe o poziție neutră, Statele Unite au împrumutat Finlandei 10 milioane de dolari. O vreme s-ar fi zis că Finlanda va reuși să îi oprească la nesfârșit pe invadatori. Însă după trei luni de război intens pe timp de iarnă linia finlandeză Mannerheim a fost străpunsă. În martie 1940 Finlanda a cerut pace, cedând Uniunii Sovietice 10% din teritoriu, inclusiv Istmul Carelia.

Care a fost motivul acestei mișcări aparent arbitrare din partea Rusiei sovietice? Trebuie să vă trimit din nou la hartă. Dacă priviți cu atenție, veți vedea că, în ciuda tratatului cu Hitler, liderii sovietici își asigurau un teritoriu-tampon de-a lungul frontierei. Istoria a dovedit că au acționat foarte înțelept.

La sosirea primăverii, în Germania a ajuns la modă un cântec nou. Se numea *Wir fahren gegen England* (*Pornim împotriva Angliei*). Ca prim pas spre realizarea acestui plan, Hitler a ordonat invadarea Danemarcei și Norvegiei. În felul acesta spera că va învălui Anglia și își va asigura bazele și porturile

de la Marea Nordului. Danemarca a fost ocupată repede. În pofida propagandei de proporții și a pregătirilor Coloanei a V-a, Norvegia s-a bătut crâncen. Atunci au intrat în acțiune pentru prima oară și trupele engleze și franceze. Germanii au fost izgoniți din Bergen și Trondheim. Însă pe terenul accidentat al Norvegiei a contat un singur factor: superioritatea forțelor aeriene. Germanii o aveau. La 7 iunie 1940, când regele Haakon a fugit la Londra, un nazist norvegian pe nume Vidkun Quisling a fost desemnat ministru președinte și în toate limbile lumii a apărut un nou cuvânt pentru „trădător".

Oricât de tragic, dezastrul din Norvegia a avut și un rezultat fericit. În Downing Street 10, reședința tradițională a premierilor britanici, umbrela împăciuitoare a lui Neville Chamberlain a cedat locul trabucului sfidător al lui Winston Churchill. Considerat multă vreme „instigator la război", acest mare politician și șef al Partidului Conservator britanic era aclamat acum ca „omul zilei". Orator elocvent și om de litere, Churchill nu a promis poporului englez decât „sânge, sudoare și lacrimi", rezumând noua strategie și noul scop al britanicilor în cuvintele: „Victorie – victorie cu orice preț, victorie în ciuda terorii, victorie oricât de lungă și de grea ar fi calea de urmat; căci fără victorie nu există supraviețuire." (S-a descoperit că, printr-o coincidență, primele măsuri din *Simfonia a V-a* a lui Beethoven au același ritm ca litera „V" din Codul Morse. Difuzate la BBC pentru prima oară la 20 iulie 1941, au devenit simbolul victoriei pentru toți cei care se opuneau puterilor Axei.)

Pentru Anglia nu sosiseră încă vremurile cele mai negre. La 10 mai 1940, ziua în care Churchill a devenit prim-ministru, Hitler a înconjurat linia Maginot, invadând Belgia, Luxemburg și Țările de Jos. În ciuda sosirii trupelor franceze și britanice, Olanda s-a predat în patru zile, iar Belgia în 18. Depășiți numeric și cu planurile dejucate, Aliații s-au retras în apropiere, la Dunkerque, unde naziștii i-au încercuit și i-au împins literalmente în mare. Hitler nu luase totuși în considerare faptul că poporul britanic e unul de marinari. În una dintre cele mai eroice operațiuni de salvare întreprinse vreodată, o flotă de 900 de distrugătoare, lansatoare, pescadoare, remorchere

fluviale și iahturi de agrement a sfidat *Blitzkrieg*-ul și a evacuat de pe plaje trei pătrimi din trupele britanice.

Dat fiind că forța aeriană hitleristă făcuse ca linia Maginot să devină la fel de desuetă ca arcul cu săgeți, Franța s-a prăbușit repede. Pentru a-l proteja de bombardamente, Parisul a fost declarat oraș deschis. Plecarea guvernului din Paris, fuga la Tours și apoi la Bordeaux au reflectat panica ce cuprinsese întreaga Franță. Ațâțați de naziști din Coloana a V-a, civilii au blocat arterele radiale care duc spre ieșirea din Paris, împiedicând deplasarea soldaților care se îndreptau spre front. La 10 iunie, Mussolini și-a scos masca neutralității și, în cuvintele președintelui Roosevelt, „a înfipt un pumnal în spatele vecinului". Pe 15 iunie naziștii au intrat în Paris. O săptămână mai târziu Hitler a executat un mic dans triumfal în Pădurea Compiègne, transmis la jurnalele de știri. Apoi Franța s-a predat în același vagon de tren în care se semnase armistițiul din 1918. Germania a ocupat două treimi din Franța, restul teritoriului fiind guvernat de un guvern-marionetă de la Vichy, condus de mareșalul Henri Pétain. Marea Britanie rămăsese singură.

Orarul lui Hitler s-a dovedit greșit măcar o dată. Franța căzuse cu aproape două luni mai repede decât se așteptase el. Nu era încă pregătit pentru următorul pas logic, invazia Insulelor Britanice. Barjele și alte dotări necesare invadării fuseseră comandate, dar urmau să fie gata abia în august. Însă până la momentul respectiv epoca superiorității aeriene a Germaniei trecuse. Speranțele lui Hitler de a termina cu vestul înainte de a se îndrepta spre Răsărit au fost spulberate de *The Few*[1].

În august 1940 a început bătălia Angliei. Val după val, avioanele germane au zburat peste Canalului Mânecii, demonstrând deasupra orașelor Coventry, Manchester și Londra aceeași abilitate și precizie pe care o arătaseră la Varșovia, Oslo și Rotterdam. Spre marea lor surpriză, o mână de avioane britanice au decolat pentru a le înfrunta. Erau Cei câțiva, piloți din Royal Air Force (RAF), care în acea iarnă hotărâtoare au

1. „Cei câțiva", supranume dat aviatorilor aliați care au luptat în bătălia Angliei (n. tr.).

dovedit un curaj egalat doar de populația civilă a Marii Britanii. În zilele acelea orașele erau „coventrizate“[1] și Hitler se lăuda că nici măcar ajutorul SUA nu putea scăpa Anglia de soarta care o aștepta. Dar speranțele invadatorilor s-au năruit pe măsură ce tot mai multe avioane naziste au fost distruse, iar bombardierele RAF au demarat raiduri deasupra Germaniei. Începând cu 1942, Divizia a VIII-a a aviației americane s-a alăturat RAF și insula asediată a devenit un „portavion insubmersibil“.

Încă un „dacă“. Orașele americane s-ar fi confruntat cu *Blitzkrieg*-ul nazist dacă Insulele Britanice ar fi ajuns bază aeriană nazistă? Cu informațiile pe care le avem acum despre cercetările de pionierat realizate de Germania în domeniul rachetelor ghidate și al motoarelor cu reacție, răspunsul e fără îndoială da. Din fericire, în decembrie 1940 Roosevelt a impus acordarea unui ajutor aerian deplin pentru Anglia și a numit Statele Unite „Arsenalul Democrației“. În martie 1941 tot el a semnat un proiect de lege cu numărul HR 1776 și astfel a intrat în vigoare legea de împrumut și închiriere. În luna august a aceluiași an, întâlnindu-se la bordul unor vase de război americane și britanice ancorate în largul Insulei Newfoundland, Roosevelt și Churchill au elaborat Carta Atlanticului. Acest document în opt puncte a situat în sfârșit ferm Statele Unite ca susținătoare ale Marii Britanii în lupta contra Axei și, făcând-o, a dat lumii principiile fundamentale ale viitoarei Carte a Națiunilor Unite.

În timp ce prietenia anglo-americană înflorea, cea italo-germană întâmpina dificultăți. Roosevelt și Churchill respinseseră categoric orice dorințe de expansiune teritorială. Pe de altă parte, Mussolini vedea că partenerul său în Axă era mult mai priceput la acapararea de teritorii decât se așteptase. În plus, deși Italia anexase Albania în 1939, pentru toate mișcările

1. În engleză, joc de cuvinte intraductibil bazat pe expresia „a trimite pe cineva la Coventry“, care echivalează cu „a ostraciza, a exclude pe cineva din societate“, și faptul că orașul Coventry a fost distrus de bombardamentele naziste în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (n. tr.).

ulterioare Mussolini a fost obligat să se bazeze pe ajutorul lui Hitler.

Pornind din Libia în septembrie 1940, italienii avansaseră în est pe linia țărmului ajungând în Egipt înainte ca englezii să aibă oportunitatea unui contraatac. Când au făcut-o, amenințau să termine repede cu apaticii cuceritori conduși de Mussolini. Atunci a intrat în scenă forța de expediție germană Afrika Korps, la comanda generalul Erwin Rommel, care a recapturat orașul Tobruk și i-a respins pe englezi la El Alamein.

Nu încape îndoială că și fiascoul italian din Grecia a fost determinat de impulsul lui Mussolini de a-și imita partenerul de succes din Axă. Spre sfârșitul lui octombrie 1940 și-a trimis soldații din Albania în Grecia. Pe la jumătatea lui noiembrie italienii fuseseră zdrobiți cu desăvârșire. Victoria greacă a dat o lovitură uluitoare prestigiului Axei, dar i-a și oferit Marii Britanii scuza de care avea nevoie pentru a veni în ajutorul Greciei și a intra în Europa pe „ușa din spate a Balcanilor". În atacul anticipat al lui Hitler în est, o armată aliată avansând spre nord l-ar fi lovit în flanc. Deși necesitatea de a apăra Italia a provocat amânarea fatală cu o lună a invaziei iminente a Rusiei sovietice, Hitler s-a îndreptat spre sud. Tancurile germane, nu cele italiene, au intrat în Atena în aprilie 1941.

Că Hitler pusese ochii pe Peninsula Balcanică era clar de mult. În iunie 1940 Rusia sovietică a anticipat încă o mișcare a germanilor și a smuls Basarabia de la România. În august, restul României se demobiliza și naziștii au pătruns în teritoriu. Totodată, Ungaria și Bulgaria s-au alăturat Axei. Dar când guvernul iugoslav a dorit să facă același lucru, a izbucnit o revoltă și regele Petru a fost obligat să fugă. A fost semnalul care l-a pus pe Hitler în mișcare. Nu s-a oprit până nu a ocupat Grecia și i-a luat pe britanici prin surprindere cu o invazie aeriană a Insulei Creta. Aceasta s-a întâmplat la 20 mai 1941. Pentru ca rușinea lui Mussolini să fie completă, trupele britanice intraseră în stăpânirea Etiopiei, pe care o eliberaseră cu o zi înainte.

În aceeași lună, Rudolf Hess, al treilea locțiitor al Führerului în Germania, s-a parașutat în Scoția în speranța de a obține

prin intermediul contactelor personale ceea ce nu reușise strategia de bombardament a lui Hitler, astfel încât să pună capăt războiului germanilor cu Anglia. Hess a fost luat prizonier de război, însă motivul misiunii sale a ieșit repede la iveală. Pe 22 iunie Hitler a invadat URSS.

Uniunea Sovietică nu a fost luată complet prin surprindere. Timp de trei săptămâni, cele două armate enorme, de același calibru, s-au încleștat pe frontieră. Apoi „linia Stalin“ s-a rupt și germanii au năvălit prin ea. În acel moment Hitler a făcut cea mai mare greșeală din cariera lui. A permis teoriilor lui despre „rasa stăpânitoare“ să îl coste o victorie.

Mulți ruși îi considerau pe germanii invadatori drept eliberatori. Sub comanda generalului rus Andrei Vlasov, șase divizii ruse anticomuniste s-au pus la dispoziția lui Hitler. Gata să li se alăture așteptau alte două milioane de bărbați pentru care doborârea Kremlinului însemna împlinirea unui vis. Dar, potrivit lui Alfred Rosenberg, teoreticianul rasist al lui Hitler, rușii erau *Untermenschen* într-o lume organizată după ideile naziste, un popor bun doar la muncă forțată în abjecta organizație Todt. Hitler intenționa să cucerească Rusia, nu s-o elibereze. În felul acesta și-a pecetluit pieirea. Naționaliști înflăcărați, rușii își iubeau țara mai mult decât antipatizau Biroul Politic. Dezgustați de Hitler, au abandonat cauza lui Vlasov.

Întrucât se angajaseră deja, ceilalți au continuat să lupte alături de el, s-au retras odată cu nemții și în cele din urmă au fost capturați în Germania. Predat sovieticilor de către americani, Vlasov și partizanii lui au fost executați ca trădători în 1945.

Înaintând spre nord, în septembrie 1941 Hitler a asediat Leningradul, iar în noiembrie a ocupat Crimeea și a atacat orașul Sevastopol. Fără a ține seama de pierderi, rușii îndârjiți i-au făcut pe germani să plătească pentru fiecare palmă de pământ. Apoi, pe drum spre Moscova, luna pierdută cu ocuparea Greciei l-a prins din urmă pe Hitler. Trupele sale au dat peste aliatul dintotdeauna al Rusiei, „generalul Iarnă“. Subnutrită din cauza tacticii „pământului pârjolit“ aplicată de sovietici și fără îmbrăcăminte adecvată pentru iarnă, armata germană

a fost oprită în fața Moscovei și obligată să aștepte primăvara. Până în primăvară s-au schimbat două lucruri; rușii aveau un nou aliat, iar Wehrmacht-ul un nou comandat suprem. Acesta din urmă, care dirija „intuitiv" războiul, nu era nimeni altul decât fostul caporal Adolf Hitler, care se promovase la rangul de feldmareșal. Noul aliat al Rusiei era Statele Unite.

Relațiile între Japonia și Statele Unite se tensionaseră tot mai mult. Parteneră cu drepturi depline a Axei încă din septembrie 1940, Japonia suferise din cauza întreruperii furnizării materialelor de război americane. Bunurile japoneze din America fuseseră înghețate. Rând pe rând, membrii mai prudenți din guvernul japonez au fost înlocuiți de bărbați bătăioși, ca generalul Hideki Tojo, devenit prim-ministru la 16 octombrie 1941.

La 7 decembrie, în timp ce emisarul pentru pace Saburo Kurusu se afla la Washington pentru continuarea negocierilor, avioanele japoneze au lansat un atac surpriză asupra bazei americane de la Pearl Harbor, în Insulele Hawaii.

70
RĂZBOIUL GLOBAL

AXA A PIERDUT „BĂTĂLIA PRODUCȚIEI“, DAR VICTORIA FINALĂ A FOST OBȚINUTĂ DE SAVANȚII AMERICANI ȘI BRITANICI. PENTRU ÎNTREAGA OMENIRE S-AU IVIT ZORII UNEI ERE NOI

CU CÂT PRIVIȚI MAI MULT HARTA, CU ATÂT MAI INCREDIBIL pare. În decembrie 1941, japonezii stăpâneau nord-estul Chinei. În iunie 1942 ocupaseră și Filipinele, Guamul și Indiile de Est olandeze. Dominau Indochina franceză, Thailanda și amenințau India prin Birmania. Au debarcat pe Attu din Insulele Aleutine. La Pearl Harbor, bombardierele lor avariaseră un segment major din Flota Pacifică a Statelor Unite.

A fost într-adevăr „anul agoniei“ pentru cei care se împotriveau Axei. Și totuși, dintr-un anumit punct de vedere a fost și un an triumfător. Douăzeci și șase de țări, multe reprezentate de „guverne în exil“, și-au însușit principiile Cartei Atlanticului, formând astfel nucleul viitoarei Organizații a Națiunilor Unite.

Când declarația de război făcută de americani Japoniei a fost urmată de contradeclarații din partea Germaniei și Italiei, Statele Unite și-au înhămat întreaga capacitate industrială la efortul de război. În această epocă a războiului extrem de mecanizat, se impunea nu doar să lupți mai bine decât inamicul, ci și să produci mai mult decât el. Ca și în alte țări, femeile s-au alăturat bărbaților în fabricile de armament și au fost încorporate ca personal auxiliar în armată, forțele navale și marină. S-au pus în mișcare toate competențele tehnice, toate ramurile științei și medicinii. Radarul, penicilina, materialele plastice sunt doar câteva dintre descoperirile a căror perfecționare a fost grăbită de „efortul de apărare“. Peste noapte zborurile transoceanice au devenit o banalitate. Iar acum guvernul Statelor Unite aloca, de asemenea, milioane de dolari cercetărilor într-o

ramură științifică obscură până atunci, și anume domeniul fisiunii atomice.

Primele raiduri de bombardamente exclusiv americane în Germania s-au organizat abia în 1943. Însă la 8 noiembrie 1942, la numai două săptămâni după victoria decisivă a generalului Bernard Montgomery asupra lui Rommel la El Alamein, forțele americane și britanice au debarcat în Africa de Nord franceză. Germania a ocupat imediat toată Franța, dar nu a reușit să captureze flota franceză. Parte din aceasta a pornit spre Africa de Nord. Restul a fost sabordat în portul Toulon.

Toamna a fost crucială pe toate fronturile. În septembrie, Armata Roșie le-a administrat germanilor o înfrângere zdrobitoare la Stalingrad și, în consecință, le-a blocat înaintarea spre câmpurile petroliere de la Marea Caspică. În noiembrie, japonezii, afectați încă de bombardarea orașelor Tokyo și Yokohama de către avioanele americane lansate de pe portavioane, au suferit prima înfrângere maritimă. O înfruntare navală care a durat trei zile în Insulele Solomon s-a încheiat cu victoria Statelor Unite.

În ianuarie 1943 Churchill și Roosevelt s-au întâlnit la Casablanca într-o stare de spirit optimistă. În condițiile în care Stalin nu a putut participa, iar Franța a fost reprezentată de șefii Forțelor Franceze Libere rivale, Giraud și de Gaulle, Aliații s-au simțit suficient de siguri pe victorie pentru a cere insistent „capitularea necondiționată“ a membrilor Axei.

Următoarele luni au adus mai aproape victoria. Forțele germane începuseră să se retragă lent din toată Rusia. În Pacific, generalul Douglas MacArthur a repurtat o victorie dificilă asupra japonezilor la Guadalcanal, în Insulele Solomon. La ordinele generalului Dwight D. Eisenhower, Armata a II-a americană din Africa de Nord, înaintând spre est, a făcut joncțiunea cu Armata a VIII-a engleză în Tunisia. O lună mai târziu, la 12 mai 1943, ce mai rămăsese din Afrika Korps, o forță cândva atât de mândră, s-a predat la Capul Bon.

Prestigiul lui Mussolini s-a năruit odată cu victoria aliată în Africa de Nord. O debarcare aliată în Sicilia a fost urmată de îndepărtarea de la putere și închiderea lui Mussolini. Guvernul

italian, acum condus de regele Victor Emanuel III și de mareșalul Pietro Badoglio, a capitulat necondiționat la 8 septembrie. Dar o săptămână mai târziu Mussolini a fost eliberat de soldații germani și dus în nordul Italiei, unde a proclamat înființarea unei republici fasciste. Luptele în Italia au continuat până în 1945, trupele germane retrăgându-se pas cu pas spre nordul peninsulei. Distrugerea splendidei mânăstiri Monte Cassino, folosită de germani ca post de observație, bombardarea Romei ocupate de germani, ravagiile provocate de debarcarea aliată la Anzio, demolarea podurilor din Florența – iată moștenirea lui Mussolini. În final prietenia cu Führerul a transformat Italia într-o zonă-tampon pentru germani. Deghizat într-o uniformă a Wehrmacht-ului, Ducele de pe vremuri a încercat să fugă în Germania în aprilie 1945. A fost prins de partizani și împușcat.

Al Doilea Război Mondial a fost războiul conferințelor globale. Transportul aerian le-a dat liderilor beligeranți și asistenților lor posibilitatea de a se întâlni și discuta informal probleme de interes comun. Churchill a traversat de două ori Atlanticul pentru a se întâlni cu Roosevelt, o dată la Washington în 1941 și o dată la Quebec în 1943. Spre sfârșitul lui noiembrie în același an, generalisimul Chiang Kai-shek a zburat la Cairo, unde s-a consultat cu Roosevelt și Churchill în legătură cu strategia din Orientul Îndepărtat, iar două zile mai târziu liderul britanic și cel american s-au întâlnit cu premierul Stalin la Teheran.

Cu excepția trupelor de ocupație în teritoriile stăpânite de naziști și a celor angajate în confruntarea cu Aliații în Italia, grosul armatelor lui Hitler era desfășurat pe frontul de est. Pentru a reduce această presiune, e de înțeles că Uniunea Sovietică a reclamat deschiderea unui „al doilea front“. Dorința rușilor s-a împlinit la 6 iunie 1944, cu invazia din Normandia. Sosise Ziua Z.

Ca urmare a unei strategii îndrăznețe, a planificării detaliate și coordonării precise puse la punct de Cartierul General Suprem al Forțelor Expediționare Aliate (SHAEF în engleză), soldații care au traversat Canalul sau au fost parașutați cu

misiunea de a asalta zidul Atlanticului, bine apărat, au reușit să captureze orașele Cherbourg și Caen în răstimp de o lună. Sub conducerea generalului Eisenhower, eliberarea Franței a devenit în curând realitate. La 15 august a avut loc o nouă debarcare, de această dată pe Riviera. Zece zile mai târziu, toți ceilalți Aliați s-au oprit în afara Parisului pentru a le acorda soldaților francezi onoarea de a se alătura rezistenței – numită Forțele Franceze din Interior – în misiunea de eliminare a ultimilor germani rămași în capitala franceză. Înaintând la sud de Paris, Armata a III-a americană, comandată de generalul George S. Patton, a declanșat un atac blindat rapid spre fluviul Rin. Însă în nord, în Belgia și Olanda, geografia și vremea i-au ajutat pe germani să opună o ultimă rezistență hotărâtă.

Trupele aliate aeropurtate parașutate la Arnhem n-au primit sprijinul forțelor terestre de care aveau nevoie în sud. Au fost încercuite și aproape lichidate. Atât germanii, cât și Aliații au spart digurile pentru a inunda regiunile joase ale țării, astfel încât mare parte din Delta Rinului a devenit o mlaștină imposibil de traversat. Asta i-a împiedicat pe soldații germani să treacă în sud, ca în 1940. A mai împiedicat și un atac aliat spre nord pentru a înconjura zidul vestic. Aliații s-au oprit pentru a-și consolida cuceririle. Apoi a urmat „Ofensiva din Ardeni“.

Aspectul uimitor al acestui ultim mare contraatac german a fost gradul său de reușită. La rândul său, acesta s-a datorat faptului că Aliații au fost luați prin surprindere. Nimeni, nici măcar generalii germani, nu credeau că armatele lor mai erau capabile de o asemenea rezistență. Însă feldmareșalul Karl R. G. von Rundstedt, care comanda forțele germane din vest, primise un ordin de la Führer. Nu avea loc de întors. După evenimentele din iulie 1944, generalii Wehrmacht-ului erau oameni de sacrificiu.

Fricțiunile între Hitler și comandamentul general german durau de foarte multă vreme. Din nucleul gărzii personale a lui Hitler de dinaintea lui 1933 se formase „SS“, abreviere pentru Schutzstaffel sau Eșalon de protecție. Hitler promisese de nenumărate ori ierarhiei Wehrmacht că membrii SS nu vor fi înarmați. Apoi se răzgândise brusc și formase divizii SS,

dotându-le cu cele mai bune echipamente și denumiri pompoase ca Totenkopf (Cap de mort), Leibstandarte Adolf Hitler și așa mai departe. Când soldații Wehrmacht șovăiau, ofițerii SS erau trimiși să îi țină pe poziții. Însă autonumirea lui Hitler în funcția de comandant suprem al forțelor armate a fost picătura care a umplut paharul. Wehrmacht-ul a uneltit o revoltă. La 20 iulie, o bombă plasată într-o geantă i-a provocat lui Hitler doar câteva răni ușoare, iar faptul că a scăpat i-a întărit convingerea în alianța lui cu destinul. După ce generalul von Witzleben și alți conspiratori au fost strangulați cu brutalitate, Hitler a apucat ferm hățurile. El a fost cel care a ordonat crearea unei breșe germane spre mare.

Declanșat într-un moment în care orașele Bruxelles, Anvers și Aachen se aflau deja în mâinile Aliaților, atacul celor 24 de divizii a început la 16 decembrie și a durat opt zile. Cu ordinul de a nu lua prizonieri, trupele SS și Wehrmacht au început să roiască pe o suprafață de aproximativ 260 de kilometri pătrați. La Bastogne, Divizia americană 101 aeropurtate a fost încercuită și i s-a cerut să capituleze. Germanii au primit drept răspuns, de la generalul McAuliffe, monosilabicul acum consacrat: *„Nuts!“*[1] Elemente ale Armatei a III-a au ridicat asediul orașului Bastogne. La 24 decembrie, un raid cu 7.000 de avioane i-a oprit pe germani. Ultimii germani nu au fost alungați de pe teritoriul belgian decât la începutul lunii februarie a anului următor.

În timp ce Aliații se pregăteau să traverseze Rinul în forță, niște soldați americani norocoși au descoperit un pod de cale ferată rămas intact, la Remagen, în sudul orașului Bonn. Grosul armatelor aliate a traversat fluviul cu ambarcațiuni în luna martie.

Între timp, înaintarea sovietică era de neoprit. Finlanda, care trecuse de partea Germaniei în 1941, a suferit un al doilea atac sovietic la scurt timp după Ziua Z. În sud, Armata Roșie a ajuns la granița României în martie 1944. A urmat invadarea

1. „Prostii!“/„Pe naiba!“ – răspunsul generalului avea sensul unui refuz categoric (n. tr.).

Ungariei și Cehoslovaciei, iar cucerirea Peninsulei Balcanice de către sovietici s-a încheiat cu predarea Budapestei în februarie 1945.

În aprilie 1943 guvernul sovietic rupsese relațiile diplomatice cu guvernul polonez din exil. Cucerirea Varșoviei în ianuarie 1945 a lăsat să transpară un model nou, deocamdată voalat, de politică de forță. Mai târziu în aceeași lună Armata Roșie a traversat fluviul Oder și la 7 februarie se îndrepta spre periferia Berlinului.

În ziua aceea, Stalin îi găzduia pe Churchill și Roosevelt la Ialta, în Crimeea. Din această ultimă întâlnire a celor trei au rezultat acordul de la Ialta, planurile postbelice pentru Germania și Austria și o înțelegere privind participarea sovietică la războiul contra Japoniei.

Ales pentru un al patrulea mandat în 1944, Roosevelt nu se simțea prea bine când s-a dus la Ialta. Două luni mai târziu, pe 12 aprilie 1945, a murit la Warm Springs, în Georgia. În aceeași după-amiază vicepreședintele său Harry S. Truman a depus jurământul de învestitură în funcție. În ziua următoare Armata Roșie a intrat în Viena și la primele tratative ale Națiunilor Unite desfășurate la San Francisco pe 25 aprilie a sosit vestea că trupele sovietice și americane se întâlniseră pe râul Elba. Înainte ca sesiunea de două luni să se încheie cu semnarea Cartei Națiunilor Unite, războiul în Europa se terminase. La 1 mai, amiralul Karl von Dönitz a anunțat că Hitler se sinucisese în buncărul său de sub cancelaria demolată din Berlin. Ziua Victoriei în Europa a fost 7 mai 1945.

Sentimentele antigermane erau intense când Stalin s-a întâlnit cu Truman și Churchill la Potsdam, în iulie, să discute planurile pentru perioada postbelică. Pe britanici îi înfuriaseră în mod deosebit bombele și rachetele cu rază lungă de acțiune lansate de germani după Ziua Z de pe coastele franceze, belgiene și olandeze. (Numite „armele-V“ – „V“ a fost răspunsul nazist la „V-ul de la Victorie“ aliat. În germană venea de la *Vergeltung* – răzbunare.) După cum am menționat, Uniunea Sovietică se simțea profund revoltată după deportarea în masă a propriilor cetățeni, folosiți ca sclavi de organizația Todt.

Indignare internațională a stârnit și descoperirea lagărelor de concentrare naziste unde evreii, deținuții politici și toți „inamicii statului“ erau duși să moară de boli și foame, ori în extrem de eficientele camere de gazare.

Un tribunal alcătuit din reprezentanți a patru puteri i-a judecat la Nürnberg pentru dementele lor „crime de război“ pe acei lideri naziști care nu și-au urmat Führerul în moarte. Unul dintre ei, Martin Bormann, nu a fost prins, fiind condamnat *in absentia*. Doi au murit în așteptarea procesului, trei au fost achitați, șapte condamnați la închisoare pe viață și zece spânzurați. Hermann Göring s-a sinucis în celulă în ajunul zilei când urma să fie spânzurat.

În timpul Conferinței de la Potsdam, alegerile din Marea Britanie l-au adus în funcție pe liderul socialist Clement Attlee. Ca nou prim-ministru, el i-a luat locul lui Winston Churchill la masa conferinței. Acum, cu doi parteneri ai Axei învinși, Aliații și-au concentrat întreaga atenție asupra războiului cu Japonia.

O posibilă invazie japoneză în Australia fusese anticipată în 1942. Dată fiind suprafața oceanică gigantică, de multe ori la distanță de peste 35.000 de mile nautice chiar și de Japonia, trupele americane, britanice, australiene și filipineze au început un nou tip de război amfibiu numit „saltul din insulă-n insulă“.

Inițiind o ofensivă comună în iulie 1943, Aliații au ocolit câteva dintre insulele mai mari aflate sub ocupație japoneză și le-au atacat pe cele care ofereau baze aeriene pornind de pe care avioanele puteau hărțui liniile japoneze de aprovizionare. În felul acesta, japonezii din multe insule puteau fi înfometați fără să fie nevoie de luptă directă. Însă o privire pe hartă vă va dezvălui amploarea acestei operațiuni. Dacă Aliații ar fi invadat doar o insulă dintr-o sută, și tot puteți înțelege de ce războiul din Pacific a costat un număr așa mare de vieți.

Ofensiva a început cu ocuparea micii Insule Rendova din arhipelagul Solomon. Până la sfârșitul anului fuseseră securizate Insula Bougainville și baza aeriană Munda, de pe Insula Noua Georgie. În Noua Guinee, Salamaua căzuse, iar japonezii din Lae erau încercuiți. Aliații au lovit apoi în Insulele Gilbert, demarând o manevră amplă de încercuire.

În 1944 japonezii au constatat la ce treabă grea se înhămaseră. Chiar dacă multe insule nu erau decât atoli de corali, stăpânirea lor reprezenta o necesitate vitală pentru Aliați. Într-un arc exterior, s-au efectuat debarcări la Kwajalein și Eniwetok, în arhipelagul Marshall, plus un asalt îndrăzneț în Insulele Mariane. Recuperând Insula Guam ocolită înainte, în august Aliații au dobândit o bază de unde avioanele Superfortress puteau bombarda Kyushu, cea mai sudică insulă japoneză. Înaintând pe coasta Noii Guinee, au luat Aitape, apoi Hollandia, Insulele Amiralității și Schouten. Debarcări s-au făcut și în Caroline și Moluce. La 19 octombrie, generalul Douglas MacArthur a reușit să-și îndeplinească o promisiune, punând piciorul pe Insula Leyte din Filipine.

Între timp, pe continentul asiatic trupele lui Chiang Kai-shek repurtau victorii, iar japonezii fuseseră alungați din India. Deoarece Drumul Birmania spre China se afla tot în mâinile japonezilor, s-a organizat un serviciu de transport aerian peste „deal“ din India până la Chongqing, capitala provizorie a lui Chiang Kai-shek. Apoi a început campania epuizantă, dar reușită, care i-a obligat pe japonezi să abandoneze jungla birmaneză.

Ultima etapă a războiului din Pacific a început târziu în 1944, când Insulele Saipan și Mariane au devenit baza unei ofensive aeriene totale împotriva obiectivelor industriale japoneze. Expediția era extrem de riscantă: Japonia se afla la peste 1.500 de kilometri depărtare. În martie 1945 o bătălie de o lună pentru insula-fortăreață Iwo Jima a oferit bombardierelor americane o bază la 1200 de kilometri distanță de Yokohama. În aprilie a urmat invazia Insulei Okinawa. Coincizând cu înfrângerea Germaniei, cea mai mare ofensivă aeriană a războiului s-a dezlănțuit împotriva unor orașe aflate la doar 525 de kilometri distanță. Între timp, în sud-estul Asiei, amiralul Louis Mountbatten a anunțat victoria deplină a forțelor britanice, americane și chineze asupra japonezilor, care încetaseră atacurile „banzai“[1].

1. Denumire dată de Aliați atacurilor în valuri lansate de infanteria japoneză. Este o prescurtare a expresiei „Trăiască împăratul“, strigătul de luptă al soldaților niponi (n. tr.).

Înspăimântați deja de numărul vieților pierite în război, Aliații știau că invazia planificată în Japonia urma să răpună și altele. În timp ce trupele re-desfășurate se mutau spre est de pe fronturile europene, în scenă a intrat știința, dând războiului un deznodământ rapid și terifiant.

Fizicienii din toată lumea înțeleseseră de mult că atomul nu era, așa cum crezuseră grecii, o entitate fundamentală și neschimbătoare. Cercetările în problema transformării „materiei" în „energie" prin fisiunea atomică fuseseră îngrădite doar de necesitatea de a asigura material „fisionabil" în cantități suficiente pentru realizarea de experimente. După cum știți, formula-cheie, fundamentală, pe care s-au bazat aceste experimente ajunsese din Germania în America în capul unui savant german exilat, Albert Einstein.

Aliații știau că naziștii alocaseră sume mari de bani pentru continuarea cercetărilor în domeniul atomic. La curent cu acest lucru, britanicii efectuaseră un îndrăzneț raid de sabotaj la o fabrică de „apă grea" situată la Rjukan, în Norvegia ocupată de naziști. Unor oameni de știință ca Enrico Fermi, Lisa Meitner și Einstein le era clar că descoperirea energiei atomice avea să pună o armă puternică în mâinile celor dintâi descoperitori. Președintele Roosevelt a fost persuadat în legătură cu urgența problemei și, drept urmare, la Oak Ridge în Tennessee s-a înființat, în cel mai mare secret, un laborator atomic – care avea să evolueze într-un oraș de sine stătător.

La 16 iulie 1945, oamenii de știință britanici și americani care lucrau împreună au fost martorii primei explozii atomice văzute vreodată de om. A avut loc în deșert, la White Sands, lângă New Mexico. La 6 august a avut loc o a doua explozie, de această dată în orașul japonez Hiroshima. Printr-o singură detunătură devastatoare trei cincimi din oraș au fost distruse, multe mii de persoane au fost ucise și la fel de multe rănite. Peste trei zile, o a treia bombă atomică, și mai distrugătoare, a fost lansată la Nagasaki.

Aceste evenimente, asociate cu declarația de război contra Japoniei făcută de sovietici și o invazie simultană a Manciuriei, au îngenuncheat Imperiul Soarelui-Răsare. După ce li s-a

garantat că împăratul lor, Hirohito, va putea rămâne pe tron, japonezii s-au predat formal la bordul navei de război *Missouri*, ancorată în Golful Tokyo. Era Ziua Victoriei împotriva Japoniei, 2 septembrie 1945.

Coșmarul războiului global se terminase. Totuși, pe măsură ce relatările detaliate despre cele petrecute în Hiroshima și Nagasaki umpleau secțiunile de știri, toată omenirea și-a dat seama că începuse o eră nouă și îngrijorătoare. Statele Unite și Marea Britanie nu își puteau ține descoperirea secretă la nesfârșit. Ce viitor îi era hărăzit lumii acum, când această forță înspăimântătoare se afla la dispoziția omului? În căutarea unui răspuns, lumea s-a îndreptat spre Organizația Națiunilor Unite.

71

NAȚIUNILE UNITE

CUM AU MOȘTENIT STATELE UNITE SUPREMAȚIA MONDIALĂ ȘI CUM I-AU GĂZDUIT PE PARTICIPANȚII LA UN EXPERIMENT DE PROPORȚII ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

OSCAR WILDE A SPUS ODATĂ ÎN GLUMĂ: „CÂTĂ VREME E considerat o ticăloșie, războiul va fi mereu fascinant. Când va fi socotit vulgar, va înceta să mai fie popular." Dacă ar fi înlocuit cuvântul „vulgar" cu „nerentabil" ar fi ajuns și mai aproape de adevăr. Armatele nu mărșăluiesc doar „cu burta plină", cum se spune, ci și pline de speranță; speranța răsplății învingătorului – bogății, teritorii noi, o viață mai bună sau, ironic, pace. Înlăturați această speranță și armatele își vor înceta marșul.

Ravagiile provocate de Primul Război Mondial păreau să fi făcut exact asta. Numindu-l „un război pentru a pune capăt războiului", optimiștii susțineau că un al doilea măcel mecanizat avea să fie complet nepractic și neprofitabil chiar și pentru câștigător. Însă omenirea e sclava obișnuinței și învață greu din propriile greșeli. Peste două decenii a izbucnit un alt război. Cei care l-au început sperau într-o victorie rapidă, violentă și profitabilă. Și au fost învinși, orașele lor au suferit mari distrugeri, iar guvernele lor au falimentat. Însă și învingătorii au suferit la fel, dacă nu cumva și mai mult. Zone vaste din Uniunea Sovietică erau în ruine. China era sfâșiată de neînțelegeri interne. Imperiul Britanic s-a dezintegrat parțial, iar povara supremației a trecut asupra Statelor Unite. Pentru a-și susține economia și a avea țări cu care să colaboreze pe plan comercial, Statele Unite au fost nevoite să acorde sprijin financiar atât foștilor aliați, cât și foștilor inamici. (În scurtă vreme acest ajutor a servit unui scop diferit, aproape și mai important, despre care vom vorbi mai târziu.)

Ciuperca atomică de la Nagasaki nu făcuse doar să reteze brusc visul Japoniei cu privire la o „sferă de coprosperitate“ asiatică. Asemenea unui deget îndreptat spre cer, părea să avertizeze că războiul cu arme atomice va însemna „câștigătorul nu ia nimic“. Alternativa era un nou tip de arbitraj internațional.

Chiar și înainte de detonarea bombei atomice, Winston Churchill propusese ca Statele Unite, Commonwealth-ul britanic și URSS să se coalizeze pentru crearea unei organizații la fel de insolite în istorie ca formarea Statelor Unite ale Americii. Atât de mare era urgența, încât în ciuda fiascoului reprezentat de Liga Națiunilor, ideea a prins.

Anticipând prăpădul și mizeria pe care urma să le lase războiul, Administrația Națiunilor Unite pentru Ajutorare și Reabilitare și-a ținut prima sesiune în Atlantic City în noiembrie 1943 și a doua în Montreal în luna septembrie a anului următor. (În 1947 ANUAR, sau UNRRA, în engleză, a devenit Organizația Internațională pentru Refugiați.)

În aprilie 1944, la o întrunire a miniștrilor aliați desfășurată la Londra s-a propus formarea unei Organizații a Națiunilor Unite pentru Reconstrucție Educațională și Culturală. La Conferința de la Bretton Woods, în luna iulie a aceluiași an, 44 de state au participat la prima Conferință Monetară și Financiară a Națiunilor Unite, vizând ameliorarea condițiilor economice internaționale prin crearea unui Fond Monetar Internațional și a unei Bănci Internaționale pentru Reconstrucție și Dezvoltare.

În sfârșit, după Conferința de la Dumbarton Oaks ținută în octombrie, „cei trei mari“ au publicat propunerile pentru o organizație internațională permanentă numită Națiunile Unite. Propunerea a fost susținută de Churchill, Roosevelt și Stalin la Ialta, fiind elaborată detaliat la San Francisco în 1945. Carta Națiunilor Unite prevedea reprezentarea tuturor națiunilor iubitoare de pace într-o Adunare Generală și un Consiliu de Securitate mai puternic ce urma să includă cinci membri permanenți – Statele Unite, Marea Britanie, URSS, China și Franța – plus șase membri aleși pentru un mandat de doi ani fiecare. S-au mai creat un Consiliu Economic și Social și o Curte Internațională de Justiție. Activitatea administrativă urma să

fie preluată de Secretariat, condus de un secretar general. Primul care a ocupat această funcție a fost norvegianul Trygve Lie.

Problema modalității de vot în Consiliul de Securitate a creat dificultăți de la bun început. În cele din urmă, la Conferința din Crimeea s-a convenit că un vot negativ sau „veto“ al unuia dintre cei cinci membri permanenți va fi suficient pentru respingerea oricărei propuneri, cu excepția celor privitoare la procedură.

Uniunea Sovietică și-a manifestat curând vechea agresivitate și neîncrederea proverbială față de lumea occidentală utilizându-și excesiv dreptul de veto. A devenit limpede că URSS nu dorea să încerce rezolvarea onestă a problemelor postbelice în care era implicată. Deși în 1943 Uniunea Sovietică dizolvase de bunăvoie „Cominternul“ – propria organizație propagandistică internațională – într-un gest amical față de „democrațiile partenere“, acum delegații ei își acuzau aliații recenți de „imperialism economic“, în încercarea de a masca intențiile imperialiste crescânde ale sovieticilor înșiși. Însă acestea au ieșit repede la lumină.

La Conferința de la Potsdam se convenise asupra împărțirii Germaniei și Austriei. Capitalele celor două țări, deși situate în zonele acordate sovieticilor, erau divizate în patru sectoare. În momentul în care URSS a coborât „Cortina de Fier“ între teritoriile ei și cele deținute de celelalte trei puteri ocupante, Anglia, Franța și Statele Unite mențineau în continuare cartiere generale ale guvernului militar la Viena și Berlin. Pentru Uniunea Sovietică, acest aranjament era iritant. În scopul de a-i obliga pe Aliați să iasă din Berlin, în 1948 guvernul sovietic a luat măsura blocării complete a traficului rutier, feroviar și maritim dinspre vest. Riposta americană a fost „podul aerian“, o linie de transport pe calea aerului care aproviziona sectoarele franceze, britanice și americane cu bunuri de primă necesitate, ca alimentele și cărbunele. După un an și jumătate de escaladare a tensiunii, timp în care chestiunea a fost adusă-n atenția Națiunilor Unite, Uniunea Sovietică a ridicat blocada în mai 1949. În loc să se retragă din țările balcanice pe care le invadaseră, sovieticii le-au atras tot mai aproape în orbita lor. În cele

din urmă, printr-o lovitură de stat înscenată cu dibăcie, în 1948 au plasat Cehoslovacia în spatele Cortinei de Fier.

În alte regiuni ale Europei, tacticile sovietice violente au cunoscut mai puțin succes. În Italia, regele Victor Emanuel III a abdicat în favoarea fiului său Umberto. La rândul său, acesta s-a supus unui referendum ținut în 1946 și Italia a devenit republică. În haosul din această țară deziluzionată și sărăcită, primejdia unui „puci“ comunist se contura amenințător la orizont. Atunci și-a dat primele roade Planul american de ajutorare Marshall, implementat în cadrul Programului de Redresare Europeană. Acest plan, propus de generalul George C. Marshall, șeful statului-major în vremea războiului și ulterior secretar de stat, era conceput să acorde ajutor financiar țărilor care nu se aflau sub controlul comuniștilor – devenind așadar răspunsul realist al Americii la expansiunea sovietică. Ieșind din al Doilea Război Mondial ca promotoare energică a cauzei autoguvernării, SUA a devenit în mod logic protectoarea, țărilor care se opuneau dominației totalitariste.

Strategia americană de „îngrădire a sovieticilor“ a stăvilit și răspândirea influenței sovietice în Franța. După un succes substanțial al facțiunii comuniste la alegerile naționale în 1946, Franța clocotea. În următorii câțiva ani mai multe guverne franceze au căzut unul după altul. Totuși, în această perioadă s-a format Consiliul Europei, alcătuit din țările din Benelux (Belgia, Țările de Jos și Luxemburg), Franța, Italia, Anglia, Irlanda și cele trei regate scandinave. Până în 1950, grație Planului Marshall, Franța se stabilizase suficient pentru a nu se mai teme de comunism și a prezenta Planul Schuman, care susținea unificarea producției de cărbune și oțel în Europa Occidentală. Invitată să se alăture, Marea Britanie s-a ținut deoparte.

Iosif Stalin întâmpina acum o rezistență neașteptată în una dintre țările balcanice. Sub mareșalul Tito, șeful gherilei în timpul războiului, Iugoslavia părea satisfăcută la început să se numere printre sateliții sovietici. În 1948, Tito s-a răzgândit brusc și s-a instalat ca dictator comunist fără susținerea Uniunii Sovietice. Chiar dacă Tito nu a apelat fățiș la puterile occidentale pentru sprijin, acestea au salutat breșa creată de

iugoslav în Cortina de Fier. Spre sfârșitul deceniului 1950, Iugoslavia a primit din partea Statelor Unite ajutoare substanțiale prin Planul Marshall.

În sud, Grecia era singura țară europeană unde eliberarea nu pusese capăt luptelor. În 1944, după ce britanicii i-au biruit pe invadatorii naziști, forțele de rezistență procomuniste i-au atacat imediat pe eliberatori pentru a preîntâmpina restaurarea monarhiei. În 1946, când un plebiscit a hotărât rechemarea regelui George II, gherilele antiregaliste, ajutate de comuniști infiltrați din nord, și-au intensificat jafurile în chip de protest. La moartea regelui George în 1947 a urcat pe tron fratele său, Paul. În același an, Statele Unite au alocat 300 de milioane de dolari ca ajutor pentru Grecia, iar livrările americane au permis forțelor grecești să pună capăt ostilităților în 1949.

Deoarece sioniștii insistau pentru crearea unui stat evreiesc independent în Palestina, iar recent înființata Ligă Arabă amenința să contracareze o astfel de mișcare prin rezistență armată, în aprilie 1947 Marea Britanie a supus medierii Națiunilor Unite problema. La 15 mai 1949 s-a încheiat mandatul britanic pentru Palestina și s-a proclamat Republica Israel. Războiul a izbucnit imediat, însă Liga Arabă nu era pe măsura forțelor israeliene. Un armistițiu temporar a fost obținut cu ajutorul mediatorului suedez al ONU, contele Folke Bernadotte, același care acționase și ca intermediar pentru aranjarea capitulării Germaniei în 1945. După asasinarea lui Bernadotte de către un extremist politic, medierea a fost continuată de un american, dr. Ralph Bunche. El a reușit să obțină un armistițiu israeliano–egiptean. Pentru prima oară în două mii de ani, poporul evreu avea un stat și un steag proprii. În 1949 s-a votat acceptarea Israelului în ONU.

Naționalismul se afirma de mult timp și în India. Independența fusese una dintre condițiile impuse britanicilor în schimbul participării la războiul contra Japoniei. Totuși, Liga Musulmană condusă de Mohammed Ali Jinnah căuta să creeze un stat musulman separat al Pakistanului. Hindușii s-au opus ferm acestui plan, iar Marea Britanie a devenit din ce în ce mai reticentă

în luarea unei poziții. Împingând situația la extrem, la începutul lui 1947 englezii au anunțat transferul iminent de autoritate în „mâini indiene responsabile“, cerându-le hindușilor și musulmanilor să ajungă la o înțelegere. În pofida împărțirii Indiei britanice în republicile Pakistan și India, retragerea efectivă a britanicilor în august 1949 a fost urmată de conflicte religioase și vărsări de sânge. Mahatma Gandhi, avocatul hindus a cărui doctrină a „rezistenței pasive“ contribuise într-o măsură foarte mare la obținerea independenței indienilor, a fost asasinat în 1948. Discipolul său, Pandit Nehru, a plasat curând India într-o poziție de supremație în problemele asiatice. Atât India, cât și Pakistanul sunt membri ONU.

În alte regiuni orientale, strigătul de luptă japonez „Asia pentru asiatici“ stârnise un ecou naționalist puternic. Fidelă promisiunii făcute, SUA a acordat Filipinelor independența în 1947. În Indiile de Est olandeze a izbucnit o revoltă care s-a încheiat doar atunci când, datorită intervenției ONU, s-au format Statele Unite ale Indoneziei. Britanicii s-au confruntat cu rebeliuni similare în Birmania și Malaya, iar francezii din Indochina s-au trezit implicați într-un război total în junglă contra gherilelor bine înarmate din provincia Vietnam.

Caracterul comunist similar al tuturor acestor insurecții nu a fost o coincidență. Propagarea influenței sovietice, chiar dacă momentan ținută sub control în Europa, a fost favorizată în Orient de exploatarea suferită de populațiile autohtone din partea făuritorilor imperiilor occidentale. Deși aveau multe motive de recunoștință în domeniile asistenței medicale și educației, din nerăbdarea de a scutura jugul vestic nu și-au dat seama că schimbând pur și simplu o formă de imperialism cu alta aveau mai mult de pierdut decât de câștigat.

Cel mai tragic exemplu al acestei situații a fost China. Chiar dacă războiul contra Japoniei vindecase temporar vechile antagonisme politice, sfârșitul lui a provocat o nouă erupție. Guvernul reacționar și dictatorial al lui Chiang Kai-shek s-a bazat pe sprijinul aliaților occidentali pentru a se menține la putere, însă a dat greș într-un moment crucial. Forțele comuniste susținute de sovietici, comandate de liderul comunist veteran

Mao Zedong, au atacat armatele naționaliste în octombrie 1945. Chiang a cerut ajutor de la Statele Unite, dar a fost refuzat categoric. A fost obligat să cedeze teren, iar în cele din urmă, în ianuarie 1949, a demisionat și a fugit în Insula Formosa. Acolo a început să clădească cea mai amplă forță anticomunistă din Asia.

Odată înstăpâniți pe China continentală, comuniștii chinezi au stabilit o capitală nouă la Peiping. Ulterior trupele lor au invadat provincia Tibet, situată la mare altitudine în Himalaya. India, care se arătase amabilă cu Mao Zedong, a privit foarte îngrijorată această mișcare. În Indochina franceză, sprijinul acordat de China comunistă trupelor mișcării Viet Minh i-a obligat pe francezi să-și retragă forțele de pe pozițiile de frontieră. Pe acest fundal frământat s-a desfășurat Războiul din Coreea.

După cum se convenise la Ialta, Coreea a fost împărțită în două zone pe linia paralelei 38, nordul fiind ocupat de Uniunea Sovietică, iar sudul – de Statele Unite. Fricțiunile între cele două puteri rivale s-au reflectat în violențele izbucnite în timpul alegerilor organizate în 1946 și 1948 în zona americană. După crearea Republicii Democrate Coreene în nord, ambele țări s-au mobilizat, sud-coreenii cu ajutorul ofițerilor americani, nord-coreenii cu sprijin sovietic. La 25 iunie 1950, fără nici un avertisment sau provocare, armata nord-coreeană a traversat paralela 38. Luați prin surprindere, sud-coreenii au bătut în retragere. Atunci a intrat în luptă, pentru prima oară, steagul Națiunilor Unite. Folosind ca Japonia ca bază de atac, generalul Douglas MacArthur a preluat comanda forțelor ONU combatante în Coreea.

Trupele americane din Coreea au fost completate uluitor de repede cu soldați din forțele de ocupație prezente în Japonia sau aduși din Statele Unite. Curând li s-au alăturat contingente din Anglia, Australia, Canada, Filipine, Franța și Turcia. Forțele ONU au reușit să-i împingă pe nord-coreeni înapoi peste paralela 38 și au ajuns la granița cu Manciuria în noiembrie 1950. Atunci a intervenit China comunistă. Depășite masiv numeric, trupele ONU s-au retras pe unde veniseră. În portul

Hungnam s-a desfășurat cu succes cea mai mare evacuare de trupe după Dunkerque, soldații fiind debarcați în sudul peninsulei, gata să lupte din nou. Aspra iarnă coreeană a părut să convină trupelor chineze chiar și mai puțin decât forțelor ONU, astfel că în primăvară chinezii s-au retras iarăși în nord.

Dându-și seama că doar o manifestare de forță avea să descurajeze guvernul sovietic de la alte agresiuni, Statele Unite au demarat un program de mobilizare și producție de echipament militar la capacitate maximă. Concomitent, a promis susținere și cooperare strânsă celor douăsprezece state europene care semnaseră Pactul Atlanticului de Nord în 1949. Franța s-a opus cu înverșunare unei propuneri americane de reînarmare a Germaniei de Vest. Pe de altă parte, Konrad Adenauer, cancelarul republicii formate recent la Bonn, a utilizat poziția de forță a Germaniei de Vest în negocieri pentru a insista ca reînarmarea să fie acompaniată de egalitatea deplină a Germaniei de Vest cu celelalte țări din Pactul Atlantic.

Apoi, la 19 decembrie 1950, cele douăsprezece state membre ale Pactului Atlantic s-au întrunit la Bruxelles și l-au desemnat pe generalul Dwight D. Eisenhower comandant suprem al armatei vest-europene propuse.

72
O PACE AGITATĂ

RĂZBOIUL RECE IA AMPLOARE ÎN EUROPA, PE CÂND ÎN ALTE ZONE IZBUCNESC OSTILITĂȚI DESCHISE

RĂZBOIUL DIN COREEA NU S-A SFÂRȘIT AȘA CUM SE SFÂRȘESC de obicei războaiele, cu o victorie și un tratat de pace. După multe luni de lupte confuze și îndârjite între forțele Națiunilor Unite și cele ale comuniștilor, negocierile în vederea armistițiului au început la 5 iulie 1951. Convorbirile au trenat mai bine de doi ani, timp în care ciocnirile armate au continuat cu intermitențe. Piatra de încercare care a provocat cele mai grave probleme a fost repatrierea prizonierilor. Reprezentanții Națiunilor Unite doreau un program de repatriere voluntară, însă nord-coreenii insistau ca toți prizonierii să revină în țările de origine, fie că voiau sau nu. Asta ar fi dus la executarea a mii de comuniști care nu doreau să se întoarcă. Totuși, într-un final s-au făcut compromisuri și la 27 iulie 1953 s-a încheiat oficial un armistițiu, iar condițiile politice au revenit la situația de dinaintea agresiunii.

Războiul fusese nepopular în Statele Unite (care furnizaseră majoritatea soldaților în forțele Națiunilor Unite, compuse din cincisprezece națiuni) și costisitor – se cheltuiseră miliarde de dolari și numărul victimelor se ridica la aproape două milioane. Ce s-a realizat efectiv? Pentru prima oară în istorie, o forță internațională reprezentând un grup de state reușise să respingă un asalt militar împotriva unei țări pașnice. Organizația Națiunilor Unite trecuse primul mare test. Totuși, pentru masa populației din Asia se petrecuse ceva și mai remarcabil. Milioane de persoane, supuse secole la rând infamiilor din partea europenilor, au văzut conflictul ca pe o retezare a ambițiilor

imperialiste americane în Orientul Îndepărtat de către China, o țară în curs de dezvoltare. Forța și influența occidentalilor fuseseră zădărnicite de o putere orientală trezită după un somn secular. De bine, de rău, din cenușa Coreei se ivise o „nouă“ forță în politica mondială, iar lucrurile s-au schimbat pentru totdeauna. În prezent statul coreean militarizat rămâne o zonă divizată și potențial periculoasă unde nu s-a implementat încă un acord de pace.

În timp ce luptele pe paralela 38 în Coreea continuau, statele care fondaseră Organizația Tratatului Atlanticului de Nord și-au îndeplinit planurile pentru fortificarea Europei de Vest împotriva atacurilor comuniste. Celor doisprezece semnatari originali ai pactului (Belgia, Canada, Danemarca, Franța, Islanda, Italia, Luxemburg, Țările de Jos, Norvegia, Portugalia, Marea Britanie și Statele Unite) li s-au alăturat, în 1954, Grecia, Turcia și Germania de Vest. Războiul din Coreea intensificase temerile americanilor legate de expansiunea Rusiei, iar Statele Unite luaseră inițiativa de a promova cauza reînarmării Germaniei de Vest. Pe de altă parte, francezii manifestau o preocupare considerabilă în legătură cu reînarmarea recentului cuceritor și și-a exprimat totodată nemulțumirea față de angajamentul nu prea entuziast al britanicilor pentru organizație. În ciuda acestor dificultăți interne, în 1954 s-a născut Uniunea Europeană occidentală, ca semn al determinării statelor vestice de a se opune unei noi expansiuni sovietice. Rușii nu puteau privi aceste mișcări altfel decât alarmați. Le-au contracarat în 1955 prin crearea Organizației Tratatului de la Varșovia, care încerca să imite programul occidental. Cei opt membri ai acestui pact (Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Germania de Est, Ungaria, Polonia, România și URSS) au arătat deosebiri considerabile de opinie în multe chestiuni, demonstrând tensiuni interne grave – politice, economice și ideologice. Dezacordurile existente între membrii celor două grupuri nu pot ascunde faptul că Europa este iarăși, ca de atâtea ori în istorie, divizată în două tabere armate. Din fericire, constatăm totuși acțiunea unor forțe care, într-un viitor întru câtva îndepărtat, ar putea pune capăt gâlcevilor și certurilor naționaliste care au năpăstuit viața europeană atâtea veacuri la rând.

La 10 august 1952 a fost pusă în practică o propunere elaborată de francezii Jean Monnet și Robert Schuman. Mai precis, Planul Schuman, prin care șase țări industrializate (Belgia, Franța, Italia, Luxembourg, Țările de Jos și Germania de Vest) s-au coalizat formând Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului în vederea împărțirii resurselor minerale. Acordul a reprezentat o reușită considerabilă, astfel încât agențiile de cooperare organizate pentru supravegherea funcționării lui au devenit baza unei cooperări lărgite între statele respective. La 1 ianuarie 1958 s-a creat Comunitatea Economică Europeană sau Piața Comună. Scopurile organizației includ: un plan pentru dezvoltarea activităților economice în toată comunitatea europeană prin eliminarea barierelor tarifare, asigurarea liberei circulații a muncitorilor și capitalului peste frontierele politice și speranța că în cele din urmă, prin intermediul cooperării economice, se va ajunge și la unitatea politică. Structura a fost un succes deosebit, deși Franța a blocat de câteva ori cererea de aderare a Marii Britanii. Amânările au fost doar temporare și Marea Britanie a fost acceptată ca membră în 1971. Cu toată această cooperare economică, Europa Occidentală se îndreaptă încet spre ziua în care țările vor da uitării neînțelegerile dintre ele și se vor uni pentru o cauză comună.

La douăzeci de ani după cel mai oribil dintre războaie, Europa era (în mare parte grație ajutorului american) mai prosperă ca niciodată. Era totuși departe de unitatea politică deplină și trebuia să facă față rivalității americano-sovietice, care putea exploda oricând într-un război. Chiar și așa, Europa Occidentală era mai optimistă și mai conștientă ca niciodată de responsabilitățile și oportunitățile ei. Autocrați din secolul al XIX-lea, ca Napoleon I și țarul Alexandru I, visaseră să unească Europa cucerind celelalte țări, însă nu izbutiseră. Acum exista șansa ca politicienii secolului XX, aleși în funcție și răspunzători în fața electoratului, să reușească acolo unde predecesorii eșuaseră. Cine ar îndrăzni să-l compare pe Robert Schuman cu marele corsican – și totuși, dinaintea unei realități ce seamănă cu Statele Unite ale Europei, oare numele celui dintâi nu ar putea ajunge la faima celui de-al doilea? S-au întâmplat și lucruri mai ciudate de atât.

Se povestește că pe mormântul lui Timur cel Șchiop (căruia noi îi zicem Timur Lenk) se află o inscripție: „Dacă aș fi în viață, ai tremura." Groaza pe care a inspirat-o în timpul vieții acest bărbat răzbate prin avertismentul înfiorător. Dintre cei care au trăit după Timur Lenk puțini au folosit frica așa de eficient ca el. Un astfel de om a fost Iosif Vissarionovici Djugașvili, căruia lumea îi spune Stalin, „omul de oțel". Originar din Georgia, de lângă Marea Neagră, acest fost student la teologie întruchipa, când și-a sfârșit zilele, teroarea a milioane de persoane. La 5 martie 1931, când o moarte dubioasă i-a pus capăt celor treizeci de ani de guvernare ca lider atotputernic al sovietelor, dispariția lui a provocat puține lacrimi. Cu el mort și îngropat, s-a desfășurat obișnuita luptă pentru putere, iar lider al Rusiei a devenit Gheorghi Malenkov. Din momentul acela, atitudinea Rusiei față de Occident și în special față de Statele Unite s-a caracterizat prin schimbări rapide de linie politică. Deși derutante și iritante, acestea au constituit, în ansamblu, o ameliorare în comparație cu inflexibilitatea lui Stalin. Chiar dacă lumea a trăit într-o stare de tensiune, pericolul a fost mai mic decât înainte și poate ne e îngăduit să concepem posibilitatea ca într-o bună zi competiția și „coexistența pașnică" să înlocuiască frica. „Dezghețul" survenit în Războiul Rece nu a dus la concesii majore ale sovieticilor față de Vest, ci e dovada faptului că sovieticii nu mai urmăreau linia „dură" a lui Stalin, care afirma inevitabilitatea războiului dintre ei și Occident. Păreau să creadă că puteau cuceri lumea prin mijloace „pașnice" și erau dispuși să încerce să facă asta utilizând instrumente politice și economice, nu militare.

Malenkov, care s-a axat pe creșterea fluxului de bunuri de consum pentru populația rusă, în detrimentul producției militare, a fost înlăturat din funcție la 8 februarie 1955, deoarece unele elemente conducătoare nu agreau acest tip de măsuri. A fost urmat de Nikolai Bulganin, un mareșal al armatei sovietice, și de Nikita Hrușciov, funcționar de partid și una dintre cele mai remarcabile personalități politice ale secolului. Bulganin, o figură destul de ștearsă, a fost privat treptat de putere de către vicleanul Hrușciov, care a rămas liderul Rusiei până

la răsturnarea sa în 1964. De remarcat că nici Malenkov, nici Bulganin nu au fost executați. Nu au fost decât „retrogradați“. Faptul în sine ilustrează schimbarea apreciabilă petrecută în Rusia după moartea lui Stalin. Timp de aproape un deceniu Hrușciov a ocupat centrul scenei lumii, oferind un spectacol cu adevărat memorabil (chiar dacă pe alocuri neverosimil). Oricare i-ar fi fost metehnele și idiosincraziile, lui îi revine în mare măsură meritul pentru faptul că, la sfârșitul mandatului său, relațiile dintre Rusia și țările apusene se îmbunătățiseră mult mai mult decât ar fi putut-o face vreodată sub Stalin. Hrușciov și-a dat probabil seama că inflexibilitatea nu era calea ușoară spre succes. Stalin crezuse asta. Sau poate crezuse că era într-adevăr posibil ca sistemul comunist să întreacă statele capitaliste în competiție economică deschisă. Nu știm ce avea în minte. Poate cu totul alt motiv.

Prima fisură în monolitul comunist a apărut odată cu dezertarea lui Tito în 1948. În acel an, când, la 28 iunie, Iugoslavia a fost exclusă din Cominform, s-a văzut clar că în blocul comunist nu mergea totul ca pe roate. În multe locuri mocneau neliniști, provocate în principal de sentimentele naționaliste antagonice directivelor sovietice, care impuneau tuturor loialitatea supremă față de Moscova. La 17 iunie 1953, muncitorii din Berlinul de Est s-au revoltat împotriva condițiilor existente în sectorul lor din orașul divizat. Vedeau cu ochii lor că viața în Berlinul de Vest ocupat de occidentali era superioară în toate aspectele celei din Berlinul de Est ocupat de sovietici. Cu ajutor american generos, germanii vestici înfăptuiseră miracolul reconstruirii teritoriului devastat și acum se bucurau de un standard de viață egal cu cel din orice altă țară europeană, iar Berlinul era un fel de lumină ce strălucea în bezna Germaniei de Est. Existența cenușie și înregimentată a berlinezilor estici se vedea limpede și contribuia în mare măsură la nemulțumirea populației. Au izbucnit dezordini. Timp de câteva zile lumea incredulă a privit scene de luptă între tinerii germani care aruncau cu pietre și tancurile rusești masive; inevitabil, tancurile au câștigat. Ordinea a fost restabilită, chiar dacă nu și mulțumirea. La 28 iunie 1956 revolte similare au izbucnit în

orașul polonez Poznan. Aici, vechiul resentiment împotriva ocupației rusești s-a unit cu protestele romano-catolice împotriva amestecului statului în probleme religioase și, împreună, au generat o situație explozivă. După câteva demonstrații violente, s-a încheiat un armistițiu instabil și Polonia a rămas în orbita rusă (deși legăturile cu Occidentul s-au consolidat considerabil în ultimii ani). Chiar și aceste dificultăți ale rușilor cu statele-satelit au fost eclipsate de revolta izbucnită în Budapesta la 24 octombrie 1956. Mii de maghiari, conduși de Imre Nagy, au participat la o insurecție națională cu nucleul în Budapesta împotriva stăpânitorilor ruși ai țării. Lumea uluită a văzut alungarea din funcții a marionetelor rușilor și instalarea unor ofițeri revoluționari. Armata rusă de ocupație se retrăsese pentru a observa mersul revoluției și a evalua dacă poliția și armata maghiare vor reuși să o reprime sau nu. La 4 noiembrie, rușii au hotărât că lucrurile nu puteau fi lăsate să continue în direcția în care o luaseră, iar Armata Roșie s-a întors în Budapesta, zdrobind revolta. Mii de persoane au fost ucise și alte mii arestate, închise în lagăre sau deportate în Siberia. Aproape un sfert de milion de maghiari au fugit din patrie, refugiindu-se în Occident. Deși fără succes, revolta a demonstrat clar gradul de nemulțumire existent în statele-satelit și i-a făcut pe mulți să se întrebe dacă nu cumva marionetele din Europa de Est se vor dovedi pietre de moară, nu mărgăritare la gâtul rușilor. Revolta a mai arătat și că noua politică de „coexistență pașnică“ promovată de Kremlin nu putea fi împinsă mai departe. După ascensiunea la putere a antistalinistului Wladislaw Gomulka în urma tulburărilor din Polonia, Hrușciov nu se amestecase direct, deoarece considera că problemele reprezentau doar o extensie a naționalismului și independenței poloneze și l-a acceptat pe Gomulka ca pe o alternativă la intervenția armată. Însă în Ungaria era altă poveste. Acolo, amenințarea înlăturării totale a regimului roșu a provocat furia rușilor. Gomulka a rămas la putere până la revoltele din 1970, în timp ce Nagy a fost asasinat în mod perfid. Astfel, chiar dacă rușii nu au dus-o ireproșabil în aceste zone nefericite, nimeni nu a mai reușit să scape de sub dominația comunistă. Iugoslavia

rămâne un stat „comunist neutru“ și menține un comunism național precar; Albania a încetat să mai acționeze ca purtătoare de cuvânt a Chinei roșii și s-a izolat; Polonia catolică e singura țară comunistă care recunoaște legal Piața Comună; România are legături economice mai strânse cu Franța decât cu vecinii ei și așa mai departe. Chiar și așa, nici o persoană sau țară nu poate să trăiască în umbra Armatei Roșii și să fie complet independentă de influența rusă, însă evenimentele din statele-satelit au arătat că nici măcar aderența strictă la principiile marxiste nu a fost suficientă pentru a înăbuși complet independența de spirit care face din om cel mai avansat animal.

Rusia nu este singurul centru al comunismului. Am menționat anterior rolul tot mai important jucat în problemele internaționale de China roșie după fuga lui Chiang în Formosa la sfârșitul lui 1949. Nici despoții din Antichitate, nici dictatorii din lumea modernă nu au reușit să impună populației un control de nivelul celui atins de președintele Mao și susținătorii săi. Viața de familie, atât de dragă civilizației chineze, a fost suprimată aproape complet și înlocuită cu loialitatea necondiționată față de stat. S-a demarat un program de comunizare forțată pe lângă care eforturile depuse de ruși cu un sfert de secol înainte în aceeași direcție par nesemnificative. De asemenea, chinezii au început să aibă o pondere tot mai însemnată în problemele Asiei. Intervenția în Coreea a fost doar prima din multe asemenea aventuri. Tibetul, revendicat de mult de chinezi, a fost invadat și zdrobit în 1951. Teritorii indiene au fost anexate în 1959 și 1962. Pentru milioanele de persoane din regiunile subdezvoltate ale lumii, obișnuite vreme îndelungată cu purtările agresive ale albilor, astfel de acțiuni din partea chinezilor au fost acceptate și chiar aplaudate. Pentru acești oameni, Revoluția Chineză, bazată pe răscoala țăranilor (în contrast cu accentul pus de ruși pe clasa muncitorească industrială), a exercitat o atracție considerabilă. Necesitățile și dorințele lor se regăsesc în convingerile și acțiunile lui Mao (sau cel puțin așa declară ei), iar China și-a asumat un loc de lider în politica internațională depășit doar de URSS și Statele Unite. Această ascensiune spre supremație a fost însoțită de suferințe

teribile. Numeroase familii au fost dezrădăcinate și orașe întregi au fost mutate sau reînființate fără nici un respect pentru viața omenească. Pe plan intern, opoziția față de noile programe a echivalat de obicei cu moartea. În 1958 președintele Mao a admis lichidarea a 800.000 de „inamici ai revoluției", însă experții de la Națiunile Unite estimează un număr mai mare de execuții. În 1956 Mao a ținut un discurs celebru în care a ordonat ca în China să „înflorească o sută de flori. O sută de școli de gândire să se ia la întrecere". Nu a prevăzut că invitația sa la o libertate intelectuală mai mare se va traduce în denunțarea amplă a exceselor regimului său. Când s-a întâmplat acest lucru, vechile zăbale s-au întors și de atunci încoace au rămas la locul lor. În ciuda multelor vitregii și calamități suferite, înfățișarea Chinei s-a transformat. O națiune șovăitoare a devenit un gigant, deși trebuie să depășească dificultăți enorme. China a afișat un antioccidentalism fanatic, în special spre sfârșitul anilor '60, pe parcursul „Revoluției Culturale". Alte evoluții au indicat și existența unor deosebiri profunde între China și Uniunea Sovietică. La începutul anului 1956 s-a văzut clar că relațiile chino–sovietice nu mergeau prea bine. Motivele fricțiunii (pe lângă diferențele ideologice deja amintite) includ rivalitatea celor doi giganți roșii pentru supremația asupra lumii comuniste și convingerea chinezilor că un război atomic cu Vestul e inevitabil, pe care rușii nu o vor accepta, deoarece în joc se află progresul lor industrial obținut cu greu. Au existat mici conflicte de frontieră și se poate ca viitorul să aducă un clivaj total între liderii comuniști, însă e imposibil să prezicem dacă acesta va fi de bun sau rău augur pentru lume. Între timp, acest stat în care trăiește o cincime din populația lumii s-a angrenat într-o industrializare rapidă care, având în vedere resursele practic nelimitate de oameni și minereuri, îl va transforma într-un lider mondial pentru mulți ani de acum înainte. În pofida multelor vitregii și calamități îndurate în timpul exceselor Marelui Salt Înainte, cum numesc ei mișcarea industrială din 1958, chinezii au făcut progrese industriale imense, inclusiv în fabricarea de arme nucleare.

Deși China a aderat în cele din urmă la Organizația Națiunilor Unite în 1971, destinul ei exact e deocamdată incert. Sigur este totuși că această țară uriașă s-a trezit și va juca un rol major în viitorul omenirii.

În Orientul Îndepărtat s-a ridicat din nou și o altă putere. Daunele provocate de înfrângerea totală a Japoniei – simbolizată de ciupercile atomice de la Hiroshima și Nagasaki – au fost remediate sub îndrumarea fermă a generalului MacArthur. Împăratul Japoniei a renunțat la „divinitatea“ de odinioară, Mitsubishi și alte dinastii de magnați s-au destrămat și s-a promulgat o constituție nouă care a permis înființarea unor sindicate muncitorești și instituții politice democratice solide. Rămâne de văzut dacă această democratizare va fi sau nu permanentă.

Japonia a făcut repede pași gigantici spre redresarea și expansiunea economică prin cooperarea cu Occidentul. Grație „miracolului economic japonez“, harnicul și inteligentul popor nipon producea iarăși bunuri vândute pe tot globul. Tokyo a ajuns cel mai populat oraș din lume, iar Japonia a devenit un loc unde căile vechi se întretaie și îmbină cu cele noi. Florile de cireș, chimonourile și sanctuarele șintoiste au rămas, însă pe acoperișurile caselor japoneze de modă veche din orașele mari s-a înălțat o pădure de antene de televiziune. Automobilele au înțesat străzile înguste. Panourile și reclamele cu neon fac publicitate la orice, de la ultimul film american până la ultimul automobil Toyota ieșit de pe benzile de montaj japoneze. Cowboy japonezi zdrăngănesc la chitare în localurile de noapte, în timp ce magazinele din centrul cartierul comercial al capitalei Tokyo – Ginza – oferă cravate englezești și rochii de gală franțuzești.

Cele mai mari transformări s-au petrecut probabil în viața socială a japonezilor. Femeile joacă un rol mai important în afaceri, educație și viața politică. Familia democratică modernă îl înlocuiește pe tatăl atotputernic. Poate că aceste schimbări nu sunt decât preludiul estompării, dacă nu și al dispariției vechilor valori militare moștenite de poporul japonez din trecutul feudal.

Poziția durabilă a Statelor Unite ca putere supremă a lumii a fost una dintre realitățile tabloului internațional după capitularea partenerilor Axei în 1945. Cu excepția Uniunii Sovietice, nici un stat de pe pământ nu a cutezat vreodată să conteste serios puterea militară a Statelor Unite. Mai prosperă decât orice altă națiune (deși însumează doar a douăzecea parte din populația globului, americanii au aproape o treime din veniturile estimate ale lumii), cetățenii SUA se consideră angajați în apărarea lumii libere. Participarea Americii la acțiunea din Coreea i-a demonstrat hotărârea de a îndeplini exigențele noului rol. Vechiul spirit de izolare (sau neutralitate) dispăruse definitiv. Încă din 1949 Statele Unite susținuseră crearea NATO ca bastion împotriva expansiunii rusești în Europa și, făcând-o, se obligase la o implicare constantă în afacerile europene. Un angajament similar în afacerile asiatice și-a luat la 8 septembrie 1954, când s-a format Organizația Tratatului Asiei de Sud-Est (ASEAN). Acest acord, numit uneori și Pactul de la Manila, includea Australia, Franța, Marea Britanie, Noua Zeelandă, Pakistan, Republica Filipinelor și Statele Unite. Pactul a fost semnat la doar un an după ce conservatorul Dwight Eisenhower preluase frâiele guvernului american de la Harry Truman și constituia un indiciu al faptului că în politica externă americană nu se petrecuse nici o schimbare fundamentală. Eisenhower – care putea vorbi dintr-o poziție de forță militară incredibilă, deoarece la 1 noiembrie 1952 Statele Unite adăugaseră la propriul arsenal cea mai puternică armă, bomba cu hidrogen – a continuat politica de „îndiguire“ a comunismului inaugurată de predecesorii săi prin Doctrina Truman. În 1955 s-a semnat un pact care garanta siguranța Insulei Formosa, iar la 5 ianuarie 1957 s-a anunțat un program pentru combaterea incursiunilor roșii în Orientul Mijlociu (Doctrina Eisenhower). Deși a continuat strategiile menite să limiteze răspândirea comunismului, Eisenhower a încercat totodată să îmbunătățească relațiile diplomatice între Statele Unite și Rusia. În vara lui 1955 s-a întâlnit cu liderul sovieticilor la un „summit“ desfășurat la Geneva, în Elveția. Ulterior, în 1959, l-a găzduit pe primul șef de stat rus care a vizitat Statele Unite, în cadrul

schimbului de vizite între Nikita Hrușciov și vicepreședintele american Richard Nixon. Aprofundarea înțelegerii apărute în urma acestor întruniri s-a spulberat la 5 mai 1960, când un avion de spionaj american a fost doborât adânc în teritoriul rus (incidentul U-2). Modul în care a gestionat incidentul administrația de la Washington (inițial Statele Unite au pretins că aparatul era o navă a serviciului meteorologic deviată de la rută, iar vicleanul Hrușciov a exploatat bucuros această încercare grosolană de dezvinovățire) a dus la o scădere considerabilă a prestigiului american. America nu și-a spălat „obrazul“ decât în octombrie 1962, când noul președinte, John F. Kennedy, a instituit o blocadă navală în Cuba pentru a împiedica guvernul sovietic să furnizeze rachete „ofensive“ liderului revoluționar cubanez Fidel Castro. Maniera hotărâtă și curajoasă în care a fost tratată această problemă explozivă a stârnit admirație și încredere în poporul american și în noul său lider. În mod tragic, președintele Kennedy a fost asasinat la 22 noiembrie 1963 și mandatul prezidențial a trecut în mâinile lui Lyndon B. Johnson.

În 1956, la sud de Sahara, în Africa, existau doar trei state independente (Liberia, Etiopia și Uniunea Africii de Sud). După un deceniu erau 37. Intrarea regiunilor africane pe terenul politicii internaționale a fost un fenomen extrem de important. *Uhuru*, un cuvânt swahili care înseamnă „libertate“ sau „independență“, a răsunat pe tot continentul după crâncena revoltă Mau Mau izbucnită în 1952 în Kenya britanică. Primul stat african devenit liber a fost ex-colonia britanică Coasta de Aur, care și-a dobândit independența la 6 martie 1957, luându-și numele de Ghana. A fost urmată curând de Guineea, Nigeria, Gabon, Coasta de Fildeș și în cele din urmă de peste alte treizeci de țări. În unele cazuri, perioada de tranziție de la statutul de colonie la cel de națiune independentă a fost marcată de o relativă acalmie (ca în majoritatea fostelor colonii britanice, unde participarea autohtonilor la guvernare fusese încurajată într-o oarecare măsură). În alte zone lucrurile au stat altfel. De exemplu, marii colonii belgiene Congo i s-a acordat independența la 1 iulie 1960. În câteva ore a început o revoltă armată care a degenerat repede în anarhie și atrocități. Europenii au

fugit pentru a scăpa cu viață și doar intervenția soldaților Națiunilor Unite, majoritatea originari din țări africane, a prevenit un potențial război civil dezastruos. Totuși, atât de slab și inept era noul guvern congolez, iar vechile diviziuni tribale din țară erau atât de puternice, încât tensiunile nu s-au dezamorsat timp de câțiva ani. Experiența din Congo a ilustrat faptul că tinerelor țări le lipsesc multe dintre caracteristicile guvernamentale care asigură stabilitatea economică și politică și că aceste lipsuri vor persista în anii care vin. Zonele emergente sunt dezavantajate de dezbinarea religioasă și tribală și au o nevoie extraordinară de lideri instruiți și responsabili. Prea adesea aventurierii politici înzestrați cu charismă (acel farmec inefabil care l-a făcut pe bunicul lui Hendrik van Loon să uite de ura olandezilor pentru francezi și să urmeze stindardul lui Napoleon) au provocat mult rău țărilor lor prin acțiuni nesăbuite sau neinspirate. Kwame Nkrumah, primul lider dictatorial al Ghanei, și Patrice Lumumba, stângistul cam instabil care a condus Congo până la răpirea și asasinarea sa la șase luni după obținerea independenței, constituie exemple elocvente ale acestui gen de guvernare iresponsabilă. Liderii africani mai clarvăzători au încercat să construiască o federație africană și, chiar dacă un astfel de proiect presupune probleme enorme, primii pași s-au făcut. În 1961 s-a format Organizația Comună Africană și Malgașă pentru promovarea unității africane. În 1963, grupul a fost succedat de Organizația Unității Africane. Obiectivele acestor organizații au fost promovarea unității și dezvoltării Africii și încercarea de a șterge urmele colonialismului european. În prezent însă, pretutindeni în Africa domnesc dictaturile, corupția și ineficiența – moștenirile unui colonialism european mult mai interesat de câștigurile economice decât de progresul social sau cultural al popoarelor supuse. Tot pretutindeni se manifestă, de asemenea, conștiința forței în creștere a persoanelor de culoare și interesul pentru problemele lor, indiferent unde apar ele. Mândria pentru moștenirea neagră a fost subliniată fără încetare de lideri ca Julius Nyerere din Tanzania și îi împinge pe mulți africani să se intereseze de problemele rasiale și legate de drepturile civile din

Statele Unite. Nu e exagerat să spunem că locuitorii din Nairobi, Lagos sau Conakry urmăresc orice evoluție în relațiile rasiale americane. Nici să spunem că divergențele rasiale în Statele Unite ar putea influența simțitor competiția dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică pentru favoare politică în Africa neagră. Oricum se va rezolva această problemă, nu putem decât să sperăm că popoarele Africii vor accepta programe precaute pe termen lung pentru ameliorarea propriei situații și nu vor cădea pradă proiectelor utopice oferite de lideri egoiști și agitatori din exterior.

Probleme au existat și la nord de Sahara. Mulți arabi palestinieni care populaseră teritoriile pe care se crease statul Israel trăiau ca refugiați în Fâșia Gaza, pe țărmul Mediteranei, sau în Cisiordania, pe malul vestic al râului Iordan. Refugiații sărăciți, care înduraseră condiții mizerabile în taberele de refugiați, complotau la distrugerea Israelului pentru a se întoarce la fostele lor case. Din acest motiv reprezentau un motiv de îngrijorare serioasă pentru israelieni. Ba mai mult, statele arabe din Orientul Mijlociu și Africa de Nord refuzau să recunoască noul stat israelian și juraseră să-i împingă pe israelieni înapoi în mare. Egiptul (care în 1958 a fost redenumit Republica Arabă Unită) și-a asumat un rol de frunte în lumea arabă. Liderul Egiptului în această aventură a fost Gamal Abdel Nasser, unul dintre conducătorii revoluției din 1952 care a înlăturat regimul corupt al infamului rege Farouk.

Deși primul război arabo–israelian (1948) a fost oprit prin acțiunea Națiunilor Unite, tensiunile din Orientul Mijlociu au continuat să escaladeze. În cadrul unui acord cu Egiptul, Marea Britanie apărase mulți ani Canalul Suez. În 1956, trupele britanice s-au retras. În același an Nasser a luat în stăpânire canalul și l-a închis pentru navele israeliene. Israelul a trimis o armată pentru a prelua controlul asupra canalului, iar trupele britanice și franceze au debarcat în zonă pentru a asigura libera circulație a navelor din toate țările. La întrunirea Organizației Națiunilor Unite, atât Statele Unite, cât și Uniunea Sovietică au susținut o condamnare ONU a acțiunilor militare, iar Marea Britanie, Franța și Israel și-au retras forțele. Ca recompensă pentru

retragerea Israelului în fostele granițe, Statele Unite au garantat trecerea liberă a navelor israeliene în Marea Roșie prin Strâmtoarea Tiran, anterior supusă unei blocade.

Până la moartea sa în 1970, Nasser a fost liderul necontestat al lumii arabe. A reușit să scoată Canalul Suez de sub controlul străin și, în consecință, prestigiul și potențialul său ca lider era aproape nelimitat. După războiul israeliano–egiptean din 1956, controversa legată de dreptul Israelului de a exista și raidurile ocazionale au continuat. În momentul în care egiptenii au reimpus blocada în Strâmtoarea Tiran, israelienii au înțeles că războiul era inevitabil. Au luat inițiativa și puternicele forțe israeliene au desfășurat simultan campanii contra Egiptului, Iordaniei și Siriei, obținând victorii răsunătoare. După șase zile de luptă, când s-a ajuns la un acord de încetare a focului, israelienii ocupau toată Peninsula Sinai, Fâșia Gaza, malul estic al Canalului Suez, toată Cisiordania și Înălțimile Golan, poziție strategică în vestul Siriei. După Războiul de Șase Zile, statele arabe erau mai înverșunate ca niciodată și au început să trimită în Israel luptători instruiți în tehnici de gherilă, iar israelienii au continuat să contraatace. În 1969, în timp ce activitățile de gherilă continuau, a murit prim-ministrul Levi Eshkol. L-a urmat doamna Golda Meir, care în tinerețe predase la o școală în Statele Unite.

De ce Orientul Mijlociu e un butoi cu pulbere unde o singură scânteie ar putea aprinde un conflict având potențialul de a se transforma în temutul al Treilea Război Mondial?

Israelul a început ca stat neutru, dispus să accepte ajutor atât din partea comuniștilor, cât și a occidentalilor. Curând însă Uniunea Sovietică s-a întors dinspre israelieni spre arabi, privind lacom la petrolul acestora și la posibilitatea de a-și afirma puterea maritimă în Marea Mediterană. Statele Unite și multe alte țări occidentale nu vor ca speranțele Rusiei de a domina regiunea să devină realitate. De aceea, Statele Unite, care au încercat să-i ajute atât pe arabi, cât și pe israelieni, au fost obligate să devină cel mai ferm susținător al Israelului dintre marile puteri.

Arabii spun că petrolul e amestecat de multe ori cu sânge și nisip. Din păcate e adevărat. Regiunea e împărțită în două

tabere armate, miza fiind marile câmpuri petroliere din Peninsula Arabică și Africa de Nord, controlul asupra Canalului Suez și dominația militară în bazinul mediteraneean.

Țările din Orientul Mijlociu și Africa au multe în comun cu vecinii lor asiatici și cu statele din America Latină. Împărtășesc problema teribilă a suprapopulării. Se estimează, de pildă, că populațiile din Republica Arabă Unită și din Costa Rica se vor dubla în mai puțin de două decenii, iar în China numărul locuitorilor crește anual cu 15-25 de milioane. Toate suferă de lipsă de capital și muncitori calificați. Diferențele între standardele de viață din aceste zone subdezvoltate și cele din țările occidentale puternic industrializate sunt imense. În timp ce venitul pe cap de locuitor în Statele Unite la jumătatea deceniului 1960 depășea 3.000$, muncitorul bolivian câștiga în medie aproximativ 130$, iar lucrătorul indian primea în medie 55$ pentru munca pe un an. Prăpastia dintre aceste popoare este evident uriașă. Programe pentru ajutorarea acestor țări, ca Alianța pentru Progres sponsorizată de Statele Unite în America Latină, încearcă să remedieze efectele a secole de exploatare, însă problemele, în ciuda cheltuielilor colosale, rămân acute. 500 de milioane de dolari în ajutoare americane ajung anual în statele africane și o sumă dublă se acordă an de an pentru popoarele latino-americane. Francezii, britanicii și rușii au contribuit, de asemenea, la ajutorarea noilor state și vor continua să se întreacă pentru a câștiga favoarea fostelor colonii. Tinerele națiuni au înțeles foarte clar avantajele și dezavantajele pe care le au în această confruntare politică decisivă între Est și Vest și de aceea s-au mulțumit să accepte ajutor din partea ambelor tabere, fără a se angaja pe plan politic față de nici una. În prezent, banii și bunurile curg spre aceste națiuni tinere în cantități mult mai mari decât pe vremea colonialismului și putem observa spectacolul foștilor stăpâni care concurează pentru grațiile popoarelor care acum un deceniu le erau practic înrobite.

Europa s-a recuperat aproape complet după al Doilea Război Mondial. Marea Britanie nu mai stăpânește mările, dar reprezintă în continuare o forță în politica europeană, iar comunitatea

statelor sale constituie un factor major în economia mondială. Franța s-a redresat după ce suferise de pe urma problemelor interne și a revoltelor coloniale în 1951. Charles de Gaulle, care ajutase la crearea celei de-a Cincea Republici Franceze și la stabilirea ordinii în haosul din 1958, a redobândit o poziție proeminentă în Franța. Coloniile franceze au dispărut – unele prin revolte sângeroase (Algeria și Indochina), altele prin separări amiabile (membrii Comunității Franceze, precum Ciad și Gabon) –, dar Franța și-a recăpătat statura. De Gaulle i-a convins pe francezi de destinul lor măreț și i-a condus pe dificilul drum spre stabilitate politică și prestigiu internațional. La retragerea lui De Gaulle din politică în 1969, Franța devenise una dintre puterile nucleare ale lumii, iar acum se vede drept liderul unei Europe noi unde speră să înlocuiască Statele Unite în rolul de factor determinant în politică. Mulți francezi au suferit cumplit din cauza pierderii Algeriei și Indochinei, însă aceste pierderi trebuiau îndurate. Datorită lor Franța e o țară mai bună.

În 1963, Franța și Germania de Vest au semnat un tratat de prietenie. Prin această declarație iscălită de Charles de Gaulle și Konrad Adenauer s-a înlăturat parte din ura și neîncrederea de veacuri. Dintre toate evenimentele bizare și surprinzătoare din trecutul recent, acesta e cu siguranță unul dintre cele mai încurajatoare. Poate nu ar fi exagerat să sperăm că alte persoane și țări, profitând de exemplul celor două vechi inamice, își vor rezolva neînțelegerile altfel decât prin război.

Lumea de astăzi e amenințată ca niciodată înainte cu distrugerea totală. Scânteia care va declanșa al Treilea Război Mondial ar putea sări dintr-un incident iscat în Berlinul divizat (care din 1961 e împărțit în două de un zid real!) sau dintr-o nouă ciocnire israeliano–arabă. S-ar putea isca din una dintre luptele periodice între Pakistan și India; cea mai recentă victorie indiană asupra Pakistanului și crearea statului Bangladesh în 1972 a ațâțat cu siguranță ura dintre musulmani și hinduși. Ori s-ar putea aprinde în Cuba, Cipru sau pe frontiera sino-sovietică. În Vietnam sau altundeva în sud-estul Asiei. Ținând cont de aceste situații potențial explozive, e limpede că

Organizația Națiunilor Unite nu a rezolvat toate problemele lumii. Însă a realizat multe lucruri – agresiunile s-au oprit în Coreea și Orientul Mijlociu, în Congo și Cipru ordinea a înlocuit dezordinea și s-au implementat multe programe umanitare. Organizația e departe de a fi perfectă, însă, așa cum a spus președintele american John Kennedy, rămâne „ultima speranță a lumii“.

73

PRĂBUȘIREA VECHII ORÂNDUIRI

PE MĂSURĂ CE AMINTIREA RĂZBOAIELOR DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX SE ESTOMPEAZĂ, NOILE GENERAȚII SE STRĂDUIESC „SĂ ÎMBLÂNZEASCĂ FEROCITATEA OMULUI ȘI SĂ ÎNDULCEASCĂ VIAȚA LUMII“

ÎN 1971, TOȚI MARII LIDERI AI CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI Mondial – Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill, Dwight D. Eisenhower, Charles de Gaulle și Douglas MacArthur – erau morți. Cum s-a exprimat John Fitzgerald Kennedy, făclia a trecut la o generație nouă, născută în acest secol, temperată de război și disciplinată de o pace grea și amară. Generația mai tânără, viguroasă și nerăbdătoare, privea cu ochi critici problemele vechi.

Pentru mulți oameni din toată lumea John Kennedy a reprezentat activismul de tip nou și idealismul înalt care au marcat tulburații ani ’60. În ianuarie 1961, tânărul Kennedy a preluat răspunderile președinției de la figura părintească și foarte populară a lui Dwight David Eisenhower. Și-a dedicat scurtul discurs inaugural explicării rolului țării sale într-o lume înfometată și învrăjbită. Statele Unite, a spus el, au fost chemate „să poarte povara unui lung conflict crepuscular… împotriva inamicilor comuni ai oamenilor: tirania, sărăcia, boala și războiul“. A cerut ambelor tabere din Războiul Rece să „ia de la capăt misiunea de căutare a păcii, înainte ca puterile întunecate ale nimicirii, dezlănțuite de știință, să înghită întreaga omenire într-o distrugere planificată sau accidentală“. În numeroase alte ocazii a spus: „E vremea să punem iarăși America în mișcare. Putem face mai mult, trebuie să facem mai mult…“

Înconjurat de tineri străluciți, președintele Kennedy vedea o „Nouă Frontieră“ și în patrie, și în străinătate, iar americanii erau electrizați de idealismul său. „Nu întreba ce poate face

țara pentru tine“, a mai zis el, „întreabă ce poți face tu pentru țară“. Inspirați de cuvintele lui, mii de tineri americani – și, de asemenea, mulți mai vârstnici – s-au înrolat în Peace Corps[1] sau, ca Freedom Riders[2], au ajutat persoanele sărace și neinstruite din sud sau din Appalachia, unde, printre altele, i-au învățat pe bărbații și femeile uitați de lume să-și exercite dreptul de vot în calitate de cetățeni americani.

Pentru a le asigura alor săi egalitatea de șanse și o libertate mai mare, dr. Martin Luther King jr., un tânăr pastor baptist de culoare, a combătut segregația din autobuze în orașul Montgomery, Alabama, dar și în școli, la locurile de muncă și în locuințe pe tot cuprinsul țării. El ne-a vorbit despre „visul egalității de șanse… visul unei națiuni în care oamenii nu vor mai fi judecați după culoarea pielii, ci după calitățile lor“.

Discriminarea nu era o problemă nouă. În anii ’40, președintele Truman a transformat drepturile civile într-o dezbatere națională. În timpul administrației sale, un raport istoric intitulat *Pentru garantarea drepturilor* a denunțat discriminarea religioasă și rasială ca două rele îngemănate ce zădărnicesc împlinirea idealului democrației americane. În deceniul 1950 președintele Eisenhower încheiase desegregația în rândul forțelor armate și aplicase viguros decizia de desegregație a școlilor emisă de Curtea Supremă într-o confruntare dramatică din Little Rock, Arkansas.

După moartea prematură a președintelui Kennedy, Lyndon Johnson s-a angajat să continue politica Noilor Frontiere. În discursul despre starea națiunii, noul președinte a asigurat populația că satisfacerea nevoilor sociale ale țării va crea o „Mare Societate“. În „Marea Societate, credea președintele Johnson, guvernul federal avea responsabilitatea planificării și rezolvării problemelor naționale ca sărăcia, discriminarea,

1. Program de voluntariat inițiat de guvernul Statelor Unite în 1961 (n. tr.).

2. Organizație americană înființată tot în 1961 de activiștii pentru drepturile civile, denumită astfel deoarece, printre altele, parcurgeau cu autobuzul diverse distanțe în semn de protest împotriva segregării rasiale în mijloacele publice de transport, prezentă în statele sudice (n. tr.).

asistența medicală necorespunzătoare, a problemelor orașelor și așa mai departe. În mod special, dorea să facă viața din orașe mai acceptabilă, să asigure o educație bună tuturor copiilor și locuri de muncă pentru toți. Până ca Războiul din Vietnam să șteargă visul Marii Societăți, Johnson a făcut câteva progrese spre obiectivele lui, asigurând adoptarea legilor privitoare la drepturile civile și drepturile de vot și inaugurând războiul contra sărăciei.

Deceniul 1960 a avut și o fațetă urâtă. Asasinatele politice cărora le-au căzut victime Martin Luther King și cei doi frați Kennedy, John F. și Robert, răzmerițele și frământările din campusurile universitare, ca să nu mai pomenim de câteva războaie crunte în Asia și Africa – toate umbresc realizările deceniului. Viața în orașele mari a devenit tot mai periculoasă, mai nesănătoasă și mai neplăcută. Tone de materiale poluante au fost aruncate în atmosfera și în apele noastre; cartierele sărace au devenit mai murdare și tot mai nesigure.

În timpul scurtului său mandat de „o mie de zile", președintele Kennedy a arătat calea pe care trebuiau înfruntate aceste provocări de acasă și din străinătate. În politica externă a schițat un stil pentru sine și pentru succesori când a spus: „Să nu negociem niciodată de frică. Dar să nu ne fie niciodată frică să negociem." A încercat, de asemenea, să promoveze mai buna înțelegere între șefii de stat prin contactele personale. Nikita Hrușciov i s-a părut „o nucă greu de spart". Iată cum a descris președintele Kennedy dificultățile întâmpinate în negocierile cu rușii, după o întrunire de două zile la Viena: „Sovieticii și noi atribuim înțelesuri total diferite acelorași cuvinte: război, pace, democrație și voință populară. Avem perspective diferite despre bine și rău, despre ce înseamnă o afacere internă și ce înseamnă o agresiune. Și, mai presus de toate, avem concepții foarte diferite despre unde se găsește acum lumea și încotro se îndreaptă." În ciuda acestor dificultăți, Statele Unite și Uniunea Sovietică au făcut totuși un prim pas spre prevenirea războiului nuclear, negociind un tratat pentru stoparea proliferării armelor nucleare în alte țări. Tratatul era imperios. China comunistă și Franța fabricau și testau deja arme nucleare, iar alte țări, ca

Israel și India, intenționau să facă același lucru. Tratatul a fost redactat de administrația Johnson și aprobat de Senatul Statelor Unite la scurt timp după ce Richard Nixon a devenit președinte. Ulterior l-au semnat majoritatea țărilor lumii.

Pentru a încetini cursa înarmărilor, care nu era doar monstruos de scumpă, ci și periculoasă (pe considerentul că dacă un băiețel are o petardă va fi tentat să o facă să explodeze), cele două superputeri au negociat în 1963 Tratatul de interzicere parțială a testelor nucleare, prin care au căzut de acord să înceteze testele cu arme nucleare, în aer, sub apă sau în spațiu. În 1968, Statele Unite și Uniunea Sovietică, împreună cu alte țări, au interzis utilizarea armelor nucleare în spațiu. În sfârșit, președintele Nixon a trimis reprezentanți la Helsinki, în Finlanda, pentru a demara convorbirile cunoscute ca SALT (Tratative asupra reducerii armamentelor strategice).

În anii '60, bărbații și femeile secolului XX s-au luptat cu probleme vechi, înregistrând anumite succese. În anii aceia omenirea a conștientizat însă câteva probleme extrem de grave de-abia observate la începutul deceniului.

74
NAVA SPAȚIALĂ PĂMÂNT

TREBUIE SĂ MENȚINEM SISTEMELE CARE SUSȚIN VIAȚA PE PĂMÂNT SAU SĂ PLĂTIM PREȚUL

ÎN ERA SPAȚIALĂ, OMUL SECOLULUI XX SONDEAZĂ NECUNOScutul cu aceeași curiozitate și același spirit de aventură care îi însuflețea și pe strămoșii săi în epoca marilor descoperiri. Asemenea exploratorilor din secolul al XVI-lea, astronauții își asumă riscuri mari, caută faima, cochetează cu dezastrul și sunt răsplătiți prin faptul că văd cei dintâi lumi noi „ivindu-li-se la orizont “. Există însă și o mare deosebire. Dacă în urmă cu patru secole treceau luni, adesea ani de zile, până ca descoperirile să devină general cunoscute, în ziua de astăzi comunicarea instantanee prin televiziune, presă și cablu permite lumii întregi să privească în direct lansări impunătoare de nave spațiale, oameni călătorind în spațiu, vehicule cosmice îndocând și oameni aterizând realmente pe Lună.

La 12 aprilie 1961, într-o rachetă numită Vostok I, rusul Iuri Gagarin a fost primul om care a pătruns în marea întindere a spațiului cosmic. De când trăiește pe această planetă, omul a visat să plece pentru a explora cerurile de deasupra lui. Acest vis a devenit realitate când nava lui Gagarin s-a ridicat la o altitudine de 327 km deasupra pământului, cu o viteză de peste 27.000 km/h. Zborul lui a reprezentat un jalon important în cursa pentru supremație spațială între Uniunea Sovietică și Statele Unite, care se accelerase odată cu lansarea de către ruși a primului lor satelit artificial, Sputnik I, la 4 octombrie 1957. Privirea omului e ațintită acum asupra stelelor cu totul altfel decât înainte. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mon-

dial omenirea era legată încă de pământ. Acum întregul univers ne face cu ochiul.

Când Gherman Titov, al doilea „cosmonaut“ rus care a înconjurat Pământul, zbura în jurul globului, a contactat echipa de la sol spunând: „Sunt un vultur! Sunt un vultur!“ Mulți dintre noi îi împărtășesc euforia atunci când își dau seama că, deși îngrozitoarea amenințare a războiului nuclear nu ne părăsește nici o clipă, abia am început să ne folosim potențialul de creatori ai propriilor destine. Ne găsim în pragul unor minunății la care strămoșii noștri nici n-au visat să ajungă vreodată. Lumea este cu adevărat un loc absolut minunat și totodată primejdios.

Omul pe Lună a fost triumful suprem al „Omului de Fier“, expresia pe care Hendrik van Loon o aplica Revoluției Industriale. Isprava a fost realizată de oameni curajoși și de competențele tehnice ale „turnului de control“. Însă au conlucrat mai mulți factori. În realitate, mica navetă spațială, prevăzută cu sistemele necesare susținerii vieții, a fost sprijinită de grandioasa forță industrială americană. Într-un anumit sens, călătoria pe Lună și înapoi, efectuată de Neil A. Armstrong, Edwin E. Aldrin jr. și Michael Collins, a fost motivată și de mândria națională și de eventualele avantaje militare și comerciale decurse din „întâietate“.

Da, oricât de fantastice sunt aventurile din cosmos, toți cosmonauții și astronauții trebuie inevitabil să se întoarcă pe pământ, de unde au fost lansați în spațiu.

Până foarte recent am luat drept bun faptul că sistemele care asigură condițiile de viață pe pământ au o capacitate nelimitată. Dar de când am început să le monitorizăm am aflat, spre îngrijorarea noastră, că avem necazuri mari. Oamenii de știință din lumea întreagă ne avertizează că, dacă nu încetăm să folosim abuziv sistemele care susțin viața, viitorul Pământului e realmente sumbru. Astronauții pun în contrast frumusețea uimitoare a Pământului ce se rotește în negrul catifelat al spațiului cu cenușiul rece al Lunii. Văzută din spațiu, suprafața Pământului e însuflețită de culori incredibil de frumoase – nuanțe vii de albastru, verde strălucitor și vârtejuri de alb. De pe pământ, la o cercetare mai atentă, peisajul nostru e cicatrizat

și deteriorat, mutilat de-a lungul anilor de excesele nechibzuite ale oamenilor care îl locuiesc.

Potrivit cărții Genezei, Dumnezeu a spus omului: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți; și stăpâniți peste peștii mării, peste păsările cerului, peste toate animalele, peste toate vietățile ce se mișcă pe pământ și peste tot pământul." Iată o poruncă pe care omul a îndeplinit-o fidel, punându-se în mare pericol. Într-un anumit sens, întreaga poveste a omenirii este povestea modului în care omul și-a modificat împrejurimile pentru a le adapta propriilor necesități fizice și spirituale tot mai mari. A ucis cerbii ca să-i mănânce și lupii ca să fie în siguranță; a doborât păduri ca să-și facă adăpost, terenuri agricole și materiale de construcții; a săpat pământul pentru combustibili și metale; a îndiguit și schimbat cursul apelor pentru irigații și a folosit chimicale pentru a combate paraziții sau boala și a ușura truda câmpului. În cele din urmă, eforturile omului de a îmblânzi natura și de a-și acoperi nevoile au afectat serios ecologia pământului. (Ecologia este relația tuturor făpturilor vii cu mediul înconjurător și cu celelalte forme de viață.)

Problemele ecologice au început în Grădina Edenului. Când a azvârlit primul cotor de măr, Adam a inițiat procesul prădării „bunului pământului ". Până de curând resursele de apă, aer și sol ale planetei păreau inepuizabile. Din zorii civilizației, sistemele care susțin viața pe pământ au păstrat aerul, presiunea și temperatura într-un echilibru delicat, astfel încât viața să se poată întreține. Câtă vreme oamenii au trăit în societăți tradiționale, viețile lor au fost restrânse de datini și limitate de uneltele primitive pe care le aveau la dispoziție. În aceste circumstanțe, omenirii îi lipsea puterea de a distruge mediul înconjurător la un nivel global. Chiar și așa, oamenii au deșertificat mare parte din „Semiluna fertilă" – văile fluviilor Eufrat, Tigru și Nil care slujiseră ca „leagăne ale civilizației" în zorii istoriei scrise. La fel ca primii coloniști din Lumea Nouă, oamenii puteau totuși fugi oricând de consecințele ignoranței lor spre pășuni mai verzi și ținuturi virgine.

Astăzi pe Pământ nu mai există Grădină a Edenului. Zilele lipsite de griji ale inocenței și prisosului s-au terminat. Atât

de mare e puterea omului astăzi, încât poate distruge sau deteriora foarte grav mediul la scară globală – și o și face. Astăzi culegem roadele amare ale dezvoltării neplanificate, ale exploatării feroce a resurselor naturale și ale ignoranței pure. Pâraie odinioară limpezi, curate, sunt colorate acum în curcubeie ce nu oglindesc strălucirea cerului după o ploaie, ci pelicula formată de reziduurile aruncate în ele. Tăiem ținuturi împădurite pentru autostrăzi, pavăm terenuri cultivabile pentru parcări de centre comerciale, murdărim lacuri și râuri tulburând echilibrul vieții în aceste ape de care depinde bunăstarea omului. Încă mai perfidă și mai primejdioasă e o amenințare nouă și atroce dezlănțuită de geniul uman, puterea energiei atomice nu numai de a anihila, ci și de a polua și distruge viața – umană, animală și neînsuflețită.

Problemele de mediu sunt universale. În câmpia aridă din Castilia, în Spania, există un parc magnific cu stejari bătrâni. Pădurea e una dintre puținele rămase din imensele păduri de stejari ce se înălțau odinioară în Spania. A supraviețuit deoarece era rezervația de vânătoare a regilor spanioli. Câmpiile aspre, secetoase din Spania și, de fapt, din tot bazinul mediteraneean sunt un exemplu tragic a ceea ce se întâmplă când lumea ignoră ecologia. În Evul Mediu, în Grecia, Italia, ca și în Spania, proprietarii înstăriți de oi își lăsau enormele turme libere, tulburând astfel echilibrul delicat al naturii. În India, apa poluată cauzează anual două milioane de morți și 50 de milioane de cazuri de afecțiuni grave.

Omul începe acum să priceapă că fiecare pas spre o viață mai bună a avut, aproape invariabil, drept cost deteriorarea mediului. Automobilele ne-au dat posibilitatea de a călători confortabil pe distanțe scurte sau lungi, însă gazele de eșapament pe care le emit poluează aerul. Pesticidele optimizează recoltele agricole și erbicidele chimice ne scutesc de o muncă extenuantă, însă poluează râurile și atmosfera.

De poluare nu putem scăpa complet. Readucerea mediului natural la puritatea originară ar implica revenirea la condițiile de viață din epoca de piatră. Omul ar putea totuși îmbunătăți calitatea mediului înconjurător dacă ar fi dispus să plătească

prețul implicat. Ar putea renunța la creșterea rapidă; posibil să i se mărească taxele; iar unele produse pe care le cumpără, acum fabricate ieftin în detrimentul mediului, vor fi mai scumpe. În prezent, populația în creștere și cantitatea tot mai mare de bunuri produse trimit „resurse alterate“, sau poluanți, în atmosferă, în cursuri de apă și soluri într-un ritm atât de rapid, încât acestea nu pot fi asimilate fără a crea efecte nocive.

O altă preocupare globală este creșterea populației. Populația planetei, acum de 3,6 miliarde de persoane, crește la o rată care în 30 de ani va dubla numărul de locuitori. Și populația de 205 milioane a Statelor Unite va depăși 305 milioane în același interval temporal. Știind că în prezent cel puțin o treime din populația lumii e subnutrită, locuiește în condiții improprii și nu are îmbrăcăminte adecvată, foametea și mizeria universală constituie o posibilitate sumbră. Creșterea demografică va înceta – și de fapt trebuie să înceteze – curând, deoarece nava spațială Pământ, de care omenirea se agață, e o sferă cu doar 12.750 de kilometri în diametru, învăluită într-o peliculă subțire de aer și nori.

În secolul I p.Ch., pe când împărat roman era Augustus, populația lumii fusese estimată la 250 de milioane de persoane. A fost nevoie de șaisprezece veacuri pentru a dubla această cifră. Astăzi, populația de peste trei miliarde de persoane se va dubla în 30 de ani, iar din acel moment populația lumii va crește cu un miliard la fiecare opt ani. Dacă ajunge pe la 70 de ani, cineva născut în 1972 va trăi într-o lume cu 15 miliarde de locuitori. E posibil ca nepotul său să împartă nava spațială Pământ cu alți 60 miliarde de semeni. Jumătate din omenire suferă chiar și acum de foame. În fapt, pe planetă astăzi există mai puțină mâncare pe cap de locuitor decât în timpul Marii Crize din deceniul 1930. Mii de persoane mor anual din cauza malnutriției, dacă nu chiar de foame, chiar în prezent.

Pe scurt, savanții ne-au avertizat că urmăm o cale confortabilă spre colapsul iminent al civilizației, deoarece distrugem sistemele care susțin viața pe nava spațială Pământ, dublând numărul de pasageri (populația lumii) la fiecare 30 de ani, sporindu-ne cererea de resurse naturale limitate și poluând astfel planeta.

75
PĂMÂNTUL CA SAT GLOBAL

MINUNILE ȘTIINȚEI ȘI TEHNOLOGIEI AU FĂCUT DIN PLANETA NOASTRĂ O LUME CARE SE MICȘOREAZĂ ȘI I-AU ÎNFRĂȚIT PE TOȚI OAMENII

CE SE POATE SPUNE DESPRE AVERTISMENTELE SUMBRE ALE savanților care profețesc apocalipsa? Ar trebui să le respingem descoperirile și avertismentele despre populație și poluare drept o ficțiune științifică?

Poate cel mai bine ar fi să amintim că oamenii din toate timpurile au crezut că nici o generație dinainte nu a văzut lucruri atât de îngrozitoare sau de minunate ca ei. În această privință nu ne deosebim de strămoșii noștri. Avem impresia că trăim într-o lume ale cărei amenințări sunt mai teribile și ale cărei promisiuni sunt mai mari decât toate cele dinainte. Uităm că posibilitatea holocaustului atomic nu e mai terifiant de reală pentru noi decât erau hoardele lui Atilla pentru popoarele înspăimântate din secolul al V-lea și că binecuvântările materiale ale civilizației noastre ni se par la fel de fabuloase cum le apăreau cele din China contemporanilor lui Li-Po cu multe veacuri înainte de nașterea lui Hristos. Odată, când norii întunecați ai războiului se mai risipiseră, Winston Churchill a spus că, la urma urmelor, omenirea ar putea în curând să o „apuce pe un drum larg, neted al păcii și îmbelșugării, în loc să dea târcoale și să tragă cu ochiul pe la porțile iadului“.

Statele Unite și alte state puternic industrializate chiar intră acum într-o epocă postindustrială mai umană. Mai multe persoane sunt angajate pentru a le asigura servicii semenilor în domenii ca educația, medicina și agrementul. Se estimează că veniturile pe cap de locuitor în societățile postindustriale vor fi de 50 de ori mai mari decât în economiile preindustriale.

Probabil că în viitor tuturor persoanelor li se vor garanta salarii minime și servicii sociale de bază. În țările postindustriale educația va fi un proces care va dura toată viața. Probabil că în anii maturității veți participa la cursuri periodice de formare pentru alte cariere, urmând poate chiar și patru specializări diferite în decursul vieții. Va fi un aspect esențial, deoarece numărul mai mare de ore libere va deschide noi oportunități pentru împlinirea personală.

Succesul misiunii *Apollo 11* a transformat Luna într-o provincie a omului. Însă la nivel psihologic a realizat mai mult. Acum oamenii cred că nimic nu ar trebui să stea în calea construirii unei lumi mai bune, în care toți locuitorii pământului să se bucure de o „viață bună“, adică de mai mult timp liber, siguranță economică, dreptate socială și un mediu curat, sănătos. Bineînțeles, competențele tehnice și științifice care au dus omul pe Lună nu pot fi utilizate pentru a opera miracole similare cu ființele umane, care nu pot fi programate matematic. Însă multe persoane cred acum că o țară capabilă să exploreze Luna e cu siguranță în stare și să facă viața pe pământ mai sigură, mai confortabilă și mai satisfăcătoare.

În ziua de astăzi multă lume se îngrijorează mai puțin pentru insuficiența bunurilor materiale și mai mult pentru calitatea propriei vieți. Calitatea vieții cuiva e determinată de frumusețea și puritatea mediului natural, de libertatea de a se ocupa cu activități plăcute în timpul liber, chiar cu prețul pierderii unei părți din venit și al reducerii producției. Muncitorii speră într-o săptămână de lucru mai scurtă, pentru a se bucura de mai multe ceasuri de răgaz în care să facă ceea ce le place. Am văzut numeroasele miracole tehnologice din generația trecută: televiziunea, informatica, explorarea cosmică, învingerea unor boli și tehnologia erei spațiale.

Din multele realizări ale Revoluției Industriale, probabil că progresul în domeniul electronicii e cel mai semnificativ pentru civilizația mondială. El a făcut posibilă epoca spațiului. Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, vocea umană a fost amplificată de telegraf, telefon și radio, până a ajuns în toate colțurile pământului. După inventarea fotografiei, și pozele au

fost trimise prin cablu, puse în circulație, iar acum, prin intermediul televiziunii, evenimentele pot fi înregistrate în timp ce se petrec. Fără cuvintele convingătoare revărsate din difuzoarele radio, naționalismul tânăr al africanilor negri, al locuitorilor din sud-estul Asiei sau al arabilor nu s-ar fi putut bucura de același avânt.

Datorită perfecționării sateliților de comunicații, începând cu Early Bird în 1965, pentru prima oară în istorie lumea poate fi adusă laolaltă prin cuvintele rostite. Până acum, știrile instantanee nu existau decât la nivelul satelor. Vizionarii cred că acest tip de comunicare instantanee va crea un sat global și că în ultimă instanță granițele naționale se vor estompa, devenind perimate. Problemele altor țări ne vor fi atât de familiare încât vor părea ale noastre. Deosebirile dintre oameni, care creează suspiciune și ostilitate, vor tinde să se diminueze. Într-adevăr, e posibil ca nu peste mult timp cu toții să vorbim o a doua limbă, globală. Persoane din Arctica și până la tropice vor putea împărtăși beneficiile educației, știrile despre evenimente importante, ba chiar și simfoniile interpretate în marile centre urbane.

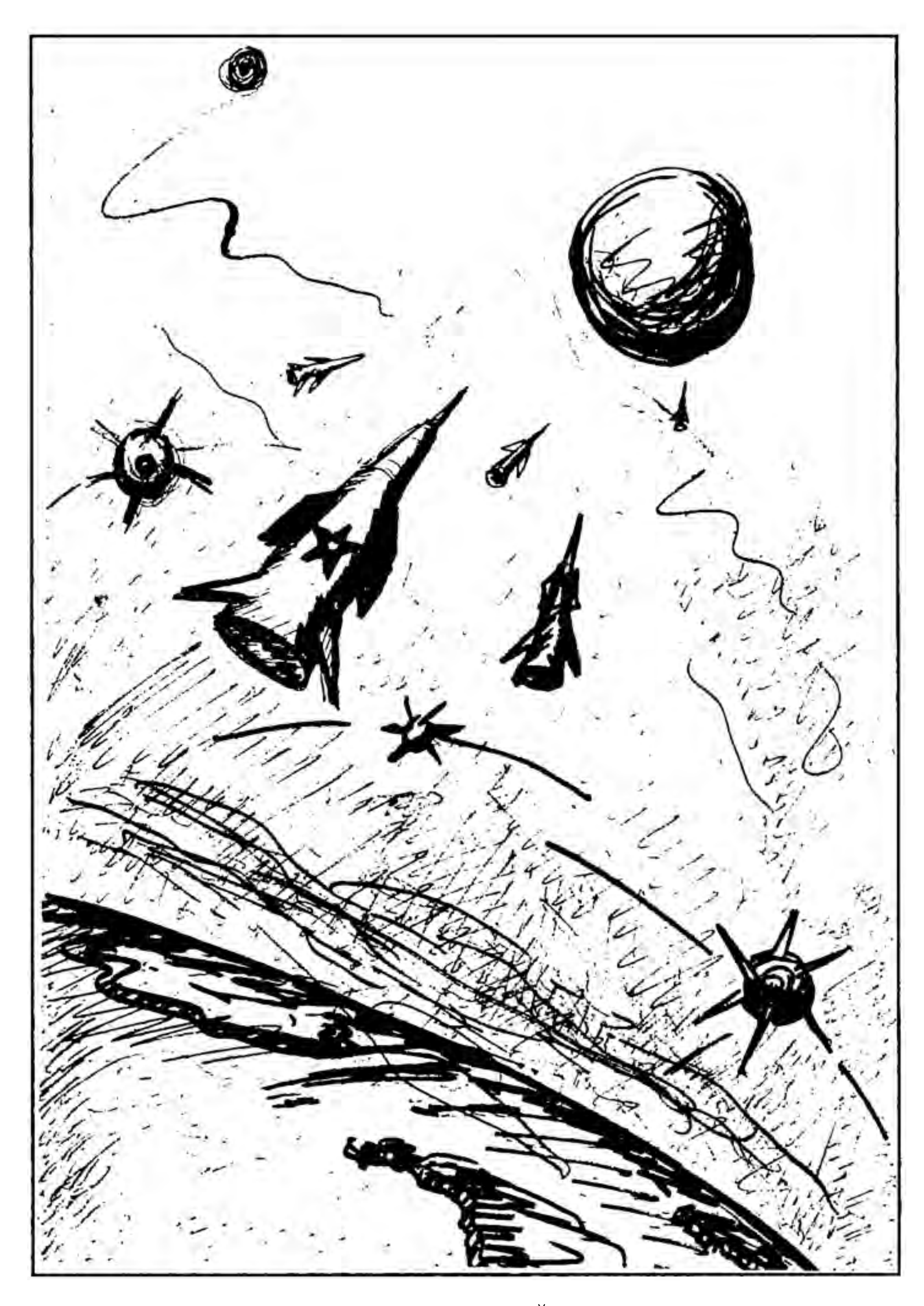
Pare limpede că, deși lumea e mai primejduită ca niciodată, omenirea are mijloacele de a colabora pentru prevenirea unui dezastru de proporții – un nou război mondial, suprapopularea sau poluarea ireversibilă. Alarma a fost dată la Națiunile Unite și purtată de mijloacele moderne de comunicare în toate cele patru zări ale lumii. Cu hotărâre și curaj, omul va triumfa.

76
ÎNCEPUTURILE EPOCII HIGH-TECH

TEHNOLOGIA AVANSEAZĂ ȘI IZBUCNESC NOI RĂZBOAIE

PROBABIL CĂ OAMENII DIN TOATE TIMPURILE AU INSISTAT ȘI vor insista că epoca lor e cea mai dramatică, captivantă și provocatoare din lunga istorie a umanității. Aterizarea pe Lună în iulie 1969 a părut să marcheze o nouă etapă a ingeniozității și triumfului omenesc. Deceniul 1960 a fost, în mare parte, o perioadă foarte optimistă; anii '70, nu. În anii '70 și la începutul anilor' 80, chiar și cele mai mari realizări științifice au părut binecuvântări cu două fețe. Iar câteva dintre problemele constante ale condiției umane au refuzat cu încăpățânare să dispară. Descurajarea războiului nuclear și protejarea mediului înconjurător constituie probabil cele mai mari provocări pe care le-a înfruntat vreodată omenirea.

Se pare că progresele extraordinare aduse de știință țărilor avansate din punct de vedere tehnologic și persoanelor care și le pot permite nu cunosc limită. Programele de explorare spațială dezvoltate de Statele Unite și Uniunea Sovietică au continuat cu un preț ridicat. Ambele puteri au trimis nave cosmice departe în univers. În 1970 s-a desfășurat la mare distanță în spațiu o operațiune dramatică de salvare, când explozia unui rezervor de oxigen din modulul navei *Apollo 13* a pus în pericol viața astronauților. Câțiva ani mai târziu, o navă fără echipaj uman a transmis fotografii de aproape cu Saturn, dezvăluind câteva din secretele inelelor sale. Aceste nave se pot deplasa cu viteze care ating 80.000 km/h. *Viking I* a aterizat pe Marte în 1976, transmițând fotografii pentru știrile de noapte la televizor. În cosmos circulă atât de mulți sateliți, încât e posibil ca

CURSA SPAȚIALĂ

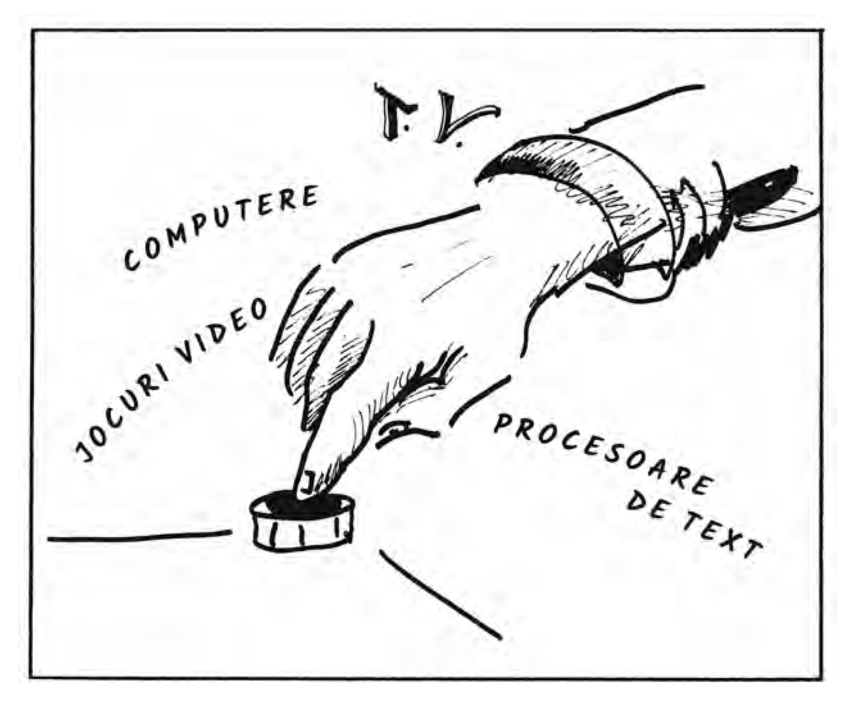
noi, cei de pe pământ, să începem să ne facem griji în legătură cu „deșeuri spațiale“ care ar putea să ne cadă pe planetă. E posibil ca progresele în programele spațiale susținute de Statele Unite și Uniunea Sovietică să fi fost realizate în vederea altui obiectiv: războiul, care ar putea transforma popularul serial *Star Wars* și jocurile video din sălile de distracții într-o realitate terifiantă.

Înapoi pe *terra firma*, revoluția electronică, cel mai recent stadiu al Revoluției Industriale, a avut un impact incredibil asupra vieții noastre, de la modul în care realizăm operațiuni bancare până la felul în care gătim mâncarea. Un computer care acum douăzeci de ani ocupa efectiv o încăpere întreagă s-a redus la dimensiuni de buzunar. Trăim în era „computerului personal“. Se prea poate ca informatica („cunoștințele de utilizare a computerului“) să devină obligatorie pentru studenți și elevi, la liceu și în unele gimnazii. Jocurile video computerizate au ajuns în vogă spre sfârșitul anilor ’70. Acum avioanele pot zbura practic singure. Telecomunicațiile instantanee și procesoarele de text au modernizat activitățile comerciale și sistemul de învățământ, ducând la rivalități economice îndârjite între corporația gigantică IBM și competitorii săi, dar și între Japonia și Statele Unite. Prin anii ’50, când s-a aflat prima oară de computere, s-a vorbit despre faptul că epoca „butonării“ ar putea duce în cele din urmă la atrofierea corpului din cauza inactivității. Când apăsăm butoane, doar degetele noastre fac activitate fizică. În unele domenii computerele au înlocuit munca manuală la un nivel fără precedent. Roboții computerizați instalați la benzile de asamblare din fabricile de automobile din Detroit și Japonia par să dea viață primelor romane de science-fiction. Chiar dacă puțini neagă contribuția masivă a computerelor la facilitarea a numeroase aspecte ale vieții, ea a implicat și un cost pentru indivizi. Revoluția computerelor a creat o categorie nouă de personal funcționăresc instruit în utilizarea computerelor. Pe de altă parte, în diverse ramuri industriale numărul locurilor de muncă s-a redus din cauza computerelor, contribuind într-o anumită măsură la ratele mai ridicate ale șomajului în unele domenii de producție. Computerul a „dezu-

manizat“ afacerile, reducând contactele personale. Într-adevăr, în unele industrii computerele au crescut semnificativ productivitatea, dar au înlesnit, totodată, acumularea puterii economice în mâinile câtorva companii gigantice, deoarece doar firmele mari își pot permite să țină pasul cu progresele rapide și costisitoare din tehnologia informatică. Cele mai puțin capabile să intre în competiție rămân în urmă. Dezvoltările în tehnologia electronică au și potențialul de a lărgi mai mult prăpastia dintre țările bogate și cele sărace. Iar unele persoane își fac griji, oarecum justificat, în legătură cu utilizarea pe care ar putea-o da computerului guvernul – mai exact colectarea informațiilor despre cetățeni prin apăsarea unui singur buton. Protejarea informațiilor computerizate stocate de guverne, companii, universități și spitale s-ar putea dovedi dificilă. Ce se întâmplă când o companie rivală sau o putere străină reușește să acceseze computerul altcuiva? Se vor rescrie oare legile astfel încât să pedepsească furtul de informații computerizate, ca în cazul spargerii de locuințe sau magazine? Până în momentul de față computerul a fost prietenul omenirii, însă i-ar putea deveni dușman dacă cetățenii vor fi supuși arbitrar practicii pe care un expert a numi-o „violența tăcută“ a computerului.

Știința geneticii a făcut progrese uimitoare, permițându-le savanților să înțeleagă alcătuirea corpului uman mai bine ca niciodată. Anumite posibilități sunt și reconfortante, și neliniștitoare. Pe măsură ce înțelegem genele umane, se conturează posibilitatea de a prevedea ce indivizi pot moșteni anumite boli ori sunt deosebit de predispuși să le contracteze la un moment dat în viață. Concomitent, medicii pot determina structura genetică a bebelușilor înainte de naștere; aflarea sexului fătului și prezența anumitor forme de retardare mintală sunt doar primii pași. S-ar putea ca în curând să depistăm predispoziția unui făt la boli ca distrofia musculară sau hepatita. Astfel de „monitorizări“ prenatale pentru depistarea devierilor genetice devin din ce în ce mai sofisticate.

Totuși, odată cu strădania savanților de a înțelege mai profund originile și caracteristicile genetice ale bolilor care afectează omenirea, se ridică inevitabil anumite întrebări etice.

EPOCA BUTONULUI

Ar trebui medicii să aibă competența de a modifica anumite aspecte ale naturii umane? Oare familiile vor fi tentate să întrerupă sarcina unui făt la care medicii au depistat riscul de a contracta o boală peste 40 de ani? Poate cineva să fie refuzat de un angajator deoarece oamenii de știință au constatat că structura sa genetică sugerează posibilitatea unei afecțiuni cândva în viitor? Manipularea genetică a creat deja un șoarece supradezvoltat; ce implicații pot avea, în viitorul îndepărtat, asemenea intervenții asupra naturii umane?

Și alte progrese majore în știință și tehnologie au generat amenințări. În 1979, o scurgere de apă radioactivă la centrala nucleară de la Three Mile Island, în Pennsylvania, a pus în pericol siguranța întregii regiuni învecinate. Timp de câteva zile specialiștii au încercat să răcească reactorul nuclear pentru a preveni „topirea“, o supraîncălzire a centralei care ar fi dus la degajarea de materiale radioactive pe zone de sute de kilometri dens populate. Locuitorii orașelor din apropierea centralei au

așteptat neliniștiți, gata să-și abandoneze căminele în caz de dezastru. Din fericire, experții au reușit să evite catastrofa. Însă amenințarea acestui accident a ridicat noi întrebări în legătură cu siguranța și eficiența energiei atomice ca alternativă fezabilă la petrol. După câțiva ani, decidenții politici au început să se lupte cu problema demontării centralelor nucleare după scoaterea lor din uz, un aspect pe care constructorii originari poate nici nu l-au luat în considerare.

Cursa înarmării nucleare rămâne în continuare un pericol și mai mare pentru planeta noastră, mai ales că ea nu mai implică doar două puteri, Statele Unite și Uniunea Sovietică. Marea Britanie, Franța și China au negreșit capacitatea de a purta un război nuclear. Probabil și India, Pakistanul (două țări care se dușmănesc de moarte), Israelul, Africa de Sud și, poate, Argentina. An de an, supraviețuitorii bombelor atomice din 1945 la Hiroshima și Nagasaki se întrunesc pentru a reaminti lumii ororile incredibile care s-ar putea întâmpla din nou. Nu putem decât să sperăm că omenirea a învățat o lecție.

Nici mediul înconjurător din Statele Unite și alte țări nu s-a descurcat prea bine. S-a constatat că aruncarea chimicalelor toxice și a altor reziduuri periculoase în multe orașe creează riscuri grave la adresa sănătății, impunând evacuarea unui număr mare de persoane, ba chiar a unor orașe întregi. Nu demult, Agenția pentru Protecția Mediului, înființată în primul rând pentru protejarea Statelor Unite, a permis companiilor mari să polueze în continuare mediul. „Ploaia acidă“ a devenit un litigiu diplomatic între Canada și Statele Unite, deoarece poluanții produși în SUA au fost purtați prin aer în Canada, unde au căzut pe sol sub forma precipitațiilor contaminate, ucigând peștii și plantele din lacuri îndepărtate. Chiar și călătoriile cu avioanele supersonice au generat o ciocnire similară între progresul tehnologic și necesitățile omului. În 1976, primul avion supersonic de linie, Concorde, rodul unei parteneriat între Franța și Marea Britanie, a redus la aproape jumătate timpul necesar traversării Atlanticului. Concorde leagă Parisul și Londra de New York și Washington, iar zborul ia ceva mai mult de trei ore. Însă mulți sunt îngrijorați de consecințele ecologice

ale transportului supersonic. Pe deasupra, costul biletelor la Concorde era prohibitiv pentru aproape toată lumea. Din aceste motive, Congresul Statelor Unite a refuzat să aprobe fonduri pentru o linie americană civilă cu avioane supersonice.

Francezilor le revine meritul pentru cea mai impresionantă îmbunătățire în transportul feroviar. Japonia avea de mult un tren „glonț“ care asigura legătura între principalele orașe când francezii au inaugurat TGV („tren de mare viteză“) în septembrie 1981. Trenul francez era și mai rapid, putându-se deplasa în siguranță la viteze de până la 355 km/h. TGV a redus la sub două ore călătoria de 462 de kilometri de la Paris la Lyon, al doilea oraș ca mărime al Franței, parcursă cu o viteză medie de aproape 240 km/h. Acest tren transportă zilnic mii de persoane, iar rapiditatea îi permite să concureze cu succes cu avionul.

Ploaia acidă, deșeurile toxice și poluarea atmosferică și acustică sunt probleme relativ noi. În anii ’70, cea mai veche problemă a lumii, foametea, era la fel de gravă ca întotdeauna. La sfârșitul lui 1974, rezerva mondială de cereale a atins minimumul ultimilor 26 de ani. S-a estimat că jumătate de miliard de indivizi din toată lumea nu au avut suficientă mâncare. În fiecare săptămână, aproximativ 10.000 de persoane se stingeau din viață în Africa, Asia și America Latină. Pentru Bengalul de Vest, specialiștii au estimat că 15 milioane de oameni mureau de foame. Așa-numita Revoluție Verde a sporit randamentul agriculturii și a creat mai multe terenuri cultivabile în numeroase regiuni din lume. Dar nici această veste bună nu ajungea pentru acoperirea nevoii de alimente în fața creșterii demografice rapide și a schimbărilor în clima planetei.

Populația planetei noastre a continuat să crească cu aproximativ 200.000 de persoane zilnic, adică 7,5 milioane pe an. În ianuarie 1984 pe Pământ existau circa 4,7 miliarde de persoane. S-a estimat că aceeași rată a creșterii demografice va dubla populația lumii până la sfârșitul acestui secol, care nu mai este atât de departe. Orașe ca Singapore, Ciudad de Mexico, Calcutta și Rio, ale căror resurse erau deja suprasolicitate de numărul enorm de locuitori, au fost inundate cu mii de emigranți săraci din zonele rurale, mulți trăind în cartiere de cocioabe

PLOAIA ACIDĂ

ridicate la periferia metropolelor înfloritoare. În pofida unei încetiniri a creșterii demografice în ultimii ani – de exemplu în China, India, Rusia și unele țări occidentale –, resursele alimentare sunt din ce în ce mai suprasolicitate de numărul de oameni în continuă creștere. Amplificând această problemă enormă, clima planetei a început să se schimbe prin 1970. Iernile aspre și secetele pârjolitoare au devenit ceva obișnuit în multe zone din lume. Unii curenți oceanici și-au modificat traiectoria, cu rezultate dezastruoase. De exemplu, când curenții s-au îndepărtat de coasta peruană, populația de anșoa a fost aproape nimicită. Anșoa constituie o sursă de proteine în furajele pentru animale. Rezultatul a fost o diminuare a stocurilor de carne. Pentru prima oară în douăzeci de ani, producția globală de alimente a scăzut, reducându-se cu aproximativ 33 de milioane de tone.

Oricât de minore ar putea părea într-un grafic, schimbările climatice au avut un impact dramatic și dezastruos asupra perioadei de vegetație din unele țări. De exemplu, față de anii ’40 temperatura globală medie a coborât cu 0,55 de grade Celsius. Această scădere a temperaturii a micșorat cu zece zile perioada

de vegetație în multe țări de pe latitudinile temperate ale Pământului, adică în cele mai productive regiuni. Grâul și orezul, culturile asociate mai strâns cu Revoluția Verde, sunt deosebit de vulnerabile la schimbările climatice. O scădere a umidității afectează negativ recoltele de cereale. O intensificare a vânturilor reci care suflă în jurul planetei a împiedicat formarea vânturilor ecuatoriale încărcate de umiditate, care aduc ploaia în numeroase regiuni. Africa de Vest și India au suferit secete teribile. Pe de altă parte, creșterea poluării din atmosferă poate cauza un efect „de seră“, încălzind anumite regiuni ale globului. Dacă enorma calotă polară începe să se topească, nivelul oceanelor ar putea crește periculos, unele orașe litorale fiind amenințate de inundații.

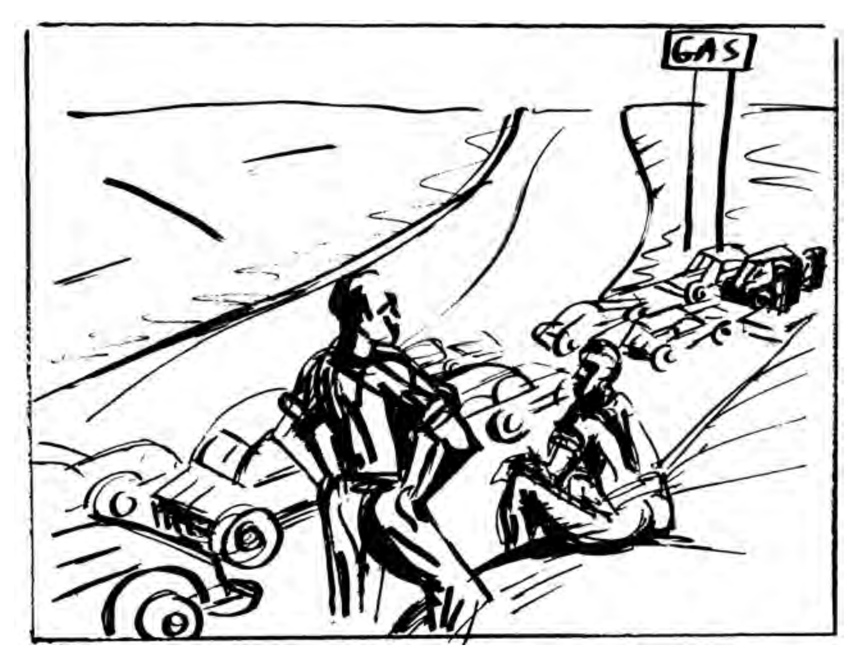
Creșterea demografică, schimbările climatice și limitările Revoluției Verzi au contribuit la lărgirea prăpastiei dintre țările bogate și cele sărace. Oamenii au început să vorbească și despre diferențe între „nord și sud“, nu doar între „est și vest“, comparând popoarele nordice mai prospere cu vecinii mai puțin dezvoltați din sud.

Foamea a riscat să devină sursa unui conflict global. Uneori oamenii desemnează țările care nu sunt nici industriale și capitaliste, nici comuniste, prin expresia Lumea a Treia, deși, în timp, multe dintre aceste țări au optat pentru una dintre tabere. Deosebirile în creșterea economică a țărilor i-au făcut pe unii economiști să subîmpartă Lumea a Treia cu populația ei de două miliarde de persoane în trei segmente: „lumea a treia“ cu suficiente materii prime pentru a atrage investițiile și tehnologia străine (țări ca Zair, Maroc, Brazilia); „lumea a patra“, cu o anumită cantitate de materii prime, dar fără capital (ca Peru și Republica Dominicană), și „lumea a cincea“, acele țări lipsite de materii prime și incapabile să producă alimente suficiente pentru supraviețuirea propriei populații. Astfel de state, precum Ciad și Etiopia în Africa sau Bangladesh în Asia, au suferit secete letale în anii ’70. Nenorocirea acestor ținuturi ajunse la sapă de lemn a fost agravată de războaiele civile.

De parcă nu ar fi fost de ajuns, refuzul temporar al țărilor arabe de a vinde țiței Occidentului, embargoul petrolier din octombrie 1973, a inițiat o perioadă în care prețul energiei a

urcat vertiginos pe mai toată planeta. În următorii zece ani, prețul benzinei a crescut de patru ori, în Statele Unite ajungând de la circa 30 de cenți pe galon la un maximum de peste 1,40$ – chiar și așa, un preț mult mai mic decât în Europa Occidentală. Embargoul a avut un impact imediat în Statele Unite și a provocat cozi lungi la benzinării. Limita de viteză s-a redus de la 110 la 85 de km/h, în scopul economisirii de combustibil. Americanii au călătorit mai puțin cu mașina și avionul, deoarece costul biletelor de avion s-a mărit odată cu scumpirea combustibilului. Multe orașe și companii au demarat programe de „partajare a mașinilor“ pentru a-i încuraja pe automobiliști să împartă energia și costurile. Americanii, care întotdeauna deținuseră mașini mari, cumpărau acum modele mai mici și cu un consum eficientizat de combustibil, fabricate într-o proporție tot mai mare în Japonia. Pe parcursul anilor următori, oamenii s-au adaptat la prețurile mai ridicate ale energiei menținând temperaturi mai mici în locuințe și birouri pe timpul iernii. Unii americani au reacționat vehement la aceste privațiuni, învinuind țările producătoare de petrol, îndeosebi pe arabi, pentru schimbarea stilului de viață american. „Suntem asemenea unui castel“, a remarcat un specialist în criza energetică, „un castel medieval splendid care se apăra de atacatorii străini. După care ne-am dat brusc seama că sursa de alimentare cu apă se află în afara castelului.“ Britanicii au descoperit petrol în Marea Nordului; Mexic și Venezuela au prosperat ca țări producătoare de petrol, cel puțin până la începutul anilor ’80, când prețul la petrol a scăzut din nou. Americanii și europenii de rând au trebuit să accepte câteva modificări ale stilului de viață. Erau invidioși pentru petrolul de sub nisipurile Orientului Mijlociu. Problema țițeiului și energiei, care a pus Statele Unite în dezavantaj față de Uniunea Sovietică – care avea acces la mai multe rezerve petroliere –, a afectat strategiile diplomatice ale președinților americani și deciziile domestice ale oamenilor de rând confruntați cu prețurile în creștere ale combustibilului și cu iernile reci.

Revoluția Iraniană din 1978–79 a adus o a doua perioadă de scumpire a petrolului. Prețul barilului a crescut de peste zece

CRIZA DE BENZINĂ

ori față de media anterioară primei scumpiri și embargoului originar. Pe de altă parte, și cererea s-a micșorat, deoarece americanii și-au redus consumul de energie. Procentul Statelor Unite în consumul global de petrol a căzut de la 31% în 1970 la 25% în 1982. În 1983, o gospodărie medie americană utiliza cu o cincime mai puțină energie decât în momentul impunerii embargoului. Controlul guvernamental asupra industriei petroliere se încheiase, fapt care a intensificat producția și a adus companiilor petroliere profituri enorme „picate din cer". Concomitent, controalele mai laxe în privința poluării au permis arderea altor tipuri de combustibil, în special a cărbunelui, care continua să fie o resursă uriașă în Statele Unite. În 1977 s-a deschis conducta de 7,7 miliarde de dolari Trans-Alaska, care aduce petrol din acest stat mare și bogat în minerale. În același timp, companiile producătoare de automobile au construit mașini mai eficiente din punctul de vedere al consumului de combustibil. Între 1973 și 1983, distanța parcursă cu un galon de benzină s-a dublat la majoritatea mașinilor.

În 1983 a survenit o relativă „saturare“ sau o ofertă excedentară de petrol; prețurile la petrol s-au stabilizat și chiar s-au micșorat temporar; unele state producătoare de petrol, dar relativ sărace, ca Venezuela, Mexic și Nigeria, care primiseră împrumuturi considerabile, s-au aflat în imposibilitatea de a-și plăti datoriile naționale, fapt care a stârnit teama unei crize financiare internaționale. Însă costurile economice ale deficitului de petrolul persistă. Criza petrolului și costurile mai ridicate la energie au scurtcircuitat progresul în multe țări subdezvoltate care nu dispun de surse proprii de energie. Pe de altă parte, statele din Orientul Mijlociu bogate în petrol au câștigat sume de bani – în principal dolari americani – cu care nu știau ce să facă. Rezerva petrolieră a transformat Kuweitul în cea mai bogată țară din lume din perspectiva venitului pe cap de locuitor. Arabii au cumpărat cu dolari americani numeroase bunuri imobiliare în Europa și Statele Unite. Pentru mulți europeni și americani, lumea părea să se fi întors cu susul în jos, deoarece Occidentul devenise un „raion de reduceri“ pentru statele cu mult petrol. Criza energetică a corodat încrederea Statelor Unite, făcându-i pe americani să se întrebe dacă mai puteau considera că totul e posibil. De asemenea, poziția țării în economia mondială s-a schimbat. Industriile siderurgică, automobilistică și electronică din SUA s-au clătinat în confruntarea cu substanțiala competiție străină, deoarece produsele japoneze și germane, adesea superioare tehnologic și fabricate mai ieftin, au inundat piața americană.

În politica externă, nici un conflict nu a împovărat atât de mult sufletul poporului american ca Războiul din Vietnam. Implicarea americană în acest teritoriu frământat începuse formal în deceniul 1950. În bătălia de la Dien Bien Phu din mai 1954 forțele comuniste conduse de Ho Și Min îi învinseseră pe francezi, care colonizaseră țara. La o conferință desfășurată la Geneva, în Elveția, Vietnamul a fost împărțit în două state, de nord și de sud, iar Ho Și Min a format un guvern comunist în nord. Ngo Dinh Diem a devenit premierul Vietnamului de Sud, susținut de Statele Unite. În 1955, posibilitatea reunificării s-a evaporat în momentul în care Statele Unite au acceptat decizia

lui Diem de a refuza organizarea alegerilor ce ar fi putut duce la unirea Vietnamului. În sud, războiul de gherilă între susținătorii comuniștilor și guvernul sud-vietnamez a devenit o scenă la ordinea zilei. Câțiva consilieri militari americani au fost asasinați în iulie 1959.

Patru ani mai târziu, guvernul dictatorial al lui Diem s-a confruntat cu mai multe valuri de protest. Când americanii nu s-au mai implicat, a fost înlăturat și executat. În nouă luni de zile s-au succedat 13 guverne, pe măsură ce Vietcong[1] – comuniștii sud-vietnamezi – și-au întărit poziția în zonele rurale și au lansat un război total împotriva guvernului din Vietnamul de Sud.

Implicarea Statelor Unite în războiul civil vietnamez a „escaladat" – unul dintre cuvintele care au ajuns să simbolizeze anii '60. În 1964, președintele Lyndon Johnson a solicitat Congresului adoptarea unei rezoluții care îl invita să facă „toate demersurile necesare" în Asia de Sud-Est. Președintele a pretextat faptul că vasele nord-vietnameze atacaseră distrugătoarele americane din Golful Tonkin. În 1965 au fost trimiși în Vietnam pușcași marini americani. O altă lovitură de stat în Vietnamul de Sud, de această dată organizată de armata sud-vietnameză, i-a adus la putere pe generalul Nguyen Van Thieu ca șef de stat și pe mareșalul Nguyen Cao Ky în funcția de premier. Până la sfârșitul lui 1965, în Vietnam ajunseseră aproximativ 150.000 de soldați americani. Trei ani mai târziu, forțele americane în Vietnam numărau peste jumătate de milion de oameni.

Așadar Statele Unite luptau la capătul celălalt al lumii într-un război nedeclarat, pe care tot mai mulți cetățeni americani nu îl considerau necesar, moral sau cu o miză care să justifice costurile imense în bani și vieți omenești. Primele dezbateri publice despre și contra războiului (numite „conferințe") s-au desfășurat în campusurile universitare încă din primăvara lui 1965. Studenții și-au ars sfidător ordinele de recrutare. În 1967, pe măsură ce luptele s-au extins și în zona demilitarizată dintre nord și sud, valuri de avioane americane au început să bombar-

1. Frontul național pentru eliberarea Vietnamului de Sud (n. tr.).

deze nordul. Însă nici bombele aruncate de sus, nici soldații de la sol nu au putut anihila Vietcong, sprijinit de unități din nord. La 30 ianuarie 1968, Vietcong a lansat ofensiva Tet, atacând practic toate orașele sudice importante. În ciuda înfrângerii finale a ofensivei Tet, forțele comuniste au dat o lovitură majoră Vietnamului de Sud. Au demonstrat că puteau organiza o campanie militară majoră în sud, continuând simultan să-i hărțuiască pe sud-vietnamezi și americani cu luptele de gherilă. Ofensiva Tet a mai dat lumii și una dintre cele mai îngrozitoare imagini ale războiului, o fotografie pe care milioane de persoane au văzut-o pe ecranul televizorului. Șeful Poliției Naționale sud-vietnameze a fost imortalizat de cameră împușcând cu pistolul un prizonier în tâmplă. O imagine și mai cumplită este cea a unei țărănci îngrozite cu un copil desfigurat oribil de substanța numită napalm, lansată de avioanele americane.

În America, președintele Johnson a anunțat că nu va candida pentru un al doilea mandat în 1968, iar între reprezentanții Statelor Unite și cei ai Vietnamului de Nord s-au demarat

VIETNAM

în sfârșit negocieri de pace la Paris. Senatorul Eugene McCarthy a candidat pentru învestitura democrată ca președinte având ca punct principal în program opoziția față de război. Richard Nixon, care l-a învins pe Hubert Humphrey, candidatul democraților la prezidențiale, a pus accentul pe negocierile secrete în convorbirile de la Paris și a încercat să obțină „vietnamizarea“ conflictului. Însă protestele contra războiului au luat amploare în Statele Unite, îndeosebi în toamna lui 1969.

În aprilie 1970, președintele Nixon a trimis soldați în Cambodgia pentru a ataca zonele unde Vietcong se găsea relativ în siguranță peste graniță. Bombardamentele masive au ucis mii de săteni. În Statele Unite au urmat valuri de protest, în special în rândul studenților universitari, una dintre demonstrații culminând cu împușcarea a patru studenți neînarmați la Kent State University de către Garda Națională. În primăvara lui 1972, comuniștii au lansat o nouă ofensivă majoră. Nixon a ordonat navelor americane să mineze portul Haiphong și alte bazine portuare majore. Convorbirile secrete se îndreptau deja spre o retragere a americanilor din conflict. În iunie 1972, luna în care scandalul efracției Watergate a aruncat o umbră enormă asupra președintelui Nixon și a vieții politice americane, majoritatea trupelor americane au fost retrase din Vietnam.

În ianuarie 1973 s-a semnat un acord de pace, dar războiul – pentru vietnamezi – era departe de a se fi terminat. Ambele părți au încălcat armistițiul. Armata sud-vietnameză, confruntată cu tăierea fondurilor militare din partea Statelor Unite și slăbită de corupție și indiferență, a abandonat treptat regiunea muntoasă. Vietcong a acaparat unul câte unul orașele sudice. În 1975, Vietnamul de Sud a căzut în mâinile forțelor comuniste. Camerele de televiziune au surprins iarăși cele mai memorabile momente ale acestui război dezastruos, cu americanii și civilii sud-vietnamezi îmbulzindu-se disperați spre elicoptere după ce Saigonul „a căzut“ sau „a fost eliberat“ (în funcție de punctul de vedere al fiecăruia – istoria pare adeseori să fie o chestiune de „capra cărui vecin a murit“). Până la sfârșitul lui 1976, Laos și Cambodgia deveniseră și ele comuniste.

Cel mai lung război purtat de Statele Unite se sfârșise. Peste 56.000 de americani muriseră în Vietnam, o cifră mică pe lângă

cei aproximativ 1.250.000 de vietnamezi răpuși. Vietnamul a lăsat multe cicatrici în America deceniului 1970 și de la începutul anilor ’80. În primul rând, televiziunea îl adusese în sufrageriile americanilor. Iar costurile au fost enorme. Se cheltuiseră peste 140 de miliarde de dolari, o sumă ce a alimentat inflația în SUA. Și celelalte costuri au fost mari. Războiul a contribuit la înstrăinarea multor tineri care spre sfârșitul anilor ’60 și la începutul deceniului 1970 erau de vârsta facultății. Unii studenți au scăpat de recrutare plecând în Canada, declarând că nu vor satisface serviciul militar din motive morale, sau chiar mergând la închisoare din cauza convingerii lor că Războiul din Vietnam, și războiul în general, este ceva greșit. Campusurile americane au explodat de furie, au fost zguduite de proteste și, uneori, de violență. Unii protestatari radicali au încercat să „aducă războiul acasă“. În 1970, o explozie provocată de un activist care se opunea războiului a ucis un cercetător dintr-o universitate americană. Însă războiul a atins conștiința Americii. Un locotenent american a fost condamnat pentru crime în masă în urma acțiunilor comise împotriva civililor în 1968 la My Lai, în Vietnam. Bombardarea brutală a Vietnamului de Nord în ziua de Crăciun, în 1972 – chiar după ce secretarul de stat Henry Kissinger promisese înaintea alegerilor din noiembrie că pacea era „la ușă“ – i-a înfuriat pe mulți americani. Mai mult, războiul a provocat tensiuni grave în relațiile dintre America și aliații săi. Ambasadele americane din aproape toate țările lumii au fost ținta unor demonstrații. Daniel Ellsberg, care a dezvăluit conținutul „Dosarelor Pentagonului“, unde se vorbea despre un război american secret în Cambodgia presupus „neutră“, a obligat țara să se confrunte cu moralitatea propriilor politici. Și totuși, în ciuda carnajului, cetățenii americani au grăbit încheierea războiului. Experiența din Vietnam a obligat Statele Unite să-și reanalizeze rolul în lume.

Scandalul Watergate a slăbit și mai mult încrederea în sine a americanilor, deja zguduită profund de Războiul din Vietnam. Richard Nixon, vicepreședintele lui Dwight Eisenhower din 1952 până în 1960, nu reușise să-și depășească pe deplin reputația de „Tricky Dick“, „Dick cel Șmecher“, ce data de la

începuturile carierei sale politice. Victorios în fața lui Hubert Humphrey la alegerile din 1968, republicanul Nixon a fost ales cu o majoritate covârșitoare împotriva lui George McGovern în 1972. Puțini au acordat atenție arestării, mai devreme în luna iunie, a cinci bărbați prinși în timp ce instalau microfoane în sediul Comitetului Național al Partidului Democrat din clădirea Watergate în Washington D.C. Faptul că cei cinci „spărgători“ aveau legături cu CIA și cu comitetul pentru realegerea lui Nixon a influențat în mică măsură rezultatul alegerilor.

Totuși, procesul spărgătorilor de la Watergate a scos la iveală faptul că aceștia erau „pedepsiți pe nedrept“ în locul unor persoane sus-puse. Pe măsură ce scandalul Watergate a acaparat atenția opiniei publice, responsabilitatea afacerii murdare a ajuns tot mai aproape de Nixon. Fostul său consilier, John Dean, l-a numit pe președinte conspirator în mușamalizarea afacerii Watergate. S-a aflat că Nixon înregistrase conversații purtate în Biroul Oval. Președintele a încercat să împiedice accesul investigației la benzile cu înregistrări și i-a cerut procurorului general Elliot Richardson să-l demită pe procurorul special pentru afacerea Watergate, Archibald Cox. Richardson a refuzat, după care și-a dat demisia. Tentativa fără precedent a lui Nixon de a obstrucționa procesul judiciar, supranumită „Masacrul de Sâmbătă Seara“, a provocat cereri tot mai vehemente pentru demisia sau punerea sub acuzare a președintelui. Când benzile au fost în sfârșit predate procurorului afacerii Watergate, dintr-una lipsea un segment de peste 18 minute. S-a dovedit că spargerea de la Watergate era doar „vârful icebergului“, doar unul dintr-un lung șir de tertipuri murdare și activități ilegale ale funcționarilor din administrația Nixon, printre care și acceptarea de contribuții electorale ilegale din partea unor mari corporații. Benzile au dezvăluit o parte întunecată a mandatului prezidențial al lui Nixon. Din anturajul lui, unele persoane implicate în delicte au fost condamnate și închise, inclusiv cei mai apropiați colaboratori ai președintelui. Nixon însuși, care mințise în legătură cu această afacere, a demisionat dezonorat în august 1974, pentru a nu fi inculpat de Senat. A fost înlocuit de Gerald Ford, el însuși numit vicepreședinte de curând în

locul lui Spiro Agnew, care demisionase după ce a răspuns în instanță că nu contestă acuzațiile de evaziune fiscală. Gerald Ford i-a acordat o „grațiere deplină, liberă și absolută“ lui Nixon, care s-a retras la proprietatea sa din San Clemente, California, pentru a-și scrie memoriile. Reputația președinției americane a fost cu siguranță pătată, însă Constituția și populația Statelor Unite și-au dovedit forța. Gerald Ford părea o persoană oarecum neverosimilă în poziția de președinte al Statelor Unite. Un comentator de televiziune l-a întrebat o dată dacă „putea dobândi din mers calitățile necesare funcției“. Pentru mulți, încrederea publică în Ford s-a zdruncinat atunci când i-a acordat grațierea prezidențială lui Nixon, având în vedere că alți inculpați de mai mică anvergură din scandalul Watergate ajunseseră la închisoare. Deși Ford a restaurat parțial integritatea instituției prezidențiale, el nu a reușit să-l învingă pe Jimmy Carter, guvernator al Georgiei, la alegerile din 1976. Carter, ales de o coaliție care reprezenta Sudul, clasa muncitoare și minoritățile, avea un profil populist. Însă și reputația lui a pălit repede, deoarece s-a dovedit incapabil să facă față problemelor economice interne crescânde și crizelor de politică externă. Încrederea publică în Carter ca șef de stat experimentat și ferm s-a erodat. A suferit o înfrângere zdrobitoare în fața lui Ronald Reagan la alegerile din 1980, Carter câștigând doar două state și Districtul Columbia.

Președintele nou ales a promis să reducă rolul guvernului și să echilibreze bugetul federal, refăcând totodată imaginea de putere a țării în lume și scoțând-o din impasul economic. La rândul lui, nici Reagan nu părea cel mai potrivit pentru cea mai de impact funcție din lume. Având în vedere că Reagan fusese actor, alegerea lui sugera că un sprijin financiar puternic și o prezentare abilă erau cele mai importante însușiri ale unui candidat la președinție în epoca televiziunii.

În trecut președinții americani în funcție aveau un avantaj colosal asupra contracandidaților în campaniile electorale. Pe parcursul deceniilor 1960 și 1970 acest tipar s-a schimbat cu înfrângerea lui Ford și a lui Carter. Prestația președinților americani e supusă acum unei cercetări amănunțite și aproape instantanee de către presă. Discursurile lor sunt analizate

rapid și evaluate cu aceeași viteză și atenție ca prestația jucătorilor de baseball din American World Series sau a fotbaliștilor de la Cupa Mondială. Problemele întâmpinate de președinții recenți în a fi realeși indică și scăderea încrederii publice în ei; le-a lipsit abilitatea de a genera încrederea publicului care îi caracteriza pe Franklin Roosevelt, Dwight Eisenhower și John F. Kennedy.

Anii '70 au însemnat progrese pentru drepturile femeilor, îndeosebi în Statele Unite. În 1972, Senatul a adoptat Amendamentul constituțional pentru egalitatea în drepturi, pentru a pune capăt discriminării de gen. Totuși, zece ani mai târziu amendamentul nu fusese încă ratificat de un număr suficient de state pentru a deveni lege. Au existat însă alte schimbări care au ameliorat situația legală a femeii. În 1973, Curtea Supremă a legalizat avortul în primele stadii de sarcină. Mai multe femei au intrat în câmpul muncii, inclusiv în domeniile dreptului, medicinii, afacerilor și învățământului universitar, chiar dacă în numeroase profesii femeile au continuat să primească salarii mai mici ca bărbații pentru aceeași muncă prestată. Femeile care candidau și câștigau funcții politice nu mai constituiau ceva inedit. În 1974, Ella Grasso din Connecticut a devenit prima femeie aleasă guvernator al unui stat fără să-și fi succedat soțul în funcție. Sandra Day O'Connor, desemnată de președintele Reagan, a fost prima femeie la Curtea Supremă. Femeile au făcut pași semnificativi în sport, deoarece o lege federală a garantat sprijinirea financiară a sportului feminin în licee și facultăți. Jucătoare de tenis ca Billie Jean King și Chris Evert Lloyd s-au impus ca personalități sportive de talie națională. Margaret Thatcher a devenit prima femeie prim-ministru în Anglia, când Partidul Conservator din care făcea parte a câștigat alegerile din 1979. În 1983, Sally Ride a fost prima femeie americană astronaut care a zburat în spațiu. În cazul a milioane de femei, trecerea treptată la adresarea cu *Ms* în loc de *Miss* sau *Mrs* – ca paralelă la adresarea *Mr*[1] pentru

1. În engleză, *Ms* este o formulă generică de adresare pentru femei care, spre deosebire de *miss* (domnișoară) sau *mrs* (doamnă), nu face referire la starea civilă (n. tr.).

bărbați – a contribuit la îmbunătățirea propriei imagini de persoană completă, fără referire la starea civilă. Toate acestea au reprezentat un început bun. Nu trebuie să uităm nici o clipă că povestea neamului omenesc este și povestea femeilor.

Mișcarea pentru drepturile civile a fost unul dintre cele mai semnificative fenomene ale deceniului 1960. Pe parcursul anilor ’70, persoanele de culoare au început să dobândească funcții politice, îndeosebi ca primari în orașe americane mari ca Detroit, Los Angeles și Atlanta. La a douăzecea aniversare a marelui „marș spre Washington“ din august 1963, când Martin Luther King a rostit faimosul discurs *I have a dream*, puțini ar fi negat faptul că americanii de culoare realizaseră progrese. Însă rămâneau multe de făcut. Segregația persista în multe sisteme educaționale. Sentința Curții Supreme în cazul de „discriminare inversă“ al lui Allan Bakke, un student din California, a anulat regimul preferențial decretat în instanță pentru prezența minorităților în educație și mediile profesionale. Mișcarea pentru drepturile civile a evitat o nouă înfrângere odată cu eșecul tentativei administrației Reagan de a acorda scutiri de taxe școlilor care îi discriminau pe negri. Viitorul economic al tinerilor de culoare se profila tot sumbru, deoarece în rândurile lor se înregistra cea mai mare rată de șomaj din Statele Unite, iar guvernul a redus multe dintre programele de asistență socială pentru întreținerea săracilor.

Pe parcursul deceniului 1970 și homosexualii au început să-și revendice dreptul la tratament corect. În ciuda reacției conservatoare violente, comunitățile *gay* au înflorit în numeroase orașe, îndeosebi la New York și San Francisco, obținând mai multă acceptare decât înainte și un oarecare grad de reprezentare politică.

Viața în anii ’70 și la începutul anilor ’80 reflecta un amestec de continuitate cu trecutul și schimbare. Orchestrele simfonice, opera și trâmbițata sosire a unor expoziții artistice ilustre aduse din Europa au găsit un public pasionat în marile orașe americane. Dar nucleul amuzamentului popular au rămas televiziunea, radioul, înregistrările muzicale și listele de bestsellerruri – toate ajutate de îmbunătățiri tehnologice. Televiziunea

prin cablu a adus numeroase canale în tot mai multe locuințe americane. De asemenea, receptarea semnalului TV nu mai depinde de topografie, de vreme sau de mărimea și amplasarea unei antene. Unele canale au început să ofere filme de lung metraj 24 de ore din 24. Apăsând un singur buton, putem avea acces în orice moment al zilei la știri, la buletinul meteo, la sport, toate aduse din depărtări prin satelit. Evoluția aparaturilor electronice ne permite înregistrarea programelor de televiziune pentru a le viziona mai târziu și închirierea de casete cu filme populare pentru a le urmări oricând în locuințele private, cu floricelele de porumb pregătite imediat în bucătărie. Radioul în FM a rămas popular, mai cu seamă posturile care pun accentul fie pe muzica clasică, de obicei radioul public, sau pe rock-and-roll. Spre sfârșitul deceniului 1970, industria înregistrărilor pe vinil a început să întâmpine dificultăți, pricinuite în principal de progresele uimitoare în tehnicile de înregistrare pe bandă, ce păreau să scoată din uz discul de vinil. Concertele rock, chiar dacă semănau mai puțin cu evenimentele de amploare de la sfârșitul anilor ’60 și din primii ani ’70 (precum cel mai faimos, desfășurat la Woodstock, în statul New York, în 1969, unde au participat sute de mii de persoane), erau așteptate cu nerăbdare de generațiile mai tinere. Tinerilor li se adăuga generația anilor 1960, care îmbătrânea vrând-nevrând, dar care umplea o sală de concert sau un stadion pentru a asculta grupuri ca Rolling Stones și The Who. Faptul că starul star de la Rolling Stones, Mick Jagger, a împlinit 40 de ani în 1983 nu a părut să-i potolească nici pe el, nici legiunile de fani. Toanele precum „disco-mania“ (muzica de discotecă) au avut o existență efemeră, pe când nostalgia pentru genul rock-and-roll de acum 20 de ani a supraviețuit. Aceeași nostalgie se regăsește în succesul remarcabil al unor filme ca *American Graffiti*, povestea unor elevi de liceu de pe la jumătatea anilor ’60, și *Animal House*[1], despre farsele și capcanele studenților în epoca inocentă de dinaintea Războiului din Vietnam.

Această nostalgie a însoțit evoluția unei noi generații de studenți, ce păreau să fi abandonat activismul social de la

1. În România cunoscut cu titlul *Peripeții la colegiu* (n. tr.).

sfârșitul deceniului 1960. Obținerea unor note bune și grija pentru carieră într-o perioadă extrem de concurențială au căpătat o importanță covârșitoare, deși calitatea sistemului de învățământ american, îndeosebi în licee, părea că scade sau cel puțin că nu progresează. Unii și-au exprimat consternarea în legătură cu sfârșitul idealismului, exprimat în sloganul *Looking Out for Number One*[1]. Alții au susținut că, pentru a construi o lume mai bună, omul trebuie să fie practic.

În ciuda îmbătrânirii inevitabile a generației '60 și a speranței de viață în continuă creștere, cel puțin în lumea dezvoltată, mare parte din cultura noastră se axează în continuare pe tinerețe și tineret. Actrițe tinere ca Brooke Shields și Jodie Foster au simbolizat cultul tinereții în filmele de succes, însă într-un mod mult mai monden și mai puțin inocent decât o făcuse Shirley Temple cu patru decenii înainte. Așa cum „gândește tinerește" a devenit o lozincă în publicitatea comercială, „rămâi tânăr" s-a afirmat ca rațiune a vieții. Joggingul a ajuns pasiune națională în Statele Unite și multă lume a luat în serios vechiul proverb „ești ceea ce mănânci", încercând să adopte o alimentație mai sănătoasă. Așa-numitele alimente naturale, odinioară asociate cu hipioții dispăruți deja de pe scena americană, se găseau acum în gospodăriile obișnuite. Oamenii de știință au făcut progrese considerabile în cercetarea cauzelor cancerului, marele ucigaș al secolului nostru, avertizându-ne împotriva pericolelor fumatului și amintindu-ne că anumite alimente considerate absolut normale secole la rând, ca sarea și carnea roșie, nu ne fac neapărat bine. Savanții au făcut progrese mult mai modeste în colosala luptă pentru găsirea unui tratament al cancerului, în ciuda îmbunătățirilor aduse tehnicilor de depistare și a conștientizării publice sporite.

Cu câțiva ani în urmă, un scriitor rus a publicat o cărțulie intitulată *Va supraviețui Uniunea Sovietică până în 1984?* Până acum URSS s-a dovedit capabilă să facă față problemelor economice, să reprime disidența și să supraviețuiască valurilor de naționalism din țările aservite și din interiorul granițelor.

1. „În căutarea locului întâi" (n. tr.).

Uniunea Sovietică a dat puține semne de schimbare în anii guvernării lui Leonid Brejnev, care a murit în 1981. Viața disidenților a rămas la fel de grea. Cea mai faimoasă voce a opoziției din Uniunea Sovietică, scriitorul Aleksandr Soljenițîn, a emigrat în Statele Unite ca refugiat. Numărul evreilor plecați din Rusia în Statele Unite sau Israel a crescut. Președintele Jimmy Carter i-a încurajat pe disidenți în numele drepturilor omului în 1976, când i-a trimis fizicianului Andrei Saharov o scrisoare prin care se angaja că va „încerca să obțină eliberarea prizonierilor de conștiință".

Deși președintele Carter și conducătorul rus Leonid Brejnev au semnat al doilea Tratat pentru reducerea armamentelor strategice (SALT) în 1979, cele două puteri au rămas inamice înverșunate. De atunci încoace, în ciuda a numeroase discuții, nici una din țări nu a părut serioasă în legătură cu reducerea arsenalului nuclear, americanii amplasând rachete Pershing puternice în Europa, ignorând mișcările antinucleare vehemente atât în Europa, cât și în Statele Unite. Acțiunile sovieticilor nu au inspirat deloc încredere în Occident nici măcar după moartea lui Brejnev. În 1979, Armata Roșie a invadat statul vecin Afganistan în momentul în care facțiunea susținută de sovietici în această țară muntoasă și săracă s-a confruntat cu o opoziție fermă. Sovieticii au jucat un rol în reprimarea sindicatului Solidaritatea din Polonia și s-au implicat în câteva evenimente din Africa, în special în Angola, Mozambic și Etiopia. În septembrie 1983, rușii au doborât un avion coreean de pasageri deviat de la traseu în spațiul aerian de deasupra insulei sovietice Sahalin, în nordul Japoniei, confundându-l cu un avion de spionaj. A urmat un scandal internațional. Am părut pe punctul de a ne întoarce la Războiul Rece, mai ales că Armata Roșie a început să-și asume un rol politic mai pronunțat în Uniunea Sovietică, iar problema supremației în elita vârstnică a Biroului Politic sovietic a rămas nerezolvată.

În deceniile 1950 și 1960, americanii, inclusiv responsabilii pentru politica externă a Statelor Unite, au tins să considere în bloc Uniunea Sovietică și China drept puteri comuniste ostile intereselor lumii libere. După Războiul din Vietnam, în care

Uniunea Sovietică și China au ajutat Vietnamul de Nord și forțele Vietcong, lumea occidentală a înțeles mai bine numeroasele aspecte istorice, teritoriale și ideologice care despart cele două puteri. Prin anii '70 s-ar fi zis că cei doi vecini gigantici se vor lupta între ei, nu cu Statele Unite.

Deși Statele Unite și URSS se înarmaseră atât de masiv încât s-ar fi putut distruge reciproc în mai puțin de o oră, au constatat că forța armelor nu e suficientă pentru a-și impune voința și a câștiga prieteni în lume. Sovieticii au strivit scânteia libertății și relativa libertate de exprimare ce caracterizase „Primăvara de la Praga" din Cehoslovacia în 1968. După invadarea Afganistanului în 1979, s-au trezit împotmoliți într-un război cu gherilele hotărâte să lupte până la moarte.

În 1980, în Polonia s-a înființat o mișcare sindicală numită Solidaritatea. Susținerea acordată de poporul polonez acestei mișcări, care se opunea, în numele libertății, deciziilor arbitrare luate de stat, indica faptul că în blocul est-european puteau surveni și alte fisuri. Amenințarea armatei sovietice și impunerea legii marțiale de către autoritățile poloneze nu au putut eradica dorința de mai multă libertate. În 1983, Lech Wałęsa, un muncitor din Gdansk, scena revoltelor contra regimului organizate în 1970, a câștigat Premiul Nobel pentru pace pentru rolul jucat în evenimentele din oraș ca lider al Solidarității.

La fel ca Uniunea Sovietică, Statele Unite trebuie să-și asume parțial responsabilitatea pentru problemele întâmpinate de democrație în unele zone din lume. În septembrie 1973, armata chiliană, ajutată și încurajată de CIA, s-a întors împotriva președintelui ales de popor, marxistul Salvador Allende. Guvernul militar care a urmat a inaugurat domnia terorii, torturii și execuțiilor. Zece ani mai târziu, Statele Unite îl sprijineau încă pe generalul Pinochet, dictatorul acestei țări nefericite. Au susținut și alte dictaturi în America Latină, de pildă în Argentina (deși SUA a înclinat în favoarea britanicilor în scurtul război din 1982 între Anglia și Argentina pentru Insulele Falkland) și în Brazilia. În America Centrală, Statele Unite au ajutat regimurile opresive din Guatemala și El Salvador. În Asia, susținerea Statelor Unite a conferit legitimitate și putere guvernelor

din Filipine și Coreea de Sud, pe care mulți dintre cetățenii acestor state le considerau represive. După ce o revoluție de stânga a pus capăt dictaturii din Nicaragua, guvernul Statelor Unite i-a învinuit pe ruși și cubanezi pentru această evoluție și altele similare din America Centrală. O asemenea strategie politică a atras criticile mai multor aliați ai americanilor, ca Franța și Mexicul.

În octombrie 1983, Statele Unite au invadat insulița Grenada (cu o populație de 110.000 persoane) din Caraibe, lângă coasta venezuelană. Deși planificată anterior, invazia a constituit un răspuns la cererea insulelor învecinate, care doreau ca Statele Unite să înlăture o facțiune stângistă instalată de curând la putere. Pretextând că studenții americani la medicină de pe insulă ar fi în pericol, președintele Reagan a justificat invazia invocând prezența pe insulă a consilierilor și armelor din Cuba și URSS. Această acțiune, aprobată larg în Statele Unite, a stârnit critici covârșitoare la ONU din partea a peste o sută de țări, inclusiv a unora dintre cei mai apropiați aliați ai Americii, care au deplâns încălcarea legislației internaționale. La o scară mai mică și mai puțin sângeroasă, intervenția Statelor Unite le amintea unora de invazia sovietică în Afganistan, arătând că ambele superputeri erau dispuse să ignore opinia mondială pentru a-și atinge obiectivele. Concomitent, Statele Unite acționau fățiș în scopul răsturnării guvernului din Nicaragua, în America Centrală, pe când sovieticii erau angajați în activități similare în Africa. Dacă ar trăi, bătrânul Machiavelli ar putea cita proverbul: „cu cât mai mult se schimbă lucrurile, cu atât rămân la fel“.

În Iran, sprijinul american nu l-a putut menține pe șah la putere împotriva opoziției copleșitoare înfruntate de acest împărat puternic și bogat. A fost alungat de la putere în 1979 și s-a refugiat în Statele Unite, iar apoi în Egipt, unde a murit. Revoluția iraniană l-a adus în fruntea statului pe ayatollahul Khomeini, un lider religios decis să creeze un stat bazat pe fundamentalismul islamic. Mulți iranieni de rând care detestau temuta poliție secretă a șahului aveau acum motive să se teamă de noul regim, îndeosebi comuniștii și gruparea religioasă Bahai.

Asocierea strânsă dintre șah și Statele Unite a generat în Iran o ură formidabilă față de America și americani. Într-o dimineață de duminică din noiembrie 1979, o mulțime furioasă a asaltat ambasada americană din Teheran și a luat 150 de ostatici. Iranienii i-au ținut pe ostatici în condiții mizerabile mai bine de un an, timp în care lumea a stat și a privit. În ciuda puterii sale, SUA nu a reușit să le obțină eliberarea. O tentativă militară de a-i elibera a eșuat. În cele din urmă, ostaticilor li s-a dat drumul după mai mult de un an petrecut în captivitate.

Deși la vremea respectivă era încă inamicul nedeclarat al Statelor Unite în Vietnam, în 1972 China a primit vizita președintelui Nixon. Pe parcursul deceniului următor, relațiile între cele două puteri s-au îmbunătățit spectaculos. Președintele Carter a fost primul șef de stat american care a recunoscut oficial Republica Populară Chineză. În China, Revoluția Culturală, declanșată în 1966, a oprit dezvoltarea economiei. Tinerii din „Gărzile Roșii“ răscoleau China în încercarea de a „purifica“ țara de presupușii inamici ai lui Mao și de a-i reeduca pe intelectuali și alți potențiali dușmani obligându-i la munci agricole. Mao însuși, un bătrân din ce în ce mai firav, se arăta rar în public. Soția lui, Jiang Qing, și „Grupul celor Patru“ au eliminat fără cruțare opoziția. Lin Biao, comandantul armatei, complotase asasinarea lui Mao, însă a murit într-un accident de avion pe când încerca să fugă din țară după descoperirea conjurației. E posibil să fi fost asasinat. Un cutremur major survenit în China a părut să prevestească prăbușirea „dinastiei“ comuniste, deoarece pe vremea dinastiilor imperiale asemenea catastrofe naturale anunțau sfârșitul binecuvântării divinității (mandatul Cerului) și căderea împăratului. În ianuarie 1976 a murit Ciu Enlai, respectat lider chinez care deschisese calea spre raporturile mai bune cu Occidentul. Președintele Mao Zedong, personalitate majoră a secolului nostru, a murit în luna septembrie a aceluiași an.

Cât timp ar fi putut continua nebunia Revoluției Culturale? Doi generali, Ye Jianying și Li Xiannan, au dat practic o lovitură de palat, arestând „Grupul celor Patru“. Bătrânii generali au readus la conducerea politică o victimă a Revoluției Culturale,

pe Deng Xiaoping. În 1981, Partidul Comunist Chinez a admis că se comiseseră erori. Mao a rămas un mare erou, însă unul uman care săvârșise și greșeli însemnate. Responsabilitatea de a repara multe din pagubele produse în perioada 1966–1976 a revenit noului regim. O misiune în care a reușit remarcabil de bine. China rămâne o țară săracă în care patru din cinci persoane lucrează în agricultură. Producția a crescut atunci când țăranilor li s-a acordat mai mult control asupra pământului cultivat. Nivelul randamentului industrial a făcut salturi spectaculoase, orașul Pekin producând de zece ori mai mult oțel decât producea toată China la începutul anilor '40. Centrele industriale chineze și-au diversificat fabricarea bunurilor de consum, unele dintre acestea fiind comercializate în Occident. În ultimul timp la televiziunea chineză au început să se vadă și reclame. Guvernul a continuat să se ocupe de enorma problemă a suprapopulării, deoarece după al Doilea Război Mondial populația s-a dublat, ajungând la extraordinarul total de un miliard. Actuala conducere a Chinei vrea să mențină relațiile bune cu Statele Unite și totodată să le îmbunătățească pe cele cu Uniunea Sovietică. Trei probleme considerabile vor sta în calea ameliorării relațiilor între Statele Unite și China. Statele Unite continuă să susțină și să înarmeze guvernul din Taiwan, frământata insulă ocupată de trupele chineze naționaliste învinse, care fugiseră de armatele lui Mao în 1949. Succesorul lui Chiang Kai-shek, rivalul lui Mao în timpul războiului civil chinez, pretinde în continuare că el reprezintă guvernul legitim al Chinei. Pe deasupra, deși chinezii ar dori ca Statele Unite să intensifice comerțul cu țara lor, producătorii americani se tem că vor fi inundați de bunurile fabricate în China la un cost mult mai redus. În sfârșit, chinezii sunt iritați de faptul că guvernul american nu permite exportarea în China a unor echipamente tehnologice delicate ce ar putea fi utilizate în scopuri militare. Lăsând deoparte aceste probleme, chinezii din orașele mari nu se mai miră când văd turiști americani care admiră minunile uneia dintre cele mai fabuloase civilizații ale omenirii, o civilizație înzestrată cu potențialul de a oferi lumii noastre o contribuție la fel de maiestuoasă ca aceea a strămoșilor,

care i-au uimit pe vizitatorii europeni pionieri ca Marco Polo și Matteo Ricci cu secole în urmă.

În deceniul 1970, Orientul Mijlociu a devenit cel mai periculos focar de tulburări, sporind tensiunea dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite. O stare permanentă de încordare între țările arabe și Israel s-a repercutat asupra întregii regiuni. În 1973, la șase ani după primul război arabo–israelian, în ziua de Iom Kippur, sărbătoare religioasă ebraică, vecinii arabi ai Israelului au lansat un atac inopinat. După câteva succese inițiale, au fost înfrânți categoric de forțele superioare ale armatei și aviației israeliene. Sprijinul acordat Israelului de puterile occidentale, în special de Statele Unite, a provocat embargoul arab asupra petrolului care, după cum am văzut deja, a avut consecințe dezastruoase pentru economia mondială. În cele din urmă Israelul și Egiptul au început să discute despre posibilitatea unui acord de pace. În 1978, președintele egiptean Anwar Sadat și prim-ministrul israelian Menahem Begin au semnat Acordurile de la Camp David. Din cauza rolului jucat în aceste negocieri dificile, Sadat, care a vizitat Israelul în 1977, și-a atras ostilitatea statornică a câtorva state arabe. A fost asasinat în 1981. Acordurile de la Camp David, la care președintele Carter a avut un aport masiv, au impus Israelului să retrocedeze Egiptului Peninsula Sinai.

Dar în Orientul Mijlociu nu s-a ajuns încă la pace. Statele arabe au refuzat să recunoască existența și legitimitatea statului Israel, creat pe pământurile ocupate mii de ani de evrei și arabi. Problema populației palestiniene a rămas nerezolvată. Aproximativ 3,2 milioane palestinieni au devenit un popor fără țară, pioni în neînțelegerile dintre statele arabe și cetățeni de categoria a doua în Israel. Câteva sute de mii trăiau în condiții îngrozitoare în taberele de refugiați din Cisiordania și Iordania. Din această disperare și sărăcie s-a născut Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP). Facțiunile violente din OEP au lovit Israelul prin acte de terorism, făcându-i pe israelienii de pretutindeni vulnerabili la atacuri sângeroase.

Tacticile OEP au pus în umbră faptul că pentru populația palestiniană trebuia făcut ceva. Expansiunea israeliană în

Cisiordania, în încercarea de a recrea regatul biblic al lui Israel, i-a obligat la noi strămutări. Politicile inflexibile ale premierului Begin, care a demisionat în septembrie 1983, au împiedicat realizarea oricărui compromis. Begin, el însuși terorist pe vremea conflictului cu britanicii după al Doilea Război Mondial, a ordonat o invazie a Libanului, de pe al cărui teritoriu grupurile de gherilă palestiniene lansaseră atacuri împotriva Israelului. În vara lui 1982, israelienii au alungat mare parte din OEP, inclusiv pe liderul acesteia, Yasser Arafat. Prezența israelienilor a permis forțelor creștine să obțină o victorie incertă asupra musulmanilor din Liban. A dus și la masacrarea de către creștini a sute de musulmani în taberele de refugiați palestinieni Sabra și Shatila din Beirut. Din păcate, cât timp teroriștii OEP i-au ucis pe israelieni și bombele israeliene au căzut peste civilii din Beirut, problema palestiniană nu s-a apropiat de o rezolvare. Totodată, tragedia Libanului continuă. Acest pământ urgisit rămâne net divizat între creștini și musulmani. Chiar și în interiorul acestor două grupări religioase majore persistă rivalități aprige, iar facțiuni mici și înarmate își dispută puterea, în ciuda prezenței forțelor de pace internaționale. O dimineață din luna octombrie 1983 a fost zguduită de bombe puternice care au omorât peste 200 de pușcași marini și aproximativ 100 de soldați francezi trimiși în zonă pentru a menține pacea. Moartea acestor americani, cel mai catastrofal număr de victime suferite într-o singură zi de o forță americană după Războiul din Vietnam, a iscat îndoieli în legătură cu rolul Statelor Unite în Orientul Mijlociu.

În ce privește Europa, perioada de după 1970 a adus stânga la putere în lumea mediteraneeană, pe când dreapta s-a descurcat mai bine în nordul Europei. O revoluție a răsturnat regimul instaurat de dictatorul portughez Salazar. Generalul Franco, care după sfârșitul războiului civil în 1939 guvernase Spania cu mână de fier, a murit în noiembrie 1975, mult după admirații lui colegi Adolf Hitler și Benito Mussolini. Prestigiul personal și determinarea regelui Juan Carlos au facilitat o tranziție surprinzător de pașnică spre democrație în această țară îndelung frământată, unde socialiștii au ajuns la putere în 1982. O

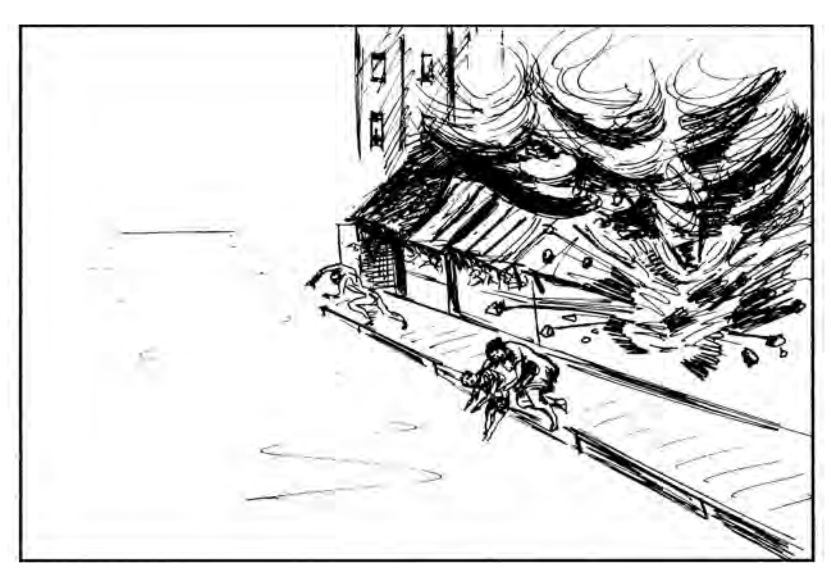
tentativă de lovitură de stat organizată de ofițeri militari a eșuat după ce aceștia au ținut ostatic parlamentul spaniol. Și Franța a ales un președinte socialist, pe François Mitterrand, în mai 1981; el i-a urmat lui Valéry Giscard d'Estaing și s-a arătat chiar mai antisovietic decât predecesorul său de dreapta. După pierderea eroului lor, generalul De Gaulle, în noiembrie 1970, și a succesorului său, Georges Pompidou, câteva luni mai târziu, gaulliștii s-au orientat tot mai mult spre Jacques Chirac, primarul Parisului, care a fost ales președinte al Franței în 1995. În Italia, guvernele s-au succedat unul după altul. Terorismul de extremă stânga și extremă dreapta au accentuat instabilitatea țării. În Grecia, o lovitură militară din 1967 l-a adus la putere pe Georgios Papadopoulos. În 1973, o revoltă studențească a precedat o nouă lovitură de stat care a evoluat spre o guvernare socialistă tulbure, provocând îngrijorarea Statelor Unite pentru soarta bazelor sale militare în această țară strategică.

Biserica Catolică a traversat o perioadă marcată de schimbări. Conciliul Vatican II, desfășurat în 1962, a consfințit libertatea de discuție în interiorul Bisericii. În efortul de a le transmite tuturor credința, a hotărât ca liturghia să nu se mai celebreze în latină, ci în limba fiecărui popor. În 1978, fumul ieșit pe tradiționalul coș de la Vatican a anunțat o noutate uimitoare pentru cele 700 de milioane de catolici de pe glob: pentru prima oară în 455 de ani cardinalii aleseseră un papă neitalian, pe cardinalul Karol Wojtyła din Cracovia, Polonia. Noul papă și-a câștigat o mare popularitate într-o bună parte din lume, vizitând mai multe țări decât oricare dintre predecesorii săi și supraviețuind unei tentative de asasinat în 1981. Urmărea cu o energie ieșită din comun evenimentele din țara sa de origine și a constituit o sursă de sprijin pentru membrii sindicatului Solidaritatea împotriva guvernului comunist.

Africa rămâne un continent frământat, sfâșiat de sărăcie, foamete și războaie civile. Războiul de trei ani purtat de Biafra pentru independența față de Nigeria s-a încheiat în 1970, costând viața a două milioane de biafrezi. În Africa de Sud persistă un regim rasist bazat pe supremația albilor și pe

segregație. După un război civil, Rhodesia a cunoscut o tranziție relativ pașnică de la regimul de guvernământ al minorității albe la guvernarea de către majoritatea neagră și a fost redenumită Zimbabwe. În Ciad, forțele susținute de libieni au declanșat un război civil împotriva unui regim sprijinit de Statele Unite și Franța, fosta putere colonială a regiunii. În Uganda, regimul criminal al dictatorului nebun Idi Amin a îngrozit lumea civilizată. Trupele tanzaniene l-au alungat pe Amin în 1979.

Bineînțeles, dictaturile nu și-au canalizat violența doar împotriva propriilor cetățeni. Asasinatul politic constituie mai departe un semn trist al vremurilor; terorismul a devenit un stil de viață pentru multe grupări dornice să-și atingă obiectivele contra statelor puternice. Asasinarea președintelui Kennedy în 1963, a fratelui său Robert în 1968 și a lui Martin Luther King, marele activist pentru drepturile civile, în același an, au fost urmate de atentate la viața candidatului prezidențial George Wallace în 1972 și două tentative îndreptate împotriva președintelui Gerald Ford. În 1981, atât papa, cât și președintele Reagan au supraviețuit gloanțelor asasinilor. Multă lume a plâns

ATENTAT TERORIST CU BOMBĂ

asasinarea fostului solist al trupei Beatles, John Lennon, care cânta despre pace, împușcat de un dement în 1980 la New York.

Terorismul s-a afirmat ca o armă mortală a grupărilor violente. În 1972 s-au desfășurat la München, în Germania de Vest, Jocurile Olimpice, simbolul posibilităților de cooperare internațională și competiție pașnică. Opt teroriști palestinieni înarmați masiv au luat ostateci mai mulți atleți israelieni, ucigând 11 în momentul în care poliția s-a năpustit în clădirea unde erau ascunși. Lumea, șocată de această vărsare de sânge și uluită de determinarea imperturbabilă a teroriștilor de a ucide oameni nevinovați și de a se lăsa uciși la rândul lor, a văzut și alte asemenea tragedii. În Irlanda de Nord, violența a escaladat începând din 1969, când Armata Republicană Irlandeză catolică, declarată ilegală, și-a atacat brutal și frecvent inamicii irlandezi și englezi, cerând desprinderea Irlandei de Nord de Marea Britanie. Grupările protestante au răspuns cu aceeași monedă. În deceniul 1970 lumea a asistat la numeroase atacuri sângeroase împotriva evreilor. Puțini pot uita oribilul spectacol al cadavrelor întinse în fața unei sinagogi din Paris în 1980 sau în cartierul evreiesc din același oraș. În semn de protest față de masacrarea compatrioților de către turci înaintea Primului Război Mondial, armenii au organizat câteva atacuri care au avut drept ținte demnitari și avioane civile. În Italia, Brigăzile Roșii de extremă stânga au lansat o serie de atacuri sângeroase împotriva statului. Teroriștii de dreapta au aruncat în aer gara din Bologna, omorând aproape o sută de persoane, și tot ei poartă răspunderea pentru o explozie ucigașă la sărbătoarea Oktoberfest din München în 1980. Teroriștii păreau capabili să lovească aproape oriunde, chiar și în apropierea Palatului Buckingham din Londra pe parcursul unei parade. Anumite acte teroriste au fost puse în legătură cu Libia și regimul dictatorului Gaddafi. În 1976, israelienii au dat o lovitură terorismului când un comando a salvat 104 ostatici care fuseseră duși cu avionul pe aeroportul Entebbe din Uganda. Un pătimaș sau doi, dispuși să moară pentru ceea ce credeau a fi o cauză dreaptă, puteau crea o stare de frică, acutizând ura dintre dușmani și îngreunând încă și mai mult găsirea unor soluții

rezonabile la problemele politice și internaționale în lumea noastră frământată.

Tema rezistenței umane nu e cu siguranță nouă în istoria omenirii. Lovite de crize economice și de degradarea mediului înconjurător, vulnerabile la dictaturi sau terorism și prinse în conflictul pentru supremație dintre două superputeri, popoarele planetei se pot consola simțitor știind că omenirea a supraviețuit pericolelor din trecut. Am asistat la regenerarea mai multor orașe americane ruinate, ca Baltimore și Detroit, și la renașterea unor resurse naturale distruse temporar, ca fluviul Tamisa în Anglia și lacul Erie în Statele Unite. Uriașele provocări ecologice care ne stau în față ar putea fi rezolvabile prin acțiuni hotărâte. Ar trebui să ne dea speranțe masiva mișcare din Europa împotriva armelor nucleare și larga susținere populară de care au parte mișcările ecologiste, preocupate de ocrotirea mediului, în Statele Unite. De asemenea, avem în lume exemplul multor persoane cărora le putem admira curajul, integritatea și angajamentul energic în folosul omenirii: persoane ca Jacobo Timerman, intelectualul care a luat poziție împotriva persecutării evreilor și a promovat democrația în Argentina; Anwar Sadat, care a depus eforturi remarcabile pentru a-și uni țara, Egiptul, și a aduce pacea în Orientul Mijlociu; Maica Tereza, călugărița măruntică care a muncit ani la rând neștiută de nimeni printre săracii deznădăjduiți din Calcutta înainte de a i se acorda Premiul Nobel pentru pace și a atrage atenția lumii asupra celor flămânzi, săraci și uitați din vastul subcontinent și din alte părți ale lumii; Gabriel García Márquez, scriitor care a supraviețuit regimului autoritarist din Chile și a primit Premiul Nobel pentru literatură; dramaturgul Athol Fugard, ivit din lumea segregată rasial a Africii de Sud pentru a-și încânta publicul cu piesele sale; și Lech Wałęsa, care a condus sindicatul polonez Solidaritatea în lupta pentru libertate. Acești bărbați și femei au lucrat cu altruism pentru o lume mai bună. Cu cât mai dificile vor fi provocările pe care le va avea de înfruntat omenirea în viitor, cu atât mai mult trebuie să colaborăm între noi.

77

UN MILENIU NOU

NOI LIBERTĂȚI ȘI RAPORTURI GLOBALE

ULTIMELE DOUĂ DECENII DIN SECOLUL XX AU FOST MARCATE de schimbări politice dramatice, remarcabile datorită caracterului lor pașnic, și care au adus libertatea multor națiuni conduse anterior de guverne autoritariste. Concomitent, transformările tehnologice fascinante și îmbogățitoare au făcut lumea să pară mai mică. Desigur, unele probleme care au afectat dintotdeauna omenirea – foametea, bolile, violența și războiul – continuă să împovăreze viața a milioane de persoane. Și totuși, având în vedere gradul tot mai ridicat de interdependență a națiunilor și schimbările semnificative din comunicare, mare parte din omenire are motive să fie optimistă, ba chiar entuziasmată în legătură cu viitorul.

Neîndoielnic, cel mai important eveniment din ultimele decenii și, probabil, al perioadei postbelice, a fost prăbușirea comunismului în Europa. Pe vremea când reprezentanții Uniunii Sovietice și ai Statelor Unite se priveau bănuitor peste masa convorbirilor purtate la jumătatea anilor ’80 în vederea reducerii arsenalului nuclear, puțini și-ar fi închipuit că în câțiva ani comunismul se va prăbuși în Uniunea Sovietică și în Europa de Est și că Uniunea Sovietică se va dezintegra prin desprinderea succesivă a statelor-satelit. Dintre factorii care au conlucrat la doborârea comunismului, cel mai important a fost că, în ciuda promisiunilor de a aduce bunăstarea economică, comunismul n-a funcționat. Pe deasupra, absența libertății politice în Uniunea Sovietică și în statele-satelit mai mici a nemulțumit și demoralizat profund un număr mare de oameni.

În 1985, secretar general al Partidului Comunist și, prin urmare, șef al Uniunii Sovietice a devenit Mihail Gorbaciov. În comparație cu predecesorii lui mai vârstnici, Gorbaciov era tânăr și dinamic. El a înțeles că supraviețuirea comunismului, în care el își punea speranțe, necesita implementarea unor reforme economice și chiar politice esențiale. Gorbaciov a adus în guvern câțiva oameni relativ liberali și a ordonat o relaxare a cenzurii stricte care sufocase atât de mult timp exprimarea artistică și politică. Și, pentru prima oară, un lider sovietic a început să discute deschis o realitate sumbră: anume că economia sovietică era incapabilă de creștere dacă muncitorii și fermierii nu primeau stimulente economice reale pentru a munci din greu. Gorbaciov a anunțat politica perestroika, sau restructurarea economiei comuniste pentru ca aceasta să devină mai productivă și să ofere mai multe bunuri de consum. Insistând asupra „necesității unei revoluții în gândire", el a cerut o lărgire a proprietății private în Uniunea Sovietică și a sperat că va convinge țările occidentale să investească în URSS. Între timp însă, cheltuielile masive pentru a ține pasul cu Statele Unite în cursa înarmărilor și înflorirea „pieței negre", unde bunurile și serviciile erau tranzacționate ilegal, au împovărat economia sovietică.

Spre sfârșitul anilor '80, mișcările naționaliste puternice au căpătat mai multă influență în Lituania, Letonia și Estonia – „țările baltice" din nord –, dar și în Ucraina, Georgia și Armenia, state din vasta întindere sudică a imperiului sovietic. Cam peste tot în Uniunea Sovietică, opoziția democrată a căpătat încredere, cerând mai multe reforme, în unele zone unindu-și forțele cu grupurile naționaliste. În paralel, criza economică din URSS s-a accelerat pe măsură ce productivitatea a încetinit până aproape de stagnare în 1988. Acest lucru i-a convins pe mulți dintre partizanii reformelor din Rusia și alte state ale Uniunii că reformarea sistemului comunist nu va fi suficientă și că regimul comunist, instaurat în 1917, trebuia abandonat.

Între timp, Gorbaciov a efectuat vizite de mare succes la Washington, Londra și Paris, unde a fost primit ca prieten. Gorbaciov a oprit treptat implicarea sovietică în lungul și sângerosul război civil din Afganistan. Mai presus de toate, pe

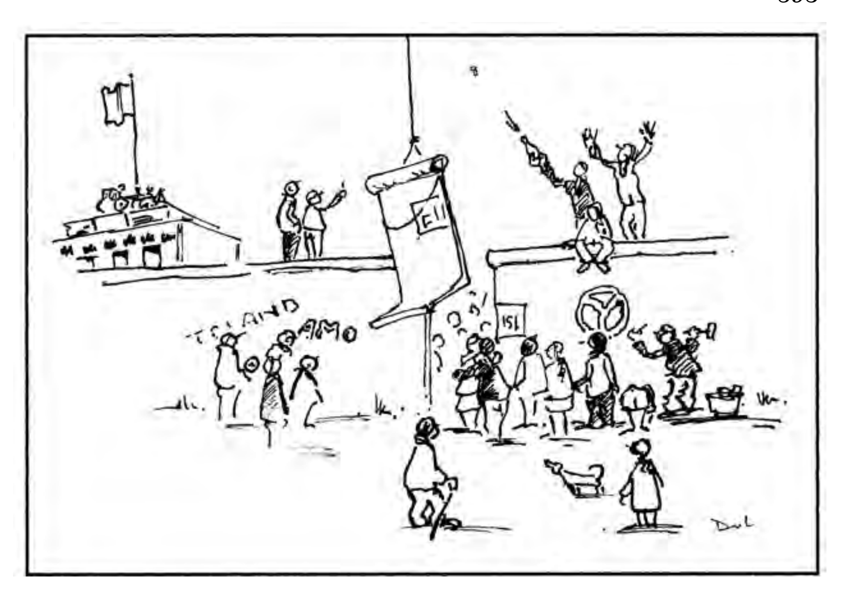
măsură ce mișcările naționaliste din estul Europei s-au intensificat în condițiile nemulțumirii economice tot mai violente, Gorbaciov a dat clar de înțeles că Uniunea Sovietică nu va mai trimite tancuri și soldați în sprijinul liderilor comuniști din Polonia, Germania de Est și din alte state, care intenționau să își reprime propriii cetățeni. Strigătele protestatarilor „Gorbi, Gorbi, Gorbi!“ au dovedit că se petrecea o transformare remarcabilă: în vreme ce în trecut conducătorii sovietici reprezentau o amenințare serioasă pentru mișcările favorabile schimbării în sfera lor de influență, un lider sovietic devenea acum simbolul speranței de reformare. În vara lui 1989, Gorbaciov a afirmat răspicat că „orice amestec în treburile interne și orice încercare de îngrădire a suveranității statelor, prietene și aliate sau altfel, sunt inadmisibile“.

Scăpate de amenințarea imixtiunii sovietice, statele din Europa de Est au respins rând pe rând comunismul. În Ungaria, unde grupurile de opoziție erau bine organizate, și în Polonia, unde acestea aveau legături strânse cu influenta Biserică Catolică, autoritățile comuniste au încercat să ajungă la un compromis. În Ungaria, lideri reformatori ajunseseră la putere încă din 1988. Guvernul a abandonat pur și simplu comunismul, iar în mai 1989 a scos gardul de sârmă ghimpată de pe granița cu Austria. În Polonia, cu un an înainte, guvernul demarase negocierile cu Solidaritatea, grupul de opoziție politică născut din grevele și mișcările de reformă inițiate în 1980 în șantierele navale din portul Gdansk. În 1989, în Polonia s-au ținut primele alegeri libere după al Doilea Război Mondial. Candidații susținuți de Solidaritatea au obținut rezultate foarte bune, obligând guvernul să împartă puterea. Lunga eră comunistă din Polonia s-a sfârșit un an mai târziu, când Partidul Comunist Polonez și-a schimbat numele și a început să funcționeze ca orice alt partid politic.

Vântul schimbării a ajuns repede și în Germania de Est și Cehoslovacia, două dintre cele mai opresive state comuniste. Inspirați de transformările din Uniunea Sovietică, Ungaria și Polonia, germanii estici de rând au început să-și ceară libertatea. Mii și-au exprimat votul cu picioarele, fugind în Germania

de Vest în numere record; eforturile poliției est-germane de a-i opri au devenit din ce în ce mai șovăielnice, chiar dacă liderul Germaniei de Est, Erich Honecker, a refuzat orice compromis în direcția reformelor. Vizita lui Gorbaciov în octombrie 1989 a scos în stradă și mai mulți protestatari care îi scandau numele. Honecker a fost alungat de la putere și înlocuit cu un președinte care a anunțat că din momentul respectiv germanii din Est aveau dreptul de a călători în Vest și că Zidul Berlinului, care din 1961 era un simbol al despărțirii dintre Est și Vest, va fi dărâmat. Mulțimi entuziasmate s-au îmbulzit la zid, unde gărzile nu au reușit sau nu au dorit să-i împiedice să treacă pe porți ori să sară pentru a-i îmbrățișa pe frații de dincolo. În câteva zile, trei milioane de est-germani trecuseră în Republica Federală Germania, majoritatea pentru prima oară. Un poet din Germania de Est a comentat: „Trebuie să plâng de bucurie că s-a întâmplat atât de repede și de simplu. Și trebuie să plâng de furie că a fost nevoie de atâta amar de vreme." La primele alegeri libere desfășurate în Germania de Est au câștigat lesne conservatorii favorabili unificării cu Republica Federală Germană. Germania de Est și cea de Vest au devenit o singură Germanie unită în decembrie 1990.

În Cehoslovacia, vestea căderii Zidului Berlinului a provocat o mobilizare în masă a oamenilor de rând și sfârșitul regimului comunist în zece zile. Mulțimi enorme, frenetice s-au strâns în centrul capitalei Praga pentru a cere reforme, protestând contra bătăilor aplicate de poliție manifestanților. Fără sprijinul armatei sovietice, autoritățile comuniste au fost obligate să negocieze cu partizanii alegerilor libere. În decembrie 1989, Adunarea Federală, dominată de comuniști, a votat sfârșitul monopolului Partidului Comunist în viața politică a țării. Președinte a fost ales Václav Havel, un tânăr dramaturg ale cărui scrieri fuseseră interzise de guvern și care suferise ani de închisoare din cauza activităților politice. Ceea ce Havel a numit „Revoluția de catifea" adusese libertatea Cehoslovaciei practic fără vărsare de sânge. Rivalitățile dintre cehi și slovaci au determinat totuși crearea a două țări separate în 1993, Republica Cehă și Slovacia.

CĂDEREA ZIDULUI BERLINULUI

Regimurile comuniste din Bulgaria, România și Albania s-au prăbușit tot la sfârșitul lui 1989, în toiul crizei economice și năzuințelor populare pentru o viață mai bună. În Bulgaria, câțiva oficiali ai Partidului Comunist și ofițeri de armată au decis că schimbarea era inevitabilă și l-au îndepărtat pe nemilosul lider care încercase să-și atragă susținerea populară întorcând populația de etnie bulgară împotriva minorității turce. În România, coruptul dictator Nicolae Ceaușescu și soția lui au recurs la forță în încercarea de a-și menține puterea când nemulțumirea și demonstrațiile au luat amploare. Când protestatarii au strigat acoperindu-i vocea la începutul unui discurs, forțele românești de securitate au deschis focul asupra mulțimii. Cuplul Ceaușescu a încercat să fugă cu elicopterul, însă au fost prinși, judecați de un tribunal format la repezeală, condamnați la moarte și împușcați, iar corpurile înghețate au fost lăsate la pământ pentru a fi filmate de camerele de televiziune. În cele din urmă comunismul a căzut chiar și în cea mai înapoiată și mai izolată țară din Europa, Albania; lipsa de alimente a dus la greve, revolte și la demisia guvernului comunist în iunie 1991. Comunismul s-a prăbușit și aici cu o viteză uimitoare.

Colapsul subit, dramatic al guvernelor comuniste din estul Europei a intensificat presiunile în direcția unei schimbări rapide în Uniunea Sovietică. La începutul lui 1990 s-a permis înființarea partidelor necomuniste și s-au abrogat restricțiile privitoare la cultele religioase. Congresul Deputaților Poporului l-a ales pe Gorbaciov în funcția de președinte, o poziție de autoritate care a încetat să mai fie legată automat de Partidul Comunist. Rusia și alte câteva state au declarat că pot adopta legi care să le invalideze pe cele implementate anterior de Uniunea Sovietică. Lituania a fost prima republică care și-a declarat independența față de Uniunea Sovietică.

Gorbaciov credea totuși că sistemul comunist poate fi salvat ducând mai departe reformele. În Rusia, Boris Elțîn, un reformator gălăgios, băutor înveterat și tot mai popular, a început să conteste autoritatea lui Gorbaciov, în special la începutul lui 1991, când acesta a părut să se abată de la linia reformistă din cauza criticilor venite din partea comuniștilor intransigenți care doreau schimbări mai mici sau nu le doreau deloc. Exasperându-i și mai tare pe intransigenți, Gorbaciov s-a răzgândit iarăși în aprilie, acceptând ideea că republicile sovietice trebuiau să fie autonome, fapt ce punea efectiv capăt existenței Uniunii Sovietice. În august, câteva figuri influente din armată, Partidul Comunist și KGB (serviciile secrete sovietice) l-au pus pe Gorbaciov sub arest la domiciliu la casa lui de vară din Crimeea. În Moscova, Elțîn a încurajat opoziția față de lovitura de stat și armata a rămas loială guvernului legitim. Lovitura eșuată a accelerat colapsul Uniunii Sovietice. Gorbaciov s-a întors la Moscova ca erou. Elțîn, președinte al parlamentului rus, a suspendat Partidul Comunist. Gorbaciov a desemnat și alți miniștri reformatori, iar guvernul sovietic a recunoscut autonomia republicilor care alcătuiseră, din ce în ce mai refractare, Uniunea Sovietică. Până la sfârșitul lui 1991, 13 din cele 15 republici ale fostei URSS își declaraseră independența. De Crăciun în 1991, extenuat, Gorbaciov a demisionat după șase ani formidabili la putere. Uniunea Sovietică nu mai exista.

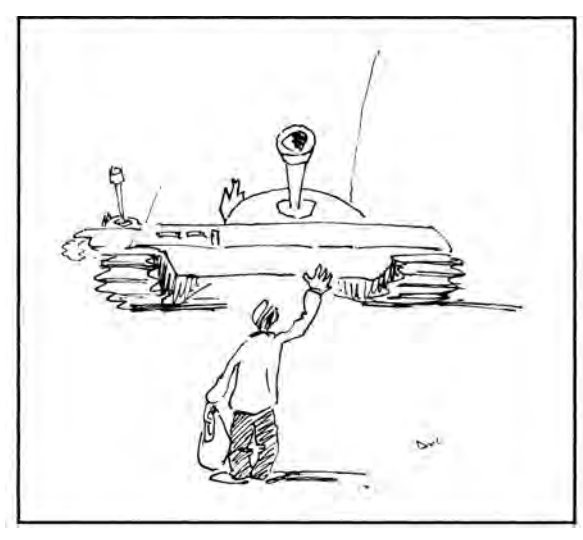
Colapsul comunismului a pus capăt Războiului Rece și a eliberat deodată lumea de amenințarea unui război nuclear între

Statele Unite și Uniunea Sovietică. Totuși, drumul spre stabilitatea economică și politică nu a fost ușor nici pentru statele care formaseră Uniunea Sovietică, nici pentru fostele state comuniste din estul Europei. Majorității acestor țări le lipseau tradițiile guvernării parlamentare. Mai mult, transformarea economiilor comuniste controlate de stat în economii libere, de piață, s-a dovedit extrem de dificilă. Economia de piață liberă nu putea fi implementată fără a provoca imediat harababură și scumpiri continue. În consecință, prețurile au crescut dramatic peste tot, șocuri violente pe care economiștii occidentali le-au considerat necesare pentru a crește producția și a aduce mai multe bunuri de consum în magazine. Dar inflația galopantă le-a provocat necazuri mari oamenilor de rând. Până în ianuarie 1992, când Elțîn a anunțat sfârșitul controlului prețurilor în Rusia, costul multor articole esențiale se triplase. În plus, declinul autorității statale, oricât de opresivă ar fi fost ea, a încurajat un val de criminalitate și violență, deoarece bandele interlope au profitat de haosul din jur. Libertatea avea prețul ei.

Sfârșitul comunismului a adus și o escaladare rapidă a rivalităților înverșunate – și uneori extrem de violente – între diverse popoare care pe parcursul perioadei sovietice fuseseră obligate să trăiască într-o relativă armonie. Nicăieri nu s-au văzut mai limpede ca în Iugoslavia, unde sârbii, croații și bosniacii musulmani alcătuiau principalele trei grupuri etnice, fiecare cu religia proprie – ortodoxă rusă, catolică și musulmană. Iugoslavia s-a fărâmițat în grupuri etnice beligerante și mai întâi Croația, apoi Bosnia și-au declarat independența față de Iugoslavia dominată de sârbi. În Bosnia a urmat curând un război civil cu dovezi de „purificare etnică“ și genocid. „Europa moare în Sarajevo“, avertiza un afiș din Germania despre capitala bosniacă, bombardată sistematic de sârbi. Luptele din Bosnia ar fi costat, după unele estimări, viața a nu mai puțin de 150.000 de persoane, plus alte 2,8 milioane refugiate. În cele din urmă, în 1995, guvernul american i-a încurajat pe sârbi, croați și musulmani să semneze Acordul de la Dayton, adus la îndeplinire prin prezența a aproximativ 60.000 de căști albastre, trupe ONU, din care o treime soldați americani.

Contingentele ar fi trebuit să ocrotească minoritățile etnice, însă în multe cazuri au asistat neputincioase la încălcarea unui lung șir de armistiții. Vechile rivalități etnice n-au fost ușor de depășit nici în alte zone. Faptul a fost vizibil mai ales în țările cu minorități etnice semnificative, ca Rusia, România și Letonia. Naționalismul agresiv a rămas o amenințare în Europa de Est. Cantitatea considerabilă de echipamente militare nucleare rămase din perioada sovietică în Ucraina, Belarus și Kazahstan a continuat să constituie o potențială amenințare la adresa păcii în lume.

După dispariția Uniunii Sovietice, ochii lumii s-au întors tot mai mult spre celelalte state comuniste, în primul rând spre China. În 1987, al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Chinez a marcat un compromis între reforma economică moderată – desprinderea de controlul statal și apropierea de inițiativele capitaliste –, dar a menținut opoziția față de orice reformă politică. A fost prezidat de Deng Xiaoping, bătrânul lider chinez a cărui încurajare adusese reforme economice semnificative începând din 1979. Totuși, la începutul lui 1989, în China, și în special la Beijing, a luat amploare o mișcare populară în favoarea reformării democratice; în luna mai, la demonstrații

MIȘCAREA DEMOCRATICĂ ÎN CHINA

au participat peste 1 milion de persoane. După ce la 4 iunie 1989 în China s-a impus legea marțială, trupele chineze au intervenit în Piața Tiananmen în Beijing, zdrobind mișcarea prodemocratică. Într-un moment dramatic, unul dintre manifestanți a ieșit singur în calea unui tanc al armatei chineze. Milioane de spectatori din toată lumea l-au privit la televizor cu respirația tăiată. Însă îndepărtarea lui Zhao Ziyang, politician reformist, și înlocuirea lui cu Jiang Zemin a reflectat predominarea intransigenților în cercurile conducătoare ale comuniștilor chinezi. În represiunea care a urmat, sute de militanți au fost uciși și alți câteva mii închiși, ceea ce a înrăutățit iarăși, și mai mult, relațiile chinezilor cu Occidentul.

Ulterior liderii occidentali au căutat zadarnic semnele unei transformări politice semnificative în această țară cu 1,3 miliarde de locuitori, aproape o pătrime din populația lumii. Comerțul cu Vestul a adus bunurile de consum la dispoziția populației chineze, cel puțin în orașele mari, însă economia era afectată de inflație, de șomaj și de utilizarea slabă a forței de muncă. Din ce în ce mai mulți chinezi s-au simțit înstrăinați de regimul comunist autoritar. În ciuda mesajului voios al lui Ding, care afirma că „e grozav să te îmbogățești“, China continuă să fie în mare parte o țară extrem de săracă. Zonele rurale, în special, au rămas sărace și uneori la un pas de instabilitate; în consecință, în anii ’90, aproximativ 100 de milioane de persoane s-au îmbulzit în orașele litorale mari. În plus, populația Chinei s-a mărit considerabil în 1997, când Hong Kong, portul prosper și supraaglomerat, cu 6 milioane de locuitori, pe care guvernul britanic îl deținea ca teritoriu din secolul al XIX-lea, a trecut în stăpânirea chinezilor, conform unui acord prealabil. Guvernul comunist chinez a promis să mențină capitalismul și democrația în Hong Kong pe o perioadă de 50 de ani.

După prăbușirea Uniunii Sovietice, Cuba a rămas singurul avanpost comunist în afara Asiei. Liderul cubanez Fidel Castro a rămas la conducere în ciuda unui embargou economic impus de SUA în scopul de a limita comerțul cu insula caraibeană și a pune în dificultate poporul cubanez, în speranța că îl va înlătura pe Castro. În 1991, retragerea subită a milioanelor de

dolari pe care Uniunea Sovietică îi furnizase anual a înrăutățit situația economică din Cuba, lipsa neputând fi compensată nici măcar de intrările considerabile de valută străină adusă de turiști.

Sancțiunile economice au avut un efect vital în altă zonă a globului. În Africa de Sud, apartheidul (separarea legală și inegalitatea impusă persoanelor de culoare) s-a terminat în sfârșit, ca rezultat al eforturilor eroice depuse de reformatorii din interiorul țării și al presiunii diplomatice și economice internaționale crescânde asupra guvernului alcătuit exclusiv din albi. Episcopul Desmond Tutu, laureat al Premiului Nobel pentru pace în 1984, făgăduise poporului său: „Vom fi liberi". Cum violența făcea ravagii mai peste tot în Africa de Sud, în 1985 guvernul a declarat legea marțială și a orchestrat represalii sângeroase împotriva câtorva lideri de culoare. Guvernului sud-african i s-au impus sancțiuni economice internaționale și, în cele din urmă, numeroase corporații și-au vândut operațiunile din Africa de Sud. În iunie 1991 au fost abrogate legile care îi segregau pe sud-africani pe criteriul rasei. Doi ani mai târziu, guvernul alb al Africii de Sud a acceptat un aranjament de partajare a puterii cu un comitet de tranziție multipartinic, dând persoanelor de culoare posibilitatea de a juca pentru prima oară un rol în guvernare. A urmat încetarea sancțiunilor economice internaționale. În 1994, la primele alegeri libere și universale ținute în Africa de Sud, Nelson Mandela, prizonier politic timp de 27 de ani, a devenit primul președinte de culoare al Africii de Sud. Țara încearcă să depășească încetul cu încetul deceniile de inegalitate, ca și vechile rivalități tribale care au erupt în violențe.

În mare parte din restul Africii, războiul și natura au conspirat împotriva oamenilor, majoritatea săraci. Lipsurile și foametea bântuiau în Etiopia, Ciad, Niger, Sudan și alte state africane afectate de secetă în anii '80, și în țările sfâșiate de război ca Somalia, Rwanda și Zair în deceniul 1990. Războiul civil din Angola s-a terminat în 1991, dar altul continua să facă ravagii în Mozambic. Contribuțiile Crucii Roșii și darurile din partea țărilor mai prospere au alinat întru câtva aceste suferințe abominabile.

REFUGIAȚI

În 1992, la cererea ONU, Statele Unite au trimis 20.000 de soldați în Somalia, țară din Cornul Africii de Est. Obiectivul operațiunii „Restore Hope“ (Redarea speranței) era restaurarea ordinii. După alungarea unui dictator rămas la putere mulți ani, țara era răvășită de un război între facțiunile armate ale diverșilor comandanți locali, care împiedica distribuirea alimentelor din străinătate într-o țară unde liderul uneia dintre facțiuni a spus: „Dacă ai o armă ești bărbat; dacă n-ai, ești un nimeni.“ Forța de menținere a păcii trimisă de ONU a realizat prea puține lucruri și mai mulți pacificatori au fost asasinați.

În anii ’90 toate privirile s-au îndreptat spre Africa Centrală. În Rwanda, guvernul era amenințat de un colaps economic, de conflictul etnic între hutu și tutsi, dar și de formarea partidelor politice rivale. În timp ce guvernul hutu se lupta să rămână la putere, peste jumătate de milion de persoane au fost ucise și

alte două milioane au fugit în țări învecinate ca Zair, Tanzania și Burundi. Mii de persoane au murit din cauza unei epidemii de holeră izbucnite în precarele tabere de refugiați și multe altele au fost obligate de soldații din Zair să se întoarcă în Rwanda. În Rwanda, noul guvern tutsi a arestat mii de etnici hutu pe care i-a acuzat de participare la masacru, iar ONU a înființat un tribunal pentru judecarea unora dintre cei acuzați de crime împotriva umanității. Fluxul masiv de refugiați din Rwanda a accentuat, de asemenea, instabilitatea din Zair și Burundi, care traversau la rândul lor o schimbare de regim.

Din fericire, în alte zone din Africa situația nu era la fel de sumbră. În unele state, ca Zambia, începutul deceniului 1990 a adus mai multă libertate politică, slăbirea treptată a guvernării autoritare și apariția partidelor politice. În Zair, Mobutu Sese Seko, care fusese dictator o perioadă îndelungată și acumulase o avere impresionantă în detrimentul propriei țări, a fost alungat de la putere, iar Zairul și-a schimbat numele în Congo.

Și în America de Sud s-a observat o tendință pronunțată spre instalarea unor guvernări democratice, guvernele autoritariste fiind înlocuite rând pe rând cu guverne alese. În 1984 un conservator moderat a devenit președintele Argentinei, unde mii de oameni fuseseră torturați și uciși în anii regimului militar de dreapta pe parcursul deceniului 1970. În Brazilia, o mobilizare în masă a populației a contribuit la instaurarea guvernării democrate în 1985, după 20 de ani de regim militar. Moderații au ajuns la putere și în Uruguay, înlocuind o altă dictatură militară. În anul 1988, electoratul chilian a respins o lege care ar fi prelungit mandatul conducătorului militar al țării, generalul Augusto Pinochet. În Paraguay, dictatorul Alfredo Stroessner, care făcuse din mica lui țară latino-americană un paradis pentru criminalii de război naziști, a fost înlăturat de la putere în 1990 printr-o lovitură militară.

În Nicaragua, rebelii de dreapta – „Contras“ – au declanșat un război civil împotriva guvernului marxist „sandinist“. Începând din 1985, Contras au fost finanțați parțial din profiturile obținute prin vânzarea ilegală de arme din SUA spre Iran. Pe lângă tentativa de răsturnare a guvernului nicaraguan, celălalt

obiectiv al operațiunii era câștigarea sprijinului iranian în vederea eliberării ostaticilor ținuți de facțiunile musulmane din Liban (au fost eliberați în timpul Războiului din Golf). Când detaliile înțelegerii „arme pentru ostatici“ au devenit publice în 1986, Casa Albă a negat că ar fi știut ceva despre această afacere. Însă interminabilele audieri în Congres desfășurate în anul următor au dat în vileag implicarea mai multor înalți oficiali ai președinției. Raportul Congresului afirma că președintele Reagan „crease sau cel puțin tolerase un mediu“ propice unor asemenea acte ilegale. Scandalul a adus în lumina investigației publice un președinte din ce în ce mai detașat de propria instituție prezidențială. Câțiva dintre principalii consilieri prezidențiali, inclusiv consilierul pe probleme de securitate națională, au fost obligați să demisioneze din cauza afacerii „Iran-Contra“, fiind ulterior condamnați penal.

În 1987, președinții republicilor Costa Rica, El Salvador, Honduras, Nicaragua și Guatemala au semnat un acord care își propunea să pună capăt sângeroaselor războaie civile din America Centrală. Acordul impunea armistiții, alegeri libere și stoparea sprijinului acordat rebelilor din exterior. În 1990, președinții statelor din America Centrală au semnat o nouă înțelegere care preconiza dizolvarea forțelor Contra din Nicaragua. În Nicaragua puterea a fost transferată pe cale pașnică unui guvern nemarxist în 1990, când Violeta Barrios de Chamorro l-a învins la urne pe fostul președinte marxist Daniel Ortega. Cât despre Panama, unde dictatorul militar Manuel Antonio Noriega era implicat în profitabilul trafic de droguri spre Statele Unite, trupele americane au invadat țara în 1990, arestându-l pe liderul panamez și ducându-l în SUA, după care au instalat un guvern mai pe placul administrației de la Washington. Declarat vinovat de un juriu din Florida pentru trafic de droguri, Noriega a fost condamnat la mulți ani de detenție. Lungul război civil din El Salvador s-a terminat în 1991, când rebelii de stânga și guvernul au ajuns la un acord, chiar dacă violențele sporadice au continuat. În Guatemala, războiul civil care durase 36 de ani s-a încheiat cu un acord de pace semnat în 1996.

Schimbările politice dramatice au adus regimuri democratice și în alte zone, în țări ai căror cetățeni trăiseră îndelung sub

guverne represive. În Filipine, Ferdinand Marcos, ales inițial președinte în 1965, era exclus de la un al treilea mandat în 1972. Cu toate acestea, bucurându-se de susținerea necondiționată a Statelor Unite datorită importanței strategice a insulelor pentru marina și aviația militară americană, Marcos a introdus legea marțială și apoi a supravegheat adoptarea unor legi noi care i-ar fi permis să fie reales în 1981. Însă presiunea în direcția reformelor s-a intensificat și din interiorul țării, și din străinătate, iar gherilele de stânga s-au ciocnit cu trupele guvernamentale. Benigno Aquino, liderul opoziției, a fost asasinat în august 1983 la coborârea din avionul care îl aducea la Manila după mulți ani în exil. Asasinatul fusese plănuit la cele mai înalte niveluri ale regimului Marcos. În 1986, unul dintre oponenții lui Marcos la alegerile prezidențiale a fost Corazon Aquino, văduva liderului asasinat al opoziției. În urma acuzațiilor de fraudă electorală generalizată, Marcos a fugit din Filipine, țară pe care el și familia lui au jefuit-o practic decenii la rând. Republica Filipine a devenit o democrație viabilă.

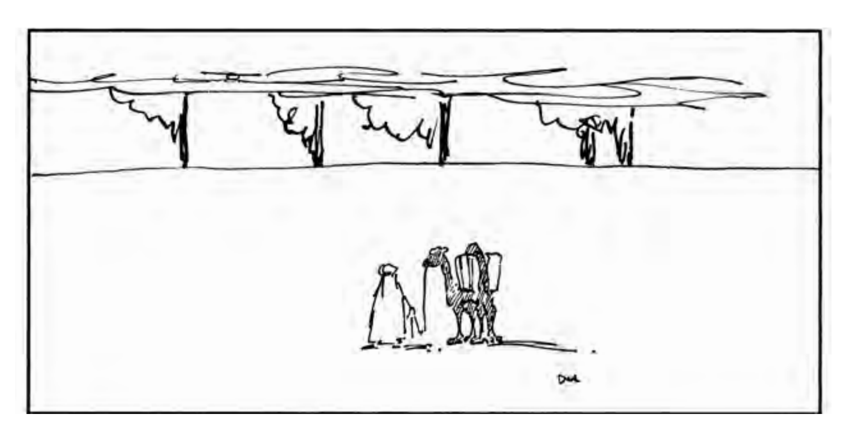
Alte țări au traversat cu mai puțină determinare răsturnări la fel de dramatice. În Cambodgia, milioane de persoane au fost exterminate literalmente în „câmpurile morții“ înființate de brutalul dictator Pol Pot și de susținătorii lui comuniști, khmerii roșii, spre sfârșitul anilor ’70. Speranța că în această țară devastată de război se vor instala pacea și stabilitatea guvernamentală părea palidă chiar și după retragerea armatei vietnameze din Cambodgia în 1990, după peste un deceniu de ocupație. În 1991, în urma unui acord de pace, prințul Norodom Sihanouk a revenit ca președinte în fosta lui capitală, Phnom Penh. Între timp, pe fundalul instabilității politice persistente și al unui nou exil forțat al lui Sihanouk, milioane de mine terestre au rămas îngropate superficial, mii dintre ele ucigând și mutilând persoane, îndeosebi copii, care au avut ghinionul de a călca pe ele.

Orientul Mijlociu rămâne probabil regiunea cea mai volatilă din lume. În 1980, între Irak și Iran s-a declanșat un război care a durat până în 1988, când s-a semnat în sfârșit un armistițiu. Pe parcursul deceniului 1980, relațiile SUA cu Iranul, al cărui

lider fundamentalist, ayatollahul Khomeini, cerea înfrângerea Statelor Unite, pe care le considera „Marele Satan", s-au deteriorat. În 1985, o navă militară americană aflată în Golf a doborât un avion civil iranian, confundând aeronava cu un avion de vânătoare; 259 de persoane au pierit. Totuși, după moartea ayatollahului Khomeini în 1989, relațiile dintre Statele Unite și Iran s-au ameliorat treptat, pe măsură ce raporturile SUA cu rivalul Iranului, Irakul, s-au înrăutățit.

Spre deosebire de războiul dintre Iran și Irak, care a trenat ani de zile, Războiul din Golf din 1991 s-a terminat foarte rapid. În august 1990, dictatorul irakian Saddam Hussein a ordonat invadarea micului stat învecinat Kuweit. Lungul război cu Iranul adusese Irakul în pragul dezastrului economic. Țara avea datorii mari neachitate către Kuweit și alte state arabe. Saddam susținea că supraproducția kuweitiană forța scăderea prețurilor la petrol pe piața mondială. Vastele rezerve de petrol ale vecinului mai mic s-au dovedit o tentație irezistibilă pentru dictator.

Invazia irakiană în Kuweit a destrămat unitatea arabilor, Liga Arabă condamnând invazia. În noiembrie 1990, Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite a autorizat măsuri militare împotriva Irakului în cazul în care forțele acestuia nu aveau să se retragă din Kuweit până la jumătatea lui ianuarie. Trupele irakiene s-au desfășurat de-a lungul graniței cu Arabia

RĂZBOIUL DIN GOLF

Saudită, aliată a Statelor Unite, și pe lungimea coastei kuweitiene, ascunzându-se în spatele fortificațiilor și a unor câmpuri minate, timp în care s-au răspândit zvonuri că Irakul se pregătea de un război chimic. După comasarea a peste jumătate de milion de soldați, pe 17 ianuarie 1991 forțele ONU, alcătuite în mare parte din trupe și avioane militare americane trimise în Golful Persic din ordinul președintelui George Bush, au declanșat raiduri aeriene împotriva Irakului și a instalațiilor sale din Kuweit. Aliații au câștigat repede controlul spațiului aerian, forțele irakiene fiind spulberate de planificarea și echipamentul superioare. Cerul s-a acoperit de fumul negru ridicat din sutele de puțuri petroliere incendiate de armata irakiană în timpul retragerii. La 24 februarie a început atacul terestru împotriva forțelor irakiene în Kuweit și în sudul Irakului. Operațiunea „Furtună în Deșert“ a izgonit rapid forțele irakiene, cărora analiștii militari le supraestimaseră numărul și calitatea armamentului. Televiziunea a adus războiul în casele din mai toată lumea, ca pe un soi de joc video nou, iar reporterii rețelelor majore transmiteau reportaje dramatice despre rachete irakiene Scud, de fabricație sovietică, lansate de la sol împotriva bazelor americane și înspre Israel. Pe când forțele aliate au pierdut 340 de combatanți, cel puțin 110.000 irakieni, inclusiv civili uciși în raidurile aeriene, au murit în timpul Războiului din Golf. La jumătatea lui martie, prinții kuweitieni s-au întors în palatele lor. Războiul din Golf s-a încheiat cu un acord de încetare a focului. Irakul a acceptat inspectarea bazelor militare de către ONU, care suspecta că Saddam ascundea arme chimice și biologice.

Cu toate acestea, Războiul din Golf nu a însemnat sfârșitul puterii lui Saddam. Dictatorul a continuat să provoace Organizația Națiunilor Unite și îndeosebi Statele Unite. În 1997 și 1998, când Saddam a refuzat inspecția amplasamentelor suspectate că ar fi produs și stocat arme chimice, Statele Unite au amenințat cu atacuri aeriene. Între timp, un embargo impus de ONU asupra comerțului cu Irakul a provocat multă suferință irakienilor de rând, care continuau să plătească prețul megalomaniei liderului.

Tot în Orientul Mijlociu, chestiunea palestiniană înveninase multă vreme relațiile dintre Israel și vecinii arabi. În 1988 Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OEP) a acceptat să renunțe la instrumentul terorismului și să recunoască statului Israel dreptul la existență, aprinzând astfel un licăr de speranță că problema palestiniană va avea o soluție durabilă. În același an, regele Hussein al Iordaniei a renunțat la revendicările asupra Cisiordaniei și Fâșiei Gaza, ambele ocupate de Israel. Yitzak Rabin a devenit premierul Israelului în 1992, când la putere a ajuns o coaliție de centru-stânga. La îndemnul lui Rabin, cabinetul israelian a anunțat încetarea construirii controversatelor colonii evreiești noi în teritoriile ocupate, un impediment în calea păcii de durată. În anul respectiv, guvernul israelian le-a acordat o autonomie limitată palestinienilor din Fâșia Gaza și Cisiordania. Un acord care prevedea oficial autonomia palestiniană s-a semnat în mai 1994, fiind pecetluit în luna iulie a aceluiași an la Washington prin strângerea de mână între prim-ministrul israelian Yitzak Rabin și liderul palestinian Yasser Arafat pe peluza Casei Albe.

Arafat și Rabin au încercat să implementeze pacea, dar rămăseseră o mulțime de probleme. Arafat s-a confruntat cu o presiune puternică din partea militanților care continuau să ceară un stat palestinian. Atacurile teroriste contra israelienilor s-au întețit, provocând o reacție israeliană dură și înăsprirea opoziției de dreapta, refractară față de orice compromis. Apoi, în noiembrie 1994, când tocmai părăsea o manifestație pentru pace, premierul Rabin a fost împușcat letal de un tânăr israelian extremist. În 1996, prim-ministru a fost ales cu o majoritate strânsă conservatorul Beniamin Netanyahu, fapt care a lăsat în suspensie posibilitatea unei păci de durată.

În ciuda destinderii tensiunilor dintre foștii inamici în lume, accesul facil la arme, bombe și gaze toxice, dar și dificultatea preîntâmpinării actelor de violență au contribuit la crearea unui sentiment cronic de nesiguranță, întrucât teroriștii au întreprins campanii care au dus la rănirea și moartea a numeroase victime nevinovate. Mare parte din terorismul politic din deceniile 1980 și 1990 a fost legat într-un fel sau altul de situația

instabilă din Orientul Mijlociu. Israelienii și evreii au fost deosebit de expuși la atacuri teroriste. Cel mai sângeros act de terorism s-a înregistrat în 1988, când o bombă montată de teroriști originari din Orientul Mijlociu a aruncat în aer un avion civil Pan Am 747 deasupra localității Lockerbie, în Scoția, omorându-i pe toți cei 259 de pasageri de la bord. Teroriștii din Orientul Mijlociu au mai declanșat o bombă și în subsolul turnului World Trade Center din New York în 1993, omorând șase persoane și rănind multe altele.

Extremiștii din toată lumea au continuat să recurgă la violență în încercarea de a-și atinge obiectivele. Fundamentaliștii islamici s-au făcut vinovați de atacurile teroriste din statele arabe, unde doreau să impună o guvernare religioasă strictă. Grupurile fundamentaliste au organizat atacuri sângeroase împotriva turiștilor străini din Egipt la jumătatea anilor ’90; în Algeria, extremiștii au măcelărit mii de bărbați, femei și copii pentru a-și manifesta opoziția față de guvernul algerian laic care anulase alegerile într-un moment când sondajele indicau posibilitatea ca fundamentaliștii să ajungă la putere și să impună un stat strict religios. În Statele Unite, în ciuda unei scăderi a ratei criminalității per ansamblu în deceniul 1990, grupările antiguvernamentale militante de dreapta au comis câteva atacuri oribile. O bombă detonată în 1995 în fața unei clădiri guvernamentale din Oklahoma City a omorât 168 de persoane, inclusiv copii care se jucau într-o grădiniță din edificiu. Un alt atac a avut loc într-un parc din Atlanta în timpul Jocurilor Olimpice de vară din 1996, ucigând două persoane. Extremiști militanți împotriva avortului au pus bombe în clinici în care medicii efectuau întreruperi de sarcină sau au hărțuit și chiar împușcat medici din clinici. În Irlanda de Nord, extremiștii și-au continuat atacurile teroriste în efortul de a compromite convorbirile de pace între protestanți și catolici. Violențele au continuat cu intermitențe în zonă, în ciuda armistițiilor intrate în vigoare în 1994 și 1997, precum și a eforturilor depuse de Tony Blair, șeful „noului“ Partid Laburist, de a ajunge la un acord.

Greutățile economice, războiul civil și haosul politic rezultate frecvent din schimbările de guvern au mărit numărul de refu-

giați care se revarsă peste granițe căutând o viață mai bună în economii mai prospere și societăți mai libere. Mii de haitieni au plecat pe mare în bărci șubrede, traversând apele caraibiene, uneori agitate și întotdeauna bântuite de rechini, în încercarea de a ajunge în Statele Unite. Kurzii au fugit de represiunea din Irak și Turcia. Albanezii s-au îmbarcat în absolut orice obiect plutitor, încercând să treacă Marea Adriatică în Italia. Comentariul unui jurnalist albanez despre țara lui vorbește pentru refugiații din multe alte zone ale lumii: „Nu se găsește pâine în brutării, nu se găsește lapte. E criză de sare… Toți sunt deziluzionați. Nu există bani și nu există speranță.“ Sute de mii de nord-africani au ajuns în Franța și în alte țări europene prin Spania, ferindu-se de poliție și prestând munci de ocazie. În 1995, aproape trei milioane de persoane trăiau ilegal în țările din vestul Europei.

Pe parcursul recesiunii economice de la începutul anilor ’90, imigranții aflați în țări relativ prospere au devenit uneori țapi ispășitori pentru probleme economice precum șomajul, fiind învinuiți că muncesc clandestin pentru salarii foarte mici. În Europa Occidentală xenofobia (ura față de străini) și rasismul au devenit vizibile cum nu mai fuseseră din perioada interbelică, îngroșând electoratul candidaților de extremă dreapta în Franța, Austria și Germania, unde neonaziștii *skinhead* și extremiștii au comis mai multe atacuri letale asupra azilurilor de imigranți. În Statele Unite, temerile că imigranții ilegali vor potopi țara și secătui resursele medicale și educaționale s-au reflectat în tentativele de a limita ajutoarele sociale acordate imigranților, de a combate educația multiculturală și de a insista pe engleză ca unică limbă oficială.

Și totuși, aceștia au fost ani preponderent înfloritori pentru economia americană. În Statele Unite, în 1982 bursa de valori a intrat într-o perioadă de creștere abruptă și au urmat cinci ani de „bani câștigați ușor“ care i-au îmbogățit pe mulți americani. „Yuppies“ (tineri profesioniști bine plătiți din orașe), ținta multor glume, erau mulțumiți, deoarece slujbele în speculațiile financiare aduceau câștiguri uriașe datorită cărora mulți își permiteau cheltuieli extravagante.

Corporațiile mari au înghițit frecvent firmele mai mici prin fuziuni și achiziții frenetice. Obligațiunile *junk*, cu grad mare de risc, au proliferat. Mai mulți brokeri proeminenți de pe Wall Street au fost închiși pentru „delict de inițiere“, întrucât utilizaseră informații privilegiate în legătură cu evoluțiile diverselor companii pentru a investi și câștiga sume mari de bani. Liberalizarea a fost un alt semn distinctiv al anilor ’80. Noua epocă de concurență intensificată în Statele Unite a zguduit chiar și Compania Americană de Telefonie și Telegrafie, când venerabila Ma Bell a pierdut monopolul pe care îl deținea de decenii, fapt ce le-a oferit consumatorilor costuri mai mici.

Datoria federală americană s-a triplat, iar deficitul comercial a crescut trimestru de trimestru, în principal din cauza măririi semnificative a cheltuielilor pentru apărare la începutul președinției lui Reagan. Acțiunile pe Wall Street au fost supraevaluate considerabil și s-au prăbușit deodată în „Lunea Neagră“, pe 19 octombrie 1987. Indicele Dow Jones a căzut 500 de puncte, reprezentând 23%, și mulți investitori s-au temut de o nouă Mare Criză. Președintele bursei de valori de la New York a comentat sumbru: „Ceva care să semene cu un colaps financiar mai mult decât asta nu vreau să văd.“ Economia a scăpat totuși cu bine din furtună și prețul acțiunilor a crescut din nou.

Creșterea economică din SUA în anii ’90 a fost alimentată de companiile care și-au perfecționat cu viteză produsele și productivitatea utilizând tehnologia informației, născută și dezvoltată preponderent în Silicon Valley, California. Boomul economic a creat numeroase locuri de muncă în Statele Unite, unde aproape 60% dintre femeile adulte lucrau, în comparație cu totalul de aproximativ 35% înregistrat cu treizeci de ani în urmă. Salariile femeilor s-au apropiat de cele ale bărbaților, iar sportul feminin a făcut progrese rapide în facultăți și la nivel profesional. Totuși, în anumite profesii s-a menținut o „barieră invizibilă“, îndeosebi în unele domenii comerciale, împiedicându-le pe femeile calificate să înainteze mai mult. Salariile afro-americanilor au crescut, de asemenea, deși rata șomajului în rândul tinerilor de culoare și al altor grupuri minoritare, ca hispanicii, a rămas disproporționat de mare.

Economia Statelor Unite a jucat un rol decisiv în politica americană. În 1992, Bill Clinton, fost guvernator al statului Arkansas, l-a învins pe președintele George Bush, a cărui campanie a suferit din cauza recesiunii economice și a creșterii șomajului. Clinton și-a asumat funcția de președinte cu speranțe mari în direcția unei schimbări semnificative; însă tentativele lui de a crea un plan național de asigurări de sănătate s-au lovit curând de opoziția Asociației Medicale Americane și a multor americani de rând care se temeau de costurile și restricțiile presupuse de un asemenea program. În 1994, victoriile zdrobitoare ale republicanilor în alegerile pentru Congres le-au asigurat acestora controlul și în Senat, și în Camera Reprezentanților, pentru prima oară în 50 de ani. Ajutat de o economie în creștere, Clinton a fost reales totuși în 1996, deși era urmărit în continuare de scandaluri financiare și sexuale. Succesul lui Clinton s-a datorat în parte deplasării lui spre centrul politic, uneori preluând anumite poziții republicane și cerând o diminuare a rolului jucat de guvern. În 1996 a semnat un act menit „să pună capăt asistenței sociale așa cum o știm", după cum s-a exprimat. În 1998, președintele Clinton a prezentat primul buget echilibrat în 30 de ani.

Economia Statelor Unite nu există într-un vacuum. Economiile lumii depind tot mai mult unele de altele. În 1992, douăsprezece state membre ale Comunității Europene (CE) și majoritatea țărilor din Asociația Europeană a Liberului Schimb au semnat Tratatul de la Maastricht, în orașul olandez care a dat și numele documentului. În 1994, Austria, Norvegia, Suedia și Finlanda au fost invitate oficial să adere la Uniunea Europeană, dar cetățenii norvegieni au respins în același an aderarea. Tratatul anticipa crearea unei Zone Economice Europene care să elimine barierele comerciale naționale și, în principiu, controalele la punctele de frontieră. Comunitatea Europeană și-a asumat un rol mai însemnat (dar nu lipsit de controverse) în planificarea și coordonarea economică între state, pregătind totodată și implementarea unei monede comune – numită „euro" –, a cărei introducere a fost programată pentru începutul lui 1999, urmată de o perioadă de tranziție și de implementarea

deplină în 2003. Între timp totuși, gradul din ce în ce mai mare de integrare economică și politică europeană a stârnit o opoziție considerabilă din mai multe direcții, în special din partea britanicilor conservatori „eurosceptici“ care se temeau că o consolidare a autorității exercitate de Bruxelles va submina suveranitatea Marii Britanii. Pe de altă parte, în timp ce majoritatea Marii Britaniei se apropia de spiritul continentului, apropierea a devenit și fizică. În 1994 a intrat în funcțiune „Chunnel“[1], un tunel de 50 de kilometri care face legătura feroviară între Marea Britanie și Franța, aducând Londra la o distanță de numai câteva ore de Paris și Bruxelles.

Confruntat cu competiția din partea CE, în 1992 Congresul SUA a promulgat Acordul Nord-American de Comerț Liber (NAFTA). NAFTA a ridicat treptat restricțiile comerciale dintre Statele Unite, Canada și Mexic.

Spre sfârșitul lui 1997 piețele și monedele asiatice au căzut, îndeosebi la Seul, în Coreea de Sud, și Singapore, iar impactul s-a făcut simțit pe bursele de valori din lumea întreagă. Repercusiunile financiare internaționale au reflectat interconexiunea crescândă a economiilor regionale. Globalizarea economiei internaționale a necesitat sume uriașe pentru salvarea economiilor în dificultate, al căror colaps ar fi avut un impact serios asupra economiei mondiale. În 1995, un împrumut american de 50 de miliarde de dolari a ajutat economia împotmolită a Mexicului, țară a cărei monedă, peso, se devalorizase masiv, generând un risc de instabilitate politică. Spre deosebire de Statele Unite, în Europa ratele șomajului au rămas extrem de înalte, aproape 20% în Spania, 13% în Franța, cu Germania nu foarte departe în urmă. Șomajul a afectat în special tineretul care, confruntat cu un viitor văzut ca nesigur, a înregistrat o creștere a criminalității și a consumului de droguri.

Pe parcursul ultimelor două decenii ale secolului XX, problema consumului ilegal de droguri a depășit atât în Statele Unite, cât și în Europa capacitatea autorităților de a împiedica

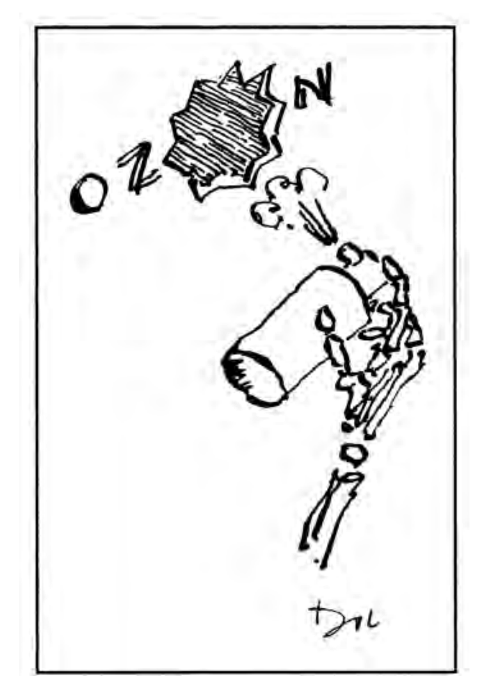
1. Nume abreviat pentru Canalul Mânecii, de la „Channel Tunnel“ (n. tr.).

introducerea substanțelor narcotice din Asia de Sud-Est și America Latină, îndeosebi din Columbia. După 1985, când traficanții au adus-o în Statele Unite, dependența de cocaina numită *crack* a luat amploare în rândurile clasei de mijloc și printre săracii din centrele urbane, care au recurs la droguri pentru a scăpa de sentimentele de disperare generate de șomaj și lipsuri. Cruciadele naționale organizate în Statele Unite împotriva drogurilor ilegale, mărirea bugetelor federale alocate supravegherii în aeroporturi sau la granițe și programele educative nu și-au atins nici pe departe obiectivele. S-a văzut că pentru un număr crescând de tineri era din ce în ce mai greu să „spună nu“ drogurilor ilegale.

Pe lângă problemele create deliberat de oameni – războaie, crime, droguri și terorism –, omenirea a rămas vulnerabilă și la accidentele dezastruoase sau la catastrofele naturale. Cutremure devastatoare au ucis cel puțin 30.000 de persoane în Armenia în 1988, 10.000 în India în 1993 și peste 5.000 în Kobe, Japonia, în 1995. În 1985, o erupție vulcanică din Columbia a declanșat avalanșe distrugătoare de noroi care au îngropat peste 25.000 de persoane.

Pe lângă dezastrele naturale, accidente catastrofale au lovit lumea. În decembrie 1984, cel mai grav accident industrial din istorie a făcut peste 2.500 de morți, când de la fabrica de insecticide Union Carbide din orașul Bhopal, în India, s-a degajat în atmosferă un gaz toxic. În aprilie 1986, cel mai grav accident nuclear din istorie s-a petrecut la centrala nucleară de la Cernobîl, în Ucraina. Unul dintre reactoarele nucleare a explodat, emanând deșeuri radioactive și praf pe care vânturile l-au purtat în diverse zone din Europa și Asia. „Vă rog spuneți lumii să ne ajute“, a implorat un operator radio amator. Evacuarea masivă a populației din împrejurimile reactorului nu a reușit să împiedice numeroase decese, afecțiuni grave și malformații la naștere, și nici contaminarea unor produse agricole și a rezervelor de apă.

Deversările de petrol au provocat daune mai puțin letale, dar totuși considerabile mediului înconjurător, punând în pericol viața sălbatică, fauna și flora, peștii din apă și plajele.

POLUAREA STRATULUI DE OZON

În martie 1990, petrolierul *Exxon Valdez* a lovit un recif din Strâmtoarea Prince William din Alaska, deversând 250.000 de barili de petrol în apele oceanice, unul dintre cele mai grave dezastre ecologice din istorie. Alte deversări majore au poluat mediul natural în Puerto Rico și pe coastele sudice ale Angliei.

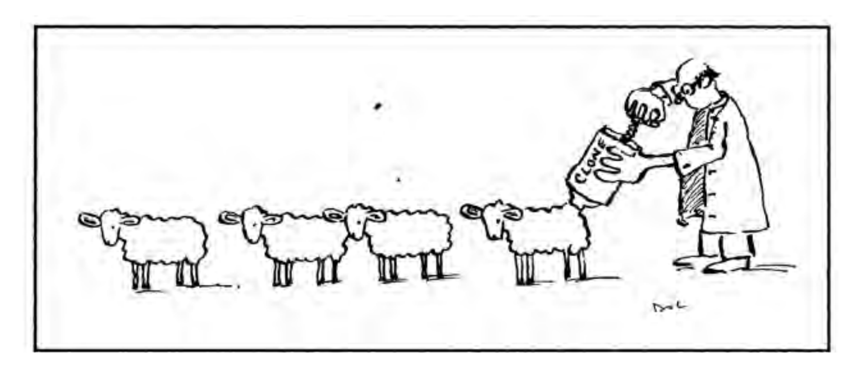
Poluanții au vătămat grav atmosfera. Fotografiile făcute din sateliții ce înconjoară Pământul au arătat degradarea stratului de ozon care protejează Pământul de anumite efecte nocive ale razelor directe ale soarelui. Daunele ecologice au căzut, la propriu, și din cer. „Ploaia acidă“, care își are originile în poluarea chimică industrială pe Pământ, îi preocupă tot mai mult pe ecologiști și pe oamenii de știință. A început să distrugă pădurile din vestul Germaniei, din Statele Unite și din Canada, dar și în estul Germaniei și Republica Cehă, unde sub comunism nu au existat practic restricții împotriva poluării. Îngrijorarea crescândă generată de daunele provocate mediului înconjurător a determinat organizarea unui „Summit al Pământului“

desfășurat la Rio de Janeiro în Brazilia în 1982, la care au participat delegați din 178 de țări.

Chiar dacă progresele din știință și medicină au redus neîncetat, ba chiar au eliminat amenințarea multor boli din numeroase zone pe glob, boli vechi sau noi au continuat să facă victime. În Africa Centrală, o epidemie a virusului letal Ebola a secerat mii de vieți în 1995, amintindu-le savanților că anumite afecțiuni depășesc capacitatea medicinii de a găsi tratamente. Virusul SIDA, care cauzează o boală fatală cu evoluție lentă ce distruge sistemul imunitar uman, a fost observat prima oară la începutul deceniului 1980 și a fost izolat de cercetători în 1984. SIDA a făcut ravagii mai ales în Republica Centrafricană și Zair, dar nu a cruțat practic nici o țară. În Occident, homosexualii au fost deosebit de vulnerabili la ea; boala s-a răspândit însă și la populația heterosexuală neconsumatoare de droguri. Faptul că în 1991 baschetbalistul profesionist Magic Johnson a anunțat că testul HIV îi ieșise pozitiv și retragerea lui din lumea sportului a avut efectul oportun de a aduce boala în centrul atenției publice în lumea occidentală. Deși în prezent mulți pacienți cu SIDA trăiesc mai mult decât înainte datorită combinațiilor de medicamente care le prelungesc viața, la această boală nu s-a găsit încă un tratament.

Costurile asistenței medicale au crescut simțitor în toate țările. În Statele Unite, în 1990 familiile cheltuiau pentru îngrijiri medicale peste 730 de miliarde de dolari anual, de două ori mai mult decât cu un deceniu înainte; totuși, o minoritate considerabilă – aproximativ una din nouă familii lucrătoare – nu avea asigurare de sănătate și nici acces la asistența medicală curentă. Costul ridicat al medicilor, spitalelor sau altor centre de sănătate și tratamentele nenecesare au contribuit la generarea acestor cheltuieli exorbitante. În țările cu programe extinse de asistență medicală și îngrijire mai ieftină, ca Franța, Marea Britanie și Suedia, costurile medicale au amenințat să depășească posibilitatea guvernelor de a le acoperi.

Progresele remarcabile din știință și medicină au ridicat și câteva probleme de ordin etic. Nicăieri nu s-a văzut acest lucru mai clar decât în domeniul geneticii, care se transformă cu

CLONAREA OII DOLLY

rapiditate și în care savanții au identificat gene asociate cu diverse boli. Aceste studii ar putea fi utilizate la identificarea și modificarea genelor defectuoase care duc la apariția bolilor ereditare ca distrofia musculară sau anemia falciformă, dar pe de altă parte ar putea fi întrebuințate abuziv de viitorii părinți (avortarea unui făt predispus la cancer) sau de angajatori (refuzul de a angaja o persoană care prezintă riscul genetic al instalării timpurii a bolii Alzheimer). E posibil ca aceste aspecte să genereze dileme morale, dar și legale. Alte probleme etice a ridicat clonarea unei oi în 1997, în Marea Britanie. Lumea s-a temut de posibilitatea clonării oamenilor, fapt care a stârnit dezbateri înverșunate.

În comparație cu dramatismul primei aterizări pe Lună în 1969, explorarea spațiului a părut aproape o rutină în deceniile 1980 și 1990. La un an după ce doi astronauți americani au devenit primii oameni care au pășit în spațiu fără a fi legați de astronavă, tragedia a lovit programul spațial. În 1986, naveta spațială *Challenger* s-a dezintegrat în spațiu la 73 de secunde după decolare. Cei șapte membri ai echipajului au murit în momentul în care capsula navei s-a prăbușit în ocean sub privirile îngrozite ale spectatorilor de la Cape Canaveral și ale publicului transmisiunii televizate în direct. Printre cei care au pierit se găsea și o profesoară și mamă din New Hampshire, Christa McAuliffe, cooptată în programul spațial în scop publicitar.

Mai mult de doi ani au trecut înainte de lansarea în spațiu a unei alte navete cu echipaj uman. Între timp, pe măsură ce

programul spațial s-a reactivat treptat, Statele Unite au încurajat dezvoltarea rachetelor cu utilitate comercială. SUA a lansat rachete fără echipaj uman pentru a colecta informații despre stele și planete. *Voyager 2* a zburat lângă planeta Uranus în 1986, iar patru ani mai târziu s-a apropiat la 4.900 de kilometri de Neptun. În 1991, nava spațială *Columbia* a încheiat cu succes o misiune științifică de 11 zile pe orbită, lansând un satelit de comunicații. În 1997, telescopul spațial Hubble, lansat inițial de naveta *Discovery*, a trimis pe pământ imagini spectaculoase din zone îndepărtate ale universului, inclusiv fotografiile a sute de galaxii necunoscute anterior. Simbolizând sfârșitul Războiului Rece, în 1995 naveta spațială *Atlantis* și stația spațială rusă *Mir* s-au conectat în spațiu. Iar în 1997 un vehicul robotizat a aterizat pe Marte.

Celor câteva generații aproape obișnuite cu explorările spațiale impresionante, revoluția comunicațiilor terestre din deceniile 1980 și 1990 li s-a părut chiar și mai remarcabilă. Televiziunea a apropiat lumea, datorită expansiunii rapide a televiziunii prin cablu și apoi prin satelit, la început în Statele Unite și treptat în mare parte din restul lumii. În 1998, la inaugurarea Jocurilor Olimpice de iarnă din Japonia, deschise cu *Oda bucuriei* a lui Beethoven, dirijorul s-a aflat în fața orchestrei din Nagano și cinci coruri s-au auzit din Africa de Sud, Australia și încă trei continente, vocile lor fiind transmise instantaneu prin satelit.

Odată ce televiziunea a facilitat micșorarea distanței dintre continente și țări, starul american de baschet Michael Jordan a devenit una dintre cele mai cunoscute personalități mondiale. Mulți tineri din Occident și din toate colțurile lumii purtau hanorace sportive, șepci și încălțăminte scumpă de marcă (adesea fabricate de muncitori săraci din Asia lucrând pe salarii mizerabile).

Începând de pe la jumătatea anilor ’80, computerele personale au transformat modul în care generăm, descoperim și comunicăm informația. Progresele în domeniile computerului personal și programelor informatice s-au succedat atât de rapid, încât a fost nevoie de o armată din ce în ce mai mare de experți

în tehnologia înaltă pentru a ține pasul cu ele. Datorită îmbunătățirilor uimitoare aduse cipurilor computerizate, care au mărit exponențial capacitatea de memorie a calculatoarelor, acestea au devenit mai mici și totodată mai fiabile. E-mailul (poșta electronică) a făcut posibilă comunicarea practic instantanee între persoane care dețin computere, oriunde s-ar afla în lume, facilitând, de exemplu, colaborările între cercetători aflați la distanțe mari unii de alții. Internetul a deschis o lume de pagini web informative pentru oricine stă în fața unui computer. Studenții au început să navigheze pe net pentru a găsi informațiile necesare lucrărilor; universitățile și colegiile și-au afișat toate atuurile pe propriile site-uri; părinții efectuează tranzacții bancare, rezervă bilete de avion și camere de hotel, comandă cărți sau haine, își urmăresc echipele sportive preferate și citesc ziare străine disponibile pe Internet. Pe la jumătatea anilor '90 telefoanele mobile „celulare“ au devenit o banalitate la colț de stradă, în bănci, autobuze, restaurante și cafenele (adeseori spre neplăcerea altor clienți) sau în automobile.

Pe de altă parte, revoluția informatică a generat întrebări etice și chestiuni juridice spinoase în jurul exprimării libere (are cineva dreptul de a încărca pornografie pe Internet?) și confidențialității. Concomitent, a crescut și preocuparea legată de faptul că, datorită inovațiilor tehnologice și interconexiunilor globale prin Internet, programele au devenit vulnerabile la viruși și reprezintă o amenințare la adresa intimității, permițându-le hackerilor lipsiți de scrupule să adune informații despre orice utilizator de computer, de exemplu despre finanțe sau aspecte care țin de viața privată.

La începutul secolului XX era nevoie de săptămâni pentru a face înconjurul lumii pe vas, singura modalitate prin care se putea efectua o astfel de călătorie pe atunci. Lumea părea într-adevăr foarte mare și majoritatea popoarelor lumii păreau o preocupare secundară pentru Occident. Acum avioanele cu reacție ne transportă repede în orice colț al planetei, iar informațiile despre evoluția economiei japoneze și posibilele schimbări politice din China, India, sud-estul Asiei, Orientul Mijlociu sau orice alt loc din lume ne stau la dispoziție instantaneu și

WORLD WIDE WEB

sunt importante pentru toți. La fel, persoane care odinioară nu ar fi contat decât pentru țările lor au dobândit o importanță universală. Așa se face că multă lume aștepta ahtiată știri despre prințesa Diana a Marii Britanii – de la căsătoria cu prințul Charles, la nașterea fiilor, la bulimia ei și la cum i s-a destrămat mariajul. Și toți i-au plâns moartea prematură într-un accident rutier survenit din cauza vitezei excesive, când sute de milioane de persoane au urmărit procesiunea funerară solemnă transmisă în direct în lumea întreagă.

Remarcabila revoluție a mijloacelor de transport a transformat orizonturile omenirii, pe măsură ce călătoria cu automobilul, apoi cu avionul, le-au depășit în importanță pe cea cu vaporul și chiar pe cea cu trenul, o invenție din secolul al XIX-lea. Revoluția în comunicații a fost fără îndoială și mai spectaculoasă, inventarea telefonului fiind urmată de inventarea radioului, a

televiziunii și apoi a computerului. La sfârșitul secolului XX, omul de rând din numeroase zone are la îndemână o lume de informații prin intermediul călătoriei, știrilor și computerului personal. Globul s-a micșorat fără doar și poate.

Între timp, condițiile de viață ale majorității oamenilor s-au îmbunătățit simțitor de-a lungul ultimei sute de ani. În deceniile de la sfârșitul secolului, procentul populației care nu beneficiază de suficiente alimente s-a redus la aproximativ 25%, deși în Africa și Asia, precum și în alte locuri, persistă încă multă mizerie și ar mai fi destule de făcut. Totuși, cum ororile fascismului și experimentul eșuat al comunismului sunt de domeniul trecutului în cea mai mare parte a lumii, avem toate motivele să sperăm și să fim optimiști că primul secol al noului mileniu va aduce nu doar alte progrese în știință și tehnologie, ci și o viață mai bună pentru o proporție mai mare din populația planetei.

78
O LINIE

CUM ACEA LINIE PE CARE NI S-A PĂRUT CĂ O VEDEM ÎN ZORII NOULUI MILENIU S-A DOVEDIT ÎNȘELĂTOARE

CÂND PRIVIM SPRE TRECUT, TINDEM SĂ DEFINIM ISTORIA ÎN linii sau puncte – acele momente exacte înainte și după care lucrurile au fost diferite. Și chiar dacă da, există zile care contează pentru noi mai mult decât altele la nivel personal (de exemplu ziua de naștere, ca să dăm doar un exemplu), mai știm și că alegerea unei zile, a unei săptămâni sau luni ca moment decisiv e riscantă; ca și cum am lua o picătură de apă dintr-un val care se întoarce și am spune: „Asta e. Chiar asta. Asta e picătura care a întors valul." Așadar, dragă cititorule, chiar dacă lucrurile au fost foarte diferite pentru tine în ziua de *după* ce te-ai născut, în comparație cu situația din ziua *dinainte*, pentru majoritatea miliardelor de alți oameni de pe planetă viața cotidiană merge înainte fără să clipească. Și totuși, toate acestea fiind spuse, putem afirma că la începutul secolului XXI părea să se întrevadă o linie, cel puțin temporar.

Înainte de a discuta însă despre ea, să aruncăm o privire foarte rapidă la altă linie identificată, proclamată și apoi uitată, deoarece al doilea mileniu p.Ch. sau e.n. – cum se numesc în mod obișnuit anii erei noastre – a început cu un moment de panică devenit apoi un fleac. A început cu o abreviere devenită fenomen, o linie acum deja ștearsă numită „Y2K"[1].

Y2K nu a fost o linie reală, cum ar fi coada unei comete sau o linie militară, ca faimoasa Linie Maginot, un lanț de fortificații ridicat de francezi de-a lungul graniței cu Germania înaintea

1. Trecerea la anul 2000 a sistemelor informatice (n. tr.).

celui de-al Doilea Război Mondial. A fost o linie de calcul – separarea între 1999 și 2000 – la ceasurile digitale și în sistemele digitale IT. Guvernele din toată lumea s-au temut că această schimbare de la cifrele 99 la 00 va provoca o catastrofă. Poate acum vă vine greu să credeți, însă funcționarii guvernamentali și-au imaginat probleme cu rețelele energetice și serviciile municipale. Așadar guvernele au făcut ceea ce au făcut de-a lungul timpului toate guvernele confruntate cu o potențială criză viitoare: au studiat-o. Întrebări legate de această problemă au umplut ziarele din toate capitalele lumii, pe vremea când oamenii mai citeau încă ziare, deoarece sursele de știri online și blogurile nu ajunseseră încă la ordinea zilei. Unii comentatori au sugerat că avioanele ar fi putut cădea din cer, dat fiind că funcționau pe baza unor sisteme computerizate potențial confuze. Au existat temeri că rețelele urbane de alimentare cu apă se vor închide, că spitalele se vor opri, că rețelele de electricitate vor întrerupe curentul peste tot. (În unele zone din Statele Unite oamenii au stocat alimente și provizii.) Apoi, când s-a apropiat miezul nopții și am trecut din deceniul 1990 în primele secunde ale noului deceniu, s-au constatat doar probleme minime. În realitate, a fost exact ca orice altă zi cu erori digitale, iar Y2K s-a dovedit o distragere a atenției de la alte probleme pe care le-am fi putut observa dacă nu ne-am fi zgâit la ceasurile noastre digitale.

Totuși, începutul anilor ’00 și al celui de-al doilea mileniu al erei noastre poate fi considerat un exemplu bun pentru felul în care ne ocupăm de probleme în zilele noastre și în epoca modernă. Retrospectiv, criza Y2K, sau criza care nu a existat, constituie o analogie a modului în care multe guverne și surse de știri vedeau lumea în zorii secolului XXI, în special în Statele Unite și Europa: ne concentram asupra progreselor revoluționare din informatică și din tehnologiile informației, care merg în paralel cu evoluția Internetului. Însă am lăsat fascinația pentru viitor să ne ascundă lucrurile pe care le-am fi putut vedea în momentul respectiv. Îngrijorați pentru schimbarea de la 99 la 00, nu am observat că unele probleme din vechime erau tot lângă noi, ca sărăcia, războiul și resentimentele mocnite

asociate cu ele, toate putând aprinde intoleranțe vulcanice bazate pe credințe religioase.

Deceniul 1990 a fost unul pe parcursul căruia multe dintre lucrurile pentru care nu ne-am făcut griji – sărăcia extremă menționată anterior și instabilitatea politică – au sfârșit prin a opri în loc mare parte din lume. Din păcate, s-a dovedit că multe dintre noile conexiuni care apropiaseră țările în privința mijloacelor de comunicare și călătoriilor ieftine puteau fi utilizate și pentru a împărtăși prețul acțiunilor sau cântece pop, dar și pentru a transmite furie sau frică.

79
PE MUCHIE DE CUȚIT

ALEGEREA CARE ERA CÂT PE CE SĂ FIE ALTFEL: GEORGE W. BUSH *VS* AL GORE ȘI SAGA NUMĂRĂTORII NEBUNEȘTI A VOTURILOR

ȚINÂND CONT DE ATENȚIA ACORDATĂ CU UN AN ÎNAINTE eventualității unei erori informatice dezastruoase, americanii au fost șocați să vadă că alegerile din 2000 s-au împotmolit timp de câteva săptămâni într-o dispută axată pe numărătoarea voturilor – nu cu ajutorul unui computer extrem de complicat, ci manual.

Cursa electorală a fost strânsă și, în mod surprinzător, neinteresantă, căci nici unul dintre candidați nu suna, în aparițiile de la radio sau televizate, absolut convins că ar fi candidatul cel mai bun și nici unul nu părea *foarte* interesat de funcție. Toată toamna lui 2000 cursa a fost strânsă, deși, spre final, George W. Bush, guvernatorul Texasului și fiul fostului președinte George H.W. Bush, părea să se îndrepte spre victorie. Bush candida contra lui Al Gore, fost senator din Tennessee și vicepreședinte sub Bill Clinton, un democrat popular care reușise să reziste în politică în ciuda tuturor acuzațiilor aduse de republicani. În 1998, la alegerile de la jumătatea mandatului, partidul lui Clinton a pierdut majoritatea în Camera Reprezentanților în favoarea republicanilor. Ulterior, din cauza indiscrețiilor personale făcute publice accidental, Camera Reprezentanților aproape l-a obligat pe Clinton să demisioneze, prin procedura numită „punere sub acuzare". Totuși, în ciuda scandalului personal și a tumultului, Clinton a izbutit cumva să rămână în funcție și să ducă la capăt un mandat de patru ani pe care mulți i-au considerat rodnici din perspectiva locurilor de muncă și a investițiilor.

Să revenim însă la cursa electorală între Bush și Gore, în anul 2000. În seara alegerilor, diferența strânsă a luat lumea prin surprindere. După ce buletinele de vot au început să curgă, ziarele au anunțat un scor strâns în favoarea guvernatorului Bush, apoi s-au contrazis. Un titlu din ediția de dimineață a ziarului *St. Louis Post-Dispatch* spunea: „Bush câștigă la limită". Următorul titlu avertiza: „Națiunea așteaptă". În cele din urmă reporterii și – straniu – oamenii pe stradă și acasă au început să vorbească despre niște lucruri numite *hanging chad* – „cioturi nedesprinse". (Nu trebuia să punem expresia în ghilimele, dar am simțit că merită.)

Deși în engleză sună ca un simptom al unei răceli serioase sau o problemă care ține de instalațiile sanitare, era vorba de o bucățică de hârtie cât un punct, tăiată prin capsare din buletinul de vot în momentul în care alegătorul votează. Dacă fragmentul de hârtie nu e capsat sau atârnă de buletin, mașinile de vot nu numără voturile. O hârtiuță nedesprinsă reprezenta sau nu reprezenta un vot? Și oare genul acesta de probleme nu ar trebui să apară mai degrabă în țările unde alegerile constituie o noutate, nu într-un loc cu peste două sute de ani de experiență în alegerea președinților? La un moment dat în timpul dezbaterilor pe tema voturilor și buletinelor perforate, alegerile s-au redus la câteva voturi din statul Florida: ceva mai puțin de 1.700 de voturi într-o țară cu 281 de milioane de locuitori, ceea ce, dacă numărăm totalul celor care au votat, însumează mai puțin de 0,5 % din totalul voturilor.

Țara a așteptat nu câteva zile, ci câteva săptămâni. Timp de mai bine de o lună, persoane care în mod normal nu se gândesc deloc la funcțiile guvernului discutau despre echilibrul de putere între Congres și Curtea Supremă, întrebându-se cine va controla executivul. Oameni care în mod obișnuit se uitau la baseball sau la baschet acum priveau spre Florida și spuneau: „E o nebunie!"

În cele din urmă, rezultatul alegerilor nu a fost decis de publicul votant, de un expert în buletine perforate sau dând cu banul, ci de Curtea Supremă, într-un caz numit Bush *vs.* Gore. Ar fi nevoie de câteva cărți pentru a explica exact ce s-a petrecut,

însă o versiune prescurtată sună cam așa: Curtea a intervenit pentru a opri renumărarea voturilor în Florida. Curtea a spus că, potrivit prevederilor constituționale, alegerile nu puteau continua în mod legal. Bineînțeles, aceste lucruri au fost spuse de o majoritate a Curții, și anume cinci judecători. Patru judecători nu au fost de acord cu colegii lor, ceea ce a făcut ca decizia Curții să fie și mai interesantă (și totodată mai controversată).

Deși vicepreședintele Gore obținuse un număr mai mare de voturi, rezultatul scrutinului a fost în favoarea guvernatorului Bush care, după acordarea voturilor din Florida, a câștigat majoritatea în Colegiul Electoral, un sistem complicat care hotărăște în final rezultatul alegerilor prezidențiale.

Ca să recapitulăm (deoarece povestea i-a încurcat chiar și pe politologi): printr-o decizie care a nemulțumit patru din nouă judecători, Curtea Supremă a hotărât că persoana care primise mai puține voturi a câștigat alegerile. Oare se vor supăra votanții? Oare se va prăbuși sistemul? Să fi fost acesta virusul Y2K în politica americană și acum sistemul politic din SUA era ca un computer stricat, inutil? Ce a însemnat faptul că niște echipe de avocați, o echipă republicană și o echipă democrată, s-au dus în Florida și apoi la Curtea Supremă pentru a-și susține cazul?

A fost o perioadă de suspans, când lumea nu știa cum vor evolua lucrurile și când orice ritual ceremonial mărunt a fost analizat amănunțit. Într-o zi cenușie și ploioasă din ianuarie 2001, când vicepreședintele Gore s-a întâlnit cu proaspăt învestitul președinte George Walker Bush pe treptele Capitoliului american – la câteva secunde după ce Bush depusese jurământul, devenind cel dintâi președinte american din noul mileniu –, strângerea grăbită de mână a părut să arate că experimentul politic american reușise cumva, chiar și încâlcit, posibil corupt și cu siguranță urât fiind, să meargă înainte, pentru moment.

80

O ZI TRISTĂ

UN MIC GRUP DE TERORIȘTI ATACĂ NEW YORKUL ȘI SCHIMBĂ FAȚA LUMII

ÎN DIMINEAȚA ZILEI DE 11 SEPTEMBRIE CERUL ERA SENIN ȘI albastru, așa de limpede și curat încât, dacă l-ați fi văzut și v-ați gândi mai târziu la el, parcă ar fi voit să spună ceva, deși nu era altceva decât cerul, desigur, fără alt înțeles în afară de cel pe care i l-ați fi dat în momentul respectiv. Echipa de baseball New York Yankees se îndrepta spre calificarea în *play-offs*, deși un meci împotriva rivalilor istorici, Boston Red Sox, fusese anulat din cauza ploii torențiale din seara precedentă. Pe cerul acelei dimineți, din Boston decolaseră două avioane. Însă, în loc să-și continue traseul până la destinațiile finale, au fost deturnate de teroriști care au transformat ambele aparate de zbor în arme care aveau drept țintă turnurile World Trade Center – emblematicele Turnuri Gemene de 110 etaje din Lower Manhattan.

Primul turn a fost lovit la 8:46, al doilea, 17 minute mai târziu. Focul întețit de combustibilul avioanelor a distrus în cele din urmă ambele clădiri. Cei din cartierele din jurul Manhattanului, din sate și orașe aflate la kilometri depărtare au stat pe dealuri sau în zonele mai înalte și au privit spre portul New York. Nori de fum și cenușă acopereau Lower Manhattan, risipindu-se spre alte cartiere, ca o gigantică dâră neagră plutind trist pe cerul curat.

Mii de membri din echipajele de intervenție – polițiști, pompieri și personal pentru situații de urgență de toate felurile, unii veniți de la câteva străzi, alții din statele învecinate – s-au grăbit să ajungă la fața locului. Mulți și-au pierdut viața urcând în turnuri chiar înaintea prăbușirii tragice a ambilor zgârie-nori.

Nu peste mult timp un alt avion deturnat a lovit clădirea Pentagonului, sediul Departamentului American al Apărării, iar un al doilea s-a prăbușit pe un câmp din Pennsylvania, după ce pasagerii reușiseră să-i învingă pe pirați. Dacă nu o făceau, se crede că teroriștii ar fi încercat să lovească în Casa Albă sau Capitoliul. Aproape 3.000 de persoane au murit doar în atacul propriu-zis de la World Trade Center, cel mai negru din istoria SUA, însă ulterior alți membri ai echipajelor de salvare și-au pierdut viața ca urmare a suferințelor provocate de condițiile riscante de la locul dezastrelor.

La început nu a fost clar cine provocase atacurile și lumii îi era foarte dificil – ca întotdeauna – să-și imagineze de ce ar vrea cineva să omoare oameni nevinovați care mergeau pur și simplu la serviciu. Încetul cu încetul, identitățile piraților aerieni au devenit cunoscute și s-a dovedit că erau membrii unei grupări teroriste care își spunea „al-Qaida“, nume care înseamnă „baza“ sau „fundația“. Liderul ei, Osama bin Laden, declarase război Statelor Unite.

Cu doar câțiva ani înainte, SUA îl sprijiniseră pe bin Laden. În anii ’80 acesta luptase contra ocupației sovietice în Afganistan, un război pe care, în cele din urmă, Uniunea Sovietică l-a pierdut. (Amintiți-vă: în timpul Războiului Rece Statele Unite erau prietenoase cu anumite grupări pur și simplu pentru că respectivele grupări nu erau prietene cu Uniunea Sovietică – un comportament care este întotdeauna riscant.) Uniunea Sovietică a fost atunci doar ultima dintr-o serie de națiuni și imperii care s-au poticnit în vastul și asprul teren al Afganistanului. Deoarece această țară avea un drum străvechi care odinioară lega Europa de Asia, oameni ca Alexandru cel Mare, Ginghis Han și alții s-au luptat vreme îndelungată pentru ea.

Bin Laden practica o variantă extremistă și puritană a ceea ce numea el islam, o interpretare atât de extremă încât adepții islamului de pretutindeni au respins-o. El vedea lumea în termenii unui război sfânt și credea că creștinii și evreii din lumea occidentală erau porniți să distrugă islamul. Armata lui nu era una tradițională, ci utiliza teroriști sinucigași pentru a ataca civili. Nu aveau legătură cu vreun guvern anume.

Ca urmare a acestor convingeri, după cum am spus, bin Laden declarase război Statelor Unite. Anterior, membrii al-Qaida reușiseră să organizeze câteva atacuri ucigașe de mai mică anvergură împotriva Statelor Unite. În 1998 au detonat bombe plasate la ambasadele americane din Kenia și Tanzania, în Africa, iar în 1993 au atacat o navă de război americană acostată în Yemen. În același an, un terorist afiliat la rețeaua al-Qaida a pus o bombă în subsolul de la World Trade Center, omorând șase persoane și avariind unul dintre Turnurile Gemene (fără a-l distruge).

Evenimentele care au condus la atacurile din 2001 au fost dezbătute ani la rând – și posibil să mai fie discutate și în clipa în care citiți cartea prezentă. Se pare că guvernul SUA ar fi deținut informații despre iminența unui atac de un gen sau altul, așa că de ce nu a făcut nimic pentru a-l preveni? Ce anume ar fi trebuit să facă? La aceste întrebări oamenii au dat răspunsuri de bun-simț – și altele cu mai puțin bun-simț sau chiar complet lipsite de așa ceva, de exemplu grupul care susține că Turnurile Gemene sunt și acum la locul lor, ascunse de oglinzi gigantice de mărimea unor zgârie-nori.

După atacurile pe care acum le numim simplu „9/11“ sau „11 septembrie“, *Ground Zero* – terenul pe care se înălțau înainte cele două turnuri de 110 etaje – a devenit destinație de pelerinaj, un loc unde oamenii își exprimă tristețea și rememorează cele întâmplate. Vizitele au început la scurtă vreme după prăbușirea turnurilor, deși în primele săptămâni accesul pe străzile din Lower Manhattan a fost restricționat. Birourile și magazinele au tras obloanele, iar casele au fost acoperite de praful ucigător. Timp de câteva zile nici un avion nu a avut permisiunea să decoleze de pe aeroporturile americane, iar poliția inspecta camioanele și mașinile la intrările și ieșirile din oraș. Pe tot cuprinsul țării, responsabilii din domeniul siguranței publice au fost în stare de alertă în legătură cu posibilele activități teroriste. În contrast cu situația din urmă cu doar câteva luni, când lumea răsuflase ușurată că Y2K nu adusese sfârșitul lumii, 11 septembrie a părut să schimbe lucrurile. Această dată a reprezentat o linie după care lumea a fost diferită o bucată de vreme.

81

RIPOSTA

STATELE UNITE AU PARTE DE COMPASIUNE, DAR JURĂ RĂZBUNARE

VĂ MAI AMINTIȚI ULTIMELE ALEGERI PREZIDENȚIALE AMEricane, cele despre care am vorbit cu câteva pagini în urmă? Cele în care candidatul care a câștigat – George W. Bush – nu ieșise câștigător prin vot popular, ci printr-un vot al Colegiului Electoral, colegiul care nu e un colegiu în sensul obișnuit, ci unul alcătuit din persoane alese pentru a reprezenta statele Uniunii? Vă aduceți aminte cum spuneam că după acele alegeri situația din Statele Unite era oarecum instabilă? Vă amintiți când am menționat că oamenii au înghițit în sec atunci când câștigătorul votului popular, vicepreședintele Al Gore, a spus: „În regulă, fii tu președinte“, în loc să spună: „Nici pomeneală!“? Ei bine, să mai spunem că după încheierea alegerilor președintele George Bush nu părea să aibă cine știe ce mandat.

Ce este un mandat? Cuvântul provine dintr-un termen latin, *mandatum*, care înseamnă „comandă, ordin“. Altfel spus, președintele nu avea un ordin clar din partea electoratului american. Nici prea multă susținere nu avea. Însă după atacurile de la 11 septembrie le-a primit deodată pe amândouă. Dacă ați citit cu atenție această carte, nu va fi greu să vă închipuiți un moment în care un grup de persoane, simțindu-se atacate, s-a raliat în jurul propriului lider. Oamenii se regrupau în mod firesc în jurul conducătorilor după un pericol cu mult înainte ca grecii să-i atace pe troieni. După 11 septembrie, americanii – simțind colții unei recesiuni și spaima persistentă în urma acelui atentat neașteptat cu avioane deturnate – s-au raliat în jurul lui George Bush. Și iată că președintele Bush a primit brusc un

mandat, sau cel puțin așa se părea. În primul rând, mandatul îi cerea să se asigure, pe cât posibil, că nu vor mai exista atacuri.

Președintele a venit printre pompieri și echipajele de salvare lângă un morman fumegând de moloz – pe locul numit *Ground Zero* – și a spus într-un megafon: „Vă aud. Și restul lumii vă aude, iar cei care au dărâmat aceste clădiri ne vor auzi pe toți în curând."

Echipajele de salvare l-au ovaționat, însă acest gen de afirmație îi neliniștea pe cei din afara Americii. Era ca și cum cel mai vânjos tip din cartier ar fi fost trântit la pământ, iar acum urma să care pumni și abia mai târziu să pună întrebări. La patru săptămâni după 11 septembrie o mulțime de oameni din toată lumea stătea cu sufletul la gură. Ce avea să facă SUA, țara cu cea mai mare forță militară de pe glob?

În ce o privește, lumea a arătat compasiune. Multe guverne și-au exprimat sprijinul pentru Statele Unite. Ziarul francez *Le Monde* a titrat pe prima pagină *„Nous sommes tous Américains"*, în traducere „Suntem cu toții americani", o trimitere parțială la faimosul discurs ținut de președintele John F. Kennedy în Berlin, la apogeul Războiului Rece, când Uniunea Sovietică rupsese Berlinul de restul Europei. (Kennedy spusese *„Ich bin ein Berliner"*, ceea ce înseamnă „Și eu sunt berlinez".) Liderii și teologii islamici au denunțat atacurile comise de al-Qaida. Pe străzile din Teheran, capitala Iranului, oamenii au privegheat aprinzând lumânări.

Peste aproximativ o lună, președintele Bush, înarmat cu autorizația din partea Congresului SUA, a anunțat că va bombarda Afganistanul. Obiectivele erau taberele al-Qaida. Diverse guverne din lume i-au susținut decizia, dar multe s-au temut și că americanii se vor folosi de acest pretext pentru a lovi în alte direcții – de exemplu în Orientul Mijlociu, pentru a-și proteja accesul la petrol, de care economia americană, ca atâtea alte economii, are întotdeauna nevoie. Pentru a combate al-Qaida, armata americană i-a luat în vizor și pe talibani, regimul islamic care cârmuia mare parte din teritoriul afgan unde își aveau sălaș membrii al-Qaida.

Am menționat deja că Afganistanul e o zonă pe care diverse imperii au încercat să o controleze de-a lungul timpului, un

punct de confluență a continentelor, o țară aspră de-a lungul unei rute străvechi, Drumul Mătăsii, din Europa în Asia. Un alt fapt care merită repetat e că în Afganistan prietenii și inamicii schimbaseră taberele. La un moment dat, Statele Unite se purtau amical cu oricine dorea să scoată Uniunea Sovietică din Afganistan, de obicei grupuri de țărani și căpetenii rurale ce tindeau să nutrească credințe religioase ortodoxe. Acest lucru s-a întâmplat în timpul Războiului Rece. După plecarea sovieticilor și prăbușirea imperiului lor, aceste grupări au condus Afganistanul și au întemeiat un stat islamic militant unde femeile, de pildă, au foarte puține drepturi. SUA era acum pe urmele talibanilor, cu argumentul că regimul militant îl adăpostea pe Osama bin Laden, omul responsabil pentru planificarea atacurilor de la 11 septembrie.

O parte a poveștii omenirii care pare să se adeverească tot mai mult pe măsură ce trece timpul e legată chiar de pământul pe care trăiește neamul omenesc: istoria și geografia – vechi drumuri și trecători din munți, râuri și canale strategice – influențează evenimentele petrecute în lume, așa cum au făcut-o întotdeauna și, prin urmare, aceleași și aceleași bătălii se dau la nesfârșit, folosindu-se aceleași avantaje, aceleași mijloace de apărare. Oricât l-am acoperi cu sateliți și computere, teritoriul rămâne același.

Ținând cont de aceste lucruri, putem spune că în secolul al XIX-lea britanicii au încercat să stăpânească Afganistanul și au eșuat. Apoi a încercat și Uniunea Sovietică, dar a eșuat și ea. (Și, că veni vorba, acest eșec a însemnat într-o anumită măsură și că Uniunea Sovietică, un imperiu autoritarist, a pierdut controlul asupra țărilor cucerite în secolul XX, astfel că a redevenit o Rusie mai mică, dar tot puternică.) În 2002 armata americană i-a îndepărtat în sfârșit pe talibani de la putere în Afganistan, deși Osama bin Laden a reușit cumva să scape. Mii de soldați americani s-au găsit în poziția în care se aflaseră și trupele sovietice și, înaintea lor, trupele britanice – s-au împotmolit, războindu-se cu țărani locali care cunoșteau terenul mai bine decât ei și care de-a lungul generațiilor luptaseră adesea împotriva forțelor străine care încercaseră să-i controleze.

Trupele americane se aflau într-o poziție dificilă. Mii de americani și afgani au murit, învolburând istoria Europei și Asiei. Încă o dată, singura superputere rămasă în lume se încurcase în rivalități și geografii antice – și să nu uităm că acest lanț de evenimente începuse cu fumul ieșit din două clădiri, din două turnuri înalte a căror distrugere s-a repetat la nesfârșit în imaginile difuzate la televizor și, tot mai mult, pe Internet.

82

O MONEDĂ NOUĂ

SĂ CERCETĂM O CLIPĂ CE POATE ÎNSEMNA O MONEDĂ NOUĂ, CE REALIZĂRI TRECUTE ÎNTRUCHIPEAZĂ ȘI CE DIFICULTĂȚI VIITOARE IMPLICĂ

PE CÂND DEASUPRA AFGANISTANULUI ȘI ORIENTULUI MIJLOciu treceau nori negri, Europa celebra un Revelion luminos și vesel în 2002. În primele minute ale lui ianuarie, un milion de persoane s-au adunat în Berlin pentru a sărbători sosirea nu a unui lider politic, a unui star rap ori a unei celebrități, ci a unui nou tip de monedă. Una care a înlocuit marca germană, francul francez și peseta spaniolă. Era o nouă valută, euro!

Economia mondială începea să dea semnele unui crah major aflat la orizont – despre care vom discuta pe scurt –, însă în ziua în care euro a debutat ca valută internațională valoarea lui a crescut și a pornit cu dreptul. Euro este o valută europeană acceptată pe teritoriul tuturor (sau cel puțin în majoritatea) țărilor membre ale Uniunii Europene, prescurtată UE. În ianuarie 2002 a fost întrebuințată rapid pentru a cumpăra de toate, de la șampanie la cafea. Euro a fost utilizat pentru prima oară de cineva din Réunion, departament francez din Oceanul Indian. (Un „departament“ este un teritoriu guvernat de Franța.) În orașul St. Denis, capitala administrativă, primarul a cheltuit 76 de eurocenți la o tarabă de fructe. A cumpărat un kilogram de lici[1].

Dar euro *nu* a fost nicidecum o schimbare nesemnificativă. A reprezentat un moment important, chiar dacă – să fim cinstiți – foarte plicticos: e vorba despre chestiile pe care le țineți în buzunar ca să vă cumpărați suc sau chipsuri. În

1. Fructul unui arbore tropical (n. tr.).

momentul acelui Revelion, euro a marcat triumful unei mișcări inițiate în Europa după al Doilea Război Mondial. În acea perioadă, un ministru francez, Robert Schuman, a pledat pentru înființarea „unei confederații europene pentru menținerea păcii“. Schuman crescuse într-o regiune la granița dintre Franța și Germania – o zonă pentru care cele două țări s-au războit cu regularitate. S-a născut cetățean german, însă a devenit francez după Primul Război Mondial, când Franța a anexat orașul său natal. Când a devenit prim-ministru al Franței, a propus un fel de adunare europeană, o uniune, o modalitate în care europenii să coopereze în loc să reia o înfruntare care ar fi putut declanșa un alt război mondial. La o simplă răsfoire a paginilor acestei cărți veți observa că țările Europei s-au luptat foarte mult între ele.

Ideea era următoarea: dacă Europa s-ar fi unit mai profund – prin comerț, prin monedă, printr-un organism politic, printr-o constituție și, la un moment dat, prin forțele armate –, ar fi fost mai puțin probabil ca națiunile europene să își declare război. De obicei, două sau trei țări își uneau forțele pentru a se apăra de alta sau, în unele cazuri, pentru a ataca alte state. La asta se gândise Hitler când s-a aliat cu Stalin înaintea celui de-al Doilea Război Mondial.

La o privire retrospectivă, vedem că Schuman, ca ministru francez, se gândea probabil și că o uniune europeană l-ar fi protejat de o nouă bătălie cu o Germanie agresivă. Uniunea s-a născut prin înființarea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului de către Franța, Germania de Vest, Italia, Olanda, Luxemburg și Belgia. Anglia nu urma să aibă de-a face cu uniunea; patria lui Shakespeare se considera legată mai strâns de Statele Unite decât de vecinii europeni. Marea Britanie a rămas loială lirei sterline și nu a trecut la euro. La fel Norvegia, care a votat de mai multe ori împotriva adoptării monedei euro.

Însă până la urmă au aderat din ce în ce mai multe state europene, formând inițial Comunitatea Europeană, care în anii ’90 și-a schimbat numele în Uniunea Europeană. Fuzionarea forțelor armate și navale este, firește, mai complicată, mai ales că, după al Doilea Război Mondial, Germania de Vest

a redevenit un gigant economic. Din acest motiv valuta din spatele euro este marca germană. Ceea ce înseamnă că Germania are o anumită putere asupra economiilor celorlalte țări, fapt care, da, iscă îngrijorare celorlalte state.

De fapt asta înseamnă UE – legarea intereselor germanilor de interesele tuturor celorlalți. Funcționează întotdeauna? Nu. După cum vom vedea, moneda euro a avut problemele ei și chiar dacă Uniunii Europene i s-a decernat Premiul Nobel pentru pace, în viitorul apropiat va avea de înfruntat multe provocări. Totuși, moneda euro s-a născut din impulsul de a conecta Europa, chiar dacă din când în când a despărțit-o.

83

RĂZBOI ÎN ORIENTUL MIJLOCIU, DIN NOU

CUM AU HOTĂRÂT STATELE UNITE SĂ PLECE LA RĂZBOI PENTRU A PREVENI UN RĂZBOI, DAR TOT ACOLO AU AJUNS

PUTEREA E PERICULOASĂ. PUTEREA POATE FI UN INAMIC ÎN sine. Nu e greu de înțeles de ce un lider poate râvni după mai multă putere, chiar când nu se află în război. Și, deși de regulă e foarte greu să obțină cineva mai multă putere, președintele Bush nu a trebuit decât să ceară și i s-a acordat.

În octombrie 2001, Congresul american a adoptat o lege numită *USA Patriot Act*. Numele documentului reprezintă un acronim pentru *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism*[1]. Documentul i-a conferit președintelui mai multă autoritate pentru a combate terorismul. Nimeni nu pretinde că lupta împotriva terorismului e ușoară. Să ne gândim de ce se numesc „teroriști". Să provoci teroare implică oameni înspăimântați, și ce e mai groaznic decât o amenințare îngropată în viața cotidiană, pândind să lovească atunci când ne așteptăm mai puțin. În lupta împotriva teroriștilor e ușor să pierzi urma țintei, mai ales că teroriștii se ascund printre noi. Viața noastră de zi cu zi – cu toate libertățile de care ne bucurăm – poate fi prejudiciată dacă îi atacăm pe teroriști. Ideea luptei pentru libertate și atacarea libertății s-au încâlcit repede. Renunț la libertatea mea *pentru* libertatea mea? Protejez libertatea privându-i pe alții de libertățile lor? Care este punctul în care bătălia pentru salvarea libertății ajunge, de fapt, să o distrugă?

1. Lege pentru unirea și întărirea Americii prin furnizarea instrumentelor adecvate necesare interceptării și opririi terorismului (n. tr.).

Iată întrebările cu care se confruntau Statele Unite după 11 septembrie, iar multe dintre împuternicirile cerute de guvern s-au vădit secrete, ținute departe de public. Aflăm despre ele doar atunci când prind de știre reporterii. Însă știm că președintele Bush a reușit să extindă capacitatea guvernului de a colecta informații prin intermediul Internetului și telecomunicațiilor. De asemenea, guvernul SUA a ridicat mii de imigranți și i-a închis în lagăre. În unele cazuri, acești prizonieri au fost trimiși, împreună cu luptătorii talibani din Afganistan, într-o închisoare din Cuba, la baza navală americană din golful Guantanamo. Ofițerii americani de acolo nu au respectat regulile de interogare acceptate de tratatele internaționale, precum, de pildă, Convenția de la Geneva. În golful Guantanamo și în alte locuri – în secret, Statele Unite au utilizat bazele a numeroase țări de peste ocean – teroriștii au fost torturați, cum s-a întâmplat, de altfel, și cu indivizi care s-au dovedit a nu fi teroriști.

Dacă alegerile controversate din 2000 au fost un test pentru democrația americană – oare avea să existe o tranziție pașnică chiar și în condițiile în care nu era limpede cine câștigase la urne? –, pentru mulți utilizarea torturii și eliminarea drepturilor civile a reprezentat un eșec al democrației americane.

DAR CEA MAI MARE EXTINDERE CERUTĂ (ȘI OBȚINUTĂ) DE președintele Bush a fost probabil extinderea sferei de motive pentru declanșarea unui război. Președintele Bush a argumentat că pentru a apăra Statele Unite era necesară atacarea anticipată a altor țări, în ceea ce se numește „război preventiv". Orientul Mijlociu a fost înțesat de dispute privind frontierele încă din epocile acoperite în primele capitole ale acestei cărți. Persistă conflictul dintre israelieni și palestinieni, iar de când țările industriale au devenit dependente de petrol, zona a fost supravegheată atent și disputată de străini. Țara pe care președintele Bush a hotărât să o atace preventiv a fost Irakul, stat din Orientul Mijlociu de două ori și ceva mai mare decât Idaho și leagănul uneia dintre cele mai vechi civilizații din lume.

La începutul lui 2002, președintele a definit Irakul, Iranul și Coreea de Nord drept o „axă a răului". Iată ceva ce Statele

Unite au făcut frecvent în istorie – au descris un inamic drept „rău“ –, fapt ce a îngreunat adesea relațiile SUA cu țara în cauză mai târziu, de pildă în momentul în care toate părțile și-ar fi dorit să termine războiul. S-a întâmplat așa în Vietnam, de exemplu. Însă așa a procedat președintele Bush. A început, totodată, să adune argumente pentru un război preventiv contra Irakului, unde – spunea președintele Bush – brutalul dictator Saddam Hussein produsese arme cumplite, pe cât se pare bombe teribile, nimicitoare. Președintele Bush și vicepreședintele Dick Cheney s-au referit la aceste arme folosind expresia „arme de distrugere în masă“. Deși inspectorii internaționali nu au reușit să găsească aceste arme de distrugere în masă, Statele Unite au susținut că dețin informații secrete. Cu toate că mulți s-au arătat sceptici, un reporter de la *New York Times* s-a dus în Irak și a pretins că putea confirma existența lor.

Americanii au insistat – în conferințele de presă prezidențiale, ba chiar și într-o prezentare dramatică la ONU – nu numai pe existența armelor de distrugere în masă, ci și asupra faptului că Saddam Hussein colabora cu al-Qaida, gruparea care atacase turnurile World Trade Center. Statele Unite au atacat Irakul, l-au capturat pe Saddam Hussein, executat mai târziu, și mii de americani și irakieni și-au pierdut viața, însă nici urmă n-a fost de arme de distrugere în masă. Central Intelligence Agency, sub președintele Bush, a spus că n-au existat. La fel, s-a dovedit că legăturile dintre Saddam Hussein și al-Qaida nu fuseseră adevărate. În 2013, la a zecea comemorare a invaziei, *Times* afirma într-un editorial: „Războiul din Irak a fost nenecesar, costisitor și nociv pe toate planurile. S-a bazat pe informații defectuoase manipulate în vederea unor scopuri ideologice. Costurile umane și economice teribile din ultimii zece ani ne arată de ce așa ceva nu trebuie să se mai întâmple niciodată.“

Cu câteva zile înainte de invazia în Irak, președintele Bush a dat însă un nou ultimatum la televizor, cerând ca Saddam Hussein și consilierii lui să își părăsească țara în 48 de ore. Trei zile mai târziu, la 20 martie 2003, Statele Unite și câțiva aliați au invadat Irakul, preventiv. Curând s-a văzut clar că

SUA nu planificase o armată suficient de mare pentru a administra Irakul, pentru a guverna statul, pentru a-l stabiliza, astfel încât populația să aibă alimente, apă și să trăiască în siguranță, indiferent de duritatea luptelor pe care le dădeau soldații americani aflați în zonă. Și totuși, la 2 mai 2003, deși Saddam Hussein era încă în libertate, președintele Bush a aterizat pe puntea portavionului USS *Abraham Lincoln* în uniformă de pilot, după care, în costum și așezat sub o pancartă pe care scria „Misiune îndeplinită“, a ținut un discurs. „Statele Unite și aliații noștri au câștigat Bătălia Irakului“, a spus. În Irak a urmat un război civil, iar misiunea militară americană nu s-a încheiat decât în 2010. Aproximativ 50.000 de soldați au rămas pe loc, constituind ceea ce viitorul președinte a numit „forță de tranziție“, soldați care vor sta în Irak până la noi ordine. (În cele din urmă toate forțele SUA au fost retrase în 2011.)

Gândiți-vă la lume ca la o intersecție aglomerată și periculoasă reglementată de numai câteva legi. Traversatul devine mai primejdios dacă oamenii te catalogheză drept un vehicul deosebit de periculos. Vor ignora cele câteva reguli existente pentru a se proteja. Chiar dacă ești un șofer atent, prudent și corect, restul lumii de pe stradă va începe să-și facă griji și apoi să se teamă de tine, eventual ajungând mai apoi la concluzia că le înrăutățești tuturor situația, că ești o amenințare și că trebuie să fii cumva strunit, că trebuie luate măsuri în ce te privește.

Propria ta siguranță – în viața ta și ca țară pe scena lumii – este legată în mare măsură de felul în care te înțeleg ceilalți. Din acest motiv, ce s-a petrecut în 2004 în decursul Războiului din Irak a avut un impact serios. Atunci, un grupaj de fotografii de la Abu Ghraib, o închisoare americană din Irak, a fost publicat și difuzat pe Internet, apoi în ziare și la emisiunile televizate, imaginile fiind transmise în lumea întreagă. Fotografiile arătau prizonieri torturați, maltratați și posibil uciși în moduri pe care lumea – chiar și disciplinații soldați americani – le-a găsit dezgustătoare.

Ar fi deranjat pe oricine indiferent de țară, însă anumite aspecte erau cu deosebire insultătoare pentru practicile religioase musulmane. Așa se face că persoane care compătimiseră poate

Statele Unite după 11 septembrie, persoane cărora nu le plăcea că teroriștii atacă oameni nevinovați în numele islamului au încetat să mai compătimească într-atât Statele Unite. De la sfârșitul Războiului Rece între Statele Unite și Uniunea Sovietică, în lume rămăsese o singură superputere, SUA, iar lumea se temea acum că această superputere ar putea să declare un război preventiv oricând și că putea acționa după bunul-plac.

84
O NOUĂ PRIVIRE ASUPRA MARILOR ORAȘE

ORAȘELE S-AU UMPLUT DE LOCUITORI ȘI NE-AM DAT SEAMA CĂ SUNT UN HABITAT NATURAL AL OAMENILOR, CEEA CE ÎNSEAMNĂ CĂ NE AȘTEAPTĂ MULTĂ MUNCĂ

LA ÎNCEPUT, SECOLUL XXI PĂREA UN SECOL BUN PENTRU creaturile crescute în noroi. De ce? E nevoie de câteva pagini pentru a explica, ceea ce vom face analizând orașele, unde oamenii se tot mută de multă vreme. Pe parcursul secolului XX oamenii au migrat spre orașe în principal pentru locuri de muncă sau pentru că era din ce în ce mai greu să trăiască din cultivarea pământului. Adeseori s-au mutat de la țară când au fost lipsiți de munca și de resursele legate de alimentație, de exemplu copacii, sau dacă apa a fost contaminată, poluată de fabrici ori culturile agricole cu prea multe chimicale. Până atunci activități la scară mică ale unor familii sau comunități, fermele au trecut, pe parcursul secolului trecut, în gestiunea companiilor mari, care adeseori plăteau mai puțini bani unui număr mai mic de persoane. Ideea este că, până la începutul secolului XXI, jumătate din populația lumii s-a mutat în orașe, care în țările dezvoltate de pe glob creșteau cu un total de cinci milioane de rezidenți pe lună. Chiar așa, cinci milioane de rezidenți pe lună. Imaginați-vă că populația Republicii Singapore s-ar muta la voi în oraș în luna august! Imaginați-vă populația din Toledo, Ohio, înmulțită cu 20, și gândiți-vă că toți acești oameni și-ar face apariția la voi în oraș o dată la câteva săptămâni!

Nu e bine să ajungi într-un oraș dacă nu prea ai bani, însă oamenii sunt atrași în metropole de posibilitatea supraviețuirii. În orașe există diverse tipuri de economii, unele operând în afara legilor restului economiei. Însă în multe orașe mari există acum zone întinse, supraaglomerate, numite „periferii“. Persoanele

din periferiile urbane au multe probleme legate de siguranță și apa curată, deși Organizația Națiunilor Unite a anunțat, pe un ton optimist, că salubritatea publică și calitatea apei din orașe s-au îmbunătățit între 1990 și 2008. Totuși, extinderea rapidă a periferiilor implică o suprasolicitare a ameliorărilor. Se estimează că până la jumătatea secolului XXI două miliarde de persoane vor trăi în periferiile urbane, adică un număr de două ori mai mare decât cel din prezent.

Să vedem însă de ce trăiesc oamenii în orașe, problemă care necesită răspunsuri la alte câteva întrebări.

De ce trăiesc oamenii în orașe?

Parțial, motivul este că în orașe se găsesc deja oameni. Oamenilor le place să trăiască lângă alți oameni. Printre alți oameni, omul simte că are o șansă de a-și rezolva problemele prin diverse tipuri de tranzacții sau înțelegeri, prin înțelegeri avantajoase, dar și, frecvent, foarte dezavantajoase. Oamenii se stabilesc în general lângă alți oameni. Se prea poate să doriți un loc să hoinăriți singuri, să aveți nevoie de liniște și odihnă, însă ca ființe vii vă place să vă stabiliți în grupuri.

De ce au apărut orașele mari unde au apărut?

Oamenii și-au întemeiat un sălaș acolo unde erau feriți de vânt, furtuni și valuri înalte, locuri unde elementele naturii – râuri, golfuri, oceane – le puteau asigura hrana. Uneori, exact motivul pentru care oamenii întemeiază un anumit oraș este și cauza necazurilor care îi lovesc în locul respectiv. Port-au-Prince este un oraș din Haiti întemeiat datorită faptului că munții înalți din jurul așezării protejau corăbiile din golf și le ofereau vizitatorilor lemn pentru construcții și pentru prepararea mâncării. Același lucru e valabil pentru San Francisco, în California. Ambele orașe au munți înalți în jur, însă ambele sunt expuse cutremurelor, adică exact acelorași forțe care au dus la apariția munților ocrotitori – e vorba despre geologie, știință în care citim pământul ca pe o carte de istorie.

Locuri ce pot părea sigure pe termen scurt pot fi periculoase uneori. Dacă v-ați fi plimbat pe străzile din Port-au-Prince la începutul secolului XXI, după ce a fost lovit de un cutremur devastator, ați fi văzut un oraș în criză de apă, unde bărbații,

femeile și copiii erau lipsiți de apărare – o periferie urbană periculoasă. Noaptea se aprindeau focuri pe străzi, nu exista electricitate, domnea nesiguranța – era un fel de zonă de război fără vreo armată.

Ce a declanșat schimbarea în modul în care ne gândim la ecologia propriilor orașe?

Pe măsură ce tot mai multe persoane s-au mutat în orașe gigantice și pe măsură ce orașele gigantice din multe țări occidentale au început să aibă mai multă grijă de apele dinăuntrul și din jurul lor – în 1972, de exemplu, președintele republican Richard Nixon a semnat Legea pentru protecția apelor în Statele Unite –, a început să se afirme ideea unui mediu natural pentru oameni. Am început să considerăm orașele drept un loc natural – un loc de care ar putea beneficia un număr mai mare de persoane dacă e menținut curat și prietenos cu mediul înconjurător. Și țineți minte: când vorbim despre *noi*, cei care trăim în orașe, vorbim despre majoritatea oamenilor.

Ce legătură există între ecologie și economie? Și cum se raportează ea la orașe?

Ca și „economia“, termenul „ecologie“ își are rădăcina într-un cuvânt grecesc, *oikos*, care înseamnă „casă“, iar ecologul se interesează de casa unui animal, a unei insecte sau a unei păsări și cum trăiește animalul respectiv acolo. Probabil nu e o coincidență faptul că ecologii au început să se gândească la natura orașelor cam în perioada în care oamenii au început să se mute din regiunile rurale la orașe. În anii ’70, când s-au implementat primele legi pentru protecția apelor și țările industrializate, au început să se ocupe de râurile lor imunde – în Cleveland, Ohio, apa unuia era atât de poluată încât lua foc –, s-a produs un efect de avalanșă, astfel că acum, în primii ani ai secolului XXI, unele comunități din Statele Unite au început să dărâme digurile, descătușând apele pentru a permite peștilor să circule liber. Însă ideea pe care aș vrea să o subliniez aici este că orașele constituie o așezare naturală pentru oameni. Orașele, cu toate activitățile lor ecologice și economice, sunt căminele noastre.

Ce legătură are numărul de pești dintr-o zonă cu numărul de oameni?

Desigur, multă vreme oamenii au gândit altfel, însă în primul deceniu al secolului XXI a devenit populară – și nu fără un temei inclusiv economic – preocuparea pentru ecologia orașului. În deceniul 1950, un număr mare de locuitori din mai multe orașe americane, precum New York, s-au îmbolnăvit din cauza norilor de poluare care pluteau deasupra lor. Îngrijirea oamenilor e mai ieftină dacă nu sunt bolnavi, dacă aerul nu e poluat și o mulțime de persoane sunt ocrotite dacă aerul din oraș e curat. Și nu doar aerul celor care își permit să trăiască în spații agreabile. La începutul secolului XX a devenit clar că oamenii muncesc mai bine dacă sunt sănătoși, lucrează mai inteligent dacă sunt educați, se simt mai bine dacă pot să citească o carte într-o bibliotecă publică sau să asculte gratuit muzică într-un parc! Și accesul la diversitatea economică a unui oraș – atunci când e facilitat de un transport public de calitate – îi ajută pe locuitori să iasă din sărăcie.

A mai devenit clar și că orașele mari din lumea întreagă au multe lucruri în comun. S-ar putea spune că ecologia lor e similară. După cum am discutat, orașele tind să se nască în apropierea surselor stabile de hrană, adesea pe malul apei, la gurile de vărsare ale râurilor în mare sau în apropierea lor. Într-un anumit sens, peisajul unui oraș reprezintă o protecție – cum sunt porturile pentru nave, de exemplu. Și, după cum am observat, sunt construite în apropierea surselor abundente de hrană, surse care ar putea porni, dacă privim istoria orașului, de la pește. Nu e o coincidență faptul că locurile unde trăiesc și se înmulțesc pești în cantități uriașe au devenit orașe foarte mari. Din cele aproximativ trei duzini de metropole din lume, aproape 70% se află în estuare sau delte.

Ce e un estuar?

Cuvântul „estuar“ provine din cuvântul latinesc pentru „val“, iar un estuar e locul unde fluviile se întâlnesc cu oceanele. Datorită substanțelor nutritive și miriadelor de creaturi care înfloresc în ele și în împrejurimi, estuarele sunt cele mai productive sisteme ecologice din lume. De exemplu, cele mai mici creaturi care cresc în delta Fluviului Perlelor din Hong Kong se găsesc în stomacele delfinilor albi și ale marsuinilor fără

înotătoare dorsală de pe coastele Chinei. Heringii din râurile din Massachusetts pot sfârși în stomacul focilor canadiene, iar regularizarea viiturilor din bazinul râului Chao Phraya, în Thailanda, o influențează pe cea din Bangkok și producția agricolă destinată acestui oraș.

În anii '90, oamenii de știință din toată lumea au început să documenteze importanța estuarelor urbane și rezistența lor surprinzătoare. Deși fuseseră stoarse de resurse, afectate de poluare și toxine, în mod incredibil, erau tot acolo atunci când savanții s-au aplecat asupra lor. Iar acum, când în unele locuri există ape mai curate, e o perioadă bună pentru creaturile care trăiesc în noroi, la baza lanțului nostru trofic.

Care e viitorul creaturilor din noroi?

Greu de spus. Dat fiind că numărul peștilor din oceane s-a redus, ne rămâne să sperăm că viitorul creaturilor din noroi se va îmbunătăți. Savanții au început să înțeleagă că noroiul din vechile mlaștini secătuite și suprasolicitate poate fi replantat. Pe de altă parte, din cauza încălzirii globale, oamenii de știință sunt, de asemenea, conștienți că nivelurile oceanelor s-au ridicat rapid. Mlaștina situată astăzi la marginea unui port ar putea fi portul de mâine. Oare ar trebui să facem din vechiul centru mlaștina de mâine? Iată genul de întrebări spinoase cu care ne confruntăm astăzi, considerând întotdeauna oamenii și orașele ca parte a ciclurilor naturale, ca pe niște creaturi.

Organizația Meteorologică Mondială a ONU a constatat că între 2000 și 2010 am avut cei mai torizi ani înregistrați din deceniul 1850 încoace, de când a început monitorizarea, cu temperaturi deosebit de ridicate în Africa și în zone din Asia și Antarctica, deși probabil că în momentul în care citiți cartea de față veți fi trăit deja un an și mai cald. 2010 a adus musoni estivali extremi în Asia, temperaturi estivale extreme în Rusia și ploi neobișnuit de abundente și inundații în Indonezia, Australia, Africa, Europa și America de Sud. Fluviul Amazon a cunoscut o secetă, iar renumitul pasaj nord-vestic din Europa spre Asia peste Cercul Arctic, o rută periculoasă și imposibilă peste gheața arctică, în căutarea căreia mulți exploratori au

murit în secolul al XIX-lea, s-a dezghețat aproape complet în timpul verii, parcurgerea ei devenind o nimica toată în comparație cu ce fusese.

Dacă în secolul anterior au existat întrebări legate de încălzirea globală, ele și-au primit răspunsul în secolul XXI. Nu încape îndoială că atmosfera s-a încălzit și e limpede că emisiile industriei umane au creat condițiile încălzirii. Arzând cărbune și combustibili fosili, am umplut atmosfera cu gaze care au creat un fel de seră, gazele menținând temperaturile.

Cât de repede vor crește temperaturile?

Răspunsul la această întrebare nu e foarte limpede. Nu vă lăsați derutați de cei care spun că creșterea globală a temperaturilor ar fi o mistificare. Acești oameni invocă o furtună puternică de zăpadă drept dovadă că lumea nu se încălzește. Ei sunt cei care confundă lucrurile, poate din cauza deosebirii dintre „climă" și „vreme". Diferența ține de durată. Vremea e ninsoarea dintr-o zi de miercuri din februarie; clima e probabilitatea ca într-o zonă să fie, de regulă, suficient de frig cât să ningă în multe zile de miercuri pe parcursul multor ani în luna februarie. Dar, așa cum am spus, se face frecvent o confuzie între climă și vreme. Da, poate că în New England în luna martie mai ninge într-o miercuri, însă în 2010 putem privi retrospectiv o serie de zile de miercuri recente și vom constata că probabilitatea ninsorilor a fost mai mică într-un loc unde în trecut ningea din abundență.

Am început să constatăm și că vremea a devenit din ce în ce mai extremă, mai aspră decât cea cu care erau obișnuiți oamenii. În 2012, uraganul Sandy a lovit orașele New York și New Jersey mai puternic decât orice uragan în ultimul secol, provocând daune de miliarde de dolari regiunii și afectându-i vitalitatea economică.

Cum rămâne cu creaturile din noroi?

Privind orașul ca pe un habitat natural pentru oameni și considerându-l conectat în mod natural cu regiunea în care se află – cu râul și dealurile, cu suburbiile, căile ferate și autostrăzile din preajma lui –, guvernele au luat măsuri pentru a reduce poluarea degajată din orașele lor, pentru a construi

sisteme mai bune de transport public, pentru a îngriji mai bine pădurile, de dragul rezervelor de apă și de dragul sănătății propriilor cetățeni. Orașele au început să se reconsidere și să se înțeleagă ca locuri într-un anumit sens naturale, ca locuri unde oamenii pot trăi în mod natural și unde depind de bunăstarea micilor creaturi din noroi, deoarece ele hrănesc peștii și insectele, care la rândul lor hrănesc păsările, și tot ele hrănesc ierburile ce formează mlaștinile care absorb apa adusă de furtunile puternice.

Ideea că orașul este un fenomen cumva natural reprezintă în sine un concept încurajator; ne oferă, de pildă, din ce în ce mai multe instrumente pentru a opri încălzirea globală. Țările cu economii mari – precum Statele Unite – au evitat să semneze tratate cu privire la încălzirea globală, deși savanții le-au cerut s-o facă, ca un demers menit să ducă la diminuarea efectului de seră. Și tinerii au făcut presiuni pentru a le convinge. În 2012, studenții au început să ceară facultăților, universităților, orașelor și metropolelor să retragă banii investiți în companiile care contribuie la accelerarea încălzirii globale. În 1992, o fetiță de zece ani s-a adresat Națiunilor Unite cu următoarele cuvinte:

> Bună seara, mă numesc Severn Suzuki și reprezint ECO – Organizația de Copii pentru Protecția Mediului. Suntem un grup de copii de 12 și 13 ani din Canada și încercăm să declanșăm o schimbare: Vanessa Suttie, Morgan Geisler, Michelle Quigg și cu mine. Împreună am strâns bani pentru o călătorie de 9.000 de kilometri ca să vă spunem vouă, adulților, că trebuie să vă schimbați modul de a acționa. Vin astăzi aici fără intenții ascunse. Lupt pentru viitorul meu. A-mi pierde viitorul nu e ca pierderea unor alegeri, a câtorva puncte la bursa de valori. Mă aflu aici pentru a vorbi în numele tuturor generațiilor viitoare. Mă aflu aici pentru a vorbi în numele copiilor care mor de foame în lumea întreagă și cărora nu le aude nimeni strigătul. Mă aflu aici pentru a vorbi în numele nenumăratelor animale care mor pe planetă fiindcă nu mai au unde să meargă. Nu ne putem permite să nu fim auziți… Toate acestea se întâmplă sub ochii noștri și totuși noi ne

purtăm de parcă am avea la dispoziție tot timpul din lume și toate soluțiile… Figurăm măcar pe lista voastră de priorități? Tata spune mereu: „Ești ceea ce faci, nu ceea ce spui." Ei bine, ceea ce faceți voi mă face să plâng noaptea. Voi, oamenii mari, spuneți că ne iubiți. Vă provoc: vă rog, faceți în așa fel ca faptele voastre să vă reflecte spusele. Vă mulțumesc pentru atenție.

85
UN OM DE CULOARE AJUNGE PREȘEDINTELE AMERICII

LA UN SECOL ȘI JUMĂTATE DUPĂ RĂZBOIUL CIVIL AMERICAN, BARACK OBAMA, UN SENATOR DIN ILLINOIS, CÂȘTIGĂ NIȘTE ALEGERI ISTORICE

POATE VĂ AMINTIȚI CĂ ÎNTR-UN CAPITOL ANTERIOR AM DIScutat despre un avocat din Illinois ales în funcția de președinte al Statelor Unite la jumătatea secolului al XIX-lea. Am văzut cum, datorită Proclamației de emancipare promulgate în 1863 de acest președinte, sclavia „dispăruse din toate regiunile lumii civilizate", după cum s-a exprimat van Loon. (La vremea respectivă excepția a fost Cuba care, guvernată de spanioli, a menținut instituția sclaviei.)

Afirmația era valabilă în ce privește tolerarea fățișă a sclavagismului de către guverne, dar sclavia a persistat în alte modalități decât cele vizate explicit de guvernul american. Chiar și la începutul secolului XXI, până la 27 de milioane de oameni de pe planetă pot fi numiți „sclavi". Cum îi definim pe sclavi? Persoane obligate să lucreze fără altă plată în afară hranei necesare supraviețuirii, ținute fraudulos și sub amenințarea violenței. (Guvernele susțin că totalul sclavilor ar atinge doar jumătate din cifra prezentată aici, însă organizațiile neguvernamentale care se ocupă de drepturile omului și supraveghează atent executivele estimează că numărul lor este dublu față de cel declarat de guverne.) Numărul mare de sclavi moderni este în parte o consecință a creșterii populației globului – aproape șapte miliarde de oameni trăiesc pe planetă în clipa în care scriu această frază. Are însă de-a face și cu ferocitatea de care pot da dovadă oamenii, îndeosebi cei care se ocupă cu activități care implică bani și lăcomie.

Statele Unite au deconcertat mereu lumea. Pe de-o parte, când și-au proclamat independența față de Marea Britanie s-a declarat o țară bazată pe adevăruri axiomatice – unul dintre ele fiind „toți oamenii au fost creați egali". Pe de altă parte, președintele George Washington deținea o plantație cu sclavi, ca și președintele Thomas Jefferson, autorul Declarației de Independență, deși prietenii francezi ai lui Washington și Jefferson, ba chiar și generalii britanici care plecau le-au spus americanilor să-și elibereze sclavii. Chiar și după ce președintele Lincoln, fost senator de Illinois, i-a eliberat pe sclavi printr-o proclamație prezidențială, versiuni mai puțin fățișe ale sclaviei au continuat să existe alături de alte prejudecăți vechi de veacuri.

„Cuvintele scrise pe un pergament nu s-au vădit a fi de-ajuns pentru a-i elibera pe sclavi din lanțuri sau a le asigura bărbaților și femeilor de orice culoare și crez drepturi și obligații depline în calitate de cetățeni ai Statelor Unite." Aceste cuvinte au fost rostite de un alt senator din Illinois, Barack Obama, în 2007. „A fost nevoie de generații succesive de americani dornici să-și aibă contribuția care le revine – prin proteste și lupte, pe străzi și în tribunale, prin război civil și nesupunere civilă, pândiți mereu de riscuri – pentru a micșora prăpastia dintre promisiunea idealurilor noastre și realitatea vremii lor."

Obama candida la președinție când a rostit aceste cuvinte. Ținea un discurs în Philadelphia pe tema raselor, a relațiilor dintre negri și albi, o veche problemă a americanilor. Obama a spus publicului că se înscrisese în cursa pentru președinție datorită convingerii lui că „poate nu arătăm la fel și nu am venit din același loc, însă toți vrem să mergem în aceeași direcție – spre un viitor mai bun pentru copiii și nepoții noștri".

„Această convingere vine din credința mea neclintită în decența și generozitatea poporului american. Dar vine și din povestea vieții mele."

Ca tânăr senator, Obama scrisese un volum de memorii foarte bine vândut și avea deja un renume de excelent orator. A vorbit despre viața sa ca fiu al unui bărbat de culoare din Kenya și al unei femei albe din Kansas. A povestit cum a fost crescut în

parte de un bunic alb care supraviețuise Marii Crize și luptase în al Doilea Război Mondial și de o bunică albă care lucra într-o uzină de bombardiere în timp ce soțul ei se găsea peste mări. A urmat cursurile Universității Harvard, una dintre cele mai bogate școli din lume și a trăit în Indonezia, una dintre cele mai sărace țări. „Sunt căsătorit cu o americană de culoare ce poartă în vene sângele sclavilor și al proprietarilor de sclavi – o moștenire pe care am transmis-o scumpelor noastre fiice", a spus el în discurs. „Am frați, surori, nepoate, nepoți, unchi și verișori de toate rasele și de toate nuanțele, împrăștiați pe trei continente, și cât voi trăi nu voi uita niciodată că povestea mea nu ar fi posibilă în nici o altă țară de pe Pământ."

La 145 de ani după Proclamația de emancipare, un afro-american a devenit președinte al Statelor Unite. A primit aproape 70 de milioane de voturi, cele mai multe primite vreodată de cineva la alegerile prezidențiale până la el. Lucrurile nu au fost ușoare. Președintele a trecut repede de la un moment extrem de simbolic la frământările politicii de toate zilele – și-a petrecut mare parte din primul mandat străduindu-se să rezolve impasul politic iscat de disputa cu republicanii, care de câteva ori a fost cât pe ce să blocheze guvernul federal din cauza diferendelor cu privire la gestionarea bugetului guvernamental. A izbutit să promulge legi importante referitoare la sistemul asigurărilor de sănătate.

Obama a fost reales în 2012, în ciuda a numeroase legi de identificare a votanților apărute subit în țară, reglementări menite să îngreuneze accesul la vot. Un raport a arătat că pentru a respecta întru totul noile legi, fiecare votant ar trebui să cheltuiască aproximativ 11 dolari, o sumă mai mare decât taxa electorală pe care o aveau de plătit votanții de culoare și pe care legislația drepturilor civile a interzis-o în anii '60. Iar la începutul celui de-al doilea mandat al lui Obama, la exact un secol și jumătate după proclamația lui Lincoln pentru eliberarea sclavilor, s-a dovedit că electoratul afro-american a votat într-o proporție mai mare decât ansamblul populației.

În 2007, Obama pledase, în campanie, pentru închiderea închisorii americane de la Guantanamo, din Cuba, însă nu a

făcut-o. Sub comanda lui, Forțele Speciale americane l-au capturat și ucis pe Osama bin Laden în Pakistan. Să observăm că Obama nu a renunțat la multe dintre puterile prezidențiale acordate prin *Patriot Act* – după cum am spus, la putere se renunță greu. De asemenea, a sporit utilizarea de către armata americană a dronelor, aeronave fără pilot controlate de la distanță, capabile nu doar să lovească obiectivele militare, ci și să ucidă civili. Însă mare parte din mandatul său prezidențial s-a concentrat asupra teribilului declin economic care lovise lumea în perioada în care a fost ales.

86

CERERI DE IERTARE

O NOTĂ FOARTE SCURTĂ DESPRE CEVA CE S-A ÎNTÂMPLAT TOT MAI FRECVENT ÎN LUME PE MĂSURĂ CE GUVERNELE ȘI-AU EXAMINAT MAI ÎNDEAPROAPE ISTORIA

ÎNDEPĂRTÂNDU-NE DE SUBIECTUL PREȘEDINȚIEI LUI OBAMA, aș dori să ating pe scurt subiectul cererilor de iertare. E un subiect foarte serios, chiar dacă e tratat superficial sau cu sarcasm când este discutat la știri. Le menționez din cauza unui incident petrecut în primul an al mandatului lui Obama. La Cairo, Obama a ținut un discurs care viza reconcilierea cu musulmanii din toată lumea. Discursul a fost etichetat frecvent drept „cerere de scuze“. Nu a fost așa ceva. Discursul cerea ca Occidentul și Islamul să-și examineze relația. Nu e puțin lucru.

„Relația dintre Islam și Occident cuprinde secole de coexistență și cooperare, dar și conflicte sau războaie religioase“, a observat Obama. Discursul s-a bucurat de o primire călduroasă în Orientul Mijlociu. „Câtă vreme relația noastră e definită de diferențele dintre noi, le vom da putere celor care seamănă ura, nu pacea, și care promovează conflictul în locul cooperării ce poate ajuta popoarele noastre să dobândească dreptatea și prosperitatea. Acest cerc al suspiciunii și discordiei trebuie să înceteze.“

Dacă stăm să ne gândim, programul spațial american s-a bazat pe algebra formulată de matematicienii musulmani – iată o relație între culturile noastre. Sau, cum a spus George Washington într-un discurs care pleda în favoarea unei comunități evreiești din Rhode Island: „Cu toții suntem fii ai lui Avraam.“ Cel de-al 44-lea președinte al Statelor Unite s-a exprimat așa: „Am venit aici în căutarea unui nou început între

Statele Unite și musulmanii din toată lumea; un început bazat pe interes reciproc și respect reciproc; și bazat pe adevărul că America și Islamul nu se exclud și nu trebuie să fie în competiție“, a spus Obama. „Dimpotrivă, ele se intersectează și împărtășesc principii comune – principiile dreptății și progresului; toleranței și demnității tuturor oamenilor.“

Aduc în discuție aici discursul lui Obama din două motive. În primul rând, e un exemplu de grup de oameni – sau, în cazul de față, liderul unui grup, Statele Unite – care își analizează mai atent relația cu alt grup. Analizează istoria relațiilor între cele două grupuri. Al doilea motiv pentru care îl menționez este faptul că țările în general s-au arătat deodată mai favorabile acestui gen de acțiuni decât în urmă cu câțiva ani. Popoarele au încercat să privească evenimentele întâmplate în trecut, să le înțeleagă din perspectiva națiunii ca grup de oameni. În 2010, guvernul Marii Britanii și-a cerut scuze pentru „Duminica Sângeroasă“, o zi în care soldații englezi au ucis 13 civili irlandezi catolici în Irlanda de Nord. În 2013, statul irlandez și-a cerut scuze de la aproximativ zece mii de femei și fete întemnițate și tratate ca niște sclave în spălătoriile gestionate de Biserica Catolică. În 1988, Statele Unite și-au cerut scuze pentru că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au internat în lagărele de prizonieri cetățeni americani de origine japoneză. În a doua campanie electorală a lui Obama, oponenții i-au descris discursul din Cairo ca pe o cerere de scuze, deși nu a fost așa ceva. Cam în aceeași perioadă, însă, un alt guvern și-a cerut foarte explicit scuze.

În 2008, mulțimea adunată în fața parlamentului australian a plâns ascultându-l pe premierul Kevin Rudd, care a cerut iertare populației aborigene din Australia, oameni izgoniți de pe pământurile lor, populate apoi de alți australieni. A cerut scuze în mod special unui grup numit „Generațiile Furate“, expresie care desemnează zeci de mii de copii luați din familiile lor și obligați să se asimileze în grupuri nonaborigene până prin anii ’70. „Ne cerem iertare pentru durerea, suferința și chinurile acestor Generații Furate, ale descendenților lor și pentru

familiile pe care le-au lăsat în urmă“, a spus Rudd. „Le cerem iertare mamelor, taților, fraților și surorilor pentru destrămarea familiilor și comunităților. Și ne cerem iertare pentru umilința și prejudiciile provocate unui popor mândru și unei culturi mândre.“

87
DECLIN ECONOMIC

EXAMINĂM O PERIOADĂ ÎN CARE MULȚI OAMENI DIN LUMEA ÎNTREAGĂ ȘI-AU PIERDUT DEODATĂ LOCURILE DE MUNCĂ ȘI NE GÂNDIM DE CE SE ÎNTÂMPLĂ AȘA ȘI CE SPUNE ASTA DESPRE NOI

CE ESTE O RECESIUNE? SUNĂ CA UN TERMEN MEDICAL, CEVA ce speri că se va întâmpla cu răceala de care suferi, anume că va da înapoi, și chiar este ceva de acest fel, în sensul că o recesiune are legătură cu lipsa expansiunii. De obicei se discută despre recesiuni la știri, ca despre ceva în care se intră sau se iese, iar termenul se poate aplica la o industrie, la o boală sau la o țară. O recesiune a existat în industria discurilor gravate – decenii la rând li s-a spus LP-uri – la începutul anilor 1990, când compact discurile, „CD"-urile, au devenit modalitatea populară de a asculta muzică. La rândul ei, industria CD-urilor a intrat în recesiune pe măsură ce lumea a început să cumpere și să asculte muzică în format digital, pe computere portabile. Se consideră că o țară e în recesiune atunci când produsul intern brut din toate ramurile industriale descrește pe perioade de 2-3 luni la rând. Aceasta este descrierea tehnică – adică plictisitoare – a unei recesiuni.

Un alt mod de a ne gândi la o recesiune este din perspectiva conexiunilor. Când industria LP-urilor nu a mai mers bine, proprietarii fabricilor de LP-uri au produs mai puține LP-uri și au concediat salariați din fabricile lor. Aceștia nu mai puteau cumpăra în fiecare seară, să zicem, înghețată pentru desert de la gelateria locală. Magazinul de înghețată a trebuit să dea afară niște angajați sau chiar să se închidă. În consecință, și mai multe persoane nu au reușit, la început, să plătească lucrurile pe care le numim opționale în viață, precum deserturile. Curând însă au întâmpinat dificultăți nu numai în achiziționarea

lucrurilor opționale, ci și a bunurilor esențiale, ca pâinea. Când așa ceva se întâmplă la scară națională, milioane de oameni își pierd locul de muncă, de multe ori fără vina lor – e ca și cum ar fi prinși într-un curent sau un val, cum vă va spune un economist. E posibil să îi auzim pe unii declarând că suntem în recesiune – pe un reporter de televiziune, de exemplu, sau pe un candidat la președinție care îl acuză pe alt candidat la președinție că a provocat o recesiune sau că nu s-a străduit suficient pentru a opri una, deși de obicei un lider nu poate face prea multe în această privință – într-un anumit sens, recesiunile seamănă cu un fenomen natural, fiind vorba de ajustări ale pieței. Pe parcursul secolului XX am asistat la câteva recesiuni globale, ceea ce înseamnă că economiile țărilor de pe glob s-au contractat simultan și că oameni de pretutindeni și-au pierdut locurile de muncă și veniturile.

Cel mai faimos exemplu din istoria recentă a fost o recesiune atât de profundă încât s-a numit „criză“ – Marea Criză, despre care am vorbit anterior în legătură cu ascensiunea lui Hitler la putere în Germania. Marea Criză a început în Statele Unite în 1929 și a continuat până la începutul anilor '40. Marea Criză a ajuns și în Europa, unde economiile, încă instabile financiar după Primul Război Mondial, s-au dezechilibrat. După cum am arătat, ascensiunea lui Hitler a fost favorizată de catastrofa financiară provocată de efectele globale ale Marii Crize. Când nu au nimic, nu au mâncare, nu au un acoperiș deasupra capului, oamenii cad în deznădejde.

RECESIUNI GLOBALE AU SURVENIT DE MAI MULTE ORI ÎN ANII 1990 și apoi în 2001, însă recesiunea globală care a început în 2008 merită analizată, date fiind aspectele pe care le dezvăluie despre legăturile dintre țări.

În primul rând, să observăm că în primul deceniu al secolului XXI, când bancherii internaționali vorbeau despre viitor și se gândeau unde să-și investească banii pentru a obține alți bani, nu s-au uitat prea atent la așa-zisele „țări dezvoltate“ ca Franța, Spania sau Statele Unite. Bancherii credeau că în aceste țări banii lor se vor înmulți încet. De aceea au privit îndeaproape

țările în curs de dezvoltare – Brazilia, India, China și multe state din Africa. Însă în 2008 economia Statelor Unite avea o pondere foarte mare, ca de altfel și economiile altor țări dezvoltate.

Să examinăm așadar economia globală în 2008, când aspectele studiate pentru evaluarea stării unei economii (de exemplu bursa de valori, numărul angajaților) arătau destul de bine sau cel puțin așa lăsau impresia. Nimeni nu poate spune cu exactitate ce se întâmplă în economia internațională într-un anumit moment. A încerca să facem asta ar fi ca și cum am vrea să spunem ceva despre toți peștii din toate mările lumii. Putem spune însă că economia americană e un pește mare sau cel mai mare – valoarea monetară a tuturor bunurilor produse în SUA, de la avioane cu reacție la pâini, depășește totalul oricărei alte țări (deși nu egalează economia europeană dacă socotim toate statele Uniunii Europene împreună). Prin urmare, ceea ce se întâmplă cu peștele cel mare contează.

Privind retrospectiv, dacă ar fi să alegem totuși două lucruri care au început ca niște unde minuscule și au avut în cele din urmă efecte gigantice, în valuri, am putea examina mai întâi abrogarea Legii Glass-Steagall, o reglementare bancară adoptată în timpul Marii Crize ca parte a istoricului program New Deal implementat de Franklin Delano Roosevelt. Actul își propunea să împiedice băncile, care ar trebui să se ocupe de banii populației, să ia banii și practic să parieze cu ei plasându-i în investiții riscante. Fără o minimă separație între o bancă de economii și o firmă de investiții putem sfârși într-o situație asemănătoare cu a ne lăsa peștișorul auriu în grija unui rechin cât suntem la muncă, doar că în viața reală peștișorul auriu sunt economiile noastre de o viață.

Nu toate firmele de investiții sunt rechini, însă după prăbușirea bursei de valori în 1929, care a dus la Marea Criză, mulți oameni au simțit că rechinii le înghițiseră peștișorul auriu, iar Legea Glass-Steagall a intrat în vigoare tocmai pentru a preveni așa ceva pe viitor. În 1999, actul a fost abrogat de majoritatea republicană din Camera Reprezentanților, cu sprijinul președintelui democrat Bill Clinton. Băncile de investiții și firmele de brokeraj au început să cumpere bănci comerciale. S-ar fi zis că rechinii puseseră ochii pe peștișorul auriu.

Celălalt aspect de remarcat la recesiunea globală din 2008 a fost acela că o problemă impregnată în economia americană a devenit brusc o problemă mondială. La urma urmelor, în zilele noastre cu toții înotăm în aceeași mare financiară, într-o măsură mai largă decât pe vremea când tocmai ieșisem din peșteri – cu toate că, să nu uităm, în 1804, expediția Lewis și Clark pe continentul nord-american a vizitat populația Mandan și a remarcat obiecte provenite din China și alte spații din zona Pacificului.

Revenind însă la Statele Unite, vedem că la începutul secolului XXI a existat o criză a ipotecilor. Fraza „criză ipotecară" nu sună chiar așa rău până când nu ne dăm seama că în limba engleză *mortgage*, „ipotecă", e format din două cuvinte latinești care înseamnă „gaj" și „de moarte", sau „mortal". O ipotecă este ceea ce oferă banca proprietarilor de case atunci când îi ajută să cumpere o locuință, iar oamenii își pot petrece bună parte din viață achitând o ipotecă. Criza s-a declanșat deoarece creditorii au oferit ipoteci unor debitori care în mod normal nu s-ar fi calificat pentru obținerea unui împrumut. Aceste noi ipoteci s-au numit „subprime", ceea ce s-ar traduce prin „nu cele mai bune" sau „cu grad mare de risc". Numeroase ipoteci de acest fel au fost cumpărate și vândute între instituții, un proces care a funcționat bine o vreme. Apoi aceste împrumuturi au fost încorporate în tranzacții și investiții mai vaste, investiții făcute mai întâi de rechini, dar apoi și de peștișorii aurii, de firme, familii și guverne, adică de toți cei care fac investiții.

Investițiile tuturor au mers de minune, producând mulți bani, dar nimeni nu și-a dat seama că la temelia întregului edificiu exista o mare problemă. Și apoi, scumpirea exorbitantă a locuințelor în 2007 a dezechilibrat și mai mult toate aceste vânzări și cumpărări de ipoteci „nu tocmai strălucite", întrucât toți încercau să facă *și* mai mulți bani decât de obicei. Cei care se simțeau rechini erau mult mai numeroși decât în mod obișnuit.

În cele din urmă, din cauza declinului economic, oamenii au început să nu-și mai poată plăti ipotecile. Tranzacțiile și investițiile au început să o ia la vale. Și la fel s-a întâmplat și cu

economia, mai întâi economia americană – mai ales atunci când instituțiile financiare au început să confiște locuințele a milioane de persoane. Ceea ce s-a petrecut ulterior în lume a fost o variantă intensificată a celor întâmplate în Statele Unite. Băncile de pretutindeni și-au verificat titlurile de plasament și au constatat că în ultimii zece ani achiziționaseră multe pachete de investiții de slabă calitate. Ca și cum v-ați uita în bucătăria voastră și ați vedea că aveți doar aperitive și nici o mâncare consistentă.

Una câte una, țările și-au văzut economiile afectate – salariații și-au pierdut locurile de muncă, guvernele au trebuit să-și reducă personalul și să ofere mai puține servicii. Băncile și instituțiile creditoare au ezitat să mai dea împrumuturi. Peste tot în lume banii au încetat să mai treacă dintr-o mână în alta. Au existat proteste pe toată planeta. Guvernul islandez, în faliment, a demisionat când populația a umplut străzile. Au avut loc greve generale în Grecia și proteste în China, unde fabricile producătoare de bunuri pentru export au început să concedieze lucrători.

În căutarea vinovaților pentru situația grea a atâtor persoane, o mulțime de degete au început să se îndrepte acuzator înspre bănci, care păreau să-și fi uitat datoria de a păstra în siguranță banii oamenilor și deveniseră mai interesate de speculații riscante; înspre guverne, care permiseseră această conduită; înspre toți cei care păreau interesați să câștige din speculații nu doar mai mulți bani decât de obicei, ci sume care, la o privire retrospectivă lucidă, denotă lăcomie.

În toată lumea, degetele s-au îndreptat cam în aceleași direcții ca după Marea Criză, iar unora li s-a părut că guvernele erau prea grăbite să ajute băncile și firmele de investiții care creaseră haosul, dar nu la fel de grăbite să îi ajute pe cei cărora li se luaseră casele. S-au declanșat și alte proteste. În Statele Unite, un grup numit Occupy Wall Street a protestat lângă bursa de valori din New York, o capitală globală a banilor. Spuneau că motivele care provocaseră așa-numita „Mare Recesiune“ semănau cu cele care declanșaseră Marea Criză: o diferență pronunțată între averea unui număr mic de bogați și

averea marii majorități a oamenilor obișnuiți. Proteste ale mișcării Occupy s-au organizat în toată lumea. Un slogan de pe o pancartă spunea: „Discuții pe Wall Street – prea multe!“

Ca președinte, ministru în guvern, oficial ales sau ca alt responsabil cu politici administrative (ceea ce nu pare mare lucru, dar este), să ai grijă de o economie presupune să o ții zilnic în formă, pregătind-o pentru orice răceală sau gripă ar putea surveni. E important să îi supraveghezi pe rechini și să porți de grijă peștișorilor aurii. Iar unul dintre obiectivele guvernanților și liderilor din afaceri care acordă atenție intereselor pe termen lung ale cetățenilor, consumatorilor și investitorilor este cel de a-și menține pacienții sănătoși, astfel încât să nu îi doboare o răceală.

88

CHINA SE ÎNTOARCE

NU CĂ AR FI PLECAT VREODATĂ

DACĂ E SĂ NE GÂNDIM LA CHINA DIN PERSPECTIVA ISTORIEI lumii, nu e greu să ne imaginăm că volumul de față ar arăta cu totul altfel dacă ar fi fost scris nu de Hendrik van Loon, ci de cineva născut în China în 1882. Probabil că în loc de Shakespeare la curtea reginei Elisabeta în 1599 s-ar fi concentrat asupra curții dinastiei Qing și a dramaturgului Kong Shangren, care, în jurul anului 1699, a scris *Evantaiul cu floare de piersic*, o piesă care descrie ultimele zile ale dinastiei Ming. Din punctul de vedere al chinezilor, perioada călătoriilor europene de explorare – când exploratorii spanioli, francezi, portughezi și britanici căutau o rută ușoară spre China – s-ar putea intitula epoca în care oamenii s-au pierdut și s-au abătut adeseori din drum încercând să ne găsească. În 1405, un comandant chinez a plecat să exploreze lumea în fruntea unei flote militare alcătuite din 62 de corăbii și 28.000 de oameni, ancorând în Golful Persic, Africa și posibil Australia.

A spune că statul chinez s-a ivit brusc pe scena lumii în 2008 ar fi ridicol. Și totuși, China s-a arătat cumva reticentă din punctul de vedere al relațiilor externe, uneori chiar și decenii la rând. După ce s-a confruntat cu agresiunea europeană la începutul secolului al XIX-lea și după ce a trecut printr-un război civil, China s-a concentrat mulți ani asupra ei însăși. Uneori chinezii au fost periculos de liniștiți. Președintele Mao a impus un marș brutal spre modernizare care a costat viața a aproximativ 45 de milioane de oameni între 1958 și 1962.

Deng Xiaoping, care a guvernat China în deceniul 1980, a susținut aplicarea unor reforme economice, tolerând piețele libere și introducând modele comerciale din restul lumii, astfel că economia chineză a început să crească într-un ritm rapid. Având nevoie de resurse naturale, China a devenit un investitor important pe continentul african, într-o perioadă când se vorbea despre intrarea Africii într-o epocă de pace, dacă nu și de înflorire. (În 2012 industria mondială a cărbunelui utiliza 10% din apa dulce din China.) Mai recent, guvernul chinez a cheltuit mult pentru infrastructură, astfel încât în 2008, când economia mondială nu mergea pe roze (vezi paginile 656–657) China tocmai părea dornică să-și extindă conexiunile. În punctul cel mai coborât al recesiunii globale, China deținea sume uriașe de valută americană, iar când economia europeană simțea slăbiciunea monedei euro, economia Chinei abia începea să își încetinească ritmul.

ȘI IATĂ CĂ ÎN 2008 CHINA A GĂZDUIT JOCURILE OLIMPICE. AI Weiwei, un artist chinez de renume internațional, a proiectat gloriosul Stadion Național în formă de cuib de pasăre, iar când lumea întreagă a privit ceremonia de deschidere la televizor, mai că se putea auzi cum le cad oamenilor fețele de admirație. A fost o reprezentație spectaculoasă și chiar dacă, după cum am remarcat, *nu* a fost o petrecere pentru marea intrare a Chinei pe scena lumii – deoarece China a fost pe scena lumii încă de dinainte să se fi inventat o scenă a lumii –, așa părea.

Au existat însă și multe contradicții. În strădania de a obține creștere economică, guvernul chinez a deschis piețele, dar nu s-a arătat neapărat deschis și către alte libertăți sociale. Nu peste mult timp, în primăvara lui 2011, guvernul chinez l-a arestat pe Ai Weiwei, artistul care proiectase stadionul olimpic, reținându-l mai multe luni fără proces. Criticase guvernul. Într-o intervenție artistică, a decorat peretele unei clădiri cu ghiozdane de elevi, pentru a aminti populației de un scandal guvernamental – autorizarea construcției unei școli de calitate proastă într-o zonă seismică. Mii de copii au murit când școala s-a

dărâmat. (Numărul exact al victimelor nu e cunoscut, deoarece guvernul chinez nu l-a făcut public.)

Închiderea lui Ai Weiwei a provocat protestele altor țări și ale organizațiilor pentru drepturile omului. Dacă auziți că o țară învinuiește o altă țară de încălcarea drepturilor omului, puteți fi siguri că statul acuzator e la rândul lui vinovat de anumite încălcări, pe care le-ar prefera trecute sub tăcere. Însă o deosebire importantă între China și țările care se plâng de China este că în China nu există o presă liberă care să dezvăluie abuzurile, deși la începutul secolului XXI existau unele semne că presa chineză ar putea deveni ceva mai liberă.

Ceea ce ne face să revenim asupra unei întrebări ridicate la începutul celui de-al doilea mileniu. Oare pe viitor creșterea economică e mai probabilă în țările cu un sistem politic în care statul deține un grad ridicat de control centralizat asupra societății și economiei, precum China sau, în America de Sud, Brazilia? E probabil ca Rusia să se dezvolte mai mult, având în vedere că guvernul limitează drepturile și libertățile individuale, ca libertatea presei?

89
PRIMĂVARĂ

REVOLUȚIILE ÎN ORIENTUL MIJLOCIU ȘI DREPTURILE OAMENILOR DE PRETUTINDENI

ÎN DECEMBRIE 2010, UN BĂRBAT VINDEA FRUCTE ÎN TUNISIA, un loc străvechi colonizat de fenicieni în jurul anului 1100 a.Ch. Bărbatul care vindea fructe în Tunisia se găsea, mai precis, în Tunis, capitala țării. Vindea fructe pe stradă ca să-și susțină familia. Era o afacere mică, cea mai mică cu putință: un singur om. Într-o zi, un inspector guvernamental i-a confiscat fructele, s-a certat cu el, l-a pălmuit și, potrivit celor mai credibile relatări, făcând-o de față cu lumea, l-a umilit. (Inspectorul era o femeie, fapt care a complicat situația.) Bărbatul a depus o plângere la guvern, însă reclamația nu a dus la nimic. Peste câteva zile – fără afacere, fără să poată plăti mâncarea familiei –, într-un gest înfiorător de protest, bărbatul și-a dat foc.

E de prisos să spunem că a fost un gest extrem. A fost un act disperat, nu doar de disperare personală, ci disperare a unui cetățean, un cetățean care nu avea nici un cuvânt de spus în privința guvernului său care i se părea nu doar prost condus, ci și corupt și nepăsător într-un mod înjositor. Vânzătorul de fructe a murit peste câteva zile, însă până atunci tunisienii din tot orașul ieșiseră pe străzi pentru a-i susține cauza, dar în primul rând pentru a protesta împotriva corupției pe care o percepeau la toate nivelurile guvernării, de la inspectorii comerciali la cei mai înalți demnitari.

Fapt incredibil, protestul s-a intensificat. Situația semăna cu un incendiu în pădure, un incendiu care se răspândește, care schimbă complet peisajul. Foarte curând, conducătorul autocrat și corupt al Tunisiei fusese alungat și tunisienii se pregăteau

să instaleze un nou guvern. Protestele au continuat chiar și după ce transformaseră Tunisia. S-au extins în lumea arabă și peste câteva săptămâni izbucniseră manifestații și în Egipt, unde populația a ieșit din nou în stradă și s-a ciocnit cu poliția, protestând împotriva guvernului care, în opinia manifestanților, nu îi reprezenta corect. În cele din urmă dictatorul Egiptului a fost înlăturat și încetul cu încetul s-a format un guvern reprezentativ.

În Cairo oamenii au scandat un slogan: „poporul vrea să dărâme regimul". Diferite versiuni ale lozincii s-au strigat în Bahrain, Tunisia și Siria în perioada numită curând „Primăvara Arabă", iar comentatorii au remarcat că tineretul alimenta înflăcărarea politică folosind telefoanele mobile și computerele pentru a trimite mesaje ferite de ochii conducătorilor. Mulțimi de oameni au umplut piețele cântând, aprinzând lumânări și ascultând discursuri. La proteste au participat și numeroase femei. Acest aspect a fost semnificativ, având în vedere că în Orientul Mijlociu femeile au drepturi legale limitate. În scurtă vreme, protestele din Libia au dus la căderea dictatorului Muammar Gaddafi. După demonstrațiile din Iordania și Liban, ambele țări au avut guverne noi, iar în Arabia Saudită, după manifestațiile organizate de femei, regele le-a acordat subit drept de vot.

Imaginați-vă diferența de la o zi la alta în Tunisia, de la un an la altul în Orientul Mijlociu. Imaginați-vă că vecinii voștri au ieșit în stradă, scandând într-o piață, și că apoi guvernul demisionează. Acest lucru a părut să se întâmple peste tot. A fost și entuziasmant, și terifiant, deoarece, așa cum se întâmplă întotdeauna, când ziua de azi trece și devine ieri ne face să ne punem întrebări legate de mâine. Istoria prilejuiește întrebări: oare ce urma în Orientul Mijlociu după stingerea acestui incendiu? Ce alte guverne urma să devoreze și, apropo, de unde pornise? Una e să ne imaginăm o revoluție în Franța sau protestele din 1765 în Statele Unite, însă acum cetățenii strigau pentru a prelua controlul asupra guvernelor dintr-o regiune uriașă a globului, toți deodată, într-o singură primăvară – și în toată

lumea oamenii priveau evenimentele la televizor sau pe computer chiar în timp ce se petreceau.

În proteste se puteau recunoaște anumite tipare, sau cel puțin așa părea. Guvernele răsturnate apelaseră la corupție, forță militară și o prezență accentuată a poliției pentru a se menține la putere și deodată această putere era spulberată de cetățeni mai tineri și mai educați decât generațiile anterioare. Decenii la rând occidentalii susținuseră că cetățenii arabi nu știu să se descurce cu democrația, că alegerile sunt cumva ceva care îi depășește – occidentalii vorbind așa cum o fac adesea, cu un rasism intrinsec, de parcă ei ar fi capabili să facă lucruri de care alte regiuni n-ar fi capabile. Însă în 2011 democrația nu mai părea o problemă sau o teorie pentru Orientul Mijlociu: popoarele arabe preluau cu repeziciune controlul asupra guvernării.

Unele revoluții au eșuat ori s-au prelungit și nu s-au încheiat. Multe dintre alegerile care au urmat au dat rezultate care au preocupat lumea occidentală – aducând la guvernare partide islamice. Puterea politică islamică, reprezentată de partide în Egipt și în alte state, nu mai fusese atât de extinsă din vremurile de dinaintea invadării Egiptului de către Napoleon. S-au ivit și alte întrebări: Ce urma să se întâmple? Ce țări se vor alia? Oare siguranța Israelului, stat evreiesc creat în zonă într-un secol în care naziștii încercaseră să nimicească poporul evreu, urma să fie și mai periclitată, având în vedere animozitatea fundamentaliștilor islamici radicali față de Israel și relațiile complicate cu palestinienii care trăiesc în teritoriile sub control israelian?

Democrația însemna oare că fundamentaliștii religioși vor câștiga alegerile și apoi vor prelua controlul guvernelor, de pildă nepermițând femeilor să voteze sau privându-le și de alte drepturi? Într-un discurs din 2012, secretarul american de stat Hillary Clinton a descris drepturile femeii drept „opera neîncheiată a secolului XXI“, iar femeile cu dreptul de a se exprima liber s-au întrebat dacă e o coincidență faptul că țările care amenință siguranța lumii sunt totodată și zone unde femeile și fetele se bucură de mai puțină demnitate și mai puține oportunități.

„Nu e o coincidență“, a continuat Clinton, „că atât de multe țări în care domnia legii și democrația se zbat să prindă rădăcini sunt totodată și locurile unde femeile și fetele nu pot participa ca cetățeni deplini și cu drepturi egale la viața publică. De exemplu în Egipt, unde femeile s-au găsit în primele rânduri ale revoluției, iar acum li se neagă locul la masă și se confruntă cu un val crescând de violență sexuală. Nu e o coincidență că atât de multe țări care fac saltul de la sărăcie la prosperitate sunt locuri care încearcă să confere putere femeilor. Cred că una dintre întrebările nerezolvate pentru restul acestui secol este dacă state ca India și China își pot susține creșterea și se pot afirma ca adevărate puteri economice. Mare parte din acest proces depinde de soarta femeilor și fetelor“.

NU E O COINCIDENȚĂ NICI FAPTUL CĂ DREPTURILE FEMEILOR se află în strânsă legătură cu teritoriul, cu pământul sau, altfel spus, cu adunarea zilnică a resurselor necesare vieții, de exemplu mâncarea și apa care hrănesc copiii. Oricine a studiat Primăvara Arabă în desfășurare sau măcar a privit protestele izbucnite în lume în acel an, va fi observat că ele s-au raportat frecvent la probleme legate de pământ, de apă, de mâncare, de aerul curat. În Siria, seceta a răpus turmele păstorilor și a afectat resursele alimentare a peste un milion de persoane. În plus, fără ploaie, regiunea Orientului Mijlociu – unde puțurile de apă riscau deja să sece – nu își poate reface rezervele subterane de apă: giganticele iazuri din subteran, numite „acvifere“, aveau niveluri periculos de joase la începutul secolului XXI. Arabia Saudită a utilizat tehnologia de foraj petrolier pentru a crea o sursă subterană gigantică și timp de mai multe decenii a cultivat grâu, însă în momentul izbucnirii Primăverii Arabe apa aceea era deja pe terminate. La începutul celui mai torid secol cunoscut până acum, savanții au prognozat că Yemenul va fi prima țară care va rămâne complet fără apă. Între timp, populația din regiune s-a înmulțit, cu tot mai mulți tineri în căutarea unui loc de muncă și tot mai multe persoane care au nevoie de apă curată și de mâncare.

În timp ce țările industriale ca Statele Unite au pierdut locuri de muncă și industrii, în țările cu economii în dezvoltare – și

mai puține drepturi cetățenești – au înregistrat o probabilitate mai mare protestele contra întrebuințării neadecvate a pământului. În China, numărul de persoane care s-au plâns guvernului de poluarea industrială a crescut spectaculos, ca și protestele de altfel. De câteva ori la începutul noului mileniu orașul Beijing a trebuit să își întrerupă activitatea din cauza poluării industriale – smogul îi ucidea locuitori.

Acest lucru poate părea fie înfricoșător, fie promițător. Oare nu e bine ca oamenii să protesteze pentru a-și proteja pământul? Pe măsură ce lumea merge înainte probabil drepturile omului vor avea o legătură tot mai strânsă cu pământul pe care trăiesc. Poate că siguranța noastră depinde tot mai mult de cât de bine ne purtăm unii cu alții, nu de brutalitatea războaielor. În 2001 a murit Wangari Maathai, o kenyană care a inițiat o mișcare pentru reîmpădurirea Kenyei. Le plătea femeilor sărace o mică sumă de bani în schimbul plantării copacilor. Copacii au stopat degradarea solului, care împiedica practicarea agriculturii. De asemenea, familiile sărace pot folosi copacii ca lemn de foc. Când a protestat împotriva planului guvernului kenyan de a construi un zgârie-nori în parcul central din Nairobi, poliția a bătut-o până a lăsat-o inconștientă. Asta nu a oprit-o. Un oficial ONU a numit-o „o forță a naturii". A fost prima femeie africană care a câștigat Premiul Nobel pentru pace.

Calendarul e o invenție omenească, niște date înșirate pe hârtie sau pe un ecran. E doar un calcul al zilelor care au trecut și al zilelor ce vor veni. Însă când ajungem la sfârșitul sau la începutul unui secol, ne simțim ca pe un prag, într-o ușă prin care lăsăm în urmă o epocă și pătrundem în alta. Ce am văzut în urma noastră stând în prag? Războaie în Europa, conflagrații mondiale uriașe, cu peste 60 de milioane de morți doar în al Doilea Război Mondial, aproape 2% din populația globului. Am văzut planeta devastată, secătuită de resurse: unele se vor reface, altele nu. Am văzut încercări de a crea organizații care să împiedice războaiele mondiale, organizații străduindu-se să țină sub control statele naționale care au acționat agresiv împotriva altor țări – mă refer aici la eforturile Europei în raport cu Germania și chiar la Statele Unite, care după al

Doilea Război Mondial au construit legături economice și politice strânse cu Japonia. Am văzut oameni care au încercat să țină-n frâu tendința de a distruge planeta. Am văzut tineri afirmându-se. Și am înțeles că bătălia pentru drepturile fundamentale ale omului a ajutat într-o măsură tot mai mare pe toată lumea, a purtat corabia omenirii, ne-a ținut teferi și nevătămați pe mările veșnic agitate.

90

PRIETENI

CUM AM TRANSFORMAT MODUL ÎN CARE COMUNICĂM UNII CU ALȚII

ADESEORI NE VINE SĂ RÂDEM CÂND VEDEM TEHNOLOGIILE utilizate de-a lungul timpului pentru a comunica între noi. Picturi rupestre! Ce primitiv! Așa ar fi putut spune egiptenii care își scriau unii altora texte pe papirus. De multe ori, schimbările în modul în care comunicăm ne transformă și modul în care percepem distanțele. Pe vremuri oceanul constituia în sine o metodă de comunicare – pentru plutele feniciene de la 700 a.Ch. și chiar pentru circulația scrisorilor până la instalarea primelor cabluri de telegraf la jumătatea secolului al XIX-lea. Lumea a părut să se micșoreze după apariția telegrafului – cu punctele și liniuțele codului Morse – și mai târziu, când pe fundul oceanelor s-au întins cabluri de telefonie.

Lumea s-a schimbat din nou la începutul secolului XXI; a fost un moment de transformare subită în ce privește modalitățile de comunicare între oameni. Cine știe ce crezi tu, cititorul, despre noutățile în comunicare ce păreau atât de avansate în 2004, când s-a creat o companie numită Facebook? Însă tipul de interacțiune reprezentat de Facebook – persoane care se întâlnesc conectându-se prin computere sau telefoane dotate cu posibilitățile computerului – era nemaiauzit. Facebook a început ca o platformă de socializare pentru organizarea și colectarea contactelor, pe care compania le-a numit „prieteni“. Milioane și apoi peste un miliard de persoane s-au „conectat“ între ele pe Facebook. Ne vom opri însă imediat să analizăm ce înseamnă exact a fi conectat.

Facebook a devenit o modalitate prin care persoanele, cu ajutorul unui computer, își arată reciproc ce fac și ce gândesc –

este și un mod de a împărtăși fotografii. Utilizatorii s-au înscris în „grupuri“ organizate pe criteriul intereselor comune. A devenit un fel de obsesie, persoane de pretutindeni înscriindu-se și intrând în legătură cu alte persoane. Vorbitorii de engleză au început să folosească substantivul *friend*, „prieten“, ca verb – „m-am împrietenit cu el pe Facebook“. Aproximativ în aceeași perioadă au apărut alte rețele sociale diferite, dar similare – Tumblr și Twitter –, mărci care vor dispărea sau vor rezista în timp. Twitter e folosit pentru a scrie fraze scurte, care s-ar putea numi „titluri“, conectând și urmărind persoane cu interese comune. La fel ca Facebook, Twitter a devenit o modalitate prin care grupurile comunică altfel decât prin mass-media informative tradiționale. De exemplu, grupări din toată lumea care au protestat contra guvernelor s-au folosit de conturi de Twitter sau de pagini de Facebook pentru a-și comunica obiectivele. Manifestațiile din Egipt, Tunisia și Moldova, în 2010, s-au ajutat într-o anumită măsură de Twitter. (Ajutorul a fost mai mic decât cel raportat inițial, deși Twitter a reprezentat un factor însemnat.) În consecință, unele guverne au încercat să închidă conturile de Twitter.

Au existat și cazuri de utilizare a rețelelor sociale pentru a-i induce în eroare sau vătăma pe alții. În 2012, contul de Twitter al unei agenții importante de știri a fost spart de un utilizator neautorizat – altfel spus, a fost atacat de hackeri. În urma știrilor false despre guvernul SUA, bursa de valori a căzut brusc, deoarece computerele companiilor care cumpără și vând acțiuni erau programate să urmărească diverse conturi de Twitter. La rândul lor, guvernele au început să utilizeze interacțiunile pe Internet ca pe un fel de armă – echipa secretă de hackeri a unui guvern luptă cu echipa secretă de hackeri a altui guvern, încercuindu-se reciproc ca submarinele nucleare în timpul Războiului Rece.

Multe s-au scris și s-au spus despre influența formelor de *social media* apărute în secolul XXI și, deși au transformat neîndoielnic relațiile interumane, rețelele de socializare din secolul nostru suscită totuși aceeași întrebare ridicată și de revoluțiile în comunicații din trecut. Cu alte cuvinte, se poate argumenta că în 2012 Twitter și un dispozitiv mobil conectat

la Internet prezintă pentru o ființă umană aceleași provocări precum cele generate de telegraf în America antebelică. Henry David Thoreau, filozof și poet american din secolul al XIX-lea, vedea provocarea adusă de apariția noilor invenții ca pe o problemă de cumpănire personală. „Suntem nerăbdători să facem un tunel pe sub Atlantic și să aducem Lumea Veche cu câteva săptămâni mai aproape de cea nouă“, scria el în *Walden* în 1854, „dar se prea poate ca prima veste care va trece prin el spre urechile mari și avide ale americanilor să fie aceea că prințesa Adelaide are tuse măgărească“.

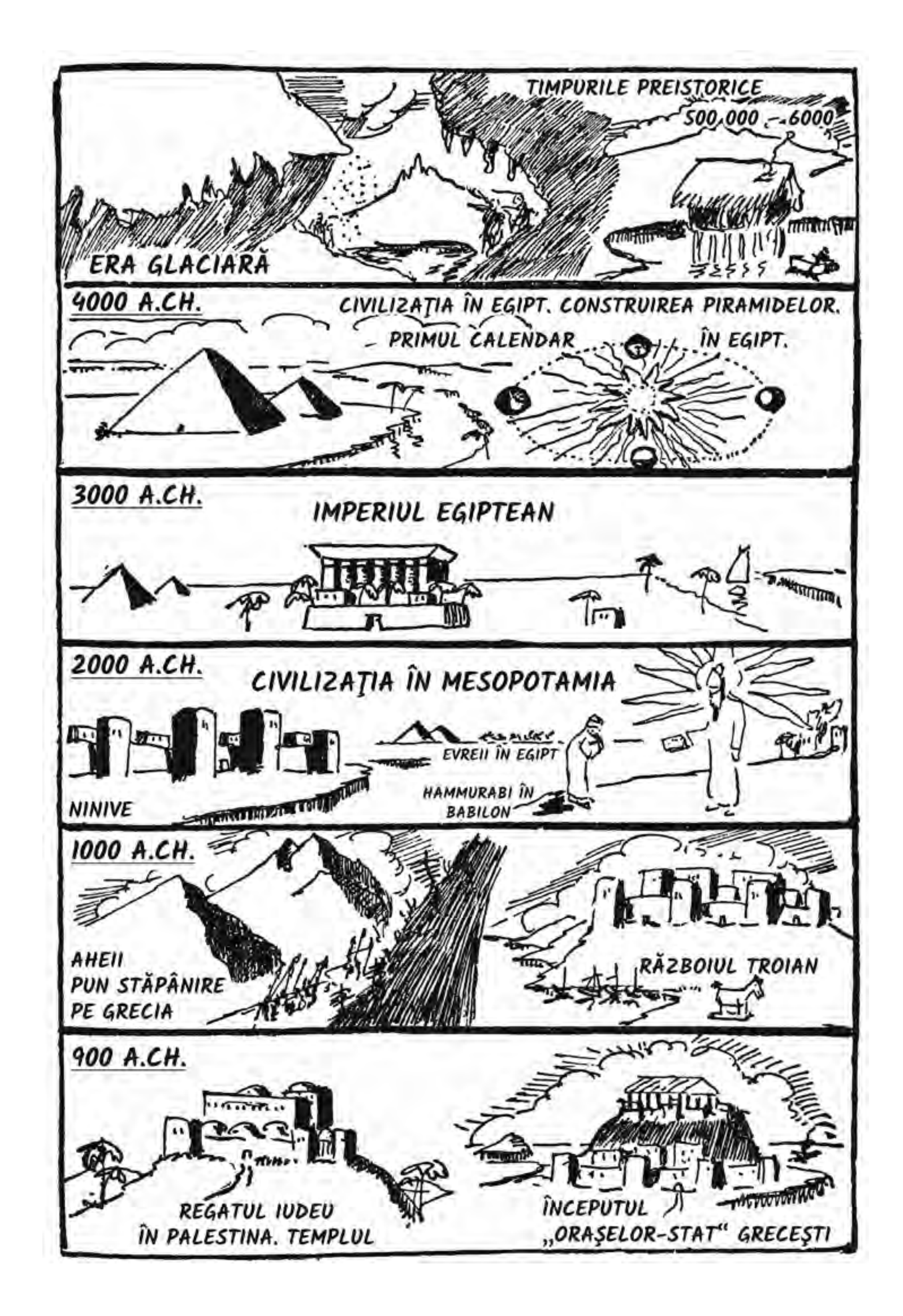
Ce vrea să spună? Că toți se reped să se conecteze, să afle știrile, dar în realitate nu există atâtea știri. Thoreau, care în ciuda lucrurilor pe care poate le-ați citit sau auzit era un mare admirator al tehnologiei – a condus fabrica de creioane a tatălui său, proiectând cele mai bune creioane din Statele Unite la vremea respectivă –, numea „aparate“ invențiile ca telegraful. Îi plăceau aparatele. Și le testa într-un singur fel: folosesc aparatul pentru a-mi îmbunătăți condiția sau las aparatul să mă folosească pe mine?

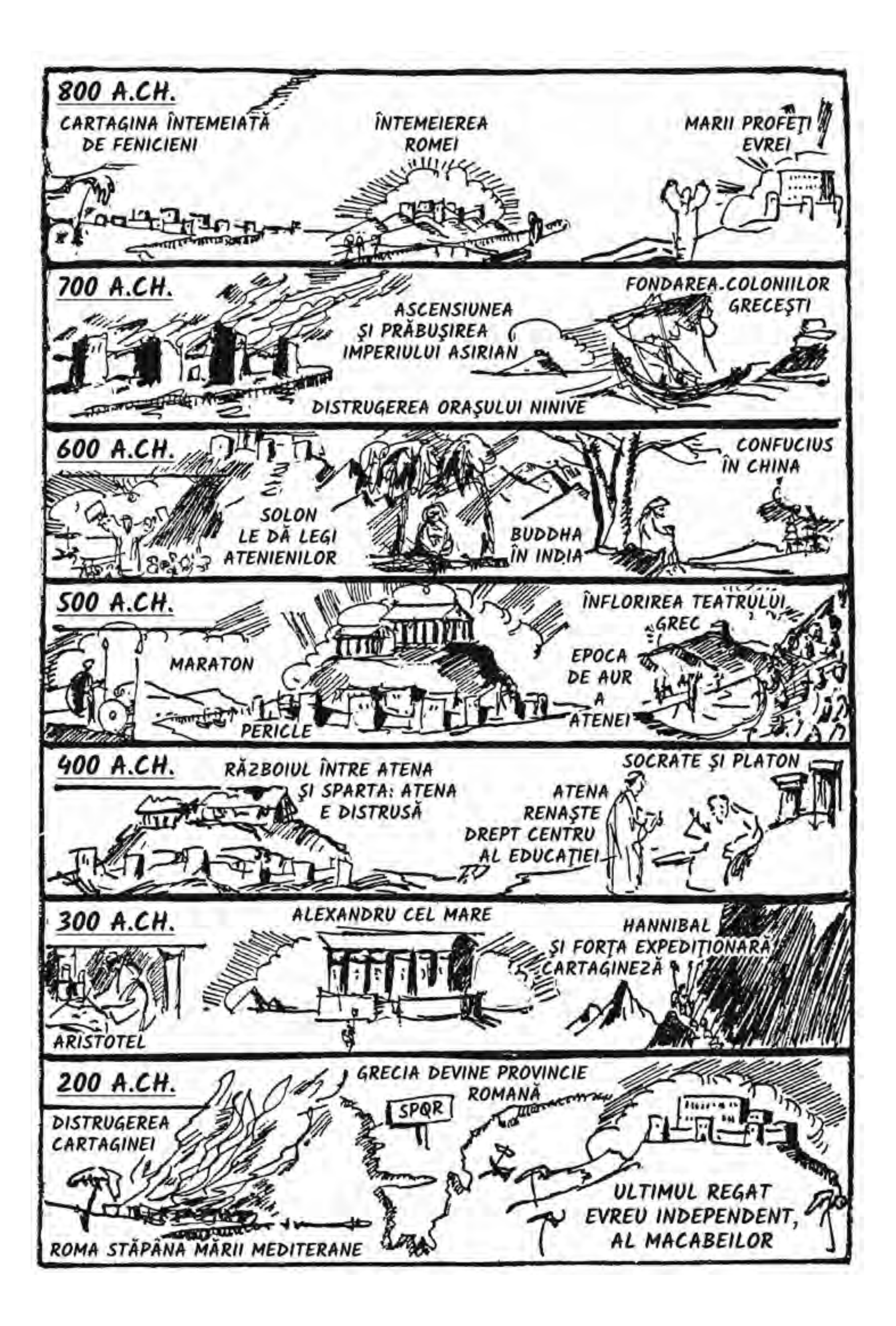
Aplicați întrebarea la orice invenție, la orice instrument de comunicare, program sau cont folosiți astăzi, la orice lucru cu care interacționați. Puneți-vă întrebări în aceste direcții: Mă conectez cu adevărat? Intru în legătură sau înțeleg cu adevărat? Viața mea e interactivă sau apăs pur și simplu butoane și dau clicuri? Cum mă pot conecta realmente cu ideile și persoanele din lumea mea fizică? Ce înseamnă un prieten adevărat?

Ca majoritatea ideilor bune și clare, testul lui Thoreau dă impresia că ar fi fost creat ieri. De asemenea, lumea pare la fel de proaspătă și nouă – în ciuda tuturor lucrurilor pe care le-am făcut ca să o murdărim – ca atunci când el a organizat o explorare a naturii sălbatice nu în vreun loc îndepărtat, ci chiar în orașul său natal. Thoreau s-ar putea întreba de ce folosim dispozitivele GPS ca să ne dăm seama unde ne aflăm când ne-am descurca mai bine ridicând privirea și uitându-ne în jurul nostru.

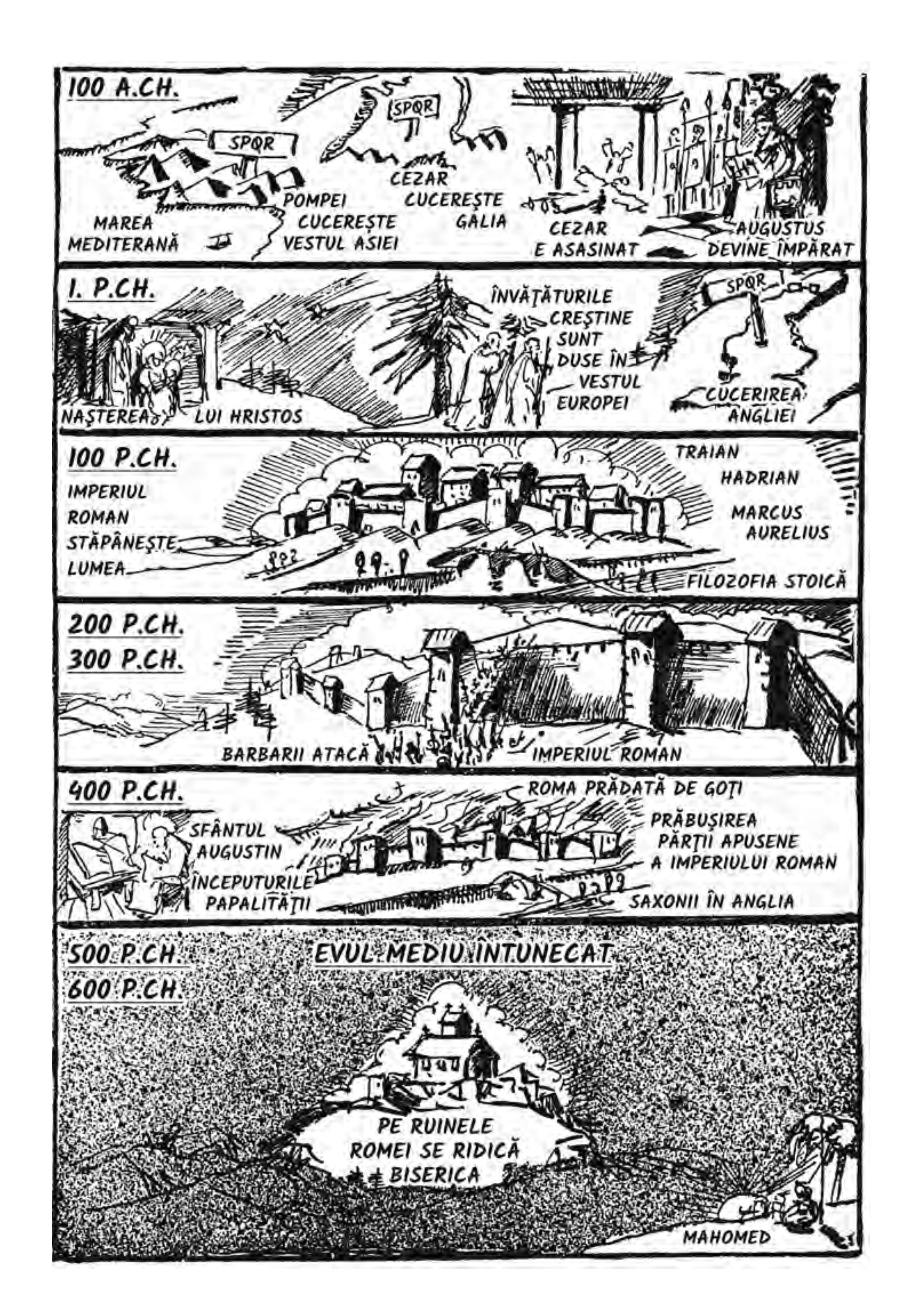
O CRONOLOGIE ILUSTRATĂ

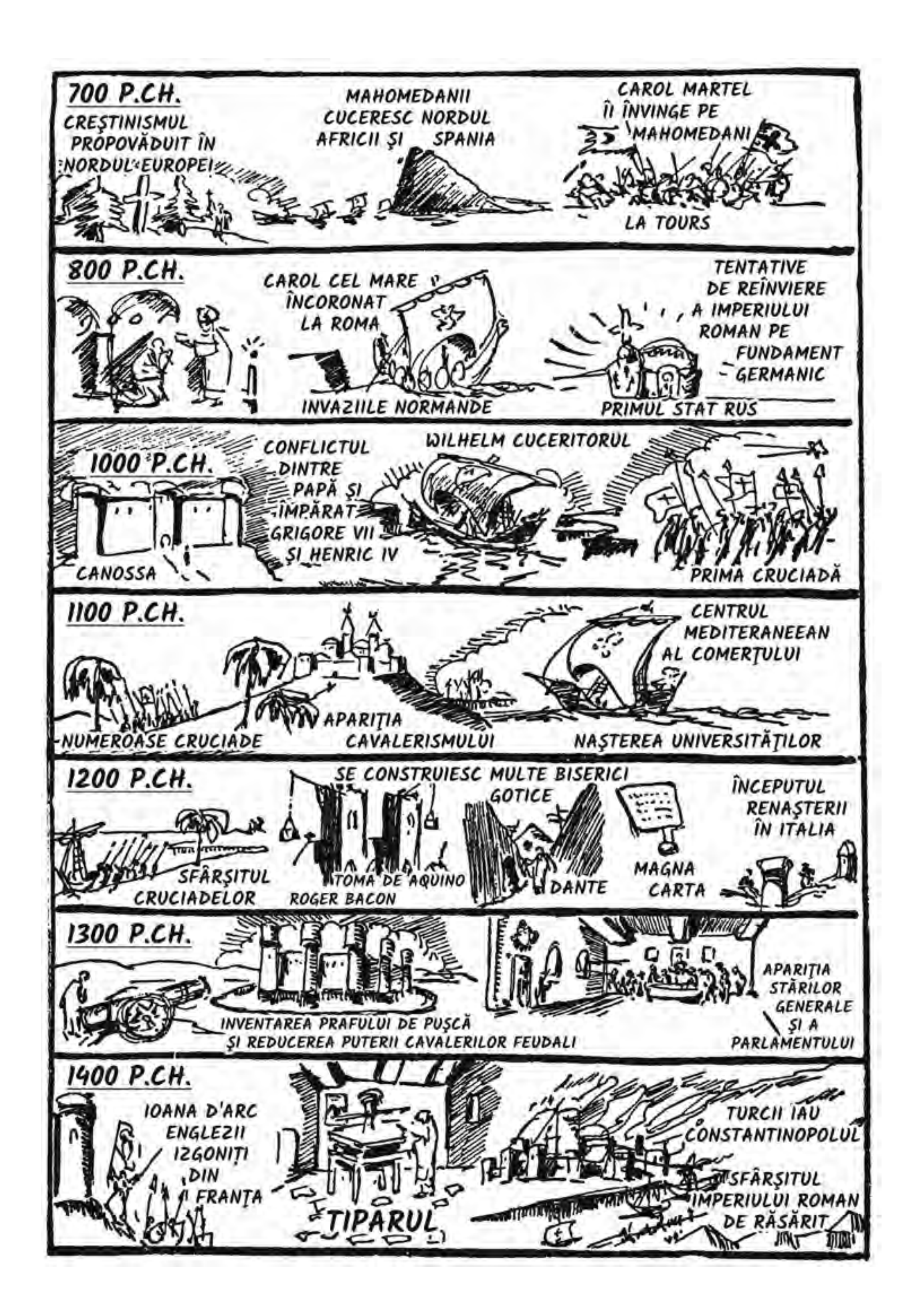
500 000 a.Ch. – 2000 p.Ch.

TIMPURILE PREISTORICE
500,000 - 6000
ERA GLACIARĂ
4000 A.CH.
CIVILIZAŢIA ÎN EGIPT. CONSTRUIREA PIRAMIDELOR.
PRIMUL CALENDAR
ÎN EGIPT.
3000 A.CH.
IMPERIUL EGIPTEAN
2000 A.CH.
CIVILIZAŢIA ÎN MESOPOTAMIA
EVREII ÎN EGIPT
HAMMURABI ÎN BABILON
NINIVE
1000 A.CH.
AHEII PUN STĂPÂNIRE PE GRECIA
RĂZBOIUL TROIAN
900 A.CH.
REGATUL IUDEU ÎN PALESTINA. TEMPLUL
ÎNCEPUTUL „ORAŞELOR-STAT" GRECEŞTI

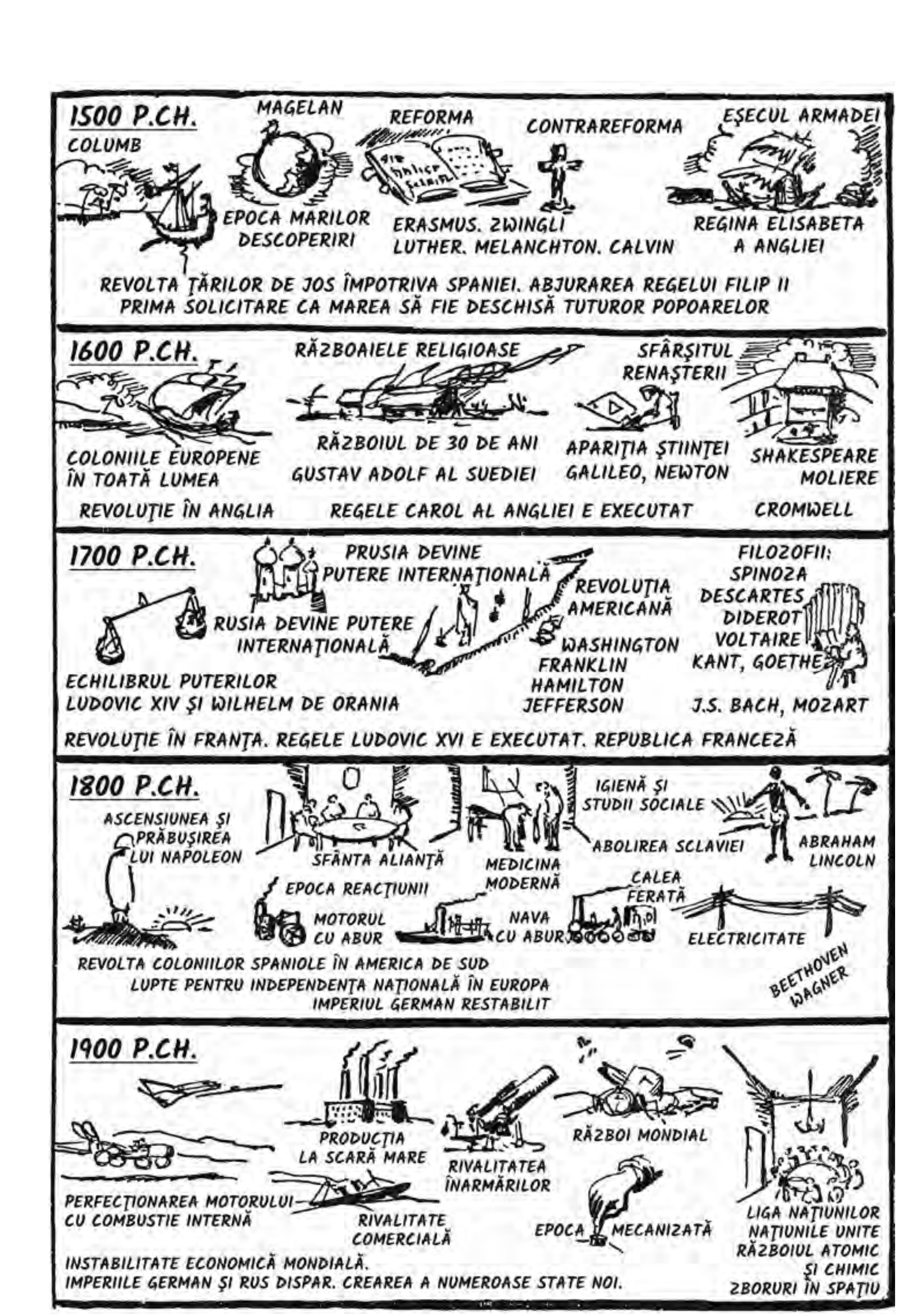

800 A.CH.
CARTAGINA ÎNTEMEIATĂ DE FENICIENI
ÎNTEMEIEREA ROMEI
MARII PROFEȚI EVREI
700 A.CH.
ASCENSIUNEA ȘI PRĂBUȘIREA IMPERIULUI ASIRIAN
FONDAREA COLONIILOR GRECEȘTI
DISTRUGEREA ORAȘULUI NINIVE
600 A.CH.
SOLON LE DĂ LEGI ATENIENILOR
BUDDHA ÎN INDIA
CONFUCIUS ÎN CHINA
500 A.CH.
MARATON
PERICLE
ÎNFLORIREA TEATRULUI GREC
EPOCA DE AUR A ATENEI
400 A.CH.
RĂZBOIUL ÎNTRE ATENA ȘI SPARTA: ATENA E DISTRUSĂ
SOCRATE ȘI PLATON
ATENA RENAȘTE DREPT CENTRU AL EDUCAȚIEI
300 A.CH.
ALEXANDRU CEL MARE
HANNIBAL ȘI FORȚA EXPEDIȚIONARĂ CARTAGINEZĂ
ARISTOTEL
200 A.CH.
GRECIA DEVINE PROVINCIE ROMANĂ
SPQR
DISTRUGEREA CARTAGINEI
ULTIMUL REGAT EVREU INDEPENDENT, AL MACABEILOR
ROMA STĂPÂNA MĂRII MEDITERANE

100 A.CH.
SPQR
SPQR
MAREA MEDITERANĂ
POMPEI CUCEREŞTE VESTUL ASIEI
CEZAR CUCEREŞTE GALIA
CEZAR E ASASINAT
AUGUSTUS DEVINE ÎMPĂRAT
1. P.CH.
NAŞTEREA LUI HRISTOS
ÎNVĂŢĂTURILE CREŞTINE SUNT DUSE ÎN VESTUL EUROPEI
SPQR
CUCERIREA ANGLIEI
100 P.CH.
IMPERIUL ROMAN STĂPÂNEŞTE LUMEA
TRAIAN
HADRIAN
MARCUS AURELIUS
FILOZOFIA STOICĂ
200 P.CH.
300 P.CH.
BARBARII ATACĂ
IMPERIUL ROMAN
400 P.CH.
SFÂNTUL AUGUSTIN
ÎNCEPUTURILE PAPALITĂŢII
ROMA PRĂDATĂ DE GOŢI
PRĂBUŞIREA PĂRŢII APUSENE A IMPERIULUI ROMAN
SAXONII ÎN ANGLIA
500 P.CH.
600 P.CH.
EVUL MEDIU ÎNTUNECAT
PE RUINELE ROMEI SE RIDICĂ BISERICA
MAHOMED

700 P.CH.
CREŞTINISMUL PROPOVĂDUIT ÎN NORDUL EUROPEI
MAHOMEDANII CUCERESC NORDUL AFRICII ŞI SPANIA
CAROL MARTEL ÎI ÎNVINGE PE MAHOMEDANI
LA TOURS
800 P.CH.
CAROL CEL MARE ÎNCORONAT LA ROMA
TENTATIVE DE REÎNVIERE A IMPERIULUI ROMAN PE FUNDAMENT GERMANIC
INVAZIILE NORMANDE
PRIMUL STAT RUS
1000 P.CH.
CONFLICTUL DINTRE PAPĂ ŞI ÎMPĂRAT GRIGORE VII ŞI HENRIC IV
WILHELM CUCERITORUL
CANOSSA
PRIMA CRUCIADĂ
1100 P.CH.
CENTRUL MEDITERANEEAN AL COMERŢULUI
NUMEROASE CRUCIADE
APARIŢIA CAVALERISMULUI
NAŞTEREA UNIVERSITĂŢILOR
1200 P.CH.
SE CONSTRUIESC MULTE BISERICI GOTICE
ÎNCEPUTUL RENAŞTERII ÎN ITALIA
SFÂRŞITUL CRUCIADELOR
TOMA DE AQUINO
ROGER BACON
DANTE
MAGNA CARTA
1300 P.CH.
INVENTAREA PRAFULUI DE PUŞCĂ ŞI REDUCEREA PUTERII CAVALERILOR FEUDALI
APARIŢIA STĂRILOR GENERALE ŞI A PARLAMENTULUI
1400 P.CH.
IOANA D'ARC ENGLEZII IZGONIŢI DIN FRANŢA
TIPARUL
TURCII IAU CONSTANTINOPOLUL
SFÂRŞITUL IMPERIULUI ROMAN DE RĂSĂRIT

1500 P.CH.
COLUMB
MAGELAN
EPOCA MARILOR DESCOPERIRI
REFORMA
ERASMUS. ZWINGLI
LUTHER. MELANCHTON. CALVIN
CONTRAREFORMA
EŞECUL ARMADEI
REGINA ELISABETA A ANGLIEI
REVOLTA ŢĂRILOR DE JOS ÎMPOTRIVA SPANIEI. ABJURAREA REGELUI FILIP II
PRIMA SOLICITARE CA MAREA SĂ FIE DESCHISĂ TUTUROR POPOARELOR
1600 P.CH.
RĂZBOAIELE RELIGIOASE
SFÂRŞITUL RENAŞTERII
COLONIILE EUROPENE ÎN TOATĂ LUMEA
RĂZBOIUL DE 30 DE ANI
GUSTAV ADOLF AL SUEDIEI
APARIŢIA ŞTIINŢEI
GALILEO, NEWTON
SHAKESPEARE
MOLIERE
REVOLUŢIE ÎN ANGLIA
REGELE CAROL AL ANGLIEI E EXECUTAT
CROMWELL
1700 P.CH.
PRUSIA DEVINE PUTERE INTERNAŢIONALĂ
RUSIA DEVINE PUTERE INTERNAŢIONALĂ
REVOLUŢIA AMERICANĂ
WASHINGTON
FRANKLIN
HAMILTON
JEFFERSON
FILOZOFII:
SPINOZA
DESCARTES
DIDEROT
VOLTAIRE
KANT, GOETHE
ECHILIBRUL PUTERILOR
LUDOVIC XIV ŞI WILHELM DE ORANIA
J.S. BACH, MOZART
REVOLUŢIE ÎN FRANŢA. REGELE LUDOVIC XVI E EXECUTAT. REPUBLICA FRANCEZĂ
1800 P.CH.
ASCENSIUNEA ŞI PRĂBUŞIREA LUI NAPOLEON
SFÂNTA ALIANŢĂ
EPOCA REACŢIUNII
MEDICINA MODERNĂ
IGIENĂ ŞI STUDII SOCIALE
ABOLIREA SCLAVIEI
ABRAHAM LINCOLN
MOTORUL CU ABUR
NAVA CU ABUR
CALEA FERATĂ
ELECTRICITATE
REVOLTA COLONIILOR SPANIOLE ÎN AMERICA DE SUD
LUPTE PENTRU INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ ÎN EUROPA
IMPERIUL GERMAN RESTABILIT
BEETHOVEN
WAGNER
1900 P.CH.
PRODUCŢIA LA SCARĂ MARE
RIVALITATEA ÎNARMĂRILOR
RĂZBOI MONDIAL
PERFECŢIONAREA MOTORULUI CU COMBUSTIE INTERNĂ
RIVALITATE COMERCIALĂ
EPOCA MECANIZATĂ
LIGA NAŢIUNILOR
NAŢIUNILE UNITE
RĂZBOIUL ATOMIC ŞI CHIMIC
ZBORURI ÎN SPAŢIU
INSTABILITATE ECONOMICĂ MONDIALĂ.
IMPERIILE GERMAN ŞI RUS DISPAR. CREAREA A NUMEROASE STATE NOI.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

INDICE